Platon

Legile

editura IRI

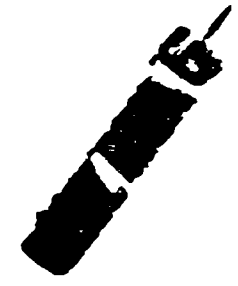

Colecția COGITO

PLATON

LEGILE

Redactor: MIA MOROGAN
Coperta: VENIAMIN & VENIAMIN

© Toate drepturile rezervate EDITURII IRI

ISBN 973-97229-2-X

PLATON

LEGILE

Traducere:

E. BEZDECHI

Introducere și traducerea Cărții a XIII-a:

ȘT. BEZDECHI

EDITURA IRI

București, 1995

CUPRINS

Notă asupra ediției 7
INTRODUCERE (Șt. Bezdechi) 9

CARTEA I 41
CARTEA a II-a 68
CARTEA a III-a 93
CARTEA a IV-a 122
CARTEA a V-a 144
CARTEA a VI-a 164
CARTEA a VII-a 199
CARTEA a VIII-a 238
CARTEA a IX-a 262
CARTEA a X-a 292
CARTEA a XI-a 321
CARTEA a XII-a 347
EPINOMIS 376

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Cartea de față reprezintă un important mijloc de cunoaștere a unuia din dialogurile marelui filosof atenian Platon, de altfel ultima sa lucrare, a cărei paternitate, mult disputată de-a lungul timpului, a fost admisă abia în zilele noastre de către majoritatea cercetătorilor.

Traducerea primelor douăsprezece cărți ale lucrării pe care o publicăm în ediția de față (pentru prima oară în limba română) este realizată de E. Bezdechi. Cea de-a XIII-a carte, intitulată *Epinomis*, este tradusă de Șt. Bezdechi, care este și autorul *Introducerii* ce însoțește lucrarea.

În ce privește scrierea, a fost adaptată la normele ortografice actuale. Au fost operate câteva modificări, unde a fost cazul, pentru clarificarea ideilor exprimate. De asemenea, cuvintele grecești și latinești păstrate în text, însă în transcrierea românească, au fost explicate introducându-se note la subsolul paginii.

INTRODUCERE

Așa se intitulează ultima lucrare a marelui filosof Platon. Că a fost ultima sa lucrare, și că Platon e autorul ei, e o problemă care și-a găsit dezlegarea definitivă, acceptată de unanimitatea cercetătorilor, abia în ultimul timp.

Căci, după cum mai înainte s-a contestat filosofului atenian paternitatea atâtor dialoguri — socotite acum ca fundamentale pentru judecarea operei aceluia care a fost cel mai de seamă discipol al lui Socrate — tot așa s-a tăgăduit, mai ales acum vreo sută de ani, că această faimoasă scriere ar fi fost datorată penei autorului lui *Fedon* și *Republicei*. Și după Fr. Ast, care pusese categoric problema, cel mai vajnic denegator al paternității platonice a acestui dialog a fost tocmai vestitul Zeller, autorul monumentalei istorii a filosofiei elene.

Dar de greșeli nu sunt scutite, se vede, nici cele mai de seamă spirite, greșeli cu atât mai naturale și explicabile, când e vorba de un domeniu așa de labil ca acela al criteriilor după care avem a judeca autenticitatea unor opere scrise cu atâtea veacuri în urmă. Wilhelm Schmid, autorul impunătoarei (și celei mai vaste) istorii a literaturii elene, face aceeași greșeală, când susține, de pildă, că tragedia *Prometeu* nu e opera lui Eschil. Tot așa trebuie, cred, socotită ca eronată și părerea lui Zeller despre *Legile*, și aceea a lui Schmid despre *Prometeu*. Cu argumente se poate dovedi orice, dar sunt anume evidențe, care, chiar dacă n-avem, pentru justificarea lor, probe suficiente la îndemână, stau deasupra oricărei îndoieli. Așa e cazul și cu *Legile*.

h82.712.

Curios e că celebrul istoric al filosofiei antice a fost consecvent toată viața erorii sale. Argumentele sale de căpetenie erau următoarele trei: 1) omul ce a scris *Republica*, acest proiect de cetate ideală, nu putea, fără să se pună în totală contradicție cu tot crezul vieții sale, să scrie apoi o operă ca *Legile*, care era oarecum negarea completă a tot ce stabilise în opera anterioară; 2) al doilea argument, în strânsă legătură cu primul și derivând oarecum din acesta, era că un spirit așa de măreț, care zăbovea doar în cercetarea celor mai sublime mistere ale vieții și ale universului, nu putea să se coboare la chestiuni așa de meschine, cum sunt de multe ori cele dezbătute în *Legile;* 3) în sfârșit, Zeller susținea că cel ce n-a terminat, sau mai degrabă a fost împiedicat de moarte să ducă la sfârșit lucrări în legătură cu *Republica (Critias*, *Hermocrate)*, nu putea să se apuce a scrie *Legile*, o lucrare și atât de vastă ca proporții și atât de deosebită ca spirit de *Republica*. La aceste obiecții, cu atât mai vrednice de luat în considerare, cu cât porneau de la o autoritate în domeniul istoriei filosofiei elene, s-a răspuns din locuri competente. Cel care le-a disecat mai cu pasiune, arătând netemeinicia lor, a fost excelentul platonist Stallbaum. Acesta, în prefața copioasă a *Legilor* editate de el în 1859, le-a analizat cu minuțiozitate, destrămându-le rând pe rând. El dovedește că, deși Platon a socotit că *Republica* sa, ridicată pe un piedestal așa de greu accesibil muritorilor de rând, nu e o utopie, cum am fi înclinați să credem; deși el era convins că ea s-ar putea înfăptui cândva în decursul vremilor, totuși își închipuia realizarea ei așa de grea, că s-a crezut îndreptățit să schițeze planul unei a doua constituții, mai ușoară de înfăptuit, mai aproape de realitate, mai corespunzătoare imperfecțiunii oamenilor din vremea sa. „Această constituție (adică cea din *Republica*) — spunea discipolul lui Socrate — schițată doar în cuvinte, nu există nicăieri pe pământ. Poate că un model al ei există undeva în cer, pentru cel care vrea s-o contemple și să locuiască în ea. Dar n-are importanță dacă este undeva sau va fi" (*Republica*, IX, p. 592). Aceasta nu excludea totuși ca ea să poată lua cândva ființă. Însă scepticismul lui era așa de mare, cel puțin relativ la realizarea ei în timpul său, perspectivele erau așa de sumbre, că el a socotit necesar, cum vedem, să făurească un al doilea plan de cetate, ce, credea el, s-ar fi putut înfăptui chiar atunci: el indică acest motiv în chip expres în *Legile* (Cartea a IX-a). Un om divin, spunea el, înzestrat cu toate darurile necesare spre a înfăptui cetatea ideală; un monarh care să n-aibă nevoie de lege, ci să fie mai presus de ea, nu există. Deci trebuie să ne ocupăm de al doilea plan de cetate, în

care, în locul filosofilor pe care mulțimea nu-i lasă să ajungă la cârmă, sau în locul suveranului ideal, care deocamdată nu există, să fie suverană legea. Tot așa vorbise Platon și în dialogul *Omul de stat*.

Cât privește al treilea argument al lui Zeller — ca să nu ne mai ocupăm de al doilea, mai ușor de infirmat — Stallbaum, în chip foarte ingenios, recurgând la un procedeu de critică comparată atât de mult întrebuințat de cercetătorii mai noi, răspundea că a pretinde ca Platon să nu mai fi scris nimic după *Critias*, rămas neisprăvit, și după *Hermocrate*, cel doar anunțat, ar fi tot așa ca și cum ai pretinde că Goethe, după ce a scris prima parte din *Faust*, să nu mai fi scris nimic până n-a terminat și partea a doua.

S-au adus, după aceea, și de alți savanți și alte obiecții împotriva autenticității *Legilor*, întemeiate pe constatarea că stilul acestei din urmă lucrări e adesea confuz, greoi, cu totul deosebit de perfecția formală pe care suntem deprinși s-o găsim în dialogurile divinului Platon. S-a răspuns că *Legile* n-au mai putut fi revăzute de autorul lor, care a murit fără să le poată da o formă definitivă. Ceea ce e mai interesant de constatat e că, la cercetătorii mai noi, convingerea despre autenticitatea operei în chestiune a căpătat un credit așa de mare, că un Lutoslawski (în a sa *The origin and growth of Platos logic*), în cercetările sale stilometrice, pentru a stabili cronologia și autenticitatea dialogurilor platonice, ia *Legile* ca punct de plecare, ca criteriu de judecată.

Altfel se pune, firește, chestiunea când e vorba de acel adaos final al operei, adaos intitulat *Epinomis*. Aceasta este, de bună seamă, o lucrare apocrifă datorată lui Filip din Opunt, acel școlar sau famulus al marelui filosof. El, se vede, a editat opera maestrului foarte curând după moartea acestuia și, ca să-i dea un final, a adăugat în chip de epilog această ultimă parte unde e vorba de acel consiliu nocturn al celor însărcinați să se îndeletnicească și să rezolve cele mai gingașe probleme privitoare la funcționarea noului fel de constituție. De aceea, *Epinomis* nici nu figurează în această traducere românească a vestitei opere a marelui gânditor elen.

*

Se pare că cel mai de seamă discipol al lui Socrate nu avea de gând să se mărginească doar la preconizarea a două modele de Stat. Într-adevăr, în

afară de tipul schițat în *Republica*, tip de Stat ideal, conform lumii divine a Ideilor, în care frânele erau să fie în mâinile filosofilor; în afară, apoi, de Statul condus de lege, această normă valabilă pentru toți și care avea să țină locul ocupat, în *Republica*, de filosofi, Platon s-a mai gândit și la un al treilea tip de Stat. Citatul din *Legile* (Cartea a V-a, p. 156) e concludent în această privință. După ce menționează cele două forme cunoscute din scrierile lui cu numele respectiv, încheie citatul în chestiune astfel: „După aceasta vom trata și al treilea fel de constituție, dacă va vrea Dumnezeu". De altfel la acest citat se referă în chip explicit și citatul din *Politica* lui Aristotel (IV, 1, p. 1288). E vorba, după cum pare a reieși din textul Stagiritului, de un Stat dat, real, cu defectele sale, pentru remedierea cărora *filosoful divin* se pare că ar fi avut de gând să indice remediile potrivite. Dacă în Statul ideal din *Republica* avem de-a face cu o construcție teoretică, clădită ca o teoremă de geometrie; dacă în *Legile* e vorba de crearea unui Stat nou, neîncătușat de datele tradiției și de moștenirea unor mai vechi păcate de întocmire a întregului social, după cum reiese și din faptul că neobositul legislator își alege ca teatru al reformelor sale un Stat nou, înființat de coloniști, într-un teren nou; în cel de-al treilea model de construcție, ar fi fost vorba de o serie de precepte, de rețete pentru vindecat metehnele de care suferea cutare sau cutare formă de Stat existent atunci.

Că Platon s-a gândit cu tot dinadinsul la realizarea și a acestei din urmă opere, e o întrebare la care n-am putea da un răspuns categoric, mai ales dacă ținem seama și de vârsta înaintată la care filosoful a scris *Legile*. Așa se explică, probabil, și rezerva cu care se exprimă în acest punct prin cuvintele puse în gura Atenianului din *Legile*, cuvinte în care pare a proiecta eventuala înfăptuire a acestei intenții a sa într-un viitor vag. Sau poate va fi fost vorba doar de o sugestie prin care voia să indice urmașilor săi, celor pe care-i crescuse în Academia sa, că ar fi bine să încerce a completa cele spuse de el în *Republica* și *Legile*, prin o a treia lucrare, care s-ar fi îndeletnicit cu soluții concrete în materie politică, în anumite cazuri date.

Lui i-a fost dat să se oprească la al doilea tip: cel consemnat în *Legile*. Dacă în Statul ideal nu-i nevoie de *lege*, căci legea e scrisă în sufletul fiecăruia, va fi, însă, nevoie de o normă în acest al doilea Stat, unde nu mai sunt filosofii desăvârșiți la cârmă, va fi nevoie de o frână impersonală, egală pentru toți, ca să stăvilească și să împiedice abuzul, necumpătarea, violența și nedreptatea la care, prin firea lor, cei chemați să conducă un

întreg social sunt, din păcate, așa de adesea înclinați. Necesitatea unui asemenea *regulator* era pomenită și în dialogul *Politicus* (301 d-302 b). Și se spunea acolo că, deoarece nu se poate găsi un desăvârșit conducător de cetate, trebuie să se facă legi cât mai aproape cu putință de normele ce ar fi trebuit să conducă Statul ideal.

Dar dacă în acest al doilea Stat a întronat *legea* în locul filosofului, el a constituit tot *rațiunea* ca suverană a cetății. Căci legea, după el, nu e decât rațiunea dreaptă care ordonă ce-i just și normal, prohibind ceea ce-i contrar dreptății și moralei. Astfel legea nu e decât o reprezentantă a rațiunii. Evident că în mintea gânditorului elen era mult superior felul de cârmuire prin *om*, prin omul ce se identifică cu înțelepciunea, cu rațiunea. Acesta e mlădios, știe să găsească soluții și răspunsuri adecvate, remedii pentru orice caz. Legea, legea scrisă, e inferioară omului magistrat, filosofului, pentru că e fixă. Deosebirea care există între cuvântul viu al maestrului, care explică orice nedumeriri ce se ivesc, și între *cartea*, care, când vrei s-o întrebi de chestiuni necuprinse expres în ea, rămâne mută, avea să existe și între cârmuirea prin filosofi din *Republica* perfectă și aceea din Statul *Legilor*.

Legile acestea nu aveau să fie luate din văzduh, rezultat al unor abstracții fără tradiție și patrie, ci, întrucât aveau să fie aplicate unui Stat elen, dintr-un timp dat, urmau să fie quintesența a tot ce era mai bun în legile existente în lumea greacă. S-a observat, cu drept cuvânt, că, dacă studiezi cu atenție aceste dispoziții din *Legile*, vei constata că ele sunt, în majoritatea cazurilor, o sublimare, dacă nu, uneori, o reluare și adaptare a unor legi concrete din timpul cugetătorului grec. Ele aveau să alcătuiască un cod al celor mai bune legi, potrivite pentru funcționarea cât mai bună a unui Stat întocmit în cele mai bune condiții cu putință, într-o lume a contingențelor relative.

Legi care să prevadă toate cazurile posibile, sunt cu neputință de prescris. Numărul lor va fi mărginit. E rolul magistraților ca, în spiritul acestor legi, puțin numeroase, să rezolve toate diferendele ivite între cetățeni sau să aplice sancțiunile necesare împotriva acelora ce nu le respectă. Legi multe într-o cetate fără moravuri corespondente nu aduc nici un folos; ba dimpotrivă (*Legile*, Cratea a IX-a). Platon era, de bună seamă, de părerea lui Tacitus: *in corruptissima respublica plurimae leges* (*Annal.*, III, 27).

*

Cine vrea să-și dea seama de rostul acestor scrieri cu caracter politic din opera gânditorului elen trebuie — repet — să-și dea seama că nu are de-a face cu un visător, cu un utopist. O asemenea concepție despre această parte a activității literare a filosofului divin, concepție care a dominat multă vreme, e fundamental greșită. Încetul cu încetul s-a recunoscut că autorul *Republicei* nu făcea deloc literatură filosofică atunci când scria astfel de opere, ci năzuia din tot sufletul să reformeze cetatea, cetatea lui dragă, cetatea Muzelor și a lui Erechteu. Scopul etic și politic (ceea ce la Socrate și la el era tot una) i-a stat mereu înainte ca un far luminos. Cred că n-au greșit, nici n-au exagerat acei cercetători mai moderni care socot că toată activitatea filosofică a lui Platon urmărea, în ultimă instanță, un scop politic (v. K. Singer, *Platon*, 257). Nu degeaba afirma și el, ca și maestrul său, că politica e artă regală prin excelență, și că cea mai măreață dramă ce se poate scrie (sau înfăptui) e aceea care are ca subiect viața, regenerarea Statului, a colectivității sociale căreia-i aparții. Filosofia e doar un instrument pentru a izbuti realizarea acestei minuni care e cetatea perfectă, cetatea lui Dumnezeu pe pământ, *Civitas Dei*. Am putea considera toate dialogurile lui Platon, de la primele, ca *Laches* și *Harmide*, până la laborioasele și ametitoarele construcții ontologice și logice din *Parmenide*, *Sofistul* și *Filebos*, ca pregătitoare, ca o propedeutică pentru pregătirea Statului ideal și a oamenilor ce aveau să-l realizeze. Cel ce a afirmat că în preajma morții, în ultimele clipe, mintea filosofului nu va fi zăbovit atât în împărăția ideilor, în azuriul abstracțiilor ametitoare, ci că pe dinaintea ochilor spiritului său va fi planat priveliștea fermecătoare a unei Atene ideale, regenerate, scăpate de jugul retorilor, a sofiștilor și a politicienilor, a unei Atene tinere, divine, trăind în frumusețe și virtute, a avut dreptate.

Într-adevăr, în nici o altă cetate din Grecia nu era mai adevărată ca la Atena zicala lui Aristotel, că omul e un animal politic. Nicăieri simțul pentru concetățeni, pentru raportul cu ceilalți oameni, care formează comunitatea, nu era mai conștient ca în orașul lui Pericle. Aticul e, prin definiție, grecul care are în cea mai mare măsură simțul pentru politică și problemele ei. Pe Socrate, reprezentantul cel mai genuin al acestui spirit, nu-l interesează natura, pomii (cum zice el), ci oamenii. Aticul are pasiunea omului și a raporturilor sale, politice sau etice. De aceea, doar, a fost Atena regina spirituală a lumii vechi: în centrul preocupărilor ei sta omul, care, el singur, e un vas al spiritului. Această trăsătură caracterizează în cel mai

malt grad și pe filosoful care toată viața a vrut să fie un conducător, un reformator politic și, deci, și etic.

*

Înainte de a lua în mai de aproape considerație anumite aspecte ale Statului schițat în *Legile*, va trebui să zăbovim puțin asupra formei acestei scrieri și apoi să prezentăm un rezumat al ei. Ultima lucrare a lui Platon e în aparență un dialog între reprezentanții a trei state: un atenian, un spartan și un cretan. Trebuie să recunoaștem că o scriere așa de vastă, care e un codice de drept constituțional, drept civil și drept penal, plus o scriere de prescripții referitoare la educație și la buna stare a cetățenilor, se preta cu greu la forma dialogată. Totuși gânditorul elen menține această formă, care de data aceasta nu mai e decât ceva convențional. Tirade nesfârșite sunt întrerupte arareori de câte un răspuns al spartanului sau al cretanului. Întreaga carte a cincea e o expunere cursivă, neîntreruptă nici măcar de o întrebare. De aci va reieși acea contradicție între formă și fond, cât și alte lipsuri de care autorul e conștient, fără a încerca sau a mai putea să le evite. El știe că bătrânețea e înclinată spre vorbărie și repetiții, și pe acestea le scuză cu cuvintele: „ceea ce-i nemerit și adevărat poate să fie spus și de două sau trei ori" (v. Th. Gomperz, *Griechischen Denker*, II, 497).

Stilul său, în această operă de bătrânețe, e încărcat de neologisme, plin de turnùri silite sau insolite, care nu aveau, de bună seamă, alt rost, după observația savantului mai sus citat, decât să dea un aer mai solemn acestei scrieri menite să fie un fel de *Charta magna* a oricărui Stat elen, ce avea să fie clădit pe bazele prescripțiilor ei. Poate nicăieri n-a amestecat Platon mai mult poezia cu proza, ca în această încercare de codificare. Și, curios, se pare că bătrânul scriitor era mulțumit într-un chip deosebit de această inovație în stilul său.

Cât privește persoanele care aveau să ducă discuția, Atenianul nu era altceva decât o mască a lui Platon. Bătrân e și acest personaj, cât și celelalte două: Clinias, spartanul, și Megillos, cretanul. Socrate putea și trebuia să lipsească din acest dialog, mai ales că tonul dogmatic, pe care-l întrebuințează Atenianul — recte Platon — în tot cursul operei, nu se potrivea deloc în gura fiului Eenaretei, cel atât plin de îndoieli, care nu admitea nici o afirmație, mai înainte de a o fi controlat pe toate fețele.

Scena are loc într-o zi călduroasă de vară, când cei trei bătrâni trebuie să facă o călătorie de la orașul Cnosos (în Creta), la peștera lui Zeus de pe muntele Ida, la o distanță de câteva ceasuri. În decursul acestei călătorii are loc discuția, întreruptă de popasuri prin livezi de măslini, la umbra așa de binefăcătoare a pomilor, într-o zi cu arșiță așa de mare.

Legile au fost împărțite, de editorii de mai târziu, în XII cărți. Iată rezumatul:

I. Discuția are loc, cum am spus, între trei personaje: un atenian, un cretan și un spartan. Prin aceasta el vrea să pună față în față legislația doriană, lacedemoniană și pe cea ateniană, așa cum o dorea Platon. Vorbind de scopul legislației doriene, întemeiată exclusiv pe exerciții militare, Clinias (spartanul) afirmă că războiul e starea firească dintre indivizi și popoare și că deci scopul oricărei constituții e să facă din cetățeni buni ostași. Așa a făcut de altfel și Creta. Atenianul consideră că e mai bine să tindem a împăca pe indivizi și pe popoare între ele. Legislatorul trebuie să dezvolte la cetățeni înțelepciunea și temperanța care învață pe oameni o virtute cu mult superioară curajului preaslăvit în constituția doriană și cretană, căci îi învață să învingă plăcerea și să combată patimile. Pentru ca rațiunea — spune Atenianul — să fie stăpâna vieții, sufletul trebuie să fie întărit nu numai împotriva durerii, cum au făcut Minos și Licurg, ci și împotriva plăcerii, care ne poate întinde curse foarte primejdioase. Acele prânzuri comune care la cretani și spartani — observă Atenianul — duc la necumpătare și la indecență. ar putea s'uji într-o bună republică tocmai ca o disciplină a plăcerii, învățând pe tineri să lupte împotriva seducțiilor plăcerii. Ele ar putea deveni o școală de temperanță și o adevărată instituție politică, întrucât politica nu e altceva decât arta de a face pe oameni mai buni.

II. Un alt mijloc de educație ar fi exercițiile de dans și de cântec. Printr-un privilegiu special, omul a primit de la zei sentimentul măsurii și al armoniei, care sunt o expresie a frumosului. Frumosul nu e plăcutul, ci expresia concretă a bunelor moravuri, a virtuții. El e ceva fix, absolut, și legile ar trebui să interzică artiștilor de a schimba modelele odată stabilite ca expresie adevărată a frumuseții. Arta în genere nu poate urmări alt scop decât morala. Opera de artă trebuie să fie expresia adevărată a frumosului moral; esența artei constă în puterea ei morală.

III. Cumpătarea e virtutea prin excelență, căci ea dă naștere dreptății; din pricină că au nesocotit acest adevăr, au pierit toate statele. Societățile actuale au obârșie destul de recentă.

Puținii oameni scăpați din deluviul universal au reînviat artele necesare, au organizat o societate fără legi și au trăit la început sub un guvernământ patriarhal. Apoi oamenii s-au strâns în cetăți și au simțit nevoia legilor. Patriarhatul a fost înlocuit de aristocrație sau monarhie. Platon face apoi istoricul diferitelor guvernăminte, din care s-a născut democrația. Cea mai bună constituție e aceea care împrumută elementele de monarhie și de la democrație, căci din acestea s-au născut toate celelalte. Numai acest amestec îngăduie să menținem în Stat concordia și libertatea. Într-un Stat, înțeleptul trebuie să cârmuiască, iar cel ignorant e dator să se supună, și prin ignoranță înțelege acea stare a sufletului care face pe om să urmeze calea cea rea, deși o cunoaște pe cea bună.

Clinias cretanul, însărcinat să întemeieze o colonie în Magnezia și să-i dea constituția necesară, roagă pe Atenian să-i expună planul unei legislații care ar fi întemeiată pe virtute și mai ales pe cumpătare.

După aceste trei cărți, care alcătuiesc oarecum o introducere generală, Platon începe, în a patra, expunerea constituției și a legilor care, după el, ar trebui să conducă un Stat.

IV. Statul nostru — spune Atenianul — nu va fi o cetate maritimă. Vecinătatea mării atrage pe oameni spre comerț, care stârnește în suflet pofta de câștig și strică bunele raporturi de încredere și omenie între vecini. Teritoriul unui astfel de Stat trebuie să fie destul de redus, iar populația nu e bine să treacă de 5 040 de familii. Cel mai mare noroc pentru un asemenea Stat ar fi să aibă în fruntea sa un conducător tânăr, inteligent, generos, energic și moderat, care să fie un bun legiuitor și el însuși să aplice riguros aceste legi.

Într-un astfel de Stat, stăpână va fi doar legea, iar paza acestor legi va fi încredințată acelora care s-au distins prin respectul lor față de legi. Șeful Statului trebuie să se supună legii al cărei slujitor este. El va fi moderat și pios, căci numai astfel va putea chema ocrotirea divină asupra cetății. Vorbind de legi, Atenianul observă că, întrucât ele sunt făcute pentru oameni liberi și inteligenți, orice ordin pe care îl cuprind trebuie să fie însoțit de o expunere de motive și să urmărească totdeauna un scop moral.

V. În această carte se expun principiile după care trebuie să se alcătuiască legislația. Vorbind de importanța bunurilor trupului și ale

sufletului, Platon spune că omul e dator să cinstească mai presus de orice sufletul său, adică să îl curețe de greșeli, de vicii și să-l îndrepte pe calea virtuții. Adevăratul cetățean are să fie respectuos față de zei, bun cu prietenii, îndatoritor față de oaspeți și față de cei nevoiași. El trebuie să iubească dreptatea, să fie plin de ură și mânie față de viciile incurabile, plin de indulgență pentru greșelile ușoare comise involuntar.

Nu-i destul să iubim dreptatea: trebuie să facem și pe alții s-o iubească. Plăcerea și durerea sunt cele două puteri ce mișcă viața noastră. Rațiunea ne face să vedem că traiul întru virtute e cel mai plăcut și mai ferit de dureri.

Legislația propriu-zisă cuprinde două părți: alegerea magistraților și așezarea legilor ce trebuie să hotărnicească puterea lor. Cetățenii noului Stat ar fi aleși dintre oamenii virtuoși, în număr de 5 040. Pământul coloniei va fi împărțit în tot atâtea loturi egale. Deci proprietatea e conservată, însă înconjurată de multe garanții, ca să nu trezească în suflete patima bogăției. Loturile de pământ nu pot fi nici îmbunătățite, nici sporite, nici vândute. Moneda de aur și argint e interzisă. Și totuși, pentru că nici astfel nu putem împiedica inegalitatea de averi, se va lua precauția ca chiar cel mai sărac cetățean să aibă un lot de pământ, și nimeni să nu poată poseda mai mult decât patru. Cetățenii vor fi astfel împărțiți în patru clase cenzitare. Țara e împărțită în douăsprezece regiuni, cetățenii în douăsprezece triburi, și orașul în douăsprezece suburbii. Totul să se facă după măsură. De aceea magistrații vor fi obligați să cunoască știința numerelor.

VI. Majoritatea magistraților au să fie aleși. Puterea executivă aparține unui consiliu de treizeci și șapte, aleși dintr-o listă de 300 de candidați, care mai înainte trebuie să fi făcut serviciul militar. Generalii sunt aleși de toți cetățenii, după propunerea acestui consiliu, și au la rândul lor dreptul de a propune candidați, pentru rangul de ofițeri, ce urmează a fi aleși de către soldați. Puterea legislativă e încredințată unui senat de 360 de membri, aleși de toți cetățenii și în care sunt reprezentate cele patru clase cenzitare. Preoții sunt sau designați pe un an prin tragere la sorți, sau aleși pe viață. Sunt apoi diferiți magistrați însărcinați cu poliția, cu supravegherea comerțului și a intereselor municipale: alții sunt obligați să conducă exercițiile de muzică și gimnastică, așa de importante în acest Stat. O clasă specială de magistrați se ocupă cu educația și au în fruntea lor un șef ales pe cinci ani.

Cât privește puterea judiciară, ea rezidă în mâinile a trei feluri de tribunale: a) un tribunal de arbitri, numiți de părți; b) un tribunal civil care judecă afaceri private; c) un tribunal ce se ocupă cu procesele publice interesând societatea sau Statul. Juriul e instituit pentru toate crimele și delictele politice, și se va extinde pe cât posibil și în materie civilă.

Sărbătorile religioase vor fi totodată prilej de reuniri în care flăcăii și fetele se pot cunoaște și lega prin căsătorie. Zestrea e suprimată. Posesia sclavilor e îngăduită, față de ei nu vom fi nici prea indulgenți, nici prea aspri, ci drepți.

Tinerii căsătoriți sunt datori să asiste la acele banchete publice, menite să vindece cele trei mari patimi: beția, lăcomia și lascivitatea. Viața privată trebuie pusă la punct până în amănuntele ei cele mai intime; greșelile cele mai mici ruinează legile chiar cele mai bune. Statul va ține un registru de nașteri și morți. Fetele se pot mărita între 16 și 20 de ani. Femeile nu vor putea intra în magistratură decât de la 40 de ani în sus; serviciul militar pentru ele va începe după ce vor fi avut copii și va dura până la vârsta de 50 de ani.

VII. Ocupându-se în această carte în special de educație, filosoful spune că scopul acesteia e să dea trupului și sufletului toată frumusețea lor, toată desăvârșirea posibilă. Copiii de la 3 până la 8 ani trăiesc și se joacă la un loc, băieți și fete. De la 8 ani, sexele sunt despărțite. Băieții, ca și fetele, învață să călărească, să alerge, să se lupte, să mânuiască armele. Dansurile vor fi de două feluri: unele care au drept scop să imite gândul tradus în versurile poeților, prin gesturile și mișcările corpului, altele au drept scop numai sprinteneala și mlădierea trupului. Toate cântecele trebuie să aibă un scop religios. Fiecare zeu va avea imnurile sale și va fi interzis să se schimbe ceva din ele.

De la 10 la 13 ani, băiatul învață gramatica; de la 13 la 16, învață să cânte din gură și din liră. Tineretul trebuie să cunoască cel puțin elemente de aritmetică, geometrie și astronomie.

Învățarea muzicii și a mânuirii armelor e obligatorie. Toată viața cetățeanului trebuie să fie statornicită de o lege, care prescrie fiecăruia o serie de acțiuni, de la răsăritul soarelui până a doua zi dimineață, adică dispune și de ziua și de noaptea lui.

VIII. Pentru orânduirea sărbătorilor religioase, legiuitorul trebuie să consulte oracolele vestite de la Delfi. Vorbind de jocurile și solemnitățile ce însoțesc aceste sărbători, Platon condamnă dragostea nenaturală între

bărbați, tolerată de constituția Lacedemonici și a Cretei. Apoi schițează un șir de legi referitoare la agricultură, cu speciale observații asupra unui sistem de irigații, la industrie, la meseriile manuale, rezervate străinilor și metecilor, și, în sfârșit, la comerț, care după el trebuie supus unui riguros control.

IX. Cartea a noua conține codul de legi privind crimele. Filosoful definește diferitele crime și infracțiuni ca: sacrilegiul, crimele împotriva Statului, furtul, omorul cu și fără premeditare, sinuciderea, rănirile și lovirile. El arată în treacăt necesitatea legilor scrise și dovedește că nedreptatea e întotdeauna involuntară. El distinge nedreptatea de paguba suferită de pe urma aceleia, și susține că numai paguba poate fi făcută voluntar, dar nedreptatea în sine niciodată. De aceea trebuie s-o socotim ca pe o boală provenită din mânie, plăcere și mai ales din necunoștința noastră de bine. Pedeapsa are drept scop să vindece pe vinovat de această boală și să-l facă mai bun.

Legile scrise sunt necesare într-un Stat bine condus, pentru că doar așa putem avea în Stat un stăpân, care pune interesul obștesc deasupra celui particular. Cum, însă, legile nu pot prevedea toate cazurile, e bine să se lase judecătorilor o anumită libertate, care crește în raport cu știința și pregătirea lor.

X. Sacrilegiul se manifestă prin o violare a lucrurilor sfinte sau prin purtarea rea față de părinți.

Blasfemiile și atacurile împotriva religiei provin din ideile greșite ale oamenilor în această problemă. Aceste din urmă crime se împart în trei categorii: 1) cea dintâi constă în a susține că nu sunt zei; 2) a doua afirmă că-s zei, dar nu au grijă de noi și 3) nelegiuirea acelora care își închipuie că prin jertfe bogate pot corupe pe zei. Aceste vicii ale sufletului se vindecă în trei moduri: 1) arătând celor atinși de ele că ateismul cu tristele lui consecințe morale decurge din o concepție materialistă a lumii, concepție care e greșită, căci lumea ca și omul, macrocosmul ca și microcosmul, sunt cârmuite de o inteligență, de un suflet. Sunt două suflete sau două principii în lume: al Binelui și al Răului. Lumea e condusă de sufletul cel bun, care e un zeu. Nu numai că există zei, dar ei sunt și buni. 2) Apoi providența acestor zei e dovedită prin desăvârșirea lor. Providența lor constă în dreptatea lor și în virtutea cu care înzestrează orice ființă. Individul n-are dreptul să se plângă, căci partea există pentru tot. Omul e liber să-și aleagă ce viață vrea, dar Dumnezeu îl pedepsește sau răsplătește după moarte.

3) Dumnezeu fiind desăvârșit, el nu se poate lăsa corupt prin jertfele omenești. Autorul enunța apoi legile care pedepsesc crimele împotriva religiei, fie că constau din simple opinii sau fapte. Ceremoniile religioase private și magia sunt interzise.

XI. Urmează un cod civil, unde filosoful arată regulile ce trebuie să prezideze la încheierea contractelor civile, se ocupă de proprietatea lucrurilor găsite, de vânzarea sclavilor, de cumpărare și vânzare, de fraudele din comerț, de închiriere, de tutelă, testament, dreptul tatălui de a renunța la copii, de adopțiune, de divorț, de datoriile copiilor față de părinți, de otrăvitori și vrăjitori, despre supravegherea nebunilor, despre interzicerea cerșetoriei, despre datoria de a ajuta pe săracii de ispravă, despre mărturie, de legile împotriva falșilor martori și a avocaților. „Dacă un avocat încearcă să clatine în sufletele judecătorilor sentimentul dreptății și să-l schimbe în contrariul lui, sau dacă intentează procese inoportune sau asistă pe alții în astfel de procese, să fie acuzat de rea procedare“ și de „asistare nepotrivită“. Tribunalul „aleșilor“ să-l judece spre a vedea dacă inculpatul a procedat astfel din pofta de a face procese sau din lăcomie de bani. Dacă acuzatul s-a făcut vinovat de „pofta de a face proces“, tribunalul să arate pentru cât timp îi ia dreptul de a mai profesa meseria de avocat. Dacă, însă, avocatul vinovat s-a purtat astfel din lăcomie de bani, să fie exclus sau pedepsit cu moartea.

XII. În această carte, filosoful stabilește pedepsele împotriva însărcinaților de afaceri care au trădat interesele încredințate lor; se ocupă de serviciul militar obligatoriu, de instituirea unui tribunal în care magistrații dau seamă de gestiunea lor, de reglementarea comerțului extern, de măsurile necesare pentru a împiedica influența moravurilor străine, despre ospitalitate, percheziția la domiciliu, prescrierea posesiunii, tăinuire și tăinuitori, despre înțelegerea cu dușmanii Statului etc.

Statul e un organism viu care, spre a se menține, are nevoie să instituie un consiliu, ai cărui membri mai bătrâni vor întrupa inteligența ființei numite Stat, pe când cei mai tineri vor juca rolul de ochi și urechi ale acestui organism complex. Acest sfat nu se va întruni decât noaptea și va căuta prin toate mijloacele să întrețină în vigoare cele patru virtuți (înțelepciunea, cumpătarea, dreptatea, curajul) necesare fericirii Statului. Membrii acestui consiliu se vor deda la studii profunde asupra virtuții și asupra esenței zeilor, la a căror cunoaștere vor fi ajutați de cercetarea sufletului omenesc și a fenomenelor cerești, care le va dovedi că orice astru

e condus de un suflet. Ei vor trebui, firește, să cultive muzica și științele ce îmbunătățesc sufletele și caracterul.

*

Poate primul lucru ce ne atrage atenția când citim *Legile* (și le comparăm cu *Republica*) este trecerea sub tăcere totală a așa-numitei teorii a ideilor pe care, ca pe un fir roșu, o urmărim în dialogurile cele mai de seamă ale filosofului elen. Majoritatea cercetătorilor au semnalat acest lucru, din care mulți au mai scos încă un argument împotriva autenticității. Mai categorici în privința aceasta sunt platoniștii englezi. Ba chiar această lacună a fost interpretată de unul din cei mai de seamă dintre ei, Grote, ca o abandonare a filosofiei, care, zice-se, ar fi început să inspire, spre sfârșitul vieții, din ce în ce mai multă neîncredere bătrânului gânditor elen (v. Lutoslawski, *op. cit.*, 493). Cu drept cuvânt observă cercetătorul polonez citat mai sus că se confundă prea des filosofia lui Platon (mai bine zis, se identifică) cu teoria ideilor. Aceasta a suferit cu timpul modificări, fie în sensul unei sublimări a *ideilor* în *noțiuni* logice, fie în numere. Concluzia exagerată a vestitului elenist englez, Grote, nu poate fi, deci, acceptată.

Sunt însă savanți ca Stallbaum și Susemihl, de pildă, care susțin totuși că *divinul filosof* a rămas și în ultima sa lucrare credincios teoriei ideilor. În bună parte, credința lor se bazează pe un citat din *Legile*, unde e vorba de modul cum trebuie să percepem *unitatea* în varietatea aparențelor. Un argument mai bun ar fi poate acela scos din recomandația lui Platon, de a face pravilele unei cetăți ținându-se cât mai mult pe urmele principiilor exprimate în *Republica*. Dar aceasta era opera în care se formulase definitiv teoria ideilor, așa că s-ar impune concluzia că cugetătorul elen, când și-a alcătuit ultimul dialog, a avut mereu în minte prototipul prim, bazat pe idei și dedus din acestea.

Faptul că nu se mai pomenește în *Legile* de faimoasa teorie ar trebui mai degrabă atribuit împrejurării că cetatea aceasta a doua, construită în cadrul contingențelor umane, și datoare să țină seamă de multe elemente concrete, nu mai era întocmită în planul și pe baza ideilor, ci era limitată în domeniul doxei (δόξα), a opiniei juste, care poate fi apanajul muritorilor de rând ce nu se pot înălța până la culmile ideilor. În Statul *Legilor* urzeala era alcătuită din domeniul contingențelor, iar bătătura, din firele *opiniei*

juste. Căci în această lucrare el menține deosebirea dintre *adevărata cunoștință* și *opinie*.

În această nouă și ultimă fază, sufletul e centrul teoriei cunoștinței, nu ideile. Totodată aci se reia principiul mișcării prin sine din *Fedru*, principiu care constituie caracterul primar al sufletului. Autorul rămâne mai departe credincios convingerii că lumea materială e supusă schimbării, și că adevăratele ființe rămân veșnic neschimbătoare și aceleași. Sufletul are prioritate și nemurirea lui e dovedită în chip mai minuțios decât în *Fedru* și *Fedon;* Platon, făcând o combinație din cele două serii de argumente din dialogurile pomenite, afirmă că viața e un termen mijlociu între principiul de sine mișcător și suflet.

Funcțiunea cea mai de seamă a filosofului rămâne tot aceea de legislator. În același timp, în aceste ultime pagini, mirificul scriitor proslăvește încă o dată superioritatea graiului asupra scrisului.

Deși vorbește de o pluralitate a zeilor, poate mai mult ca un fel de concesie făcută credinței populare, el pomenește acum iar pe zeul suprem, care e tot un suflet perfect, ce conduce toată ierarhia zeilor. Acest zeu nu mai e o *ananke* oarbă, ca în vechea mitologie, ci o atotputernică providență ce rânduiește fiecare amănunt, în concordanță cu scopul întregului. De aceea va proclama Platon, răsturnând dictonul lui Protagoras, că *zeul e măsura tuturor lucrurilor*, nu *omul;* tot zeul e modelul cu care caută fiecare suflet să devină cât mai asemănător.

Ciudat e că profundul gânditor, care toată viața a căutat să îndrepte și să desăvârșească din punct de vedere etic și politic traiul compatrioților săi, se întreabă spre sfârșitul zilelor sale dacă viața merită să fie luată în serios, și dacă noi nu suntem poate altceva decât niște păpuși în mâna zeilor, o jucărie trasă de diferite sfori, în diferite direcții.

Corectivul la această opinie așa de pesimistă îl găsim doar în ceea ce s-ar putea numi conceptul de grație. Năzuința sufletului de a se apropia de divinitate, năzuință ce întâmpină atâtea obstacole și e întrețesută cu atâtea îndoieli și șovăiri, e încurajată prin constatarea, mai bine zis, credința că orice nădejde de izbândă în această trudire e călăuzită de voința lui Dumnezeu sau a Proniei, pe care, în ultimă instanță, când orice speranță ne lasă, sau îndoiala ne roade, trebuie să ne bizuim ca pe cel din urmă refugiu — mărturisire de credință curioasă din partea omului care toată viața a proslăvit rațiunea atotputernică. În atotputernicia ei continuă să creadă bătrânul Platon, dar constatarea dureroasă că e foarte greu de găsit rațiunea

în lumea aceasta, decât doar la rarisime exemplare umane, și în răstimpuri îndepărtate și scurte, l a mânat spre portul resemnării, spre care plutea, slujindu-se de credința în grație, ca de o ultimă ancoră. Iată de ce Havet (citat după C. Ritter, *Platon*, II, 657) spunea că *Legile* au fost „catehismul oamenilor pioși în Grecia până la venirea creștinismului".

Mai notăm, înainte de a termina acest paragraf, ca o curiozitate de ordin teoretic, geniala intuiție a discipolului socratic, intuiție potrivit căreia toate calitățile materiei și toate transformările ei se explică în chip dinamic. Aceasta constituie o îndrăzneață anticipare a teoriei moderne care reduce materia la energie, la vibrații și unde.

*

În *Legile* se renunță la domnia filosofilor, care e înlocuită cu domnia legii. Statul nu mai e împărțit în trei clase, după cele trei facultăți ale sufletului. Nu mai e vorba de diversele virtuți care, fiecare, trebuie să predomine în o anume clasă; nici de comunitatea bunurilor și a femeilor. Noua cetate nu mai are clase, afară numai dacă prin aceasta nu înțelegem pe de o parte pe magistrați, pe de alta pe cetățeni. Dar orice cetățean, dacă are pregătirea necesară, poate ajunge magistrat, așa că nu mai poate fi vorba de o delimitare funciară a diverselor categorii de cetățeni.

Dacă Statul schițat în *Republica* era întemeiat pe baze aristocratice, temperate prin recunoașterea meritului și capacității, oriunde s-ar găsi, în *Legile* forma constituțională e rezultatul unui amestec de elemente luate și din monarhie, și din aristocrație și democrație. principiu așa de drag unui Polibiu, care îl releva în alcătuirea Statului roman.

În *Republica*, rolul de conducătoare suverană îl avea știința egală cu filosofia; în noua schiță de guvernământ, acest rol revenea religiei pozitive (v. Windelband, *Platon*. 173). Religia aceasta e impusă tuturor cetățenilor; cei ce se abat de la dogmele ei sunt, cum vom vedea mai jos, aspru pedepsiți. Lucru esențial, pe lângă credința în zei, e credința (obligatorie) în existența și supremația sufletului, condiție pe care o va adopta și Th. Morus în *Utopia* sa. Viața de pe pământ nu e decât o pregătire pentru viața cerească, viața de dincolo. Învățarea acestei *teologii* alcătuia breviarul instrucției, catehismul oricărui cetățean. Matematica și astronomia slujesc ca o întregire; aceasta din urmă pentru că o justă cunoaștere a cerului e indispensabilă pentru credința religioasă, și cea dintâi pentru că, într-un Stat

bine ordonat, totul trebuie să fie rânduit după număr și măsură (v. Windelband, l. c.).

În *Legile* nu se mai vorbește de o castă militară: aceea a păzitorilor din *Republica*. Lucru caracteristic! Atenianul, la răspunsul dat de interlocutorii săi despre rostul prânzurilor comune din Sparta și Creta, că ele au drept scop pregătirea cetățenilor pentru război și cuceriri, scopul de căpetenie al Statului, după părerea lor, arată cum că războiul e, principial, ceva absurd și nu e justificat decât când trebuie să te aperi. Aceasta constituia un atac la adresa constituției spartane. Platon, în noul plan de cetate, nu are nevoie nici de clasa a treia din *Republica*, adică a cetățenilor (cu sclavii lor) obligați să producă cele necesare pentru întreținerea celor două clase dintâi. El preconizează acum un *Stat agrar*, unde fiecare cetățean are lotul său de pământ, pe care e obligat să-l lucreze. Toți cetățenii se vor întreține singuri. Iată un început de autarhie. E adevărat că autorul *Republicei* recunoaște necesitatea comerțului. Dar acesta, imoral în structura lui, căci are ca scop suprem banul, câștigul material, va fi făcut numai de străini, de metecii cărora li se dă voie să se stabilească în noua cetate. Cugetătorul elen va fi fost încredințat că agricultura e ocupația și cea mai sănătoasă (pe lângă anumite exerciții de război și de gimnastică) și morală în același timp, căci urmărește necesarul, nu prisosul care strică sufletele. De aceea și comerțul se limita la cele necesare și nu avea ca scop îmbogățirea Statului. Cu structura agrară a Statului concordă și condiția pusă la alegerea locului unde se va ridica noul Stat: departe de mare, căci marea îndeamnă la comerț, la călătorii și la nestatornicie.

Idealul acestui Stat e pașnic; nu face războiul decât de nevoie. Și cum nevoia se poate ivi, cetățenii vor avea o solidă educație militară, făcută — repet — cu scop defensiv. Acum, tocmai de aceea, nu vor mai fi militari de profesie, constituiți în un corp anume: *toți* cetățenii din noul Stat trebuie să facă serviciul militar, principiu, cum vedem, foarte modern.

Familia e recunoscută iar în Statul *Legilor*. Viața ei e însă reglementată și încorsetată în restricții numeroase. Procreația e supravegheată. Numărul cetățenilor trebuie să rămână egal, din pricina fixității numărului loturilor de pământ. De aceea căsătoria se poate desface în caz de lipsă de copii, dar și din pricina vreunei vine vădite a unuia din soți, cât și din cauza deosebirii prea mari de fire între cei doi soți. Soțul despărțit, care n-are numărul de copii necesar pentru completarea numărului de cetățeni, nu numai că poate, dar e obligat să se recăsătorească. Soția, de asemenea, când e încă tânără.

Adulterul e aspru pedepsit. În noua cetate nici vorbă nu mai e de amorul masculin, tratat în alte dialoguri anterioare cu atâta complezență. Pe măsură ce autorul e mai bătrân, cu atât crește și severitatea lui în problemele sexuale. De la reglementarea mai aspră a vieții familiare se așteaptă multe avantaje, mai ales sporirea încrederii reciproce și a devotamentului dintre soți.

Copiii sunt de timpuriu luați de sub supravegherea familiei și puși sub aceea a Statului, care se îngrijește de creșterea lor, în institute publice. Părinții lor, de asemenea, sunt datori să participe regulat la acele mese comune, la care trebuia să se dezvolte simțul de apropiere și de coeziune între cetățenii aceluiași Stat. Individul trebuie lăsat cât mai puțin singur, ca să nu se singularizeze, să nu ajungă un excentric, un non-conformist, un om străin de interesele întregului social. În asemenea condiții se înțelege că viața familiară din Statul *Legilor* se reduce în fond la foarte puțin lucru.

O importanță extraordinară se acordă la ceea ce s-ar putea numi instrucția publică. Înfățișarea Statului și tot viitorul lui depinde de rezolvarea acestei probleme, idee care abia de vreo una sută și cincizeci de ani a fost adoptată și recunoscută de lumea modernă. Toată pedagogia *Legilor* constă în a-l educa pe individ, din cea mai fragedă vârstă, ca să ajungă în posesia virtuții cetățenești, care constă în a fi bun moralmente, a se supune poruncilor rațiunii sau legii Statului. Educația, astfel înțeleasă și condusă oficial, are ca scop să pună toate înclinațiile și impulsurile omului în slujba țelului urmărit de Stat. Chiar din pruncie se începe ceea ce s-ar putea numi captarea și canalizarea instinctului de joc, increnț copilului, spre a fi îndrumat spre un anume făgaș, care să deprindă, chiar de la această vârstă, pe tânărul și cetățeanul de mâine, cu simțul ordinii, al măsurii, al disciplinei, al încadrării într-un ritm amplu, anume acela al vieții cetății.

De aceea Platon prevede instituirea de coruri, pentru toate vârstele și pentru ambele sexe, coruri care erau probabil o completare a instrucțiunii elementare primită în școlile destinate copiilor (C. Ritter, *op. cit.*, II, 674). În acestea se învață arta socotelii, a măsurătorii și elemente de astronomie. Nivelul acestor instrucții era în genere destul de scăzut (Wilamowitz, *Platon*, I, 683) și „nu e deloc corespunzător importanței ce se atribuie învățământului", învățământ al cărui diriguitor — un fel de ministru de instrucție — e cel mai mare funcționar din Stat.

Cum stăm, însă, cu *cultura superioară*, care ar corespunde celei universitare de azi? Prea explicit nu ne vorbește autorul de ea. Nu trebuie să uităm că *Legile* nu sunt o operă completă. La problema pomenită s-a gândit însă filosoful elen. Într-adevăr, pentru elementele excepțional înzestrate s-a prevăzut o instituție anume, unde cei bine dotați de natură se puteau perfecționa în cultura atât teoretică, cât și practică. „Din chiar primii ani ai apartenenței lor la corul bătrânilor, adică de la 30 de ani înainte, ei pot fi admiși la ședințele *consiliului de Stat*", ce se întrunea zilnic cu mult înainte de răsăritul soarelui (v. C. Ritter, *op. cit.*, 675). La aceste ședințe se discută tot felul de chestiuni: legislative, politice, științifice, rapoarte ale misiunilor oficiale întoarse din străinătate. Aici, deci, își puteau căpăta elitele intelectuale complementul de cultură superioară. Se pare că tot aici mai e vorba și de o deprindere cu dialectica, vechea dragoste a lui Platon, și, mai presus de orice, aici puteau să capete noțiuni profunde despre teologie, despre cunoașterea divinității, atât de necesare în rânduirea vieții clădite după acest nou calapod.

*

S-a spus că legislația preconizată de Platon nu prezintă trăsături prea originale (Gomperz, *op. cit.*, II, 516). Până la un punct lucrul acesta e adevărat. Și explicația stă în împrejurarea relevată mai sus, că marea majoritate a dispozițiilor redactate de autorul *Legilor* sunt sau sugerate, sau împrumutate din legiuirile existente. Nici nu se putea altfel când era vorba de un Stat mai aproape de realitatea istorică, de anumite contingențe date. Oricum, original în acest codice de legi e obiceiul de a pune înaintea fiecărei legi o expunere de motive, un *prooimion*. Procedând astfel, gânditorul elen nu făcea decât să se conformeze constatării sale că legea e un vicar al rațiunii. Cetățeanului căruia îi cerem să respecte cu sfințenie paragrafele acestei pravile, trebuie să-i explicăm rostul fiecărei prescripții legale. Astfel vom avea garanția că el va observa legea mai cu tragere de inimă și mai în cunoștință de cauză.

Să spicuim acum câteva din inovațiile legiuitorului. Mai interesantă e, din acest punct de vedere, poate mai mult decât oricare alta, concepția lui despre rolul pedepsei. În vechea lume elenă, ca și la vechii iudei, pedeapsa era o răzbunare a celui lezat, sau a rudelor lui, împotriva răufăcătorului. Platon va susține că pedeapsa se dă *spre binele celui pedepsit*, ca să-l

purificăm de păcatul cu care și-a întinat sufletul. Nu ne putem împiedica de-a ne gândi la inchiziția catolică ce ardea pe rug pe eretici spre a le mântui sufletul. Originalul filosof spusese undeva (în *Gorgias*) că, chiar dacă ni s-ar da putința să scăpăm de sancționarea fărădelegilor noastre, noi trebuie să căutăm pedeapsa, ca un leac pentru sufletul nostru, concepție care în multe privințe seamănă cu cea creștină. A doua funcție a pedepsei, mai ușoară de înțeles și pentru vulg, e să dea o pildă și să îndepărteze pe alții de la fapte rele. Nu știu dacă acest rost al pedepsei nu va fi fost relevat și de alții înaintea lui. Dar prima funcție a pedepsei, aceea de a ne purifica de greșeală, e, de bună seamă, a lui.

Pe lângă aceste principii așa de raționale și de luminoase vom găsi și ciudățenii, curiozități care stau cu totul în dezacord cu principiile ce-s la baza legiuirii sale. Așa sunt, de pildă, procesele împotriva animalelor sau a obiectelor neînsuflețite, reminiscențe firești din vechiul drept elen. O noutate, în materie de drept penal, e introducerea de pedepse pe lungă durată, neobișnuite în dreptul grec.

Platon face o deosebire netă între infracțiunea voluntară, mai ales cea premeditată, și cea involuntară, stabilind pedepse diferite pentru fiecare categorie. Deși în teorie era convins, ca și Socrate, că oricine face un rău, îl face în chip involuntar, din ignoranță, din necunoașterea a ceea ce e bine, totuși în lumea empirică el se lasă călăuzit de alte considerente.

În domeniul dreptului civil el îngrădește libertatea de a testa, prin restricții izvorâte din nevoia de a păstra neschimbat acel număr de loturi agrare. Foarte sever e Platon cu cei ce fac comerț. Știm că aceștia erau străini. În Statul *Legilor* prețurile erau fixe, tocmeala și reclama, interzise.

Dar vrednic de remarcat e faptul că aprigul legiuitor interzice întrebuințarea jurământului; nu din cine știe ce motiv etic, sau din vreun scrupul asemănător cu al creștinilor. Pricina e că sperjurul era extrem de răspândit, din pricina lipsei de credință în zei. Se pare curioasă această prohibiție într-un Stat ca acela al *Legilor*, unde se făcea o educație religioasă așa de îndelungată și temeinică. Să bănuim că legislatorul avea așa de puțină încredere în eficacitatea sistemului său de pedagogie? Sau să fie mai degrabă o scăpare din vedere? E mai probabilă alternativa a doua. Când vestitul filosof a introdus această prohibiție în pravila sa, a avut în vedere *prezentul* și *mediul* în care trăia, uitând, se pare, că dispozițiile din *Legile* sale erau menite pentru o lume mai bună, crescută după alte norme,

în vederea unui alt ideal. Umbra prezentului în care trăia, se vede că i-a întunecat sufletul, făcându-l să comită această ciudată inadvertență.

*

Străduința de a sădi în spiritele cetățenilor noului său Stat, chiar de la vârsta cea mai crudă, noțiunea despre Dumnezeu sau despre zei, despre ființe ce conduc sau rânduiesc lumea noastră, e prezentă în toată această operă a filosofului. Credința în superioritatea sufletului față de trup și credința în divinitate alcătuiesc crezul fundamental al cetățeanului chemat să locuiască cetatea cea nouă. În materie de credință, legiuitorul atenian nu glumea. El era tot așa de fanatic ca și inchizitorii din Evul Mediu. Ciudată evoluție a unui spirit așa de mobil de altfel, și crescut într-o lume așa de tolerantă în materie religioasă!

Procese de impietate au fost la Atena și în Grecia; dar de cele mai multe ori ele erau un paravan sub care se ascundeau adesea motive politice sau de altă natură. Anaxagoras a trebuit să se exileze din Atena, ca să nu se expună unui proces de asebie[1]. Și motivul era că enunțase teoria că aștrii nu sunt divinități, ci corpuri (pietre) incandescente! Și în aceeași Atenă, Aristofan și colegii săi într-o comedie batjocoreau zeii oficiali ai Statului, spre marele haz al cetățenilor! N-am auzit de nici un fel de pedeapsă decretată vreodată împotriva unuia dintre acești comici.

Și totuși, în *Legile*, se pare că dușmanul de moarte al Statului e necredința, ateismul. Acesta trebuie combătut cu orice preț. Și Platon îl combătea cu aceeași ardoare cu care creștinul ortodox combătea pe eretici, când nu putea să pună mâna pe ei, pentru ca sau să-i convertească, sau să-i extermine.

Cele trei aspecte ale acestei erezii. cu care se războia așa de vajnic divinul filosof, le-am văzut mai sus.

Platon edictează pedepse împotriva unor astfel de eretici. Cel care, deși în viața lui exterioară nu s-a făcut cu nimic vinovat față de lege și morală, însă și-a dat pe față necredința lui, așa că putea să molipsească și pe alții, e trimis pe un termen de cinci ani într-un institut de corecție (frontisterion), unde el nu poate să aibă relații decât cu membrii consiliului suprem, care vor căuta să-l convertească, vindecându-l de ereziile sale.

---

[1] Impietate.

Dacă convertirea reușește, respectivul e pus în libertate; când însă cade în recidivă, pedeapsa ce i se dă e moartea. Mai răi, după părerea lui, sunt ipocriții ce se slujesc de credință ca de un paravan; aceștia sunt cei care intră în categoria a doua și a treia arătate mai sus. Ei se găsesc mai ales printre profeți, vrăjitori și răspânditorii de culte secrete. De aceea se interzice orice cult secret, neadmis de Stat, și cel care e prins că se dedă unor asemenea culte, e pedepsit cu închisoarea pe viață. (Nici Platon deci n-ar fi tolerat fracmasoneria și alte asociații asemănătoare, dacă ar fi trăit azi.) Când cugetătorul elen a prescris asemenea măsuri, dădea, prin aceasta, dovadă că vrea să lege noul său Stat de cultul zeului suprem, ori al zeilor tradiționali, sub controlul autorității, care avea să urmărească cu ultima strășnicie pe necredincioși.

Intoleranța aceasta n-a fost, din fericire, molipsitoare. Era o trăsătură neelenă. Când grecii mai târziu, nu chiar cu mult, cuceresc Orientul, ei nu siluesc conștiințele, lasă să subziste cultele locale și socotesc și pe alții îndreptățiți să se închine la zeii sau demonii lor.

De altfel e bizară importanța din ce în ce mai mare pe care el o acordă cultului în viața Statului. El cere pentru mai toate orânduirile o sancțiune religioasă, și își exprimă regretul că nu e cu putință într-un Stat elen să fie împletită toată viața cetățeanului, în toate detaliile ei, cu legendele și credințele despre zei. În cetatea lui Platon mai toată ziua e ocupată cu servicii divine, cu jertfe și coruri patronate de zei.

*

Platon exprima în ultima sa operă, ca un deziderat, năzuința de a pune în concordanță ordinea cerută de Stat cu libertatea individuală. Dar aceasta a rămas doar un deziderat. Statul lui e un stat polițienesc, stăpânit de o severă poliție de moravuri, al cărei fundal e sentimentul religios (v. Windelband, *op. cit.*, 176). Un istoric spiritual al filosofiei grecești a comparat această organizare cu Statul iezuiților din Paraguay (Gomperz, op. cit., II, 525). Orice inițiativă, orice fantezie, orice încercare de a ieși din șablonul fixat e împiedicată în față. Se iau mai ales măsuri împotriva singularizării. Acest Stat e mereu stăpânit de teama ca nu cumva individul să poată gândi pe cont propriu, să alunece afară din făgașul obișnuit. „Se exprima dorința (care se poate la rigoare cristaliza în prescripție cu caracter imperativ) ca nimeni, nici în glumă, nici în serios, să nu facă ceva pe seama

lui, singur; orice cetățean, în orice moment, trebuie să fie cu ochii îndreptați spre un superior; orice lucru, de la cel mai important, până la cel mai mărunt, să se facă la comandă, așa cum în lagăr, soldatul merge sau stă, se hrănește și se spală, își părăsește lagărul și se întoarce înapoi la comandă" (Gomperz, l. c.).

E sumbră viața în această cetate platonică. Părerile mai tuturor cercetătorilor moderni în această privință sunt de acord. „Acest Stat polițienesc agrar (zice Windelband, l. c.) nu are alt scop decât să se conserve pe sine. Și ce îngustă e viața internă a cetățenilor lui! În definitiv ce fac ei? Îngrijesc de meschina lor întreținere — munca fizică în gospodăria rurală sau în comerț o execută prin sclavi sau străini —, iau parte la exercițiile militare, uneori la instrucția teologică și matematică, apoi la serbări, alegeri, ședințe judiciare. Încolo le lipsește orice impuls pentru o activitate mai înaltă. Ne înspăimântăm când ne gândim că s-a găsit tocmai un filosof așa de mare ca Platon, ca să dea poporului său o rânduială de viață de un așa pustiu conținut spiritual... Un Platon care vrea să facă din grecii vremii sale niște țărani evlavioși!"

Poate că trăsăturile acestui tablou sunt cam șarjate. Nu trebuie să pierdem din vedere că ritmul vieții și al istoriei cere ca, după un exces într-un sens, să vină reacția în sensul opus. După o epocă de libertate exagerată, oamenii, sau, mai bine zis, acei care vor să-i aducă pe calea dreaptă întrebuințează, ca mijloc, constrângerea, încorsetarea vieții individului. De aceea Statul filosofului seamănă, cum s-a spus, cu o casă de corecție. Acesta este leacul pe care-l găsise el pentru a vindeca rănile țării sale înfrânte în război, umilite, căzută pradă destrămării înăuntru și disprețului în afară. Remediul era amar, dar, după părerea lui, salutar. Concetățenii săi n-au vrut și n-au putut să-l adopte. Era prea îndrăzneț, prea nepotrivit cu sufletele lor. L-a realizat, în parte, cu multe secole mai târziu, biserica romană, și l-a cunoscut parțial și Evul Mediu, supus domniei unei credințe atotputernice, unei vieți rânduite sever în caste și în bresle.

Și totuși, oricât de îndepărtată ar părea această orânduire de formulele mai noi după care se clădesc statele din vremea noastră, ea are multe trăsături moderne. Bluntschli în a sa *Deutsche Staatslehre für Gebildete* (v. C. Ritter, *op. cit.*, II, 731) scrie privitor la scopul pe care trebuie să-l urmărească Statul, următoarele: „Deosebim scopul în sine, direct, al Statului, și datoria lui indirectă față de interesul societății și al individului". Ca ținând de scopul direct al Statului el socoate: 1) grija economică a

Statului pentru o viață socială sănătoasă și bogată; 2) grija Statului pentru cultura poporului; 3) datoria lui de a da o legiuire dreaptă și conformă scopului urmărit; 4) conservarea puterii naționale înăuntru și în afară; 5) recunoașterea libertății politice.

Ca sarcini sau îndatoriri indirecte ale aceluiași Stat numitul autor socoate următoarele: 1) siguranța (ocrotirea) tuturor împotriva atacurilor sau lezărilor aduse persoanei; 2) libertatea și 3) bunăstarea societății, întrucât e compatibilă cu siguranța și libertatea individului.

E limpede, spune Ritter (l. c.) că și în *Legile* lui Platon sunt recunoscute aceste îndatoriri și în acest sens e determinată funcția și rostul Statului. Numai că mulțimea (ca și mulți teoreticieni de azi ai Statului), spunea gânditorul elen, își închipuie că bunăstarea și fericirea Statului e în raport cu întinderea și bogăția lui. Dar nu poți, zice discipolul lui Socrate, să fii *bun* (căci acesta e scopul suprem al Statului, ca și al individului: un scop etic), când ești prea bogat și prea puternic. A pune bogăția sau buna stare a cetății (recte a Statului) deasupra sau chiar egală ca valoare cu spiritualitatea și cultura, cum pare a reieși din concepția lui Bluntschli (v. Ritter, l. c., 733) înseamnă a face o greșeală. Aceste două scopuri nu sunt egal îndreptățite; al doilea trebuie să stea cu mult înaintea celuilalt.

Statul, ca să fie un tot armonic, în concordanță cu un scop etic, trebuie să nu fie prea mare (să fie *eusynopticon*, cum va zice mai târziu Aristotel, adică ușor de cuprins cu vederea) și nici prea bogat. Suntem ispitiți să zicem: ciudată miopie politică la niște filosofi așa de mari, când în preajma vremii lor, sau chiar în vremea lor, Alexandru cel Mare realizează un imperiu uriaș, o adevărată *oicoumene*, ca să fie o singură turmă și un singur păstor. Experiența a fost mai târziu repetată de romani. Se pare, de fapt, că evoluția istorică tinde să înfăptuiască unități politice cât mai mari și ținta finală, mărturisită sau nu, e acel imperiu universal, visat de toți marii cuceritori. Dar, dacă concepția acestor filosofi nu era în concordanță cu mersul istoriei, ea avea meritul că era în concordanță cu sistemele lor, în care politicul se confundă cu eticul.

*

Un spirit așa de mobil ca al marelui cugetător elen, năzuind să prefacă din temelie așezările lumii grecești, adică dorind să întemeieze o lume nouă, se găsea pe linia dinamică a mișcării. Și totuși reformatorul cerea ca

fundamentele cetății sale să fie clădite pe un teren nemișcător; el pretindea, cum reiese din toată opera lui de legislație, ca așezămintele și normele preconizate de el să nu se mai schimbe.

Stabilitatea, *quasi in aeternum*, avea să fie o trăsătură esențială a edificiului social ridicat de el. Omul care căutase și stabilise, cu ajutorul lumii ideilor, norme fixe în domeniul cugetării și al științei, pretindea ca și statul său să ancoreze în veșnicie. E adevărat că el, convins de caducitatea lucrurilor omenești, știa că și Statul, ca orice creație a muritorilor, e supus pieirii. Dar această evoluție avea, după concepția lui, să se producă într-un interval de timp infinit de mare, față de ametitoarele, uluitoarele schimbări politice din vremea sa, ce se succedau așa de iute. Deci în acest cadru, aproape veșnic, avea să vieze și cetatea lui. Și avea să vieze mereu după aceleași norme neschimbate, ca acelea pe care le constatase în Egiptul imobil, ca piramidele și Sfinxul. În mintea cugetătorului atenian, ca și a celor mai mulți dintre compatrioții săi, nu intra conceptul de progres, evoluție spre un ideal, pe o cale infinită. Concepția despre evoluție, în mintea grecului, nu se mișcă pe o linie continuă, fără capăt, ci către un punct bine determinat, fix; și ascensiunea pe această linie e ca un proces de veșnică repetare. Lumea o ia mereu de la capăt, pornind spre un ideal, îl realizează, pe cât cu putință, decade, degenerează, pentru ca apoi s-o ia de la început, pornind iarăși pe același urcuș, către aceeași țintă.

*

Meritul cel mai mare al lui Platon e că punctul de gravitate al vieții, ce se găsea mai înainte în lumea materială, l-a mutat în lumea ideală, lumea valorilor morale. În aceasta constă uriașul său merit, căci această intervertire a punctului de gravitate a adus după sine o devalorizare a tuturor valorilor, analoagă și pregătitoare pentru aceea pe care a adus-o creștinismul.

Ideea propovăduită de divinul filosof, marele profet al Greciei, n-a prins rădăcini în lumea sa; nimeni nu e profet în țara lui. Dar sămânța a încolțit, a rodit și a dat naștere unui copac gigantic care a acoperit cu umbra lui lumea noastră. Trăim de douăzeci și patru de veacuri sub influența ideilor sale, care au o valoare universală.

Statul întemeiat pe cultură, statul cultural, e un postulat formulat de el. El a conceput o educație dirijată de Stat, în vederea realizărilor scopului

său, și el a afirmat, clar și categoric, cel dintâi, că comunitatea, ca să dăinuiască, să fie trainică și înfloritoare, trebuie să fie omogenă, călăuzită de un singur crez, de o singură dogmă, acceptată fără rezervă de toți cetățenii. Aceasta nu poate fi impusă decât prin un sistem de educație sever diriguită, idee al cărei autor e tot el, deși nouă ni se pare azi așa de la sine înțeleasă, că nici nu putem concepe alta.

S-a obiectat — și primul care a făcut această obiecție în chip mai mult sau mai puțin transparent a fost chiar Aristotel — că în Statul lui te sufoci, pentru că individul, încadrat în atâtea prescripții pe cât de severe, pe atât de minuțioase, nu are nici o inițiativă, nici o libertate. El a prevăzut obiecția și a răspuns că fericirea întregului e alcătuită din suma sacrificiilor și renunțărilor indivizilor componenți ai întregului social. Firește, ne speriem de consecvența acestui fanatic al principiului. Dar să nu pierdem din vedere că Statul lui Platon e, aproape, un Stat de asceți. Și asceții cunosc uneori bucurii mai mari decât oamenii de rând.

Între doctrina formulată de el și cea a totalitariștilor de azi este — după cum cred că reiese din cele de mai sus — o mare, surprinzătoare asemănare. Nu e nimic nou sub soare. Dar, dacă la prima înfățișare, asemănarea e izbitoare, la o analiză mai atentă a ideilor călăuzitoare într-un sistem și celălalt, descoperim și multe și mari deosebiri.

Statul totalitar, în noua sa accepție, e din anumite puncte de vedere tocmai contrar celui al lui Platon; dacă acesta din urmă neagă progresul, ba caută să-l înăbușe, și aspiră la pace (filosoful elen urăște războiul pentru război) și imobilitate, cel dintâi are ca lozincă dinamismul, mișcarea, progresul, lupta, violența. Concepția platonică despre Stat se bazează pe rațiune. Și în aceasta pare a rezida punctul său slab, punctul nevralgic. Într-adevăr, cetatea lui se întemeiază pe un regim autoritar, polițienesc, fără libertatea de cugetare și de inițiativă personală, dar bazat pe știință, pe filosofie. Dar aceasta nu se împacă cu constrângerea. Cultura, mai bine zis știința, e fiica rațiunii, dar raționalismul promovează individualismul. Sunt mai consecvenți noii teoreticieni totalitari când suspectează rațiunea. Nu în numele ei s-a făcut marea revoluție franceză, care a rupt zăgazurile unei lumi încorsetate în clase, caste și bresle, produse ale evoluției istorice, ale elementelor iraționale ale istoriei? Iată de ce raționaliștii — alții merg mai departe și zic: intelectualii, copii ai rațiunii — sunt dușmanii Statului alcătuit după noile concepții. Noii preconizatori ai teoriilor totalitare se bazează în construcția lor pe instinct, pe intuiție, pe tradiție, pe

particularism istoric, pe rasă, factori ce au rădăcini adânci în cetate, aderențe și valențe în întregul social, rasial, autohton. Comunitatea ce se organizează pe astfel de baze și care se vrea turnată în noile tipare, cată să pornească de la acele străfunduri irațională, inconștiente ale vieții sale, care-și au izvorul în popor și în pământul care-l poartă.

Dacă Statul lui Platon își îndreaptă năzuințele spre realizarea unui țel cu semnificații mai mult în lumea etică, fiind un fel de *civitas divina*, ce pregătește pe om mai mult pentru viața cealaltă (de aci și enorma importanță acordată religiei), totalitarismul de azi constituie un fel de *civitas terrena* sau *mundana*, care preamărește viața, actualul, lăsând preocupările etice și religioase pe un plan secundar. Cu această caracteristică, cât și cu aceea a tendinței spre stabilitate, atât de prețioasă filosofului elen, stă în legătură și criteriul după care se acordă o importanță mai mare sau mai mică diferitelor vârste. În cetatea *Legilor*, când era vorba de conducere și conducători, se acordă — după norma tradițională elenă pe care Platon o respectă — precădere bătrânilor, carè-s simbolul statorniciei, al prudenței și al înțelepciunii. În cetatea făurită de discipolul lui Socrate domnea, deci, gerontocrația. În sistemul totalitar actual conducerea se dă, sau cel puțin teoretic se presupune că trebuie să se dea, tineretului. Acesta e, așadar, simbolul neastâmpărului, al schimbării, al dinamismului. Bătrânii sunt incomozi aici: ei reprezintă rutina, încetineala, opoziția față de noile forme, ancorarea în tradiție. Totalitarii sunt din acest punct de vedere mai consecvenți și mai logici. *Progresul* se poate face mai lesne — cel puțin teoretic — într-o lume tânără; la un Stat nou și tânăr, se cer, pentru a-l înfăptui, tot oameni tineri, oameni noi. Platon, care și el vrea să se realizeze un Stat nou, îl încredința pe acesta bătrânilor. Cele trei personaje din *Legile* sunt niște oameni înaintați în vârstă. Ei sau unii ca ei aveau să pună temeliile noului Stat. Aici Platon nu s-a dovedit un prea bun psiholog. Legiuitorii aveau să fie luați din lumea veche, întinați de o bună parte din păcatele ei și cu spiritul fasonat după un vechi calapod. Ei, dar ni se va răspunde că noii legislatori se puteau la rigoare — și așa se va fi gândit și octogenarul din Atena când își scria ultima operă — recruta din școala sa, din elevii Academiei. Chiar așa, Statul său era să fie alcătuit din colonișți, de oameni în putere, luați din diverse părți ale Greciei sau, poate, chiar numai dintr-una. Se putea amăgi el cu gândul că se poate clădi un astfel de Stat *nou*, cu totul deosebit de cele cunoscute, cu ajutorul unor cetățeni

ajunși și trecuți poate de adolescență, care trăiseră în alt mediu, în unul din acele State pline de atâtea greșeli?

Și încă ceva: legiuitorul care era așa de zelos întru a păstra neîntinat de mode din afară și apucături străine sufletul și mentalitatea cetățenilor din Statul său, încât nu le dădea voie să iasă din granițele acestui Stat (afară de rarisime excepții), ca să nu se molipsească în contact cu lumea de peste graniță, dă totuși voie ca străinii să vină să se stabilească în cetatea sa, străini care, evident, puteau exercita aceeași pernicioasă influență, căci erau, doară, străini, și prezența lor în Stat era necesară, căci numai ei, acești meteci, aveau voie să facă comerț în cetatea ideală! Dar să nu mai sporim numărul acestor obiecții care pot părea specioase.

Studiul încercărilor de reformă ale gânditorului elen ne invită, însă, să facem mereu apropieri și comparații cu tentativele de realizări, așa de îndrăznețe și profunde, ale statelor totalitare de azi. Și între acestea cată să facem o deosebire; trebuie să constatăm că, de pildă, de la cu totul alte baze pornește încercarea de reformă din lumea sovietică, decât cea făcută în celelalte două mari state: Germania și Italia. Acestea din urmă, sub influența unui romantism politic, pornesc de la temeiuri istorice, adică iraționale. Sovieticii clădesc pe planul rațiunii. La ei divorțul cu trecutul e total; ei fac *tabula rasa* cu tot ce a fost mai înainte. Reforma lor a fost cea mai temerară, poate, și cea mai primejdioasă ce s-a încercat vreodată. Oricât s-ar părea de curios, revoluția bolșevică, dintr-un punct de vedere important, se apropie mai mult de cea preconizată de Platon, care și el își așeza Statul său pe baze raționale. Legea din cetatea sa e, cum am spus, fiica rațiunii. Dar între cele două concepții sunt deosebiri fundamentale: a elenului pornește de la un criteriu ideal; a bolșevicului, de la unul cras material. Bunăstarea economică și progresul industrial par a fi idealul ultim către care tindeau năzuințele uriașului imperiu din Răsărit, călăuzit, ca de o evanghelie, de dogma materialismului istoric. Dar bogăția și puterea prea mare erau doi factori pe care Platon îi considera ca primejdioși de moarte pentru Statul său divin. Și apoi nu trebuie să uităm lucrul de căpetenie: cetatea gânditorului grec, care admitea, ca lucru firesc, sclavia, era de fapt un regim aristocratic, spre deosebire de statul bolșevic unde egalitatea tuturor ființelor omenești e o dogmă fundamentală.

*

Iată de ce Platon, dacă ar trăi azi, ar fi un oaspe nepoftit în statele totalitare. Dacă ar cere îngăduința să intre într-un asemenea stat, să-și propovăduiască ideile sale, el ar fi tratat așa cum vroia și el odinioară să trateze pe Homer: ar fi — cred — încununat (azi se zice decorat), dar ar fi politicos poftit să-și îndrepte pașii într-aiurea. De ideile lui, reformatorii de azi, mai vechi și mai noi, care toți s-au inspirat direct sau indirect și de la el, nu mai au nevoie. Ce om politic de azi n-ar surâde la pretenția lui că Statul trebuie să urmărească doar un țel ideal, etic, și să arate un suveran dispreț bunurilor materiale? Cine nu l-ar compătimi, auzindu-l că Statul trebuie să aibă proporții reduse și să nu depășească un anumit număr de locuitori? Da, l-ar aproba călduros când și el și-ar dezvolta teoria că Statul e totul, că toate energiile fiilor lui trebuie să conveargă spre un singur țel, că un singur crez trebuie să-i însuflețească pe toți cetățenii. Da, Statul e totul; individul nu înseamnă nimic. Decât, un mucalit cu înclinări sofistice ar fi, poate, ispitit să-l întrebe, și pe Platon și pe aprobatorii lui: dar dacă individul nu-i nimic, cum se poate ca *totul*, Statul, alcătuit din masa acestor *nimicuri* să însemne ceva?

Întrebarea arzătoare e, însă, următoarea: Statul lui Platon asigură cetățenilor mai multă fericire ca înainte? El ar fi răspuns: interesează fericirea întregului, a cetății, nu a individului. Unde scrie că individul trebuie să fie fericit? El are doar menirea să fie o piesă din acest mare tot, și dacă el, în cadrul acestuia, își îndeplinește menirea, să fie mulțumit. Restul nu interesează. *De minimis non curat praetor.* Și, în crezul său, pretorul era Dumnezeu care orânduiește totul „pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles".

Șt. Bezdechi

LEGILE

Personajele dialogului:

Atenianul (un străin)
Clinias, cretan și
Megillos, lacedemonian.

[illegible] trei persoane merg convorbind pe calea ce duce de la orașul [illegible]dum Creta, la peștera și templul lui Zeus, ținta călătoriei lor.

CARTEA I

ATENIANUL: Cine este socotit autor al legilor voastre, oaspeți, un zeu sau vreun om? 1

CLINIAS: Un zeu, străine, un zeu, dacă trebuie vorbit drept. La noi, Zeus; la Lacedemona, de unde este acesta, se zice, cred, că este Apollo. Nu, Megillos?

MEGILLOS: Ba da.

ATENIANUL: Ești de aceeași părere cu Homer, care zice că Minos se ducea la fiecare nouă ani să se întâlnească cu tată-său, și că legile statelor voastre le-a redactat după răspunsurile acestuia?

CLINIAS: În adevăr așa e tradiția la noi. Se mai spune că Radamante, fratele lui Minos, despre numele căruia ați auzit desigur, a fost omul cel mai drept, și noi, cretanii, credem că a meritat lauda aceasta prin cinstea lui în administrarea dreptății.

ATENIANUL: Frumoasă faimă și binemeritată pentru un fiu al lui Zeus. Fiind crescuți și tu și acesta în niște state așa de luminate, sper că are să vă placă să vorbim pe drum despre legi și politică. De altfel, precum am auzit, calea de la Cnosos și până la peștera și templul lui Zeus e destul de lungă și are popasuri, așa cum și trebuie acum pe zăduful ăsta, sub arbori mulți și umbroși, unde se cuvine la vârsta noastră să ne odihnim adesea și, îndemnându-ne unul pe altul cu vorba, să ajungem pe îndelete la ținta călătoriei noastre.

CLINIAS: Sunt, în adevăr, pe cale, străine, chiparoși înalți și minunat de frumoși în dumbrăvi și poieni, unde putem poposi și petrece timpul în convorbire.

ATENIANUL: Ai dreptate.

CLINIAS: Așa este. Când vom ajunge acolo, veți vedea, dar haidem cu Dumnezeu înainte.

2 ATENIANUL: O, de-ar fi! Dar, rogu-te, legea voastră cu ce scop a întocmit la voi ospețele comune, exercițiile de luptă și felul vostru de arme?

CLINIAS: E lesne oricui, precât mi se pare, să înțeleagă rostul așezămintelor noastre, căci întreg tărâmul Cretei nu e de câmpie, ca Tesalia. De aceea tesalienii se slujesc mai mult de cai, noi de mers. Creta e, din contra, accidentată și mai potrivită pentru mers. În marș e trebuință de arme ușoare, omul cată să nu fie încărcat cu greutăți: ele i-ar stânjeni alergatul. Ușurința arcului și a săgeților convine mai bine terenului. Instituțiile acestea s-au creat de altfel în vederea războiului. Și cred că și în toate celelalte legiuitorul nu și-a propus alt scop. Căci se vede că la baza hotărârii de-a întocmi ospețele comune este constatarea la toate popoarele că, atunci când oștirea se află la luptă, grija siguranței lor o silește să mănânce laolaltă, cât ține războiul. Și prin măsura aceasta a vrut a osândi greșeala acelor mulți, care nu văd că între toate statele există un război necurmat. Astfel, fiind necedar pentru siguranța publică, în timp de război, ca locuitorii să ia hrana împreună așa ca să fie și comandanți și militari gata oricând la apărarea patriei, s-a găsit că instituția aceasta e tot așa de necesară și în timp de pace. În adevăr, ceea ce se numește îndeobște pace există numai cu numele, dar de fapt, fără a avea loc vreo declarație de război, fiecare stat e în mod natural înarmat contra tuturor celor dimprejur. Luând în considerare această realitate, veți găsi că planul legiuitorului cretanilor, în toate intențiile sale publice și particulare, are la bază presupunerea unei stări de război continuu și, îndemnându-vă să ascultați de legile sale, a vrut să dea a înțelege că nici avuția, nici cultivarea artelor, nici vreun alt bine nu ar folosi la ceva, dacă nu veți fi cei mai tari în război, deoarece biruința trece la învingători toate bunurile celor învinși.

3 ATENIANUL: Văd, străine, că ai studiat profund legile țării tale. Dar explică-mi mai clar și lucrul următor. Pe cât pot judeca, socotești un stat perfect organizat, numai când constituția sa îi dă o superioritate vădită în război, față de celelalte state. Nu-i așa?

CLINIAS: Ba da, și cred că și Megillos e de părerea mea.

MEGILLOS: Cum s-ar putea, scumpul meu Clinias, ca un lacedemonian să fie de altă părere?

ATENIANUL: Însă maxima aceasta, bună pentru state în relațiile lor cu alte state, nu e rea pentru o comună față de altă comună?

CLINIAS: Nicidecum.

ATENIANUL: Este tot una?

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Dar, ce! Este același lucru și pentru fiecare familie a unei comune în relațiile ei cu celelalte familii, și pentru fiecare particular față de ceilalți particulari?

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Și particularul însuși se va socoti în război cu sine însuși? Ce vom răspunde la întrebările acestea?

CLINIAS: Străine atenian — căci ar fi o ocară să te numesc locuitor al Aticei și îmi pari că meriți să fii numit mai degrabă cu numele zeiței[1] — ai adus o lumină nouă în discuția noastră, reducând-o până la principiul său; astfel că-ți va fi mai ușor acum a recunoaște dacă avem dreptate să spunem că toți sunt inamicii tuturor, atât statele cât și particularii, și că fiecare particular este în război cu sine însuși.

ATENIANUL: Cum așa?

CLINIAS: Relativ la fiecare individ, de asemenea, cea dintâi și cea mai însemnată biruință este aceea asupra noastră înșine, după cum cea mai rușinoasă dintre toate înfrângerile și cea mai nenorocită este a fi învins de către sine însuși, ceea ce presupune că fiecare dintre noi duce un război lăuntric.

ATENIANUL: Și acum să inversăm discuția noastră. Fiindcă fiecare dintre noi, unul își este superior, iar altul inferior sieși, vom spune oare că același lucru are loc cu privire la familii, comune și state? Ori nu vom spune?

CLINIAS: Ce? Că unii sunt superiori lor înșiși, iar alții inferiori?

ATENIANUL: Da.

CLINIAS: Și întrebarea aceasta ai pus-o cu mult rost, căci statele din acest punct de vedere sunt în aceeași situație ca și particularii. Într-adevăr, oriunde cetățenii buni sunt mai puternici decât mulțimea cetățenilor răi, se

[1] Atena, de unde și numele de atenian.

poate zice că un asemenea stat își este superior lui însuși, și o asemenea predomnire merită pe drept să fie foarte lăudată. Și contrarul are loc oriunde se întâmplă în alt fel.

ATENIANUL: Deocamdată să nu cercetăm dacă se poate ca omul rău să fie mai puternic decât omul bun; această presupunere cere o deliberare mai lungă. Înțeleg ce zici acum: vrei să spui că într-un stat alcătuit din cetățeni, formând între ei un fel de familie, e posibil câteodată ca mulțimea celor răi reunindu-se, să asuprească silnic pe cei buni, mai puțini, și atunci când predomnesc cei răi, statul e rău și inferior sieși, iar dacă aceștia sunt învinși, statul e bun și superior sieși.

CLINIAS: E adevărat că fenomenul acesta pare ciudat la întâia privire; totuși e necesar să recunoaștem că așa este.

4 ATENIANUL: Stai! Acum să cercetăm cazul acesta: să presupunem mai mulți frați născuți din același tată și din aceeași mamă, și n-ar fi de mirare ca cei mai mulți dintre ei să fie răi, iar restul, cei puțini, să fie buni.

CLINIAS: Nu.

ATENIANUL: Și nu s-ar cuveni nici vouă, nici mie, să cercetăm dacă cei răi, fiind mai tari, toată casa și familia are să se numească corect inferioară sieși, și superioară, dacă ei ar fi cei mai slabi. Căci nu e vorba aici de a examina ce nume e propriu sau impropriu în felul de vorbire al celor mulți, ci despre ce este bine ori rău în materie de legi, conform naturii lucrurilor.

CLINIAS: Foarte adevărat grăiești, străine.

MEGILLOS: Cât despre mine, și eu cred că s-a vorbit drept până aci.

ATENIANUL: Să considerăm însă și aspectul următor: frații aceștia, despre care s-a vorbit adineaori, cred că pot avea un judecător.

CLINIAS: Desigur.

ATENIANUL: Care ar fi cel mai bun judecător? Acela care, suprimând dintre ei pe cei răi, ar ordona celor buni să se guverneze singuri, ori acela care, încredințând toată autoritatea celor buni, ar permite celor răi să trăiască, făcându-i să asculte de bunăvoie de cei dintâi? Și dacă s-ar ivi un al treilea care, după ce s-ar însărcina să împace neînțelegerile din o asemenea familie, fără a suprima pe cineva, ar găsi un mijloc de conciliere a spiritelor și i-ar face a se iubi unii pe alții pe viitor ca și niște buni amici, impunându-le să se supună unor legi, acesta din urmă ar fi mai bun, fără îndoială, decât ceilalți.

CLINIAS: Judecătorul, legiuitorul acesta, va fi cu mult mai bun.

ATENIANUL: Cu toate acestea, în legile pe care li le-ar propune, el ar avea în vedere un obiect direct opus războiului.

CLINIAS: Așa e.

ATENIANUL: Dar ce? Cine organizează un stat, va întocmi viața mai mult în vederea războiului din afară, ori în vederea acestui război lăuntric numit revoluție, care se ivește din timp în timp înăuntrul unui stat, și pe care orice bun cetățean n-ar dori să-l vadă ivindu-se niciodată în patria sa, sau a-l vedea înăbușit o dată cu ivirea sa?

CLINIAS: Evident că în vederea acestuia.

ATENIANUL: Și în cazul unei revoluții este cineva care să vrea mai bine potolirea ei cu prețul ruinei uneia dintre tabere și biruinței celeilalte, mai degrabă decât unirea și concordia restabilite între ei prin bună înțelegere, pentru ca în urmă să-și îndrepte atenția contra vrăjmașilor din afară?

CLINIAS: Oricine ar vrea mai bine această situație pentru patria sa, decât cealaltă.

ATENIANUL: Oare legiuitorul nu trebuie să dorească același rezultat?

CLINIAS: Desigur.

ATENIANUL: Nu în vederea celui mai mare bine face orice legiuitor legile?

CLINIAS: Cum nu?

ATENIANUL: Dar cel mai mare bine al unui stat nu e nici războiul, nici revoluția. Din contră, e de dorit să nu fie trebuință de ele niciodată, ci să fie pace și bună voință. Biruința pe care o dobândește un stat, ca să zicem așa, asupra lui însuși, poate fi socotită printre lucrurile necesare, însă nu ca un bine. Ca și cum ai zice că un corp bolnav, vindecat cu grijă de către un medic, ar fi atunci în cea mai bună stare posibilă; iar acel corp, care n-ar avea nici o nevoie de vreo cură, s-ar considera nevrednic de nici o atenție. Oricine se va călăuzi după aceleași principii întru fericirea statelor și a particularilor și va avea drept obiect unic și de căpetenie războaiele din afară, nu va fi niciodată un bun politic, nici legiuitor înțelept, ci cată să organizeze pregătirea războiului în vederea păcii, ci nu să subordoneze războiului pacea.

CLINIAS: Străine, ce spuseși e foarte cuminte, totuși m-aș mira ca legile noastre, precum și ale lacedemonienilor, să se ocupe de altceva decât de aceste lucruri. 5

ATENIANUL: Poate, dar nu e locul aici a căuta ceartă celor doi legiuitori ai voștri, ci mai bine să ne întrebăm liniștit, ca și cum scopul lor și al nostru ar fi același, și să ne continuăm dezbaterea. Să ne închipuim că se înfățișează înaintea noastră poetul Tirteu, născut la Atena și primit cetățean la Lacedemona. El, precum se știe, a prețuit foarte mult virtuțile războinice, după cum citim în versurile unde zice: „Nu-mi pare demn de glorie, nici de faimă cine nu-i viteaz în luptă totdeauna, chiar de-ar fi cel mai avut dintre oameni și de-ar avea nenumărate bogății", și aici poetul le enumeră aproape pe toate. Desigur, Clinias, ai auzit recitându-se poeziile lui Tirteu? Cât despre Megillos, cred că el e sătul de ele.

MEGILLOS: Adevărat.

CLINIAS: Ele au trecut și la noi de la Lacedemona.

ATENIANUL: Să întrebăm deci pe poetul acesta câteșitrei în comun cam în chipul următor: Tirtee, poet divin, pe drept te socotim talentat și virtuos, fiindcă ai copleșit cu laude pe eroii din război. Recunoaștem cu tine și eu și acesta și Clinias din Cnosos că laudele acestea sunt drepte. Dar am vrea să știm dacă laudele tale și ale noastre au de obiect pe aceiași bărbați, ori nu. Deci spune-ne, recunoști și tu cu noi că sunt două specii de războaie? Cred că nu e necesar să ai spiritul lui Tirteu spre a răspunde, cum este adevărat, că sunt două: unul, numit revoluție; acesta, cum spuneam adineaori, este cel mai crunt din toate. A doua specie de război îl vom socoti, cred, pe cel ce se duce contra vrăjmașilor din afară și a neamurilor străine. Acesta e mai omenos decât cel dintâi.

CLINIAS: Cum ar fi altfel?

ATENIANUL: Despre ce război vorbeai tu, Tirteu, și pe care eroi voiai să-i lauzi sau să-i defăimezi? Vorbeai, cum se pare, de războaiele din afară. Căci tu spui în poemele tale că n-ai putea răbda pe cei ce n-ar cuteza să înfrunte măcelul crunt și să năvălească în lupta cu spada piept la piept contra vrăjmașilor. Din aceste versuri suntem în drept a încheia că lauzi pe eroii războaielor din afară, de la neam la neam. Tirteu nu va fi silit să recunoască acest lucru?

CLINIAS: Fără îndoială.

ATENIANUL: Noi, dimpotrivă, deși recunoaștem viteji pe aceștia, susținem că e mai bun și cu mult mai bun cine se ilustrează în celălalt fel de război și cel mai greu; și avem ca martor pe poetul Teognis, cetățean din Megara, în Sicilia, care zice:

„Omul credincios în ziua groaznicei răscoale
E mai scump decât argintul ș-aurul greu, Cirne".

Noi afirmăm că cine se distinge în acest război mult mai periculos decât celălalt, întrece pe eroul lui Tirteu, aproape tot atât cât dreptatea, dreapta judecată și prudența la un loc cu curajul sunt mai presus decât curajul singur. Căci nu va fi cineva credincios și sincer în revoluție, dacă nu are toate virtuțile. Pe câtă vreme printre ostașii lefegii, aproape toți, afară de un mic număr, cutezători, nedrepți, necuviincioși și cei mai nechibzuiți dintre oameni, se află mulți, care, după vorba lui Tirteu, vor intra în luptă cu o ținută mândră și vor înfrunta moartea. Dar ce scop are cuvântarea asta și ce alt lucru vrem să probăm, decât că orice legiuitor mai destoinic, și mai ales cel din Creta, instruit de către însuși Zeus, își propune în legile sale un scop unic, anume *virtutea* supremă, care după Teognis este credința nesovăitoare în împrejurările grele, credință ce se poate numi pe drept dreptatea perfectă. Cât despre virtutea lăudată de către Tirteu, ea are meritul său și poetul a ales foarte bine timpul său spre a o cânta. Însă la urma urmei ea trebuie clasată doar a patra ca ordine de vrednicie.

CLINIAS: Atunci, străine, punem pe legiuitorul nostru printre legiuitorii de la sfârșit? 6

ATENIANUL: Scumpul meu Clinias, nu pe el, ci pe noi înșine ne clasăm așa, crezând că Licurg și Minos au avut în vedere în special războiul, în legile create de ei, unul în Creta, celălalt în Lacedemona.

CLINIAS: Atunci ce ar trebui să spunem despre Minos?

ATENIANUL: Ceea ce sunt convins că e adevărat a afirma despre o legiuire făcută de către un zeu, anume că Minos, instituind legile sale, nu și-a propus ca țintă numai o singură parte a virtuții, și anume pe cea mai neînsemnată, ci virtutea plină, și că el și-a scos amănuntele legilor sale din fiecare din chestiunile ce le compun, urmând totuși o cale cu totul deosebită de aceea a legiuitorilor noștri de astăzi. Aceștia se ocupă numai de materia ce au a o legifera pentru moment, unul de moșteniri și moștenitori, altul de silnicii, alții în fine de alte instituțiuni de natura aceasta. Pe câtă vreme, după părerea noastră, adevărata metodă de a proceda în materie de legi este să începem de unde am început. Căci sunt încântat de modul cum ai procedat la expunerea legilor țării tale. În adevăr e exact a începe cu virtutea și a susține, ca tine, că Minos a avut-o doar pe ea ca principiu al legilor lui. Însă ce nu mi s-a mai părut exact, este că tu ai limitat preocuparea lui doar la o singură parte a virtuții și încă la cea mai din urmă;

de aceea am adăugat la fine dezvoltarea aceasta. Vrei să-ți spun cum aș fi dorit ca tu să-mi fi expus chestiunea?

CLINIAS: Desigur, vreau.

ATENIANUL: O, străine, mi-ai fi zis tu; după cuviință Grecia întreagă venerează în mod deosebit legile Cretei. Ele au superioritatea că fericesc pe cei ce le observă, procurându-le toate bunurile. Sunt bunuri de două feluri, unele omenești, altele divine. Cele dintâi se împletesc cu cele de al doilea, astfel că un stat ce le adoptă pe cele divine le cultivă și pe cele omenești. Dacă nu, e lipsit de amândouă. În fruntea bunurilor umane e sănătatea; după ea vine frumusețea, apoi sprinteneala, fie la alergat, fie în celelalte mișcări ale corpului. A patra la rând vine avuția, nu avuția oarbă, ci bogăția clarvăzătoare, izvorâtă din prudență. În ordinea bunurilor divine, cel dintâi și călăuza tuturor este prudența. Al doilea după prudență e dreapta judecată și din amestecul acestor două virtuți cu forța se naște dreptatea, care ia locul al treilea. Bărbăția e a patra. Aceste bunuri trebuie clasate prin natura lor înaintea celor dintâi. Este deci și datoria legiuitorului să le rânduiască astfel. El va prevedea, deci, că toate dispozițiile legilor au ca obiect aceste două feluri de bunuri, dintre care bunurile omenești au în vedere pe cele divine, iar acestea, prudența, fruntașa tuturor. După planul acesta va legifera mai întâi căsătoria, apoi nașterea și creșterea copiilor de un sex și celălalt. El îi va urmări de la tinerețe și până la bătrânețe, specificând ce e vrednic de cinste sau expus la infamie în legăturile lor, observând și studiind durerile lor, dorințele, plăcerile și toate înclinațiile lor, aprobându-le ori osândindu-le în legile sale, potrivit dreptei judecăți. Și așișderea în ce privește mâniile lor, temerile, turburările pe care împrejurările nenorocite le deșteaptă în sufletul lor, și apoi neînfrânările datorite prosperității și toate accidentele ce pot lovi pe oameni în boli, războaie, sărăcie și în stările opuse acestora. Le va arăta și va hotărî ce este legal și nelegal în purtarea fiecăruia în toate situațiile de felul acesta. După aceste materii, e necesar să-și îndrepte luarea-aminte la averi, spre a le rândui agoniseala și folosința. În toate societățile și convențiile pe care le creează legăturile lor laolaltă, să deosebească dreptul de nedrept, și contractele licite de cele ilicite. Să împartă răsplata celor ce respectă devotat legile și să întocmească pedepse contra infractorilor. După ce a rânduit astfel toate părțile legiuirii, la urmă va reglementa cele ce țin de îngroparea morților și cinstirea ce cată a li se da. Legile acestea odată întărite, va institui magistrați, ca să vegheze la respectarea lor, unii

cunoscători ai spiritului și înțelesului lor deplin, iar ceilalți numai ai opiniei adevărate, astfel că corpul acesta de instituții legat și organizat în toate părțile sale de rațiune, să se vadă că are ca principiu prevederea și dreptatea, iar nu îmbogățirea și ambiția cotropitoare. Iată, străinilor, metoda după care doresc să vă conduceți, spre a-mi arăta că aceste instituții se află în legile lui Minos și Licurg, inspirate de către Zeus și Apollo Pitianul, și că se găsește în ele chiar constituția ce expusei pentru înțelegerea unui om pe care studiul sau practica l-a făcut capabil în legislație, pe câtă vreme ea scapă ochilor tuturor celorlalți.

CLINIAS: Ce metodă trebuie să urmăm în ce ne rămâne de spus? 7

ATENIANUL: Cred că trebuie să trecem în revistă exercițiile ce au drept scop curajul, precum am și început a face; de aci vom trece la altă speță de virtute și de la aceasta la o a treia. Metoda urmată în examinarea celei dintâi ne va sluji de model în dezbaterea celor următoare și discutând astfel vom îndulci osteneala călătoriei. La sfârșit vom considera virtutea în general, și vom arăta, de vor vrea zeii, că și cele pomenite mai sus tot la ea se referă.

CLINIAS: Ai dreptate, însă mai întâi încearcă a judeca pe apărătorul acesta al lui Zeus, însoțitorul nostru Clinias.

ATENIANUL: Dar și tu și eu trebuie să suferim aceeași probă, căci toți avem deopotrivă același interes. Răspundeți-mi deci. Am recunoscut că legiuitorul a instituit ospețele comune și gimnaziile în vederea războiului.

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Și ce a instituit el în locul al treilea și al patrulea? Permiteți-mi enumerația aceasta, căci poate vom fi siliți a ne folosi de ea, când vom avea să vorbim de celelalte părți ale virtuții. Li se poate da orice nume, numai să exprime precis scopul lor.

MEGILLOS: Aș spune bucuros, și oricare lacedemonian va zice ca mine, că a treia instituție întocmită de către legiuitor e vânătoarea.

ATENIANUL: Să încercăm a spune, dacă putem, care e a patra și a cincea.

MEGILLOS: Aș spune ca a patra, exercițiile prin care ne întărim contra durerii, exerciții foarte răspândite la noi, ca trânta și anumite furtișaguri, care nu se pot săvârși fără a se expune cineva la multe lovituri. Minunat de potrivit spre a oțeli sufletul contra durerilor, mai avem un

exercițiu numit criptie[1]. Așișderea deprinderea de a umbla iarna desculți, de a dormi fără învelitoare, a ne servi singuri fără a ne ajuta cu sclavi și de a cutreiera țara, fie ziua sau noaptea. Exercițiile de luptă sunt iarăși excelente în scopul acesta, deprinzându-ne cu arșița. N-aș mai sfârși dacă aș vrea să enumăr toate exercițiile care au același scop.

ATENIANUL: Ai dreptate, străine lacedemonian, dar spune-mi: curajul constă în împotrivirea numai contra lucrurilor înfricoșătoare și dureroase, ori și contra dorințelor, poftelor, plăcerilor, care, înmuind chiar inima celor ce se cred foarte tari, îi fac mlădioși ca ceara la întipăririle lor.

MEGILLOS: Ba, și contra tuturor acestor porniri.

ATENIANUL: Dacă ne amintim ce s-a spus adineaori, Clinias afirma că există state și indivizi inferiori lor înșiși. Nu-i așa, străin din Cnosos?

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Care din doi merită, după părerea ta, mai degrabă, numele de rău: cel ce piere biruit de durere, ori cel biruit de plăceri?

CLINIAS: Mi se pare că cel din urmă, și toată lumea spune că cel biruit de plăceri este inferior sieși într-un chip mai rușinos decât cel ce cade din cauza durerilor.

ATENIANUL: Adică legiuitorul acela al lui Zeus și Apollo să nu fi instituit în legile lor decât un curaj șchiop, care să nu se poată ține decât pe piciorul stâng, iar pe partea dreaptă să se clatine spre obiectele frumușele și ispititoare? Ori curajul acesta se poate sprijini și pe stângul și pe dreptul?

CLINIAS: Cred că și pe unul și pe celălalt.

ATENIANUL: Precum mi-ați expus instituțiile care nu numai că nu vă permit să fugiți de durere, ci vă pun în luptă cu ea, și vă silesc a o birui în speranța răsplăților și din teama pedepselor, arătați-mi de asemenea care sunt în cele două state ale voastre instituțiile ce vă învață a învinge plăcerea, nu ocolind-o, ci gustând-o. Există în legile voastre așa ceva cu privire la plăcere? Spuneți-mi: este vreun lucru să ne facă deopotrivă de tari și contra durerii și contra plăcerii și să ne dea puterea să biruim ce e de biruit și să nu ne lăsăm în voia unor vrăjmași de temut, ce stau mereu alături de noi?

---

[1] Criptia (κρύπτω = a ascunde). După unii autori ea consta în următoarele: tinerii spartani se răspândeau prin țarini, se ascundeau și stăteau la pândă ziua, ieșind din ascunzișuri doar noaptea ca să prindă și omoare pe iloți, ca să împiedice înmulțirea acestor populații de sclavi. După alții, criptia era un simplu exercițiu războinic, având ca scop să deprindă pe tineri cu viața de ambuscadă și de osteneli. Tinerii, prinși în fapt, sufereau pedepse foarte aspre.

MEGILLOS: Mi-a fost ușor să-ți înșir un mare număr de legi care ne înarmează contra durerii, dar nu-mi va fi tot așa de lesne să citez legi referitoare la folosința plăcerii, vreau să zic legi însemnate și relative la materii importante; căci cu privire la obiecte mărunte poate aș găsi vreunele.

CLINIAS: Recunosc și eu că mi-ar veni greu să-ți citez ceva asemenea în legile Cretei.

ATENIANUL: O, voi cei mai buni dintre oaspeți! Nu mă mir câtuși de puțin. Totuși dacă vreunul dintre noi, în căutarea după adevăr și perfecție, găsește ceva de criticat în legile noastre, să nu ne simțim jigniți, ci să primim critica sa cu blândețe.

CLINIAS: VorbișI drept, străine atenian. Te vom asculta.

ATENIANUL: Cu atât mai mult, Clinias, că atitudinea aceasta nu ne-ar ședea bine la etatea noastră.

CLINIAS: Nu, fără îndoială.

ATENIANUL: Nu e vorba aici de a hotărî dacă se critică pe drept sau fără drept formele politice ale Lacedemonei și Cretei; dar poate că mi-e mai la îndemână mie să știu ce spune despre ele majoritatea oamenilor. În adevăr, oricât de frumoase pot fi celelalte legi ale voastre, una din cele mai bune este aceea care interzice tinerilor să cerceteze partea bună sau rea a legilor și le impune din contră să afirme totdeauna direct, unanim și cu o singură voce că toate sunt bine întocmite de autoritatea zeilor, și să nu asculte pe nimeni care ar ține în fața lor un alt discurs, dându-se numai bătrânilor voie să propună reformele lor magistraților și celor de o vârstă cu ei, nefiind tineri de față.

CLINIAS: Ai foarte mare dreptate. Ca un profet destoinic care vede ce se petrece departe de el, tu ai ghicit de minune intenția legiuitorului când a făcut legea aceasta. Mi se pare că spui numai adevărul.

ATENIANUL: Deci, fiindcă nici un tânăr nu ia parte la convorbirea noastră și deoarece etatea ne permite a ne folosi de încuviințarea legiuitorului, nu vom păcătui contra legii sale, împărtășindu-ne noi între noi părerile noastre în chestiunea aceasta.

CLINIAS: Așa e. De aceea judecă legile noastre, căci nu e o necinste a cunoaște ceva din dispozițiile mai puțin bune, ci acest lucru dă îndemn de îndreptare aceluia care primește observațiile cu bunăvoință, nu cu răutate.

8 ATENIANUL: Foarte bine. Să știți de altfel că nu mă voi hotărî să judec legile voastre până ce nu le voi cerceta cu toată atenția, sau mai bine am să vă expun numai îndoielile mele. Voi sunteți singurii dintre greci și barbarii de care am auzit, cărora legiuitorul le-a impus să se abțină de la cele mai vii plăceri și desfătări și să nu guste din ele; iar cât despre osteneli, primejdii și dureri, el a socotit, precum spuneam adineaori, că dacă cineva se silește din copilărie a le evita, mai târziu, când dintr-o necesitate este expus lor, fuge din fața acelora care s-au deprins cu ele și ajunge sclavul lor. Mi se pare totuși firesc ca să aibă aceeași normă și despre plăceri și să își zică: Dacă cetățenii noștri nu fac din tinerețe școala celor mai mari plăceri, dacă nu se deprind de mai înainte să le învingă, când vor fi expuși lor, așa ca înclinația ce ne târăște pe fiecare spre voluptate să nu-i silească niciodată a săvârși vreo faptă rușinoasă, li se va întâmpla același lucru ca și acelora pe care îi doboară teama; ei vor cădea, în alt mod și cu mai mare rușine, în robia celor ce vor fi destul de pregătiți spre a se împotrivi plăcerilor și chiar acelora ce se desfată liber cu ele și care, fiind deprinși să le guste cu iscusință, sunt uneori cu totul stricați. Sufletul lor va fi în parte liber și în parte sclav. Ei nu merită numele de oameni în adevăr curajoși și adevărat liberi. Ia vedeți dacă, ceea ce vă spun, e bine cugetat.

CLINIAS: Așa ni se pare cât timp vorbești, însă a te crede imediat și ușor în chestiuni așa de însemnate n-ar fi mai degrabă fapta unor tineri și a unor nechibzuiți, decât a noastră?

ATENIANUL: Acum, Clinias, și tu, străin din Lacedemona, dacă trecem, precum ne-am propus, de la curaj la cumpătul sufletului, ce instituție mai bună vom găsi, ca și adineaori relativ la război, în cele două state ale voastre, comparativ cu celelalte guvernate la întâmplare?

CLINIAS: Nu-i ușor de răspuns. Dar găsesc că ospețele comune și gimnaziile sunt foarte potrivite spre a inspira totdeodată curajul și cumpătarea.

ATENIANUL: Văd bine, străinilor, că în materie de legi rareori poți constitui toate lucrurile atât în teorie cât și în practică așa ca să nu rămână vreo lacună. Mi se pare că în politică e ca și în medicină: acestei științe îi este imposibil a prescrie fiecărui temperament un regim care să nu fie totdeodată folositor și dăunător în anumite privințe. În adevăr, ospețele comune și gimnaziile voastre sunt bune pentru state în multe puncte; însă

cle au neajunsul că fac posibile revoltele. Milesienii, beoțienii și turienii[1] sunt o probă despre aceasta.

Acest obicei[2] a stricat dragostea legiuită, potrivită firii, și plăcerile legate de iubire, nu numai printre oameni, dar și printre animale. Și de aceasta pot fi învinuite mai întâi cetățile voastre și, dintre celelalte, acelea în care înfloresc gimnaziile. Și dacă trebuie să ne gândim la lucrurile acestea, fie în glumă, fie în serios, apoi trebuie să ne gândim că plăcerea, legată de actul procreației, a fost dată atât părții femeiești, cât și celei bărbătești, de către natură; cea legată de împreunarea masculilor între ei, sau a femeilor între cle, e împotriva naturii, și cei ce au cutezat s-o practice mai întâi, au făcut-o din persuasiune și desfrâu. Tocmai de aceea le luăm tuturor cretanilor în nume de rău această fabulă, aceea despre Ganimede, ca fiind plăsmuită de ei. Anume pentru că s-a crezut că legile lor le-au fost date de Zeus, ei au adăugat și această poveste pusă în sarcina lui Zeus, ca, după pilda zeului, să-și îngăduie a se folosi și de această plăcere. Dar să lăsăm încolo fabula asta. Când oamenii își propun să facă legi, atenția lor trebuie să se concentreze asupra acestor două mari chestiuni: plăcerea și durerea, atât referitor la datinile obștești, cât și la deprinderile particulare. Acestea sunt două izvoare deschise de natură, care curg fără încetare. Orice ființă, om sau animal, ce vine să se adape în locul, la timpul și în măsura cuvenită, este fericită. Cine din contră se adapă din ele fără alegere și la timp nepotrivit este nefericit.

MEGILLOS: Toate acestea sunt adevărate, străine, în oarecare mod. 9
Când însă căutăm ce s-ar putea răspunde la ele, suntem foarte strâmtorați. Totuși nu cred ca legiuitorul Lacedemonei să ne fi impus fără motiv a fugi de plăceri. Las lui Clinias grija de a apăra instituțiile din Cnosos. Relativ la cele din Sparta, îmi pare că prescripțiile ei sunt cele mai bune, cât privește folosința plăcerilor. Legea a alungat din cuprinsul țării ocaziile și ispitele de a se deda la excese de voluptate, necumpătare și brutalitate. Astfel la țară și în orașele dependente de Sparta, nu vei vedea nici banchete, nici rafinamente ce ar deștepta în noi o senzualitate bestială. La noi oricine întâlnește un cetățean turmentat de desfătare până la beție îl pedepsește îndată foarte aspru. În zadar ar pretexta, ca scuză, serbările lui Bachus, îndreptățirea aceasta nu l-ar scuti de osândă. Nu ca la voi, unde am văzut

[1] Abuzul exercițiilor corpului făcuse turbulente neamurile acestea.

[2] Paiderastia.

odată oameni beți în cărucioare, nici ca la Tarent, una din coloniile noastre, unde am văzut toată cetatea beată în ziua bacanalelor. La noi n-are loc așa ceva.

ATENIANUL: Străine lacedemonian, aceste desfătări n-au nimic nevrednic de laudă, când se păstrează o anumită măsură. Ele slăbesc pe oameni când sunt necumpătate. De altfel, unul de ai noștri te-ar putea înfunda lesne apărându-se și arătând desfrânarea in care lăsați pe femeile voastre. În sfârșit, la Tarent, ca și la noi și la voi, un singur răspuns ajunge să arate că aceste datini nu sunt rele, ci bune. În adevăr, oricine va spune oaspelui care se miră de o datină cu care nu e deprins: „Nu te mira, oaspe; noi avem obiceiul ăsta, voi poate aveți altul". Dar în dezbaterea noastră, prieteni, nu e vorba de ceilalți oameni de rând, ci despre virtutea și viciul chiar ale legiuitorilor. Și acum să precizăm câteva amănunte despre necumpătarea la băutură în general. Chestiunea aceasta este foarte însemnată și a o rezolva bine este fapta unui legiuitor capabil. Nu vorbesc aici de folosința vinului și dacă e mai bine să bei, ori să nu bei. Vorbesc despre necumpătarea la băutură, de beție, și întreb dacă nu e mai bine a se folosi cineva de băutură, ca sciții, perșii, cartaginezii, celții, iberii și tracii, neamuri războinice, ori ca voi. La voi nu se bea deloc, precum spui. Din contră, sciții și tracii beau totdeauna vin curat, și ei și femeile lor, și, stropindu-și veșmintele cu el, socotesc că au o instituție frumoasă și fericită. Perșii, deși mai moderați, au și ei rafinamentele lor, pe care voi le disprețuiți.

MEGILLOS: De aceea le și învingem pe oricare din neamurile acestea ori de câte ori au lupte cu noi.

ATENIANUL: Crede-mă, amice, nu te bizui pe motivul acesta. Căci au fost și vor mai fi multe victorii și înfrângeri, cărora e anevoie a le prinde cauzele. Să nu ne servim, deci, de lupte câștigate ori pierdute, ca de probe hotărâtoare despre buna sau reaua întocmire a legilor. E o probă foarte îndoielnică. Așa siracuzanii au subjugat pe locrieni, considerați ca neamul cel mai civilizat din ținuturile acestea. Astfel atenienii au supus pe ceeni, și se mai găsesc nenumărate exemple de felul acesta. Să vedem mai degrabă ce părere ne vom face despre fiecare instituție în parte și să lăsăm deoparte înfrângerile și biruințele. Să spunem despre cutare datină că e bună în sine, și mai înainte de orice ascultați cum cred eu că trebuie privit ceea ce e bun în genul acesta și ce nu e bun.

MEGILLOS: Cum?

ATENIANUL: Mi se pare că oricine, discutând despre vreo instituție, începe prin a o defăima ori lăuda, de cum i s-a rostit numele, nu discută cum trebuie. Este ca și cum cineva spunând că grâul e o hrană bună, un altul s-ar apuca să-l contrazică fără a cunoaște calitățile sale, nici modul de a-l lua, nici cum, nici cui, cu ce, în ce stare, atât a lucrului, cât și a persoanelor, trebuie dat. Pe când, iată ce facem noi acum, tu și eu: doar la cuvântul de necumpătare la masă, tu ai dezaprobat-o, eu am aprobat-o, și zău! într-un chip minunat. Căci n-am invocat fiecare, pentru părerile noastre, decât martori și autorități. Eu am crezut că închei apărarea datinei acesteia, arătând că există la multe neamuri; tu te-ai bazat din contra pe faptul că popoarele cărora le este necunoscută sunt superioare celorlalte în luptă, probă foarte îndoielnică, precum am văzut. Dacă urmăm aceeași metodă în cercetarea celorlalte legi, discuția noastră nu va merge cum doresc. Relativ la chestiunea ce ne preocupă, vreau să-ți propun o altă metodă, după părerea mea, singura bună. Voi încerca să-ți dau o idee despre modul potrivit de a trata acest fel de chestiuni, cu atât mai mult că, urmând întâia cale, am da peste un mare număr de neamuri care n-ar fi de acord în privința aceasta cu cele două cetăți ale voastre. 10

MEGILLOS: Dacă e vreo cale mai dreaptă să ne ducă la țintă, vorbește. Suntem gata să te urmăm.

ATENIANUL: Să examinăm lucrul astfel. Dacă unul ar zice că e bine să crești capre, fiindcă animalul acesta aduce foloase însemnate, iar altul ar fi de părerea opusă, fiindcă ar fi văzut capre păscând fără păstor în niște lanuri cultivate, cauzând pagube mari, și ar judeca tot așa relativ la oricare animale, fiindcă le-a văzut totdeauna fără păstor, ori cu păstori răi — credem că un asemenea mod de a judeca poate să aibă vreodată, ori despre ce ar fi chestiunea, vreun temei?

MEGILLOS: Firește că nu.

ATENIANUL: Ca să fii un bun cârmaci, e destul să cunoști bine plutirea, chiar când ești supus la boala mării? Ce zici?

MEGILLOS: Nicidecum. Știința nu servește la nimic cârmaciului când ar fi supus bolii acesteia.

ATENIANUL: Un comandant de armată, priceput în arta războiului, fi-va el în stare să comande, dacă este sfios în primejdie și dacă frica îi turbură capul?

MEGILLOS: Nicidecum.

ATENIANUL: Și dacă ar fi totdeodată fricos și fără experiență?

MEGILLOS: Ar fi un general foarte prost, vrednic să comande mai degrabă unor muieri decât unor bărbați viteji.

ATENIANUL: Ce adică! Dacă unul ar lăuda ori defăima o adunare anumită, care din firea sa ar trebui să aibă un cap, și ar putea fi utilă dacă ar fi bine prezidată, și pe care de altfel n-ar fi văzut-o niciodată în rânduială sub conducerea unui șef, ci sau lăsată de capul ei, sau rău cârmuită, credem că stima ori disprețul lui față de o asemenea adunare ar fi de vreo însemnătate?

MEGILLOS: Cum să fie, deoarece n-ar fi avut niciodată ocazia să vadă o adunare bine prezidată, nici să ia parte la ea.

ATENIANUL: Ei bine, membrii ospețelor comune nu formează ei o speță de adunare?

MEGILLOS: Ba da.

ATENIANUL: Văzutu-s-a vreodată vreun program și ordine la aceste mese comune? Vă este lesne la amândoi să răspundeți că n-ați văzut niciodată; ele nu se obișnuiesc la voi și legea le oprește. Cât mă privește, eu am luat parte la multe ospețe în diverse locuri, le-am studiat aproape pe toate, însă vă pot asigura că n-am văzut, nici n-am auzit vorbindu-se nici măcar de unul singur, unde să se fi petrecut în ordine de la început până la sfârșit. Se observă, e adevărat, în unele locuri, oarecare ordine într-un număr mic de puncte, dar esențialul, întregul, ca să mă explic mai bine, nu e deloc organizat.

CLINIAS: Ce spui tu, străine? Lămurește-ne mai bine. Căci cum ai spus și tu, deoarece n-avem nici o experiență a acestor adunări, nu am fi poate în stare, chiar când am fi asistat la ele, să cunoaștem îndată ce bine sau rău s-ar putea face acolo.

ATENIANUL: Așa e. Ascultă atunci; am să te lămuresc. Înțelegi că în orice adunare, în orice societate, oricare i-ar fi scopul, buna ei funcționare cere să aibă un cap.

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Spuneam adineaori că șeful unei armate trebuie să fie curajos.

CLINIAS: Firește.

ATENIANUL: Omul curajos este mai puțin expus decât fricosul, să se tulbure la vederea primejdiei.

CLINIAS: Evident.

ATENIANUL: Dacă ar fi un mijloc să punem în fruntea unei armate un om care nu se teme, nu se tulbură de nimic, n-am face tot ce e cu putință spre a ne servi de el?

CLINIAS: Fără îndoială.

ATENIANUL: Aici nu e vorba de un cap care comandă o armată contra inamicului în timp de război, ci de un șef care, în timp de pace, prezidează pe niște oaspeți adunați să petreacă vreo câteva momente de veselie comună.

CLINIAS: Foarte bine.

ATENIANUL: Asemenea adunare nu se va ține fără oarecare excese, dacă are loc oarecare necumpătare la masă, nu-i așa?

CLINIAS: Nu, desigur, adunarea va fi chiar zgomotoasă.

ATENIANUL: Deci primul organ necesar unei asemenea adunări este un maestru de banchet.

CLINIAS: Da. Nimic pe lume n-are mai mare nevoie de el.

ATENIANUL: Oare, dacă e posibil, nu-i vom da un șef căruia nu-i plac scandalurile?

CLINIAS: Evident.

ATENIANUL: El trebuie să cunoască bine regulile unei asemenea adunări, fiindcă datoria lui este nu numai să vegheze a păstra concordia între comeseni, ci să mai contribuie ca reunirea lor să strângă cât mai mult legăturile lor sociale.

CLINIAS: Nimic mai adevărat.

ATENIANUL: Așa că în fruntea acestei societăți încălzite de vin vom pune un maestru de banchet, stăpân pe sine și înțelept. Căci dacă are calitățile contrare, dacă e prea tânăr, ușuratic și se dedă cu ei la neînfrânare, va avea mare noroc dacă nu s-o alege cu vreun neajuns supărător.

CLINIAS: Chiar așa.

ATENIANUL: Așadar, dacă unul ar respinge adunările acestea, oricât de bine ar fi organizate în stat, învinuind instituția în sine, poate că le-ar învinui pe bună dreptate. Însă când le înlătură, fiindcă n-a văzut decât banchete pline de dezordine, e vădit că el nu știe că funcționarea lor nu are loc așa cum s-ar cuveni, și că orice alt banchet va fi deopotrivă de defectuos, când nu va avea un șef și maestru cumpătat. Nu observați în adevăr că orice cârmaci sau alt cârmuitor răstoarnă, dacă e beat, navă, car, armată, într-un cuvânt orice se încredințează cârmuirii sale?

11 CLINIAS: Ceea ce spui, străine, e perfect adevărat, însă aș vrea să știu ce foloase am avea, dacă s-ar păstra la ospețe ordinea de care ne-ai vorbit. Și ca să mă servesc de exemplele ce pomenirăm, un comandant bun în fruntea unei armate este pentru ea o chezășie sigură de izbândă, ceea ce nu e un folos de rând. Așa și cu celelalte. Ce folos asemănător ar scoate statele sau indivizii de la un ospăț comun întocmit cu toată ordinea posibilă?

ATENIANUL: Dar tu ce bine mare crezi că reiese pentru stat de la creșterea bună a unui copil, sau a unui cor de băieți? Dacă ni s-ar pune o asemenea întrebare, nu am răspunde că un singur copil bine educat e un mic folos pentru stat? Dar dacă m-ai întreba ce folos are pentru binele public educația întregii tinerimi, n-ar fi greu a răspunde că tinerii bine crescuți vor fi într-o zi buni cetățeni; că, fiind astfel, se vor purta bine în toate situațiile și că îndeosebi vor câștiga biruința contra vrăjmașului în război. Așa că buna educație aduce biruință, însă biruința strică uneori buna creștere, căci s-a văzut adesea cum izbânzile militare produc neomenia, iar aceasta pricinuiește în urmă cele mai mari nenorociri. Niciodată o bună educație n-a fost dăunătoare nimănui, pe când victoriile au fost și vor mai fi funeste învingătorilor.

CLINIAS: Pari încredințat că ospețele, numai să aibă loc cu orânduială, au mare înrâurire asupra educației.

ATENIANUL: Nu mă îndoiesc.

CLINIAS: Și ai putea proba adevărul a ceea ce spui?

ATENIANUL: Fiindcă în privința aceasta mulți sunt de păreri deosebite, numai un zeu ar putea să vă convingă că e așa cum spun eu. Dar dacă vreți să cunoașteți convingerile mele în materia aceasta, vi le voi expune bucuros, fiindcă tot ne-am hotărât să vorbim acum de legi și de politică.

CLINIAS: Da, vrem să cunoaștem părerile tale despre chestiunile acestea, nedeslușite până acum.

ATENIANUL: Așa voi face. Fiți atenți și din partea mea voi pune vorba în mișcare să vă explic clar chestiunea. Însă mai înainte de orice, e bine să ascultați următoarele. Atenienii sunt socotiți, în toată Grecia, că le place să vorbească și că vorbesc mult. Lacedemonienii, din contră, se bucură de faima că vorbesc puțin, iar cretanii se silesc mai mult să cugete decât să vorbească. Mă tem deci să nu mă luați drept palavragiu, când vedeți că cheltuiesc atâta vorbă despre beție, chestiune măruntă. Dar nu-mi e posibil să vă lămuresc complet și clar cum ar trebui întocmite mesele

comune, fără a vă vorbi de adevărata natură a muzicii; și nu pot vorbi despre muzică fără a considera educația în general. Chestiunile acestea presupun discuții îndelungate. Vedeți, așadar, ce e de făcut, dacă nu cumva se cuvine să lăsăm deocamdată la o parte chestiunile acestea și să trecem la o altă dezbatere despre legi.

MEGILLOS: Străine atenian, poate tu nu știi că familia mea este învestită cu obligația de găzduire oficială față de Atena. Chiar de copii, când spartanii află că sunt însărcinați cu găzduirea unei cetăți, o dragoste vie cuprinde pe fiecare dintre noi, tinerii, de la vârsta cea mai fragedă; ei privesc ca pe o a doua patrie acea cetate, după aceea în care s-au născut. Sentimentul acesta l-am încercat și eu. Din copilărie, când auzeam pe lacedemonieni lăudând sau criticând pe atenieni, și când mi se spunea: „Megillos, cetatea voastră a fost bună sau rea cu noi în împrejurarea cutare", luam îndată apărarea cetății voastre contra celor ce o defăimau, și am păstrat totdeauna toată bunăvoința față de Atena. Grâul vostru îmi e plăcut și ce se spune îndeobște despre atenieni, că adică, dacă sunt buni, ei sunt în cel mai înalt grad, mi se pare foarte adevărat. În adevăr ei sunt buni, nefiind constrânși de necesitate, din firea lor, calitate hărăzită lor de zei, și neprefăcuți. De aceea vorbește cu încredere tot ce-ți place, în ce mă privește.

CLINIAS: Desigur, tot așa să faci și în ce mă privește, străine, după ce ai auzit și aprobat spusele mele. Ai auzit, negreșit, de Epimenide[1], omul acesta divin. Era din Cnosos și rudă cu mine. Cu zece ani mai înainte de războiul cu perșii, ducându-se la Atena, din porunca oracolului făcu acolo anumite jertfe, pe care i le prescrisese zeul, și, deoarece atenienii așteptau năvălirea perșilor, le prezise că perșii nu vor veni decât după zece ani și că se vor retrage cu proiectele lor neîmplinite, și cu pierderi mai mari decât foloase. Atunci strămoșii voștri dăruiră familiei mele dreptul de gazdă. Și de atunci, din tată în fiu, ea a fost foarte binevoitoare față de voi.

ATENIANUL: După cum se pare, nu e nici o piedică dinspre partea voastră, ca să mă ascultați; dinspre partea mea răspund de buna mea voință, însă mă tem să nu-mi lipsească puterea; totuși să încercăm. Și mai întâi să definim, în vederea discuției, ce este educația și care e efectul ei. Căci așa

---

[1] Vezi Tucidide, I, 126 și Plutarh, *Viața lui Solon*.

am hotărât: să începem cu introducerea aceasta convorbirea, până ce vom ajunge la zeul vinului.

CLINIAS: Desigur, așa să facem, dacă crezi că așa e bine.

ATENIANUL: Vedeți dacă definiția educației vă place sau nu.

CLINIAS: Care este?

12 ATENIANUL: Eu afirm că oricine vrea să ajungă destoinic într-o meserie, să se deprindă din copilărie atât la jocuri, cât și în mod serios, cu gesturile în legătură cu acea meserie. Spre exemplu, cine vrea să ajungă într-o zi un bun plugar, ori un bun arhitect, să se joace chiar din primii ani, unul de-a castelele copilărești, altul de-a ogorâtul. Pedagogul, educatorul lor, să le dea și unuia și altuia unelte mici, după modelul celor adevărate, să-i învețe dinainte să facă ce trebuie să știe, mai înainte de a-și exercita meseria; astfel pe dulgher, să măsoare și să se servească de linie, pe viitorul ostaș, călăria ca joc, ori alt exercițiu de felul acesta. Într-un cuvânt, prin intermediul jocurilor, să îndrepte gustul și aplecarea copilului către ținta ce trebuie s-o atingă spre a-și împlini menirea. Definesc așadar educația o disciplină bine înțeleasă, care pe cale de petrecere plăcută îndrumează sufletul unui copil la deprinderea anumitor gesturi care la maturitate să-l facă desăvârșit în specialitatea ce a îmbrățișat. Și acum vedeți dacă cele spuse până acum le aprobați.

CLINIAS: Da, fără îndoială.

ATENIANUL: Nici să nu lăsăm noțiunii numită educație un înțeles vag. Adesea în chip de laudă sau de dispreț spunem de unul că are sau n-are educație, atunci când a primit una foarte bună pentru negustorie sau pentru comerțul maritim, ori pentru altă profesie asemănătoare. După cât se vede, vorbind astfel, n-avem în vedere această educație propriu-zisă, care are de scop a ne deprinde cu virtutea chiar din copilărie, inspirând cuiva dorința aprinsă de a fi cetățean perfect și de a ști să comande ori a se supune conform legii. Ori pe aceasta singură vrem noi a o defini și numai ea merită, pare-mi-se, numele de educație. Cât despre cea îndrumată spre avuție ori spre puterea corpului sau spre orice alt talent, în care înțelepciunea și dreptatea n-au nici o parte, este o educație josnică și servilă, ori mai bine o educație nevrednică a purta numele acesta, însă să nu ne certăm pentru cuvinte cu ei. Ci să ținem drept recunoscut că cei bine educați ajung îndeobște oameni virtuoși, că astfel educația nu trebuie disprețuită, căci dintre calitățile cele mai frumoase, aceasta este întâia ce o întâlnim la

oamenii buni și, dacă unul n-o are, trebuie să facă toate sforțările în tot timpul vieții spre a o dobândi, dacă poate.

CLINIAS: Ai dreptate, suntem de aceeași părere.

ATENIANUL: Însă am mai convenit mai înainte că oameni buni sunt cei capabili să-și comande sieși, și răi, cei ce nu pot.

CLINIAS: Adevărat.

ATENIANUL: Să reluăm și să dezvoltăm ce înțelegem prin acestea. Dați-mi voie a vă explica mai bine cu o imagine.

CLINIAS: Spune.

ATENIANUL: Nu presupunem că fiecare din noi e o unitate? 13

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Și că orice om are în el doi povățuitori contrari și nerationali, pe care îi numim plăcerea și durerea?

CLINIAS: Așa e.

ATENIANUL: La aceste două elemente sunt de adăugat presimțirile pățaniilor viitoare, cărora li se dă numele comun de așteptare. Dar așteptarea durerii se numește propriu-zis frică, și aceea a plăcerii, speranță. Deasupra acestora stă rațiunea care hotărăște ce e bine și rău în ele și, când aceasta devine hotărârea obștească a unui stat, se numește lege.

CLINIAS: De-abia te mai pot înțelege; vorbește de aci înainte, ca să te pot urma.

MEGILLOS: Și eu pății la fel.

ATENIANUL: Despre lucrurile acestea să ne formăm ideea următoare: Să ne socotim pe fiecare dintre noi, cei vii, ca niște minuni zeiești, create de zeu, fie ca distracție a lor, fie într-un scop serios, fiindcă nu știm nimic relativ la menirea noastră. Ceea ce știm e că aceste pasiuni în noi sunt ca tot atâtea sfori sau fire, care ne trag fiecare înspre partea sa. Când ele sunt opuse, ne trag în direcții opuse, de unde vine și deosebirea între virtute și viciu. În adevăr, rațiunea ne spune să urmăm numai unul din firele acestea, de a urma totdeauna cu tărie numai direcția lui și a ne împotrivi tuturor celorlalte. Firul acesta e firul de aur și sfânt al rațiunii, numit legea obștească a statului. Celelalte fire sunt bățoase și de fier, acesta e mlădios, fiind de aur. Cele dintâi sunt asemenea cu diferite specii. Trebuie să le legăm și să le supunem toate aceste fire direcției perfecte a firului legii. Căci rațiunea, deși frumoasă, însă fiind înceată și calmă, firul ei are trebuință de legături, pentru ca firul de aur să poată conduce pe celelalte. Modul acesta de a ne reprezenta pe fiecare din noi ca o mașină însuflețită,

păstrează virtuții toate drepturile sale, explică ce vrea să zică superior sau inferior sieși, și ne face a înțelege că atât orice om, cunoscător priceput al acestor mișcări interioare, trebuie să trăiască potrivit cu această cunoștință, precum și orice stat trebuie să consfințească cunoștința aceasta — fie că i-a inspirat-o un zeu, fie că o are de la un om care va fi descoperit o el însuși — ca lege a administrației sale lăuntrice, cât și în legăturile sale cu celelalte state. Ea ne dă noțiuni mai clare despre virtute și vicii; și aceste noțiuni, la rândul lor, ne vor face poate să cunoaștem mai bine ce este educația și celelalte instituții omenești, și cât privește ospețele pe care cineva ar fi ispitit să le considere ca un obicei prea puțin important, ca să se vorbească atât despre ele...

CLINIAS: Ba nu, poate că nu vor părea nedemne de lungimea vorbirii.

ATENIANUL: Bine. Acum să căutăm o încheiere vrednică de cuvântarea asta așa de lungă.

CLINIAS: Spune.

14 ATENIANUL: Dacă mașinii acesteia minunate[1] i am da să bea mult vin, ce s-ar întâmpla cu ea?

CLINIAS: Cu ce gând îmi faci întrebarea asta?

ATENIANUL: Deocamdată nu-ți spun. Doar întreb în general ce schimbare va suferi mașina: și spre a înțelege și mai bine sensul întrebării mele, te rog să-mi răspunzi, dacă efectul vinului nu este să facă mai vii plăcerile și suferințele noastre, mâniile și amorurile noastre?

CLINIAS: Netăgăduit.

ATENIANUL: Oare ascute el de asemenea simțirile noastre, memoria și cugetul și judecata noastră? Sau mai degrabă acestea se sting, când bea până se îmbată?

CLINIAS: Se sting cu totul.

ATENIANUL: Oare nu ajunge tot așa, în ce privește starea spiritului, ca atunci când era copil mic?

CLINIAS: Desigur.

ATENIANUL: În halul acesta, așa e că cineva e foarte puțin stăpân pe sine?

CLINIAS: Foarte puțin.

[1] Vinul amestecat

ATENIANUL: Așadar, nu zicem noi, despre un astfel de om, că e foarte rău?

CLINIAS: Foarte adevărat.

ATENIANUL: Nu numai bătrânul dă în mintea copiilor, cum se zice, dar și cel beat.

CLINIAS: Ai multă dreptate, străine.

ATENIANUL: Este oare vreun motiv ca să încerce cineva a ne convinge că trebuie să bem, în loc să ne facă să ne ferim cât putem de beție?

CLINIAS: Așa pare că e, și adineaori erai gata s-o dovedești.

ATENIANUL: E adevărat și chiar sunt gata, după ce mi-ați arătat amândoi că doriți să mă ascultați.

CLINIAS: Cum n-am fi curioși, chiar numai pentru ciudățenia și surprinderea afirmației că un om cu bună știință și voință are dreptul să se transpună în asemenea stare delicată?

ATENIANUL: De starea sufletească, vorbești?

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Dar cu privire la corp, dacă cineva și l-ar coborî cu știință și voință la starea aceasta de stricăciune, decădere, slăbiciune și infirmitate, ne-am mira oare?

CLINIAS: Cum să nu ne mirăm?

ATENIANUL: Adică, credem noi, că cei ce se duc la medici să bea doctorii, nu știu ei că în urmă, și multe zile după aceea, corpul lor ajunge astfel că, dacă ar rămâne așa până la urmă, n-ar mai vrea să trăiască, și cei ce încep exercițiile și îndură ostenelile corporale, nu știm oare că la început suferă dureri?

CLINIAS: Știm toate acestea.

ATENIANUL: Și, pe lângă aceasta, că iau de bunăvoie hotărârea aceasta, din cauza folosului pe care-l așteaptă de aci?

CLINIAS: Foarte bine.

ATENIANUL: Oare nu trebuie să judecăm în același mod despre toate celelalte lucruri ale vieții?

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Și tot așa despre datina ospețelor, dacă e adevărat că au și ele foloasele lor?

CLINIAS: Fără îndoială.

ATENIANUL: Dacă, deci, găsim că datina aceasta cuprinde tot atât folos ca și gimnastica, va fi foarte firesc să i dăm întâietate față de gimnastică, fiindcă aceasta e însoțită de dureri, pe când cealaltă e lipsită de ele.

CLINIAS: Ai dreptate; dar tare m-aș mira, dacă ai găsi în băutură folosul ce pretinzi.

ATENIANUL: Iată, deci, ceea ce trebuie să încerc a ți demonstra acum. Răspunde-mi. Poți tu observa în mine două feluri de temeri cu totul opuse?

CLINIAS: Care sunt acestea?

ATENIANUL: Iată-le. Mai întâi ne temem de relele de care suntem amenințați.

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Și pe lângă asta ne mai temem și de părerea rea, pe care cineva și-ar putea-o face despre noi, când dăm prilej la aceasta cu fapte sau vorbe puțin oneste. Teama aceasta o numim rușine, și aceasta, cred, este numele ce i se dă pretutindeni.

CLINIAS: Nici o îndoială.

ATENIANUL: Acestea sunt cele două feluri de teamă, despre care voiam să vorbesc. Cea de-a doua luptă contra întipăririi de durere din noi și a celorlalte obiecte înfricoșătoare; ea este de asemenea opusă celor mai multe plăceri și mai ales celor mai mari.

CLINIAS: Ai dreptate.

ATENIANUL: Nu-i adevărat că legiuitorul, și orice om cu simțire, arată o foarte mare stimă față de această teamă și că învestind-o cu numele de rușine, el socotește ca nerușinare, încrederea în sine ce îi este opusă, privind-o drept cel mai mare rău, ce pot încerca statele și particularii?

CLINIAS: Drept vorbești.

ATENIANUL: Tot teama aceasta este baza siguranței noastre în anumite prilejuri importante; în război numai ei, mai mult decât oricărui alt lucru, îi datorim scăparea și biruința. Două lucruri în adevăr contribuie la izbândă; încrederea în sine în fața inamicului, și teama de a se dezonora în fața amicilor săi.

CLINIAS: Aceasta e sigur.

ATENIANUL: Așadar, fiecare dintre noi cată să fie totodată fără teamă și temător. Am spus pentru ce.

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Când cineva vrea să facă pe unul curajos, nu reușește oare numai expunându-l cu atenție la tot felul de temeri?

CLINIAS: Evident.

ATENIANUL: Și ce vom face spre a insufla cuiva teamă de ceea ce se cuvine să se teamă? Nu-l vom pune în conflict cu nerușinarea? Nu deprinzându-l să lupte contra ei, îl vom învăța a se înfrânge pe sine, biruind plăcerile? Nu luptând mereu contra pornirilor sale obișnuite și înfrânându-le, reușește a cuceri curajul perfect? Cine nu a încercat și nu s-a folosit de genul acesta de luptă, nu va fi nici pe jumătate virtuos. Nu va fi niciodată stăpân pe sine, dacă n-a fost în luptă cu sentimentele voluptuoase și cu dorințele care te fac să nu roșești de nimic și să faci nedreptăți, dacă nu s-a exercitat a le învinge prin reflecție și printr-o metodă susținută, în petrecerile sale ca și în îndeletnicirile sale serioase; și dacă dimpotrivă n-a încercat niciodată loviturile patimilor.

CLINIAS: Așa trebuie să fie, pe cât se pare.

ATENIANUL: Oare un zeu a dat el oamenilor o băutură în stare să 15
inspire teama, așa că cu cât cineva ar bea mai mult din ea, cu atât să se creadă mai nenorocit, cu atât să simtă că-i crește frica de prezent și de viitor, și că dacă ar fi băută peste o anumită măsură, să înghețe de groază pe cel mai cutezător, și totuși ar reveni la starea normală, când ar adormi și ar înceta a bea?

CLINIAS: Străine, există pe lume o asemenea băutură?

ATENIANUL: Nici una, dar, dacă ar exista, legiuitorul nu s-ar sluji de ea cu folos, ca să insufle curaj? Și oare n-am avea dreptul să-i zicem, cu ocazia aceasta: Legiuitorule, oricare ar fi neamul căruia îi dai legi, cretani sau altul, obiectul principal al preocupărilor tale n-ar fi să-i cunoști, în urma unei încercări sigure, pornirile sale relativ la curaj și frică?

CLINIAS: Nu e nimeni să nu răspundă da.

ATENIANUL: Iarăși n-ai dori ca această încercare să se poată face fără nici un risc și fără nici o primejdie însemnată, mai degrabă decât în orice alt chip?

CLINIAS: Orice legiuitor va prefera ca ea să se poată face fără risc.

ATENIANUL: Și tu te-ai sluji de băutura aceasta spre a pune la probă sufletul cetățenilor tăi, asigurându-te de pornirile lor, întrebuințând îndemnurile, poveștele și recompensele, spre a-i înălța deasupra oricărei temeri, acoperind, din contră, de ocară pe oricine nu s-ar sili să fie așa cum vrei tu să fie: și dacă în aceste exerciții cineva ar arăta bunăvoință și curaj,

n-ar avea să-i fie frică de nimic din partea ta, iar dacă nu, n-ar avea de așteptat decât pedepse. Sau oare n-ai vrea tu, necondiționat, să te slujești de băutura asta, mai ales că n-ar înfățișa nici un neajuns?

CLINIAS: Și pentru care motiv, străine, un legiuitor n ar întrebuința-o?

ATENIANUL: Genul acesta de încercare ar fi nimitor de lesnicioasă, în comparație cu acelea de astăzi, pentru oricine ar vrea să se exercite singur față de sine însuși, ori cu alții, în număr mai mare sau mai mic. Și dacă de rușine, sau de teama de a fi ajuns în starea aceasta mai înainte de a se fi oțelit îndestul, cineva s-ar hotărî să se exercite în singurătate, și în loc de multe alte lucruri, și-ar lua cu el numai această băutură, ar fi sigur de izbândă. Același lucru ar fi, dacă, bizuindu-se pe aceste dispoziții naturale și pe încercările de mai înainte, cineva nu s-ar teme să se exercite împreună cu alții, și ar arăta în fața lor puterea sa de a birui impresiile supărătoare și de neînlăturat ale băuturii acesteia, așa ca să nu lase să-i scape nici o faptă necuviincioasă și să aibă destulă virtute spre a se păzi de orice degradare: cu condiția unică de a se retrage mai înainte de a fi băut peste măsură, din teama de efectele băuturii acesteia, capabilă, în cele din urmă, să doboare pe toți oamenii.

CLINIAS: Da, ar fi cuminte să se slujească de ea în modul acesta.

ATENIANUL: Să revenim la legiuitorul nostru. E adevărat, îi vom zice noi, că zeii n-au dat oamenilor în dar un asemenea leac împotriva temerii, și că nici noi n-am putut descoperi vreunul (căci las la o parte pe fermecători); dar n-avem noi o băutură care are efectul de a insufla o încredere cutezătoare și nelalocul ei? Ce zici?

CLINIAS: Ba da, avem una, va răspunde el, și asta e vinul.

ATENIANUL: Băutura aceasta n-are ea oare o virtute cu totul opusă aceleia, despre care vorbirăm? Și care face mai întâi pe om mai vesel ca mainte; în urmă, pe măsură ce bea, îl umple cu mii de speranțe frumoase, și îi dă o idee superioară despre puterea sa; la urmă îi insuflă o mare îndrăzneție în sine de a vorbi despre orice, ca și cum ar fi știi toate, și îl face atât de liber, atât de superior oricărei temeri, că el spune și face tot ce-i trece prin cap?

CLINIAS: Orice ne va fi de părerea ta.

ATENIANUL: Netăgăduit.

ATENIANUL: Acum să ne amintim ce s-a spus adineaori, că anume [illegible] ne trebuie să ne împuternicim sufletul: una, a nu te [illegible] alta, a ne teme de orice, cu alte prilejuri.

CLINIAS: După cât mi se pare, tu dădeai acestui al doilea fel de teamă numele de rușine?

ATENIANUL: Tocmai. Apoi, deoarece curajul și cutezanța nu se pot dobândi, decât numai grație deprinderii de a înfrunta obiectele groaznice, să vedem dacă, spre a ajunge la scopul opus, nu e trebuință a ne sluji de mijloace contrare.

CLINIAS: După cât se pare, da.

ATENIANUL: Astfel, tocmai în lucrurile care ne fac peste măsură de încrezători și îndrăzneți, trebuie să căutăm un leac contra nerușinării și obrăzniciei, leac care ne învață a deveni sfioși și circumspecți, ca să nu vorbim, să nu facem și să nu suferim nimic de care ar trebui să ne rușinăm.

CLINIAS: Așa trebuie să fie.

ATENIANUL: Ce ne expune oare să săvârșim asemenea greșeli? Nu e mânia. dragostea, necumpătarea, neștiința, lăcomia, lașitatea; și încă bogăția, frumusețea, forța? Nu este în sfârșit orice lucru ce ne îmbată de plăcere și ne face să ne pierdem mintea? Însă pentru a face la început proba acestor patimi, și a ne exercita pe urmă a le învinge, este oare vreo probă mai lesnicioasă, mai nevinovată, ca aceea a vinului? Și dacă se iau precauțiile cuvenite, există vreo petrecere mai potrivită pentru scopul acesta, ca ospețele? Să cercetăm lucrul mai de aproape. Spre a recunoaște un caracter greu de împăcat și sălbatic, capabil de mii de nedreptăți, nu e oare mai periculos de a intra în legătură cu el, cu riscul și primejdia mea, decât de a-l observa la o serbare bahică? Spre a ne asigura dacă cineva este rob al plăcerilor dragostei, îi vom încredința oare pe fetele, feciorii și femeile noastre și îi vom pune la probă apucăturile sale cu riscul a ceea ce avem mai scump? N-aș mai termina, dacă aș vrea să înșir toate motivele care arată cât este de preferat de a lua cunoștință despre diversele caractere prin mijlocul unei desfătări, fără să arăți că voiești, fără să riști nici o primejdie; și sunt convins că nu e nimeni, nici cretan, nici altul, care să nu recunoască faptul că modul acesta de a sonda sufletul altuia este foarte potrivit și, dintre toate punerile la încercare, cea mai ieftină, cea mai sigură și cea mai scurtă.

CLINIAS: E adevărat.

ATENIANUL: Dar ceea ce ne ajută a cunoaște caracterul și pornirea oamenilor, este partea cea mai folositoare a artei de a-i face mai buni; și aceasta este, cred, unul din obiectele politicii. Nu-i așa?

CLINIAS: Desigur.

CARTEA a II-a

1 ATENIANUL: După aceasta, trebuie, după cât se pare, să cercetăm dacă singurul bine ce se scoate din întrebuințarea bine orânduită a ospețelor este cunoașterea clară a diferitelor caractere sau dacă mai reiese din ele și alt folos însemnat. Ce credeți? În ce mă privește, eu cred că un asemenea folos se găsește în ele, după cum am dat a înțelege; dar din ce pricină și cum se găsește el acolo? Aceasta trebuie s-o lămuresc: să fim cu cea mai mare luare-aminte, ca să nu cădem în vreo greșeală.

CLINIAS: Vorbește.

ATENIANUL: Mai întâi doresc să reamintesc memoriei voastre definiția ce am dat-o unei bune educații, căci, după cât judec eu de pe acum, buna educație se face numai în așezământul acela, când este bine orânduit.

CLINIAS: Spui lucruri mari.

ATENIANUL: Așadar afirm că prima simțire a copiilor este plăcerea și durerea, și în acestea li se ivesc în suflet virtutea și viciul. Căci relativ la înțelepciune și convingerile adevărate și ferme, ferice de omul care și le însușește fie chiar la o vârstă înaintată, iar cel ce posedă toate aceste bunuri, împreună cu cele cuprinse în ele, este un om desăvârșit. Numesc educație virtutea așa cum se ivește mai întâi la copii, fie că sentimentele de bucurie sau de tristețe, de iubire ori de ură care se ridică în sufletul lor sunt conforme ordinii, fără ca ei să-și poată da socoteală de aceasta, fie că, ivindu-se și rațiunea, ei își dau socoteală despre deprinderile bune, cu care au fost înzestrați. Tocmai în armonia aceasta a deprinderii și a rațiunii

constă virtutea considerată în întregul ei. Cât despre partea aceasta a virtuții, care ne învață să ne folosim cum trebuie de plăcere și de durere, și care, de la începutul și până la sfârșitul vieții, ne face să iubim sau să urâm ceea ce merită iubirea sau ura noastră, o despart de altfel în gând, și numind-o educație, după părerea mea, bine o voi numi.

CLINIAS: Suntem deopotrivă de mulțumiți, străine, și de ceea ce ai spus mai înainte despre educație și de ceea ce spuseși acum.

ATENIANUL: Îmi pare bine. Direcția aceasta a sentimentelor de plăcere și durere către orânduirea care constituie educația, se slăbește și se strică în multe puncte în cursul vieții. Dar zeii, milostivi față de neamul omenesc, ursit din firea sa la muncă, ne-au hărăzit, ca răgazuri de odihnă, sărbătorile întocmite în cinstea lor; ei au vrut ca Muzele, Apollo, șeful lor, și Bachus să-i celebreze împreună cu noi, pentru ca prin ajutorul lor să putem împlini, în aceste sărbători, scăderile educației noastre. Să vedem, deci, dacă ceea ce susțin eu aci este adevărat și luat din natura lucrurilor. Zic, că nu e aproape nici un animal care, când e tânăr, să-și poată ține corpul ori limba sa liniștite, și să nu facă în tot timpul sforțări spre a se mișca și a striga. Astfel se văd unii, care sar și saltă ca și cum nu știu ce întipărire de plăcere i-ar mâna să joace și să zburde, pe când alții fac să răsune aerul de mii de strigăte deosebite. Dar nici un animal n-are sentimentul ordinii sau dezordinii, pe care mișcarea o poate primi și pe care o numim măsură și armonie; pe câtă vreme aceleași divinități, care prezidează sărbătorile noastre, ne-au dat sentimentul măsurii și armoniei împreunat cu acela al plăcerii. Sentimentul orânduiește mișcările noastre sub conducerea acestor zei, și ne învață a forma între noi un fel de înlănțuire reunind cântecele noastre cu dansurile noastre. De aci numele de cor, derivat în mod firesc de la vorba ce înseamnă bucurie[1]. Și mai întâi 2
aprobați vorbele mele și recunoașteți că prima educație am primit-o de la Apollo și de la Muze?

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Needucat va fi pentru mine cel neexercitat în cor, și din contră cel exercitat în ale corului este totuna cu cel educat.

CLINIAS: Fără îndoială.

ATENIANUL: Dar arta corului cuprinde cântecul și dansul.

---

[1] Platon face să derive vorba χορός, cor, de la χαρά bucurie.

CLINIAS: Neapărat.

ATENIANUL: Buna educație constă așadar în a ști cineva să cânte bine și să danseze bine.

CLINIAS: Așa este.

ATENIANUL: Să luăm aminte la înțelesul cuvintelor din urmă.

CLINIAS: Care cuvinte?

ATENIANUL: Cel bine educat cântă bine, zicem noi, și dansează bine; nu trebuie oare să mai adăugăm: ceea ce cântă și ce joacă sunt lucruri frumoase? Sau nu?

CLINIAS: Ba da, să le adăugăm.

ATENIANUL: Dar acela, care luând drept frumos ce e frumos, și drept rușinos ce e rușinos, se folosește de ele în modul acesta, nu vi se pare mai bine educat, cu privire la dans și la muzică, decât un altul care ar fi în stare, fie cântând, fie dansând, de a reda în mod desăvârșit ceea ce socotește că e frumos, dar care de altfel nici nu se bucură de cele frumoase și nici nu se îndepărtează de la ce nu e frumos? Ori decât acela care nu poate nici să discearnă ce este frumos, nici să-l exprime prin mișcările corpului sau prin inflexiunile vocii, însă simte puternic și durerea și plăcerea lor, îndrăgind ce e frumos, și urând ce nu e frumos.

CLINIAS: O mare deosebire, străine, faci între o educație și alta.

ATENIANUL: Dacă acum cunoaștem câteșitrei în ce constă frumusețea cântului și a dansului, ne va fi ușor să deosebim pe cel ce este bine educat, de cel ce este rău educat. Dar dacă nu cunoaștem acest lucru, ne va fi imposibil de a recunoaște dacă cineva este credincios legilor educației și în ce este credincios. Nu-i adevărat?

CLINIAS: Ba da.

ATENIANUL: Trebuie, deci, să căutăm și să adulmecăm oarecum, ca niște câini, ceea ce în cânt și în dans se numește figură frumoasă și melodie frumoasă. Dacă nu reușim în aceasta, tot ce vom putea spune despre buna educație, fie a grecilor, fie a barbarilor, nu va avea nici un rost.

CLINIAS: Ai dreptate.

ATENIANUL: Bine. Și în ce vom pune noi frumusețea unei figuri sau a unei melodii? Spune-mi: gesturile și tonul vocii unui om inimos, într-o împrejurare nenorocită și primejdioasă, se aseamănă oare cu acelea ale omului fricos într-o împrejurare de același fel?

CLINIAS: Cum s-ar putea asemăna, când nici culorile[1] nu se mai aseamănă?

ATENIANUL: Foarte bine, scumpul meu Clinias; dar muzica având drept obiect măsura și armonia, deși se zice de o figură[2] că e bine măsurată, de o melodie, că e armonioasă, nu se poate zice însă că și una și cealaltă sunt bine colorate; și maeștrii de cor n-au dreptate să se slujească de metafora aceasta[3]. Totuși, cu privire la omul fricos și la omul inimos, se poate spune cu dreptate că figura și melodia, ce caracterizează pe cel din urmă, sunt frumoase, iar că acelea ce aparțin celuilalt nu sunt frumoase. Într-un cuvânt, ca să nu ne întindem prea mult relativ la această chestiune, orice figură, orice melodie, care exprimă însușirile bune ale sufletului sau ale corpului, fie ele însele, ori imaginea lor, este frumoasă; și este tocmai din contră, dacă ele exprimă însușirile rele.

CLINIAS: Drept vorbești, și noi suntem de părerea ta, și unul și altul.

ATENIANUL: Mai spune-mi acum: simțim toți o plăcere egală la aceleași cântece și la aceleași dansuri? Ori e o mare deosebire?

CLINIAS: Foarte mare.

ATENIANUL: Care să fie pricina erorilor noastre în privința aceasta? Oare ce este frumos, nu e pentru toată lumea? Sau deși este, dar poate nu pare așa? Căci niciodată nu va îndrăzni nimeni să afirme că dansurile și cântecele viciului sunt mai frumoase ca acelea ale virtuții; nici că simte plăcere la figurile ce exprimă viciul, pe câtă vreme toți ceilalți simt plăcere în fața Muzei contrare. E adevărat, cu toate acestea, că cei mai mulți socotesc că esența și desăvârșirea Muzei constă în puterea ce ea are de a afecta în mod plăcut sufletul; dar afirmația aceasta nu e de suportat și nici vrednică de rostire; mai probabilă este părerea următoare relativ la aceasta.

CLINIAS: Care?

ATENIANUL: Deoarece dansul și cântecul nu sunt decât niște 3
imitații ale moravurilor, decât o pictură a acțiunilor oamenilor, a caracterelor lor și a diferitelor situații în care se află, e necesar ca aceia, care aud vorbe și cântece sau care văd dansuri asemănătoare caracterului pe care ei l-au primit de la natură sau de la educație sau și de la una și de la

---

[1] Coloritul, coloratura (e vorba de termeni muzicali).

[2] Figura se referă la ritm, melodia se referă la cântec.

[3] Una din părțile fundamentale ale muzicii antice se numea cromatică, de la vorba χρῶμα, culoare. Și noi am păstrat termenul în limba muzicală.

cealaltă, să găsească plăcere în ele, să le laude și să spună despre ele că sunt frumoase: și, e firesc lucru, din contră, ca aceia care au un caracter, moravuri sau oarecare deprinderi opuse lor, să nu poată nici să se bucure de ele, nici să le laude, fiind siliți să le numească urâte. Cu privire la aceia care au din natură un gust sănătos cu deprinderi rele, ori deprinderi bune, cu un gust din fire rău, este de asemenea teama ca laudele lor să aibă obiecte diferite de acelea, care le produc plăcere; căci ei spun despre aceleași obiecte că produc plăcere, și că sunt rele: și când se află față de persoane, pe care le cred în stare de a judeca bine, li-e rușine să execute aceste feluri de mișcări sau de cântece, de teamă să nu arate prin aceasta oarecum că le-ar socoti frumoase; însă în sufletul lor simt plăcere.

CLINIAS: Foarte drept vorbești.

ATENIANUL: Dar plăcerea pe care cineva o încearcă în fața unor figuri și cântece vicioase n-aduce oarecare prejudicii; și, din contră, un folos oarecare acelora care se bucură de desfătări opuse?

CLINIAS: Așa se pare.

ATENIANUL: Numai se pare, ori chiar se întâmplă în mod necesar aci același lucru ca aceluia care, fiind prins în societatea unor oameni răi și stricați, se dedă cu ei, în loc să-i urască, și condamnă, e adevărat, la început corupția lor, dar o condamnă în glumă și ca în vis? Nu trebuie, oare, ca mai devreme ori mai târziu să se asemene cu aceia, cu care îi place să trăiască, fie buni, fie răi, chiar când i-ar fi rușine să-i laude pe față? Ori, credem noi, că poate să existe pentru cineva vreun bine ori vreun rău mai mare, decât acesta?

CLINIAS: Nu cred.

ATENIANUL: Ne închipuim noi oare că în orice stat, care este ori va fi cândva guvernat de legi bune, se lasă la voia poeților[1], orânduirea educației și a petrecerilor dăruite de Muze; ori că în ce privește măsura, melodia sau cuvintele, li se va da libertatea de a alege ceea ce le va plăcea mai mult, ca să le predea în urmă în coruri unei tinerimi născute din cetățeni cumsecade, fără a-și da osteneală să vadă dacă învățătura lor o va deprinde cu virtutea ori cu viciul?

---

[1] La greci, poetul era muzicant și compunea totdeodată cuvintele, muzica și dansurile, când versurile erau de natură a fi cântate și însoțite de dans. Pe lângă aceasta, numele de poet se da în general oricărui autor de versuri, compozitor de cântece sau de dansuri.

CLINIAS: N-ar fi deloc cuminte.

MEGILLOS: Nu, desigur.

ATENIANUL: Şi cu toate astea lucrul acesta este astăzi lăsat la discreţia poeţilor, aproape în toate ţările, afară de Egipt.

CLINIAS: Şi cum sunt rânduite ele în Egipt?

ATENIANUL: De mirare, când veţi auzi. De multă vreme, după cât se pare, egiptenii au recunoscut adevărul celor spuse de noi aci, că adică, în fiecare stat, tinerimea trebuie să se exercite numai în figurile şi melodiile cele mai desăvârşite. De aceea, după ce au ales şi hotărât modelele, le expun în temple; şi este oprit pictorilor sau artiştilor, care reprezintă gesturi sau alte lucrări asemănătoare, de a inova ceva, ori de a se depărta câtuşi de puţin de ceea ce s-a orânduit prin legile ţării; acelaşi lucru în toate cele ce ţin de muzică. Şi dacă vei cerceta, vei găsi aici picturi şi sculpturi făcute de zece mii de ani (vorbesc precis, nu exagerat, ca vulgul), care nu sunt nici mai frumoase, nici mai urâte ca acelea de astăzi, ci făcute după aceeaşi artă.

CLINIAS: De mirare.

ATENIANUL: Da; e o capodoperă de legislaţie şi de politică. Celelalte legi ale lor poate nu sunt lipsite de defecte; dar cât priveşte pe aceasta referitoare la muzică, ea ne probează un lucru adevărat şi vrednic de luare-aminte: că anume este cu putinţă a se hotărî prin legi care cântece sunt frumoase din natura lor şi a le prescrie ca modele sigure. Este adevărat că aceasta n-o poate face decât un zeu sau o fiinţă divină: astfel egiptenii atribuie zeiţei Isis cântecele acestea, care se păstrează la ei de atâta timp. Dacă, deci, cum spuneam, cineva este atât de priceput ca să prindă tot ce e desăvârşit în materia aceasta, trebuie să facă pe această bază cu siguranţă o lege pe care să o impună, încredinţat că gustul plăcerii, ce împinge mereu pe oameni să inventeze genuri noi de muzică, nu va avea destulă putere spre a nimici modelele consacrate, sub pretext că sunt învechite. De altfel vedem că, în Egipt, nu numai că gustul plăcerii n-a alungat antichitatea, ci contrarul a avut loc.

CLINIAS: După cât spui, aşa trebuie să fie.

ATENIANUL: Ei bine! Oare să ne luăm îndrăzneala de a lămuri care este adevăratul rost al muzicii şi al cesteilalte desfătări alcătuite din dansuri şi cântece, de a o explica, zic, cam în modul următor? Nu e aşa că ne bucurăm când credem că ne merge bine, şi că credem că ne merge bine, când ne bucurăm? 4

CLINIAS: Sigur.

ATENIANUL: Și când suntem fericiți și ne bucurăm, așa e că nu putem sta liniștiți?

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: În momentele acestea, tinerii nu sunt oare porniți a dansa și a cânta? Cât ne privește pe noi bătrânii, noi credem că demnitatea noastră cere să rămânem locului, privind și urmărind cu plăcere jocurile și serbările tinerilor, regretând puterile pierdute și propunând premii acelora care vor deștepta mai puternic în noi amintirea anilor noștri frumoși.

CLINIAS: Nimic mai adevărat.

ATENIANUL: Credem noi că fără nici un temei se spune, despre actorii acestor jocuri, că acela ce ne desfătează și înveselește mai mult trebuie să treacă drept cel mai destoinic și merită a fi încoronat. În adevăr, deoarece plăcerea este ținta acestor serbări, se cuvine ca biruința și toate distincțiile să se dea, cum am zis, aceluia care a contribuit mai mult la plăcerea adunării. Nu vorbesc drept? Și dacă s-ar proceda așa, n-ar fi bine?

CLINIAS: Ba da.

ATENIANUL: Să ne ferim, scumpule, să judecăm prea repede lucrul acesta; mai întâi să privim obiectul nostru pe toate fețele cam în modul următor: să presupunem că se vor propune oarecare jocuri, fără să se specifice cum vor fi, de luptă, ecvestre sau muzicale, și că, strângând pe toți cetățenii, li se va spune că va fi doar o întrecere de plăcere, că oricine poate veni să ia parte în vederea premiului și că izbânda va fi a aceluia care va desfăta mai bine pe spectatori, în orice mod ar fi, și care va fi socotit cel mai amuzant dintre toți concurenții. Ce efect crezi că ar produce o asemenea declarație?

CLINIAS: Cu privire la ce?

ATENIANUL: E probabil că unul va veni să recite acolo oarecare poem eroic, ca Homer, altul va cânta din liră, unul ar juca tragedie, celălalt o comedie. Nu m-aș mira să vină acolo și oarecare șarlatan cu scamatorii și să se măgulească cu speranța biruinței înaintea altora. Printre toți concurenții aceștia, și alții sumedenie, care n-ar lipsi să vină acolo, ați putea să-mi spuneți care ar merita premiul cu mai multă dreptate?

CLINIAS: Minunată întrebare, căci cine ar fi în stare să răspundă la ea, mai înainte de a fi auzit însuși cu urechile sale pe fiecare dintre concurenți?

ATENIANUL: Cum? Vrei să-ți dau eu răspunsul acesta minunat?

CLINIAS: De ce nu?

ATENIANUL: Astfel, dacă copiii vor decide, ei se vor pronunța pentru cel ce va fi făcut scamatorii. Nu?

CLINIAS: Cum ar fi altfel?

ATENIANUL: Dacă însă vor decide băieții mai mari, vor decide pentru cel ce va juca comedie, iar femeile mai educate, tinerii, precum și cea mai mare parte a privitorilor, pentru tragic.

CLINIAS: Probabil.

ATENIANUL: Cât ne privește pe noi, bătrânii, este sigur că vom simți mai multă plăcere să ascultăm vreun rapsod recitând cum trebuie *Iliada* și *Odiseea*, sau oarecare bucăți din Hesiod și că i-am da acestuia premiul. Dar cine va merita pe drept premiul, aceasta e întrebarea, nu?

CLINIAS: Ba da.

ATENIANUL: Evident că voi ca și mine în mod necesar vom zice că merită premiul cel ce va fi indicat de către privitorii de aceeași vârstă cu noi; căci moravurile noastre ni se par nouă, printre cele despre care vorbii, cu mult cele mai bune, decât toate cele existente în celelalte state și oriunde.

CLINIAS: Fără îndoială.

ATENIANUL: Rămân deci de părerea mulțimii, că despre muzică 5
trebuie să judecăm având în vedere plăcerea ce o produce, însă nu oricărui prim venit, dar că Muza cea mai frumoasă este aceea care place mai mult oamenilor cumsecade și destul de educați; și mai ales aceea care place mai mult unuia singur, celui mai deosebit prin virtute și educație. Și motivul pentru care eu pretind virtute, de la aceia care trebuie să hotărască în aceste materii, este că pe lângă cunoștințe ei au nevoie și de curaj. Nu se cade, în adevăr, ca acela care face oficiul de judecător să judece după părerea spectatorilor, nici să se lase turburat de aclamațiile mulțimii și de ignoranța ei. Și mai puțin se cuvine să se pronunțe contra conștiinței sale, din lașitate ori slăbiciune, și cu aceeași gură cu care a luat pe zei de martori, că va spune adevărul, să rostească cutezător un jurământ fals. Căci nu spre a lua lecții de la spectatori, judecătorul prezidează jocurile, ci doar ca să le dea lecții și spre a se împotrivi acelora care n-ar desfăta cum se cade publicul. Abuzul contrar, prevăzut prin lege, odinioară chiar în Grecia, după cum astăzi mai este în Sicilia și Italia, care lasă judecata aceasta în seama mulțimii adunate și declară învingător pe cel pentru care s-au ridicat mai multe mâini, a avut două urmări rele: întâi a stricat gustul autorilor, care se iau după gustul rău al judecătorilor lor, astfel că înșiși spectatorii își fac singuri educația lor; al doilea, a stricat plăcerea teatrului, căci în loc ca

plăcerea mulțimii să se purifice în fiecare zi, cu ajutorul unor piese, cu moravuri mai bune ca ale sale, astăzi are loc tocmai contrarul din vina autorilor. Dar la ce ține vorbirea aceasta? Ia vedeți dacă nu tocmai la aceasta.

CLINIAS: La ce?

ATENIANUL: Mi se pare că ne readuce pentru a treia sau a patra oară la același sfârșit, adică să ne convingem că educația nu este decât arta de a atrage și conduce pe copii către ceea ce este socotit de către lege ca dreaptă rațiune, și care a fost hotărâtă ca atare de către bătrânii cei mai înțelepți și cei mai experimentați. Pentru ca sufletul copiilor să nu se obișnuiască cu sentimente de plăcere și durere contrare legii, și contrare cu ceea ce legea a recomandat, ci mai degrabă cu aceleași lucruri de care se bucură și suferă și bătrânul, în scopul acesta s-au născocit cântecele, care sunt adevărate descântece, menite a produce acordul de care am vorbit. Și cum copiii nu suferă ceea ce este serios, a trebuit să se travestească aceste descântece, cu numele de jocuri și cântece, și de a le face să fie primite astfel. Ca și medicul, care încearcă să administreze bolnavilor și celor slabi la corp, un aliment sănătos în oarecare mâncări și băuturi plăcute la gust, iar pe cele vătămătoare (le amestecă) cu altele neplăcute, pentru ca să-i deprindă cu cel dintâi și să-i dezvețe de cele de-al doilea, adevăratul legiuitor va îndemna pe poet și chiar îl va sili, dacă trebuie, cu asprimea legilor, să reprezinte frumos în cuvinte frumoase și vrednice de laudă, precum și în măsurile, în figurile și acordurile sale, doar gesturile și caracterele oamenilor înțelepți și curajoși și îndeobște a oamenilor de treabă.

CLINIAS: Oare, pe Zeus, crezi tu că așa se petrec lucrurile în celelalte state? Cât mă privește, eu nu cunosc nici un loc aiurea decât la noi și la Lacedemona; în oricare altă parte, în fiecare zi se fac noi schimbări în dans și în celelalte părți ale muzicii, și nu legile îndrumă aceste inovații, ci nu știu ce gust ciudat și neorânduit, care nu numai că nu păstrează mereu aceleași lucruri, ca la egipteni, dar se schimbă însuși la fiecare oră.

ATENIANUL: Foarte bine, o, Clinias, dar nu mă mir că tu ai crezut că am voit să-ți dau a înțelege că lucrurile acestea se practică astăzi. Neînțelegerea ta vine, fără îndoială, din faptul că nu mi-am deslușit destul de clar ideile. Aveam în vedere doar să te fac să înțelegi ceea ce aș vrea eu să se respecte cu privire la muzică: și tu ai crezut că vorbesc de ceva existent. Căci, când relele ajung de nelecuit și foarte înaintate în stricăciune, trebuie să li se adreseze mustrări, deși neplăcute, dar câteodată necesare.

Și fiindcă ești de aceeași părere relativ la acest punct, ia spune-mi: crezi că într-adevăr poveţele mele (relative la muzică) se ţin mai strict la noi și la aceștia, decât la ceilalți greci?

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Dacă și la ceilalți greci s-ar urma tot așa, ce-ar fi atunci? Ar fi mai bine decât acum?

CLINIAS: Dacă nu mă înșel, ar sta mult mai bine dacă și la ei s-ar urma la fel ca și la aceștia și ca la noi.

ATENIANUL: Și acum să facem recapitularea părerilor cu privire la 6
care suntem de acord. Planul educației și al lecțiilor voastre de muzică nu se reduce la următoarele? Voi siliți pe poeții voștri să spună că oricine este înțelept, drept, om de treabă, este și fericit, fie că e mare la statură, ori mic, că e slab sau robust, bogat, ori sărac; și că, chiar dacă ar avea mai multe comori decât Cinira și Midas, fiind nedrept, tot nefericit și de plâns rămâne. La acestea se poate adăuga, ceea ce trebuie să zică poetul Spartei, dacă vrea să se rostească bine: „Nu-mi pare demn de glorie, nici de faimă, cel ce nu-i viteaz, care, având ceea ce poporul numește avere, n-ar alătura la ea posesiunea și practica dreptății. Dacă e drept, *să năzuiască a combate pe inimic;* dar dacă e nedrept, facă zeii ca el *să nu cuteze a îndura vederea sângelui și a măcelului*, și *nici să nu întreacă în iuțeala mersului pe Boreas din Tracia*“ și să nu se bucure de nici unul din foloasele ce se privesc îndeobște ca adevărate bunuri; căci oamenii se înșală în ideile ce și le formează despre ele. Ei zic că cel mai mare bine este sănătatea, al doilea frumusețea, al treilea averea, și mai numără multe altele, ca de a vedea și auzi bine și a avea toate simțurile zdravene, apoi de a face ce doresc, după bunul lor plac (ca tiranii). În fine, culmea fericirii pentru ei este să ajungă nemuritori, de îndată ce au obținut toate bunurile de care vorbii. Să afirmăm, din contră, tu și eu, că de folosința acestor bunuri profită numai cei drepți și pioși, dar ele se prefac în adevărate suferințe pentru cei răi, începând cu sănătatea; că tot așa e cu vederea, auzul și celelalte simțuri, într-un cuvânt, cu viața; că cea mai mare nenorocire pentru un om ar fi să fie nemuritor și să posede toate celelalte bunuri afară de justiție și virtute, și că în starea aceasta, cu cât viața sa ar fi mai scurtă, cu atât ar fi mai puțin de plâns. Veți obliga, cred, pe poeții voștri, îi veți sili chiar, să țină limbajul acesta, pentru învățătura tinerimii voastre, potrivindu-și cu el măsurile și armoniile lor; nu? Vedeți, cât despre mine, eu afirm cu vorbe clare că ceea ce îndeobște se socotește ca rău, pentru cei răi e un bine, și e un rău numai

pentru cei drepți, și că, din contră, ceea ce se socotește ca bine, este astfel numai pentru cei buni, iar pentru cei răi este un rău. Cum întrebam, deci, adineaori: sunteți de acord sau nu?

7 CLINIAS: Da, în unele puncte, într-altele, deloc.

ATENIANUL: Să nu vă pot eu convinge că sănătatea, bogăția, o autoritate nelimitată ca întindere și durată, mai adăugând la acestea vigoare rară, curaj și pe deasupra nemurirea și înlăturând și cele ce sunt considerate îndeobște ca rele — nu-l fac pe cel ce viețuiește astfel nicidecum fericit, ci din contră, îl fac cu totul nenorocit, dacă are în el însuși nedreptatea și dezordinea?

CLINIAS: Perfect adevărat[1].

ATENIANUL: Fie. Ce să vă mai spun acum? Nu vi se pare că omul acesta căruia îi presupun frumusețe, putere a corpului, avuții, curaj, influență în timpul vieții sale, ca să poată face orice dorește, dacă este de altfel nedrept și dedat neorânduielii, duce în mod necesar o viață de rușine? Poate că recunoașteți aceasta?

CLINIAS: Desigur.

ATENIANUL: Și, prin urmare, duce o viață rea?

CLINIAS: Aceasta nu tot pe atât.

ATENIANUL: Și prin urmare o viață nemulțumită și chinuită?

CLINIAS: Cât despre asta, cum să recunoaștem?

ATENIANUL: Cum? Dacă vreun zeu, prietenilor, va binevoi să ne facă să ne înțelegem, căci acum aproape că nu ne înțelegem deloc. Cât despre mine, scumpul meu Clinias, lucrul mi se pare tot așa de vădit, precum e evident că Creta e o insulă: și dacă aș fi legiuitor, n-aș scăpa nimic din vedere, spre a sili pe poeți și pe toți concetățenii mei să vorbească la fel cu mine; n-aș găsi pedepse destul de grele, spre a pedepsi pe oricine ar cuteza să spună că există oameni răi, care trăiesc fericiți, și că alta înseamnă folosul, și au dreptatea; aș insufla concetățenilor mei, cu privire la mii de alte materii, sentimente cu totul depărtate, după cât cred, de acelea ale cretanilor, lacedemonienilor, și ale restului oamenilor. Dați-mi voie, o, voi cei mai buni dintre oameni, în numele lui Zeus și Apollo, de a consulta aici pe aceiași zei, care sunt legiuitorii voștri, și a-i întreba dacă soarta cea mai fericită nu e aceea a omului cel mai drept; sau dacă trebuie a se deosebi

---

[1] Că nu ne poți convinge de acest lucru.

două feluri de soarte, din care una este foarte plăcută, iar cealaltă foarte dreaptă? Dacă ei ne-ar răspunde că există două vieți deosebite, îi vom întreba din nou, ca să procedăm metodic, pe care oameni trebuie să-i numim mai fericiți: pe cei ce duc viața cea mai plăcută, ori pe cei ce o duc pe cea mai dreaptă? Dacă ei ar răspunde, că cea mai plăcută, ar rosti vorbe ciudate. Dar nu voiesc să atribui zeilor un asemenea răspuns, ci mai iute strămunilor și legiuitorilor, și cele ce am întrebat mai înainte, să fie socotite adresate strămoșilor și legiuitorilor, și fie răspunsul acestora, că cel ce duce viața cea mai plăcută este cel mai fericit. Atunci aș zice eu din nou: „Tată[1], tu nu voiai ca eu să duc viața cea mai fericită? Căci neîncetat mă îndemnai să trăiesc cât mai drept". Cine ar fi stabilit un asemenea principiu, fie legiuitor, fie părinte, ar cădea, după mine, în cea mai evidentă contradicție cu sine însuși. De altă parte, dacă ar recunoaște că viața cea mai fericită este aceea care e cea mai dreaptă, oricine ar auzi aceasta ar putea să întrebe ce frumos și bine mai mare este în ea, de vreme ce legea o laudă și o preferă plăcerii. Într-adevăr, va zice cineva, dacă nu e nici o plăcere în viața celui drept, ce bine îi mai rămâne? Ce, stima și aprobarea oamenilor și a zeilor să fie un lucru frumos și bun, dar incapabil de a produce vreo plăcere?! Și infamia să aibă oare calitățile opuse? „Legiuitor divin, aceasta nu se poate, vom zice noi. Poate oare să fie frumos și bine, și în același timp neplăcut, de a nu face nimănui, și de a nu suferi de la nimeni vreo nedreptate? Și, din contră, e vreo plăcere în soarta opusă, deși rea și urâtă?"

CLINIAS: Cum s-ar putea?

ATENIANUL: Astfel, argumentarea care nu desparte plăcutul de 8
drept și de frumos are cel puțin folosul acesta că îndeamnă pe cei ce o primesc să urmeze dreptatea și virtutea. Legiuitorul nu-și poate permite o altă argumentare fără a se contrazice și a se face de ocară. Căci nimeni nu se va învoi a urma un fel de viață, care-i va aduce mai multă suferință decât plăcere. Or, obiectele văzute numai din depărtare dau amețeli aproape întregii lumi, mai ales copiilor. Grija legiuitorului va fi deci să risipească norii ce ar putea întuneca spiritul cetățenilor și să pună în lucrare toate practicile, laudele și motivațiile cele mai operante, spre a-i convinge că dreptatea și nedreptatea sunt, oarecum, așezate pe două tablouri, unul în fața celuilalt; că răul nedrept ațintindu-și privirea asupra acestor două

[1] Epitet socotit ca adresat strămoșilor și vechilor legiuitori.

tablouri, acel al nedreptății îi pare fermecător, iar cel al dreptății, nesuferit; dar privindu-le și cel drept la rândul său, își face despre ele o părere cu totul opusă.

CLINIAS: Așa trebuie să fie.

ATENIANUL: Din aceste două păreri, care este conformă cu adevărul: aceea a sufletului sănătos ori a sufletului stricat?

CLINIAS: Evident că întâia.

ATENIANUL: Este, deci, evident de asemenea că soarta celui nedrept, pe lângă că este mai vinovată și mai de rușine, este de fapt mai plină de dureri decât a omului drept și pios.

CLINIAS: După câte spui, pare adevărat.

ATENIANUL: Și chiar dacă n-ar fi așa cum ni-l probează rațiunea, dacă un legiuitor cât de puțin ingenios a crezut că îi e permis câteodată a mistifica pe tineri în folosul lor propriu, fost-a vreodată o minciună mai utilă decât aceasta și mai potrivită a-i îndruma de la sine și fără constrângere către practica virtuții?

CLINIAS: Străine, nimic mai frumos și mai trainic decât adevărul, însă mi se pare lucru anevoie a-l face să intre în spirite.

ATENIANUL: Poate. Totuși unii au reușit a face să fie crezută fabula sidonianului Cadmus, cât e ea de absurdă, și multe altele.

CLINIAS: Care fabulă?

ATENIANUL: Care povestește că din niște dinți de șarpe semănați în pământ au răsărit oameni înarmați. Iată o probă sensibilă pentru orice legiuitor, că putem convinge tinerimea credulă. Singurul lucru de făcut este deci să găsească punctul de care concetățenii lui trebuie să fie deplin convinși, pentru fericirea lor; și după ce-l va găsi, de a născoci mijloacele de a-i face să-l rostească, în mod uniform, în orice timp și în toate împrejurările, în cântecele lor, în vorbele lor și în poveștile lor. Dacă în privința aceasta sunteți de o părere contrară părerii mele, nu-mi veți face nici o supărare dacă veți combate argumentele mele.

CLINIAS: Nu cred că am putea nici unul, nici celălalt să-ți opunem ceva judicios.

ATENIANUL: Reiau deci firul vorbei și spun că ținta tuturor corurilor, care sunt de trei feluri, trebuie să fie de a încânta oarecum sufletul copiilor, câtă vreme este fraged și ascultător, repetându-le întruna maximele frumoase, pe care le expuserăm, și multe altele ce s-ar putea adăuga la acestea. Dar spre a le reduce la un singur punct, să le spunem că

viața cea mai dreaptă este de asemenea cea mai fericită, după judecata zeilor; și nu numai că vom spune adevărul, dar vorba aceasta va intra mai lesne, decât oricare alta, în spiritul acelora, pe care voim a-i convinge.

CLINIAS: Nu se poate tăgădui ceea ce spui tu.

ATENIANUL: Mai întâi vom face foarte bine să introducem corul Muzelor, compus din copii, ce vor cânta aceste maxime cu o foarte mare grijă în public, în auzul tuturor cetățenilor. Apoi va veni al doilea cor, compus din tineri sub treizeci de ani, care vor lua martor pe Apollo de adevărul acestor maxime, rugându-l să le fie favorabil, și a li le întipări adânc în sufletul lor. Un al treilea cor, compus din oameni maturi, de la treizeci până la șaizeci de ani, va cânta aceleași lucruri. Pentru cei ce vor fi trecuți de această etate, fiindcă atunci cântecele nu mai sunt potrivite, trebuie să li se dea sarcina să compună, relativ la aceleași obiecte, fabule ce se sprijină pe oracolele divine.

CLINIAS: Care este, străine, această a treia speță de cor? Nu înțelegem bine ce vrei să zici în această privință.

ATENIANUL: Totuși acesta este scopul a tot ceea ce am spus până acum.

CLINIAS: Nici acum nu te înțelegem: încearcă să explici mai clar cugetarea ta.

ATENIANUL: Am spus la începutul convorbirii acesteia, dacă v-aduceți aminte, că tinerimea, din fire vioaie și aprinsă, nu poate să-și țină în repaos nici corpul, nici limba; că strigă și zburdă mereu, fără nici o noimă sau metodă; că, în afară de om, celelalte animale n-au nici o idee de ritmul care trebuie să le orânduiască mișcările corpului și ale graiului; că, în ce privește mișcările corpului, ordinea aceasta se numește măsură, iar cu privire la voce, s-a dat numele de armonie amestecului de tonuri grave și ascuțite, și acela de *corea*[1], reunirii cântecului și dansului; zeii, spuneam, cuprinși de milă pentru noi, au trimis Muzele și pe Apollo ca să ia parte la serbările noastre și să le prezideze. Și puneau și pe Bachus printre ei; vă aduceți aminte? 9

CLINIAS: N-am uitat.

ATENIANUL: Ceea ce ține de cele două coruri dintâi, am explicat. Ne rămâne să vorbim despre al treilea, care nu poate fi decât acel al lui Bachus.

---

[1] Dans în cerc, horă.

CLINIAS: Cum așa, te rog? Ideea unui cor de bătrâni închinat lui Bachus pare așa de stranie, că spiritul nu s-ar putea obișnui îndată cu ea. Ce? Corul acesta se va alcătui în adevăr din cei ce sunt mai mari de treizeci de ani, și chiar de cincizeci, până la șaizeci de ani?

ATENIANUL: Da, dar trebuie să intrăm în oarecare explicații relativ la modul cum trebuie să se petreacă lucrurile, spre a părea vrednice de crezare.

CLINIAS: Să vedem.

ATENIANUL: Sunteți de acord cu mine relativ la ceea ce spuneam adineaori?

CLINIAS: Relativ la ce?

ATENIANUL: Că trebuie ca fiecare cetățean, fără deosebire de vârstă, de sex, de condiție, într-un cuvânt că întreg statul în ființă să-și repete fără încetare lui însuși maximele de care am vorbit și că în oarecare privințe cată să varieze și să amplifice aceste cântece în atâtea moduri, încât să nu se sature niciodată de ele, ci să găsească mereu o plăcere nouă.

CLINIAS: Cine ar putea să nu recunoască, oare, că nu este nimic mai bun de făcut?

ATENIANUL: Dar cu care prilej, partea cea mai bună a cetățenilor, aceia cărora vârsta și înțelepciunea le dă o mai mare autoritate, va putea oare, cântând maximele cele mai frumoase, să contribuie mai mult ca oricare alta la binele general al statului? Ce! Fi-vom noi așa de nechibzuiți ca să nesocotim ceea ce ar putea face cântecele acestea așa de frumoase, așa de folositoare?

CLINIAS: După cele ce spui, nu e posibil a le nesocoti.

ATENIANUL: Dar care ar fi modul cel mai potrivit de a se apuca de lucru? Ia, vedeți dacă n-ar fi cumva următorul.

CLINIAS: Care?

ATENIANUL: Nu e adevărat că, pe măsură ce îmbătrânește cineva, se dezgustă de cântec și nu se dedă cu el decât cu mare dezgust; și că, dacă n-ar fi silit de necesitatea de a cânta, cu cât cineva ar fi mai bătrân și mai virtuos, cu atât ni s-ar părea mai rușinos cântecul?

CLINIAS: Sigur.

ATENIANUL: Cu atât mai mult, un bătrân cu caracterul acesta ar roși, să cânte în picioare la teatru, în fața unei mulțimi confuze; mai ales dacă, pentru a da mai multă forță și întindere vocii sale, ar fi supus la regimul și

abstinența corurilor de cântăreți, care iau parte la concurs: atunci n-ar cânta decât cu un dezgust, o rușine și o scârbă extreme.

CLINIAS: Nu încape îndoială.

ATENIANUL: Cum vom face spre a-i hotărî să cânte de bună voie? Oare nu vom interzice mai întâi printr-o lege uzul vinului, tuturor băieților până la optsprezece ani, făcându-i să înțeleagă că nu trebuie să verse un foc nou peste focul care mistuie corpul și sufletul lor, mai înainte de vârsta muncii și a oboselilor, de teama exaltării, care e firească tinerimii? Apoi le vom da voie să bea cu măsură până la treizeci de ani, cu ordin de a se abține de la orice desfrâu și necumpătare. Și numai când vor împlini patruzeci de ani vor putea să se dedea bucuriei ospețelor și a invita pe Bachus să vină cu ceilalți zei să ia parte la serbările și orgiile lor, aducând cu el băutura aceasta divină, pe care a dăruit-o oamenilor, ca un fel de leac contra necazurilor bătrâneții, spre a le reda vioiciunea anilor dintâi, a împrăștia supărările lor, a îndulci asprimea apucăturilor lor, precum focul înmoaie fierul și-i dă oarecare mlădiere și flexibilitate. Încălziți de băutura aceasta, nu se vor apuca oare, cu mai multă voioșie și mai puțină anevoință, să cânte și, după expresia ce am întrebuințat-o adesea, să facă descântările lor nu în fața multor persoane, nici față cu străinii, ci în fața unui mic număr de amici?

CLINIAS: Netăgăduit.

ATENIANUL: Mijlocul acesta, ce punem în lucrare, pentru a-i dispune să-și amestece cântecul lor cu acela al celorlalți, n-are nimic contra bunei-cuviințe.

CLINIAS: Absolut nimic.

ATENIANUL: Dar ce cântec le vom pune în gură? Care va fi Muza lor? Nu e evident că trebuie să observăm și aici cerințele vârstei? 10

CLINIAS: Desigur.

ATENIANUL: Care este deci muzica aceea, ce convine unor oameni divini? Oare cea a corurilor?

CLINIAS: Am fi tare încurcați, noi cretanii, precum și lacedemonienii, de a ne folosi cu acest prilej de alte cântece decât acelea ce am învățat în coruri și cu care suntem deprinși.

ATENIANUL: Așa trebuie să fie, fiindcă, în adevăr, voi n-ați fost niciodată în situația de a vă sluji de cel mai frumos dintre toate cântecele. Mulțumită educației voastre, voi vă asemănați mai mult cu niște soldați sub corturile taberei, decât cu niște cetățeni. Tineretul vostru este ca o herghelie

de mânji ce pasc împreună într-o pajiște cu un singur păstor comun. Părinții n-au drept, la voi, a smulge copilul lor din societatea celorlalți cu tot caracterul lor sălbatic și brutal, de a-l crește în casa părintească, a-i da un educator particular și de a-l forma alintându-l cu mângâieri și slujindu-se de celelalte mijloace potrivite în educația copiilor. Ar face astfel din el nu numai un soldat bun, dar și un cetățean bun, capabil să administreze afacerile publice, un ostaș mai bun, cum am spus, decât viteazul lui Tirteu, și care ar socoti forța (curajul), nu ca partea cea mai însemnată a virtuții, ci a patra totdeauna și în toate situațiile, atât pentru particulari, cât și pentru stat.

CLINIAS: Străine, nu știu de ce înjoseşti mereu pe legiuitorii noștri?

ATENIANUL: Dacă e adevărat că fac eu lucrul acesta, apoi îl fac nu intenționat. Dar lasă imputarea aceasta, crede-mă, ci să urmăm rațiunea oriîncotro ne va conduce. Dacă de fapt descoperim o muzică mai perfectă decât aceea a corurilor și a teatrelor publice, să încercăm a le-o împărtăși acelora care, după spusa noastră, simt dezgust pentru cealaltă și nu doresc să se slujească decât de cea mai frumoasă.

CLINIAS: Suntem datori.

ATENIANUL: În toate gesturile însoțite de oarecare plăcere, nu e oare necesar ori ca plăcerea aceasta să fie singura calitate ce le face vrednice de dorința noastră, ori să i se adauge oarecare principiu de bunătate intrinsecă, ori în fine de utilitate? Spre exemplu, mâncatul, băutul, în general orice hrană are oarecare dulceață inerentă ei, numită plăcere (a gustului), însă bunătatea sa intrinsecă și utilitatea sa constau în aceea că sunt sănătoase pentru corp.

CLINIAS: Recunosc.

ATENIANUL: Știința este și ea însoțită de plăcere intelectuală, însă pentru ca ea să aibă și rațiunea dreaptă, și utilitatea și binele și frumosul, cată să se desăvârșească prin mijlocul adevărului.

CLINIAS: Așa este.

ATENIANUL: Însă artele de imitație nu produc, oare, și ele plăcere reproducând realitatea? Și întipărirea produsă de această reprezentare, când are loc, n-avem drept s-o numim plăcere estetică?

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Cu toate acestea, bunătatea intrinsecă a operelor de artă nu depinde de plăcerea ce o produc, ci, spre a o exprima într-un cuvânt, de raportul de egalitate (proporția), de analogia între imitație și lucrul imitat.

CLINIAS: Foarte bine.

ATENIANUL: Plăcerea nu este deci o regulă sigură de judecată, decât cu privire la lucrurile care n-au ca scop nici utilitatea, nici adevărul, nici analogia și care pe de altă parte nu aduc nici o pagubă, dar pe care lumea caută a și le procura numai în vederea acestei plăceri estetice, care însoțește câteodată utilitatea, adevărul, analogia, și care se numește propriu plăcere, când eliminăm din ea aceste trei noțiuni din urmă.

CLINIAS: Vorbești doar de plăcerea care n-are nimic dăunător.

ATENIANUL: Da, și îi dau numele de joc, când de altminteri nu este urmată de nici un rău și de nici un bine mai însemnat.

CLINIAS: Ai dreptate.

ATENIANUL: Din aceste principii nu trebuie oare a trage concluzia că nu plăcerea și nici părerea neadevărată (iluzia) este criteriul artelor ce constau în imitație și raporturi de egalitate? Căci egalitatea și proporția nu sunt bazate nici pe percepția simțurilor, nici pe plăcerea ce se poate găsi în ele, ci în primul rând pe adevăr și aproape pe nimic altceva.

CLINIAS: Desigur.

ATENIANUL: Ce este muzica, decât o artă de reprezentare și de imitație?

CLINIAS: Cum altfel?

ATENIANUL: Deci nu trebuie a asculta pe criticii care susțin că trebuie a judeca muzica cu criteriul plăcerii, nici a considera demnă de atenția noastră, pe aceea care n-ar avea alt obiect decât plăcerea, ci pe aceea conformă în sine cu frumosul.

CLINIAS: Adevărat.

ATENIANUL: Astfel, aceia, care umblă după muzica cea mai frumoasă, vor căuta nu muzica plăcută, ci pe cea virtuoasă (morală). Principiul imitației adevărate constă, am spus, în a reda modelul propus atât cât este și cum este.

CLINIAS: Fără îndoială.

ATENIANUL: Oricine va recunoaște adevărul acesta referitor la muzică, anume că lucrările ei sunt numai imitație și reprezentare, și acest lucru nu-l vor recunoaște și poeții și auditorii și actorii.

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Prin urmare, pentru ca să nu ne înșelăm în judecata noastră despre lucrările acestea, trebuie să cunoaștem ceea ce ele exprimă, căci dacă nu cunoaștem lucrul ce vrem a-l reda și a cărui reprezentare este,

nu ne va fi lesne să judecăm bine dacă nu cumva opera n-are vreun defect de realizare.

CLINIAS: În adevăr, nu ne va fi ușor.

ATENIANUL: Însă cel care nu va ști dacă s-au respectat principiile imitației, cum va putea deosebi dacă opera e bună ori rea? Dar nu mă exprim tocmai clar, poate că voi fi mai înțeles în chipul acesta.

CLINIAS: Cum?

11 ATENIANUL: Există un număr infinit de reprezentări care se adresează vederii.

CLINIAS: Da. Dacă nu va cunoaște ce este fiecare din corpurile propuse pentru imitat, poate cineva să cunoască vreodată dacă sunt exacte formal, dacă sunt păstrate proporțiile, dacă fiecare parte este în poziția convenabilă și dacă e tot așa cu culorile și figurile; sau dacă nu cumva toate acestea au fost greșite și făcute anapoda? Oare vi se pare că poate să se pronunțe cineva în materia aceasta, dacă nu știe ce este animalul propus pentru imitat?

CLINIAS: Cum să poată?

ATENIANUL: Dar dacă știm că s-a pictat ori sculptat un om și părțile sale, cu culoarea și forma potrivite, oare nu în mod necesar acela, care știe lucrul acesta, va fi în stare de asemenea să știe dacă opera e frumoasă, ori în ce privință este lipsită de frumusețe?

CLINIAS: Dar atunci toți ne-am pricepe în pictură.

ATENIANUL: Foarte drept vorbești. În general, cu privire la orice imitație, fie în pictură, fie în muzică, fie în orice altă artă, oare criticul nu trebuie, spre a-și da o părere sănătoasă, să cunoască aceste trei lucruri: întâi să știe ce este lucrul, apoi dacă imitația este fidelă, al treilea dacă este bine făcută, fie cu privire la vorbe, fie ca melodie, fie ca măsură?

CLINIAS: Mi se pare că da.

ATENIANUL: Să nu ne fie silă a expune dificultatea care este în muzică, fiindcă ea este lăudată mai mult decât celelalte imitații; de aceea cere și cea mai mare grijă. O greșeală ar fi aici foarte dăunătoare, creând moravuri rele, și totodată e foarte greu de observat, fiindcă poeții sunt mai slabi decât chiar Muzele. Căci niciodată ele nu se vor depărta într-atâta de adevăr, încât să adapteze la cuvinte — pe care le-ar fi creat pentru bărbați — figuri și o melodie care convin numai femeilor; sau să împreune măsuri potrivite pentru niște oameni liberi; sau, în fine, să acomodeze cu niște figuri și măsuri pline de noblețe o melodie ori cuvinte respingătoare.

Niciodată ele n-ar amesteca împreună strigăte de animale, voci omenești și sunete de instrumente și n-ar întrebuința această confuzie a tuturor felurilor de sunete spre a exprima un singur lucru; pe când poeții omenești, confundând și amestecând aceste lucruri, fără gust și principii, ar merita să fie de râsul acelora, cărora, cum zice Orfeu, li s-a hărăzit sentimentul armoniei. La confuzia aceasta, poeții noștri adaugă defectul contrar: fie că ar cânta din liră ori din flaut, uneori creează măsuri, figuri și versuri fără melodie, alteori măsuri și melodii fără cuvinte. De aci provine, că e foarte greu de ghicit ce înseamnă aceste măsuri și această melodie fără cuvinte și nici cu care gen de imitație se aseamănă. Din contră, suntem siliți a constata în toate aceste lucrări o lipsă totală de talent în afectarea aceasta de a îngrămădi sunete ca țipetele de animale într-un tempo repede, fără pauze, o manie barbară și o adevărată șarlatanie, de a cânta astfel din liră sau din flaut altfel decât ca acompaniament al dansului sau al vocii. Iată ce aveam de spus în privința aceasta. De altfel noi nu cercetăm aici ce fel de muzică nu e potrivită pentru cetățenii noștri de la treizeci și până peste cincizeci de ani, ci pe acela care le convine, și pare că rezultă din discuția aceasta că bătrânii de cincizeci de ani, obligați să cânte, cată să fie foarte bine instruiți în muzica corurilor, fiindcă ei au datoria să discearnă și să simtă cu toată delicatețea toate speciile de măsuri și armonii. Fără această instrucție, cum vor cunoaște când o melodie e justă, când e necesară gama doriană și când nu, și dacă măsura pe care compozitorul a adaptat-o melodiei e cea potrivită sau nu?

CLINIAS: Evident că nu vor putea.

ATENIANUL: În adevăr, cea mai mare parte din spectatori sunt ridicoli închipuindu-și că ar fi în stare să judece dacă o arie e bine sau rău compusă, ca măsură sau armonie, fiindcă ei au învățat să cânte și să joace prin constrângere. De fapt, întrucât ei fac artă din rutină și fără principii, nu ajung să înțeleagă că e justă melodia numai când are caracterul ei propriu și că e falsă în cazul contrar.

CLINIAS: Condiție necesară.

ATENIANUL: Cum va putea să-și dea seama dacă e frumoasă o operă, o execuție, cel care nu cunoaște natura intimă a obiectului reprezentat în acea bucată de artă?

CLINIAS: Cum să poată?

ATENIANUL: Rezultă de aci că se impune ca aceia, invitați să cânte aici, și pe care îi supunem în scopul acesta la o constrângere blândă, să fie 12

cel puțin destul de versați în materia aceasta spre a putea urmări ritmurile măsurilor și diferitele intervale ale tonurilor unei melodii, pentru ca, după ce vor cunoaște toate spețele de armonii și măsuri, să fie în stare să aleagă pe acelea ce convin unor oameni de vârsta și caracterul lor; și ca, astfel, să cânte și cântând să guste mai întâi ei înșiși plăcerile inocente în prezent și să învețe cu exemplul lor pe tineri să aleagă ceea ce contribuie la formarea bunelor lor moravuri. Dacă au simțul, ce presupunem aici, vor culege foloasele unei educații mai îngrijite decât a vulgului și decât aceea îndeobște a poeților. Căci nu e necesar ca poetul să cunoască dacă imitația sa este frumoasă sau nu, ceea ce constituie punctul al treilea; dar nu se poate dispensa de a poseda pe celelalte două, care privesc măsura și armonia, pe câtă vreme bătrânii noștri trebuie să cunoască deopotrivă cele trei puncte în chestiune, pentru ca să poată alege ce este mai de seamă și ceea ce se apropie mai mult de aceasta. Altfel nu vor fi niciodată în stare să facă pe tineri să guste farmecul virtuții. Am explicat, după puterile noastre, după cum ne propusesem la început, mijloacele de a îndrepta neajunsurile corului dionisiac. Să vedem dacă am reușit. Adunarea aceasta, în mod necesar zgomotoasă, urmând mereu cu băutura se face tot mai gălăgioasă; neajuns care, de la început, am stabilit că e de neînlăturat în ospețe așa cum se petrec astăzi.

CLINIAS: În adevăr, de neînlăturat.

ATENIANUL: În momentele acestea fiecare, mai ușuratic ca de obicei, se ridică vesel și se apucă să vorbească liber despre orice, dar nu ascultă nimic din cele ce spun alții, și se crede că s-a făcut conducătorul plăcut atât al său însuși, cât și al celorlalți.

CLINIAS: Adevărat.

ATENIANUL: Atunci, spuneam noi, sufletele băutorilor, încălzite de vin ca fierul la foc, întineresc și se înviorează, oarecum, astfel că ar ajunge tot așa de ascultătoare și mlădioase ca acelea ale copiilor în mâinile unui om, ce ar avea autoritatea și capacitatea cerute spre a-i îndruma și forma. Omul acesta este același cu legiuitorul cel bun: efectul legilor sale cu privire la ospețe trebuie să fie de-a face să treacă la o dispoziție cu totul contrară pe acest băutor plin de cutezanță și de încredere, care trece măsura nerușinării, incapabil a se supune rânduielii de a vorbi, de a tăcea, de a bea și a cânta la rândul său; trebuie ca el să strecoare fără ca el să bage de seamă, în sufletul său, spre a se împotrivi nerușinării năvălitoare, teama cea mai frumoasă, teama aceasta divină, ce am numit-o rușine și pudoare.

CLINIAS: Așa e.

ATENIANUL: Aceleași legi vor mai avea ca paznici, și conlucrători, oameni vrăjmași ai zgomotului și amici ai cumpătării, care să prezideze adunarea băutorilor. Pentru că fără asemenea capi e mai anevoie a combate neînfrânarea decât a învinge cu sânge rece pe un inimic fără un general. Cine nu se poate conduce singur, să se supună îndrumării acestor capi și să fie o necinste deopotrivă de mare sau chiar mai mare, a nu asculta de comandanții aceștia ai zeului Dionysos, bătrâni mai în vârstă de șaizeci de ani, decât a nu asculta de comandanții lui Ares.

CLINIAS: E drept.

ATENIANUL: Dacă praznicele comune și adunările sărbătorești ar decurge astfel, dacă băutorii s-ar conforma în toate momentele cu regulile și voința celor cumpătați, nu e adevărat că oaspeții s-ar folosi mult de ele și, în loc să se despartă ca astăzi, cu scandal, certați unii cu alții, s-ar părăsi și mai buni prieteni ca înainte?

CLINIAS: Recunosc, numai să se respecte odată și odată regulamentul ce ne expuseși.

ATENIANUL: Așadar să nu mai condamnăm necondiționat darul 13
acesta al lui Dionysos, ca pe un viciu ce trebuie înlăturat din orice stat. Ar mai fi multe de spus spre lauda lui, dar n-aș cuteza să vorbesc mulțimii despre binele cel mai mare pe care zeul acesta îl aduce omenirii, fiindcă prostimea înțelege greșit, făcându-și o idee falsă despre lucrul acesta.

CLINIAS: Despre ce e vorba?

ATENIANUL: Este o tradiție și nu știu ce zvon, că Hera, mama vitregă a lui Dionysos, i-a zăpăcit mintea și simțirea fiului ei, și că el, spre a se răzbuna contra ei, a inventat bacanalele și dansurile extatice și în scopul acesta ne-a dăruit vinul. Cât mă privește, las să pălăvrăgească asemenea fabule pe acei ce cred că pot vorbi fără răspundere asemenea vorbe despre zei. Ceea ce știu e că nici un om nu vine pe lume cu rațiunea întreagă, pe care va avea-o într-o zi, când va ajunge la maturitate. În răstimpul cât n-a dobândit toată mintea ce se cuvine firii sale de om, este ca un nebun ce strigă fără noimă și zburdă mereu fără să poată sta pe loc. Să ne amintim că am stabilit împreună că acestea sunt începuturile muzicii și gimnasticii.

CLINIAS: Da, ne aducem aminte.

ATENIANUL: Și că tot de aici și-au format noțiuni despre măsură și armonie, sub inspirația lui Apollo, a Muzelor și a lui Bachus?

CLINIAS: Cum ar fi altfel?

ATENIANUL: După prejudecata vulgară, vinul a fost dat oamenilor ca să ne zăpăcească și ca zeul să-și răzbune pe oameni, însă, după cele spuse de noi acum, el apare ca un leac, înzestrat cu o putere contrară, ca să redea sufletului rușinea, corpului, sănătate și vigoare.

CLINIAS: Foarte frumos ai reamintit, străine, cuprinsul celor spuse.

ATENIANUL: Așadar am deslușit jumătate din ceea ce alcătuiește *corea;* deslușì-vom și cealaltă jumătate, ori o vom lăsa la o parte?

CLINIAS: Care este jumătatea cealaltă și cum faci deosebirea?

ATENIANUL: *Corea*, dacă nu mă înșel, în întregul său este toată educația. Una din părțile sale cuprinde măsura și armonia, care slujesc a regla vocea.

CLINIAS: Foarte bine.

ATENIANUL: Cealaltă parte, care se ocupă cu mișcarea corpului, are ca parte comună cu inflexiunea vocii, măsura și, ca parte proprie, figura (gestul), după cum inflexiunea vocii are melodia.

CLINIAS: Adevărat.

ATENIANUL: S-a dat, nu știu pentru care motiv, numele de muzică artei care, ritmând vocea, trece în suflet și îi insuflă gustul virtuții.

CLINIAS: Si foarte bine s-a numit.

ATENIANUL: Cât privește mișcările corpului, a căror combinație alcătuiește ceea ce numim dans, când își propun ca țintă perfecționarea corpului, numim gimnastică arta care are scopul acesta.

CLINIAS: Foarte bine.

ATENIANUL: Spuneam deci, și o repet, că am vorbit de ajuns de această jumătate a *coreei,* care se numește muzică. Cât privește cealaltă jumătate, să vorbim și despre ea? Sau ce este de făcut?

CLINIAS: Ce crezi tu, străine, că trebuie să răspundă la o asemenea întrebare niște cretani și lacedemonieni, când, după ce li s-a vorbit multă vreme despre muzică, nu li s-a spus încă nimic despre gimnastică?

ATENIANUL: Întrebându-mă astfel, tu mi-ai răspuns clar; și văd că întrebarea aceasta nu numai că este un răspuns la întrebarea mea, dar încă și un îndemn de a vorbi despre gimnastică.

CLINIAS: Ai intrat deplin în gândurile mele și te rog să ții seamă de ele.

ATENIANUL: Voi face-o cu atât mai bucuros, cu cât având să dezvolt o materie care vă este cunoscută ca și mie, îmi va fi mai bine să mă fac

înțeles, căci și unul și celălalt aveți mai multă experiență în gimnastică decât în muzică.

CLINIAS: Adevărat.

ATENIANUL: Distracția aceasta și-a luat începutul în natură, care 14
învață pe orice animal să salte când e tânăr. Omul singur, după cum am spus, având dintre toate animalele sentimentul măsurii, s-a slujit de el spre a inventa dansul, mai apoi melodia, deșteptând în el amintirea și sentimentul măsurii; din reunirea lor s-a creat *corea*, cu toate jocurile ce țin de ea.

CLINIAS: Foarte adevărat.

ATENIANUL: Am analizat până acum una din aceste arte; pe urmă vom încerca să explicăm pe cealaltă.

CLINIAS: Fie.

ATENIANUL: Dar, mai înainte de a trece mai departe, să întocmim, dacă credeți, un ultim regulament pentru ținerea ospețelor.

CLINIAS: Care regulament, te rog?

ATENIANUL: În orice stat, unde ținerea meselor publice se socotește ca un procedeu însemnat, dacă se călăuzesc după regulile și normele prescrise de noi, făcându-se din ele un exercițiu și o școală a cumpătării și unde cetățenii își vor permite, păstrând aceleași limite, folosința celorlalte plăceri, cu scopul de a se deprinde să le învingă — o asemenea procedare e de recomandat tuturor. Dar dacă se servesc de banchete numai ca de o distracție, dacă se permite oricui să bea, oricând vrea, cât vrea, ce vrea, cu cine îi place, fără să țină socoteală de nici o normă, decât de aceea ce-i va plăcea, niciodată nu voi încuviința cu vocea mea pe nici un particular și pe nici un stat să se folosească de beție. Din contră, aș prefera în locul datinei cretanilor și lacedemonienilor legea cartaginezilor, care interzice vinul tuturor celor ce poartă arme, și îi obligă să bea numai apă cât timp ține războiul. În cuprinsul zidurilor ea ordonă aceeași abstinență sclavilor de ambele sexe, magistraților pe timpul anului, când sunt în funcțiune, piloților și judecătorilor în exercițiul funcțiunilor lor și tuturor celor ținuți să ia parte la o adunare spre a delibera relativ la vreo chestiune importantă. Ea mai impune tuturor aceeași opreliște de a bea în timpul zilei, decât numai în caz de boală și spre a-și repara forțele, și tot așa în timpul nopții, celor însurați, când își pun în gând să facă copii. S-ar putea enumera multe alte împrejurări când bunul-simț și legile ar trebui să oprească uzul vinului. Din momentul acesta doar puține vii ar mai fi necesare unui stat, oricât de întins

l-am presupune; și împărțindu-se pământuri pentru cultura celorlalte bucate și a tot ce servește pentru trebuințele vieții, cea mai mică întindere ar fi cea destinată viilor. Iată ideea cu care țin să termin convorbirea relativ la materia aceasta.

CLINIAS: O lăudăm și o aprobăm.

CARTEA a III-a

ATENIANUL: Am vorbit destul despre subiectul acesta. Acum, să căutăm originea guvernămintelor. Calea cea mai lesnicioasă și cea mai sigură pentru a o descoperi nu este aceasta? 1

CLINIAS: Care?

ATENIANUL: Aceea pe care trebuie să apuce cineva, când vrea să-și dea socoteală despre deosebitele schimbări succesive ce au avut loc în state, atât în bine, cât și în rău.

CLINIAS: Ei bine! Care este?

ATENIANUL: Este, cred, să ne reîntoarcem până la originea timpurilor aproape infinite, care s-au scurs, și a revoluțiilor întâmplate în acest răstimp.

CLINIAS: Cum înțelegi aceasta?

ATENIANUL: Ia spune-mi: ai putea calcula cam cât timp a trecut de când s-au întemeiat cele dintâi societăți, și de când oamenii trăiesc după legi?

CLINIAS: Nu-i deloc ușor.

ATENIANUL: Vremea aceasta este desigur foarte îndepărtată și se pierde în infinit.

CLINIAS: Fără îndoială.

ATENIANUL: De atunci nu s-au constituit oare un număr uimitor de state, pe când altele, tot atâtea la număr, au fost cu totul nimicite? Și pe timpul cât au dăinuit, nu și-au schimbat de mai multe ori guvernământul?

Nu au avut ele perioadele lor de înălțare și de decădere? Moravurile n-au trecut oare rând pe rând de la virtute la viciu, și de la viciu la virtute?

CLINIAS: Toate acestea s-au întâmplat în mod necesar.

ATENIANUL: Să încercăm a descoperi, dacă e posibil, cauza acestor prefaceri: poate că ne va arăta formarea și dezvoltarea guvernămintelor.

CLINIAS: Ai dreptate: deslușește-ne deci ideile tale despre aceasta; vom face sforțări să te urmărim.

ATENIANUL: Credeți oare ce spun tradițiile cele vechi?

CLINIAS: Ce spun ele?

ATENIANUL: Că neamul omenesc a fost distrus de mai multe ori de potopuri, molime și alte prăpăduri asemănătoare, care n-au cruțat decât un număr foarte mic de oameni.

CLINIAS: Foarte probabil.

ATENIANUL: Să ne închipuim, deci, una din aceste catastrofe generale, de exemplu aceea pricinuită altă dată de un potop.

CLINIAS: Ce idee trebuie să ne facem despre ea?

ATENIANUL: Au scăpat atunci de pustiirea universală numai locuitorii de pe piscurile munților, unde se păstrară astfel câteva scântei slabe ale neamului omenesc.

CLINIAS: Lucrul e evident.

ATENIANUL: Era în firea lucrurilor ca muntenii aceștia să nu fi cunoscut deloc artele, invențiile pe care ambiția și lăcomia le-au născocit în orașe, mijloacele concepute de civilizații ca să-și dăuneze unii altora.

CLINIAS: Așa trebuie să fi fost.

ATENIANUL: Să admitem, deci, că orașele situate la câmpie și pe țărmurile mării s-au înecat și au pierit în vremea aceea.

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Nu vom admite de asemenea că uneltele descoperite până atunci în artele folositoare, în politică și în celelalte științe s-au pierdut toate fără să mai rămână cea mai slabă urmă?

CLINIAS: Evident și cum s-ar mai fi inventat ceva nou, dacă cunoștințele omenești n-ar fi înaintat până în starea de astăzi? Cine a supraviețuit potopului nu s-a îndoit că mii și mii de ani se scurseseră până la el; și nu e mai mult de o mie sau două mii de ani, de când s-au făcut descoperirile atribuite lui Dedal, Orfeu, Palamede, invenția flautului, datorită lui Massia și lui Olimp, aceea a lirei ce aparține lui Amfion și atâția alți născuți de ieri, dacă pot zice astfel.

ATENIANUL: Știi, Clinias, că uiți un om care te privește de aproape și care în adevăr e numai de ieri?

CLINIAS: Vorbești de Epimenide?

ATENIANUL: Da, de el. După voi, el ar fi fost mai ingenios decât cei mai iscusiți oameni și, precum se spune la voi, el a înfăptuit aceea ce Hesiod doar a putut întrevedea în scrierile sale.

CLINIAS: Da, așa se vorbește la noi.

ATENIANUL: Așadar, astfel era starea lumii la finele acestui potop 2
universal. Pretutindeni, spectacolul unei singurătăți imense și înspăimântătoare. Țări nemăsurate, fără locuitori. Celelalte dobitoace pierind, câteva turme de boi și capre erau singurele mijloace de trai.

CLINIAS: Desigur.

ATENIANUL: Cât privește societatea, guvernământul, legile, ceea ce face subiectul acestei convorbiri, credeți că au păstrat ei cea mai slabă amintire despre ele?

CLINIAS: Nicidecum.

ATENIANUL: Astfel, numai din starea aceasta, de după potop, s-au format tot ce vedem astăzi, societăți, guvernăminte, arte și legi, multe vicii și multe virtuți.

CLINIAS: Cum așa, te rog?

ATENIANUL: Crezi tu că cei de atunci, întrucât nu încercaseră o mulțime de foloase și de rele născute în sânul societăților noastre, au fost oare cu totul buni, ori cu totul răi?

CLINIAS: Ai dreptate, înțelegem ideea ta.

ATENIANUL: Deci numai cu vremea și pe măsură ce specia noastră se înmulțea, lucrurile au ajuns în punctul unde le vedem.

CLINIAS: Foarte bine.

ATENIANUL: Această schimbare, după toată aparența, nu s-a făcut deodată, ci puțin câte puțin și într-un mare răstimp.

CLINIAS: Cu adevărat, nu a fost posibil să se petreacă altfel.

ATENIANUL: Într-adevăr, amintirea potopului trebuia să insufle prea mare temere, pentru ca lumea să se coboare de la munte la câmpie.

CLINIAS: Netăgăduit.

ATENIANUL: Numărul cel mic de oameni nu făcea oare ca întâlnirile lor să fie foarte plăcute? De altfel, cum să se apropie, când pierderea artelor le luase aproape toate mijloacele de a se transporta unii la alții, fie pe uscat, fie pe mare? Nu era deci aproape deloc posibil oamenilor să aibă oarecare

legături între ei, pentru că fierul, arama și toate minele fuseseră năpădite de apă și nu aveau nici un mijloc de a extrage metalele. Aveau multă greutate chiar să taie lemne, deoarece puținele unelte ce fusese cu putință să se păstreze în munți a trebuit să fie uzate după scurtă vreme și n-a fost posibil să fie înlocuite cu altele, până ce n-au inventat din nou metalurgia.

CLINIAS: Aceasta nu se putea petrece altfel.

ATENIANUL: După câte generații, credeți, că s-a făcut această descoperire?

CLINIAS: Evident că numai după un foarte mare număr de ani.

ATENIANUL: Astfel toate artele care nu se pot lipsi de fier, de aramă și alte metale, trebuie că n-au fost cunoscute în tot răstimpul acesta, și chiar mai mult timp.

CLINIAS: Desigur.

ATENIANUL: Prin urmare, neînțelegerea și războiul fuseseră de asemenea alungate din aproape toate locurile lumii.

CLINIAS: Cum așa?

ATENIANUL: Mai întâi oamenii găseau în numărul lor cel mic un motiv de a se iubi și a ține unul la altul. Apoi nu erau siliți să se lupte între ei pentru hrană, fiindcă toți, afară poate de câțiva la început, aveau din belșug pășuni, de unde își scoteau pe atunci întreținerea lor de căpetenie: astfel nu duceau lipsă nici de carne, nici de lapte. Pe deasupra, vânătoarea le aducea mâncări alese, și din belșug. Aveau veșminte fie pentru ziuă, fie pentru noapte, colibe și vase de tot felul, atât de acelea care se slujesc la foc, cât și de celelalte, căci nu e nevoie de fier pentru a lucra argila, nici pentru a țese; și unii au voit ca aceste două arte să slujească la trebuințele noastre, în materia aceasta, pentru ca neamul omenesc, când s-ar găsi în asemenea strâmtorări, să poată a se conserva și înmulți. Cu atâtea înlesniri, sărăcia lor nu putea să fie așa de mare, ca să aducă certuri între ei. De altă parte, nu se poate zice că erau bogați, pentru că nu posedau nici aur, nici argint. Decât, în orice societate, în care nu se cunoaște nici bogăția, nici sărăcia, datinile trebuie să fie foarte curate; căci nici desfrâul, nici nedreptatea, nici gelozia și pizma n-ar putea să-și aibă locul acolo. Erau deci virtuoși pentru acest motiv, precum și din pricina simplității lor extreme; ea îi împiedica a se îndoi de cuvântările ce li se țineau cu privire la virtute și vicii: din contra, ei le dădeau crezământ și-și potriveau în mod simplu purtarea cu ele. Nu erau așa de abili spre a bănui, cum se face astăzi, că aceste discursuri sunt minciuni; și, luând drept adevărate cele spuse cu

privire la zei și oameni, ei făceau din ele regula vieții lor. Din cauza aceasta erau întocmai așa cum îi zugrăvii.

CLINIAS: Suntem de părerea ta, Megillos și cu mine.

ATENIANUL: Putem deci afirma că, timp de mai multe generații, 3
oamenii din vremea aceea au fost mai puțin practici decât aceia care au trăit nemijlocit înaintea potopului, și decât cei din zilele noastre; că au fost mai neștiutori în nenumărate arte, mai cu seamă în arta războiului, și în luptele de uscat și de mare, așa cum au loc astăzi; că nu cunoșteau nici procesele și neînțelegerile care au loc numai în societatea civilă, și unde se întrebuințează, atât în vorbe, cât și în fapte, toate vicleșugurile închipuite spre a-și face rău și mii de nedreptăți unii altora, dar că erau mai simpli, mai curajoși, mai cumpătați și mai drepți în toate. Am spus pricina acestui lucru.

CLINIAS: Adevărat.

ATENIANUL: Aceste amănunte, precum și acelea pe care avem de gând să le adăugăm, tind a ne arăta cum legile ajunseră necesare oamenilor de atunci și care a fost legiuitorul lor.

CLINIAS: Foarte bine.

ATENIANUL: Nu e adevărat că, în vremea aceea, n-aveau nici o trebuință de legiuitor și că nu în asemenea împrejurări iau de obicei naștere legile? Căci scrisul nu era cunoscut pe atunci; datina și ceea ce se numește tradiție orală erau singurele reguli de purtare.

CLINIAS: Așa se pare.

ATENIANUL: Cât despre guvernământul de atunci, iată cam cum trebuie să-i fi fost forma.

CLINIAS: Care formă?

ATENIANUL: Mi se pare că oamenii din vremea aceea nu cunoșteau alt guvernământ decât patriarhatul, din care se mai văd încă câteva urme în mai multe locuri la greci și la barbari. Homer spune undeva[1] că guvernământul acesta era acela al ciclopilor: „Ei nu țin sfat în comun; la ei nu se împarte dreptatea. Locuiesc în peșteri adânci, pe piscurile munților înalți; acolo, fiecare face legi femeii și copiilor săi, păsându-i prea puțin de vecinul său".

---

[1] *Odiseea*, IX, v. 112.

CLINIAS: Țara noastră a produs în Homer un poet minunat. Noi i-am citit câteva părți foarte frumoase, dar în număr mic; căci noi nu ne folosim, noi ăștia cretanii, de poezii străine.

MEGILLOS: Cât despre noi, citim mult pe Homer[1], și ni se pare superior celorlalți poeți, deși îndeobște moravurile pe care le descrie sunt mai degrabă ioniene, decât lacedemoniene. Locul, pe care-l citezi, vine câteodată în sprijinul cuvântului tău: poetul se slujește de o poveste spre a zugrăvi starea primitivă, ca pe o stare sălbatică.

ATENIANUL: E adevărat că Homer pledează pentru mine; și mărturia lui poate să ne slujească a proba că au fost altădată guvernăminte de natura aceasta.

CLINIAS: Foarte bine.

ATENIANUL: Guvernămintele acestea nu se formează oare din familii despărțite ca locuință și împrăștiate ici și colo din pricina a cine știe ce prăpăd universal? Și cel mai vechi nu are oare autoritatea, pentru motivul că îi este transmisă de la tată și mamă ca o moștenire, așa că ceilalți, strânși în jurul lui, ca niște pui în jurul mamei lor, nu formează decât un singur grup, și trăiesc supuși puterii părintești, și celei mai drepte dintre regalități?

CLINIAS: Desigur.

ATENIANUL: Cu timpul aceste familii, devenind mai numeroase, se reunesc; comunitatea se întinde; lumea se ocupă cu agricultura, mai întâi se cultivă povârnișurile munților; în chip de ziduri, se plantează garduri vii, ca să slujească de brâu (orașului) și de adăpost contra fiarelor; și din toate astea se formează o locuință destul de vastă și comună tuturor.

CLINIAS: E firesc ca lucrurile să se fi petrecut astfel.

ATENIANUL: Ceea ce adaug eu e oare mai puțin firesc?

CLINIAS: Ce?

ATENIANUL: Familiile acestea mari, formându-se astfel din familiile primitive, fiecare din acestea a trebuit să se înfățișeze având în fruntea sa pe cel mai bătrân, în calitate de șef. Pe deasupra, deoarece trăiseră până atunci despărțite unele de altele, și întrucât primiseră de la părinții lor principii diferite cu privire la cultul zeilor și la relațiile sociale, unele arătând apucături mai blânde, iar altele mai aspre, după spiritul părinților care-și

[1] Licurg reducea epopeile lui Homer, așa spunea legenda, la Lacedemona, la reîntoarcerea sa din Ionia.

întipăreau caracterul și aplecările lor în inima copiilor lor, și a copiilor copiilor lor, fiecare familie a trebuit să aducă datinile sale particulare în comunitatea cea mare.

CLINIAS: Fără îndoială.

ATENIANUL: Și printr-o urmare firească, fiecare va fi trebuit să prefere datinile sale acelora ale altor familii.

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Dacă nu mă înșel, iată-ne sosiți, fără să băgăm de seamă, la originea legiuirii.

CLINIAS: Cred și eu.

ATENIANUL: În adevăr, în urma acestor deosebiri de datini, va fi fost 4
trebuință ca diversele ginți să se adune în comun și ca ele să însărcineze pe câțiva dintre membrii lor cu cercetarea diferitelor datini particulare. Aceștia, după ce au luat din fiecare dintre aceste datini ceea ce socoteau mai bun, le vor fi propus șefilor și capilor de ginți, ca tot atâtor regi, și astfel își vor fi câștigat titlul de legiuitori. În urmă se vor fi numit șefi; și patriarhatul va fi lăsat locul aristocrației sau monarhiei.

CLINIAS: Orânduirea lucrurilor îi va fi condus treptat acolo.

ATENIANUL: Să mai vorbim de o a treia speță de guvernământ, care îmbrățișează pe toate celelalte, și toate accidentele cărora statele sunt supuse.

CLINIAS: Care este aceea?

ATENIANUL: Aceea pe care Homer[1] o indică, în urma celei de a doua, și iată cum deslușește el lucrul: „Dardanos a construit un oraș numit cu numele său, Dardania. Zidurile consfințite ale Ilionului, oraș format din conlucrarea diferitelor popoare, nu se ridicaseră încă în câmpie; dar ei continuau să locuiască la poalele muntelui Ida, de unde curg atâtea izvoare". Aceste versuri, și cele pe care le-am văzut relative la ciclopi, i-au fost inspirate fără îndoială de către zei, și sunt cu totul potrivite firii. Căci poeții sunt de neam divin, și atunci când cântă, Grațiile și Muzele le descoperă adesea adevărul.

CLINIAS: Sunt încredințat de aceasta.

---

[1] *Iliada*, XX, v. 215.

ATENIANUL: Să examinăm mai cu luare-aminte povestea aceasta a lui Homer, înveșmântată într-o scoarță fabuloasă: poate că vom descoperi în ea urme despre ceea ce căutăm. Vă învoiți la aceasta?

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Deci după ce părăsiră înălțimile, întemeiară Ilionul într-o câmpie frumoasă și întinsă, pe un dâmb mic, stropit de diferitele râuri care se coborau din muntele Ida.

CLINIAS: Așa se povestește.

ATENIANUL: Nu crezi că aceasta n-a trebuit să aibă loc decât cu multe veacuri după potop?

CLINIAS: Desigur.

ATENIANUL: Oamenii de atunci trebuie să fi pierdut cu totul amintirea acestui potop groaznic, ca să îndrăznească să-și așeze astfel orașul lor dedesubtul mai multor râuri, care curgeau dintr-un loc foarte înalt și pentru ca să se creadă în siguranță pe un teren nu tocmai înalt.

CLINIAS: Nimic nu probează mai bine cât de îndepărtați erau de vremea când s-a petrecut potopul.

ATENIANUL: Și cum neamul omenesc se înmulțea, se întemeiară fără îndoială alte orașe atunci, în mai multe locuri.

CLINIAS: Fără îndoială.

ATENIANUL: Se pot pune în numărul acesta acelea care au făcut o expediție contra Ilionului și care nu se temură să o facă pe mare, fiindcă de pe atunci marea nu mai înspăimânta pe nimeni și toate neamurile se serveau de ea.

CLINIAS: Așa se pare.

ATENIANUL: Aheii răsturnară Troia numai după ce o asediară timp de zece ani.

MEGILLOS: Adevărat.

ATENIANUL: Ori, tot timpul acesta cât a ținut asediul Ilionului, în patriile celor mai mulți asediatori au avut loc mari frământări, provocate de răscoala tinerilor rămași acasă, care au primit rău pe învingătorii întorși în familiile lor. Așa că în toate locurile se auzea vorbindu-se de morți, asasinate, exiluri. Câtva timp în urmă exilații se așezară din nou cu ajutorul armelor, părăsind numele de ahei spre a-l lua pe acela de dorieni, fiindcă cel din fruntea exilaților era dorian. Cu faptele acestea, cel puțin, începe istoria noastră legendară, a lacedemonienilor.

MEGILLOS: Așa e.

ATENIANUL: După o digresiune destul de lungă relativă la muzică și 5
beție, iată-ne ajunși iarăși, oarecum călăuziți de către un zeu, la convorbirea noastră primă despre legi. care convorbire ne oferă oarecum același punct de reazem. Căci ea ne aduce din nou la guvernământul Lacedemonei, a cărui superioritate o lăudați atât, și la acela al Cretei, mult asemănător cu primul. În lunga digresiune făcută ne-am suit până la originea statelor și a societăților. Am considerat trei forme politice, născute, precum credem, unele din altele, care s-au perindat la intervale de timp aproape imense. Iată acum a patra formă ce ne-o oferă un stat ori mai degrabă un neam, a cărui organizare primitivă mai dăinuiește încă. Considerațiile inițiale de până acum ne vor ajuta, poate, să cunoaștem ce e bun și rău în constituția acestui popor, care sunt legile conservatoare ale instituțiilor ce s-au păstrat aici și care-s legile ce au făcut să piară așezămintele desuete de aici; în fine, prin ce prefaceri s-ar putea face din această formă politică un stat fericit. Iată ce trebuie să dezbatem din nou, întrucâtva de la început, afară numai dacă nu cumva găsiți vreun neadevăr în spusele de până acum.

MEGILLOS: Străine, dacă vreun zeu ne-ar asigura că, reîntorși la cercetarea legilor, am auzi vorbe tot așa de frumoase și substanțiale ca și cele auzite până acum, aș face calea cea mai lungă și ziua aceasta mi s-ar părea scurtă, deși ne aflăm în anotimpul când soarele trece de la semnele de vară la cele de iarnă.

ATENIANUL: Adică sunteți de părere să începem cercetarea aceasta?

MEGILLOS: Da, desigur.

ATENIANUL: Să ne ducem deci cu mintea la vremile acelea, când străbunii noștri puseră stăpânire deplină pe Lacedemona, Argos. Mesenia și pe teritoriile lor. Atunci, precum spune tradiția, împărțind armata lor în trei părți, hotărâră să fundeze aceste trei state, Argos, Mesenia, Lacedemona.

MEGILLOS: Da, desigur.

ATENIANUL: Și rege al Argosului se alese Temen, al Meseniei, Cresfonte și ai Lacedemonei. Procle și Euristene.

MEGILLOS: Așa e.

ATENIANUL: Dar, spune-mi, când regalitatea sau orice altă formă de guvernământ piere, nu este ea însăși cauza pieirii sale? Am uitat că adineaori, când am ajuns la chestiunea aceasta, am recunoscut acest adevăr?

MEGILLOS: Nu, n-am uitat.

ATENIANUL: Acum vom întări afirmația aceasta cu faptele ce vin în sprijinul celor spuse. Așa judecata noastră nu se va aplica unor presupuneri vane, ci unor fapte reale și certe. Faptele sunt următoarele: suveranii și supușii acestor trei state cu guvernământ monarhic își jurară laolaltă, conform pactelor încheiate între ei spre a rândui autoritatea, pe de o parte, supunerea, pe de alta, cei dintâi să nu îngreuieze jugul stăpânirii în viitor, când neamul lor ar crește; cei de al doilea, să nu încerce nimic și nici să nu permită să se încerce ceva contra suveranilor lor, cât timp își vor ține cuvântul. Totdeodată, regii și supușii fiecăruia din aceste state jurară că, în cazul când vor fi atacați, vor lua armele spre a apăra pe regii și supușii celorlalte două state. Nu-i adevărat, Megillos?

MEGILLOS: Ba da.

ATENIANUL: Pactul acesta, fie că avea autor pe regi sau pe alții, era pentru aceste trei state un izvor de mari foloase, așa cum nu se mai găsesc vreodată în vreo constituție politică.

MEGILLOS: Ce foloase?

ATENIANUL: De a avea mereu două state aliate protectoare și răzbunătoare ale legilor, contra unui al treilea, dacă acesta ar încerca să le înfrângă.

MEGILLOS: Evident.

ATENIANUL: Totuși se recomandă îndeobște legiuitorilor să aducă astfel de legi pe care poporul și gloatele să le primească bucuroși, ca și cum s-ar recomanda magiștrilor de gimnazii și medicilor să îngrijească și să lecuiască prin mijloace plăcute corpurile elevilor și pacienților.

MEGILLOS: Exact așa ar fi.

ATENIANUL: Dar adesea vom fi mulțumiți dacă putem reda cuiva vigoare și sănătate, cu suferințe nu prea mari.

MEGILLOS: Firește.

ATENIANUL: Apoi și următorul lucru le aducea celor de atunci o mai mică ușurință la așezarea legilor.

MEGILLOS: Care?

6 ATENIANUL: Legiuitorii, căutând să niveleze inegalitatea economică, împărțind averile nu s-au lovit de o împotrivire foarte dârză, la care sunt expuși în toate țările, când vor să se atingă de proprietatea teritorială și să anuleze datoriile, convinși că acesta e singurul mijloc de a restatornici între cetățeni oarecare egalitate necesară? De îndată ce un legiuitor încearcă să aducă o reformă de felul acesta, toată lumea se opune. I se strigă din

toate părțile să nu miște ceea ce trebuie să rămână în nemișcare și-l blestemă cu tot felul de injurii pe cel ce propune împărțirea pământurilor și anularea datoriilor, încât cel mai abil om politic nu știe încotro să se îndrepte. Însă, la dorieni, reforma avu loc în pace și fără piedici, cât privește împroprietărirea, și nici nu contractară datorii însemnate și vechi.

MEGILLOS: E adevărat.

ATENIANUL: Dar cum, de la niște oameni buni, legiuirea și constituția lor au ieșit așa de rele?

MEGILLOS: Nu înțeleg ce găsești rău în ele?

ATENIANUL: Pentru că două dintre aceste trei state în scurt timp au pierdut legile lor și forma lor de guvernământ, ce nu s-a păstrat decât la Lacedemona.

MEGILLOS: Nu e lesne de găsit cauzele acestui eveniment.

ATENIANUL: E datoria noastră a-i căuta cauzele, fiindcă acum ne ocupăm de legiuire. O asemenea cercetare convine cetății noastre, este o desfătare onorabilă care, cum ziceam la început, va îndulci mult osteneala drumului.

MEGILLOS: Mă învoiesc la ceea ce propui.

ATENIANUL: De altfel, vom putea oare alege ca obiect al reflecțiilor noastre legi mai frumoase decât acelea care au servit a civiliza aceste trei state? Înspre ce state mai faimoase și mai puternice ne-am îndrepta privirile noastre?

MEGILLOS: Ar fi anevoie a menționa altele mai celebre.

ATENIANUL: Îmi pare vădit că dorienii sunt încredințați că acel așezământ este suficient să apere nu numai Peloponesul, dar chiar toată Grecia, dacă vreun neam barbar ar cuteza să o insulte, după cum făcură locuitorii Ilionului, care, bazați pe puterea imperiului Asiriei întemeiat de Ninus, atraseră prin întreprinderile lor cutezătoare războiul în fața Troiei. Căci resturile acestui imperiu mare mai avea încă forța de a se face respectat și grecii din timpul acela se temeau de ei, după cum și cei din ziua de azi se tem de marele rege; cu atât mai mult că aveau motiv să se aștepte la un război din partea asirienilor, după ce hărțuiseră pentru a doua oară Troia, care era un oraș de sub dominația lor. Dorienii credeau deci că s-au întărit îndestul împotriva primejdiei, care îi amenința, prin împărțirea forțelor lor între trei state, guvernate de către regi frați, descendenți ai lui Hercule; și ei socoteau armata lor mult superioară aceleia care pusese asediul înaintea Troiei. În adevăr, ei se încredeau că au în persoana

Heraclizilor șefi mai buni decât Pelopizii; și pe lângă aceasta priveau armata care începuse războiul la Troia mult inferioară ca vitejie armatei lor, fiindcă această armată, alcătuită din ahei, fusese bătută de ei, dorienii. Nu oare în scopul acesta, și în modul acesta făcură ei învoiala de care vorbesc?

MEGILLOS: Da.

ATENIANUL: Se pare, de asemenea, că ei au crezut că noua întocmire va fi statornică si că va dăinui un timp îndelungat, bazându-se pe faptul că au împărțit între ei aceleași lucrări și primejdii, că regii lor erau din același sânge, chiar frați, și încă pe faptul că multe oracole le erau favorabile, mai ales al lui Apollo Delfianul.

MEGILLOS: Întocmai.

ATENIANUL: Totuși puterea aceasta, care părea așezată așa de temeinic, a decăzut repede, după cât se pare; și, precum spuneam, din toată puterea aceasta n-a rămas decât o mică parte, aceea a Spartei care, de atunci și până astăzi, n-a încetat să poarte război contra celorlalte două, pe când dacă liga formată atunci ar fi durat, cele trei state pe care le unea ar fi fost nebiruite în război.

MEGILLOS: E adevărat.

7 ATENIANUL: Cum a fost ea desfăcută, și prin ce nenoroc o întocmire care făgăduia atâta a fost răsturnată? Întrebarea aceasta nu merită oare să o examinăm?

MEGILLOS: Fără îndoială; dacă am neglija să aprofundăm evenimentul acesta, zadarnic am mai căuta aiurea să ne instruim în știința legilor și în arta de a guverna și a cunoaște ceea ce conservă statele în strălucirea lor, sau grăbește ruina lor.

ATENIANUL: Deci e un noroc pentru noi că o chestiune așa de însemnată ne-a venit în gând?

MEGILLOS: Da.

ATENIANUL: Oare nu ni se întâmplă nouă, în chip neprevăzut, ceea ce li se întâmplă celor mai mulți oameni fără ca ei să bage de seamă, de a ne închipui că anumite proiecte sunt bine întocmite și că ele ar fi produs efecte admirabile, dacă am fi știut să le executăm cum trebuie; pe câtă vreme noi poate că nu privim lucrul din latura sa adevărată, nici conform naturii sale: eroare în care cad, în mii de împrejurări, aceia care raționează cum facem și noi aici?

MEGILLOS: Ce vrei să zici? Și cu ce ocazie îți vine în minte gândul acesta?

ATENIANUL: În adevăr, nu mă pot opri să nu râd de mine însumi, din cauză că, aruncându-mi privirea spre armata doriană, mi s-a părut că ea este foarte frumoasă și că Grecia ar fi scos din ea ajutoare minunate, dacă ar fi știut să se folosească bine de ea.

MEGILLOS: Tot ce ai spus tu n-a fost oare adevărat și plin de bun-simț și n-am avut oare cuvânt să aplaudăm?

ATENIANUL: Vreau s-o cred. Totuși, îmi dă în gând că e ceva obișnuit pentru om când vede ceva mare, puternic, forte, să-și închipuie că, dacă acel ce este stăpânul acelui lucru, ar ști să se slujească de el cum trebuie, ar face o mulțime de lucruri admirabile și ar ajunge în culmea puterii.

MEGILLOS: Oare cineva n-are dreptate să-și închipuie așa ceva? Lămurește-te.

ATENIANUL: Vezi mai întâi, întrucât vorbește drept cel ce slăvește lucrurile acestea? Și mai întâi, spre a ne circumscrie la subiectul pe care-l tratăm, ia vezi dacă este adevărat să spunem că, dacă șefii acestei armate ar fi știut a se folosi de ea cum se cuvine, toate ar fi reușit după dorința lor. Aceasta nu putea să aibă loc decât dând armatei lor o organizare solidă, menținând-o totdeauna pe același picior, astfel ca să-și asigure neatârnarea lor, să fie în stare a subjuga orice popor ce ar fi voit, și de a fi dat legi grecilor și barbarilor, și ei și coborâtorii lor. Nu era acesta fondul dorințelor lor?

MEGILLOS: Da.

ATENIANUL: Când cineva vede averea unui om, rangul ilustru ce-i dă nașterea și celelalte avantaje de felul acesta, și zice că omul acesta ar fi fericit dacă ar ști să se folosească bine de ele, vrea oare să zică altceva decât că situația aceasta îl pune în stare să-și împlinească toate dorințele sau cel puțin majoritatea lor și cele mai importante?

MEGILLOS: Mi se pare că nu vrea să spună altceva.

ATENIANUL: Dar o dorință comună tuturor oamenilor nu este oare chiar aceea despre care vorbim și pe care convorbirea prezentă ne silește s-o recunoaștem?

MEGILLOS: Care dorință?

ATENIANUL: Aceea în virtutea căreia dorim ca toate lucrurile să aibă loc după pofta inimii noastre, și dacă nu toate, cel puțin acelea care sunt realizabile în viața omenească.

MEGILLOS: De acord.

ATENIANUL: Și deoarece acestea le voim toți, mari și mici, tineri și bătrâni, tot acestea le cerem neîncetat de la zei.

MEGILLOS: Recunosc.

ATENIANUL: Noi urăm de asemenea persoanelor ce ne sunt scumpe ceea ce își doresc și ele însele.

MEGILLOS: Fără îndoială.

ATENIANUL: Un copil nu este scump tatălui său?

MEGILLOS: Ba da.

ATENIANUL: Cu toate acestea nu sunt oare mii de prilejuri, când un tată ar conjura pe zei să nu-i dea fiului său ceea ce el le cere?

MEGILLOS: Vrei să spui, după cum se pare, când nu s-a copt încă la minte?

ATENIANUL: Mai mult: dacă un tată bătrân și cu puțină simțire, și care n-are nici o idee de drept și despre frumos, face rugăciuni aprinse într-o stare de spirit asemenea aceleia în care se află Teseu față de nenorocitul Hippolit, credeți că fiul său, dacă ar ști acestea, și-ar uni rugăciunile sale cu ale lui?

MEGILLOS: Te înțeleg: vrei să spui că nici nu trebuie să ceri zeilor, nici să dorești zelos ca evenimentele să urmeze dorințele noastre; ci, mai degrabă, dorințele noastre să urmeze rațiunea noastră; și că înțelepciunea este singurul lucru pe care statele și particularii trebuie să o ceară zeilor și să caute a o dobândi.

8 ATENIANUL: Da, am spus-o mai înainte și, vă rog să vă amintiți, înțelepciunea este singurul scop către care orice legiuitor bun trebuie să-și îndrepte legile sale. Pretenția voastră era că el nu trebuie să-și pună altă țintă înainte, decât războiul: eu ziceam, din partea mea, că aceasta însemna să-l mărginești la o singură virtute, pe câtă vreme ele sunt patru; că, dimpotrivă, el trebuie să le aibă în vedere pe toate, și mai ales pe cea dintâi, care fiind superioară este în fruntea tuturor celorlalte, adică înțelepciunea, chibzuința, judecata despre gusturi și dorințele legate de ele. Astfel, convorbirea aceasta se confundă cu cea dinainte; și ce spuneam adineaori, că e primejdios să dorești ceva nepotrivit cu rațiunea, și că în cazul acesta este mai bine să aibă loc tocmai contrarul a ceea ce dorim, o repet încă o dată, fie serios, fie în glumă, cum vă va plăcea: totuși îmi veți face plăcerea de a crede că vorbesc serios. Acum sper în adevăr că, urmând principiile pe care le statornicirăm, veți găsi că ceea ce a pierdut pe regii despre care vorbim și a zădărnicit proiectul lor n-a fost nici lipsa de curaj, nici lipsa de

experiență a războiului, nici din partea lor, nici din partea supușilor lor, ci multe alte vicii, și mai ales necunoașterea afacerilor omenești cele mai importante. Vreau să încerc, dacă doriți, să vă arăt, ca la niște prieteni, în urma acestei convorbiri, că aceasta a fost într-adevăr izvorul nenorocirii lor, și că în orice vreme, prezentă ori viitoare, oriunde vor bântui aceleași vicii, lucrurile nu vor putea lua altă întorsătură.

CLINIAS: Străine, laudele pe care ți le-am aduce cu vorba, poate te-ar jigni: dar îți vom arăta, prin luarea-aminte cu care te ascultăm, plăcerea ce simțim la vorbele tale. Acesta e felul în care oamenii cumsecade își arată aprobarea sau dezaprobarea lor.

ATENIANUL: Foarte bine vorbești, scumpul meu Clinias; să facem deci așa precum zici.

CLINIAS: Eu o voi face, de va vrea Dumnezeu. Iar tu vorbește, străine.

ATENIANUL: Spuneam, așadar, ca să reiau firul celor spuse, că 9
neștiința foarte mare a ruinat această putere de temut și că ea este în stare să producă pretutindeni aceleași efecte: așa că, astfel fiind lucrurile, grija de căpetenie a legiuitorului trebuie să fie de a face să domnească înțelepciunea în statul pe care-l organizează și de a alunga din el neștiința.

CLINIAS: Evident.

ATENIANUL: Dar care este cea mai mare ignoranță? Iat-o, după părerea mea: vedeți dacă este cumva și a voastră.

CLINIAS: Spune.

ATENIANUL: Este faptul de a urî în loc de a iubi ceva despre care suntem încredințați că e frumos și bun, și de a iubi și îmbrățișa ceea ce recunoaștem a fi urât și rău. Această opoziție între sentimentele noastre de plăcere și durere și între opinia noastră bazată pe rațiune o numesc ignoranță extremă. Ea este totdeodată și cea mai mare, pentru că dacă privim sufletul nostru ca un stat mic, ea își are locul în partea mobilă a acestuia, aceea unde sălășluiesc plăcerile și suferințele noastre, și care se pot asemăna cu mulțimea și vulgul dintr-un stat. Numesc așadar ignoranță, dispoziția aceasta a sufletului, care face ca el să se revolte contra științei, judecății, rațiunii— conducătorii săi legitimi; ea stăpânește statul, când poporul se răscoală contra magistraților și a legilor; ea domnește într-un particular, când principiile, cele care sunt în sufletul său, n-au nici o influență asupra lui și când face tocmai contrarul a ceea ce ele îi dictează. Și privesc acest fel de ignoranță, fie în corpul statului, fie în oricare

cetățean, ca pe cea mai nenorocită, iar nu pe aceea a meseriașilor referitoare la meseriile lor. Înțelegeți ideea mea, străinilor?

CLINIAS: Da, și o credem adevărată.

ATENIANUL: Așa că hotărâm, ca o trebuință sigură și de netăgăduit, a nu da nici o parte la guvernământ cetățenilor atinși de această neștiință; și chiar dacă ei ar fi foarte iscusiți în raționament și foarte exercitați în tot ceea ce este în stare să dea strălucire spiritului și repeziciune operațiunilor sale, nu merită mai puțin calificarea de ignoranță, și, din contră, trebuie să se dea numele de oameni de știință și a-i primi în cele mai înalte funcții pe aceia care au pornirea contrară, chiar când, cum zice proverbul, n-ar ști nici să citească, nici să înoate. În adevăr, amicii mei, cum ar putea să existe cea mai mică imagine a înțelepciunii într-un suflet care nu este de acord cu el însuși? Aceasta nu se poate, fiindcă înțelepciunea desăvârșită nu este altceva decât acordul cel mai frumos și cel mai perfect, și fiindcă cineva nu-l posedă, decât dacă trăiește conform rațiunii drepte; cât privește pe cel ce este lipsit de ea, acesta este răsturnătorul casei sale și, departe de a fi mântuitorul statului, el îl va pierde fără greș prin nepriceperea sa, de care va da dovezi în toate împrejurările. Acestea, cum am zis, să ne fie fixate ca principii.

CLINIAS: Să fie.

ATENIANUL: În orice stat nu e necesar ca unii să guverneze, iar ceilalți să fie guvernați?

CLINIAS: Fără îndoială.

ATENIANUL: Bine; dar în statele mari sau mici și, de asemenea, în familii, care sunt titlurile în virtutea cărora unii poruncesc și ceilalți ascultă, și câte sunt ele? Cel dintâi din aceste titluri nu este calitatea de tată și de mamă; și oare nu este admis la toate neamurile că părinții au o autoritate naturală asupra copiilor lor?

CLINIAS: Sigur.

ATENIANUL: Al doilea titlu e noblețea, care trebuie să poruncească celor nenobili, iar al treilea, înrudit cu aceasta, este etatea, în virtutea căreia se cuvine ca bătrânii să comande, iar tinerii să asculte.

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Al patrulea titlu nu e oare acela care asigură stăpânilor drepturi asupra sclavilor?

CLINIAS: Netăgăduit.

ATENIANUL: Al cincilea, cred, e acela care vrea ca cel mai tare să comande celui slab.

CLINIAS: Iată o stăpânire căreia cineva este silit să i se supună.

ATENIANUL: Acesta este și cel mai comun la toate ființele, și cum zice Pindar, tebanul, *el are dreptul său în natură*. Dar cel mai mare dintre toate titlurile este, după cât se pare, al șaselea, care ordonă ignorantului să asculte și înțeleptului să guverneze și să comande. Dominația aceasta, prea înțeleptule Pindar, lipsită de orice silă și care nu se slujește de altă forță decât de a legii, mi se pare foarte conformă cu natura, nicidecum contrară ei.

CLINIAS: Ai toată dreptatea.

ATENIANUL: Să socotim norocul ca al șaptelea titlu, întemeiat pe soarta cea bună și pe oarecare dragoste a zeilor; și să zicem că e foarte drept lucru ca autoritatea să urmeze alegerea soartei, iar pe cine l-a respins norocul, să asculte.

CLINIAS: Nimic mai adevărat.

ATENIANUL: Ei bine! Legiuitorule, am putea să-i zicem în glumă unuia care se însărcinează prea lesne cu această misiune foarte însemnată, vezi cât sunt de opuse între ele titlurile pe care se bazează dreptul de a comanda. Descoperirăm în aceasta un izvor de neînțelegeri, cărora cată să le găsești leacul. Gândește-te mai întâi împreună cu noi la greșelile pe care le făcură regii Argosului și ai Meseniei, contra principiilor pe care le stabilirăm, și la modul cum greșelile lor au atras ruina lor și a întregii Grecii, foarte înfloritoare pe vremea aceea. Nu s-au pierdut, oare, fiindcă n-au cunoscut adevărul acestui cuvânt frumos al lui Hesiod: *jumătatea este adesea mai mult decât întregul*[1]. Hesiod cugetă, fără îndoială, că dacă e primejdie să iei întregul și dacă jumătatea ajunge, ceea ce este destul este mai mult decât ce prisosește, fiindcă are mai multă valoare.

CLINIAS: Netăgăduit.

ATENIANUL: Ce credeți? Dragostea aceasta de mai mult decât trebuie, care-i pierde, se găsește mai degrabă la regi, ori la supuși?

CLINIAS: Boala aceasta este mai obișnuită probabil la regi, a căror viață trândavă naște fastul și semeția.

---

[1] *Munci și Zile*, v. 40.

h82.712.

ATENIANUL: Este evident că regii aceștia cei dintâi s-au pornit să calce învoielile, voind să aibă mai mult decât le dădeau legile și nemaifiind în acord cu ei înșiși cu privire la cele ce primiseră și juraseră. Contradicția aceasta cu ei înșiși, luată ca înțelepciune, deși era, cum am spus, cea mai mare ignoranță, îi făcu să săvârșească abateri și abuzuri de plâns, care îi pierdură.

CLINIAS: Așa a trebuit să fie.

ATENIANUL: Ce precauții ar fi trebuit să prevadă, spre a preveni nenorocirea aceasta? Nu e adevărat că acum e ceva foarte ușor de a spune, ce era de făcut? Dar cel ce ar fi prevăzut lucrul acesta la timp ar fi trebuit să fie cu mult mai deștept ca noi.

MEGILLOS: Și ce era de făcut?

ATENIANUL: N-ai decât să-ți arunci privirea la ceea ce s-a petrecut la noi, Megillos, nu va fi greu să afli și să spui.

MEGILLOS: Deslușește mai clar.

ATENIANUL: Nu pot să spun nimic mai clar decât aceasta.

MEGILLOS: Decât ce?

11 ATENIANUL: Dacă în loc de a-i da unui lucru cât îi e destul, i se dă mai mult: spre exemplu, dacă i se dă unei corăbii pânze prea mari, corpului prea multă hrană, sufletului prea multă autoritate, ce se va întâmpla? Vasul se va scufunda, corpul va cădea bolnav de îngrășare peste măsură, sufletul se va deda cu nedreptatea, fiica desfrâului. Ce vreau să spun cu asta? Nu lucrul acesta? Că nu e om pe pământ, dacă e tânăr și n-are să dea socoteală nimănui, să poată suporta greutatea puterii suverane, fără ca boala cea mai grea, ignoranța, să nu pună stăpânire pe sufletul său și să-l facă un obiect de scârbă pentru prietenii săi cei mai credincioși, fapt ce-l va duce degrabă la pieirea sa și va face să dispară toată puterea sa. Este însușirea numai a celor mai mari legiuitori, instruiți relativ la moderația ce trebuie să păstreze în toate, de a preîntâmpina neajunsul acesta. Cât despre modul cum s-au petrecut lucrurile atunci, este foarte ușor astăzi de a face presupuneri referitoare la ruina lor. Și iată ce se poate spune despre ele.

MEGILLOS: Ce?

ATENIANUL: Un zeu, cred, cu grijă de noi, prevăzând cele ce vor veni, a restrâns la voi autoritatea regală, împărțind-o între două ramuri ieșite din aceeași tulpină. Apoi un om înzestrat cu o virtute divină, văzând că în guvernământul vostru era oarecare aprindere, temperă autoritatea prea absolută pe care nașterea o dă regilor, împărțind-o cu douăzeci și opt de

bătrâni[1] foarte înțelepți, a căror putere, în materiile cele mai importante cumpănea pe aceea a regilor. În fine, un al treilea mântuitor al statului[2], descoperind că mai rămâne în geniul guvernământului ceva prea pornit și clocotitor, îl înfrână creând așezământul eforilor, pe care îi învesti cu o autoritate aproape egală cu aceea a regilor. În modul acesta, regalitatea, redusă în limitele ei juste și temperată într-un mod convenabil, se conservă, și păstră împreună cu ea și statul; pe când cu legile lui Temen, ale lui Cresfonte și ale celorlalți legiuitori din vremea aceea, n-ar fi scăpat nici partea lui Aristodem[3]. Ei nu erau destul de pricepuți în materie de legiuire, căci, dacă ar fi fost, nu s-ar fi încrezut că legătura jurământului este de ajuns să țină în marginile datoriei pe un principe tânăr învestit cu o putere pe care ar fi fost în stare s-o împingă până la tiranie. Acum, când un zeu a arătat cum trebuia atunci să se orânduiască autoritatea și cum trebuie astăzi, nu mai este, cum spuneam adineaori, lucru greu a chibzui ceea ce e de făcut: avem înaintea ochilor modelul a ceea ce s-a făcut. Dar dacă s-ar fi găsit în vremea aceea un om capabil să prevadă evenimentele, să modereze puterea și să facă din aceste trei monarhii numai una singură, el ar fi împlinit toate proiectele frumoase, toate speranțele ce se născuseră; niciodată armata perșilor ori a oricărui alt neam n-ar fi venit să năvălească în Grecia, nici nu ne-ar fi disprețuit ca pe niște oameni din partea cărora n-ar avea să se teamă de nimic.

CLINIAS: Ai dreptate.

ATENIANUL: Astfel grecii nu se acoperiră cu prea multă glorie, în modul cum au respins pe perși. Când vorbesc astfel, nu înțeleg să le răpesc gloria de a fi câștigat împotriva lor biruințe răsunătoare pe mare și pe uscat, dar iată ce găsesc rușinos în atitudinea ce au avut-o atunci. Mai întâi, dintre aceste trei cetăți, Argos, Mesena și Lacedemona, aceasta din urmă a fost singura care a venit în ajutorul Greciei; cât despre celelalte două, ele erau atât de degenerate, încât Mesena puse piedici ajutorului ce se aștepta de la Lacedemona, ducând în vremea aceea chiar război înverșunat contra ei; și Argos, care ținea locul de frunte când cu împărțirea în cele trei state, fiind rugată a se uni cu celelalte contra barbarilor, nu răspunse la nici o îmbiere și nu trimise deloc ajutor. S-ar putea povesti încă și alte fapte întâmplate

---

[1] Sfatul bătrânilor.

[2] Regele Teopomp, după toate probabilitățile.

[3] Unul dintre cei trei frați ce au învins pe ahei. Lui i-a revenit, ca parte, Lacedemona.

cu prilejul acestui război, care nu sunt nicidecum spre cinstea Greciei; și departe de a putea zice că ea s-a apărat bine în împrejurarea aceasta, este aproape sigur că dacă atenienii și lacedemonienii nu s-ar fi unit spre a o apăra de sclavia ce o amenința, toate popoarele care o compun ar fi astăzi amestecate între ele și cu barbarii, precum sunt și astăzi aceia dintre greci, pe care perșii i-au subjugat și pe care ne împiedică să-i deosebim împrăștierea și amestecul lor. Iată, Megillos și Clinias, ce mi se pare vrednic de mustrare în atitudinea vechilor legiuitori și oameni de stat și a acelora din timpurile noastre. Am intrat în amănuntul acesta pentru ca cunoașterea greșelilor lor să ne dea putința să descoperim ce altă cale trebuiau să urmeze: spre exemplu, spuserăm că nu trebuie să se întocmească niciodată o autoritate prea puternică și care să nu fie temperată; și ceea ce ne îndreptățește să cugetăm în modul acesta este faptul că importă pe un stat să fie liber, înțelept, unit și că aceste mari probleme nu trebuie să iasă niciodată din spiritul legiuitorului. De altfel, să nu ne mirăm, și chiar am spus mai înainte de mai multe ori, că legiuitorul trebuie să aibă în vedere în legile sale cutare sau cutare scop, deși aceste scopuri nu ni se par că sunt în legătură totdeauna cu același lucru. Să ne gândim că, dacă spunem că el trebuie să-și îndrepte privirile când spre temperanță, când spre prudență, când spre unire, acestea nu sunt scopuri diferite, ci același scop unic. Astfel, când ne vom sluji de mai mulți termeni asemănători, să nu vă tulburați.

CLINIAS: Vom fi cu luare-aminte comparând termenii aceștia cu restul convorbirii. Deslușește-ne acum care era ideea ta, când ai zis că legiuitorul trebuie să țintească a păstra în stat unirea, știința și libertatea.

12 ATENIANUL: Ascultă-mă, te rog. Se poate spune cu dreptate că există două specii de constituții politice, din care se nasc toate celelalte: una este monarhia și cealaltă democrația. La perși, monarhia, și la ceilalți atenieni, democrația, sunt înălțate la gradul cel mai înalt; și aproape toate celelalte constituții sunt, cum spuneam, alcătuite și amestecate din acestea două. Numai că este absolut necesar ca un guvernământ să se țină și de una și de cealaltă, dacă vrea ca libertatea, știința și unirea să domnească acolo; și acolo vream să ajung, când ziceam că un stat, în care aceste trei lucruri nu se întâlnesc deloc, nu poate să fie civilizat.

CLINIAS: Adevărat, este imposibil.

ATENIANUL: Perșii și atenienii s-au depărtat de această stare de mijloc, care le-ar fi asigurat foloasele acestea, ducând la exces, unii

drepturile monarhiei, ceilalți drepturile libertății; starea aceasta de mijloc a fost mai bine păstrată în Creta și în Lacedemona. Atenienii și perșii erau mult mai puțin îndepărtați de ea altădată, față de cum sunt astăzi; vreți să ne reîntoarcem până la pricina acestor schimbări?

CLINIAS: Trebuie negreșit, dacă vrem să rezolvăm ce ne-am propus.

ATENIANUL: Să intrăm deci în materie. Când perșii începură, sub Cirus, să umble pe o cale deopotrivă îndepărtată de robie și de neatârnare, din aceasta reieși pentru ei îndoitul folos, de a se libera de jugul pe care-l purtaseră până atunci și de a se face în urmă stăpânii mai multor neamuri. Capii chemând pe supuși la împărțirea libertății și ridicându-i, ca să zicem astfel, la același nivel cu ei, își atraseră prin acest mijloc dragostea soldaților, care înfruntară toate primejdiile pentru ei. Deoarece meritul nu eclipsa întru nimic pe rege, care permitea oricui să-și spună părerea și încărca de onoare pe cei ce dădeau sfaturi bune, tot ce avea Persia ca oameni înțelepți și capete luminate comunicau bucuros știința lor, astfel că mulțumită acestei libertăți, acestei uniri și împărtășiri laolaltă a părerilor, toate proiectele izbuteau după voia lor.

CLINIAS: E verosimil că lucrurile s-au petrecut după cum povestești.

ATENIANUL: Cum a decăzut în urmă starea lor și cum era să se îndrepte apoi sub Darius? Vreți să vă expun bănuielile și presupunerile mele?

CLINIAS: Da, din ele vom scoate lămuriri noi relativ la punctul ce dezbatem.

ATENIANUL: Presupun că Cirus, de altfel mare general și bun amic al patriei sale, nu primise principiile adevăratei educații și că nu s-a ocupat niciodată cu gospodărirea treburilor sale casnice.

CLINIAS: Cum așa?

ATENIANUL: Mi se pare că, fiind ocupat toată viața să poarte războaie, a lăsat femeilor grija de a-i crește copiii. Acestea, privindu-i ca pe niște ființe perfecte chiar din leagăn și ca neavând trebuință de nici o cultură, nu au îngăduit pe nimeni să cuteze a-i contrazice vreodată, silind pe toți din preajma lor să aprobe toate cuvintele și faptele lor. Astfel e educația pe care ele le-au dat-o.

CLINIAS: Iată o metodă nostimă de a educa copiii !

ATENIANUL: Nu trebuie să se aștepte ca niște femei, niște prințese ajunse de curând la o soartă așa de înaltă, să-i crească altfel, în lipsa oamenilor ocupați aiurea cu războiul și primejdiile.

CLINIAS: În adevăr, e natural.

ATENIANUL: Astfel, pe când Cirus dobândea pentru ei turme nenumărate de animale și chiar de oameni și nenumărate avuții, nu știa că aceia, cărora avea să le încredințeze odată cârma împărăției, nu erau educați potrivit cu felul de trai al perșilor, popor păstor, ieșit dintr-o țară sălbatică. În locul acelei educații aspre, menită să facă din ei păstori robuști, în stare să doarmă sub cerul liber, să îndure veghile și să facă expediții militare, el a tolerat ca niște femei și eunuci să-i crească după datina mezilor, în mijlocul plăcerilor socotite drept fericire. Astfel educația aceasta a avut urmările ce era firesc să se aștepte de la ea. Abia se suiră pe tron copiii lui Cirus, după moartea sa, cu defectele pe care moliciunea și desfrâul le făcuseră să se nască în ei, că unul din cei doi frați omorî pe celălalt, invidios că are un concurent[1]. În urmă Cambise, atins de furie din cauza excesului de vin și a nepriceperii în treburile obștești, fu despuiat de statele sale, de către mezi și de către eunucul — precum îi zicea — al cărui obiect de dispreț ajunsese din cauza rătăcirilor.

CLINIAS: Cel puțin așa se povestește, și se pare că faptele acestea sunt adevărate.

ATENIANUL: Se mai povestește că, în urmă, împărăția căzu în mâinile perșilor în urma conspirației lui Darius și a celor șapte satrapi[2].

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Să considerăm urmările acestei revoluții noi, aplicând principiile noastre. Darius nu era fiu de rege; el nu primise o educație moale și afemeiată. Cum se văzu stăpân al împărăției, cu învoirea celor șapte, o împărți în șapte provincii, împărțire din care rămâne și astăzi oarecare urme slabe. Apoi făcu legi, cărora se conformă el însuși în administrație, introducând astfel un fel de egalitate. Fixă printr-o lege distribuția pe care Cirus o promisese perșilor. El stabili între ei legături și înlesni comerțul, și-și cuceri dragostea perșilor prin darurile și binefacerile sale. Așa că ei îl ajutară de bună voie în toate războaiele întreprinse și se făcu stăpân peste tot atâtea state, câte lăsase și Cirus la moartea sa. După Darius veni Xerxe, educat ca și Cambise în luxul și pompa regalității. O, Darius! Ți se poate imputa cu multă dreptate că n-ai cunoscut greșeala făcută de Cirus, și că ai dat fiului tău aceeași educație, pe care și Cirus lăsase să se dea fiului său.

---

[1] Herodot, III, 61.

[2] Herodot, *ibidem*.

Din pricina aceasta Xerxe, deoarece fusese educat ca și Cambise, a avut o soartă aproape la fel. Din timpul acesta Persia aproape n-a avut rege adevărat mare, decât numai cu numele. Susțin, de altfel, că decăderea aceasta nu este efectul întâmplării, ci al vieții molatice și voluptuoase, ce duc de obicei fiii regilor și ai bogaților. Niciodată un copil, nici om matur, nici bătrân, ieșiți dintr-o asemenea școală, n-au fost oameni virtuoşi. La lucrul acesta legiuitorul și noi înșine trebuie să luăm aminte în momentul de față. Cât despre voi, lacedemonienii, trebuie să recunoaștem binele acesta, că la voi nu sunt alte deosebiri între bogat și sărac, între rege și cetățean, decât acelea ce au fost întocmite de la început de către legiuitorul vostru divin, în numele lui Apollo. În adevăr, nu se cuvine să existe într-un stat demnități acordate avuților, precum nici frumuseții, forței, sprinteneli, dacă virtutea nu distinge calitățile acestea, și nici virtuții fără prudență.

MEGILLOS: Ce vrei să zici, străine?

ATENIANUL: Curajul nu este o parte a virtuții? 13

MEGILLOS: Da.

ATENIANUL: Judecă și tu: ai vrea să ai în casa ta, ori ca vecin, un om curajos, dar neînfrânat și necumpătat în patimile sale?

MEGILLOS: Să mă ferească zeii!

ATENIANUL: Ai prefera să fie deștept și talentat în vreo artă, însă nedrept?

MEGILLOS: Nici așa.

ATENIANUL: Și cât despre dreptate, ea se găsește numai acolo unde e și înfrânarea.

MEGILLOS: Adevărat.

ATENIANUL: Și înțeleptul, așa cel puțin cum l-am definit, omul acesta la care sentimentele de simpatie și de repulsie sunt totdeauna de acord cu dreapta judecată și supuse maximelor sale, poate oare să existe fără cumpătare?

MEGILLOS: Nicidecum.

ATENIANUL: E bine să mai examinăm o chestiune, spre a vedea dacă valorile, care se prețuiesc de obicei în societate, merită sau nu considerația noastră.

MEGILLOS: Care chestiune?

ATENIANUL: Cumpătarea, când se află singură într-un spirit și neînsoțită de nici o altă virtute, este ea vrednică de respect sau nu?

MEGILLOS: Nu știu ce să-ți răspund.

ATENIANUL: Ai răspuns cum se cuvine. Dacă ai fi răspuns da sau nu, cred că ai fi răspuns rău.

MEGILLOS: Așadar, am răspuns bine?

ATENIANUL: Calitatea aceasta ca accesorie dă valoare sau le-o ia celorlalte virtuți, însă considerată singură, nu merită să se vorbească de ea. Ce se poate face, e să nu spui nici bine, nici rău de ea.

MEGILLOS: Când zici calitate accesorie, înțelegi desigur cumpătarea?

ATENIANUL: Chiar ea; și între celelalte virtuți, acelea reunite cu acest accesoriu, care ne aduc cele mai mari foloase, sunt de asemenea cele mai demne de cultivarea noastră. Acelea ce ne aduc foloase mai mici merită atenție mai mică și așa mai departe, proporționând gradul de atenție cu gradul de utilitate.

MEGILLOS: Ai dreptate.

ATENIANUL: Dar unul din rosturile legiuitorului nu mai este și să însemneze fiecărei virtuți rangul său?...

MEGILLOS: Ba da.

ATENIANUL: Ești de părere să-i lăsăm lui îndatorirea de a rândui această clasificare, până în amănuntele cele mai minuțioase, iar noi, dorind să ne instruim în știința legilor, să încercăm numai a clasa în mod general virtuțile ce vor ocupa rangul întâi, al doilea, al treilea?

MEGILLOS: Consimt.

ATENIANUL: Afirm deci că dacă cineva lucrează să facă un stat trainic și perfect, atât cât e permis oamenilor, e necesar să distribuie înăuntrul lui, în mod just, onoarea și dezonoarea. Ori, distribuția aceasta va fi dreaptă numai când se pune în linia întâi și în locul cel mai de cinste calitățile bune ale sufletului însoțite de înfrânare; în al doilea loc, superioritățile corpului, în al treilea, averea. Orice legiuitor care va răsturna rânduirea aceasta, punând în primul rang al respectului averea sau altă calitate de un rang inferior, va păcătui contra justiției și a politicii sănătoase. Afirma-vom noi adevărul acesta, ori nu?

MEGILLOS: Îl vom afirma fără ezitare.

ATENIANUL: Cercetarea guvernământului perșilor ne-a silit să ne cam întindem asupra acestui punct. Mai găsesc că cu timpul puterea lor a descrescut; că ea provine, după părerea mea, de acolo că regii au dat hotare prea strâmte libertății supușilor lor și au împins autoritatea lor până la

tiranie. Astfel au ruinat cu faptele acestea solidaritatea de interese ce trebuie să domnească între toți membrii statului. Unirea aceasta odată distrusă, suveranii, în sfaturile lor, nu mai îndrumă deliberările lor spre binele supușilor lor, spre binele obștesc, ci se gândesc numai să-și întărească stăpânirea, și nu pregetă să răstoarne orașe, să ducă fierul și focul contra neamurilor amice, când prevăd că din gesturile acestea le-ar reveni oarecare folos. Fiind cruzi și nemiloși în ura lor, ei ajung să fie urâți în aceeași măsură și, când au trebuință ca noroadele să se înarmeze și să lupte pentru apărarea lor, acestea nu sunt gata sau volnice a înfrunta primejdiile. Deși pun pe picior de război milioane de soldați, aceste armate nu le sunt de ajutor în război. Siliți să angajeze străini în solda lor, ca și cum n-ar avea oameni îndeajuns, își pun în acești mercenari nădejdea mântuirii lor. Apoi în mod necesar ajung la un așa grad de neorânduială, că ei proclamă prin purtarea lor că aurul și argintul sunt bunurile cele mai prețioase, mai presus de orice alte bunuri prețuite și respectate de către oameni.

MEGILLOS: Adevărat.

ATENIANUL: Am arătat îndeajuns că neorânduiala din statul persan 14
vine din faptul că sclavia poporului și despotismul suveranului sunt excesive. Nu voi spune mai mult.

MEGILLOS: Bine.

ATENIANUL: Trec la republica Atenei, și acolo, în schimb, am de probat că democrația absolută și neatârnată de orice altă putere este infinit mai puțin folositoare decât democrația moderată. În adevăr, în vremea când perșii amenințau pe greci, cu gândul, poate, că după ei să atace celelalte neamuri ale Europei, atenienii urmau vechea formă de guvernământ, în care funcțiunile se dau după patru diferite clase de cens. O oarecare rușine caracteriza încă toate spiritele; ea ne îndemna să dorim a trăi sub jugul legilor noastre. Pe lângă aceasta, pregătirea înfricoșată a armatei perșilor, care ne amenințau cu o năvălire pe uscat și pe mare, semănând frica în toate inimile, mări supunerea față de legi și magistrați. În adevăr, cu zece ani înainte de lupta navală de la Salamina, Datis venise în Grecia cu oști numeroase, trimis de către Darius, care îi dăduse un ordin expres să prindă pe toți atenienii și eretrienii și să-i aducă prinși, adăugând că va răspunde cu capul său de execuție. Datis, cu atâtea mii de oameni în urma sa, puse mâna îndată pe toți eretrienii și avu grijă să pună să răspândească printre noi zvonul înfricoșat că nu-i scăpase nici un eretrian, că soldații săi, apucându-se de mână unul pe altul, învăluiseră pe toți locuitorii ca într-o

plasă. Știrea aceasta, adevărată ori mincinoasă, oricare a fost autorul ei, îngheță de spaimă pe toți grecii, și pe atenieni în particular. Ei trimiseră în toate părțile după ajutoare, pe care toți li le refuzară, afară de lacedemonieni; însă și aceștia, ocupați cu un război ce aveau să-l ducă atunci contra mesenienilor, și împiedicați de alte obstacole pe care le invocară și despre care noi nu știm nimic sigur, sosiră a doua zi după lupta de la Maraton. Atunci s-a aflat că regele perșilor făcea pregătiri mari și că era mai înverșunat ca totdeauna contra grecilor. Dar la câtva timp după aceea sosi știrea morții lui Darius, care lăsă împărăția fiului său, tânăr, aprins și hotărât a urma proiectele tatălui său. Atenienii, convinși că toată pregătirea aceasta era mai cu seamă făcută contra lor, din cauza celor ce se petrecuseră la Maraton, mai aflând în urmă că principele acesta pusese să se facă un tunel de-a curmezișul muntelui Atos, că unise cele două țărmuri ale Helespontului și că numărul vaselor sale era uluitor de mare, crezură că nu le-a mai rămas nici o nădejde de scăpare, nici dinspre uscat, nici dinspre mare. Dinspre uscat, nu se bizuiau pe ajutorul nici unui popor din Grecia; și aducându-și aminte că în timpul celei dintâi năvăliri a perșilor și a pustiirii Eretriei nimeni nu venise să se alieze cu ei, nici să împartă primejdiile, se temeau, cu drept cuvânt, să nu li se întâmple și acum același dezastru. Dinspre partea mării, atacați de o flotă de o mie de corăbii, și chiar mai multe, nu vedeau absolut nici un mijloc de a se mântui. Le rămânea o singură nădejde, foarte nesigură și slabă în adevăr: anume, aruncându-și privirile asupra evenimentelor de mai înainte, ei vedeau că, împotriva oricărei așteptări, câștigaseră izbânda; și, sprijiniți pe această nădejde șubredă, înțeleseră că unicul lor refugiu era în ei înșiși și în zei. Totul conlucra spre a strânge legăturile între cetățeni, și temerea primejdiei prezente și teama de legi, săpată de mai înainte în sufletul lor și care era rodul credinței cu care le observau. Dacă teama aceasta de care am vorbit adesea mai sus sub numele de rușine, sentimentul acesta care, ziceam, face sufletele virtuoase și face liberi și îndrăzneți pe cei ce o încearcă; dacă teama aceasta n-ar fi lucrat atunci asupra sufletului atenienilor, niciodată nu s-ar fi unit spre a zbura, după cum și făcură, la apărarea templelor lor, a mormintelor strămoșilor lor, a patriei lor, a părinților și a amicilor lor; ei s-ar fi împrăștiat și fiecare ar fi căutat siguranța sa în fugă, când dușmanul s-ar fi ivit.

MEGILLOS: Străine, toate astea sunt adevărate, isprăvile astea sunt demne de tine și de patria ta.

ATENIANUL: Da, Megillos; și ție trebuie să-ți adresez povestirea 15
aceasta, ție care împărtășești bunăvoința ereditară a familiei tale pentru Atena. Vedeți dacă ce spun aici are vreo legătură cu legiuirea; căci nu vorbesc numai spre a vorbi, ci spre a proba ce am afirmat; vedeți voi înșivă. Cum ni s-a întâmplat, oarecum, aceeași nenorocire ca și perșilor, pentru că noi am dus excesul libertății tot așa de departe, ca și ei excesul despotismului, dinadins am povestit ce auzirăți și nu puteam să vă pregătesc mai bine pentru cele ce-mi rămân de spus.

MEGILLOS: Bine ai făcut. Cată să ne dezvolți și mai limpede ideile tale.

ATENIANUL: Voi face toate sforțările. Sub guvernământul cel vechi, poporul la noi nu era stăpân pe nimic, dar era, ca să zic așa, sclavul de bunăvoie al legilor.

MEGILLOS: Al căror legi?

ATENIANUL: Mai întâi al celor relative la muzică: vom merge până acolo, spre a explica mai bine originea și progresul desfrâului, care domnește astăzi. Atunci muzica noastră era împărțită în mai multe specii și figuri particulare. Rugăciunile adresate zeilor formau prima specie de cânt și li se da numele de imnuri. Cele din categoria a doua, cu caracter opus, se numeau trene. Peonii erau a treia și ditirambul, consacrat spre a celebra nașterea lui Bachus, era, cred, a patra. Orice speță de cânt se numea *nomos* (lege) și, spre a le deosebi de celelalte legi, se numeau legi ale lirei. Cântecelor acestora, și altora, odată întocmite, nu era permis nimănui să le modifice melodia. Fluierăturile și strigătele mulțimii, bătutul din palme și aplauzele nu erau pe vremea aceea, ca astăzi, judecătorii care hotărau dacă regula fusese bine observată și care pedepseau pe oricine se abătea de la ea. Sarcina aceasta o aveau oameni consumați în știința muzicii. Ei ascultau până la sfârșit în tăcere și, ținând o baghetă în mână, reținеau înlăuntrul cuviinței pe copii, pe maeștrii lor și poporul. Cetățenii se lăsau astfel cârmuiți în mod pașnic și nu cutezau să-și dea părerea prin aclamații zgomotoase. Poeții au fost primii care cu timpul au introdus în cântec o dezordine nedemnă de Muze. Nu doară că erau lipsiți de talent, însă necunoscând bine natura și regulile adevărate ale muzicii, se lăsară în voia unui entuziasm smintit, târâți prea departe de către sentimentul plăcerii. Ei amestecară imnurile și trenele, peonii și ditirambii; imitară pe liră sunetele flautului și, confundând toate genurile grămadă, ajunseră în rătăcirea lor până acolo că-și închipuiau că muzica n-are nici o frumusețe lăuntrică și că plăcerea ce produce primului venit, fie om virtuos sau nu, este criteriul

cel mai sigur a judeca despre valoarea ei. Fiindcă își compuneau bucățile după principiile acestea, și deoarece adaptau la acestea cuvintele lor, puțin câte puțin, făcură mulțimea să piardă orice cuviință și modestie, iar ea ajunse să se creadă capabilă a judeca prin ea însăși în materie de muzică. A rezultat că teatrele, mute până atunci, au ridicat glasul ca și cum s-ar pricepe în frumusețe muzicală, iar guvernul Atenei din aristocratic, cum era până atunci, a devenit teatrocratic, spre nenorocirea sa. Răul n-ar fi fost așa de mare, dacă democrația s-ar fi mărginit să fie ocupația numai a oamenilor liberi, însă neorânduiala trecu de la muzică la celelalte ramuri de activitate, fiecare crezându-se destoinică a judeca orice produse un spirit de neatârnare. Suficiența aceasta liberă pe orice cetățean de orice temere și lipsa de teamă dădu naștere nerușinării: și a împinge nerușinarea până la a nu ne teme de judecata acelora care valorează mai mult ca noi, este speța cea mai rea de nerușinare; ea își ia izvorul într-o neatârnare neînfrânată.

MEGILLOS: Foarte adevărat.

ATENIANUL: În urma acestei spețe de neatârnare, vine aceea care ocolește autoritatea magistraților: de aci se trece la disprețul puterii părintești; încep să nu mai aibă supunerea cerută față de bătrâni și povețele lor. Pe măsură ce cineva se apropie de capătul libertății extreme, ajunge să scuture jugul legilor; și când a sosit în fine la acest termen, nu-și mai ține nici făgăduielile, nici jurămintele; nu mai cunoaște zei; imită și reînnoiește cutezanța vechilor titani, și ajung ca și ei la chinul unui trai înfricoșat, care nu mai este decât o înlănțuire de nenorociri. Dar încotro tind toate acestea? Mi se pare necesar din timp în timp să țin în frâu cuvântul acesta, ca un cal pornit, de teamă ca nu cumva, pierzându-și frâul, să nu ne târască tare departe de subiectul nostru și să nu ne expună la căderi ridicole. De aceea mă întreb pe mine însumi din când în când: cu ce prilej am spus cutare sau cutare lucru?

MEGILLOS: Ai dreptate.

ATENIANUL: Iată care este ținta acestei discuții.

MEGILLOS: Care țintă?

ATENIANUL: Am spus că legiuitorul trebuie să-și propună trei lucruri în instituirea legilor sale, adică libertatea, unirea și știința, care trebuie să domnească în statul pe care năzuiește să-l organizeze. Nu e adevărat?

MEGILLOS: Ba da.

ATENIANUL: Spre a proba acest lucru, am ales două guvernăminte, cel mai despotic și cel mai liber, și am căutat să vedem ce valorează și unul

și celălalt; și luându-le pe amândouă, pe cel dintâi cu o măsură dreaptă de autoritate, iar pe cel de-al doilea cu o măsură dreaptă de libertate, am văzut că, atâta vreme cât lucrurile au dăinuit în aceeași orânduială ca mai înainte, toate au izbândit de minune: că dimpotrivă, de când s-a impus de o parte ascultarea, de alta neatârnarea, atât de departe, până unde pot ajunge — nu s-a mai ivit nici un bine nici pentru unii, nici pentru ceilalți.

MEGILLOS: Nimic mai adevărat.

ATENIANUL: Tot în scopul acesta am aruncat privirea asupra așezământului format de armata doriană, asupra acelui din Dardania la poalele muntelui Ida și asupra Ilionului, lângă mare; și ne-am suit până la numărul mic de oameni ce au scăpat din potop. Într-un cuvânt, tot ce am spus mai înainte despre muzică și despre beție și cele de mai înainte țintesc la același scop. Căci toate amănuntele acestea de aceea le-am expus, ca să vedem în ce mod un stat se poate constitui mai bine și în special în ce mod fiecare își trăiește traiul cât mai bine. Ați putea să-mi probați, într-un fel oarecare, Megillos și Clinias, că această convorbire a noastră nu a fost cu totul nefolositoare?

CLINIAS: Oaspe, mi se pare că-ți pot da o probă. Privesc ca un noroc că discuția noastră a avut tocmai obiectul acesta. Și iată de ce: astăzi am prilejul să mă folosesc de dezbaterile noastre. Întâlnirea noastră, precum și problemele ce am pus și rezolvat au avut loc din voința zeilor binevoitori. Ceea ce am de spus are să vă bucure. Aflați că cea mai mare parte din Creta se pregătește să fundeze o colonie. Cnosienii sunt însărcinați cu executarea acestei întreprinderi; iar orașul Cnosos m-a delegat pe mine și pe alți nouă cetățeni să alegem legile ce ne-or plăcea, fie dintre ale noastre, fie dintre cele străine, numai să le găsim mai bune, fără a ne preocupa că sunt străine. Vă rog să mă ajutați în sarcina mea, și toți ne vom bucura ca după împlinirea unei fapte bune. Să făurim prin rațiune un stat nou și mai bun, ca și cum i-am pune de la început temeliile. Astfel vom putea descoperi ce căutăm și poate mă voi servi de constituția aceasta pentru statul viitor.

ATENIANUL: Fie, scumpul meu Clinias, și dacă Megillos n-are vreo neplăcere din cauza aceasta, fii încredințat că, din partea mea, te voi ajuta cu știința mea cea mai bună.

CLINIAS: Foarte bine.

MEGILLOS: Și desigur și eu.

CLINIAS: Îmi pare foarte bine, și acum să începem a întemeia prin convorbiri cetatea noastră.

CARTEA a IV-a

1 ATENIANUL: Te rog, spune-mi ce idee să ne facem despre cetatea noastră viitoare? Dar nu te întreb ca să aflu numele ce-l are acum sau îl va purta mai târziu. Numele și-l va lua ori de la fundația sa, ori de la vreun loc, de la vreun râu, de la vreun izvor, ori în fine de la vreo divinitate adorată în țară. Ceea ce întreb, ceea ce vreau să știu, este dacă ea va fi vecină cu marea sau situată înăuntrul uscatului.

CLINIAS: Prietene, cetatea despre care vorbim va fi situată cam la optzeci de stadii[1] departe de mare.

ATENIANUL: Este vreun port în apropiere sau țărmul nu e bun pentru porturi?

CLINIAS: Ba e cât se poate de bun acolo.

ATENIANUL: Pe zei, ce spui? Și pământul său poate produce tot ce e necesar vieții, ori e lipsit de ceva?

CLINIAS: Nu-i lipsește aproape nimic.

ATENIANUL: Va avea ea vreun alt oraș situat destul de aproape de ea?

CLINIAS: Nu, și tocmai de aceea se trimite o colonie acolo. Locuitorii ținutului acestuia au fost strămutați odinioară, ceea ce a făcut-o deșeartă de o vreme îndelungată.

---

[1] Cam 15 km.

ATENIANUL: Ce aspect are țara în ce privește câmpia, munții, pădurile?

CLINIAS: Întocmai la fel ca și în restul Cretei.

ATENIANUL: Adică este mai mult o regiune muntoasă decât de câmpie?

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Atunci, nu este cu totul peste putință ca locuitorii săi să fie oameni de treabă. Căci dacă ar fi un oraș maritim, cu porturi bune, și al cărui sol să nu producă decât o parte mică din lucrurile necesare vieții, ar avea atunci nevoie de un geniu puternic și de legiuitori cu adevărat divini, ca să împiedice, fiind într-o astfel de poziție, intrarea înlăuntrul lui a tot felul de moravuri, pestrițe și vicioase. Ce mă mângâie este starea lui de a fi la optzeci de stadii departe de mare; și așa e cu mult prea aproape de mare, țărmul fiind așa de practicabil, precum spui; dar în fine tot e ceva. În adevăr, vecinătatea mării este plăcută unui oraș, dacă avem în vedere numai prezentul; dar, cu vremea, ajunge de fapt neplăcută. Comerțul, pe care-l înlesnește marea, ispita câștigului ce-l oferă și negustorii pe care îi atrage din toate părțile, strică moravurile locuitorilor, le dă un caracter îndoielnic și viclean și alungă buna credință și încrederea din legăturile ce au sau între ei sau cu străinii. Avem un leac împotriva neajunsului acestuia în fertilitatea pământului, ce produce pentru toate trebuințele vieții; și cum de altfel terenul este accidentat, este evident că nu poate produce deodată un mare număr de bucate și din belșug fiecăruia; aceasta ar expune orașul nostru la un alt neajuns; căci, dacă ar fi în stare să facă un export însemnat cu prisosul produselor sale, s-ar umple de bani de aur și de argint. Dar, am spus mai sus, dacă v-aduceți aminte, că dintre toate relele unui stat bogăția este poate aceea care nu poate sta la un loc cu generozitatea și cinstea.

CLINIAS: Ba da, ne aducem aminte și recunoaștem că ai avut dreptate și atunci și acum.

ATENIANUL: Mai spune-mi acum, ținutul acesta produce oare destul lemn bun pentru construcția vaselor?

CLINIAS: Pinul nu este vrednic de mențiune și nici bradul; chiparosul este rar; puțini molifți și platani, de care se servesc de obicei constructorii de nave la părți dinăuntru ale vaselor.

ATENIANUL: Cu atât mai bine, căci lipsa aceasta nu este un rău.

CLINIAS: Cum așa?

ATENIANUL: Este un bine pentru un stat de a nu putea imita cu înlesnire întocmirile rele ale străinilor.

CLINIAS: Ce legătură are ce spui cu cele spuse până acum?

2 ATENIANUL: Scumpul meu Clinias, urmează-mă de aproape, având privirea spre cele ce s-au spus la început relativ la legile Cretei, că adică ele au avut în vedere o țintă unică și singură. Voi pretindeați, și unul și celălalt, că ținta aceasta e războiul. V-am răspuns că e bine că au drept scop virtutea, dar nu aprobam că, în loc să cuprindă virtutea în întregimea sa, ele urmăreau numai o parte a virtuții. Acum urmăriți-mă amândoi în planul legilor ce formulez și observați bine dacă nu cumva îmi scapă vreo lege care să nu țintească virtutea sau care să aibă numai o parte a ei în vedere. Sunt încredințat, într-adevăr, că o lege este bună numai când, ca un arcaș bun, ochește totdeauna ținta de care atârnă adevăratele bunuri și când nu bagă în seamă bogățiile și celelalte de felul acesta, dacă sunt despărțite de virtute. Cu privire la ce spuneam, că anume se imită vecinii în ceea ce au rău, înțeleg prin aceasta lucrul ce se întâmplă unui popor vecin cu marea și expus din cauza aceasta nedreptăților dușmanilor săi. Spre exemplu (și să nu credeți că spun aceasta cu gândul de a reaminti fapta voastră nedreaptă), Minos s-a slujit altădată de forțele ce le avea pe mare, spre a sili pe locuitorii Aticii să-i plătească un tribut împovărător. Atenienii n-aveau atunci nave de război, cum au astăzi; și țara lor n-avea lemn de construcție, de aceea nu le venea ușor să echipeze o flotă. Așa că n-au fost în stare să respingă pe vrăjmașii lor, făcându-se deodată marinari, ca și ei. Dar ar fi fost mai bine pentru ei să mai piardă încă de multe ori câte șapte băieți, decât să câștige experiență în luptele de mare, după cum aveau în acelea de uscat și piept la piept; mai bine decât să se deprindă cu acostările și năvălirile repetate în țară inimică și a se refugia în urmă repede în corăbiile lor; sau, decât să-și fi format convingerea că nu e nici o rușine să nu cuteze a înfrunta atacul inimic și să fugă de moarte ori să aibă totdeauna la îndemână pretexte false, pentru a se justifica că și-au pierdut armele și că au luat-o la fugă într-o împrejurare care, zice-se, n-are nimic rușinos. Căci vorbele acestea sunt obișnuite la oamenii de mare; și nu numai că nu trebuie să le aprobăm, dar, din contră, merită să le mustrăm. Pentru că nu trebuie ca cetățenii, mai ales clasa de frunte, să-și formeze deprinderi rele. Că practica aceasta nu este deloc onestă, lucrul acesta se poate învăța de la Homer[1]. Ulise, cum spune Homer, face mustrări lui Agamemnon, pentru

[1] *Iliada*, XIV, 96.

că, într-un moment când grecii erau de aproape atacați de către troieni, el dăduse ordin să se ridice ancora vaselor. El se revoltă contra lui și-i spune:

„Cum poruncești ca-n toiul luptei să tragem în mare
Navele strânse la țărm? Dușmanul tot asta dorește.
Astfel îi facem pe plac; dar pe noi ne-așteaptă pieirea,
Căci aheii, văzând pornite în larg navele-ușoare,
Singura lor speranță de sprijin, de fapt și refugiu,
Înspăimântați părăsi-vor lupta și retragerea lașă;
Ordinul tău, ai să vezi, cât de vătămător și greșit e".

Homer era deci convins că nu trebuie ca niște trupe de uscat să aibă gata pe mare galere în momentul când ele luptă; niște lei de ar fi, dacă ar fi în aceeași situație, s-ar deprinde să fugă dinaintea unor cerbi. Pe lângă aceasta, în statele care datoresc puterea și siguranța lor forțelor maritime, nu se împart demnitățile acelora care le merită mai mult; căci acolo victoria se datorește piloților, șefilor lopătarilor, chiar lopătarilor, toți oameni de jos și necunoscuți, cărora pentru motivul acesta nu li se poate acorda cu cuviință distincțiile războiului. Cu toate acestea, când un guvernământ păcătuiește prin partea aceasta, cum se poate zice că e bine orânduit?

CLINIAS: Aceasta e imposibil. Noi zicem, cu toate astea, noi cretanii, că ceea ce a mântuit Grecia a fost lupta navală, care s-a dat între greci și barbari lângă Salamina.

ATENIANUL: E adevărat că cea mai mare parte din greci și barbari sunt de părerea ta; dar în ce mă privește pe mine și pe Megillos, noi zicem că biruința câștigată la Maraton a început mântuirea Greciei și că aceea de la Plateea a desăvârșit-o; că aceste lupte de uscat au slujit să facă mai buni pe greci, ceea ce nu se poate spune despre luptele navale, chiar despre luptele de la Salamina și Artemisium, care au contribuit la liberarea noastră. Căci noi avem aci în vedere virtutea civică, examinând și natura locului, unde trebuie să fie așezat orașul nostru, și legile pe care i le destinăm, încredințați că lucrul cel mai important pentru oameni nu este, după cum își închipuie cei mai mulți, existența și simpla conservare a ființei lor, ci de a deveni cât se poate de virtuoși și de a fi astfel atâta timp cât vor trăi. Am spus, mi se pare, mai sus părerea noastră despre chestiunea aceasta.

CLINIAS: E adevărat.

ATENIANUL: Să ne ținem așadar de lucrul acesta, dacă vrem să mergem mereu pe aceeași cale, care este desigur cea mai bună cu privire la așezarea și legiuirea statelor.

CLINIAS: Ai dreptate.

3 ATENIANUL: Spune-mi acum, ca să urmăm cercetarea noastră, care va fi populația cetății voastre celei noi? Fi-va ea compusă din toți cretanii, care vor voi să se înscrie, în caz când numărul locuitorilor s-ar mări prea mult în fiecare oraș, pentru ca teritoriul său să-i mai poată nutri? Se pare că nu veți primi pe toți grecii ce se vor înfățișa, deși văd printre voi oameni din Argos, din Egina și din alte multe localități ale Greciei. De unde veți scoate populația coloniei voastre celei noi?

CLINIAS: Cred că se va forma din Creta întreagă; cu privire la ceilalți greci, mi se pare că vor fi primiți mai bucuros cei ce vor veni din Pelopones; căci, cum spuseși, sunt printre noi oameni din Argos; și locuitorii Gortinei, veniți dintr-un oraș al Peloponesului, care poartă același nume, sunt cei mai vestiți dintre cretani.

ATENIANUL: Așa stând lucrurile, nu vom putea întocmi orânduirea plănuită cu aceeași înlesnire ca atunci când așezarea colonilor s-ar fi făcut la un fel cu așezarea roiurilor; vreau să zic, dacă ar fi toți copii ai aceluiași ținut și dacă hotarele prea strâmte ale patriei lor, sau alte neajunsuri asemănătoare, i-ar fi silit să se despartă de concetățenii lor, fără ca să înceteze, din pricina aceasta, să rămână în legături de prietenie. Discordia produce de asemenea câteodată același efect, și o parte a cetățenilor se vede silită să se ducă a se așeza aiurea. Câteodată, de asemenea, toți locuitorii unui oraș, copleșiți într-o luptă de dușmani mai tari, s-au hotărât să se exileze din patria lor. În toate aceste cazuri, este în parte mai lesne, și în parte mai anevoie, de a funda o colonie și de a-i da legi. Pe de o parte, deoarece locuitorii sunt de același neam, și vorbesc toți aceeași limbă, și au trăit toți sub regimul acelorași legi, și au toți același cult, și au aceleași idei cu privire la multe alte lucruri de felul acesta, lucruri care, toate, formează între ei un fel de unire. Pe de altă parte, le vine greu să se supună altor legi și unui guvernământ deosebit de acela al patriei lor. Întemeietorul și legiuitorul unei colonii întâmpină de asemenea multe piedici și împotrivire din partea acelora care, din cauza relei constituții a guvernământului lor, au fost victimele unei răscoale, și care și acum prin rutină caută să se supună sub regimul unor legi asemănătoare cu acelea care au fost pricina nenorocirii lor. Din pricini contrare, o mulțime amestecată,

strânsă din ținuturi deosebite, va fi mai aplecată a primi legi noi; însă când va fi vorba să le unifice în vederea acelorași interese și de a îndrepta toate sforțările lor, ca acelea ale unei perechi de cai în ham, către aceeași țintă, aceasta nu va fi o lucrare ușoară și treabă de o zi. Totuși, legiuirea și întemeierea de state sunt lucrările cele mai priincioase spre a face pe oameni mai buni.

CLINIAS: Te cred. Te rog totuși să-mi deslușești mai clar ce te face să vorbești astfel?

ATENIANUL: Scumpul meu Clinias, dezbătând chestiunea despre legiuitori, pare că vreau să spun și lucruri care nu sunt tocmai spre cinstea lor; dacă însă aceste lucruri sunt întrucâtva oportune, nu mă tem că vor fi supărătoare. La urma urmelor, la ce să mă neliniștesc? Așa e soarta aproape a tuturor lucrurilor de aici pe pământ. 4

CLINIAS: Ce te face să vorbești așa?

ATENIANUL: Voiam să spun că nu oamenii fac legile, ci că ele se datoresc împrejurărilor și diferitelor evenimente ce au loc în mod felurit. Sau violența unui război răstoarnă statele și schimbă legile, ori strâmtorarea sărăciei înfricoșate face același lucru. Adesea și epidemiile, cum e ciuma, aduc prefaceri silite, sau dacă anotimpurile își schimbă firea pe un timp mai îndelungat. Aruncând privirea asupra unor asemenea accidente, ne găsim porniți a spune, cum zisei și eu, că nici o lege nu este opera vreunui muritor, dar că aproape toate lucrurile omenești sunt în mâna soartei. Mi se pare că se poate spune de asemenea, cu drept cuvânt, același lucru despre navigație, despre pilotaj, despre medicină și despre purtarea războiului; dar cu privire la aceleași arte se poate spune tot așa și cu tot atâta dreptate și următorul lucru.

CLINIAS: Care?

ATENIANUL: Că Dumnezeu și împreună cu el întâmplarea și norocul conduc toate faptele omenești. Este totuși mai cuminte a zice că și arta are un rost în urma celorlalte; căci cu prilejul unei furtuni socotesc mai bună soarta celui ce se poate folosi de arta cârmaciului, decât a celui ce este lipsit de ea; sau cum?

CLINIAS: Așa e.

ATENIANUL: Oare nu același lucru are loc în toate celelalte situații și, în ce privește legiuirea, nu trebuie să recunoaștem că, chiar dacă sunt date de natură condițiile necesare unui ținut ce vrea să aibă cetățeni fericiți,

trebuie totdeodată ca statul acela să aibă și norocul de a da peste un legiuitor cunoscător al adevărului?

CLINIAS: Foarte adevărat grăiești.

ATENIANUL: Ce altă rugăciune rămâne să facă acela care stăpânește vreuna din artele de care vorbirăm, decât aceea ca soarta să-i dea împrejurări norocoase, așa ca să nu mai aibă trebuință decât de talentul său spre a reuși?

CLINIAS: Desigur.

ATENIANUL: Și dacă am pretinde ca toți ceilalți, pe care i-am numit, să-și spună obiectul rugăciunilor lor, nu-i așa că ar spune foarte ușor: nu?

CLINIAS: Ba da.

ATENIANUL: Cred că și legiuitorul ar face același lucru.

CLINIAS: Cred că da.

ATENIANUL: Să-i dăm deci cuvântul: „Legiuitorule, spune-ne ce condiții ceri și în ce stare vrei să ți se dea pe mână un stat, ca să-l poți organiza bine?“ Ce mai trebuie să adăugăm la aceasta? Oare face-vom pe legiuitor să răspundă el însuși? Sau nu?

CLINIAS: Ba da.

ATENIANUL: Iată ce va zice el: Dați-mi un stat supus unui tiran; tiranul acesta să fie însă tânăr, să aibă memorie bună și să fie inteligent, curajos și mărinimos din fire; și pentru ca toate aceste calități să poată fi folositoare scopului ce-mi pun înainte, să mai aibă și această calitate, care, cum am spus mai sus, trebuie să însoțească toate părțile virtuții.

CLINIAS: Pare-mi-se, Megillos, că prin această calitate, care trebuie să însoțească pe celelalte, străinul înțelege cumpătarea, nu-i așa?

ATENIANUL: Da, cumpătarea, scumpul meu Clinias; nu aceea învestită cu înțelesul de înțelepciune, ci aceea numită îndeobște cu numele acesta; aceea care se găsește mai întâi la oarecare copii și oarecare animale, care pare că le e înnăscută, și îi face moderați în folosința plăcerilor, pe câtă vreme alții se dedau lor fără măsură: cumpătarea aceasta, într-un cuvânt, despre care am spus că, despărțită de celelalte bunuri, nu este vrednică să fie pomenită. Mă înțelegeți?

CLINIAS: Desigur.

ATENIANUL: Așadar, tiranul să aibă și calitatea aceasta reunită cu celelalte, dacă vrem ca statul să dobândească acea constituție în timpul cel mai scurt și cât mai bine, și pe care dobândind-o să rămână cât mai fericit.

CLINIAS: Străine, în ce mod și cu ce dovezi ne vei convinge tu despre adevărul a ceea ce zici?

ATENIANUL: Este lesne, Clinias, de înțeles, că lucrul în mod natural așa trebuie să fie.

CLINIAS: Ce! După părerea ta, nu mai trebuie nimic altceva pentru scopul acesta, decât un tiran tânăr, cumpătat, inteligent, cu memorie bună, curajos și mărinimos din fire?

ATENIANUL: Mai pune și norocos, dar norocos în înțelesul ca în timpul domniei lui să apară vreun mare legiuitor, și ca soarta cea bună să-i apropie unul de altul. Când au loc toate acestea, Dumnezeu a făcut aproape tot ce-a putut face, când el vrea să facă un stat îndeosebi fericit: al doilea noroc al unei bune legiuiri este când doi asemenea șefi conduc statul, al treilea, când sunt trei; într-un cuvânt, dificultatea organizării crește cu numărul acelor ce guvernează; și, din contră, cu cât numărul acesta e mai mic, cu atât ea este mai ușoară.

CLINIAS: Astfel tu pretinzi că starea cea mai priincioasă a unui stat, ca să treacă la un guvernământ foarte bun, este tirania, când tiranul este cumpătat și sprijinit de un legiuitor destoinic, și că astfel prefacerea va fi cât se poate de ușoară și de iute, și că în al doilea loc este oligarhia și, în sfârșit, democrația; sau cum înțelegi?

ATENIANUL: Nicidecum așa. Ci în locul întâi tirania, în al doilea, guvernământul monarhic (regalitatea), în al treilea, oarecare fel de democrație; în al patrulea, oligarhia, care din firea sa este cea mai puțin proprie spre a da naștere acestui guvernământ perfect, fiindcă în oligarhie sunt cei mai mulți cârmuitori. Prefacerea aceasta, în adevăr, poate avea loc numai când se va întâlni un adevărat legiuitor și dacă el va lua parte la autoritate împreună cu aceia care pot totul în stat; astfel când dregătorii sunt puțini, autoritatea lor este mai mare, precum este tirania absolută, și în cazul acesta prefacerea este de obicei și mai repede și mai lesnicioasă.

CLINIAS: Cum adică? Căci nu am înțeles.

ATENIANUL: Și cu toate acestea nu o dată am lămurit, ci de mai multe ori, sau poate că voi n-ați văzut un stat supus unui tiran?

CLINIAS: Și nici nu mi-e dor de o asemenea priveliște.

ATENIANUL: Și totuși ai vedea acolo, ce am spus adineaori.

CLINIAS: Ce?

ATENIANUL: Că un tiran, care vrea să schimbe moravurile unui stat, n-are trebuință nici de sforțări mari, nici de timp prea îndelungat, ci el însuși trebuie să apuce pe calea pe care vrea să apuce și supușii săi, fie că are de gând să-i îndrepte către virtute, ori de a-i întoarce spre vicii; e de

ajuns ca el să o însemne, prin purtarea sa, pe aceea pe care ei cată s-o urmeze; să încurajeze, să răsplătească oarecare fapte, să condamne altele și să acopere de ocară pe cei ce nu-l ascultă.

CLINIAS: Credem lesne că cetățenii unui asemenea stat se vor conforma iute voinței unui om care dispune de astfel de convingere și de putere.

ATENIANUL: Scumpii mei amici, să nu încerce să ne convingă nimeni că schimbarea legilor se poate face în alt chip, mai repede și mai lesne, decât prin pilda dregătorilor, și nici că se face acum altfel, ori că se va face în viitor. Dar nu aceasta este ceea ce nu se poate face sau în orice caz e greu de făcut. Dar ceea ce are loc numai cu mare greutate și ceea ce nu s-a întâmplat decât foarte rareori în lungul șir al anilor, și aceea ce, când are loc, este un izvor de fericiri nenumărate pentru statul în care acest lucru are loc, este lucrul următor.

CLINIAS: Ce?

ATENIANUL: Când pronia divină inspiră dragostea de o viață rânduită de cumpătare și de dreptate unor dregători puternici, fie că guvernează monarhic, ori că puterea lor se bazează pe bogăția sau noblețea lor; sau când vreunul din ei va dobândi caracterul lui Nestor, care întrecea, zice-se, pe toți oamenii, în cumpătare și în moderație, mai mult decât îi întrecea în elocvență. Minunea aceasta a avut loc, după cât se spune, în timpul asediului Troiei, dar în zilele noastre nu se vede așa ceva. Deci dacă s-a găsit, ori dacă se va găsi în urmă, sau dacă se află astăzi pe lume un om cu firea aceasta, ferice de viața ce o duce, și mai fericiți, cei ce ascultă de lecțiile de cumpătare ce ies de pe buzele sale ! În general, este adevărat a zice, cu privire la oricare guvernământ, că dacă înțelepciunea și cumpătarea sunt reunite în persoana aceluiași om cu puterea suverană, de aci iau naștere originea statului desăvârșit și a legilor celor mai bune, și că altfel nu pot fi create. Aceasta fie zis în chip de oracol și ca o fabulă; și să rămână demonstrat că în oarecare privință este greu a se întocmi o legiuire bună într-un stat, și că în altă privință nimic n-ar fi mai scurt și mai lesne, dacă are loc ce-am zis.

CLINIAS: Cum așa?

ATENIANUL: Să încercăm a plăsmui prin cuvinte legi potrivite pentru statul tău, cam cum bătrânii dau lecții copiilor.

CLINIAS: Să continuăm, dar, și să nu mai întârziem.

ATENIANUL: Să invocăm pe Dumnezeu pentru izbânda constituirii 5
statului: să asculte rugăciunile noastre și să vină să înzestreze statul și legile lui cu însușirile pe care le-am cerut, plin de bunăvoință și bunătate.

CLINIAS: Îmi unesc și eu rugăciunea mea cu ale voastre.

ATENIANUL: Dar ce formă de guvernământ avem de gând să prescriem statului?

CLINIAS: Ce vrei să zici cu aceasta? Deslușește-ne mai lămurit. Oare (guvernământ democratic) domnia poporului sau a celor puțini (oligarhie), ori a celor mai buni (aristocrație) ori regalitatea (monarhia)? Căci socotim că nu ai în vedere tirania?

ATENIANUL: Acela dintre voi doi care, răspunzând mai întâi, vrea să vorbească despre guvernământul patriei sale, să răspundă cum e acesta?

MEGILLOS: Oare nu e mai drept ca să răspund eu mai întâi, fiind mai în etate?

CLINIAS: Poate.

MEGILLOS: Străine, când mă uit la guvernământul Lacedemonei, nu știu ce nume să-i dau, căci mi se pare că se aseamănă și cu tirania; căci, cât privește pe efori, are ceva tiranic și mi se pare că înfățișează câteodată și o specie populară de guvernământ, mai populară decât în orice alt stat. Iarăși ar fi absurd a tăgădui cu totul că e guvernat de către aristocrați; și chiar regalitatea la noi este pe viață; și se recunoaște la Sparta, ca și pretutindeni aiurea, că ea este guvernământul cel mai vechi. Așa că nu pot, cum am zis, dacă sunt întrebat acum, așa pe neașteptate, să-ți răspund precis care este constituția statului nostru.

CLINIAS: Eu sunt tot așa de strâmtorat ca și tine, Megillos, și nu pot hotărî bine ce fel este guvernământul din Cnosos.

ATENIANUL: Încurcătura voastră, prea bunii mei amici, vine de acolo, că guvernămintele voastre sunt adevărate guvernăminte; căci, cele pe care le numirăm acum, nu sunt guvernăminte; ele nu sunt decât niște adunări de cetățeni, dintre care unii sunt stăpâni, iar ceilalți, sclavi; și fiecare din ele ia numele părții în care rezidă autoritatea. Însă dacă de aci trebuie luat numele unui stat, trebuie să i se dea numele aceluia care este domnul tuturor ființelor inteligente, numele zeului.

CLINIAS: Care e zeul acesta?

ATENIANUL: Nu trebuie oare să ne folosim iarăși de o fabulă dacă vrem să deslușim ce mă întrebați?

CLINIAS: Dacă crezi că trebuie procedat așa...

6 ATENIANUL: Se povestește că, în timpul lui Saturn, cu multe veacuri mai înainte de așezarea guvernămintelor de care am vorbit, a existat o domnie, o administrație perfectă, în comparație cu care guvernământul cel mai bun de astăzi nu este decât o imitație.

CLINIAS: Pare că avem cel mai mare interes să auzim ce vrei să ne povestești.

ATENIANUL: Așa cred și tocmai de aceea vreau să fac o digresiune din ea.

MEGILLOS: Foarte bine ai făcut, și tot așa de bine va fi, să urmezi cu povestea, întrucât se raportă la problema noastră.

ATENIANUL: Trebuie să fac, cum vroiți. Am auzit, prin tradiție, cât de fericită era viața oamenilor din secolul acela, când pământul producea de la sine, din belșug, tot ce le era necesar. Iată care era pricina acestui lucru, după cât se spune. Saturn, băgând de seamă că nici un om, după cum am spus mai sus, nu e în stare să guverneze pe oameni cu o autoritate absolută, fără ca să cadă în desfrâu și în nedreptate, așează în orașe, ca dregători și regi, nu oameni, ci genii cu o fire mai aleasă și mai divină ca a noastră, pe demoni, ca să facă cu noi ceea ce și noi facem cu turmele, fie de oi, fie de alte animale domestice. În adevăr, noi nu punem boi să conducă pe ceilalți boi, nici capre, caprelor, ci fiind superiori ca speță le stăpânim pe ele. Tot așa, zeul acesta, iubitor de oameni, puse ca dregători peste noi niște ființe superioare nouă, demonii (geniile), care ne guvernau deopotrivă de lesne și din partea lor și în ce ne privește pe noi, și astfel făcură să domnească pe pământ pacea, cuviința, libertatea, dreptatea și ne aduseră zile fericite, lipsite de tulburări și neunire. Povestea aceasta este adevărată și astăzi și ne învață că nu există leac pentru viciile și relele statului, care nu va avea zei, ci oameni, să le conducă; că datoria noastră este să ne apropiem pe cât se poate de guvernământul lui Saturn, de a încredința cârmuirea vieții noastre publice și particulare părții nemuritoare a ființei noastre și, dând numele de legi poveților izvorâte din rațiune, să le luăm drept călăuză în administrația familiilor și a statelor. Din contră, în orice guvernământ ar fi, monarhic, oligarhic sau democratic, dacă acela care comandă are sufletul robit de o mulțime de dorințe și patimi, pe care se silește în zadar să le satisfacă, pentru că sufletul său nu se poate umple și fiindcă răul care îl roade este nesățios și fără leac; un asemenea om, ori că ar conduce pe un particular sau un stat, va călca în picioare toate legile; și nu se poate, cum ziceam adineaori, ca vreun om să fie fericit sub un asemenea conducător.

Și acum e datoria noastră, Clinias, să înțelegem povestea aceasta și să vedem dacă ne vom îndruma după ea, sau ce vom face?

CLINIAS: Trebuie să ne conformăm ei.

ATENIANUL: Gânditu-te-ai, că unii zic, că există atâtea specii diferite de legi, câte feluri de guvernământ există? Cercetarăm diferitele forme admise de guvernământ. Cât despre chestiunea de față, nu crede că prezintă un interes neînsemnat; dimpotrivă, ea este foarte importantă și ne readuce iarăși la problema cea mare despre natura dreptului și a nedreptului. Legile, zic ei, nu trebuie să aibă drept scop nici războiul, nici virtutea luată în întregul său, ci interesul guvernământului stabilit, oricare ar fi, și menținerea autorității sale: și, iată, după ei, adevărata definiție a justiției, scoasă din însăși natura.

CLINIAS: Care definiție?

ATENIANUL: Interesul celui mai tare.

CLINIAS: Explică-te mai clar.

ATENIANUL: Nu-i adevărat că, în orice stat, cel mai tare face legile?

CLINIAS: Adevărat.

ATENIANUL: Ori crezi tu, urmează ei, că vreodată un șef de guvernământ, fie poporul, fie un tiran sau oricare altul, își va propune în legile sale altă țintă decât aceea de a-și păstra autoritatea sa?

CLINIAS: Nu, fără îndoială.

ATENIANUL: Și oricine va cuteza să calce legile sale nu trebuie să se aștepte a fi pedepsit din cauza acestei călcări, ca de o nedreptate, de către legiuitorul ce nu recunoaște ca drept decât ceea ce este conform legilor sale?

CLINIAS: Așa se pare.

ATENIANUL: Aceasta este, încheie ei, și va fi totdeauna natura dreptății.

CLINIAS: Da, dacă trebuie să-i credem.

ATENIANUL: Și aceasta e una din maximele pe care se întemeiază dreptul de a comanda.

CLINIAS: Care maxime?

ATENIANUL: Acelea, de care am vorbit când cercetam ce persoane trebuie să conducă și care să se supună. Am hotărât că părinții trebuie să conducă pe copii, bătrânii pe tineri, oamenii de familie bună, pe aceia de neam prost. Mai erau, dacă v-aduceți aminte, multe alte maxime, care se ciocneau unele cu altele, printre care se găsea și aceea despre care vorbim;

și cu prilejul acesta am zis, împreună cu Pindar, că dreptul (de a stăpâni) al celui puternic e potrivit naturii.

CLINIAS: În adevăr, așa am zis.

ATENIANUL: Ia vezi, printre atâția concurenți, cui vom încredința statul nostru. Căci iată ce s-a întâmplat de nenumărate ori în mai multe state.

CLINIAS: Ce?

7 ATENIANUL: Dându-se luptă pentru putere, învingătorii au pus cu atâta înverșunare stăpânire pe toate posturile de conducere, așa că n-au lăsat nici o parte de cârmuire învinșilor, nici urmașilor lor, și au petrecut viața într-o bănuială neîntreruptă, temându-se totdeauna ca nu cumva, dacă cineva din partidul învins ar ajunge să guverneze la rândul său, ura persecuțiilor îndurate în trecut să-l împingă la fapte de răzbunare. Ci, noi afirmăm că asemenea guvernăminte nu merită numele acesta, și că nu sunt legi adevărate decât acelea care năzuiesc la binele obștesc al statului; că legile, al căror unic scop este interesul câtorva, sunt ale facțiunilor, iar nu ale statului; și că ceea ce se numește acolo dreptate, nu este decât un cuvânt. Ceea ce spunem aici are de scop să ne întărească în hotărârea ce-am luat, de a nu încredința funcțiile publice în statul nostru nici bogaților, nici celor de neam, nici celor puternici la corp, nici celor cu statura înaltă, nici unora cu superiorități exterioare, ci numai cetățenilor care se vor arăta cei mai supuși legilor stabilite și care îi vor întrece pe ceilalți în privința aceasta; numai pe acesta trebuie să-l facem cel dintâi servitor al legilor. În al doilea rând, trebuie să-l punem pe acela care, în urma celui dintâi, s-a deosebit mai mult în această privință; și tot așa cu ceilalți, conform aceleiași ordini și după aceeași proporție. De altfel, dacă am numit pe magistrați, slujitori ai legii, nu din dorința de a inova, ci pentru că sunt încredințat că mântuirea statului atârnă de lucrul acesta și pentru că contrarul pricinuiește fără greș pieirea sa; fiindcă văd că e foarte apropiată ruina unui stat, unde legea este fără putere și e supusă acelora care guvernează; și că dimpotrivă, oriunde legea este singură suverană și unde magistrații sunt cei dintâi supuși ai săi, cu binele obștesc eu văd adunându-se în statele acestea toate bunurile, ce zeii obișnuiesc a le da lor.

CLINIAS: Așa e, străine, și pentru vârsta ta, vezi destul de ascuțit.

ATENIANUL: Vederea tânărului prinde greu asemenea lucruri, pe când a bătrânului este foarte pătrunzătoare.

CLINIAS: Ai dreptate.

ATENIANUL: Şi după acestea? Oare să nu presupunem că coloniştii tăi s-au aşezat şi că sunt de faţă şi că de aci înainte trebuie să ne povăţuim cu ei despre ce rămâne de făcut?

CLINIAS: Ba da.

ATENIANUL: Bărbaţi, le vom zice, Dumnezeu, după o veche tradiţie, este începutul, mijlocul şi sfârşitul tuturor fiinţelor; el merge totdeauna în linie dreaptă, conform naturii sale, în acelaşi timp când circulă în jurul lumii; dreptatea îl urmează ca tovarăşă, gata să pedepsească pe cei ce părăsesc legea divină. Oricine vrea să fie fericit trebuie să se ţină de dreptate, mergând plecat şi modest pe urmele ei. Dar cât despre cel ce se umflă de semeţie, de avere, de demnităţi, din cauza calităţilor corpului, acela a cărui inimă tânără şi smintită este roasă de dorinţe ambiţioase, încât crede că n-are nevoie nici de şef, nici de călăuză şi că este în stare să conducă pe alţii, Dumnezeu îl lasă în voia lui. Părăsit astfel, se uneşte cu alţi trufaşi ca şi el, se scutură de orice supunere şi aduce tulburare pretutindeni. Câtva timp, pare că înseamnă ceva în ochii proştilor; dar dreptatea îl pedepseşte degrabă în mod răsunător; în cele din urmă el îşi pricinuieşte pieirea lui, a familiei şi a patriei sale. Pentru că aşa este orânda neschimbătoare a lucrurilor, ne întrebăm: ce trebuie să gândească, ce trebuie să facă înţeleptul?

CLINIAS: Este vădit că orice om chibzuit va fi de părere că trebuie totdeauna să meargă pe căile divinităţii.

ATENIANUL: Dar care este purtarea care ne face plăcuţi lui 8
Dumnezeu? Eu nu văd decât una singură, bazată pe norma aceasta veche, că semenul este prieten cu semenul său, când amândoi au aceeaşi măsură. Căci toate lucrurile fără această măsură nu se pot reuni unele cu altele şi nici cu cele ce o păstrează. Ori, Dumnezeu este măsura dreaptă a tuturor lucrurilor, mai bine decât un om, după cum se zice, oricare ar fi el. Prin urmare, nu este alt chip de a ne face plăcuţi lui Dumnezeu, decât a ne strădui din toate puterile spre a ne asemăna cu el. Potrivit acestei maxime, omul cumpătat este prieten cu Dumnezeu, căci se aseamănă cu el; dimpotrivă, omul necumpătat nu numai că nu se aseamănă cu el, dar încă îi este cu totul opus şi din cauza aceasta este nedrept. Acelaşi lucru trebuie să spunem şi despre celelalte virtuţi şi vicii. Această maximă ne duce la o alta, cea mai frumoasă şi cea mai adevărată din toate, anume că din partea unui om bun este o faptă vrednică de laudă, foarte bună, care contribuie nemăsurat la fericirea vieţii sale şi care este înăuntrul orânduirii lumii, de

a face sacrificii zeilor și de a comunica cu ei, prin rugăciuni, pomeni și un cult sârguitor; dar cu privire la cel rău, contrarul are loc, fiindcă sufletul celui rău e necurat, pe când sufletul celui drept este curat; ori nu se cade unui om de bine, și încă mai puțin lui Dumnezeu, de a primi darurile ce i le dă o mână pătată de crime. Toate ostenelile ce-și dau răii, să capete milostivirea zeilor, sunt deci nefolositoare, pe câtă vreme cel drept lucrează cu izbândă în scopul acesta. Aceasta este ținta către care trebuie să năzuim. Dar care sunt, ca să zic astfel, armele[1] rugăciunilor noastre, și care sunt cele mai potrivite dintre ele, spre a atinge ținta? Mi se pare, mai întâi, că după slujbele datorate zeilor locuitori ai Olimpului și zeilor protectori ai statului, se atinge ținta adevăratei pietăți, jertfind zeilor subpământeni victime de ordinul al doilea în număr pereche[2] și măruntaiele din stânga ale acestor victime; păstrând pentru zeii cerești victimele cele mai bune, în număr fără soț și măruntaiele din dreapta. După zei, înțeleptul va face slujbe potrivite și pentru demoni (genii), apoi pentru eroi. Zeii fiecărei familii vor avea de asemenea altare particulare, cu un cult prescris de lege. Apoi trebuie să cinstim pe autorii zilelor noastre, în timpul vieții lor. Aceasta este cea dintâi, cea mai mare, cea mai trebuincioasă din toate datoriile: trebuie să ne încredințăm că toate bunurile ce posedăm aparțin acelora de la care am primit viața și educația, și că se cuvine să le închinăm fără rezervă în serviciul lor, începând cu bunurile averii, trecând apoi la acelea ale corpului și, în fine, la cele ale sufletului, achitându-le astfel, cu mare dobândă, îngrijirile, ostenelile și muncile care i-a costat altădată copilăria noastră, și îndoind luarea-aminte față de ei, pe măsură ce infirmitățile etății li le fac mai necesare. Pe lângă aceasta trebuie, tot timpul vieții sale, a vorbi cu părinții săi cu un respect religios, pentru că de vorbe, aceste lucruri așa de ușoare și zburătoare, este legată o pedeapsă grea; și Nemesis, zeița Dreptății, este însărcinată a veghea asupra acestui fel de greșeli. Astfel, trebuie să cedăm mâniei lor, să lăsăm liber cursul urii lor, fie că o rostesc prin vorbe ori prin fapte și să-i scuzăm, cu gândul, că un tată ce se crede jignit de către fiul său are un drept legitim a se mânia pe el. În ce privește îngropăciunea după moartea lor, cea mai frumoasă va fi aceea care va depăși mai puțin limitele celei de mijloc. Deci nici nu trebuie a depăși

[1] Proiectilele.

[2] Unul din preceptele lui Pitagora era de a se jertfi zeilor cerești în număr fără soț, celor subpământeni în număr cu soț *(Viața lui Numa)*.

mărimea ordinară a monumentelor de felul acesta, dar nici a face mai puțin pentru părinții noștri, decât au făcut ei pentru ai lor. Să nu neglijăm nici slujbele anuale, întocmite spre a cinsti memoria morților, ci să ne silim s-o facem nemuritoare, dacă se poate, prin exactitatea de a împlini tot ceea ce le datorăm și a închina, pentru o datorie așa de dreaptă, o parte din averea ce-am primit de la soartă. Purtându-ne în modul acesta și trăind după aceste norme, vom primi de la zei, și de la ființele cu o fire mai desăvârșită ca a noastră, răsplata cuceriniciei noastre și vom petrece cea mai mare parte a vieții într-o speranță dulce. Cât despre datoriile față de copiii noștri, rudele noastre, amicii noștri, față de concetățenii noștri, față de ospitalitatea recomandată de către zei și celelalte datorii ale societății, care, fiind împlinite potrivit vederilor legii, trebuie să mărească plăcerea vieții noastre, este treaba legilor să le hotărască amănuntele, este treaba lor să ne facă să le ținem fie prin convingere, ori de a se sluji de forță și pedepse spre a readuce pe calea dreaptă pe cei ce s-ar împotrivi căilor blândeții și de a contribui astfel, cu ajutorul zeilor, la fericirea desăvârșită a statului. Mai sunt și alte chestiuni pe care trebuie să le hotărască legiuitorul, dacă cugetă la fel cu mine; dar, pentru că nu s-ar cuveni să le înfățișeze de la început sub formă de lege, mi se pare că ar fi mai bine să înceapă făcând un plan general al lor, atât pentru el, cât și pentru aceia cărora le sunt destinate legile, nelăsând, pe cât posibil, nimic la o parte; după aceea se va gândi să facă legi. De altfel, este anevoie a reuni atâtea materii deosebite, cuprinzându-le oarecum sub aceeași denumire, ca într-un model care le rezumă pe toate. Totuși să încercăm a găsi oarecare punct fix, la care ne-am putea opri.

CLINIAS: Spune, care?

ATENIANUL: Aș vrea ca cetățenii să fie cât mai ascultători față de virtute și e vădit că legiuitorul va încerca să-i formeze astfel în tot cursul legiuirii sale.

CLINIAS: Cum altfel?

ATENIANUL: Mi se pare că o cuvântare ca aceea ce o ținurăm, dacă 9
se adresează unui suflet ce nu e cu totul sălbatic, poate să-l facă mai blând și mai ascultător la lecțiile ce i se dă; și ar fi un mare folos, dacă am reuși să mărim, dacă nu mult, barem întrucâtva, ascultarea elevilor noștri, câștigându-ne buna lor voință. În adevăr, se găsesc puține persoane care să năzuiască la virtute pe calea cea mai dreaptă, și din toate puterile sufletului lor; cei mai mulți privesc pe Hesiod ca înțelept, fiindcă el a zis că drumul

care duce la vicii este neted, nu ne costă sudori şi sosim îndată la capătul lui:

„Dar 'naintea virtuţii au pus zeii veşnic sudoarea.
Lungă-i, pietroasă şi grea cărarea ce duce spre dânsa,
La-nceput. Însă dacă pe culme-ai ajuns, calea este
Foarte uşoară, măcar că 'nainte aşa de greu fuse"[1].

CLINIAS: Mi se pare că poetul are dreptate.

ATENIANUL: Desigur. Dar vreau să vă pun sub ochi efectul ce am voit să produc prin cuvântarea mea dinainte.

CLINIAS: Să vedem.

ATENIANUL: Aşadar, să zicem astfel legiuitorului: „Legiuitorule, spune, dacă tu ai şti ce se cade ca noi să vorbim şi să facem, nu-i aşa că ne-ai spune fără îndoială?"

CLINIAS: Desigur.

ATENIANUL: Oare n-am auzit mai sus, din gura ta, că nu trebuie să lăsăm poeţilor libertatea de a spune tot ce le place, pentru că, necunoscând ceea ce ei pot spune contrar legilor, fac rău statului?

CLINIAS: Nimic mai adevărat.

ATENIANUL: Şi acum, dacă i-am spune lucrurile acestea în numele poeţilor, am spune ceva nedrept?

CLINIAS: Ce?

ATENIANUL: „Legiuitorule, este o vorbă veche, obişnuită poeţilor şi aprobată de toată lumea, că poetul, când e aşezat pe trepiedul Muzelor, nu mai e stăpân pe sine şi, ca o fântână, el lasă să curgă tot ce-i vine în spirit; şi că arta sa nefiind decât o imitaţie, când zugrăveşte pe oameni în situaţii opuse, este adesea silit să spună contrarul a ceea ce a spus, fără să ştie de care parte se află adevărul. Însă legiuitorul nu are dreptul să facă acelaşi lucru în lege, să vorbească în două chipuri despre acelaşi lucru, ci trebuie totdeauna să hotărască într-un singur fel despre aceeaşi chestiune. Acum judecă şi tu după ceea ce ai spus adineaori cu privire la îngropăciune. Deşi ele sunt de trei feluri, una luxoasă, una săracă şi alta mijlocie, tu te-ai oprit la aceasta din urmă, ca s-o prescrii şi să o lauzi cu simplitate. Cât mă

[1] *Munci şi Zile*, v. 286 şi urm.

privește, dacă aș pune în versurile mele o femeie avută, care ar dispune însăși orânduirea înmormântării ei, trebuie să vorbească despre o înmormântare măreață; dacă ar fi un om sărac și econom, el ar alege înmormântarea săracă; în fine, unul cu avere și dorințe modeste și-ar alege înmormântarea mijlocie. Tu nu hotărăști decât o înmormântare mijlocie; dar tu nu deslușești îndestul: trebuie să spui ce și cât înțelegi prin mijlociu. Altminteri, nu crede că o asemenea maximă poate fi privită ca lege".

CLINIAS: E foarte adevărat ceea ce spui.

ATENIANUL: Oare legiuitorul nostru nu va pune, ca introducere, o expunere de motive la începutul fiecărei legi, ori hotărăște îndată ce trebuie făcut și ce nu, și hotărând sancțiunile, va trece oare la altă lege, fără să adauge nici un motiv potrivit spre a convinge pe concetățenii săi și a le îndulci jugul ascultării? Și după cum medicii caută pe bolnavi, unul după o metodă, altul după alta... dar mai înainte de a termina comparația aceasta, să ne reamintim și una și cealaltă metodă de a căuta pe bolnavi; pe urmă vom adresa legiuitorului aceeași rugăminte, pe care ar face-o niște copii medicului lor, de a se sluji în căutarea lor de leacurile cele mai dulci. Iată ce vreau să zic. Știți că medicii propriu-zișI au ajutoare în slujba lor, cărora de obicei li se zice tot medici. 10

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Mai știți că aceștia din urmă, liberi ori sclavi, învață arta lor numai din practică, împlinind ordinele șefilor lor și văzându-i cum lucrează; pe câtă vreme medicii adevărați au învățat știința lor dintr-o vocație naturală și tot astfel o predau și discipolilor lor. Recunoști aceste două feluri de medici?

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Bolnavii în orașe sunt ori liberi, ori sclavi; ai băgat de seamă că sclavii se duc să se caute de obicei la semenii lor, care umblă prin oraș, sau îi așteaptă pe bolnavi în cabinetul lor? Felul acesta de medici nu intră în nici un amănunt cu bolnavul, cu privire la boala lui, și nu îngăduie să discute cu el despre ea; ci după ce i-au prescris, ca niște adevărați tirani și cu toată suficiența unui om priceput, ceea ce le vine în minte din practica lor, ei îl părăsesc brusc, spre a se duce la un alt bolnav, descărcând astfel pe șefii lor de o parte a grijilor profesiunii lor. Dimpotrivă, adevăratul medic nu vizitează și nu caută decât bolnavii de condiție liberă ca și el; el se informează, sau despre ei înșiși, sau despre prietenii lor, despre originea și progresul bolii; după ce a primit toate deslușirile necesare, el instruiește la

rândul său pe bolnavi, atât cât stă în puterea sa, neprescriindu-le nici un leac mai înainte de a-i convinge, cu motive bune, să le ia; și astfel încearcă să le redea sănătatea puțin câte puțin, îmblânzindu-le spiritul și pregătindu-i la orice pe calea convingerii. Care este, după părerea ta, mai bun medic, din amândoi? Și tot așa zic și despre maeștrii gimnaziului; care este mai bun din ei: acela ce se slujește de două mijloace spre a ajunge la ținta sa, ori cel ce se slujește de unul singur, și încă de cel mai puțin bun și cel mai aspru?

CLINIAS: Nici nu mai încape comparație; cel dintâi e mai bun.

ATENIANUL: Vrei să cercetăm aplicația acestor două metode, una dublă, alta simplă, cu privire la legiuire?

CLINIAS: Foarte bucuros.

ATENIANUL: Pe zei, spune-mi, care este legea pe care o va aduce mai întâi legiuitorul? Nu va începe oare prin a orândui punctul care, după ordinea naturii, este temelia și principiul societății politice?

CLINIAS: Fără îndoială.

ATENIANUL: De unde-și trag statele originea și ființa lor? Nu oare din căsătorie, și din unirea celor două sexe?

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Astfel, în orice stat, este bine să se înceapă cu legile ce privesc căsătoria.

CLINIAS: Fără îndoială.

ATENIANUL: Să vedem care este metoda simplă, pe care o poate întrebuința legiuitorul: iat-o, cam cum este. Se vor căsători de la vârsta de treizeci de ani până la treizeci și cinci. Oricine nu o va face, va fi pedepsit în averea și în cinstea sa: va plăti cutare ori cutare amendă și va suferi cutare ori cutare ocară. Aceasta e metoda simplă a legilor cu privire la căsătorie; să trecem la aceea, care este dublă. Se vor căsători de la treizeci până la treizeci și cinci de ani. Fiecare va medita că natura omenească se împărtășește într-un sens oarecare din nemurire, către care fiecare om năzuiește în mod firesc cu cel mai mare zel; căci aceasta este fondul iubirii de glorie și a dorinței de a nu rămâne uitat după moartea sa. Durata neamului omenesc este cât și aceea a timpului: oamenii se urmează unii pe alții și se vor urma fără întrerupere cu anii, fiindcă ei își procură un fel de nemurire, înlocuind o generație cu alta, așa că specia este totdeauna aceeași. Este deci o crimă pentru orice om de a se lipsi de bunăvoie de folosul acesta; și înseamnă a se lipsi de bunăvoie, refuzând a lua o femeie și a face

copii. Astfel acela care va urma legea, nu va avea să se teamă de nimic pentru sine; dar oricine va înfrânge-o, și nu se va lega încă până la treizeci și cinci de ani, va plăti în fiecare an cutare ori cutare sumă, ca să nu-și închipuie că celibatul e o stare comodă și folositoare; și el nu va avea parte nici de cinstea ce tinerii o arată la noi celor de o vârstă înaintată. Din cele două modele de legi, pe care le auziți, este dreptul vostru să judecați dacă e mai bine să ne ținem de metoda dublă, expunând, în chipul cel mai scurt posibil, motivele de convingere și amenințările; ori dacă vom prefera metoda simplă și mai scurtă, mărginindu-ne numai la amenințări.

MEGILLOS: Străine, lacedemonianul preferă scurtimea în orice. Cu toate acestea, dacă mi s-ar lăsa în seamă alegerea din aceste două formule de legi, și dacă mi-ar cere cineva sfatul cu privire la aceea care aș vrea să mi se aplice mie, aș alege-o pe cea mai lungă; și tot astfel aș face relativ la orice altă lege, dacă mi-ar fi prezentată sub o formă sau alta. Dar trebuie să știm care este, cu privire la aceasta, părerea lui Cliniàs, cu atât mai mult cu cât legile acestea sunt menite la folosință patriei sale.

CLINIAS: Sunt întru toate de părerea ta, Megillos.

ATENIANUL: De altfel, cred că e o mare copilărie de a se sinchisi cineva că un cuvânt e mai scurt ori mai lung. Nu trebuie să ne oprim nici la ce e lung, nici la ce e scurt, ci la ceea ce e mai bun. Este vădit că din cele două formule de legi, pe care le propusei, una are față de cealaltă o superioritate mai mult decât îndoită, cât privește folosul, ce suntem în drept de a aștepta de la ele: și comparația făcută de mine cu cele două specii de medici este cu totul justă. Mi se pare că până acum nici un legiuitor nu a cugetat la aceasta: ei au două mijloace de a face ca legile să fie respectate: convingerea și forța; față de mulțimea ignorantă ei întrebuințează totdeauna numai pe cel de-al doilea. Ei nu știu ce înseamnă a îndulci forța cu convingerea; și forța este singurul resort, ce-l pun în mișcare. Cât mă privește, prieteni, eu văd că mai este necesar a întrebuința un al treilea mijloc, de care astăzi nu se slujește nimeni[1]. 11

CLINIAS: Despre ce vorbești?

ATENIANUL: Despre un lucru căruia, prin nu știu ce noroc, convorbirea noastră i-a dat naștere. În adevăr, convorbirea aceasta despre

[1] Cicero zice (*De legibus*, II) că Platon a luat de la Zaleucos, legiuitor al locrienilor, și de la Charondas, legiuitor al turienilor, ideea aceasta de a pune înaintea fiecărei legi o expunere de motive, care îi arată rostul și înțelepciunea.

legi a început de dimineață; suntem la amiază, și iată-ne sosiți în locul acesta plăcut și potrivit pentru odihnă, fără să fi vorbit despre altceva, decât despre legi; și cu toate acestea am început materia aceasta, drept vorbind, numai de câteva momente; și tot ceea ce precede trebuie privit numai ca un preludiu. Vreau să zic că în toate discuțiile și, în general, oriunde intervine vocea, există introduceri, și oarecum niște exerciții pregătitoare, prin care cineva încearcă, conform regulilor artei, să realizeze ceea ce trebuie să urmeze. Vedem că în ce privește ariile, ce se cântă pe liră și cărora li se dă numele de legi, precum și în orice fel de muzică, există felul acesta de preludii, compuse cu o artă admirabilă. Însă nimeni nu s-a gândit încă să facă preludii pentru legile adevărate, care sunt, după părerea noastră, legile politice: nimeni n-a compus încă preludii pentru ele și nu le-a dat la lumină, ca și cum din firea lor ele nu trebuie să aibă așa ceva. Totuși, dacă nu mă înșel, tot ce am spus până acum este o probă că și ele au preludii; și această formulă de lege, pe care am numit-o dublă, conține, dacă o înțelegem cu se cade, două lucruri foarte deosebite: legea și preludiul legii. Porunci tiranice, pe care le-am comparat cu prescripțiile sclavilor ce exercit medicina, constituie, vorbind drept, legea curată; ceea ce precede și este menit a produce convingerea în spirite, și o produce în adevăr, aceasta este față de lege ceea ce exordiul este pentru un discurs. Căci scopul legiuitorului în acest preambul, în care încearcă să convingă, este de a pregăti pe acela, căruia se adresează legea, să primească binevoitor și ascultător prescripția, care este însăși legea: preambulul acesta, după mine, s-ar numi mai bine preludiul, iar nu prefața legii. În urma celor ce rostii, nu mai rămâne oare nimic de adăugat? Aș vrea ca legiuitorul să nu propună nici o lege, mai înainte de a fi precedată de un preludiu, așa ca aceste două părți să fie în lucrarea sa tot așa de deosebite, precum sunt între ele cele două metode legislative citate.

CLINIAS: Cât mă privește, aș supune metodei acesteia pe oricine se ocupă de legiuiri.

ATENIANUL: Mi se pare, Clinias, că ai dreptate, dacă vrei doar să zici că orice operă de legiuire trebuie precedată de preludiul (expunerea de motive) cuvenit, căci partea următoare este importantă și nu este indiferent dacă materia se imprimă mai clar sau neclar în memorie. Totuși n-ar fi drept să cerem o expunere de motive pentru toate legile, mari și mici, precum nu trebuie să se facă preludii la toate compozițiile muzicale și la toate discursurile. Nu doar că fiecare din operele acestea nu ar putea avea

pe al său, însă nu se cuvine să se facă pentru toate, ci vom lăsa la gustul muzicantului sau oratorului să spună când e necesar sau nu un preludiu.

CLINIAS: Adevărat, însă să ne grăbim a intra în materie. Să ne întoarcem la subiectul nostru și să începem, dacă crezi că e bine, cu chestiunea de care vorbeai adineaori, fără să bănuiești că făceai un preludiu. Să facem încă o repetiție, cum zic artiștii, ca să reușim mai bine a doua oară. Să începem, de astă dată, nu o discuție oarecare, ca adineaori, ci un adevărat preludiu, după ce vom fi convenit că partea următoare este un preludiu. Cele spuse despre cultul zeilor, despre respectul datorat părinților și în momentul acesta despre căsătorie sunt suficiente. Să încercăm a lămuri ceea ce urmează, până ce tu vei dezvolta, cât crezi, preludiul acesta; apoi vei intra în amănuntele legilor propriu-zise.

ATENIANUL: Precum recunoști, am vorbit destul de datoriile noastre către zei, demoni și părinți, în timpul vieții lor și după moartea lor, și tu mă îndemni a completa ce mai lipsește preludiului acestuia.

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Ei bine, acum e momentul a cerceta împreună, eu vorbind, iar voi ascultând, grija mai mare sau mai mică ce trebuie să avem de sufletul, de corpul nostru și de avere. Așa vom ajunge, cât depinde de noi, la adevărata educație. Iată de aci înainte câmpul deschis conversației noastre.

CLINIAS: Foarte bine.

CARTEA a V-a

1 ATENIANUL: Cum ați ascultat ce-am spus despre zei și iubiții noștri ascendenți, ascultați acum ce spun și despre suflet. El este elementul divin și cel mai intim din ființa noastră și cel mai însemnat după zei. Sunt două ființe în noi: una mai bună și puternică, menită să comande; cealaltă, inferioară, ținută să asculte. Vom prefera deci totdeauna partea menită a comanda, aceleia ținute să asculte. Așadar am dreptate să susțin ca sufletul să aibă locul întâi în cultul nostru după zei și după ființele cele mai apropiate de ei. Dar nimeni dintre noi, ca să zic așa, nu-l cinstește precum merită, ci numai i se pare că-l cultivă. Onoarea e un bun divin și nimic din cele rele nu e demn să fie onorat. Așa că oricine crede că-și înalță sufletul prin cunoștințe, talente sau dregătorii publice, însă din rău nu-l face mai bun, greșit își închipuie că-l cultivă; de fapt, îl cultivă foarte puțin. De copil, fiecare om se crede capabil să cunoască toate și își închipuie că lăudându-și sufletul îl și cultivă, și se grăbește să-i acorde libertatea de a face ce îi place. Dar noi susținem, din contră, că a se purta așa înseamnă a-și pierde sufletul, în loc de a-l cultiva pe el, care merită, precum am spus, întâiul rang după zei. Iarăși nu înseamnă că-și îngrijește sufletul, cine nu se socotește pe sine, ci pe alții, autorul păcatelor și al numeroaselor și marilor sale nefericiri, iar pe sine se crede totdeauna fără vină; ci este mult departe de adevăr, ci chiar îl dăunează. Nici atunci nu-l cultivă, când, uitând poveștele și îndemnurile legiuitorului, îl lasă în voia plăcerilor; ci mai degrabă îl înjosește, umplându-l de porniri rele și de mustrări de cuget. De asemenea, îl degradează, departe de a-l cultiva, când în loc de a se ridica prin răbdare

deasupra trudelor și temerilor, durerii și mâhnirilor, pe care legea poruncește a le birui, cineva se lasă, ca un nemernic, în stăpânirea lor. Nici atunci nu-l cultivă când ajunge să creadă că viața e bunul cel mai prețios. Din contră, prin credința aceasta îl dezonorează, căci privind ca un rău, cele ce se petrec în viața de apoi, omul piere sub povara ideii acesteia funeste. Acesta n-are curajul a se împotrivi supărărilor, a sta de vorbă cu sine însuși și a se convinge că de fapt nu știe, dacă nu cumva zeii, domnitori în lumea de apoi, nu ne păstrează acolo bunurile cele mai prețioase. Iarăși vrea să zică a-și disprețui sufletul în mod real și deplin, preferând frumusețea înaintea virtuții, căci preferința aceasta atribuie corpului predomnirea asupra sufletului. Este contra rațiunii a pune ceva pământesc mai presus decât ceea ce-și trage originea din ceruri. Cine are despre sufletul său o altă idee nu știe cât de superior este bunul pe care-l nesocotește. Iarăși nu se cultivă sufletul, cu daruri, când cineva dorește să adune avuții pe cale necinstită și când nu se revoltă contra sa însuși că le-a câștigat în modul acesta; ba dimpotrivă greșește foarte mult, fiindcă înseamnă a vinde în schimbul a puțin aur ceea ce sufletul are mai prețios. În adevăr, tot aurul care se află pe pământ și în sânul său nu merită a fi pus în cumpănă cu virtutea. Într-un cuvânt, cine nu se abține, cât poate, de la faptele pe care legiuitorul le interzice ca rușinoase și rele și nu se ține din contră de acelea ce îi sunt propuse ca bune și frumoase, acela nu vede că umblă cu sufletul, sau entitatea aceasta divină, în mod insultător și jignitor. Aproape nimeni din cei ce se conduc astfel nu iau aminte la pedeapsa cea mai mare pe care infracțiunea o târăște după ea: pedeapsa aceasta constă în asemănarea cu cei răi și în ura pe care această asemănare le-o insuflă contra oamenilor buni și vorbelor cuviincioase, făcându-i a rupe orice legături cu aceștia și a căuta societatea celor răi ca și ei, până a se alipi oarecum de ei. Când au ajuns în halul acesta, ajunge o necesitate ca ei să facă și să rabde ceea ce e natural ca răii să facă și să zică între ei. Însă aceasta nu e încă pedeapsa adevărată, fiindcă ceea ce e just e frumos, iar pedeapsa, parte alcătuitoare din justiție, este și ea frumoasă. Pedeapsa adevărată e răzbunarea ce urmează nedreptatea. Infractorul care o suferă, precum și cel ce nu o suferă, amândoi sunt nefericiți: acesta fiind lipsit de singurul leac ce poate să-l vindece, acela fiindcă piere spre a sluji ca pildă îndreptătoare. Într-adevăr, ceea ce ne onorează este a urma pornirile cele mai bune din noi și de a desăvârși cât mai mult partea mai puțin bună în noi, dar care se poate corecta. Ori nu e nimic în om mai înclinat a fugi de rău, ca sufletul, și a 2

căuta binele suprem, şi când l-a atins, a se alipi pentru totdeauna de el. Pentru acelaşi motiv i-am dat rangul al doilea în cultul nostru. Oricine vrea să mediteze puţin va găsi că în ordinea firească corpul merită rangul al treilea. Însă trebuie cercetat care sunt onorurile adevărate şi a deosebi pe cele adevărate de cele false. Discernământul acesta e rostul legiuitorului şi iată, pare-mi-se, ce mi-a declarat în chestiunea aceasta: „Nici frumuseţea, nici vigoarea, nici sprinteneala, nici statura chipeşă, nici chiar — cum cred cei mai mulţi — sănătatea, nu fac meritul corpului, precum desigur nici calităţile contrare. O stare de mijloc justă, între aceste calităţi opuse, este mai sigură şi mai potrivită a ne inspira moderaţie; căci cele dintâi umplu sufletul de semeţie şi îngâmfare; şi cele de-al doilea dau naştere la sentimente josnice şi umile. De asemenea trebuie să judecăm cu privire la posesiunea banilor şi a celorlalte feluri de averi: ele nu sunt vrednice de luare-aminte decât în aceeaşi măsură. Avuţiile prea mari sunt pentru state şi particulari un izvor de revolte şi duşmănii; şi sărăcia prea mare duce de cele mai multe ori la starea de slugă a altora. Nimeni să nu strângă averi în vederea copiilor săi, ca să le lase, după ei, o moştenire bogată; nu e nici în folosul lor, nici în acela al statului. Un venit măsurat, care nu expune tinereţea lor curselor linguşitorilor, şi nu-i lasă să ducă lipsă de cele necesare, este cel mai bun şi potrivit lucru, deoarece starea de mijloc alungă supărările vieţii, prin acordul şi armonia ce o întreţine. Nu grămezi de aur, ci un fond mare de ruşine trebuie să lase cineva copiilor săi. Se crede că li se poate insufla virtutea aceasta, mustrându-i când în faptele lor o înfrâng; dar maximele acestea, prin care li se spune că modestia şade bine unui tânăr, în toate situaţiile, nu este metoda cea mai eficace. Legiuitorul înţelept va îndemna mai degrabă pe cei ajunşi la etatea matură să respecte pe tineri, şi să fie întruna cu băgare de seamă, să nu spună şi să nu facă nici o necuviinţă în prezenţa lor, pentru că e ceva necesar ca tinerimea să se deprindă a nu se roşi de nimic, acolo unde bătrânii îi dau asemenea exemple. Adevărata educaţie şi a tinerimii şi a tuturor celorlalte etăţi ale vieţii nu constă câtuşi de puţin în a mustra, ci a face mereu ceea ce am recomanda altora, când îi mustrăm. Cine cinsteşte şi respectă pe părinţii săi, şi pe toţi cei ieşiţi din acelaşi sânge cu el, şi apăraţi de aceiaşi zei casnici, acela are cuvânt să spere că zeii, care ocrotesc zămislirea, îi vor fi priincioşi la naşterea copiilor lui. În ce priveşte prieteniile şi legăturile vieţii în societate, adevărata cale de a-şi face amici este de a preţui şi stima serviciile ce le primim de la alţii, mai mult decât le preţuiesc chiar ei înşişi;

și de a coborî serviciile ce li le facem noi, sub valoarea ce ei le-o dă. Cel mai mare serviciu, pe care cineva îl poate face patriei sale și concetățenilor săi, este nu atât de a se distinge la Jocurile Olimpice sau în celelalte lupte războinice, cât și, mai ales, a se supune legilor și a se arăta toată viața cel mai credincios servitor al lor. Să fim încredințați că nu e nimic mai sfânt ca legile ospitalității; tot ce ține de ele se află sub protecția unui zeu, care va răzbuna mai aspru greșelile săvârșite contra lor, decât greșelile față de un cetățean, pentru că străinul, găsindu-se departe de părinții și de amicii lui, interesează mai mult pe oameni și pe zei. Astfel acela care are mai multă putere să-l răzbune, va face cu mai mult zel lucrul acesta. Ori puterea aceasta a fost încredințată în mod special demonilor și zeilor însărcinați cu paza fiecărui om și care merg în urma lui Zeus ospitalierul. De aceea, dacă suntem cât de puțin cu luare-aminte la interesul nostru propriu, nu vom scăpa din vedere nimic, ca să putem ajunge la capătul vieții, așa ca să n-avem să ne imputăm nici o greșeală față de străini. Iar dintre toate greșelile de care cineva se poate face vinovat, atât față de străini, cât și față de concetățeni, cea mai mare este aceea față de cei ce ne roagă ceva. Căci același zeu, pe care solicitatorul l-a luat ca martor al făgăduielilor ce i s-au făcut, zeul acesta veghează cu osebire la nedreptățile pe care el le poate suferi și nu lasă nepedepsită nici una. Am vorbit despre ce datorim 3
părinților, nouă înșine, patriei, amicilor, rudelor, concetățenilor și străinilor. Acum trebuie să examinăm datoriile, care fac viața mai plăcută, însă nu pot face obiectul unei legi, dar pe care opinia trebuie să le recomande spre a face mai lesnicioasă observarea legilor. Adevărul, pentru zei ca și pentru oameni, este cel dintâi dintre bunuri. Cine vrea să fie fericit nu se poate alipi destul de timpuriu de el, așa ca să petreacă împreună cu el cât mai mult timp va putea: căci omul ce spune drept este sigur; acela cui îi place minciuna nesilită nu merită încredere; iar cine minte fără voie e smintit.

Să nu ne dorim nici unul nici celălalt din aceste caractere, pentru că vicleanul și nechibzuitul n-au amici; și când cu timpul ajung a fi cunoscuți drept ceea ce sunt, ei își pregătesc pentru anotimpul cel mai trist al vieții o singurătate înfricoșată și astfel că pot fi socotiți ca părăsiți de toată lumea, fie că copiii lor sau persoanele care le sunt scumpe trăiesc sau nu. Acel ce nu săvârșește nici o nedreptate, merită să fie cinstit; dar acela care nu suferă nici măcar ca ceilalți să fie nedreptățiți merită de două ori atâta cinste și mai mult decât întâiul; unul este drept numai pentru el însuși, pe când celălalt este și pentru mulți alții, adică pentru toate victimele nedreptăților

pe care le denunță magistraților. Pe cine se asociază cu magistrații spre a pedepsi din toată puterea pe cei răi, vreau să-l considere în cetate ca pe un mare cetățean și model perfect de virtute. Cele spuse despre dreptate să se înțeleagă și relativ la cumpătare, înțelepciune și la celelalte virtuți ce se pot poseda nu numai pentru sine însuși, ci chiar de a le sugera și altora. Cele mai mari onoruri se cuvin cui va face să încolțească aceste virtuți în sufletul concetățenilor lor. În al doilea rang se va pune cel cu aceeași voință, însă fără aceeași abilitate de a reuși. Cât despre invidiosul care n-ar vrea să împărtășească, din simpatie, și altora superioritățile sale, pentru el vom avea numai dispreț, ferindu-ne însă a trece de la disprețul persoanei sale la disprețul talentelor ce are, și făcând din contră toate sforțările spre a le dobândi și noi. Între cetățeni să fie oarecum o întrecere de virtute, însă fără indivie. Gloria unui stat e de a avea locuitori care își dispută din toate puterile premiul virtuții, dar care nu se servesc de nici o practică rea spre a împiedica pe ceilalți să ajungă la același scop. Dimpotrivă, invidiosul tinzând să obțină pentru el locul de frunte, punând piedici celorlalți, pe de o parte năzuiește el însuși mai puțin către adevărata virtute și pe de alta descurajează pe concurenții lui prin critici nedrepte și îndepărtând din sta emulația pentru virtute, micșorează gloria statului, atât cât îi stă în puter Fiecare cetățean să fie cât mai energic în străduința spre virtute, dar ș omenos. Căci nu se pot evita viciile grave și de nelecuit ale altora decâ luptând contra atacurilor lor, biruindu-le și înfierându-le mereu, atitudine pe care o poate avea numai un suflet generos, lipsit de mânie. Relativ la cei cu vicii remediabile, se cuvine să știm că nici un om nu e nedrept de bunăvoie, fiindcă nimeni nu vrea să primească și să rețină în el în tot cursul vieții răul cel mai mare, de bunăvoie. Astfel omul rău și cel ce hrănește răutatea în sufletul său e vrednic de milă, dar trebuie să păstrăm mila noastră îndeosebi pentru cine dă speranță de îndreptare. Față de acesta se cuvine să ne înăbușim mânia și să nu ne lăsăm târâți de asprime și mustrări amare care sunt la locul lor numai la femei. Dar e necesar a-și vărsa mânia contra păcătosului înverșunat, profund pervers și rău. De aceea am zis că
4 adevăratul bărbat trebuie să fie cât mai energic, dar și omenos. Cea mai gravă dintre bolile sufletești ale omului este un defect, înnăscut la cei mai mulți, pe care fiecare îl tolerează fără a se strădui să se curețe de el: așa-numitul amor propriu, care, zice-se, este natural, legitim și chiar necesar. Dar nu e mai puțin adevărat că, dacă amorul propriu e prea viu, el devine cauza tuturor păcatelor. Cel ce iubește, se orbește singur relativ la obiectul

iubit. El judecă greșit despre drept, bine și frumos când crede că trebuie să prefere interesul său înaintea adevărului. Cine vrea să ajungă perfect nu trebuie să se iubească nici pe sine, nici ale sale: numai dreptatea, fie că o descoperă în sine sau la alții, merită dragostea sa. Din cauza acestui defect, neștiutorul pare înțelept în propriii săi ochi; el crede că știe totul, deși nu știe, ca să zicem așa, nimic; și nevrând să încredințeze altora cârmuirea afacerilor pe care el nu e capabil să le administreze, cade în nenumărate greșeli inevitabile. Este deci datoria oricărui om să se ferească de iubirea aceasta excesivă de sine și să nu-i fie rușine a se alipi de cei mai buni ca el. Mai sunt și alte îndemnuri mai mărunte și adesea repetate, ce este bine să se reamintească, pentru ca pe măsură ce o discuție se termină, alta să-i ia locul, căci memoria e izvorul care adapă inteligența ce seacă. Așișderea să ne stăpânim râsul exsultant și plânsetele și îndemnându-ne unii pe alții să ne înăbușim bucuria și durerea nestăpânite, păstrând cuviința atât în situațiile fericite dăruite de soartă, cât și în nenorocirile destinului, când el opune încercărilor noastre piedici înalte și anevoie de înlăturat, ca să sperăm totdeauna că orice s-ar întâmpla oamenilor buni, dacă sunt nenorociri, zeii le vor ușura și vor schimba starea lor prezentă într-una mai bună; și din contră, dacă sunt fericiți, departe de a fi trecătoare, posesiunea lor ne va fi asigurată pentru totdeauna. Cu speranțele acestea bune să trăiască fiecine, cu asemenea amintiri să se întărească, amintindu-și-le lămurit sieși și altora cu orice ocazie, în momentele serioase ca și în cele de veselie.

Iată perfecția ideală către care va năzui omul. Însă ea este mai mult 5
partea zeilor decât a omului, totuși trebuie să proporționăm normele noastre cu slăbiciunea omenească, fiindcă avem a face cu oameni, nu cu zei. Plăcerile, durerile, dorințele sunt din fire sentimente omenești. Ele sunt resorturile ce țin suspendată orice ființă muritoare. Împrejurul lor se rotesc mișcările mai însemnate ale vieții. Astfel, când vrem a lăuda virtutea, nu e de ajuns a arăta că ea este în sine scopul cel mai vrednic de cinste, ci mai trebuie să adăugăm că, dacă vor să-i guste fructele chiar din cei dintâi ani și să urmeze a o cultiva cât mai mult timp, ea e bunul mai presus de oricare altul, prin efectul foarte iubit, că ea ne aduce mai multe plăceri și cele mai mici suferințe în tot cursul vieții. Adevărul acesta va fi clar (când cineva gustă din ea cum se cuvine) și evident în mod nemijlocit. Dar în fine cum trebuie procedat? În scopul acesta să cerem sfat de la rațiune și să examinăm împreună cu ea, dacă ce vreau să expun este sau nu conform

naturii noastre. În compararea diverselor stări de plăcere și durere, iată normele de orientare. Vrem să gustăm plăcerea, nu alegem, nici nu vrem durerea. Starea de mijloc nu o preferăm plăcerii, însă o preferăm durerii. Vrem orice condiție unde există multă plăcere și puțină durere și nu vrem pe aceea unde durerea întrece plăcerea. Relativ la starea unde plăcerile se cumpănesc cu durerile, e anevoie a hotărî dacă o vrem. Alegerea și voința noastră rămân în suspensie, după cum plăcerile și durerile sunt mai numeroase sau nu, mai vii ori mai slabe, într-un cuvânt, după cum se echilibrează între ele. Fiindcă astfel este structura necesară a sentimentelor, urmează că orice stare unde plăcerile și durerile sunt numeroase și intense, dacă plăcerea predomnește, noi o voim, iar dacă durerea precumpănește, nu o vrem. Din contră, orice stare unde durerile și plăcerile sunt puține, slabe și calme, dacă durerea predomină, nu o vrem; dacă plăcerea precumpănește, o vrem. În fine, când una e egală cu alta, suntem osândiți, cum ziceam mai sus, a nu putea vrea, fiindcă voința noastră nu se hotărăște pentru sau contra, decât când predomnește obiectul afecțiunii sau repulsiei sale. Acum să observăm că toate felurile de trai sunt închise în mod necesar între limitele ce trăsei și rămâne de văzut doar spre care din ele cineva e înclinat din fire. Dacă unul ar zice că lucrul ce-l dorește el este în afară de limitele acestea, vorbind așa, și-ar arăta ignoranța și lipsa de experiență
6 despre diversele stări ale vieții. Așadar, câte condiții există, printre care trebuie să descoperim felul de viață, ce ni-l vom prescrie ca lege, ori îl vom respinge; pentru că odată cercetate aceste condiții să alegem una care să fie utilă și totdeodată plăcută, foarte bună și foarte frumoasă și ca noi să putem trăi cât mai fericit posibil pentru un om? Să presupunem că sunt patru: una unde precumpănește cumpătarea, a doua unde predomină înțelepciunea, a treia unde precumpănește curajul și a patra unde predomnește sănătatea. Acestor patru feluri de vieți să le opunem alte patru unde precumpănesc necumpătarea, prostia, frica și boala. Cine cunoaște viața cumpătată va recunoaște că ea e cumpătată în toate manifestările sale, că plăcerile și durerile sale sunt modeste, dorințele înfrânate, afectele sale domoale. Din contră, în viața necumpătată, toate stările sufletești sunt fără frâu: plăcerile și durerile foarte vii, dorințele aprinse și pătimașe, afectele pornite până la furie. În cea dintâi, plăcerile precumpănesc durerile, iar în a doua durerile întrec plăcerile, fie ca număr, intensitate, vioiciune. Astfel cea dintâi este din firea sa mai plăcută, a doua mai neplăcută. Cine vrea să fie fericit nu poate îmbrățișa de bună voie viața necumpătată. De aci urmează, în mod

evident, că omul nu se lasă în voia necumpătării decât contra voinței sale și că numai ignoranța sau violența patimilor sau amândouă deodată târăsc pe cei mai mulți oameni departe de normele prescrise de cumpătare. Relativ la starea de sănătate sau boală iată părerea ce trebuie să ne formăm. Fiecare din ele are plăcerile și durerile sale, însă în sănătate plăcerile întrec durerile, și în boală durerile întrec plăcerile. Frica noastră nu se înclină către viața în care durerile predomină și socotim mai fericită pe aceea în care predomnesc plăcerile. Și după părerea noastră, de asemenea, plăcerile și durerile sunt mai mici în viața cumpătată, înțeleaptă sau curajoasă, decât în cea necumpătată, nechibzuită sau fricoasă. Totdeodată în starea în care predomnesc înțelepciunea și curajul, plăcerile întrec durerile, precum durerile întrec plăcerile în viața omului fricos și nechibzuit. Prin urmare, viața care are parte de cumpătare, de curaj, de înțelepciune și de sănătate este mai plăcută decât aceea unde predomnesc necumpătarea, frica, nechibzuința și boala. Și spre a cuprinde toate acestea sub o idee generală, viața în care funcționează calitățile bune ale sufletului sau ale corpului este preferabilă, ca plăcere, aceleia unde intră în acțiune calitățile rele ale sufletului sau ale corpului, fără a mai socoti că ea e superioară și ca frumusețe, onoare, virtute și glorie. Astfel ea aduce celui ce o îmbrățișează o fericire mai mare în toate privințele, decât viața opusă. Să mărginim aici (preludiul) expunerea de motive a legilor noastre. După preludiul general e 7
necesar să urmeze legea sau, ca să vorbim mai exact, schema legilor statului. Precum într-o țesătură firul urzelii nu e la un fel cu firul bătăturii, ci firul urzelii e mai tare și mai gros, iar celălalt mai fin, mai moale și mlădios, așa și în politică vom discerne pe cei ce trebuie să-i înălțăm în primele funcții, de aceia a căror purtare obișnuită e o mărturie a educației proaste ce au primit. În adevăr, în orice guvernământ sunt două părți principale: întâi instituirea magistraturilor, al doilea legile după care vor guverna magistrații. Însă mai înainte de a sosi la aceste două puncte, vom face observația următoare: Nici un cioban, nici un păstor, nici un crescător de cai, ori de alte animale asemănătoare nu va primi să le aibă în grija lui dacă mai înainte nu le va alege în modul cuvenit. Așadar, mai întâi va separa vitele sănătoase și viguroase de cele slabe și bolnave și, depărtându-le pe acestea la alte turme, va vedea de celelalte, încredințat că, fără măsura aceasta, osteneala ce și-ar da să îngrijească de trupuri sau năravuri rău constituite sau stricate de o creștere rea ar fi zadarnică și nefolositoare. Altfel, partea bolnavă sau vicioasă ar corupe degrabă și partea sănătoasă și

curată, dacă n-ar lua această precauție. Chestiunea nu e așa de importantă fiind vorba de dobitoace pe care le-am luat numai ca o pildă. Ci când e vorba de oameni, legiuitorul își va da toată osteneala de a cerceta și a stabili măsurile de a întreține pure moravurile unui stat și a asigura împlinirea celorlalte datorii ale misiunii sale. Printre multele mijloace de a realiza această selecție, unele sunt mai blânde, altele mai drastice. Legiuitorul se poate sluji de acelea din urmă, care sunt mai operante, când el este și capul absolut al statului. Dar dacă întemeiază un guvernământ nou, și legi noi, fără să aibă autoritatea supremă, să fie mulțumit dacă reușește să purifice statul prin mijloacele cele blânde. În politică, ca și în medicină, leacurile cele mai bune sunt cele mai dureroase. Neorânduielile se îndreptează în stat după regulile dreptății celei mai aspre și pedeapsa se termină adesea cu exilul sau moartea. În modul acesta este obiceiul de a se scăpa de criminalii cei mari, pe care nici un alt leac nu i-a putut vindeca, și care sunt foarte dăunători binelui public. Selecția mai blândă se face în modul următor. Li se dă drumul cu cele mai vădite semne de bunăvoință tuturor acelora pe care sărăcia i-a silit să-și caute stăpâni și care, neavând nimic, sunt gata să pună mâna pe averea celor care au ceva. Se scapă de ei, zic, ca de un rău ivit în stat, acoperind concediul acesta cu pretextul cinstit de a funda o colonie aiurea. Prin măsura aceasta trebuie să înceapă oricine a întreprins să dea legi unui stat. Însă situația în care ne aflăm noi are ceva și mai anevoios. Noi nu putem trimite nicăieri o colonie, nici a face vreo alegere, nici o selecție printre cetățeni. Cei ce trebuie să populeze orașul nostru cel nou se pot asemăna cu râuri diferite, formate unele din izvoare, altele din șuvoaie, care toate se varsă într-un lac mare. Datoria noastră este de a face tot ce-i cu putință, pentru ca reunirea tuturor acestor ape să fie cât mai curată, în parte pompând apa acestor râuri, în parte abătând-o din albia sa. Cum vedeți, sunt multe lucrări de făcut și multe primejdii legate de orice creație politică. Dar fiindcă aci constituirea nu are loc decât în vorbe, iar nu în realitate, să presupunem că selecția noastră s-a și făcut și că puritatea ei nu lasă nimic de dorit, mulțumită grijii ce am avut de a închide orașul nostru tuturor elementelor rele, care ar fi voit să se introducă acolo, ca să pună stăpânire pe guvernământ, după ce ne-am asigurat îndeajuns despre caracterul lor prin încercări îndelungate și după ce am încercat zadarnic de a-i face mai buni; precum și prin primirea binevoitoare și priincioasă ce vom fi făcut-o oamenilor virtuoși. Să nu trecem sub tăcere un mare bine
8 care se întâlnește din întâmplare în statul nostru: anume noi suntem scutiți

de certuriile totdeauna violente și primejdioase, care se ivesc cu prilejul împărțirii pământurilor, al anulării datoriilor, și al proprietății. Colonia Heraclizilor a avut și ea norocul acesta, după cum am observat. Orice stat silit să facă legi în această privință, nu poate lăsa neatinse nici una din întocmirile cele vechi, și totdeodată nici nu poate oarecum să le schimbe; astfel că nu-i rămâne decât să-și exprime dorințe, și că trebuie să se mulțumească numai cu prefaceri ușoare și, numai cu vremea, și cu precauții nesfârșite. Reforme ca anularea datoriilor și împărțirea pământurilor atârnă în întregime de bogați, care pe lângă proprietăți imense mai au o sumedenie de datornici. Bogații, din spirit de dreptate, se învoiesc câteodată să împartă bogățiile lor cu aceia care duc lipsă de toate, jertfind o parte din averea lor, spre a asigura pe cealaltă. Ei reduc averea lor la o mijlocie onestă, încredințați că sărăcește cineva nu fiindcă-și micșorează averea, ci pentru că-și înmulțește dorințele. Dispoziția aceasta de spirit la bogați este temelia de căpetenie a sănătății statului, și pe această temelie, ca pe o bază solidă, se poate ridica cutare edificiu politic, ce se va socoti potrivit în cutare situație; pe când dacă reforma se face într-un mod vicios. ar fi foarte greu să poată reuși în urmă vreun sistem de guvernământ. Spuneam că am înlăturat neajunsul acesta, sau, ca să vorbim și mai corect, am arătat singurul mijloc de a-l înlătura, care este de a iubi dreptatea și de a nu căuta să ne îmbogățim. Nu știu nici o altă cale, nici largă, nici strâmtă, prin care să ne asigurăm de acest lucru. Să privim această dispoziție a bogaților, ca tăria cea mai solidă a statului nostru. Căci trebuie ca posesiunile cetățenilor să fie la adăpostul oricărei mustrări; sau dacă au motive vechi de a se plânge unii de alții, de-ar fi cât de puțin cuminți și înțelepți, nu vor merge mai departe și nu se vor mai da după altă treabă, până ce nu vor rezolva punctul acesta. Dar cât privește pe aceia cărora Dumnezeu le-a dat, ca nouă, să fondeze un stat nou, lipsit de orice motiv de discordie între locuitori, ar fi din partea lor o dovadă de ignoranță și de răutate supraomenești, faptul de a azvârli printre ei sămânță de dușmănie, pricinuită de o împărțire rău înțeleasă a pământurilor și a locuințelor. Dar cum trebuie procedat spre a face o împărțire dreaptă? În primul rând e necesar a determina numărul locuitorilor, apoi a-i împărți în diferite clase, după ce s-au fixat numărul și natura acestor clase. În fine, trebuie a împărți pământul și locuințele în loturi egale, pe cât va fi cu putință. Nu este alt chip de a proporționa în mod just numărul de cetățeni ce trebuie să aibă statul nostru, decât numai a ține socoteală de întinderea teritoriului său și de celelalte orașe vecine. Dacă

teritoriul ajunge pentru întreținerea unui oarecare număr de locuitori, modești în dorințele lor, este destul de mare și nu trebuie a-l întinde mai departe. Cât despre numărul de locuitori, el trebuie să fie așa ca să poată, în caz de atac, să se apere contra locuitorilor cetăților vecine și să le poată da ajutor, dacă aceștia vor fi atacați de alții. Vom pune la punct acest număr în vorbă și în fapt, când vom vedea care e teritoriul orașului nostru și care sunt forțele vecinilor săi[1]. Deocamdată aci îl vom determina ca exemplu și model, ca să nu ne oprim în expunerea planului nostru de legiuire. Cetățenii de împroprietărit, și care vor fi obligați să păstreze împroprietărirea, să fie în număr de 5 040. Am motivele mele să aleg numărul acesta. Pământul și locuințele să se împartă tot în atâtea loturi, așa ca să fie câte unul de fiecare cap. Numărul acesta e deosebit prin proprietatea că e divizibil cu doi, cu trei, cu patru, cinci și așa până la zece. În adevăr, legiuitorul e dator să cunoască proprietățile numerelor sau cel puțin ale celor mai favorabile pentru stat. Ori acesta e numărul divizibil prin cele mai multe numere succesive. Cât despre numărul 5 040 el are cincizeci și nouă de divizori (care sunt: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 21, 24, 28, 30, 35, 36, 40, 42, 45, 48, 56, 60, 63, 70, 72, 80, 84, 90, 105, 112, 120, 126, 140, 144, 168, 180, 210, 240, 252, 280, 315, 336, 360, 420, 504, 560, 630, 720, 840, 1 008, 1 260, 1 680 și 2 520), însă zece din ei sunt succesivi, care încep cu unitatea; ceea ce e o mare înlesnire, atât pentru război cât și pentru pace, relativ la deosebitele spețe de convenții și de societăți economice,
9 precum și la contribuții și distribuții. Este datoria celor însărcinați cu studiul acesta să se silească în timpul liber a cunoaște exact aceste proprietăți numerice. E necesar, pentru motivele arătate, ca întemeietorul statului să fie instruit în matematica politică. Fie că se întemeiază o cetate nouă ori se reformează una căzută în decadență, relativ la zei și templele de construit în oraș în onoarea lor, oricare ar fi zeii sau demonii sub ocrotirea cărora vor să le pună — să nu se facă vreo invocație contrară oracolelor de la Delfi, de la Dodona, al lui Zeus Amon, sau contrară tradițiilor vechi, orice temei ar avea aceste tradiții, ca bunăoară apariții sau revelații. Din moment ce pe baza acestor credințe au avut loc sacrificii cu ceremonii, fie că ceremoniile acestea sunt băștinașe, fie că sunt adoptate de la tirenieni, din Cipru, ori din altă localitate, și din moment ce pe baza acestor tradiții s-au consfințit

[1] Vezi *Politica* lui Aristotel, Cartea a II-a, cap. VI și VII.

oarecare răspunsuri ale zeilor, ori s-au ridicat temple, altare, statui și plantat dumbrăvi sfinte, nu mai e permis legiuitorului să se atingă de ele. Apoi fiecare clasă de cetățeni va avea divinitatea ei, demonul, ori eroul său particular. La împroprietărire, cea dintâi grijă a legiuitorului va fi să rezerve terenul necesar dumbrăvilor sfinte, și a hotărî prescripțiile cultului, pentru ca în zilele de sărbători fiecare clasă de cetățeni să țină întruniri acolo, în vederea înlesnirilor de tot felul, a trebuințelor lor mutuale și pentru ca la praznicele ce vor însoți sacrificiile să-și dea unii altora semne de bunăvoință și să lege cunoștințe și relații laolaltă... Viața aceasta socială creată astfel e cel mai mare folos pentru stat, fiindcă oriunde lumina nu luminează obiceiurile indivizilor și unde cetățenii sunt în întuneric unii față de alții, nu e posibil a se da fiecăruia onoarea și dreptatea ce merită și nici ca funcțiile publice să se acorde celui mai competent. Astfel, comparându-se unul cu altul, fiecare cetățean se va strădui mai ales să se arate celorlalți fără nici o travestire, totdeauna simplu și sincer și să nu se lase păcălit de prefăcătoria celorlalți. Acum intrarea noastră în tratarea legilor fiind tot așa de neobișnuită, ca lovitura sacră[1] la jocul zarurilor, va uimi poate întrucâtva pe cei ce ne vor auzi. Totuși după ce vor cugeta și vor experimenta, vor vedea că, dacă constituția ce vrem a întocmi nu e cea mai bună dintre toate, ea nu e întrecută decât de una singură. Poate că unora de asemenea le va veni greu să se adapteze la ea, nefiind deprinși cu un legislator ce nu ia un ton absolut și tiranic. Cel mai bun lucru de făcut e de a propune forma politică cea mai bună, apoi a doua, a treia și a lăsa alegerea la voința celor care au dreptul a hotărî. Calea aceasta o vom urma și noi expunând mai întâi guvernământul cel mai bun, apoi al doilea, al treilea și vom da libertatea de a alege lui Clinias și tuturor participanților la asemenea deliberare și de a păstra fiecare prescripțiile ce va găsi bune în legile patriei sale. Statul, guvernământul și legile ce trebuie socotite pe treapta cea mai de sus sunt acelea unde se realizează, cât mai strict, în toate părțile statului, vechiul proverb care zice că de fapt toate bunurile să fie comune între amici. Oriunde va avea loc și oricând va avea loc orânduiala ca femeile să fie comune, copiii comuni, bunurile de orice fel comune, și ca lumea să-și dea toată osteneala cu putință a scoate din întocmirile vieții până și numele de proprietate, încât chiar lucrurile, ce natura le-a hărăzit personale fiecărui

10

[1] Cea mai favorabilă: de două ori șase.

om, să devină oarecum comune tuturor cât va fi cu putință, ca ochii, urechile, mâinile, și ca toți cetățenii să-și închipuie că văd, că aud, că lucrează în comun, că toți aprobă și dezaprobă în unire aceleași lucruri, că bucuriile și durerile lor se rotesc în jurul acelorași obiecte: într-un cuvânt, oriunde legile vor năzui, din toată puterea lor, a face statul cât mai unitar posibil, se poate susține că acolo s-a înfăptuit culmea virtuții politice. Nimeni n-ar putea, în privința aceasta, să dea legilor o direcție mai bună și nici mai justă. Într-un asemenea stat, de-ar avea ca locuitori zei, sau copii ai zeilor, nu numai ai unuia, viața ar fi complet fericită. De aceea nu trebuie să se caute în altă parte modelul unui guvernământ, ci trebuie să ne ținem de acesta și să ne apropiem de el atât cât se va putea. Statul, ce am întreprins a întemeia, va fi foarte puțin deosebit de modelul acesta nemuritor, dacă înfăptuirea lui se potrivește cu proiectul, și trebuie să-l așezăm pe treapta a doua. În ce privește pe al treilea, vom expune planul lui mai jos[1] dacă o vrea Dumnezeu. Dar acum să vorbim despre al doilea [2]: care este și cum se orânduiește?

Mai întâi, cetățenii să împartă între ei pământurile și locuințele și să nu ogorască în comun, fiindcă, cum s-a spus, ar fi să se pretindă prea mult de la niște oameni născuți, hrăniți și crescuți așa cum sunt astăzi. Însă la împărțeala aceasta, fiecine să fie încredințat că lotul care i s-a dat este tot pe atâta al statului, ca și al lui, și că pământul fiind patria sa, cineva trebuie să-l respecte mai mult ca pe o mamă; cu atât mai mult, că el este o divinitate și, în însușirea aceasta, este suveran al locuitorilor lui[3] care sunt doar muritori. Să nutrească aceleași sentimente de venerație față de zeii și demonii țării. Pentru ca aceste sentimente să se păstreze totdeauna în inima lor, ne vom sluji de mijloacele următoare. Numărul căminurilor, precum l-am fixat, va fi totdeauna același, și nu se va da voie să se mărească ori micșoreze. Și pentru ca regula aceasta să se țină în mod statornic, fiecare părinte va lăsa moștenitor al porțiunii de pământ și al locuinței, ce i s-a dat, numai pe unul dintre copiii săi, pe acela ales de către el, și-l va lăsa în locul său, spre a împlini în urma lui aceleași datorii către zei, către familia sa, către patrie, către vii și morți. Cine va avea mai mulți copii își va da fetele

---

[1] Planul acestui stat a și fost schițat de Platon

[2] Statul descris în lucrarea de față.

[3] Γῆ – μήτηρ sau Δημήτηρ — pământul-mamă, Ceres, divinitate a Aticii.

la casele lor, după prevederile legii ce vom edicta în urmă. Cât despre băieți, îi vor da concetățenilor fără copii, îndeosebi acelora cărora ar vrea să le arate devotamentul lor. În lipsa unui asemenea motiv, dacă numărul fiicelor sau fiilor ar fi prea mare în fiecare familie, ori dacă din cauza unei sterilități generale ar fi prea mic, în cazurile acestea, autoritatea constituită cea mai înaltă va lua măsuri relative la această înmulțire sau scădere a cetățenilor, făcând așa ca să nu existe niciodată mai mult ori mai puțin de 5 040 de familii. Sunt mai multe mijloace de a realiza această măsură. Pe de o parte se pot împiedica (avort) nașterile prea numeroase, pe de alta se poate favoriza creșterea populației prin îngrijiri și sforțări, prin premii onorabile, prin povețe și mustrări date la timp tinerilor de către bătrâni.

În fine, dacă ar fi imposibil a se ține mereu la numărul de 5 040 de familii, și când unirea celor două sexe ar produce o suprapopulație, statul va fi totdeauna liber a se sluji de mijlocul cel vechi, de care am vorbit adesea, vreau să zic, de a expedia cu manifestări de bunăvoință prisosul cetățenilor să se așeze în alt ținut (colonie) ce se va găsi cu cale. Și dacă printr-o nenorocire opusă, statul, lovit dc o epidemie sau pustiit de război, ar vedea numărul locuitorilor săi mult mai scăzut decât ar trebui, cât va fi posibil nu trebuie să împlinească golul acesta primind imigranți străini cu o educație amestecată. Dar cum se zice, sila dreptate n-are. Iată deci învățătura pe care le-o dă cetățenilor statului nostru cuvântul ce urmează: „O, voi, cei mai buni dintre oameni, siliți-vă a fi totdeauna asemenea cu voi înșivă! Respectați egalitatea, uniformitatea și instituțiile așezate de natură, atât în ce privește numărul vostru, cât și ceea ce e frumos și vrednic de laudă. Și mai întâi, relativ la număr, nu treceți niciodată limita însemnată. Apoi nu nesocotiți lotul cuvenit ce vi s-a dat și nu-l introduceți în nici un contract de vânzare sau cumpărare. Dacă nu ascultați, nici zeul care a ocrotit împroprietărirea aceasta, nici legiuitorul nu vor ratifica asemenea obligații“. Aici legea începe să vorbească întâia oară ca suverană, prescriind condițiile cărora oricine trebuie să se supună, sub sancțiunea de a nu lua parte la împroprietărire. Condițiile acestea sunt în primul loc de a socoti lotul lor consacrat tuturor zeilor, în al doilea loc a aproba ca preoții și preotesele, în celc dintâi, al doilea și chiar în cele de al treilea sacrificii, să roage pe zei a pedepsi, cu o osândă proporțională cu infracțiunea, pe oricine va vinde pământul și casa sa și pe oricine o va cumpăra. Se va grava numele fiecărui cetățean cu însemnarea lotului lui pe table de chiparos, care

11

vor fi expuse în temple, ca învățătură pentru urmași. Paza acestor documente se va încredința magistraților socotiți cei mai înțelepți, ca să nu le scape nimic din călcările de lege ce s-ar putea face și ca să pedepsească pe vinovatul care înfrânge poruncile legiuitorului și ale zeilor. De altfel, ca să mă slujesc de vechiul proverb, niciodată un om rău nu va înțelege cât bine aduce statului constituția aceasta și legile ce decurg din ea, urmând-o cu fidelitate. Pentru aceasta ar trebui cineva s-o fi experimentat mai înainte și să aibă multă moderație a caracterului. În adevăr, pravila aceasta înlătură patima îmbogățirii. Rezultă de aci că nici una din căile josnice și murdare de a face avere nu este legitimă, nici încuviințată, nefiind nimic mai opus nobleței sentimentelor decât îndeletnicirile mecanice și servile, și că fiecare cată să considere ca o faptă mai prejos de demnitatea sa a strânge avere cu
12 asemenea mijloace. Legea aceasta în mod natural e completată de o alta care interzice oricărui individ de a poseda monedă de aur și de argint. Dar, deoarece trebuie să aibă monedă pentru afacerile zilnice, fie pentru a plăti negustorilor prețul articolelor lor și pentru alte trebuințe asemenea, fie spre a plăti leafa salariaților, sclavilor, administratorilor pământului, va avea pentru scopurile acestea o monedă curentă în țară, care însă nu va avea nici o valoare pentru străini. De moneda curentă în întreaga Grecie, statul se va servi numai în expedițiile militare, în ambasade, în misiuni și cheltuielile publice de natura aceasta. Când un particular are nevoie să călătorească, nu va porni la drum decât cu încuviințarea magistratului și dacă la întoarcere îi va rămânea câteva piese de monedă străină, le va depune la tezaurul public, spre a primi valoarea lor în moneda țării. Dacă se descoperă că unul a ascuns banii aceștia, va avea loc confiscarea lor. Cine, cunoscând fapta aceasta, nu-l va denunța magistraților, va fi supus la aceleași blesteme și infamie ca și vinovatul și pe lângă aceasta condamnat la o amendă nu mai mică decât moneda străină importată. Este de asemenea interzis celui ce își mărită fata să-i dea zestre. Și nu mai puțin a depune cauțiune în bani, sau a împrumuta cu camătă. În cazul din urmă dăm drept datornicului a nu înapoia nici dobânda, nici capitalul. Spre a judeca cum trebuie înțelepciunea acestor dispoziții, trebuie să ne ridicăm până la intenția și principiul legiuitorului. Ori, intenția sa, ca om politic bun și prudent, nu este aceea pe care i-o atribuie poporul, care e convins că un legiuitor bun, zelos pentru binele statului (pe care-l civilizează) trebuie să năzuiască a-l îmbogăți cât mai mult posibil, să-l umple de aur și argint și să extindă

dominația sa pe mare și pe uscat cât mai departe. Ci poporul ar trebui să afirme că spre a-i da legi bune este necesar a avea ca scop să-l facă cât mai virtuos și fericit. Ambele scopuri sunt posibile, însă reunirea lor nu e posibilă[1]. Legiuitorul se va mărgini deci la posibil, și nu va vrea imposibilul, nici nu va încerca ceva inutil. Căci astfel ar însemna că cei fericiți trebuie să ajungă și virtuoși. Însă nu e posibil ca ei să fie totdeodată foarte bogați și virtuoși, luând vorba de bogat în înțelesul ce i se dă îndeobște. Prin bogați se înțelege acel mic număr de oameni, posesori din belșug al felului de bunuri ce se pot prețui în bani, și pe care un om necinstit le poate poseda ca și oricare altul. Dacă e așa, nu voi recunoaște niciodată că bogatul e în adevăr fericit, dacă nu e și virtuos. Și adaug că o virtute înaltă și o avuție mare sunt două stări incompatibile. Dacă mi se cere explicația, răspund că cine nu deosebește dreptatea de nedreptate are de două ori mai multe înlesniri a se înavuți decât acela ce ține la cinste și că cine nu vrea să facă cheltuieli pentru trebuințe legitime sau nu, va economisi o sumă dublă față de omul cinstit totdeauna, gata a-și cheltui averea pentru scopuri oneste. De unde urmează că având o jumătate de câștig și cheltuieli duble, cineva nu poate ajunge mai avut decât cel cu un câștig dublu și cu jumătate cheltuieli. Ori, cine este mai puțin bogat și cheltuiește mai mult, este omul bun. Cât despre celălalt, nu e rău dacă e econom, însă câteodată e foarte rău. Omul bun n-ar putea fi astfel, precum am spus. Căci cine ia cu amândouă mâinile și nu face nici o cheltuială nici justă, nici nedreaptă, se îmbogățește sigur, dacă e econom, pe câtă vreme cel foarte rău, fiind îndeobște și dezordonat și risipitor, este foarte sărac. Însă cine nu se abține de la nici o cheltuială onestă și nu cunoaște decât mijloacele de agoniseală drepte, nu poate ajunge nici nemăsurat de bogat și nici extrem de sărac. Deci avem dreptate să spunem că posesorii de avuții enorme nu sunt oameni virtuoși (buni); așa că, dacă nu sunt oameni buni, nu sunt fericiți. Însă este în proiectul legilor noastre ca cetățenii noștri să 13
fie deplin fericiți și ca solidaritatea cea mai strânsă să existe între ei. Dar niciodată cetățenii nu se vor uni acolo unde vor fi prea mari inegalități sociale, multe asupriri și procese, și deci unirea aceasta va putea avea loc numai acolo unde nedreptățile și procesele sunt rare și cu obiecte neînsemnate. Tocmai din acest motiv vrem ca la noi să nu se adune nici

[1] Fericit, în sens popular, înseamnă bogat. Ori, greu se împacă bogăția cu virtutea.

aur, nici argint, pentru ca lumea să nu se străduiască a se înavuți prin meserii umilitoare, cu camătă, cu negustoria rușinoasă de vite, ci numai cu comerțul bunurilor produse din munca pământului și încă în așa mod ca grija de a strânge avuție să nu ne absoarbă, încât să ne neglijăm sufletul și corpul pentru care avuțiile se strâng și care nu vor prețui nimic fără sprijinul exercițiilor de luptă și al celorlalte părți ale educației. Iată de ce repetăm mereu că grija cea din urmă a noastră are să fie aceea a averii. În adevăr toată luarea-aminte a omului rotindu-se în jurul a trei obiecte, al treilea și cel din urmă care o va ocupa sunt avuțiile agonisite cinstit, corpul este al doilea și sufletul cel dintâi. Dacă în planul legiuirii ce facem, ordinea aceasta e ținută pentru lucrurile demne de atenția noastră, legile noastre nu vor avea nici un defect. Dar dacă vreuna din ele va pune sănătatea mai presus de cumpătare și bogăția mai presus de cumpătare și sănătate, oricine are drept s-o socotească defectuoasă. Deci legiuitorul se va întreba adesea: „Unde vreau să ajung acum? Și dacă cutare dispoziție are loc, nu greșesc scopul?“ Numai așa poate duce la capăt întreprinderea sa, și a scuti pe alții de osteneala de a o reforma.

Și acum spre a urma cu legile noastre, nimeni nu va intra în posesia lotului obținut decât cu condițiile prescrise. Ar fi de dorit ca toți să vină în colonia noastră având fiecare unul cât și altul, dar fiindcă lucrul acesta nu e posibil și unul va aduce mai mult avut, altul mai puțin, este necesar, pentru mai multe considerații și chiar pentru a înfăptui mai multă egalitate în instituțiile cetății, ca censul să fie neegal, pentru ca la instituirea funcțiilor publice, la impunerea contribuțiilor și la distribuții să se aibă în vedere nu numai meritul personal și al strămoșilor, nu numai forța și frumusețea corpului, ci și bogăția și sărăcia; astfel ca egalitatea dreptului de a fi ales magistrat sau dregător fiind stabilită printr-o clasificare neegală în sine, însă proporțională cu situația fiecărui individ, nu va fi nici o discordie și invidie între grupuri sociale. În scopul acesta vom clasa pe locuitori în patru clase după venit. Li se va da numele de primi, secunzi, terți, cvaterni, sau altcum precum se va crede mai bine, fie că rămân în aceeași clasă, fie că din săraci, ajunși foarte bogați, ori din bogați, ajunși săraci, trec în altă clasă, potrivit veniturilor lor. Legii acesteia i-aș da forma următoare: Într-o cetate ca a noastră, menită a fi scutită de cel mai mare dintre rele, pe care îl vom numi mai bine revoluție decât sedițiune, nu trebuie ca unii cetățeni să fie peste măsură de bogați, iar alții extrem de săraci, fiindcă aceste două extreme duc direct la relele acestea. Este datoria

legiuitorului să înlăture și pe una și pe cealaltă. Limita minimă a sărăciei va fi lotul atribuit fiecăruia prin sorți. Lotul acesta va fi păstrat întreg; și magistrații și oricine ține la virtute, nu vor permite să i se aducă cea mai mică atingere. Limita aceasta fixată, legiuitorul va permite să dobândească și îndoitul, întreitul și chiar împătritul lui. Dar cine posedă ceva în plus, fie că l-a găsit, sau i l-a dăruit altul sau l-a agonisit prin hărnicia sa, sau în orice alt mod, va da surplusul acesta statului sau zeilor protectori ai statului. Astfel își va atrage onoare și va fi scutit de urmărirea legii. Dacă refuză, cine-l denunță va primi jumătate din acest plus. Cealaltă jumătate se va da zeilor. Vinovatul va fi condamnat să plătească o sumă egală cu cea posedată cu călcarea legii. Avutul fiecăruia peste lotul creditor va fi înscris într-un loc public, păstrat de către magistrați, instituiți prin lege în scopul acesta, pentru ca procesele ce se vor isca relative la averi să fie limpezi și ușor de rezolvat.

Să trecem la un alt punct. Cetatea, cât se va putea, va fi situată în 14
centrul ținutului, și pentru vatra ei se va alege un loc care să reunească toate înlesnirile cerute de un oraș. Cerințele acestea sunt lesne de conceput și de clarificat. În urmă, după ce se va ridica chiar în centrul orașului un loc, numit cetățuie, care se va împrejmui cu ziduri, se va închina mai întâi zeiței Hestia, apoi lui Zeus și zeiței Pallas. Din acest loc, ca dintr-un centru, se va împărți cetatea, împreună cu teritoriul ei, în douăsprezece sectoare echivalente, făcând mai mici pe cele cu pământ mai bun și mai mari pe cele cu teren rău. Toate împreună se vor împărți în 5 040 de loturi, fiecare lot în două parcele (care reunite vor forma lotul fiecărui cetățean), una situată aproape, cealaltă departe de oraș, cea dintâi pornind dinspre oraș, cealaltă plecând de la hotare și tot așa toate celelalte. La distribuția loturilor se va ține seamă de buna sau reaua calitate a pământului, cumpănind rodnicia unui câmp față de altul cu întinderea lor mai mică sau mai mare. După ce va împărți și celelalte bunuri în douăsprezece părți cât mai egale și după ce va face un tablou al acestei distribuții, legiuitorul va împărți și pe cetățeni în douăsprezece triburi. Apoi, închinând aceste douăsprezece sectoare la douăsprezece divinități, va da fiecărui sector numele divinității ei protectoare, iar numele tribului se va adăuga la acesta. Cetatea și ea se va împărți în douăsprezece suburbii, ca și restul teritoriului. Fiecare cetățean va avea două locuințe, una în centrul cetății, cealaltă aproape de hotar. În modul acesta se vor rândui locuințele.

15 Este de observat aici că este aproape imposibil ca toate împrejurările să concorde la realizarea planului acestuia, așa ca toate amănuntele să poată fi înfăptuite întocmai după proiectul nostru. Să fim mulțumiți a nimeri numai oameni care să nu murmure contra unei asemenea așezări, să rabde a li se atribui avere măsurată și să li se hotărască pentru totdeauna o avere neînsemnată; să accepte condițiile propuse pentru procrearea copiilor, și să îndure fără protestări a fi lipsiți de aur și de multe alte bunuri, ce legiuitorul li le va interzice, după cum se poate vedea din cele spuse. Mulți vor privi poate ca un vis legile noastre referitoare la stat și teritoriul său, cu privire la locuințe, așezate unele la centru, altele spre hotare, și li se va părea că aceasta înseamnă a dispune de stat și de locuitorii săi, cum dispui de ceară. Reflecțiile acestea nu sunt cu totul lipsite de dreptate, dar trebuie să ne amintim adesea, ceea ce legiuitorul ar avea să ne răspundă la aceste obiecții. Amicii mei, ar zice el, nu credeți că eu nu știu ce este adevărat în criticile ce s-au făcut. Însă eu cred că în orice întreprindere este foarte cuminte ca acela, care-i face proiectul, să pună acolo tot ce e mai frumos și mai adevărat, și că dacă în urmă la realizare se găsește vreun lucru impracticabil, îl înlătură și nu caută a-l înfăptui; totuși în așa mod, ca să se țină de ceea ce se apropie mai mult (de proiect) și se aseamănă mai mult cu ceea ce trebuie să se facă: anume că trebuie să se lase legiuitorului libertatea de a-și urma ideea sa până la capăt, rămânând a examina în urmă, în înțelegere cu el, ce este nimerit a executa, și punctele ce ar întâmpina prea mari greutăți; pentru că chiar în lucrările cele mai mici, artistul care vrea să-și câștige nume bun, trebuie să lucreze totdeauna după același plan și să fie de acord cu sine însuși.

16 Acum, după această împărțire generală în douăsprezece sectoare, trebuie să vedem cum se subordonează acestor douăsprezece sectoare un mare număr de subdiviziuni, care la rândul lor produc altele, până ce am terminat numărul de 5 040. De aci fratriile, demele[1], satele; apoi împărțirea și mișcarea oștilor, monedele, măsurile tuturor mărfurilor solide și lichide, greutățile și toate celelalte pe care legea le va orândui într-o proporție și corelație perfectă. Și nu trebuie să fim învinovățiți de meschinărie, dacă ne coborâm la cele mai mici amănunte, până acolo de a prescrie ca printre toate vasele menite la folosința cetățenilor, să nu fie nici unul care să n-aibă măsura sa hotărâtă. Dacă procedăm în modul acesta, este din convingerea

[1] Circumscripții pe familii, mai întâi, apoi teritoriale.

că este folositor în toate privințele de a cunoaște proprietățile numerelor și diversele combinații de care sunt succeptibile, atât în ele însele, cât și în aplicarea lor la mărimi, la sunete și la diferite feluri de mișcări, atât în linie dreaptă suitoare și coborâtoare, cât și în cerc. Legiuitorul trebuie să aibă prezentă totdeauna în spirit orânduirea aceasta și să prescrie cetățenilor săi să nu se depărteze niciodată de ea, pe cât cu putință. În adevăr, dintre toate științele care slujesc educației, nu este nici una mai folositoare, ca știința numerelor, pentru rânduirea treburilor private sau publice, și pentru cultura tuturor artelor. Dar folosul cel mai mare pe care ea îl aduce este de a deștepta spiritul amorțit și neascultător, de a-i da ușurință, memorie, pătrundere și, printr-un artificiu cu adevărat divin, a-l face să progreseze în ciuda naturii. Astfel se poate rândui știința aceasta printre mijloacele de educație cele mai bune și cele mai puternice, cu condiția ca, de altfel, educatorul să aibă grijă ca prin alte regulamente și altă disciplină să înăbușe orice sentiment josnic, orice spirit de interes în sufletul acelora cărora vrem să le fie util studiul numerelor. În lipsa acestora, în loc de cultură, li se va da, fără să băgăm de seamă, abilitatea aceasta nenorocită, care slujește numai de a înșela pe alții, după cum vedem la egipteni, fenicieni și multe alte neamuri, ajunse la starea de acum din cauza josniciei celorlalte îndeletniciri ale lor și a căilor pe care apucă spre a se îmbogăți, fie că trebuie să se pună greșeala pe seama vreunui legiuitor puțin prudent, sau vreunui eveniment supărător, sau unei dispoziții de spirit naturală la aceste neamuri. În adevăr, Megillos și Clinias, nu trebuie să uităm că nu toate locurile sunt deopotrivă de potrivite spre a face pe oameni mai buni ori mai răi: și că legile nu trebuie să fie contrare climei. Într-un ținut, oamenii au un caracter ciudat și violent, din cauza vânturilor și a căldurilor excesive ce domnesc în țara ce o locuiesc; în alt loc, prea marea cantitate de ape produce același efect; în altă parte, natura hranei pe care o dă pământul, hrană ce nu are înrâurire numai asupra corpului spre a-l întări sau a-l slăbi, ci și asupra sufletului ca să-l influențeze la fel. Din toate ținuturile, cele mai priincioase virtuții sunt acelea unde domnește nu știu ce suflu divin, și care au ajuns partea unor demoni, ce primesc totdeauna cu bunătate pe cei ce vin să se așeze acolo. Sunt alte locuri, unde se întâmplă contrarul. Legiuitorul dibaci va ține seamă în legile sale de aceste deosebiri, după ce le va studia și cunoaște, pe cât este dat unui om să le cunoască. Iată ce trebuie să faci și tu, Clinias, și cu ce trebuie să începi, fiindcă tu ai de întemeiat o colonie.

CLINIAS: Foarte bine grăiești, străine Atenian, voi urma povețele tale.

CARTEA a VI-a

1 ATENIANUL: Și după toate cele ce spuserăm, e timpul să ne gândim a înființa magistrați în cetatea ta.

CLINIAS: Ai dreptate.

ATENIANUL: Ordinea politică cuprinde cele două obiecte următoare. Primul este instituția magistraților, cu alegerea persoanelor menite a le împlini, numărul voit al acestor magistrați și modul de a-i stabili. Al doilea obiect privește legile ce trebuie să prescriem fiecăreia dintre aceste magistraturi, natura acestor legi, numărul și calitatea lor. Dar mai înainte de a proceda la alegerea magistraților, să ne oprim un moment și să spunem relativ la materia aceasta un adevăr, care își are locul aci.

CLINIAS: Care e acel lucru?

ATENIANUL: Iată-l: oricine înțelege ușor că, deși înființarea legilor este un lucru important, a pune într-un stat bine constituit, în fruntea unor legi bune, niște magistrați inepți, înseamnă nu numai că nu va scoate nici un folos din calitatea legilor sale și că se va face de râsul lumii, dar încă această alegere rea va fi pentru el izvorul a nenumărate rele și nenorociri.

CLINIAS: Recunosc.

ATENIANUL: Să observăm, Clinias, că tocmai acesta e neajunsul la care se expune guvernământul tău și noua ta cetate. Tu vezi, în adevăr, că mai întâi, spre a merita cineva să fie ridicat în funcțiile publice, trebuie să dea o socoteală mulțumitoare despre conduita atât a sa cât și a familiei sale, din copilărie și până în momentul alegerii; apoi ca aceia, în grija cărora e lăsată alegerea, să fi primit o educație conformă cu spiritul acestor legi,

spre a fi în stare să facă un discernământ înțelept al candidaților, care merită să fie aleși sau respinși. Ori niște oameni adunați de puțin timp, necunoscuți unii cu alții, și încă fără educație, cum vor putea ei oare să se conducă în împrejurarea aceasta fără greș?

CLINIAS: Aproape nu-i cu putință.

ATENIANUL: Totuși nu mai e chip să dăm înapoi; și astfel și tu și eu trebuie să desăvârșim lucrul acesta, fiindcă tu ai promis cretanilor de a lucra împreună cu alți nouă colegi la întemeierea acestei colonii, iar eu ți-am promis ție să-ți dau o mână de ajutor prin convorbirile acestea. Astfel cât va depinde de mine, nu voi lăsa cuvântul nostru necomplet: în înfățișarea aceasta ar apărea eronat și diform.

CLINIAS: Foarte bine vorbești, străine.

ATENIANUL: Nu numai atât, dar voi și lucra după putere.

CLINIAS: Da, într-adevăr, să facem după cum vorbim.

ATENIANUL: Vom face, dacă o vrea Dumnezeu, și dacă om învinge bătrânețea.

CLINIAS: Se pare că ne va ajuta.

ATENIANUL: Nu mă îndoiesc. Să ne lăsăm în voia lui, și să observăm mai întâi lucrul acesta.

CLINIAS: Care?

ATENIANUL: Cu ce curaj și îndrăzneală va fi acum constituit statul nostru!

CLINIAS: Cu ce scop și la ce te referi când vorbești așa?

ATENIANUL: Mă gândesc cu ce ușurință și încredere dăm legi unor oameni care n-au nici o pregătire, deși nu e nevoie să fie cineva prea inteligent, ca să priceapă că ei la început nu le vor primi lesne, oricum ar fi aceste legi. Însă dacă putem menține starea de lucruri un timp oarecare, până ce copiii lor, după ce le-au încercat aceste legi și fiind educați în sensul acesta, se vor deprinde treptat cu ele, și vor ajunge în etatea să-și dea voturile lor la alegeri împreună cu restul cetățenilor, în această presupunere, și numai dacă vom găsi pentru scopul acesta vreun mijloc potrivit, cred că ne-am putea făgădui cu siguranță că statul nostru guvernat astfel va dăinui mult timp.

CLINIAS: Desigur; așa e rațional.

ATENIANUL: Să vedem, așadar, dacă vom găsi vreo cale potrivită pentru înfăptuirea proiectului acestuia. Căci zici, Clinias, că cnosienii trebuie să aibă, printre ceilalți cretani, o deosebită grijă de colonia care se

formează acum, iar nu numai spre a se descărca de însărcinarea ce li s-a dat, ci să îngrijească cu toată puterea ca primele alegeri de magistraturi să se facă cât mai bine și mai sigur; pentru celelalte e lucru mai ușor, însă alegerea primilor păzitori ai legilor trebuie să se facă cu toată luarea-aminte, fiindcă e o chestiune foarte importantă.

CLINIAS: Pe ce cale și în ce chip ajunge-vom la rezultatul acesta?

ATENIANUL: Iată cum: copii ai cretanilor, eu zic că trebuie ca cnosienii, deoarece prin vechimea lor sunt superiori multor altor cetăți, îndeobște cu aceia care se vor duce în colonia cea nouă, să aleagă treizeci și șapte de persoane, din care nouăsprezece luați dintre cetățenii cei noi, iar ceilalți optsprezece luați chiar din Cnosos. Tu vei fi din numărul lor, Clinias, și cnosienii se vor folosi sau de convingere sau chiar de o blândă silnicie, ca să te hotărască împreună cu ceilalți șaptesprezece să primești calitatea de cetățean în această colonie.

CLINIAS: Ce adică, străine? Megillos și cu tine, nu veți veni și voi cu noi?

2 ATENIANUL: Atena și Sparta sunt prea mândre, Clinias, pentru așa ceva și apoi sunt așezate prea departe de aici și una și cealaltă; pe când, din contră, tu ai toate înlesnirile împreună cu ceilalți întemeietori. Am arătat ce e mai bine de făcut în împrejurările de față; însă cu vremea, și după ce statul cel nou va lua ființă, alegerea păzitorilor legii să se facă în modul următor. Toți cei ce poartă armele ca pedestrași sau călărași, sau care au mai fost la luptă, în ordinea vârstei, vor avea drept de vot la această alegere. Alegerea va avea loc în templul socotit cel mai sfânt în toată cetatea. Fiecare va depune pe altarul zeului votul său scris pe o tăbliță, cu numele aceluia pe care-l alege, a tribului său, a demosului ce-l locuiește; și va adăuga și numele său cu aceleași amănunte. Primul venit, care va crede că un vot oarecare nu este dat în forma cuvenită, va avea dreptul să-l ia de pe altar și să-l expună în piața publică timp de cel puțin treizeci de zile. Magistrații, după ce vor fi cules numele celor trei sute, care vor fi avut cele mai multe voturi, le vor publica în tot orașul, care va face, după chibzuința sa, o nouă alegere dintre cei trei sute. Se va publica a doua oară numele celor o sută, care vor fi preferați; și poporul va face o nouă alegere dintre acești o sută aleși, și așa mai departe, până ce vor ajunge la cea din urmă subdiviziune; atunci cei treizeci și șapte candidați ce vor avea cele mai multe voturi vor fi declarați magistrați. Dar cui ne vom adresa, Clinias și Megillos, spre a rândui tot ce ține de alegeri și de examenele succesive la

care vor fi supuși candidații? Nu vedem oare că în cetățile constituite din nou, pe cât este de necesar de a avea persoane pe care să le însărcinăm cu atribuția aceasta, tot pe atât de imposibil este de a le lua din magistraturi pentru motivul foarte simplu că ele nu există încă? Totuși, trebuie să găsim asemenea oameni cu orice preț și nu oameni de rând, ci de primul merit. Căci, potrivit proverbului, *lucrul început e pe jumătate făcut.* Toată lumea e de acord a lăuda cu deosebire un început frumos; însă în chestiunea de față, mi se pare că aceasta e mai mult de jumătate a întregului, și că succesul aci n-a fost îndeajuns lăudat, după cum merită.

CLINIAS: Ai foarte mare dreptate.

ATENIANUL: Pentru că suntem încredințați de adevărul acesta, să nu trecem peste un punct așa de esențial, și să nu uităm a deslușI chipul cum trebuie procedat. În ce mă privește, nu văd în speța la care ne aflăm decât numai un singur mijloc, pe cât de folositor, pe atât de necesar.

CLINIAS: Care?

ATENIANUL: Afirm că nici un alt oraș nu trebuie, ca să zic astfel, să 3
țină loc de tată și mamă, coloniei noastre celei noi, decât acela care a conceput proiectul de a o întemeia. Nu doar că ignorez că s-au iscat adesea și se vor mai isca neînțelegeri mari între colonii și metropolele lor; dar nu e mai puțin adevărat că orice colonie la nașterea sa este ca un copil pe care slăbiciunea etății sale îl face incapabil de a îngriji de trebuințele sale, care se alipește de aceia cărora le datorește viața, și este iubit de ei tocmai pentru motivul acesta, deși poate că în urmă trebuie să se certe cu ei: totdeauna la ei a alergat la nevoie, numai la ei găsește și are drept să găsească ajutor. Acestea sunt noile sentimente pe care aș vrea să le aibă cnosienii față de cetatea cea nouă și grija ce trebuie să aibă de ei, precum și cetatea cea nouă față de Cnosos. Și spre a repeta ce am spus mai înainte (căci nu e nici un rău a spune de două ori ceea ce e bine), trebuie ca cnosienii să îngrijească de toate aceste lucruri și să aleagă, dintre cetățenii orașului cel nou, o sută de persoane, cele mai respectabile ca etate și cinste, reunind cu aceștia tot atâția dintre ai lor, care se vor duce în colonie, se vor obliga împreună cu ceilalți să instituie pe magistrați, după formalitățile prescrise de legi și cu examenul ce trebuie să treacă. După aceasta, cnosienii nu se vor mai amesteca în afacerile coloniei celei noi, care va căuta să-și ducă singură de aci înainte grija rostului și fericirii sale. În ce privește pe cei treizeci și șapte, iată care vor fi, în prezent și pentru timpul ce va urma, funcțiile lor. Întâi, vor lua aminte la paza legilor; al doilea, ei vor fi depozitarii rolurilor,

în care sunt însemnate valorile averii fiecărui cetățean, care nu trebuie să treacă peste patru mine, pentru clasa întâi, peste trei mine, pentru a doua, două pentru a treia și una pentru a patra. Dacă se descoperă că unul posedă ceva peste ce cuprinde declarația sa, surplusul acesta se va confisca. Pe deasupra, oricare cetățean va avea dreptul să-i intenteze cuiva o acțiune ignominioasă și infamantă, dacă se dovedește că a voit să se îmbogățească în disprețul legilor. Oricine, deci, îl va putea acuza de câștig murdar și acuzația aceasta se va urma chiar în fața păzitorilor legii. Dacă acuzatul se găsește vinovat, să n-aibă nici o parte din bunurile care sunt în comun; să fie exclus de la distribuții când se vor face, și redus la porțiunea sa primitivă; sentința dată contra lui să fie înscrisă și să rămână afișată, cât va trăi, într-un loc unde s-o poată citi toată lumea. Păzitorii legii nu vor sta în funcție mai mult de douăzeci de ani, nici numiți în slujba aceasta mai înainte de vârsta de cincizeci de ani[1]. Oricine va fi ales la șaizeci de ani, va sta în funcție numai zece ani, și așa mai departe, după aceeași proporție; așa că cineva să-și ia orice nădejde de a mai ocupa o asemenea funcție dacă
4 a trecut de șaptezeci de ani[2]. Deocamdată să ne mărginim numai la aceste trei prescripții cu privire la paznicii legilor: pe măsură ce vom înainta în legiuirea noastră, ei vor găsi celelalte atribuții ale lor, notate în diferite legi. Spre a proceda cu ordine, trebuie să vorbim acum despre celelalte funcții. Este timpul de a crea generalii de armată și a le da ca ajutoare ale războiului comandanți de cavalerie, filarhi[3], și ofițeri de infanterie, cărora nu li se poate da un nume mai potrivit ca acel de taziarh[4], ce se întrebuințează astăzi. Generalii de armată, ce trebuie să fie originari din cetate, vor fi propuși de către paznicii legilor; dreptul de a-i alege îl vor avea toți care au purtat, ori care poartă armele acum. Dacă cineva crede că, printre cei ce n-au fost propuși, sunt unii care au mai mult merit decât unii dintre cetățenii propuși, el va numi pe cel ce-l respinge și pe cel ce vrea să-l aleagă, și va propune pe acesta din urmă, după ce va jura că-l preferă celuilalt. Toată adunarea va decide cu privire la această preferință, ridicând mâinile, și cel

---

[1] În Calcida, după Heraclid, era interzis a numi în magistraturi, ori în ambasade, oameni mai tineri de cincizeci de ani.

[2] Spiritul are și el bătrânețea lui; de aceea funcțiile de senatori nu trebuie date pe viață, ca la Lacedemona (Aristotel, *Politica*, II, 9).

[3] Comandantul unui contingent dat de un trib, φύλαρχος (de la φυλή – trib).

[4] Τάζις — o unitate de infanterie de o sută douăzeci și cinci de oameni, cam cât o companie.

mai demn va fi admis pentru alegere. Cei trei care vor fi avut cele mai multe voturi vor fi declarați generali și însărcinați cu conducerea războiului. Examenul după alegere se va face ca și acela al paznicilor legii. Apoi generalii aleși vor propune ei înșiși doisprezece taziarhi, unul de fiecare trib. Substituirea, votarea și examenul vor avea loc pentru alegerea aceasta, ca și pentru aceea a generalilor. Adunarea aceasta, până se vor institui pritanii[1] și un senat, va fi prezidată de către paznicii legii, care o vor convoca în locul cel mai sfânt și cel mai potrivit spre a cuprinde o mulțime așa de mare. Infanteria și cavaleria vor avea fiecare câte o tabără aparte, și va mai exista și o a treia pentru toate celelalte specii de trupe. Toți vor avea drept de vot la alegerea generalilor și a comandanților de cavalerie. Cât privește pe taziarhi, ei vor fi aleși de către cei ce sunt înarmați cu un scut; și filarhii, de toată cavaleria. Cu privire la șefii trupelor ușoare, ca arcașii și altele asemenea, alegerea va fi lăsată generalilor. Ne mai rămâne să vorbim puțin despre alegerea comandanților de cavalerie. Ei vor fi propuși de către aceiași care au propus pe generali. Substituirea și alegerea se vor face în această alegere ca și în cealaltă. Cavaleria va vota în prezența infanteriei: se vor alege acei doi cetățeni, care vor fi avut cele mai multe voturi. Dacă voturile se cumpănesc, alegerea se va repeta încă de două ori; a treia oară, dacă nu sunt de acord, prezidentul adunării va decide. Senatul se va compune din de treizeci de ori câte doisprezece, adică trei sute șaizeci de senatori; numărul acesta fiind foarte comod pentru împărțire, se va împărți mai întâi corpul acesta în patru părți, fiecare de nouăzeci, astfel că din fiecare clasă să se ia câte nouăzeci de senatori. Prima zi, toți cetățenii vor fi obligați să ia parte la alegerea senatorilor din clasa întâi; și va fi o amendă fixă pentru oricine va lipsi. După ce se vor împărți buletinele, ele se vor ștampila. A doua zi, iarăși cu toții vor propune pe senatorii din clasa a doua, ca în jun. A treia zi, se vor propune aceia din clasa a treia. Și aici va fi obligația, sub pedeapsă de amendă, pentru cele trei clase dintâi, de a propune pe cineva; dar acei din clasa din urmă și cea mai de jos nu vor fi condamnați la nimic, dacă nu iau parte la votare. A patra zi, toți vor propune pe aceia din ultima clasă; nu va fi nici o amendă pentru cei din clasa a treia și a patra, care nu vor propune pe nimeni; dar aceia din a doua vor plăti întreitul amenzii din ziua întâi, și aceia din întâia, împătritul. A

5

[1] Pritanii erau niște magistrați subordonați senatului și însărcinați cu executarea decretelor sale. La Atena, fiecare trib dădea la rândul său pe pritani.

cincea zi, magistrații vor deschide buletinele și le vor aduce la cunoștința poporului. Atunci toți, fără excepție, vor fi obligați să facă o nouă alegere printre accia care vor fi numiți, sub pedeapsă de a plăti prima amendă. O sută optzeci de candidați se vor alege astfel în fiecare clasă; apoi sorții vor hotărî jumătate. Aceia dintre ei, ieșiți la sorți, vor trece proba ordinară și vor fi senatori pentru anul acela. Alegerea făcută în modul acesta va ține calea de mijloc între ceea ce se practică în monarhii și în democrații, esențială pentru orice guvernământ bun, pentru că este peste putință să existe o unire adevărată, pe de o parte între stăpâni și sclavi, pe de alta între oameni merituoși și oameni de nimic înălțați la aceleași demnități. În adevăr nu este egalitate între lucruri neegale, decât în măsura în care se păstrează proporția: și ceea ce umple statele de sedițiuni sunt tocmai cele două extreme ale egalității și neegalității. Nu e nimic mai conform adevărului, dreptei rațiuni și bunei ordini, ca vechea maximă, care zice că egalitatea produce amiciția. Ceea ce ne azvârle în nedumerire este faptul că nu e tocmai ușor să se hotărască în mod drept specia de egalitate în stare să producă acest efect; căci sunt două feluri de egalități, care se aseamănă după nume, dar care se deosebesc mult ca fond. Una constă în greutate, număr, măsură: nu e stat, nu e legiuitor, căruia să nu-i fie ușor de a o face să treacă în distribuirea demnităților, lăsându-le la dispoziția sorților. Dar nu tot așa este cu egalitatea adevărată și perfectă, pe care nu-i e ușor oricui s-o cunoască: numai Zeus și foarte puțini dintre oameni au noțiunea aceasta. Dar, în sfârșit, puțina egalitate care se găsește, fie în administrație, fie în viața particulară, produce ce bruma bine se găsește în lume. Ea este cea care dă mai mult celui care e mare, mai puțin celui care e mai mic, unuia cât și celuilalt după măsura firii sale. Proporționând astfel demnitățile cu meritul, ea dă pe cele mai mari acelora care au mai multă virtute, și pe cele mai mici acelora care au mai puțină virtute și educație. Iată în ce consistă justiția politică, către care trebuie să năzuim, Clinias, având totdeauna ochii către această speță de egalitate în așezarea coloniei noastre celei noi: Oricine are de gând să întemeieze un stat, trebuie să-și pună același scop în planul său de legiuire, iar nu interesul unuia ori mai multor tirani, sau autoritatea mulțimii, ci întotdeauna justiția care, precum ziserăm, nu e decât egalitatea stabilită între lucruri neegale, conform naturii lor. Totuși este necesar ca orice stat, dacă vrea să se asigure contra revoltelor, să se folosească de asemenea și de celelalte spețe de justiție, numite așa în mod abuziv; căci compromisurile și concesiile sunt atingeri aduse justiției

riguroase. De aceea, spre a nu se expune la voia rea a mulțimii, (organizatorii) se văd siliți a recurge la egalitatea sorților; și atunci trebuie să rugăm pe zei și Norocul de a îndrepta deciziile sorților către ceea ce este mai drept. Astfel ne vedem siliți a ne sluji de aceste două feluri de egalități, dar trebuie să ne slujim de aceea care este supusă întâmplării, numai pe cât cu putință mai rareori. Acestea sunt, amicii mei, cuvintele pentru care orice 6
stat care vrea să se mențină trebuie să urmeze cele ce prescriserăm. Dar precum o corabie în largul mării cere să se vegheze zi și noapte la siguranța ei, tot așa un stat înconjurat de alte state, care-l amenință neîncetat ca niște talazuri, expus la mii de atacuri surde și în primejdie în fiecare moment de a pieri, are nevoie de magistrați și de străji, care să se urmeze neîntrerupt de cu ziuă și până noaptea și din noapte până-n zi, înlocuindu-se și încredințându-și unii altora siguranța publică. Mulțimea este incapabilă de a face ceva din toate acestea cu destulă repeziciune. Este deci necesar ca, pe când marea majoritate a senatorilor se va ocupa cea mai mare parte a anului cu afacerile sale particulare și cu administrația familiilor lor, a douăsprezecea parte a corpului acestuia să aibă pe timp de o lună paza statului, și astfel, una după alta, în timpul celor douăsprezece luni ale anului. Aceasta cu scopul ca de oriunde ar veni cineva, ori chiar din oraș, să se poată adresa lor, fie că are să le dea vreo informație, fie că vrea să le ceară sfatul cu privire la răspunsurile ce trebuie date celorlalte state, ori să primească informările lor la chestiunile ce li s-au pus; și încă din cauza mișcărilor zgomotoase, pe care dragostea de reforme le stârnește de obicei în orașe, cu scopul de a le preveni ori cel puțin a le înăbuși imediat după ivirea lor, statul fiind înștiințat îndată. Pentru același motiv, acești supraveghetori publici trebuie să aibă totdeauna dreptul de a convoca adunări sau a le dizolva, fie în mod regulat, fie după împrejurări. Aceasta va fi ocupația, pe timp de o lună, a celei de-a douăsprezecea parte a senatorilor, care în timpul celorlalte unsprezece luni ale anului se vor odihni. De altfel, trebuie ca partea aceasta a senatului, în oficiul acesta de pază a statului, să lucreze în înțelegere cu ceilalți magistrați. Regulamentele acestea, în ce privește însuși orașul, mi se par îndestulătoare. Dar ce grijă și ce orânduire vom da restului țării? Pentru că cetatea și tot teritoriul său sunt împărțite în douăsprezece părți, nu trebuie oare să fie oameni numiți spre a avea chiar înăuntrul orașului îngrijirea drumurilor, a locuințelor, a clădirilor, a porturilor, a pieților, a fântânilor, a locurilor sfinte, a templelor și a celorlalte lucruri asemănătoare?

CLINIAS: Fără îndoială.

7 ATENIANUL: Să zicem, deci, că templele trebuie să aibă paznici, preoți și preotese. În ce privește drumurile, edificiile și poliția celorlalte lucruri de felul acestora, spre a împiedica pe oameni și animale să nu le aducă vreo stricăciune, și pentru ca buna ordine să fie exact observată în toată incinta orașului ca și în mahalale, e necesar să se înființeze trei feluri de magistrați: astinomi[1], pentru lucrurile de care vorbirăm, agoranomi[2], pentru poliția pieței, și preoți pentru aceea a templelor. Nu se va atinge nimeni de sacerdoțiul acelora care vor fi primit preoția ca moștenire de la strămoșii lor. Dar dacă, cum trebuie firește să aibă loc în cetățile întemeiate din nou, nimeni sau aproape nimeni nu se găsește învestit cu asemenea demnități, se vor înființa, după nevoie, preoți și preotese pentru slujba zeilor. Înființarea tuturor acestor dregătorii se va face în parte pe calea voturilor, în parte va fi lăsată în seama sorților. Se va avea grijă ca în cetate, ca și în restul statului, poporul să ia parte la această alegere, precum și ceea ce nu este popor, spre a întreține amiciția și înțelegerea între toate clasele. Astfel, în ce privește pe preoți, lăsând în grija zeului alegerea acelora care îi sunt plăcuți, se va recurge la hotărârea sorților: dar se va cerceta cu luare-aminte acela căruia sorții îi vor fi fost favorabili; observând mai întâi dacă n-are vreun defect corporal și dacă nașterea sa este fără pată, apoi dacă e dintr-o familie curată și fără pată, dacă nici el, nici tată-său sau mamă-sa se vor fi mânjit vreodată de vreun omor sau orice altă crimă asemănătoare, care jignește divinitatea. Se va consulta oracolul din Delfi cu privire la legile și ceremoniile cultului divin și se vor observa, după ce se vor fi înființat interpreți să le explice. Funcția de preot va dura un an, iar nu mai mult: și pentru ca să-și facă slujba cu toată sfințenia cuvenită, trebuie ca acela înaintat la slujba de preot să nu fie mai tânăr de șaizeci de ani. Aceleași regulamente vor avea loc cu privire la preotese. Cu privire la interpreți, cele douăsprezece triburi, patru câte patru, vor propune patru în trei rânduri, fiecare trib câte unul din sânul său. După ce se vor examina acei trei care vor primi mai multe voturi, ceilalți nouă se vor trimite la Delfi, pentru ca zeul să aleagă câte unul din trei. Examenul cu privire la etate și la celelalte calități cerute va fi ca și pentru preoți. Funcția de interpret va ține cât și viața. Dacă vreunul din ei nu-și vede de slujbă, cele

---

[1] Ἀστυνόμος, care supraveghează orașul.

[2] Ἀγορανόμος, cel ce supraveghează piața.

patru triburi care îl numiseră și cărora el aparținea îi vor da un urmaș. De asemenea, se va înființa pentru fiecare templu economi, care le vor administra veniturile, vor valorifica locurile sacre, le vor arenda și vor dispune de produse. Ei vor fi numiți din clasa întâi, trei pentru templele cele mari, câte doi pentru cele mijlocii și unul pentru cele mai mici. La alegerea și examenul lor, se vor urma aceleași formalități, ca și pentru generalii de armată. Iată ce aveam de orânduit cu privire la lucrurile sacre. Supravegherea să fie cât se va putea de mare, așa ca nimic să nu rămână 8
nepăzit. Paza cetății să fie încredințată generalilor, taziarhilor, comandanților călărașilor, filarhilor, pritanilor și încă astinomilor și agoranomilor, după ce se va termina alegerea lor. Se va veghea la siguranța restului țării în modul următor: tot teritoriul s-a împărțit, după cum am zis, în douăsprezece sectoare, pe cât cu putință egale. Fiecare din aceste triburi, cărora sorții le vor fi dat unul din sectoarele acestea, vor prezenta în fiecare an cinci cetățeni, care vor fi tot atâți agronomi[1] și șefi de strajă. În urmă fiecare dintre ei va alege în tribul său doisprezece tineri, nu mai mici de douăzeci și cinci de ani, nici mai în etate de treizeci de ani, cărora li se vor da în supraveghere în fiecare lună câte o parte a teritoriului, pentru ca astfel să dobândească o cunoștință exactă a întregii țări. Șefii și gărzile vor sta în slujbă timp de doi ani. Oricare ar fi partea ținutului pe care sorții le-o vor fi dat-o la început, când va fi sosit timpul de a schimba circumscripția, adică după trecerea unei luni, șefii vor trece, cu oamenii lor, în circumscripția cea mai apropiată, pornind spre dreapta, vreau să zic spre răsărit, și astfel vor face ocolul teritoriului. Și pentru ca cea mai mare parte din ei să fie la curent cu ceea ce se petrece în fiecare loc, nu numai într-un anotimp, ci chiar în toate anotimpurile, după împlinirea celui dintâi an, șefii vor veni din nou la locurile dinainte și vor face ocolul lor la stânga, până la sfârșitul anului al doilea. În anul al treilea se vor alege alți cinci agronomi și șefi de strajă, care vor avea sub ei douăsprezece gărzi. În reședința ce vor avea-o în fiecare localitate, vor da cele dintâi îngrijiri, ca țara să fie bine întărită contra incursiunilor inimicilor: vor pune să se sape șanțuri, pretutindeni unde va fi nevoie, să se facă întăriri și să se construiască fortificații, ca să oprească pe cei ce ar avea poftă să jefuiască și să devasteze țara. Pentru aceste lucrări ei se vor sluji de animale de povară și de sclavi

[1] Ἀγρονόμος, care supraveghează ogoarele.

din partea locului, îi vor întrebuința la executarea tuturor lucrărilor, vor conduce aceste lucrări, alegând pentru aceasta, pe cât posibil, momentul când lucrările domestice nu vor avea atâta grabă. Pe când, pe de o parte, ei vor face ca țara să nu poată fi călcată de inimici, pe de alta nu vor neglija nimic spre a face toate înlesnirile cetățenilor, dobitoacelor de povară și turmelor, având grijă ca drumurile să fie netede și bune, ca ploaia, în loc să aducă stricăciuni pământului, să-i asigure rodnicia, îngrijind ca apele ce cad din locuri înalte să se scurgă în vâlcelele ce se găsesc pe povârnișurile munților, strângându-le acolo prin diguri și parapete. Prin mijlocul acesta, apa strânsă în aceste bazine, infiltrându-se în sânul pământului, va țâșni în izvoare și fântâni la câmpie și în locurile joase și pământul cel mai secetos din natura sa va deveni îmbelșugat în ape limpezi. Cu privire la apele curgătoare, fie de râu, fie de izvor, ei le vor înălța malurile prin șosele frumoase, plantate cu arbori și, reunind mai multe râuri prin canale, ei vor aduce pretutindeni belșug. Dacă în apropiere se găsește vreo pădure, vreun câmp consacrat zeilor, vor îndrepta pe acolo râurile, spre a le uda și înfrumuseța în fiecare anotimp. Vor îngriji ca tinerii să construiască pretutindeni, în locurile acestea consacrate, gimnazii pentru ei înșiși și băi calde cu provizii de materie uscată și combustibilă, pentru bătrâni, pentru bolnavi și muncitorii împovărați de osteneală, leac cu mult mai bun decât
9 ale unui medic mediocru. Toate lucrările acestea, și altele de natura aceasta, vor sluji la înfrumusețarea și folosul țării și vor procura pe deasupra o petrecere foarte plăcută acelora ce vor fi însărcinați să le execute. În ce privește ocupațiile lor serioase, ele vor consta în ceea ce am de gând să spun acum. Cei șaizeci de agronomi vor avea grija siguranței teritoriului, nu numai cu privire la inimici, dar și în ce privește pe cei ce se numesc amici. Dacă cineva li se plânge că au suferit vreo pagubă de la vecinii săi sau de la oricare altul, fie liber, fie sclav, în pricinile de mai mică însemnătate, cei cinci agronomi ai tribului vor face ei înșiși dreptate celor ce se vor pretinde păgubiți; în pricinile mai însemnate, până la suma de trei mine, ei își vor asocia doisprezece paznici și vor judeca astfel în număr de șaptesprezece. Toți judecătorii, toți magistrații, vor fi ținuți să dea socoteală de judecățile lor și de administrația lor, afară de acei ce judecă în ultimă instanță, ca regii. Dacă, deci, agronomii săvârșesc vreo nedreptate față de acei de care sunt obligați să aibă grijă, fie călcând egalitatea la împărțirea corvezilor, fie însușindu-și cu forța, și fără voia stăpânilor, uneltele agricole, fie primind plocoane oferite cu gândul de a-i mitui, fie călcând dreptatea în hotărârile

date în pricini: aceia care se vor lăsa să fie mituiți, vor fi mustrați în chip rușinos în fața tuturor cetățenilor; în ce privește celelalte nedreptăți de care se vor face vinovați, ele se vor judeca de către vecinii și locuitorii locului, unde se va fi săvârșit delictul, când paguba nu va trece de o mină. În ocupațiile mai grave și chiar în cele mici, când nu vor vrea să recunoască judecata, în speranța de a scăpa de urmărire, mutându-și locuința în fiecare lună, păgubașul va înainta plângerea sa la tribunalele publice și, dacă câștigă procesul, va face ca pârâtul să fie condamnat la îndoitul amenzii, la care nu voise să se supună de bunăvoie. Agronomii și gărzile lor vor trăi în modul următor în timpul celor doi ani ai funcțiunii lor. Mai întâi în fiecare circumscripție vor fi pentru ei săli de mâncare în comun. Cine se va duce să ia prânzul altundeva, chiar numai o singură zi și va lipsi chiar numai o noapte, fără permisiunea șefilor sau fără trebuință urgentă, fiind denunțat de către cei cinci agronomi și expunându-i-se în piața publică numele, ca unul ce a părăsit postul său, va fi notat de infamie, pentru că a trădat statul, cât a stat în puterea lui. Primul venit va avea dreptul, dacă vrea, să-l lovească, fără răspundere. Când unul din șefi comite aceeași infracțiune, colegii lui au datoria să facă ordine. Cine din ei va observa faptul, sau îl va afla și nu va denunța pe vinovat, va fi supus aceleiași pedepse, ca și cum ar fi comis el însuși delictul și va fi pedepsit mai aspru decât simplii paznici. El chiar va fi declarat nedemn a exercita vreuna din funcțiile ce se dau tinerilor. Va fi datoria păzitorilor legii de a veghea cu atenție ca asemenea dezordine să n-aibă loc, ori dacă au loc, să nu rămână nepedepsite. Este esențial ca toți să se convingă că nici un om, oricine ar fi, nu e capabil a se servi cu vrednicie de autoritate, dacă mai înainte n-a învățat să asculte, și trebuie ca funcționarul să se laude mai puțin că știe să comande bine, decât că știe să asculte bine mai întâi de legi, cu credință că ascultă chiar de zei. Apoi când cineva e tânăr trebuie să asculte de oamenii mai vârstnici, care au dus o viață onorabilă. Pe deasupra, în cei doi ani cât vor avea paza ogoarelor, vor duce o viață aspră, lipsită de confort. Ca și cei doisprezece paznici, cei cinci agronomi, din chiar momentul alegerii lor, se reunesc spre a se îngriji de trebuințele lor, căci nu vor avea nici slugi, nici sclavi, și nu vor avea drept să se folosească pentru ei înșiși, ci numai pentru lucrările publice, de muncitorii și ceilalți lucrători ai țarinelor. Cât despre celelalte servicii, să fie gata a se servi singuri și unul pe altul, și de a străbate țara, vara și iarna, înarmați totdeauna, atât pentru a cunoaște țara, cât și spre a o inspecta bine. Cred într-adevăr că cunoașterea exactă a țării

sale e o știință mai folositoare decât oricare alta și acesta e unul din motivele ce vor îndemna pe tineri a se duce la vânătoare cu câini sau altfel, atât pentru plăcerea, cât și pentru folosul ce revine tuturor din asemenea exerciții. Deci toți să-și dea silință a împlini cu zel datoriile acestei funcții, orice nume s-ar părea potrivit să li se dea, fie cripți[1], fie agronomi, dacă voiesc într-o zi să contribuie în mod eficace la conservarea patriei lor.
10 Ordinea lucrurilor cere să trecem acum la alegerea agoranomilor și a astinomilor. Astfel, după cei șaizeci de agronomi, vom institui trei astinomi, care împart între ei cele douăsprezece sectoare ale cetății; ca și agronomii cu privire la teritoriu, ei vor avea grijă de străzi, de căile cele mari care duc la oraș, ca și de edificii, ca să se construiască toate conform legilor. Vor avea de asemenea grijă de ape, care li se vor aduce în bună stare până în oraș, de către paznicii țarinelor și le vor împărți în diferitele fântâni publice, în cantitatea și curățenia cuvenite, pentru ca ele să contribuie deopotrivă la împodobirea și folosul orașului. Trebuie ca astinomii aceștia să aibă destulă avere și timp liber spre a se consacra în întregime binelui public. De aceea cetățenii vor alege în clasa întâi pe acela pe care vor vrea să-l propună ca astinom. După votare, când vor ajunge la cei șase ce vor avea cele mai multe voturi, prezidenții alegerii vor trage la sorți pe cei trei ce vor trebui să intre în funcții și care, după examenul obișnuit, vor exercita slujbele lor conform legilor prescrise.

Se vor alege în urmă cinci agoranomi dintre cetățenii clasei întâi și a doua. De altfel, alegerea lor se va face ca și aceea a astinomilor, adică între cei zece, cu mai multe voturi; sorții vor numi cinci dintre ei și, după examen, vor intra în posesia funcției lor. Toți vor fi obligați să propună pe cineva: oricine va refuza să facă lucrul acesta, dacă este denunțat magistraților, va avea reputația de cetățean rău, și pe deasupra va fi condamnat la o amendă de cincizeci de drahme.

Intrarea în adunarea publică va fi liberă pentru toată lumea; cetățenii clasei întâi și a doua nu vor fi scutiți de a asista, și va fi o amendă de zece drahme pentru absenți. Dar cei din clasa a treia și a patra nu vor fi obligați, și în caz de absență nu vor fi supuși la nici o amendă decât dacă magistratul, pentru oarecare necesități, ordonă tuturor să se adune. Agoranomii vor face să se țină în piețe ordinea înființată de legi: vor avea grijă de templele și

---

[1] Cripți înseamnă numele ce se da la Lacedemona celor ce făceau criptia. Vezi nota din Cartea I, pag. 50.

fântânile care se află în piețe, și vor împiedica să le facă vreo stricăciune cineva. Dacă are loc așa ceva și dacă vinovatul e sclav ori străin, vor pune să-l bată cu nuiele și-l vor închide. Dacă autorul stricăciunii este un cetățean, ei vor putea să-l judece ei înșiși și să-l condamne la amendă până la o sumă de o sută de drahme. Dacă e vorba de o condamnare mai grea și până la îndoitul celei de sus, ei îl vor judeca împreună cu astinomii. Puterea astinomilor în resortul lor nu se va întinde nici ea peste aceste limite în ce privește amenzile și pedepsele: adică, dacă amenda nu va fi mai mare ca o mină, ei vor judeca singuri; și împreună cu agoranomii, când ea va ajunge până la dublu.

După aceștia se cuvine a institui magistrați care să prezideze unii 11
muzica, alții gimnastica. Prin cei dintâi legea înțelege pe aceia care vor fi în fruntea gimnaziilor și a școlilor, spre a veghea la buna ordine, la modul cum se dă învățătura și la conduita băieților și a fetelor, fie când se duc la școală, fie pe timpul când rămân acolo; legea înțelege prin cei de al doilea pe aceia care vor prezida la exercițiile de muzică și de gimnastică; ei vor fi de două feluri, unii numai pentru muzică, alții numai pentru gimnastică. Exercițiile de gimnastică, fie ale oamenilor, fie de cai, vor avea aceiași prezidenți. Cât despre exercițiile de muzică, este potrivit a institui prezidenți de două feluri: unii pentru monodie și pentru cântecul imitativ, ca și pentru rapsozi, cântăreții din liră, de fluier și alte instrumente asemănătoare; alții pentru cântecele câmpului. Și mai întâi în ce privește distracțiile corului, la care iau parte copiii, oamenii și fetele, trebuie să se aleagă acei ce trebuie să conducă dansurile și toată orânduirea muzicală. Unul singur va fi de ajuns. Nu trebuie să fie mai tânăr de patruzeci de ani. Pentru monodie iarăși va fi de ajuns unul, nu mai tânăr de treizeci de ani; el va primi la exerciții pe cei ce el va crede de cuviință, și va hotărî cine e mai bun între concurenți.

Iată cum trebuie ales prezidentul și arbitrul corurilor. Toți cei ce vor avea gust pentru felul acesta de lucruri se vor duce la adunare; se va pedepsi cu o amendă oricine nu va veni; paznicii legilor vor fi informați despre lipsa aceasta. Cât privește pe ceilalți, vor asista, dacă vor vrea. Fiecare va propune după alegerea sa, ca prezident, pe cineva dintre cei mai destoinici în genul acesta; și în examenul ce va urma după alegere, nu se va invoca alt motiv, spre a alege ori respinge pe cel ce este prezentat, decât talentul sau incapacitatea sa. Acela care va avea cele mai multe voturi din zece candidați, și a cărui alegere va fi confirmată de examen, va prezida

corurile timp de un an, conform legii. Se va observa aceleași forme în alegerea unui arbitru de monodii și de concerte de instrumente: printre aceia ce vor ajunge până la cinstea examenului, acela, ce va fi ales după ce va trece proba voită, va fi prezident pe timp de un an.

Pe urmă trebuie să alegem în clasa a doua și a treia, arbitri de exerciții de gimnastică, atât de oameni, cât și de cai. Cei din clasa a treia vor fi ținuți să asiste la alegere; numai clasa a patra va putea lipsi nepedepsită. Printre cei douăzeci de candidați ce se vor prezenta, cei trei ce vor fi preferați vor fi aleși, dacă au aprobarea examinatorilor. Dacă vreunul cade la proba aceasta, pentru orice funcție ar fi, se va pune în locul lui un alt candidat, după aceleași norme, și examenul se va face în același mod.

12 Ne mai rămâne să instituim magistratul care va avea intendența generală a educației tinerilor de ambe sexe. Legea prevede să se aleagă numai unul, care să nu aibă mai puțin de cincizeci de ani. Trebuie ca el să aibă copii legitimi, băieți și fete, cât mai mulți, iar dacă nu, și de ceilalți. Acel asupra căruia cade această alegere, și cei ce o fac, să aibă în vedere că, între funcțiile cele mai importante ale statului, aceasta ține fără asemănare treapta cea mai înaltă. Vedem, în adevăr, că la plante totul atârnă de primele semințe: dacă ele sunt semănate de mâna unui agricultor destoinic, putem trage nădejde că ele într-o zi vor da fructele cele mai frumoase. Ceea ce este adevărat cu privire la plante, nu este mai puțin adevărat cu privire la animalele feroce sau domestice, ca și despre oameni: căci, deși omul este blând din fire, totuși când la o fire fericită adaugă o educație foarte bună, el devine cel mai blând dintre animale, cel mai aproape de divinitate; pe când, dacă n-a primit nici o educație, ori dacă n-a primit decât una rea, el devine cel mai sălbatic din animalele ce a produs pământul[1]. Din cauza aceasta legiuitorul trebuie să privească educația copiilor ca pe cea dintâi și mai serioasă grijă a sa. Dacă, deci, vrea să-și facă, cum trebuie, datoria aceasta, va începe prin a pune ochii pe cetățeanul cel mai desăvârșit în tot felul de virtuți, pentru a-l pune în fruntea educației tinerimii.

Astfel toate corpurile de magistraturi, în afară de senat și de pritani, să se adune în templul lui Apollo și să aleagă prin vot pe acela dintre paznicii legii, pe care-l vor socoti mai destoinic să conducă bine educația tinerimii,

---

[1] Vezi Aristotel, *Politica*, I, cap. 2.

și cel ce va avea voturile cele mai multe, după ce va fi examinat de magistrații ce l-au ales, adică de toți, afară de păzitorii legii, să intre în funcțiune pe cinci ani. În anul al șaselea se va alege un altul și după aceleași norme.

Dacă vreunul din cei ce au funcții publice moare mai înainte ca să fi 13
expirat timpul slujbei sale, așa ca până la termen să fie mai mult de treizeci de zile, acei care au rostul acesta îi vor numi un succesor. Dacă niște orfani pierd în modul acesta pe tutorul lor, părinții și rudele prin alianță din partea tatălui și din partea mamei, coborând până la veri primari, vor numi un altul în interval de zece zile, sau vor plăti fiecare dintre ei o amendă de o drahmă pe zi, până ce-l vor numi.

Un stat n-ar mai fi stat, dacă cele ce privesc tribunalele n-ar fi orânduite cum trebuie. Pe lângă asta, un judecător mut, care în discuția cauzelor n-ar aduce nimic la cele spuse de fiecare din avocați, cum se întâmplă la arbitraje, nu ar fi în stare să împartă dreptatea; de unde urmează că nu e cu putință de a judeca bine, dacă sunt mulți judecători, sau dacă sunt puțini, dar ignoranți. Întotdeauna e nevoie ca punctele cu privire la care cele două părți sunt în proces să fie îndeajuns clarificate. Ori, nimic mai bun de a răspândi lumină asupra unei pricini, ca timpul, încetineala și informațiile dese. Pentru toate aceste motive, aceia care au între ei oarecare neînțelegeri, să se adreseze mai întâi vecinilor lor, amicilor lor, tuturor acelora care pot fi la curent cu obiectul contestației. Dacă lucrul nu este hotărât îndeajuns de către acești arbitri, se va recurge la un alt tribunal. În sfârșit, dacă procesul nu se poate rezolva în aceste două tribunale, un al treilea îl va termina fără apel. De altfel, constituirea tribunalelor este oarecum o creație a magistraților, pentru că orice magistrat este în mod necesar și judecător în oarecare materii și fiindcă judecătorul, fără să fie magistrat, totuși este oarecum magistrat și nu dintre cei neînsemnați în ziua când termină procesele prin sentința sa[1]. Astfel socotind pe judecători printre magistrați, să spunem ceva despre calitățile lor personale, despre materiile care sunt de competența lor și despre numărul judecătorilor în fiecare tribunal.

---

[1] În cursul scrierii acesteia, vorba *magistrat* are accepția: slujbaș public învestit cu o fracțiune din suveranitatea politică, ori persoană învestită cu o parte a puterii executive, cum sunt funcționarii administrativi, ori de poliție; *magistrat* în accepția modernă înseamnă persoana învestită cu o parte a puterii judiciare. În antichitate, judecătorii rezolvau procesele de interes particular.

Cel mai sacru dintre toate tribunalele să fie acela pe care părțile și-l vor fi creat ele însele, și pe care îl vor fi ales prin bună înțelegere. Pe lângă acela, se vor mai înființa două, unul pentru a judeca pricinile de la particular la particular, când un cetățean, pretinzându-se păgubit în drepturile sale de către un altul, îl va cita înaintea judecătorilor spre a-și dovedi dreptatea; altul pentru cazul când, din zel pentru binele public, cineva va voi să denunțe pe aceia, ce va crede că au adus vreo pagubă intereselor statului. Trebuie să vorbim despre calitatea și alegerea judecătorilor. Cel dintâi tribunal, deschis tuturor particularilor care, după ce vor fi pledat de două ori, nu vor fi fost în stare să se înțeleagă, va fi alcătuit în modul următor: ultima zi înaintea lunii ce urmează solstițiul de vară, lună în care începe anul cel nou, toți cei ce au funcții, fie numai pe un an, fie pentru mai mult timp, se vor aduna într-unul din templele cetății; și acolo, după ce vor fi luat ca martor pe zeu, îi vor oferi oarecum ca ofrande ale tuturor corpurilor de magistraturi alegând ca judecător, în fiecare dintre ele, pe magistratul ce se va bucura de cea mai mare reputație de probitate și care li se va părea lor că trebuie că împarte cetățenilor dreptatea cu mai multă înțelegere și cinste în cursul anului următor. Alegerea aceasta va fi urmată de examinarea fiecăruia din cei aleși, de către înșiși aceia care i-au ales; și dacă vreunul este respins, i se va substitui un alt cetățean, păstrând aceleași forme. Judecătorii aceștia se vor pronunța relativ la cei nemulțumiți cu hotărârea celorlalte tribunale; ei își vor da hotărârile în public; senatorii și toți ceilalți magistrați care i-au ales vor fi ținuți să asiste la judecată și să fie martori ai deciziei; cât privește pe ceilalți cetățeni, ei vor asista, dacă li se pare cu cale. Dacă s-ar găsi un judecător, acuzat de a fi dat cu știință un verdict nedrept, acuzația va fi înaintată în fața paznicilor legii; judecătorul dovedit de această infracțiune va fi condamnat a plăti celui pe care l-a nedreptățit jumătate din pagubă; sau, dacă se crede că merită o pedeapsă și mai mare, ea va fi lăsată la decizia paznicilor legii, care vor evalua ceea ce el trebuie să mai sufere pe deasupra, fie în persoana sa, fie în avere, printr-o amendă în folosul tezaurului public sau al particularului care a înaintat plângerea. Cu privire la crimele de stat, e necesar ca poporul să ia parte la judecată, pentru că toți cetățenii sunt vătămați când statul este vătămat, și pentru că ar avea cuvânt să privească drept o injustiție de a-i exclude de la asemenea procese. Astfel, pricinile acestea se vor aduce înaintea poporului în primă instanță, și el le va rezolva în ultim resort; însă procedura se va instrui înaintea a trei dintre

primele corpuri de magistrați, alese prin învoirea și a acuzatului și a acuzatorului. Dacă ei nu pot conveni în privința acestei alegeri, senatul va decide pentru unul sau pentru celălalt. Totdeodată, pe cât va fi cu putință, trebuie să ia parte la judecățile referitoare la pricinile particulare. Căci acei ce se văd înlăturați de la orice drept de a judeca își închipuie că sunt lipsiți cu totul de drepturile de cetățean. De aceea e necesar să se înființeze tribunale pentru fiecare trib și ca judecători neînduraţi să decidă îndată procesele ce se vor ivi. Decizia în ultima instanță a acestor feluri de procese va fi de competența tribunalului, despre care am vorbit mai sus, tribunal compus din judecătorii cei mai integri, ce va fi cu putință de a găsi, și menit a termina procesele care nu vor fi fost rezolvate printr-o sentință arbitrară a vecinilor, nici de către judecătorii tribului.

Iată, pentru un moment, ce aveam de spus despre tribunale; cu privire 14
la ele este de asemenea foarte greu a decide dacă sunt sau nu sunt magistraturi. Aci nu e dată decât o schiță în care sunt însemnate unele din funcțiile lor și unde tot restul e trecut sub tăcere. Când vom fi ajuns la capătul legiuirii noastre, va fi locul să facem o dezvoltare pe larg a tuturor legilor ce privesc tribunalele și ordinea judiciară. Până atunci nu vom intra în nici un amănunt în privința aceasta. Cât despre instituirea celorlalte funcții publice, am orânduit aproape tot ce era de orânduit. Dar nu e cu putință de a-și forma cineva o idee justă și completă despre legi și despre fiecare parte a guvernământului și a administrației publice, până ce convorbirea noastră nu va îmbrățișa cele dintâi și cele de al doilea piese ale acestui edificiu, pe acelea din mijloc, într-un cuvânt pe toate, ca să conducă astfel lucrarea la capătul său. Terminarăm, ca să zic astfel, fațada, isprăvind cele referitoare la alegerea magistraților. Să începem deci fără nici o întârziere opera noastră legislativă propriu-zisă.

CLINIAS: Străine, deși am fost foarte mulțumit de tot ce am auzit până acum, nimic nu mi-a plăcut mai mult, ca legătura aceasta cu care tu unești sfârșitul cuvântului dinainte cu începutul celui următor.

ATENIANUL: Astfel până acum convorbirea noastră, desfătare potrivită unor bătrâni, a reușit destul de bine.

CLINIAS: Zi mai degrabă că este îndeletnicirea cea mai frumoasă ce-și pot alege niște oameni.

ATENIANUL: Cu atât mai bine. Dar să vedem dacă ești de aceeași părere cu mine.

CLINIAS: În ce privință?

ATENIANUL: Tu știi că lucrările pictorilor, în diversele figuri pe care le reprezintă, pare că nu trebuie să aibă niciodată un sfârșit; că ei nu fac altceva decât a colora sau a nuanța, sau cu oricare alt termen se numesc lucrurile acestea în nomenclatura artei; și că niciodată tablourile lor nu sunt așa de desăvârșite, ca să nu mai le poată modifica și a le face și mai frumoase și mai expresive.

CLINIAS: Știu, căci am auzit vorbindu-se; personal, n-am nici o cunoștință a principiilor acestei arte.

ATENIANUL: N-ai pierdut nimic cu asta. Totuși, ne vom sluji aci de observația pe care o făcurăm cu privire la această artă. Dacă unul ar încerca să facă o figură cu totul frumoasă, astfel ca, departe de a se degrada, să dobândească din zi în zi o nouă perfecțiune, pricepi că el fiind muritor, dacă nu lasă după el un pictor care să-l înlocuiască, spre a îndrepta stricăciunea pe care anii ar aduce-o tabloului său, și spre a termina trăsăturile pe care el le-ar fi lăsat imperfecte, din cauza nedesăvârșirii lui, un artist, într-un cuvânt, capabil să adauge frumuseți noi artei sale, înțelegi că tabloul acesta, care l-a costat multă muncă, nu se va păstra mult timp.

CLINIAS: E adevărat.

ATENIANUL: Ce adică?! Încercarea legiuitorului nu ți se pare asemenea cu aceea a pictorului acestuia? El își propune să alcătuiască mai întâi un corp de legi cel mai desăvârșit cu putință. Dar cu vremea, când experiența îl va fi învățat să-și judece lucrarea, crezi că există vreun legiuitor atât de lipsit de minte, ca să nu-și dea seama că a lăsat în mod necesar o sumă de trăsături nedesăvârșite, care au nevoie de a fi îndreptate de către cineva după el, pentru ca poliția și buna orânduială ce a înființat în stat, în loc să decadă, să meargă totdeauna perfecționându-se?

CLINIAS: Și cine n-ar simți o asemenea nevoie?

ATENIANUL: Dacă deci un legiuitor ar găsi secretul de a forma, fie prin cuvântările lui, fie prin faptele lui, oarecare discipol mai destoinic ori mai puțin destoinic ca el și de-a-l învăța arta de a păstra legile și de a le îndrepta, e sigur că s-ar sluji de el înainte de a părăsi viața.

CLINIAS: Fără îndoială.

ATENIANUL: Nu oare același lucru trebuie să facem și noi acum?

CLINIAS: Ce vrei să zici?

ATENIANUL: Fiindcă suntem pe cale de a formula legi, și fiindcă am ales pe paznicii lor, iar viața noastră înclină spre opusul ei, pe când aceștia sunt tineri în comparație cu noi, trebuie ca în același timp, când facem

legile, să încercăm a face din ei oameni capabili să le mențină, și a face altele noi la nevoie.

CLINIAS: Recunosc, numai să putem să reușim.

ATENIANUL: Oricât, trebuie să încercăm și să lucrăm în scopul acesta din toate puterile noastre.

CLINIAS: Desigur.

ATENIANUL: Să le zicem așadar: Scumpi concetățeni, protectori ai legilor, acelea pe care vrem să le propunem vor fi defectuoase în multe privințe; aceasta este de neînlăturat. Vom căuta totuși a nu scăpa din vedere nimic important, și chiar, pe cât va fi cu putință, vom face o schiță completă a legilor. Va fi treaba voastră să le desăvârșiți; dar ascultați de la noi care este scopul ce trebuie să-l aveți înaintea ochilor, lucrând. Noi am vorbit în mai multe rânduri despre lucrul acesta, Clinias, Megillos și cu mine, și suntem de acord că nimeni nu trebuie a-și propune alt scop: însă vrem ca și voi să recunoașteți aceasta și, conform lecțiilor noastre, să aveți totdeauna înaintea ochilor scopul acesta; legiuitorul și paznicii legilor nu trebuie, după părerea noastră, să-și întoarcă niciodată privirile de la el. Dar lucrul asupra căruia ne-am înțeles noi se reduce la un singur punct esențial, care este de a cunoaște bine deprinderea, starea, dorința, sentimentul sau cunoștința potrivită spre a face pe om desăvârșit în toate virtuțile sufletului omenesc; astfel ca toți, oameni și femei, tineri și bătrâni, să-și îndrepte toate sforțările lor către obiectul acesta pe tot timpul vieții lor, să nu se găsească nimeni care să-i prefere lucruri ce sunt piedici la realizarea lui, și că în fine chiar de-ar trebui cineva să fie alungat din patria sa, mai degrabă decât s-o vadă sub jugul sclaviei și supusă unor stăpâni răi, și chiar de ar trebui să se condamne de bunăvoie la exil, fiecare să fie dispus a îndura toate aceste suferințe, mai degrabă decât să treacă sub alt guvernământ, a cărui înrâurire ar fi să pervertească sufletele. Iată lucrul despre care ne-am înțeles câteșitrei; iată norma după care trebuie să judecați legile noastre, fie pentru a le încuviința, fie spre a le dezaproba. Condamnați pe acelea, ce nu vor fi în stare să producă efectul acesta; cât privește pe cele bune pentru lucrul acesta, îmbrățișați-le, primiți-le bucuros și potriviți purtarea voastră după cle. Însă cât despre celelalte fapte, al căror scop ar fi agonisirea a ceea ce vulgul numește avere, părăsiți-le pentru totdeauna. Să revenim acum la legi, și să începem cu cele sacre. Însă mai înainte trebuie să ne reamintim numărul nostru de 5 040 și mulțimea de împărțiri la care se pretează, fie că e luat în întregime, sau că se ia numai a douăsprezecea parte a lui, care este

15

numărul de familii ale fiecărui trib, și produsul just al numărului 21 prin 20 (5 040: 12 = 420; 420 = 21 x 20). Fiindcă numărul întreg se divide în douăsprezece părți egale, fiecare din ele, care face un trib, se poate divide mai departe în alte douăsprezece părți; și fiecare parte trebuie privită ca un dar sacru al divinității, pentru că ele corespund cu ordinea lunilor și cu revoluția anuală a universului. Astfel statul întreg este sub directiva principiului divin care este în el și care îi consacră toate părțile. De altfel, deosebiții legiuitori au făcut diviziuni mai mult ori mai puțin juste și au consacrat aceste împărțiri într-un mod mai mult sau mai puțin fericit. Cât ne privește, susținem că am preferat cu dreptate numărul de 5 040, deoarece el are ca divizori toate numerele începând cu unitatea și până la doisprezece, afară de unsprezece: și încă și diviziunea aceasta este ușor de a o face exactă, căci, dacă se înlătură două familii din totalitate, se va avea de o parte și alta doi împărțitori exacți (5 040: 11 = 458 2/11; cele două căminuri ce trebuie omise sunt cele două unități de la rest; iar divizorii exacți sunt atunci 458 și 11).

Cu puțin timp liber cineva se poate convinge lesne de adevărul celor ce expun. Încrezându-ne în cele spuse acum, ca într-un oracol, să împărțim acum cetatea, să dăm fiecărui sector, ca protector, un zeu sau un fiu de zeu, să le înălțăm altare, cu toate cele cuvenite cultului lor și de două ori pe lună să se țină acolo adunări spre a face sacrificii, câte douăsprezece pe an pentru fiecare trib și douăsprezece pentru fiecare porțiune din cele douăsprezece ale fiecărui trib. Aceste adunări se vor ține mai întâi pentru a adora pe zei, în scop religios deci; în al doilea rând, spre a crea viață socială, a înlesni cunoașterea laolaltă și alte asemenea legături între cetățeni, căci pentru căsătorii și legături de rudenie e necesar a cunoaște familia în care cineva își ia soție, precum și pe persoana și rudele aceluia căruia cineva îi dă pe fiica sa. În genul acesta de convenții, oricine trebuie să ia aminte a nu se lăsa păcălit în nici o privință, cât îi va fi posibil. De aceea cu același scop se vor înființa petreceri și dansuri între flăcăi și fete, care vor da și unora și altora ocazii potrivite, bazate pe asemănare de etate, de a se vedea unii pe alții în toată sinceritatea permisă de o pudoare înțeleaptă. Adunările acestea vor avea loc sub ochii și conducerea capilor de coruri. Aceștia în acord cu paznicii legilor vor reglementa amănuntele pe care noi le omitem. Căci, precum am zis, e necesar ca legiuitorul să omită în materia aceasta o mulțime de amănunte, iar cei ce vor avea în toți anii a se instrui prin experiență, să facă regulamentele necesare, să le corecteze,

să le modifice în fiecare an până ce ele vor atinge perfecțiunea necesară. Intervalul de zece ani este, după părerea mea, suficient și potrivit spre a culege experiența cerută relativ la normele generale și amănuntele sacrificiilor și dansurilor. În timpul vieții legiuitorului, lucrurile acestea se vor orândui în înțelegere cu el. După moartea sa, fiecare corp de magistrați va comunica păzitorilor legii toate îndreptările de făcut, în diversele funcțiuni ale competenței lor, până ce se vor asigura că fiecare detaliu s-a reglementat cât mai bine. Atunci se va da o formă definitivă regulamentelor acestora și cetățenii se vor conforma lor ca și celorlalte legi prescrise de la început de către legiuitor, legi care nu trebuie niciodată modificate fără nevoie. Când cineva ar găsi că trebuie să li se aducă oarecare modificări, ele se vor face numai după ce se vor fi consultat toți magistrații și poporul, după ce se vor fi consultat toate oracolele zeilor și numai dacă toate încuviințează modificarea aceasta; altminteri nu se vor atinge de ele și opoziția unuia singur să fie îndeajuns spre a zădărnici inovația.

În orice timp și în oricare familie, dacă un tânăr de douăzeci și cinci de 16
ani, după ce a văzut și s-a lăsat îndestul să fie văzut, va crede că a găsit o persoană pe placul său, cu care să se poată uni în mod cuviincios spre a avea și crește copii în comun, să se căsătorească până la vârsta de treizeci și cinci de ani. Însă mai înainte să învețe cum trebuie să caute ceea ce i se potrivește, și ceea ce îi va asigura o unire potrivită. Căci, cum zice Clinias, în fruntea fiecărei legi trebuie pus preludiul cel mai apropiat.

CLINIAS: Ți-aduci aminte de minune ce am zis, străine, și ai prins la timp prilejul de a te sluji de cuvântul meu.

ATENIANUL: Foarte bine, fiul meu, vom zice aceluia care e născut din părinți cumsecade; trebuie să contractezi o căsătorie care să merite aprobarea persoanelor înțelepte; ele îți vor deslușI că nu trebuie să fugi de legătura persoanelor sărace, nici să cauți cu prea mare grabă pe aceea a bogaților; însă că toate celelalte condiții fiind egale, trebuie să preferi totdeauna unirea cu persoanele care au puține bunuri; fiindcă într-adevăr o asemenea unire este deopotrivă priincioasă statului și familiilor, care o contractează, fiindcă virtutea se găsește de o mie de ori mai ușor în situațiile mijlocii și în egalitate decât în situațiile extreme: așa, cel ce se știe năvalnic și prea pripit în gesturile sale trebuie să caute a deveni ginerele unor cetățeni moderați; și acel ce e născut cu dispoziții contrare, să se unească cu persoane cu un caracter opus aceluia al său. În general, regula ce trebuie urmată în materie de căsătorie este de a consulta nu atât gustul și plăcerea

sa, cât utilitatea publică. Toți se simt atrași a se uni cu aceia cu care se aseamănă mai mult, ceea ce împiedică orice amestec de bunuri și de caractere: de aci, în cea mai mare parte din state, neajunsul de care voim să ferim pe al nostru.

Însă a înființa o lege care să interzică bogatului a lua de soție pe fiica bogatului, și omului puternic de a se uni cu o altă familie influentă, și care să ordone oamenilor cu un caracter viu a se uni în căsătorie cu persoanele cu un caracter domol, și reciproc, pe lângă că aceasta ar părea ridicol, ar fi de temut, ca mulți oameni să nu fie foarte nemulțumiți. În adevăr nu este lesne de înțeles pentru toți că temperamentele trebuie amestecate într-un stat, ca băuturile într-o cupă în care vinul curat fierbe și face spume, însă tăiat cu un zeu[1] mai sobru devine, în urma acestei alianțe frumoase, o băutură sănătoasă și moderată. Aceeași urmare o are și amestecul sângelui în căsătorie; însă aproape nimeni nu e în stare să priceapă fenomenul acesta. Din cauza aceasta nu e cu putință a face o lege expresă relativă la punctul acesta, ci doar a încerca, pe lângă cetățeni, calea blândă a convingerii, sugerându-le de a se gândi, căsătorind pe copiii lor, la potrivirea persoanelor, mai degrabă decât să caute, dintr-o zgârcenie nesățioasă, ca averea să fie egală și de o parte și de cealaltă, abătând, prin rușine, pe aceia care în căsătorie n-au în vedere decât averea, fără a-i
17 constrânge printr-o lege scrisă. Iată ce avem de zis în chip de îndemn cu privire la căsătorie. La acestea trebuie să adăugăm ce s-a zis mai sus, că fiecare cetățean trebuie să năzuiască a se perpetua, lăsând după el o posteritate care să-i urmeze în cultul pe care-l aducea zeilor.

Preludiului acestuia i s-ar putea adăuga multe alte lucruri relative la căsătorie și la modul de a o contracta. Dacă cineva refuză să se supună legii, și dacă vrea să trăiască în orașul nostru ca un străin, fără legătură, dacă la etatea de treizeci și cinci de ani împliniți nu s-a însurat încă, va plăti în fiecare an o amendă de o sută de drahme, dacă este din clasa întâi, de șaptezeci, dacă face parte din a doua, de șaizeci, dacă face parte din a treia, și de treizeci dacă este din a patra. Banii aceștia vor fi consacrați zeiței Hera[2]. Dacă nu plătește exact la fiecare termen, va fi condamnat la înzecit. Economul zeiței va fi însărcinat să perceapă amenda aceasta; dacă uită să o reclame, se va percepe din averea lui proprie; și în conturile ce le va da

[1] Aci în sens de *element*.

[2] Iunona.

fiecare econom se va face mențiune despre acest lucru. Aceasta e amenda băncască înființată contra celor ce nu vor să-și ia soție. Și să fie lipsiți de orice respect ce ar trebui să primească din partea celor mai tineri, și să nu-l asculte nici un tânăr de bunăvoie, în nici o faptă, când ar încerca să pedepsească pe cineva, și oricine să dea ajutor aceluia căruia i se face nedreptate, și să-l apere; cel care refuză să facă lucrul acesta să fie declarat laș și cetățean rău. Am vorbit mai sus despre zestre: să mai spunem o dată că trebuie a instrui pe săraci că, după principiul egalității, acela ce nu dă nimic nu trebuie să primească nimic; de altfel am îngrijit ca toți cetățenii statului nostru să aibă cele necesare. Femeile atunci nu vor mai fi așa de insolente, iar bărbații mai puțin sclavi și târâtori înaintea lor din pricina zestrei bogate, ce vor fi adus-o. Dacă cetățenii se conformează regulamentului acestuia, vor face o faptă lăudabilă; dar dacă nu vor să se supună lui, și dacă pentru îmbrăcămintea viitoarei se dă sau se primește mai mult de cincizeci de drahme pentru clasa cea din urmă, de o mină, pentru a treia, de o mină și jumătate pentru a doua și de două mine pentru a întâia, se va plăti îndoit tezaurului public, și aceea ce se va fi dat sau primit va fi consacrat lui Zeus și Herei. Economii templelor acestor zei vor avea grijă să încaseze banii aceștia, cum am spus că trebuie să facă economii templului Herei în ce privește pe cei ce nu se căsătoresc, și dacă nu fac lucrul acesta, vor plăti din banii lor. Cauțiunile valabile pentru promisiunea de căsătorie sunt în primul rând aceea a tatălui, apoi a bunicului, apoi a fraților născuți din același tată. Dacă nu este nici o rudă din partea tatălui, cauțiunile din partea mamei vor fi valabile în aceeași ordine. Și dacă dintr-un accident extraordinar, ar fi pierit toate rudele, atunci rudele cele mai apropiate împreună cu tutorii vor fi primiți garanți. Cât despre logodnă și celelalte ceremonii care trebuie să preceadă, să însoțească ori să urmeze căsătoria, fiecare trebuie să se încredințeze că lucrul cel mai bun de făcut este să consulte în privința aceasta pe interpreții religiei și să execute din punct în punct ceea ce vor fi hotărât ei. Soțul și soția nu vor avea voie să 18
invite la ospățul de nuntă mai mult de cinci amici, fiecare; și numai un număr egal de rude și aliați. Cheltuielile să fie proporționate cu veniturile fiecăruia și să nu treacă de o mină pentru cei din clasa întâi, de o jumătate de mină pentru cei din a doua, și așa mai departe, micșorându-se până la cei din ultima clasă. Dacă cetățenii se supun legii acesteia, vor avea de așteptat numai laude. Dar pe oricine nu va voi să se conformeze, păzitorii legii îl vor pedepsi sever, ca pe un om care n-are nici o idee de cuviințele

și de legile înființate de către Muzele ce prezidează căsătoriile. Pe lângă că este necuviincios a bea până la îmbătare, afară numai de sărbătorile zeului care ne-a dăruit vinul, lucrul acesta mai este primejdios mai cu seamă pentru persoanele care se gândesc la căsătorie. Soțul și soția n-ar putea să fie cu destulă luare-aminte la o legătură care-i face să treacă la un fel de viață cu totul diferită de cea dinainte. Pe deasupra, e lucru foarte important ca părinții să fie născuți din părinți cumpătați și stăpâni pe mintea lor. Deci, nu se poate ști în ce zi ori în ce noapte, copilul va fi conceput cu conlucrarea zeului. Pe lângă aceasta, cineva nu trebuie să facă copii, când beția aduce corpul în stare de destrămare; concepția trebuie să se facă astfel ca ceea ce se seamănă să crească solid, stabil și liniștit. Omul beat, al cărui corp și suflet sunt cuprinse de un fel de furie, nu este stăpân nici pe mișcările, nici pe acțiunile sale. În starea aceasta nu e deloc bine să procreeze; și nu va avea probabil decât copii rău constituiți și care nu vor fi nici zdraveni, nici drepți la minte și la corp[1]. Prin urmare, trebuie în tot cursul anului și chiar al vieții, însă mai ales în timpul când cineva e în stare de a avea copii, a fi cu cea mai mare băgare de seamă și a nu face nimic de bunăvoie, care să expună la boală sau fapte de desfrâu și nedreptăți, fiindcă în mod necesar dispoziția în care se află atunci cineva trece și se întipărește în corpul și sufletul copiilor, și se nasc cu mult mai multe defecte. Dar mai ales în prima zi și noapte a nunții trebuie să ne abținem de la orice necumpătare asemănătoare. În adevăr, începutul este oarecum o divinitate, care face să reușească întreprinderile noastre, ori de câte ori îi dăm toată cinstirea ce o merită. Acel ce se căsătorește să-și bage în minte că, din cele două case ce le are pe pământul lui, una este menită pentru nașterea și educația copiilor săi; și că trebuie să se despartă de tată-său și de mamă-sa, și să se ducă să celebreze acolo nunta, să-și facă acolo locuința și să trăiască cu familia sa: cu atât mai mult că, în iubire, dorința ce se naște din cauza absenței face legăturile mai tari și unirea mai intimă și din contră dezgustul urmează de aproape după o legătură strânsă și neîntreruptă, pe care o despărțire de câtva timp nu vine să o reînsuflețească; și ajung degrabă să se desfacă unul de altul. Pentru cuvântul acesta, soțul cel nou, lăsând tatălui și mamei sale precum și rudelor femeii sale locuințele lor, se va retrage cu ea în altă casă, ca într-o colonie: acolo, vizitați de către rudele lor, pe care

[1] Plutarh zice că un copil conceput în stare de beție este aplecat la băutură și nebunie.

le vor vizita la rândul lor, vor procrea și crește copii, trecând altora făclia vieții ce ei au primit de la părinții lor și observând cu religiozitate cultul zeilor, astfel precum îl prescrie legea. Și acum să vedem care sunt posesiunile ce constituie o avere onestă. Nu e anevoie a ni le închipui, nici 19
a le agonisi, însă chestiunea sclavilor este greu de dezlegat din toate punctele de vedere. Cele ce se spun sunt juste într-un sens și nu sunt, în alt sens; căci se vorbește despre sclavi într-un mod care probează totdeodată și folosul și primejdia adusă de ei.

MEGILLOS: Cum înțelegi tu? Nu înțelegem bine, ce vrei să zici, străine.

ATENIANUL: Nu mă mir, Megillos; pentru că dacă este întrucâtva lucru greu de a justifica ori a condamna folosința sclavilor, precum este înființată la celelalte popoare ale Greciei, dificultatea aceasta este cu mult mai mare în ce privește pe iloții din Lacedemona; unii fiind de părere că este bine, alții, rău; controversa este mai mică cu privire la iracleoți care țin supuși pe mariandini și cu privire la neamul sclav al penestilor din Tesalia[1]. Când îmi arunc privirea asupra a ceea ce se petrece acolo și în alte părți, nu știu ce să hotărăsc cu privire la posesiunea sclavilor. Cât despre ceea ce spusei, în această privință oarecum în treacăt și care ți-a dat prilej să-mi ceri să-mi lămuresc ideile mele, iată ce cred. Știm că nu e nimeni să nu spună că e nevoie de sclavi credincioși și devotați și că s-au găsit mulți dintre ei care au dat dovadă de mai mult devotament, decât niște frați ori fii și care au salvat viața, averea și toată familia stăpânilor lor: știm, zisei, că se vorbește în modul acesta despre sclavi.

MEGILLOS: E adevărat.

ATENIANUL: Se mai zice, pe de altă parte, că nu poți pune nici o bază pe un sclav, că sufletul său nu e capabil de nici un sentiment virtuos și că un om cuminte nu se va încrede niciodată în ei. Aceasta mi-o dă a înțelege cel mai înțelept dintre poeți, când zice că *Zeus omniprezent le ia jumătate din minte/Celor ce li se menește soarta de sclav drept ursită*[2]. După cum oamenii împărtășesc una sau cealaltă părere, unii nu se încred câtuși de puțin în sclavii lor, purtându-se cu ei ca și cu fiarele sălbatice și, tot bătându-i cu biciul și cu toiagul, fac sufletul lor nu de trei ori, ci și de mai multe ori sclav; alții au o purtare cu totul contrară.

---

[1] Vezi Strabon, Cartea a 12-a și Suidas la cuvântul *Penestae*. Vezi și Aristotel, *Politica*, II, 9.

[2] Homer, *Odiseea*, XVII, 332.

MEGILLOS: Ai dreptate.

CLINIAS: Dar pentru că oamenii judecă și lucrează așa de divers în privința aceasta, ce hotărâre trebuie să luăm, străine, în noua noastră colonic, cu privire la dobândirea sclavilor și la modul de a-i guverna?

ATENIANUL: Ce vom face, Clinias? Este vădit că omul, animal greu de condus, nu consimte decât cu mare greutate să admită deosebirea aceasta de om liber și de sclav, de stăpân și slugă, introdusă de nevoie.

CLINIAS: Ei bine?

ATENIANUL: Prin urmare, sclavul este o posesiune foarte dificilă. Experiența ne-a dovedit de multe ori lucrul acesta; și răscoalele dese ce au avut loc la mesenieni, relele de care suferă statele, unde se află mulți sclavi ce vorbesc aceeași limbă, și apoi ceea ce se petrece în Italia, unde sclavi rătăcitori săvârșesc tot felul de tâlhării, toate acestea o probează îndeajuns. La vederea tuturor acestor neorânduieli, nu e de mirare ca cineva să fie nehotărât, relativ la ce este de făcut. Nu rămân decât două căi: întâia de a nu avea sclavi de același neam, ci pe cât cu putință sclavi care vorbesc limbi deosebite, ca să poată duce mai ușor sarcina sclaviei, și al doilea, de a-i trata bine, nu numai în interesul lor, ci mai mult în interesul propriu al stăpânului. Purtarea aceasta bună constă în a nu-i jigni și, dacă se poate, să fim față de ei mai omenoși chiar decât față de egalii noștri. În adevăr, după modul cum cineva se poartă cu aceia pe care îi poate nedreptăți fără răspundere, se cunoaște mai bine dacă cineva ține la dreptate cu sinceritate și în mod natural și dacă urăște nedreptatea. Așadar, cel ce se păstrează nepătat de nelegiuire și de nedreptate în deprinderile și faptele sale în relația cu sclavii, acela va fi foarte apt ca semănător al semințelor din care va încolți virtutea. Și același lucru se poate zice cu drept cuvânt despre orice stăpân, despre orice tiran și despre orice superior în purtarea lor față cu cei mai mici. Când un sclav a greșit, trebuie să-l pedepsim, nu numai cu mustrări, cum am face față de un om liber, ceea ce l-ar face mai obraznic. Și nu trebuie să vorbim cu sclavul, decât spre a-i da porunci, și nici să glumim cu ei, fie bărbați, fie femei, în nici un chip; căci aceasta le face viața mai grea, în ce privește supunerea, iar nouă ne îngreuiază darea de porunci.

CLINIAS: Foarte adevărat.

ATENIANUL: După ce deci cineva va fi fost înzestrat, după putere, cu sclavi numeroși, destoinici pentru toate muncile ce se pot cere de la ei, nu va fi oare timpul de a descrie planul locuințelor?

CLINIAS: Așa este.

ATENIANUL: Ba chiar mi se pare că într-o cetate, cu totul nouă și nepopulată până atunci, trebuie să se înceapă cu templele și cu zidurile orașului. Ar fi trebuit să tratăm materia aceasta înainte de aceea a căsătoriilor, Clinias, dar fiindcă aici nu creăm decât prin cuvinte, nu ne împiedică nimeni să vorbim acum de lucrurile acestea; când vom ajunge la înfăptuirea reală, atunci, cu ajutorul zeilor, vom cugeta la case, înainte de a ne gândi la căsătorii, și vom dezbate chestiunea aceasta cât mai complet. Deocamdată să ne mărginim a schița în puține cuvinte un model al lor. 20

CLINIAS: Desigur.

ATENIANUL: Trebuie deci să construim templele în jurul pieței publice, și tot orașul clădit în cerc pe locuri ridicate, atât pentru siguranță, cât și pentru curățenie. Aproape de temple vor fi locuințele magistraților și tribunalele în care ei vor primi plângerile cetățenilor și le vor împărți dreptatea; locurile acestea vor fi privite ca sacre și după funcțiile magistraților, ce sunt sfinte, și din cauza sfințeniei zeilor ce locuiesc acolo, mai ales tribunalele unde trebuie să se judece omuciderile și celelalte crime, ce se pedepsesc cu moartea. În ce privește zidurile orașului, Megillos, aș fi într-atât de părerea Spartei, de a le lăsa să doarmă culcate la pământ, și să nu le mai ridic; motivele, iată-le: nu găsesc altceva mai frumos ca aceea ce se spune în grai poetic în această privință, că e mai bine ca zidurile orașelor să fie de aramă și de fier decât de pământ. Pe deasupra, cât ne privește pe noi îndeosebi, ar fi să ne expunem batjocurii oamenilor cuminți dacă, după ce am trimis în fiecare an pe tineri la hotarele statului, ca să sape acolo șanțuri, parapete și să construiască chiar turnuri, spre a împiedica pe inimic și a-l opri să pună piciorul pe pământul nostru, ne-am apuca să închidem orașul cu un brâu de ziduri. Acesta este un lucru vătămător sănătății locuitorilor și care, pe lângă aceasta, produce în sufletul lor o deprindere de lașitate, invitându-i a se adăposti în dosul întăriturilor, în loc să țină piept inimicilor și să-și caute scăparea într-o supraveghere care să nu slăbească nici ziua, nici noaptea, ci înapoia zidurilor și porților, în dosul cărora cred că pot dormi fără temere; ca și cum am fi născuți ca să nu facem nimic, și ca și cum repaosul n-ar fi în adevăr fructul muncii, pe când tocmai trândăvia rușinoasă dă naștere la muncă. Dar, în sfârșit, dacă cetatea nu se poate lipsi de nici un chip de ziduri, de la început trebuie a rândui casele particularilor în așa chip, ca tot orașul să nu formeze decât un zid continuu, și că, fiind toate de aceeași formă și pe o aceeași linie, să fie astfel ușor de

apărat. Ar fi în adevăr o privelişte frumoasă un oraş care ar apărea privirii ca o singură casă; şi paza lui ar fi cu mult mai uşoară şi mai sigură. Pe când se va construi oraşul întâia oară, grija de a da caselor forma aceasta va aparţine îndeosebi particularilor ce le vor ocupa. Astinomii vor veghea şi ei, silind cu forţa şi cu amenzile pe cei ce ar refuza să asculte. Tot datoria lor va fi să păstreze curăţenia în toate locurile din oraş şi a împiedica pe particularul ce ar vrea să se facă stăpân pe vreun loc public, fie construind, fie săpând. Tot ei trebuie să îngrijească de scurgerea apelor de ploaie, într-un cuvânt luarea lor aminte trebuie îndreptată asupra tuturor lucrurilor, unde va fi nevoie, atât înăuntrul oraşului cât şi în afară. Paznicii legilor, pe măsură ce vor simţi trebuinţă, vor face cu privire la toate aceste spete precum şi referitor la toate celelalte, în amănuntul cărora nu-i este cu putinţă legiuitorului de a intra, regulamentele ce le vor crede necesare. Acum când toate edificiile acestea, atât acelea de pe piaţa publică, cât şi celelalte, sunt gata de clădit; când gimnaziile, şcolile, teatrele sunt terminate şi nu mai aşteaptă decât şcolari şi spectatori; nu vom relua oare urmarea legilor să vedem ce vine după căsătorii?

CLINIAS: Ba da.

21 ATENIANUL: Să presupunem că nunţile s-au făcut, Clinias. Acum trebuie să orânduim felul de trai ce-l vor duce împreună soţul cel nou şi soţia cea nouă, cel puţin în anul dintâi, mai înainte de a avea copii. Care va fi el într-un oraş, care trebuie să se deosebească de toate celelalte oraşe? Ceea ce avem de spus relativ la subiectul acesta nu e articolul cel mai uşor al legiuirii noastre, şi oricâtă greutate am încercat cu privire la alte multe puncte, poporul va fi şi mai nemulţumit să se supună acestuia. Totuşi, Clinias, trebuie să spunem, fără să şovăim, ceea ce ni se pare conform raţiunii sănătoase şi adevărului.

CLINIAS: Neapărat.

ATENIANUL: Ar fi o greşeală să se creadă că e de ajuns să faci legi relative la acţiunile ce privesc ordinea publică, fără să fie nevoie să te cobori, decât în cazuri de necesitate, până înlăuntrul familiei; că trebuie să se lase fiecăruia libertatea de a trăi după placul său în interiorul său; că nu e trebuinţă să se supună la regulamente toate faptele noastre particulare; şi de a crede că, lăsând astfel pe cetăţeni în acţiunile lor particulare, ei se vor supune de bună voie legilor ce privesc ordinea publică. Dar cu ce scop s-au spus toate acestea? Iată-l: voim ca noii soţi să-şi ia mesele lor în ospătării comune, nici mai mult, nici mai puţin ca şi înainte de căsătorie.

Regulamentul acesta a părut ciudat fără îndoială când s-a înființat întâi în Creta și Sparta, fie că un război, precum e probabil, i-a silit să-l prefacă într-o normă obligatorie, sau oricare altă năpastă nu mai puțin gravă, care a redus țara voastră la un mic număr de locuitori. Dar după ce au gustat din viața aceasta comună, și după ce au fost siliți s-o practice, ajunseră să se încredințeze că e foarte utilă statului și datina aceasta așa s-a statornicit la voi.

CLINIAS: E probabil.

ATENIANUL: Ceea ce spusei, că norma aceasta trebuie că li s-a părut ciudată atunci și că nu fără teamă au propus-o câtorva, nu ar mai avea loc astăzi, și legiuitorul n-ar mai avea aceleași dificultăți de învins. Dar punctul care ar fi mai greu de propus și încă și mai greu de realizat, este punctul ce se ține de cel dinainte și care ar fi vrednic de lauda noastră, dacă ar fi în vigoare; dar care din nenorocire nu s-a înființat nicăieri; din cauza aceasta legiuitorul e silit, cum se spune în glumă, să râcâie în foc și să facă alte nenumărate lucruri asemenea, care nu duc la nici un rezultat.

CLINIAS: Străine, care este punctul de care vrei să vorbești, și care, precum se pare, te costă atâta caznă, să-l rostești?

ATENIANUL: O să-l auziți, căci nu voiesc să vă fac să mai așteptați. Toate cele ce se fac într-un stat după orânduirea și sub conducerea legii, este pentru el izvorul a nenumărate bunuri: din contră, ceea ce nu este orânduit, ori este rău, zădărnicește celelalte legi, chiar pe cele mai înțelept întocmite. Avem probă despre aceasta chiar în chestiunea despre care discutăm. La noi, Megillos și Clinias, prânzurile în comun pentru oameni au fost cuminte introduse și, cum am spus, într-un mod extraordinar, în urma oricărei necesități impuse de către zei. Dar lumea nu s-a gândit să extindă aceleași legi și la femei, nici să facă regulamente care să le supună vieții în comun; în lucrul acesta n-au făcut bine. Sexul acesta, mult deosebit de al nostru, este, chiar din cauza slăbiciunii lui, mai aplecat ca noi, bărbații, a se ascunde și a lucra pe căi de ocol; de aceea legiuitorul, văzând că este mai greu de condus, a săvârșit o greșeală, lăsându-l în voia lui. Neglijența în punctul acesta este pricina că s-au strecurat abuzuri în multe alte amănunte. Viața ar merge mult mai bine ca astăzi, dacă chestiunea dintâi ar fi fost orânduită prin legi. A nu prescrie nici o ordine femeilor cu privire la felul lor de trai nu înseamnă numai, după cum s-ar putea crede, a lăsa lucrarea neterminată; răul trece mult mai departe, și cu atât mai departe cu cât sexul acesta are mai puțină aplecare decât noi, către virtute. Este,

deci, mult mai priincios pentru binele public de a reveni asupra acestui punct, de a îndrepta această scăpare din vedere și de a prescrie în comun bărbaților ca și femeilor aceleași practici. Dar astăzi lucrurile sunt așa de puțin favorabil așezate în privința aceasta, că în celelalte locuri și în celelalte cetăți, unde prânzurile în comun n-au fost organizate niciodată, prudența nu îngăduie nici măcar să vorbim de ele. Cum să nu te faci de râs, dacă am obliga pe femei să mănânce și să bea în public? Nu-i nimic pe lume, ce sexul acesta ar putea să sufere mai anevoios! Obișnuit, cum este, cu o viață ascunsă și retrasă, nu e împotrivire de care să nu se slujească contra legiuitorului, care ar vrea să-l scoată la lumină cu sila; și în cele din urmă tot încăpățânarea sa o să biruie. Astfel, pentru motivele pe care le arătai, chiar numai propunerea proiectului acestuia nu va fi nicăieri ascultată de către femei, fără strigăte asurzitoare; dar aici poate că s-ar învoi la reforma aceasta. Dacă credeți că e bine ca planul nostru de legiuire să nu rămână necomplet, cel puțin în vorbe, vreau să vă explic cât ar fi de folositoare și potrivită instituția aceasta, numai dacă vreți să mă ascultați; dacă nu, să trecem la alte lucruri.

22 CLINIAS: Străine, dorim cu aprindere să te ascultăm relativ la inovația aceasta.

ATENIANUL: Vă voi satisface. Nu vă mirați, de altfel, că reiau chestiunea de ceva mai departe: avem timp, nu ne grăbește nimic și nici nu ne împiedică de a cerceta temeinic materia legilor.

CLINIAS: Ai dreptate.

ATENIANUL: Să ne reîntoarcem, prin urmare, la ceea ce s-a zis la început. E necesar ca fiecare să înțeleagă, sau că neamul omenesc n-a început niciodată și nu se va sfârși niciodată, dar că el a existat și va ființa totdeauna; sau că cel puțin originea sa se pierde în vremuri așa de depărtate, că este aproape peste putință de a fixa epoca acestui eveniment.

CLINIAS: Adevărat.

ATENIANUL: Nu e natural să credem că, în răstimpul acesta imens, au fost un număr nesfârșit de state fundate și distruse, datini de tot felul, unele pline de înțelepciune, altele pline de neorânduială, mii de obiceiuri deosebite relative la mâncare și băutură, în toate locurile din lume, fără a mai vorbi de atâtea și atâtea revoluții ale anotimpurilor care au trebuit să pricinuiască atâtea prefaceri ale tuturor speciilor și ale naturii viețuitoarelor?

CLINIAS: Netăgăduit.

ATENIANUL: Crede-vom oare și ceea ce se zice, că a fost ádică o vreme când vița, necunoscută până atunci, a început să existe? Același lucru îl spun și despre măslin și despre darurile Demetrei și ale Persefonei, daruri pe care ele le-au făcut oamenilor prin mijlocirea lui Triptolem. Nu credeți, oare, că mai înainte oamenii se devorau unii pe alții, după cum fac și astăzi?

CLINIAS: Ba da.

ATENIANUL: Vedem că obiceiul oamenilor de a face jertfe s-a păstrat până în zilele noastre în mai multe ținuturi; după cum, din contră, aflăm că în alte țări lumea nici nu îndrăznește să se atingă de carnea de bou; nu se sacrificau deloc animale pe altarele zeilor, se mulțumeau să le ofere prăjituri, fructe unse cu miere și alte daruri nemânjite de sânge; se abțineau de la folosința cărnii, crezând că nu e îngăduit nici de a mânca din ea, nici de a păta cu sânge altarele zeilor; că, într-un cuvânt, traiul din vremurile acelea se asemăna cu acela ce ne este recomandat în misterele lui Orfeu, care constă în a se hrăni numai cu ceea ce e neînsuflețit și a înlătura cu desăvârșire tot ce are viață.

CLINIAS: Așa se povestește într-adevăr, și în povestea aceasta este mult adevăr.

ATENIANUL: Poate mă veți întreba unde vreau să ajung cu un discurs început așa de departe.

CLINIAS: Observația aceasta este foarte la locul ei.

ATENIANUL: Ei bine, Clinias, o să încerc să vin la încheiere.

CLINIAS: Vorbește.

ATENIANUL: În ce privește pe om, văd că toate trebuințele și poftele lui se reduc la trei; că din satisfacerea lor cuminte se naște virtutea, și viciul din satisfacerea contrară. Cele două dintâi trebuințe și pofte ale noastre sunt acelea ale mâncării și băuturii; ele se nasc o dată cu noi și pricinuiesc în orice animal oarecare cerință firească, însoțită de puternică încordare, incapabil de a asculta pe oricine i-ar spune că trebuie să facă altceva decât să-și mulțumească pofta și dorința care îl împing spre aceste obiecte și a se libera în toate împrejurările de frământarea apăsătoare. A treia și cea mai mare trebuință a noastră, precum și cea mai vie din toate plăcerile noastre, este aceea a propagării speciei: ea nu se ivește decât în urma celorlalte; dar la ivirea ei omul este apucat de accesele unei călduri aprinse, care îl scoate din fire, și îl arde cu o foarte mare dogoare. Acestea sunt cele trei boli care împing pe om spre ceea ce se numește plăcere, și de sub înrâurirea cărora

trebuie să ne smulgem, spre a ne îndrepta către virtute, încercând să le stăpânim, să le stingem focul și să le împiedicăm cursul, prin mijlocul celor mai puternice trei leacuri, care sunt: frica, legea și judecata înțeleaptă, cărora trebuie să le adăugăm ajutorul Muzelor și al celor care conduc bătăliile. După căsătorie, să punem nașterea copiilor și modul de a-i hrăni și a-i crește. Păstrând ordinea aceasta, legile noastre se vor organiza puțin câte puțin, și înaintarea lor ne va duce pe nesimțite la mesele în comun. Când vom ajunge acolo, privind obiectele mai de aproape, poate vom vedea mai bine dacă nu cumva viața aceasta în comun nu trebuie să aibă loc numai pentru bărbați, și dacă trebuie să cuprindem aci și pe femei. Vom pune de asemenea, la locul lor natural, articolele care trebuie să preceadă pe acestea și care n-au fost încă formulate; și cum ziceam adineaori, vom înțelege lucrurile mai lămurit și vom face, relativ la fiecare, legi care li se potrivesc mai bine.

CLINIAS: Ai dreptate.

ATENIANUL: Astfel să ținem minte cele spuse; căci poate vom avea trebuință de ele mai târziu.

CLINIAS: Ce trebuie să ținem minte?

ATENIANUL: Cele trei lucruri pe care le-am numit: mâncarea, băutura și aplecarea spre plăcerile iubirii.

CLINIAS: Nu le vom uita, străine.

ATENIANUL: Foarte bine. Să ne întoarcem la noii căsătoriți; să-i învățăm cum trebuie să trăiască, spre a face copii, și să adăugăm amenințări în legi pentru cei ce n-ar vrea să asculte.

23 CLINIAS: Cum?

ATENIANUL: Trebuie ca soțul și soția să-și pună de gând, atât cât depinde de ei, de a da statului copiii cei mai bine făcuți la corp și la suflet. Ori dacă în faptele pe care oamenii le fac în comun, fiecare este cu luare-aminte la sine însuși și la ceea ce face, opera va fi desigur frumoasă și desăvârșită: contrarul se întâmplă când cineva nu are această luare-aminte și când nu e în stare s-o aibă. Deci bărbatul să se ocupe serios de femeia sa și de crearea copiilor lui; femeia să facă același lucru de partea ei, mai ales cât timp nu vor avea nici un fruct al căsătoriei lor. Vom alege femei, inspectoare ale căsătoriilor, în numărul și cazurile determinate de magistrați. Ele se vor întruni zilnic în templul Ilitiei, în timpul unei treimi de oră. Acolo vor da raportul despre neglijența observată din partea soților sau soțiilor, care dau copii statului, de a-și împlini datoriile prescrise la

sacrificiile și ceremoniile căsătoriei. Răstimpul cât soții vor face copii și cât vor fi controlați în privința aceasta este de zece ani. El nu se va prelungi peste acest termen, când împreunarea lor a fost fecundă. Acei care în răstimpul acesta nu au avut copii se vor despărți, spre binele comun al amândurora, după ce se va cere și sfatul rudelor și al femeilor inspectoare ale căsătoriilor. Dacă există vreo îndoială relativă la ceea ce este priincios bărbatului sau femeii, se vor lua ca judecători zece din paznicii legilor și vor urma hotărârea lor. Matroanele vor fi datoare aşişderea a vizita pe tinerii căsătoriți care ar trăi nepotrivit și de a se sluji pe rând de convingere și de amenințări spre a-i scoate din nepotrivirea și neștiința în care se află. Dacă nu reușesc, vor înainta observațiile către păzitorii legilor care vor aduce pe vinovați pe calea datoriei. Dacă nici ei nu izbutesc, îi vor denunța poporului, afișând numele lor și protestând sub jurământ că n-au putut îndrepta pe cutare cetățean. Acela al cărui nume se va afișa astfel, va fi declarat infam, afară numai dacă va proba că pâra învinuitorilor e falsă. I se va lua dreptul de a asista la nunți și la sacrificii pentru naşterea copiilor. Dacă cutează să se prezinte acolo, oricine are dreptul să-l lovească fără răspundere. Aceeași hotărâre se va lua și relativ la femei; ele nu vor avea voie să se arate în public cu persoane de sexul lor. Nu vor avea nici un drept la respectul altora și vor fi îndepărtate de la ceremoniille nunților și ale naşterii copiilor, dacă sunt pârâte norodului pentru o asemenea călcare de lege și dacă nu se pot justifica.

Dacă un om, după ce a avut copii, conform regulilor prescrise de legi, are legături cu o altă femeie, al cărei soroc de a face copii nu a luat încă sfârșit, sau cu o femeie cu un alt bărbat, ei se vor supune aceloraşi osânde ca și cei ce fac încă copii. Să se dea tot felul de onoruri soților care, după expirarea acestui termen, duc un trai înțelept. Să se refuze aceste cinstiri celor ce duc un trai nechibzuit, ori mai degrabă să-i înfiereze cu rușine. Câtă vreme cei mai mulți se vor ține, în privința aceasta, în limitele datoriei, legiuitorul va păstra tăcerea, dar dacă se întâmplă contrarul, el va aduce legi potrivit cu cele spuse. Anul dintâi fiind pentru fiecare începutul carierei vieții, e necesar a se face pomenire despre aceasta în templele domestice, atât pentru băieți cât și pentru fete. El se va mai înscrie și în fiecare fratrie, pe un zid alb, sub numele magistraților care dau numele lor anului. Pe măsură ce se va înscrie în ordine numele celor vii, se vor șterge numele morților din fiecare fratrie. Fetele se vor putea căsători de la șaisprezece până la douăzeci de ani; acesta e termenul cel mai lung ce li se poate

acorda; și flăcăii de la treizeci până la treizeci și cinci de ani. Relativ la funcții, femeile nu se vor putea numi mai tinere de patruzeci de ani împliniți, și bărbații de la etatea de treizeci de ani în sus. Bărbații vor purta armele de la etatea de douăzeci și până la șaizeci de ani. Și dacă în oarecare ocazie statul se crede dator a se sluji de femei în război, ele se vor chema numai după ce vor înceta să aibă copii, și atunci vor servi numai până la etatea de cincizeci de ani și li se vor da numai ordine pe măsura puterilor lor și cuviincioase pentru sexul lor.

CARTEA a VII-a

ATENIANUL: După naşterea copiilor de un sex şi celălalt, vine la rând să discutăm despre modul de a-i nutri şi a-i creşte. Este imposibil a trece sub tăcere chestiunea aceasta. Însă ceea ce vom expune nu va avea înfăţişarea unei legi, ci mai mult ca explicaţii şi poveţe. În viaţa particulară, înăuntrul locuinţelor au loc nenumărate gesturi de puţină însemnătate, care nu apar în ochii publicului şi în care lumea se depărtează de intenţiile legiuitorului, fiecare lăsându-se târât de supărare, de plăcere, sau de vreo altă patimă; ceea ce face ca deprinderile cetăţenilor să n-aibă nici o uniformitate şi asemănare între ele. Însă acesta e un mare rău pentru state. Cum aceste feluri de fapte se repetă adesea, şi cum sunt neînsemnate, nu ar fi o preocupare potrivită şi demnă de un legiuitor de a le legifera şi a le sancţiona. Pe de altă parte, deprinderea oamenilor de a se conduce greşit în faptele mărunte, care se repetă adesea, are rezultatul că ele ajung să înfrângă legile scrise. Astfel că e foarte anevoios de a face regulamente în privinţa aceasta şi totodată este peste putinţă a nu vorbi despre ele. Dar e necesar să vă deslușesc ideea mea, ilustrând-o cu exemple; altfel ceea ce spusei rămâne obscur. 1

CLINIAS: Să auzim.

ATENIANUL: Am zis cu drept cuvânt că buna educaţie este aceea care poate da corpului şi sufletului toată frumuseţea, toată perfecţia de care ele sunt capabile.

CLINIAS: Adevărat.

ATENIANUL: Dar pentru a dobândi această frumusețe, cred că e necesar, pur și simplu, să se nască chiar de la început cât mai sănătoase corpurile pruncilor.

CLINIAS: Desigur.

ATENIANUL: Dar n-ați observat că creșterea oricărui animal e mult mai repede și puternică la început, astfel că mulți au afirmat că corpul omenesc nu ajunge în cei douăzeci de ani următori la îndoitul staturii ce o are la cinci ani?

CLINIAS: E adevărat.

ATENIANUL: Nu știm de asemenea că atunci când corpul se dezvoltă mai mult, dacă nu face exerciții repetate și proporționate cu puterile sale prezente, rămâne atins de numeroase infirmități?

CLINIAS: Da, așa e.

ATENIANUL: Astfel, când corpurile cresc mai repede, atunci au nevoie de mai multe exerciții.

CLINIAS: Cum adică! Pruncilor și copiilor mici să le impunem încordările cele mai mari?

ATENIANUL: Nu numai acestora, dar chiar și celor din pântecele mamelor lor.

CLINIAS: Ce spui, scumpule? Vorbești de feți (fetuși)?

ATENIANUL: Da. De altfel nu e de mirare că n-aveți nici o idee de gimnastica fetușilor; oricât de ciudat vi s-ar părea, am să încerc să v-o explic.

CLINIAS: Să ascultăm.

ATENIANUL: Este mai lesne unor atenieni să înțeleagă ce vreau să zic, grație unor distracții foarte gustate la noi, până dincolo de cuviință. La noi anume, nu numai copiii, dar chiar și bătrânii cresc puii unor păsări și îi dresează a se lupta unii contra altora. Și cred ei că exercițiile acestea, asmuțindu-le unele contra altora, nu le sunt îndestulătoare. Ci pe lângă aceasta, au obicei a purta păsările acestea, pe cele mai mici în mână, pe cele mai mari la subsuoară și a se plimba astfel mai multe stadii, spre a păstra buna stare nu a lor, ci a păsărilor acestora. Faptul acesta arată oricui știe să cugete că mișcarea și agitația, când nu merg până la oboseală, sunt folositoare tuturor corpurilor, fie că-și dau singure mișcarea, fie că o primesc de la vehicule, fie pe mare, sau fiind purtați de cai, ori, în fine, în orice alt mod. Exercițiile acestea ajutând la mistuirea alimentelor, face
2 corpurile să prindă sănătate, frumusețe, sprinteneală. Așa stând lucrurile,

ce trebuie să facem? Vreți oare, dacă cumva vreți să ne facem de râs, să edictăm legea următoare? Femeile gravide vor face plimbări dese[1]. Ele vor plăsmui pe noul născut ca pe o bucată de ceară, cât timp e moale și plastic. Până la etatea de trei ani să-l înfețe în scutece. De asemenea vom obliga oare, sub amendă, pe cele care alăptează a purta în brațe copiii, când la țară, când la temple, când la rudele lor, până ce vor fi destul de puternici spre a se ține pe picioare? Și chiar atunci oare nu cumva le vom impune, până ce aceste făpturi slabe vor atinge vârsta de trei ani, să aibă mare grijă și să-i poarte și mai departe, de teamă să nu-și scrântească vreun membru, apăsând piciorul prea tare în pământ? Sunteți de părere să prevedem pedepse în aceste regulamente contra celor ce n-ar vrea să se conformeze? Ori nu cumva ar fi nepotrivite măsurile acestea? Căci ar însemna să ne atragem asupra noastră din toate părțile ceea ce am spus adineaori.

CLINIAS: Ce?

ATENIANUL: Batjocura nemiloasă pe care am stârni-o, pe lângă că naturile de femei și de sclave n-ar vrea să ne asculte.

CLINIAS: Ori pentru care motiv am hotărât, că asemenea amănunte nu trebuie trecute cu vederea?

ATENIANUL: În speranța că șefii de familii și oamenii liberi, auzind povețele noastre, vor înțelege că, dacă administrația casnică nu se orânduiește cum se cuvine în state, zadarnic se așteaptă ca legile, care au drept scop binele public, să asigure statului trăinicia ce se așteaptă de la ele. Reflecția aceasta poate să-i hotărască să observe, ca pe niște legi, sfaturile ce le dădurăm, și, urmându-le credincios, să lucreze la fericirea lor proprie și la aceea a statului.

CLINIAS: Foarte cuminte, ceea ce zici.

ATENIANUL: Deci să nu părăsim felul acesta de legiuire, până ce nu vom explica exercițiile potrivite spre a forma sufletul copiilor mici, după cum am început a delibera și cu privire la exercițiile corpului lor.

CLINIAS: Bine zici.

ATENIANUL: Să păstrăm, așadar, ca un bun mijloc al educației copiilor, atât pentru spirit, cât și pentru corp, alăptarea și legănatul atât ziua cât și noaptea. Mișcarea aceasta le este totdeauna utilă, dar mai ales în copilăria cea mai fragedă. Dacă ar fi cu putință, ei ar trebui să se simtă

---

[1] Vezi și Aristotel, *Politica*, VII, 16.

totdeauna în casă, ca într-o luntre pe mare. De aci trebuie să presupunem că doicile știu din experiență cât de bună e mișcarea pentru copiii ce-i cresc, precum și femeile care vindecă de boala coribanților[1]. În adevăr, când copiii nu adorm ușor, ce fac mamele ca să-i adoarmă? Ele nu-i lasă liniștiți, ci îi leagănă mișcându-i în brațele lor. Și nici nu tac, ci le cântă și câte un cântecel. Într-un cuvânt, ele oarecum îi vrăjesc și-i fac să aţipească cu aceleași mijloace, de care medicina se slujește să vindece pe furioși: vreau să spun, printr-o mișcare supusă regulilor dansului și ale muzicii.

CLINIAS: Străine, care poate fi adevărata cauză a acestor efecte?

ATENIANUL: Nu este greu de înțeles.

CLINIAS: Cum așa?

ATENIANUL: Starea în care se află atunci copiii și furioșii este un efect al temerii: spaimele acestea deșarte au pricina lor în oarecare slăbiciune a sufletului. Atunci când se opune acestor agitații interioare o mișcare exterioară, această mișcare învinge agitația ce o producea în suflet teama sau furia; ea aduce din nou calmul și liniștea, potolind bătăile tari de inimă, care au loc în aceste prilejuri. Astfel, ea procură copiilor somnul și face pe furioși a trece de la furie la starea normală, cu ajutorul dansului și al muzicii, și cu ajutorul zeilor împăcați prin jertfe. Iată în două cuvinte explicația cea mai plauzibilă a acestor feluri de efecte.

CLINIAS: Sunt mulțumit cu ea.

ATENIANUL: Pentru că virtutea naturală a mișcării are însușirea aceasta, e bine a lua aminte că un suflet care, chiar din copilărie, este agitat de spaimele acestea deșarte, devine cu vremea din ce în ce mai supus lor: ceea ce după părerea tuturor este a face școala lașității, iar nu a curajului.

CLINIAS: Netăgăduit.

ATENIANUL: După cum, din contră, înseamnă a exercita copilăria pentru curaj, dacă o obișnuiești să învingă aceste temeri și spaime, cărora suntem supuși.

CLINIAS: Foarte bine.

ATENIANUL: Astfel, putem zice că această gimnastică a copiilor, care constă în mișcare, contribuie mult a produce în suflet partea aceasta, care se numește curaj.

CLINIAS: Fără tăgadă.

---

[1] Boala copiilor.

ATENIANUL: Este sigur de asemenea că voia bună şi voia rea intră cu o parte însemnată în alcătuirea sufletului bun şi rău.

CLINIAS: Desigur.

ATENIANUL: Trebuie să explicăm acum mijlocul de a înrâuri asupra dispoziţiei rele a copiilor, în măsura în care acest lucru este posibil oamenilor.

CLINIAS: Lămureşte-ne lucrul acesta.

ATENIANUL: Ei bine, să fixăm ca un principiu sigur, că o educaţie răzgâiată face pe copii, în mod de neînlăturat, supărăcioşi, arţăgoşi şi gata la mânie pentru cele mai mici lucruri, şi, din contră, o educaţie severă, care îi ţine într-o sclavie dură şi violentă, îi face josnici, umiliţi şi mizantropi, încât cineva nu poate avea cu uşurinţă o relaţie cu ei. 3

CLINIAS: Atunci cum trebuie educaţi de stat aceşti copii, nişte fiinţe ce nu înţeleg cuvintele şi nici nu pot să se bucure de educaţia obişnuită?

ATENIANUL: Uite cum. Toate vietăţile, în momentul când se nasc, de obicei scot strigăte, ceea ce este adevărat, mai ales cu privire la om, care nemulţumit numai cu strigătele mai adaugă şi plânsul la ţipete.

CLINIAS: Este adevărat.

ATENIANUL: Astfel doicile încearcă, prezentând diverse obiecte copilului, să ghicească ce vrea. Dacă tace la vederea unui obiect, ele consideră că au făcut bine să i-l prezinte; însă dacă el continuă să plângă şi să ţipe, nu i-au dat ce-i trebuie. Aşadar, plânsul şi ţipetele sunt la copii semne de care ei se slujesc să arate ce le place şi ce nu le place, semne nu tocmai vesele. Aşa trec cei trei ani dintâi, parte destul de însemnată a vieţii, dacă socotim modul bun sau rău în care o petrec.

CLINIAS: Ai dreptate.

ATENIANUL: Nu e adevărat că, copilul supărăcios şi fără voie bună, plânge şi ţipă mai mult decât se cuvine unei fiinţe bine făcute?

CLINIAS: Aşa cred.

ATENIANUL: Dacă, deci, în timpul acestor trei ani dintâi, cineva şi-ar da toată osteneala spre a îndepărta de copil orice durere, orice teamă, orice supărare, nu ar fi, după părerea noastră, un mijloc sigur de a-i face sufletul mai voios şi mai mulţumit?

CLINIAS: Fără îndoială, şi mai ales, dacă i se face cât mai multe plăceri.

ATENIANUL: În privinţa aceasta nu sunt de părerea ta, Clinias. Luarea-aminte la toate gusturile lor este calea cea mai potrivită spre a-i

răzgâia, cu atât mai mult că e vorba de începutul educației. Dar să vedem dacă e așa.

CLINIAS: Să aud părerea ta.

ATENIANUL: Chestiunea de care vorbim nu e neînsemnată, nici pentru tine, nici pentru mine. Ascultă-ne, Megillos, și fii judecător între Clinias și mine. Părerea mea este că, spre a trăi cum trebuie, nu se cuvine să alergăm după plăceri și a ne sili în toate chipurile să fugim de dureri, ci a urma o oarecare cale mijlocie, pe care am numit-o adineaori stare liniștită, pe care o atribuim toți de comun acord și zeilor, după cum afirmă și oracolele. Către starea aceasta trebuie să năzuiască, după părerea mea, oricine vrea să aibă oarecare asemănare cu zeii. Prin urmare, nu trebuie să fim cu toată ființa aplecați spre plăceri, cu atât mai mult că nu vom fi niciodată cu totul scutiți de dureri; nici să nu îngăduim pe cineva, bărbat ori femeie, tânăr sau bătrân, să fie în dispoziția aceasta, și mai puțin decât oricine, cât va depinde de noi, să nu suferim pe copil, care de-abia s-a născut; pentru că la etatea aceasta se plăsmuiește mai temeinic caracterul prin deprindere. Și dacă nu m-aș teme să nu mi se considere drept palavre spusele mele, aș mai adăuga că, în lunile sarcinii, femeile trebuie supravegheate cu deosebită grijă, să nu se lase în voia bucuriilor și a supărărilor necumpătate și nechibzuite, și să se ia măsuri ca ele să se afle în timpul acesta în stare de liniște și veselie.

CLINIAS: Nu mai e trebuință, oaspete, să întrebi pe Megillos, spre a hotărî care din noi doi are dreptate. Căci recunosc eu însumi, că oricine trebuie să evite un fel de viață, unde ar fi numai plăcere ori numai durere și să apuce totdeauna o cale mijlocie, deopotrivă depărtată de aceste două extreme. Ai spus adevărul și trebuie să fii mulțumit de declarația mea.

ATENIANUL: Foarte bine, Clinias; acum, după lucrurile acestea, să discutăm și chestiunea următoare.

CLINIAS: Care?

4 ATENIANUL: Practicile acestea, de care vorbim, nu sunt altceva decât ceea ce se numește îndeobște legi nescrise; le mai numim și obicei al pământului. Am vorbit drept, când am afirmat mai sus că nu se cuvine să se dea numele de legi acestor practici, dar nici nu trebuie lăsate nediscutate, fiindcă ele sunt legături ale oricărui guvernământ, ținând mijlocul între legile constituite până acum și scrise și cele de înființat în viitor. Într-un cuvânt, sunt datini foarte vechi izvorâte din guvernământul patriarhal. Fiind întocmite cuminte și observate exact, păstrează legile scrise sub scutul lor;

și din contră, dacă sunt rău întocmite și rău ținute, le ruinează, după cum, dacă se scot traversele din mijlocul clădirilor făcute de meșteri, vedem că părțile se prăbușesc fiind trase departe unele de altele, atât ele cât și ornamentele construite cele din urmă. Cugetând astfel, Clinias, se cuvine să legăm bine împreună toate piesele statului tău nou, silindu-ne să nu omitem nimic, nici un lucru, nici mare, nici mic, nici instituțiile numite legi, datini, așezăminte. Toate astea sunt încheieturi ce consolidează edificiul politic. Dacă ele nu conlucrează laolaltă, nu pot dăinui. De aceea, să nu ne mirăm că se îngrămădesc înainte-ne o mulțime de datini și obiceiuri, care par neînsemnate și lungesc legile.

CLINIAS: Vorbești drept; suntem de părerea ta.

ATENIANUL: Deci dacă se respectă exact prescripțiile acestea de creștere a copiilor și copilelor până la trei ani, dar nu numai așa de mântuială, se vor găsi mult folositoare pentru educația lor. La trei ani, la patru, la cinci și chiar până la șase ani, jocurile sunt necesare sufletului copiilor. Însă de aci înainte vom veghea să-i ferim de răsfăț, îndreptându-i fără a-i pedepsi umilitor, ceea ce spuneam și despre sclavi, că nu trebuie să-i insultăm, când îi corectăm, ca să nu le dăm motiv de răzvrătire, dar nici a-i lăsa nepedepsiți, spre a nu deveni prea îndrăzneți; vorbesc de copiii de condiție liberă. La etatea aceasta, ei au jocuri, ca să zicem astfel, care le sunt naturale și pe care le născocesc singuri, când sunt împreună. Pentru motivul acesta copiii fiecărui sat, de la trei până la șase ani, se vor aduna în locurile consacrate zeilor. Doicile lor vor fi alături de ei spre a veghea ca să n-aibă loc vreo neorânduială și spre a le modera pornirile prea zvăpăiate. Fiecare adunare de felul acesta, precum și doicile însele vor avea ca supraveghetoare una din cele douăsprezece femei alese în fiecare an, dintre doicile ce vor fi autorizate de către păzitorii legilor. Supraveghetoarele acestea se vor alege de către inspectoarele căsătoriilor; ele vor numi câte una de fiecare trib și de aceeași vârstă cu ele. Toate acelea ce vor fi primit funcția aceasta, se vor duce în fiecare zi în locul sfințit, unde se adună copiii și se vor sluji de sprijinul oricărui sclav public spre a pedepsi pe aceia sau acelea ce vor săvârși vreo infracțiune, dacă sunt străini sau sclavi. Dacă e un cetățean care susține că nu merită pedeapsă, ele îl vor da pe mâna astinomilor să-l pedepsească; dacă însă se supune, îl vor pedepsi ele însele. După vârsta de șase ani, băieții și fetele să se despartă pe sexe: băieții să meargă cu băieții și fetele cu fetele. Îi vor face să se ocupe cu exercițiile potrivite etății și sexului lor: băieții vor învăța călăria, a trage cu arcul, a

mânui lancea și praștia. De asemenea, și fetele, dacă ele voiesc; oricum, ele vor învăța cel puțin teoria. Lucrul de căpetenie este mai ales a ști să mânuiască bine armele grele; căci astăzi domnește în privința aceasta o prejudecată falsă, la care nimeni nu ia aminte.

CLINIAS: Care prejudecată?

ATENIANUL: Ne închipuim, cu privire la folosința mâinilor și la toate acțiunile ce le facem cu ele, că natura le-a făcut diferite dreapta de stânga. Cât privește membrele inferioare, picioarele, se pare că nu e nici o deosebire între dreptul și stângul relativ la exercițiile care le sunt proprii. Dar cât privește mâinile, suntem oarecum ciungi, din neștiința doicilor și a mamelor. Natura dând ambelor brațe o aptitudine egală pentru aceleași lucrări, noi le-am făcut foarte deosebite prin anumite deprinderi și chipul rău de a ne sluji de ele. Este adevărat că, în anumite cazuri, lucrul nu are mare însemnătate: spre exemplu, este indiferent a ține lira cu mâna stângă și plectrul cu mâna dreaptă și tot așa cu celelalte lucruri asemănătoare. Dar este nechibzuit a ne baza pe exemplele acestea, spre a proceda tot așa în toate celelalte lucruri, când nu ar trebui. Avem dovadă la sciți, unde nu e obiceiul de a se sluji numai de stânga spre a întinde arcul și de dreapta spre a trage săgeata; ei se slujesc fără deosebire de amândouă mâinile spre a ține arcul sau săgeata. Aș putea să dau multe alte exemple de la conducătorii de care; aceste exemple, de altfel, ne arată că mergem contra voinței naturii, făcând mai slabă stânga decât dreapta. În adevăr, câtă vreme e vorba numai de un arcuș de corn sau de un alt instrument de felul acesta, lucrul, cum spuneam, n-are cine știe ce urmări; însă când trebuie să ne servim de instrumente de fier în război, ca de arcuri, lănci și altele de felul acesta, și mai ales când trebuie de o parte și alta să se lupte cu arme grele, atunci oricine a învățat să mânuiască armele acestea și s-a deprins cu ele, îl biruiește pe cel ce nu cunoaște nici practica, nici teoria lor. Căci precum acela, care s-a exercitat bine în pugilat și în luptă sau în amândouă, într-o luptă dinspre stânga nu șchioapătă și nici nu-și târăște nedibaci membrele, dacă adversarul îl silește să mute de cealaltă parte mișcarea, cred că trebuie socotit adevărat și când e vorba de arme și de toate celelalte lucruri. În adevăr, cine a primit de la natură două brațe spre a se apăra și a ataca, atât cât atârnă de el, trebuie să lase pe unul neîntrebuințat și nedestoinic de a-i sluji. Și dacă unul s-ar naște înzestrat cu firea lui Gerion sau a lui Briareu[1],

[1] Monștri legendari, care aveau câte o sută de brațe.

este necesar să poată cu cele o sută de mâini să azvârle o sută de lănci. Este datoria oamenilor și a femeilor, ce supraveghează educația tinerimii, de a lua măsuri relative la lucrurile acestea și a face astfel, unele luând aminte la jocurile copiilor și la modul cum sunt educați, alții conducând exercițiile lor — ca toți cetățenii, băieți și fete, care se nasc cu însușirea de a se sluji deopotrivă de bine de amândouă mâinile și de amândouă picioarele, să nu strice prin deprinderi rele darurile naturii. Se poate cuprinde sub două nume 6
generale toate exercițiile potrivite pentru tinerime: sub acela de gimnastică pe acelea ce au drept scop de a forma corpul, și sub acela de muzică, pe acelea ce tind a forma sufletul. Gimnastica cuprinde două părți: dansul și lupta. De asemenea sunt două feluri de dansuri: unul care imită cu mișcările sale cuvintele Muzei și păstrează totdeauna un caracter de noblețe și măreție; altul, menit să dea corpului și fiecăruia din membre, sănătatea, agilitatea, frumusețea, obișnuindu-le cu mlădierea, cu întinderea potrivită membrelor, și cu mișcările armonioase ale fiecăruia dintre ele, împărțite după tacturi și susținute în toate momentele dansului. Cât privește lupta, nu e nevoie să menționăm aici toate rafinamentele pe care Anteu și Cercione le-au inventat în domeniul acesta, dintr-o dorință rău înțeleasă de a se distinge, nici perfecționările născocite în pugilat de către Epeos și Amicos[1], amănuntele acestea nefiind de nici un folos în război. Dar cât privește lupta dreaptă care constă în anumite încovoieri ale gâtului, ale mâinilor, coapselor, care n-are decât figuri pline de cuviință și e vrednică de laudă în silința ce-și dă să învingă, al cărei scop este a dobândi sănătate și putere, nu trebuie scăpată din vedere, fiind necesară tuturor acestor feluri de exerciții; și când cursul legilor noastre va ajunge la ea, vom prescrie maeștrilor să dea lecții cu bunăvoință elevilor în materia aceasta, iar aceștia să le urmeze cu luare-aminte. Nu vom scăpa din vedere nici dansurile imitative, care ni se vor părea vrednice de învățat. Astfel în locurile acestea[2] există dansul în arme al cureților[3], și la Lacedemona acela al lui Castor și Pollux. La noi, de asemenea, fecioara Pallas, protectoarea Atenei, prinzând gust de jocurile nevinovate ale dansului, a socotit că jocurile acestea nu trebuie să se joace cu mâinile goale, ci că se cuvine să danseze cineva încărcat cu arme. Se impune, așadar, ca flăcăii și fetele să urmeze

[1] Boxeri din vremi legendare.

[2] În Creta.

[3] Preoții care au vegheat copilăria lui Zeus.

exemplul ei, ceea ce le-ar folosi în război și le-ar sluji să-și înfrumusețeze serbările. Mai trebuie ca și copiii, chiar din anii cei dintâi, până la etatea de a purta arme, să meargă în alai la templele zeilor și la ale copiilor zeilor, călări, împodobiți cu arme frumoase, iar în mersul lor să însoțească rugăciunile lor cu jocuri și sărituri, când mai repezi, când mai încete. Același rost îl au și exercițiile de luptă, iar nu altul, și exercițiile ce le precedă. Căci luptele acestea au folosul lor atât la război, cât și în timp de pace, pentru stat ca și pentru particulari. Orice alt exercițiu al corpului, fie serios, fie amuzant, nu șade bine unor persoane libere. Am spus cu privire la ceea ce am numit mai sus gimnastică tot ce am avut de spus. Aceasta are toată perfecțiunea de dorit. Dacă însă voi cunoașteți una mai bună, îmi va părea bine să o expuneți aici de față.

CLINIAS: Anevoie s-ar putea spune lucruri mai bune, oaspe, decât cele cuprinse în expunerile tale.

ATENIANUL: Ordinea materiei ne aduce la darurile Muzelor și ale lui Apollo. Am crezut atunci că am terminat obiectul acesta și că nu ne mai rămânea să discutăm decât despre gimnastică. Însă este evident că am scăpat din vedere câte o chestiune, care ar fi trebuit dezvoltată chiar înaintea celorlalte. Să vorbim acum despre ele.

CLINIAS: Desigur, trebuie să vorbim despre acestea.

ATENIANUL: Deci ascultați. Ați fost cu luare-aminte și mai înainte, însă cine are să spună, precum și cine are să asculte un lucru minunat și necomun, trebuie să bage cine de seamă ce face; așa e cazul nostru. Căci și acum am să vă spun o părere ce nu trebuie rostită fără oarecare teamă; totuși o să încerc să v-o spun după ce mă voi fi liniștit puțin.

CLINIAS: De ce vrei să vorbești, rogu-te, oaspete?

7 ATENIANUL: Susțin că nu s-a știut până acum în nici un stat că statornicia și mobilitatea legilor atârnă mai mult de jocuri decât de orice alt lucru; că dacă este oarecare regulă în jocuri, dacă aceiași copii au oriunde, în orice vreme, cu privire la aceleași obiecte și în același mod, aceleași jocuri, nu trebuie să fie nici o temere că se vor petrece schimbări în legile care au un obiect serios; și, din contră, dacă nu e nici o regulă în jocuri, dacă se înnoiesc și în oarecare moduri se schimbă mereu, dacă tinerilor nu le plac totdeauna aceleași lucruri, și n-au o normă uniformă și neschimbată relativă la ceea ce numesc cuviincios și necuviincios, în gesturile corpurilor lor și în celelalte găteli; dacă printre ei se arată o cinste deosebită acelora ce inventează ceva nou în materia aceasta, care introduce găteli, culori, mode

diferite de cele ale datinilor vechi, putem asigura, fără teamă de a ne înșela, că nu e nimic mai nenorocit pentru un stat decât asemenea schimbări. În adevăr, ele deprind pe nesimțite tinerimea de a apuca alte obiceiuri, a disprețui ce e vechi și a prețui lucrurile noi. Ori, repet, lucrul acesta, când într-un oraș lumea a ajuns să cugete și să vorbească în modul acesta, aceasta este nefericirea cea mai mare ce poate avea loc în statul acela. Ascultați, vă rog, cât de mare este răul acesta, după părerea mea.

CLINIAS: Ce! Când într-un stat lumea n-are decât dispreț pentru întocmirile vechi?

ATENIANUL: Da, tocmai așa.

CLINIAS: Fii sigur că vom asculta cu toată luarea-aminte și bunăvoința posibilă, cele ce ne vei spune în această privință.

ATENIANUL: Lucrul merită atâta osteneală.

CLINIAS: N-ai decât să vorbești.

ATENIANUL: Să ne îndemnăm așadar unii pe alții să ascultăm cu cât mai mare luare-aminte. Dacă excептăm ceea ce este rău din firea sa, vom găsi că în toate celelalte lucruri nimic nu e mai primejdios ca schimbarea, și în anotimpuri și în vânturi, și în regimul corpului și în obiceiurile sufletului; nu zic primejdios într-un punct, iar în altul nu, zic primejdios în toate, afară numai de lucrurile rele. Și dacă ne aruncăm privirea spre cele ce se petrec cu privire la corpurile noastre, vom vedea că, oricare ar fi felul de hrană, de băutură, de exerciții la care ne dedăm, prima urmare a fost de a pricinui oarecare turburare în constituția corpului nostru; în urmă, restabilindu-ne cu vremea, ne deprindem cu noul gen de viață și, odată familiarizați, obișnuiți cu regimul acesta, el devine un regim sănătos, izvor de plăcere și sănătate. Și dacă necesitatea ne silește a părăsi în urmă vreunul din regimurile cele mai aprobate, mai întâi ne simțim năpădiți de boli care ne turbură constituția, și numai cu multă trudă ne putem restabili, obișnuindu-ne din nou cu un regim nou. Decât, trebuie să ne închipuim că asemenea revoluții se petrec și în spiritul oamenilor, în constituția sufletului lor, că atunci când un suflet s-a nutrit cu oarecare legi și când aceste legi, în urma unui noroc cu adevărat divin, sunt de vreme îndelungată statornice și permanente, astfel că nimeni nu-și aduce aminte, nici n-a auzit vorbindu-se că ele ar fi fost altădată în alt fel întocmite decât astăzi, sufletul acesta se simte pătruns de respect pentru legile acestea și nu se teme de nimic atât, cât de faptul de a aduce cea mai mică prefacere în ordinea stabilită.

Este deci datoria legiuitorului de a găsi oarecare mijloc spre a asigura binele acesta statului pe care-l organizează. Ci, iată la ce mă gândesc eu. Toată lumea e încredințată, cum spuneam adineaori, că jocurile copiilor nu sunt decât jocuri, că e de puțină însemnătate faptul de a le modifica și că din schimbarea lor nu poate ieși nici vreun mare bine, nici vreun rău mare. Astfel, în loc să-i depărteze de la orice schimbare în materia acesta, ceilalți le cedează, le mulțumesc capriciile lor; și nu se gândesc că aceiași copii care și-au înnoit jocurile, când vor fi oameni, în mod cert vor fi deosebiți de aceia care i-au precedat; fiind alții, ei vor năzui de asemenea la un altfel de trai, ceea ce-i va determina să dorească alte legi și alte moravuri și toate aceste prefaceri vor duce la ceea ce am numit nenorocirea cea mai mare a statelor, rău de care pare că nimeni nu se teme. În adevăr, schimbările ce s-ar aduce în lucrurile din afară nu au urmări așa de primejdioase, însă cât privește prefacerile ce au loc adesea în moravuri, și în cele ce sunt în privința aceasta vrednice de laudă sau de dezaprobare, sunt cât se poate de importante și nu s-ar putea lua îndeajuns aminte spre a le preîntâmpina.

CLINIAS: Eu judec tot ca tine.

8 ATENIANUL: Dar ce, ținem de adevărate și cele spuse mai sus, că anume tot ce aparține măsurii și celorlalte părți ale muzicii este o imitație a moravurilor omenești, fie bune, fie rele? Ce credeți?

CLINIAS: Nu ne-am schimbat câtuși de puțin părerea în chestiunea aceasta.

ATENIANUL: Prin urmare, după părerea noastră, va trebui să punem totul în mișcare, spre a împiedica pe copii să nu prindă gust, la noi, de genuri noi de imitație, fie pentru dans, fie cu privire la melodie, și nimeni să nu-i atragă, punându-le înainte ispita varietății plăcerilor.

CLINIAS: Ai dreptate.

ATENIANUL: Cunoașteți în scopul acesta vreun mijloc mai potrivit decât acela de care se slujesc egiptenii?

CLINIAS: Care?

ATENIANUL: De a consacra toate dansurile și toate cântecele. La început am rândui sărbătorile, epocile lor, zeii, copiii zeilor, geniile. Pe urmă am hotărî imnurile și dansurile care trebuie să însoțească fiecare sacrificiu. Toate acestea fiind orânduite, s-ar face un sacrificiu în cinstea Parcelor[1] și a tuturor celorlalte divinități, în care cetățenii în comun ar

[1] Ursitoarele.

consacra prin libațiuni fiecare imn zeului sau geniului, căruia îi este destinat. Dacă în urmă cineva ar vrea să introducă, în cinstea vreunui zeu, cântece noi sau dansuri noi, preoții și preotesele, în înțelegere cu păzitorii legilor, s-ar înarma cu autoritatea religiei și a legilor spre a-l împiedica; și dacă n-ar renunța de bunăvoie la inovări, atât cât va trăi, orice cetățean va avea dreptul să-l cheme înaintea judecătorilor, ca vinovat de neglegiuire.

CLINIAS: Foarte bine.

ATENIANUL: Fiindcă vorba ne-a adus până aci, să îngăduim ca ea să facă asupră-ne efectul ce se cuvine să-l facă.

CLINIAS: Ce vrei să zici?

ATENIANUL: Știți că nu numai bătrânii, dar chiar tinerii, când văd sau aud ceva izbitor sau extraordinar, nu recunosc deodată ceea ce le pricinuiește mirarea și că, în loc de a alerga spre acel obiect, ei se opresc câtăva vreme spre a-l privi, asemenea unui călător care se află la o răspântie și care nu știe calea cea bună, fie că umblă singur ori cu alții, se sfătuiește cu sine și cu ceilalți relativ la strâmtorarea în care se află și nu urmează drumul decât după ce s-a asigurat îndeajuns că drumul pe care apucă îl va conduce la ținta sa. Iată precis ce trebuie să facem noi acum. Fiindcă am ajuns, cu privire la legi, la o afirmație care are aspect de paradox, este nevoie s-o examinăm temeinic și să nu ne pronunțăm cu ușurință în ce privește o chestiune așa de importantă, mai ales la vârsta noastră, ca și cum am fi asigurați că am descoperit adevărul de la întâia privire.

CLINIAS: Foarte adevărat vorbești.

ATENIANUL: Astfel să mai amânăm chestiunea aceasta și, după ce vom fi cercetat lucrul îndeajuns, atunci vom hotărî. Și de teamă ca cercetarea aceasta să nu întrerupă rânduiala și urmarea legilor de care discutăm, să ne grăbim a continua dezbaterea noastră. Poate că, cu ajutorul zeului, după ce expunerea aceasta va fi completă, se va lămuri și controversa de acum.

CLINIAS: Foarte bine vorbești, oaspete, și să facem așa precum ai demonstrat.

ATENIANUL: Deocamdată, cum am spus, oricât de neobișnuit ar părea aceasta, să rămână hotărât că toate cântecele vor fi la noi tot atâtea legi, după cum și cei vechi se serveau de același nume pentru cântecele din chitară; poate că în privința aceasta nu erau așa de departe de a gândi ca și noi, și cine le-a dat cel dintâi numele acesta a întrezărit, fie în vis, fie

deștept, adevărul celor spuse de noi. Să decidem deci, ca un decret inviolabil, că după ce se vor hotărî de către autoritatea publică, și după ce se vor consacra cântecele și dansurile care sunt potrivite pentru tinerime, nu se va mai da voie nimănui să cânte ori să joace în alt mod, căci altminteri se va expune la urmările ce le-ar avea călcarea oricărei alte legi. Oricine se va conforma cu credință nu va avea să se teamă de nimic: dar dacă cineva contravine, păzitorii legilor, preoții, preotesele îl vor pedepsi, după cum s-a spus. Acesta este regulamentul întocmit de pe acum.

CLINIAS: Așa să fie.

9 ATENIANUL: Dar cum vom face să înlăturăm ridicolul, făcând legi relative la o asemenea materie? Ia să vedem, dacă mijlocul cel mai bun nu e de a întipări mai înainte în spiritul cetățenilor oarecare imagine sensibilă a ceea ce avem în vedere. Iată un exemplu: dacă după un sacrificiu și după ce victima a fost arsă, fiul ori fratele celui care face sacrificiul, stând aproape de altar și lângă victimă, ar rosti nenumărate blesteme, nu ar stârni oare groaza în spiritul tatălui și al familiei întregi? N-ar fi ele un semn rău și o piază nenorocită?

CLINIAS: Desigur.

ATENIANUL: Ei bine! Iată ce se petrece întocmai în aproape toate orașele Greciei. Când oarecare corp de magistrați face un sacrificiu în numele statului, se vede venind nu un cor, ci o sumedenie de coruri, care, stând câteodată foarte aproape de altare, însoțesc sacrificiul cu tot felul de vorbe funeste și strâng inima celor de față, cu vorbe, măsuri și armonii jalnice, astfel că acel cor, care reușește mai bine să stoarcă lacrimile orașului întreg, dobândește victoria. Nu vom dezaproba oare o asemenea datină? Și dacă există vreun prilej, când trebuie să se cânte cetățenilor cântece jalnice, cum bunăoară în oarecare zile ce nu sunt pure, ci funeste, n-ar fi mai bine să se angajeze pentru slujba asta tristă cântăreți străini? Și oare nu ar fi mai potrivit să se procedeze cu prilejurile acestea și cât privește cântecele acestea, ca la convoaiele funebre, pentru care se plătesc muzicanți ce însoțesc corpul până la rug cu armonii cariene[1]? Coroanele și podoabele, în care lucesc aurul și argintul, nu cadrează nici ele cu aceste cântece jalnice, ci mai degrabă veșmântul lung și, spre a spune cu o singură vorbă, un decor tocmai contrar; căci nu vreau să mă opresc mai mult timp

[1] Ce se cântau în Caria, provincie din Asia Mică.

cu privire la subiectul acesta. Vă întreb numai dacă întâiul caracter, pe care-l dădui cântecelor noastre, nu este pe placul vostru?

CLINIAS: Care caracter?

ATENIANUL: Caracter de binecuvântare în loc de blesteme; și, în general, lipsa din cântecele noastre a oricărui element ce nu va fi de bun augur. Ori să nici nu vă mai întreb nimic, ci să și înființez o lege în modul acesta?

CLINIAS: Desigur, fă-o; legea aceasta are pentru ea toate voturile.

ATENIANUL: Și după binecuvântare, care este a doua lege ce vom înființa-o cu privire la muzica noastră? Nu va fi oare ca toate cântecele să cuprindă rugăciuni adresate zeilor, cărora se aduc jertfe?

CLINIAS: Netăgăduit.

ATENIANUL: Și a treia lege, cred, va fi ca poeții noștri, ce știu bine că rugăciunile sunt doar niște cereri adresate zeilor, să fie cu cea mai mare luare-aminte să nu le ceară lucruri rele, ca și cum ar fi bune; fiindcă rezultatul unei asemenea rugăciuni ar fi, pentru acel ce ar fi făcut-o, vrednică de batjocură.

CLINIAS: Ai dreptate.

ATENIANUL: Dar nu ne-am convins cu puțin mai înainte că nu trebuie să îngăduim să se strângă în orașul nostru avuții nici de argint, nici de aur?

CLINIAS: Ba da.

ATENIANUL: Știți de ce vă amintesc de lucrul acesta? Spre a mă sluji de el ca de un exemplu care să vă facă să înțelegeți că rasa poeților nu e în stare, de cele mai multe ori, să deosebească binele de rău. Dacă dar ar avea loc faptul ca poeții noștri să se înșele în privința acestui obiect, ei ar fi atunci pricina, că s-ar adresa zeilor rugăciuni rău concepute, cerându-li-se, relativ la lucrurile cele mai importante, tocmai contrarul a cele ce trebuie cerute; ceea ce ar fi, cum am spus, una din greșelile cele mai mari ce s-ar putea săvârși. Să punem, așadar, și această prescripție printre legile și caracterele muzicii noastre.

CLINIAS: Care prescripție? Deslușește-ne mai bine.

ATENIANUL: Aceea care impune poetului de a nu lăuda altceva în versurile sale, decât cele ce statul le socotește ca legitime, juste, frumoase și bune; care îi interzice de a arăta lucrările sale vreunui particular, mai înainte de a fi fost văzute și aprobate de păzitorii legilor și de către judecătorii numiți pentru cenzura aceasta. Cenzorii aceștia vor fi tot aceia

cărora le-am încredințat sarcina de a orândui cele ce țin de muzică și acela care conduce educația tinerimii. Ei bine, vă întreb din nou, vom edicta și legea aceasta a treia, acest model și caracter? Sau ce credeți?

CLINIAS: S-o edictăm, de ce nu?

ATENIANUL: Așadar, după acestea, vom dispune ca, pe lângă rugăciuni, să se adauge imnuri și cântece spre slava zeilor. După zei, să se înalțe în cinstea geniilor și eroilor rugăciuni și imnuri de slavă, precum se cuvine fiecăruia.

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Apoi vom edicta și următoarea lege, care mi se pare justă și nu deșteaptă nici o invidie: Se cuvine să onorăm prin cântece memoria cetățenilor răposați, deosebiți prin fapte frumoase și eroice atât ale sufletului cât și ale corpului, săvârșite cu observarea strictă a legilor.

CLINIAS: Cum să nu?

ATENIANUL: Pe cei în viață e riscant să-i lauzi și să-i preamărești cu imnuri mai înainte ca să fi străbătut calea vieții lor cu un sfârșit frumos. Aceste distincții se vor aduce atât bărbaților cât și femeilor care se vor fi distins prin oarecare virtute. Cântecele însă și dansurile trebuie constituite astfel. Cei vechi ne-au lăsat multe piese frumoase de muzică și multe dansuri frumoase. Nimic nu ne împiedică să alegem pe cele ce ni se vor părea mai potrivite și mai adaptate statului ce se organizează. Cei însărcinați cu alegerea și colecția aceasta vor fi în etate de cel puțin cincizeci de ani. Ei vor lua din producțiile vechi, ceea ce li se va părea potrivit, iar pe cele nepotrivite sau defectuoase, ori să le înlăture, ori să le corecteze ici și colo, ajutându-se și cu luminile altora și slujindu-se și de cunoștințele poeților și compozitorilor, fără însă a le face vreo concesie în domeniul plăcerii sau al patimilor, decât numai în puține puncte, ci, deslușind cât mai fidel intenția legiuitorului, să organizeze și dansurile și cântecele și tot jocul cât mai apropiat de concepția sa. Practica artei, neorânduită la început, de îndată ce e legată de o rânduire fermă, lăsându-se de o parte excitația seducătoare, câștigă infinit ca valoare. Suavitatea e comună tuturor muzelor. În adevăr, cine a trăit cu muza temperată și ordonată, din copilărie și până la etatea fermă și înțeleaptă, nu mai poate suferi muza opusă, când o aude și o găsește nevrednică de un om liber. Iar cine e obișnuit cu muza vulgară și voluptuoasă, zice că cealaltă e rece și neplăcută. Astfel, cum spusei, nu e nici o diferență între aceste două muze,

cu privire la plăcerea ori dezgustul ce ele pot pricinui: însă pe deasupra una face pe elevii săi mai buni, pe când cealaltă îi strică.

CLINIAS: Bine ai vorbit.

ATENIANUL: Pe lângă acestea trebuie să deosebim cântecele ce se potrivesc pentru femei de acelea care se potrivesc cu firea bărbaților, după ce le vom fi hotărât caracterul, și a le da armonia și măsura care le sunt proprii. Căci ar fi o mare greșeală dacă am călca toate principiile armoniei și ale măsurii, spre a le adapta diferitelor cântece într-un chip care nu li s-ar potrivi. Trebuie să prevedem în legile noastre modele pentru fiecare mod[1]: ceea ce nu se poate face decât atribuind unui sex și celuilalt cântece care convin mai bine naturii lor. Astfel discernământul acesta trebuie făcut pe baza deosebirii dintre caracterul bărbatului de acela al femeii. Partea muzicii care înalță, entuziasmează pe auditor, va fi rezervată bărbaților; iar aceea care exprimă mai mult modestia, sfiala, conform legii și a bunei judecăți trebuie menite pentru caracterul femeii. Aceasta ca orânduire și clasificare a cântecelor. Acum urmează să vorbim despre modul de a le preda și despre instrucție, despre persoanele cărora trebuie predate, despre timpul destinat acestui învățământ. Astfel, după cum constructorul de nave, așezând fundamentele și părțile laterale ale navei, întocmește forma navelor: tot așa mi se pare că fac și eu. Năzuind să definesc formele de viață, după structura diferitelor (suflete) caractere, în realitate schițez planul lucrării întregi, spre a vedea mai bine prin ce mijloace și prin ce sistem de moravuri voi reuși să conduc cu noroc pe cetățenii noștri la port, în navigația vieții acesteia. În adevăr, trebile omenești nu sunt vrednice să ne frământăm așa de mult pentru ele; totuși suntem siliți să facem lucrul acesta, ceea ce nu e o soartă fericită; dar fiindcă am ajuns până aici, dacă vom rezolva chestiunea aceasta în oarecare mod satisfăcător, trebuie să ne socotim fericiți. Dar ce vreau eu să spun cu asta? Întrebarea aceasta, ce mi-o fac eu însumi mie, poate un altul ar vrea să mi-o pună și el, și ar pune-o cu drept cuvânt.

CLINIAS: Adevărat.

ATENIANUL: Zic că trebuie să fim zeloși, pentru ce merită zelul nostru, iar pentru ce nu merită zelul nostru, nu; că Dumnezeu este din natura sa vrednic de tot zelul celui fericit, însă omul, cum am spus și mai

---

[1] Tonalitate.

sus, nu este decât o jucărie construită de Dumnezeu, și rostul nostru cel mai bun este să-l onorăm cu jocurile noastre; trebuie prin urmare ca toți, bărbați și femei, conformându-ne acestei meniri, să ne petrecem viața cu jocurile cele mai frumoase și cu sentimente opuse celor ce le avem astăzi.

CLINIAS: Cum?

ATENIANUL: Astăzi se crede că trebuie să ne îndeletnicim cu lucrările serioase în vederea jocurilor; spre exemplu, lumea crede că războiul, care e lucru serios, trebuie să se facă în vederea păcii. Dar, din contră, războiul nu poate și nici nu va putea vreodată să ne ofere vreo petrecere, nici vreun învățământ vrednic de pomenire. Pe câtă vreme lucrul cel mai important pentru noi este, după părerea mea, să petrecem în pace cea mai mare parte a vieții în modul cel mai virtuos. Care e norma de observat în jocul vieții acesteia? Ce jocuri să alegem? Jertfe, cântece, dansuri, ca să putem atrage bunătatea zeilor, a ne apăra de vrăjmași și a birui în luptă. Modul cum aceste cântecc și dansuri pot avea acest efect dublu, precum și modelele lor, le-am arătat și am croit oarecum căile pe care trebuie să umblăm, în convingerea că poetul a avut dreptate când a zis:

„Unele lucruri singur, Telemah, o să le afli,
Grație spiritului tău; pe-altele-un zeu ți le-arată,
Căci nu te cred născut și crescut fără voia zeiască".[1]

Discipolii noștri, însușindu-și cele spuse de noi, vor crede că ele sunt suficiente și că un zeu ori un geniu le va destăinui cele ce rămân de știut, relativ la sacrificii, la cântece și la dansuri; spre exemplu, cum și în ce moment vor dobândi milostivirea zeilor, cu jocuri potrivite cu firea lor, și-și vor petrece viața cum se cuvine unor ființe care oarecum nu sunt în întregime decât niște jucării ce dețin numai o frântură de adevăr.

MEGILLOS: Tu cobori prea jos neamul omenesc, oaspete.

ATENIANUL: Nu te mira, Megillos; iartă-mi vorbele astea. Ele se datorează întipăririi a ceea ce este zeul în comparație cu noi. Fie dar neamul nostru nu așa de nemernic, dacă vrei, ci vrednic de luare-aminte serioasă.

11 În strânsă legătură cu dispozițiile acestea, am vorbit de construcția gimnaziilor și a școlilor publice, ce se vor clădi în mijlocul orașului în trei

[1] *Odiseea*, III, 26.

locuri deosebite. În afară de raza orașului și în jurul zidurilor se vor face de asemeni trei școli de manej, fără a mai vorbi de alte piețe spațioase și comode, unde tinerimea va învăța și se va exercita a trage cu arcul și a zvârli tot felul de arme de azvârlit. Dacă nu ne-am explicat de ajuns în privința aceasta, vrem ca ceea ce am spus acum să aibă forță de lege. Pentru toate aceste exerciții vom angaja cu lefuri mari maeștri străini, spre a se așeza la noi și a educa pe discipolii lor cu toate cunoștințele referitoare la muzică și la război. Se vor obliga părinții să-și trimită copiii la acești maeștri, și să vadă de educația lor; căci trebuie, cum se zice, ca toți oamenii, și copiii, cât va fi cu putință, să primească această educație, ca unii ce aparțin nu atât părinților lor, cât statului. Și dacă mi s-ar da crezământ, legea va prescrie femeilor aceleași exerciții ca și bărbaților; și nu mă tem că mi se obiectează, nici în ce privește cursele de cai, nici cu privire la gimnastică, că aceste exerciții n-ar fi potrivite decât pentru bărbați, iar nicidecum pentru femei. Eu sunt încredințat de contrar, pe baza unor fapte vechi, ce le-am auzit raportate de alții: și știu că și astăzi se află în împrejurimile Pontului un număr foarte mare de femei numite sauromate, care, conform legii țării, se exercită întocmai ca bărbații, nu numai la călărie, ci chiar a trage cu arcul și a mânui tot felul de arme[1]. Pe lângă acestea, iată care este modul meu de a judeca relativ la chestiunea aceasta. Afirm că, dacă înfăptuirea regulamentului acestuia este cu putință, nu există nimic mai nechibzuit ca datina în ființă în Grecia noastră, pe baza căreia femeile sunt scutite de a-și da toată osteneala și, împreună cu bărbații, să facă aceleași exerciții ca și aceștia. De aci provine faptul că un stat nu este decât jumătate din ceea ce ar trebui să fie, dacă toată lumea ar lua parte la aceleași lucrări și ar contribui deopotrivă la sarcinile publice; această stare de lucruri trebuie privită ca o greșeală enormă din partea legiuitorilor.

CLINIAS: Pare că așa e. Totuși, oaspete, cea mai mare parte a dispozițiilor tale nu se potrivesc cu așezămintele statelor celorlalte.

ATENIANUL: Răspund că trebuie să lăsăm convorbirea să-și urmeze cursul pe care trebuie să-l aibă; când va fi terminată, vom alege ce ni se va părea că e mai bun.

CLINIAS: Nu se poate răspunde mai bine: îmi pare rău că te-am întrerupt. Vorbește mai departe, ce-ți va plăcea.

---

[1] Herodot, VI.

12 ATENIANUL: Spun ceea ce am spus și mai înainte: dacă faptele n-ar arăta că prescripțiile mele sunt realizabile, poate că ar fi îngăduit de a contrazice afirmațiile acestea. Dar acei ce nu vor să primească în nici un chip legea aceasta, trebuie să caute alte obiecții, în ciuda cărora voi continua totuși să îndemn mereu și să arăt că e absolut necesar să luptăm ca educația, precum și celelalte *deprinderi ale sexului femeiesc să fie comune cu ale bărbaților.* În adevăr, iată cam cum trebuie judecat lucrul acesta: dacă femeile nu-și duc toată viața la fel cu a bărbaților, nu e necesar a se crea pentru ele un gen de viață particulară?

CLINIAS: Fără îndoială.

ATENIANUL: Dar între diferitele genuri de viață existente în zilele noastre, pe care l-am prefera în locul regimului comun, pe care li-l prescriem aici? Oare vom imita pe traci, și multe alte neamuri, care se slujesc de femei la munca ogoarelor și la păscutul boilor și al celorlalte vite, și la alte treburi, în care nu se deosebesc întru nimic de sclavi? Obiceiul nostru astăzi în privința aceasta este următorul: după ce ne-am strâns toată avuția noastră într-o casă, le-o dăm în seama lor, și le facem regine peste suveici și lână. Ori vom lua calea de mijloc, cum e la lacedemonieni? Acolo fecioarele sunt ținute să trăiască luând parte la gimnazii și la exercițiile de muzică, iar femeile, deși scutite de a toarce lâna, totuși duc o viață nu mai puțin harnică și deloc umilitoare sau nevrednică, și țin oarecare loc mijlociu în gospodărie, în administrația casnică și în educația copiilor, fără însă a fi primite să ia parte la exercițiile de război. Dar dacă atunci vreo necesitate îi silește să se înarmeze pentru apărarea statului și a copiilor lor, ele nu vor fi în stare, ca atâtea amazoane, de a se sluji de arc, nici să azvârle cu dibăcie o suliță, nici să mânuiască scutul și lancea, după pilda zeiței, spre a împiedica pustiirea patriei lor și barem să-i înspăimânte pe dușmani, când le vor vedea așezate în linie de bătaie. Este evident că, ducând un asemenea gen de viață, ele nu vor cuteza să imite niciodată pe femeile sauromaților, care, comparate cu alte femei, ar putea trece drept bărbați. Acei ce vor vrea să laude dispozițiile acestea la legiuitorii noștri, să le laude; părerea mea nu pot să mi-o schimb. Vreau ca un legiuitor să-și desăvârșească lucrarea, să nu o facă pe jumătate, îngăduind ca femeile să ducă o viață moleșită, luxoasă, fără regulă și conducere, dându-și toată osteneala numai pentru educația bărbaților; în loc de a trage pentru stat planul întreg al unei vieți fericite, el lasă jumătate din stat fără a se ocupa de el.

MEGILLOS: Ce vom face, Clinias? Oare vom răbda ca oaspele acesta să atace astfel Sparta?

CLINIAS: N-avem încotro, căci de vreme ce i-am dat voia de a vorbi, să-l lăsăm să urmeze, până ce vom fi terminat cu totul convorbirea despre legi.

MEGILLOS: Ai dreptate.

ATENIANUL: Se pare că e rostul meu să încerc a explica cele ce urmează după acestea?

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Care trebuie să fie moravurile și viața cetățenilor unui 13
stat, în care fiecare dispune de un strict necesar modest; unde meseriile se exercită de către alții; unde munca ogoarelor este lăsată în seama sclavilor, îndatorați a da o parte îndestulătoare din roade stăpânilor, ce duc o viață frugală; unde sunt ospătării comune, unele aparte pentru bărbați, altele alături pentru familiile lor, adică pentru fiicele și femeile lor; unde magistrații, bărbați și femei, sunt însărcinați de a examina în fiecare zi cele ce se petrec în aceste adunări, de a le împrăștia și apoi a se reîntoarce la casele lor împreună cu ceilalți comeseni, după ce vor fi făcut împreună libațiuni zeilor, cărora sunt consacrate ziua și noaptea prezentă? Nu mai rămâne oare nimic cuvenit, ba chiar necesar de legiferat, după toate orânduielile acestea? Fiecare din ei va trăi oare de acum înainte ca niște vite, ocupate numai a se îngrășa? Nicidecum; n-ar fi nici drept, nici cinstit; și ducând o asemenea viață, le-ar fi peste putință să scape de soarta ce-i așteaptă: e soarta oricărui animal leneș și gras de trândăvie, să devină prada oricărui alt animal curajos și întărit la muncă. Dacă am cerceta lucrurile acestea destul de exact, în această privință, cum am făcut și acum, poate că nu am reuși, până ce fiecare cetățean n-ar avea o femeie, copii, o locuință, într-un cuvânt, până ce fiecare din ei în parte n-ar avea pregătite toate acestea. Însă, mărginindu-ne la ceva mai puțin desăvârșit, vom avea motiv să fim destul de mulțumiți, dacă cele ce avem de gând să propunem se înfăptuiesc. Afirm deci că ceea ce rămâne de făcut cetățenilor noștri, trăind în modul prescris de noi, nu este nici cea mai mică, nici cea mai neînsemnată dintre datoriile lor; ba chiar că este cea mai importantă din cele pe care li le poate impune o lege justă. În adevăr, viața unui om, care-și îndreaptă spre dobândirea virtuții toate îngrijirile pe care el le dă corpului și sufletului său, este de două ori mai ocupată și chiar mai mult decât aceea a unui atlet, care năzuiește a fi încoronat la Jocurile Pitice sau Olimpice, și

nesocotește toate celelalte lucruri, cu scopul de a se exercita. Nu trebuie să-l împiedice nimic de a da corpului său hrana și exercițiile potrivite, nici de a cultiva sufletul său cu ajutorul științelor și al faptelor virtuoase. Toate momentele zilei și-ale nopții, de abia dacă sunt de ajuns, pentru acela care se îndeletnicește cu lucrul acesta, spre a dobândi justa măsură și desăvârșirea lui.

Așa stând lucrurile acestea, trebuie să prescriem tuturor cetățenilor, pentru tot timpul vieții lor, o rânduială a faptelor lor, oarecum din zorii zilei totdeauna până la cealaltă aurora și la răsăritul soarelui. Ar fi mai prejos de demnitatea legiuitorului de a se ocupa de o sumedenie de fapte mici și frecvente relative la administrația casnică și la alte chestiuni, precum și relativ la vegherea de noapte, pe care se cuvine s-o facă acei ce voiesc să fie însărcinați cu rolul de păzitori veșnic zeloși ai statului; căci orice cetățean trebuie să considere ca un lucru rușinos, și nevrednic de un om liber, de a petrece toată noaptea dormind și de a nu se arăta slugilor sale sculat cel dintâi în casa sa. De altfel, să-i și dea rânduielii acesteia numele de lege ori de obicei, puțin importă. Același lucru, cât privește femeile: trebuie ca sclavii și sclavele, copiii, într-un cuvânt toată casa să creadă că e o rușine pentru stăpâna casei să pună s-o deștepte servitoarele și să nu fie ea care să le deptepte pe ele. Vegherea nopții se va împărți între grijile publice și îngrijirile casnice: magistrații se vor ocupa cu afacerile statului, iar stăpânii și stăpânele caselor, cu interiorul familiei lor. Somnul peste măsură nu e sănătos nici pentru corp, nici pentru suflet și nu se potrivește cu îndeletnicirile pe care le pomenirăm. Când cineva doarme nu-i bun de nimic, nici mai mult, nici mai puțin decât dacă ar fi mort. Oricine vrea să aibă corpul sănătos și spiritul liber, se ține deștept cât poate mai multă vreme, folosindu-se numai de somnul absolut trebuincios pentru sănătatea lui. Nu e nevoie de somn mult, când cineva a știut să-și facă o deprindere bună. Magistrații care veghează noaptea pentru binele statului sunt de temut
14 pentru cei răi, fie străini, fie cetățeni; ei sunt respectați, cinstiți de către cei drepți și buni, folositori lor înșiși și patriei. Pe lângă aceste foloase, o noapte petrecută în modul acesta contribuie infinit a insufla curaj tuturor locuitorilor unui oraș. La ivirea zilei, copiii se vor duce dis-de-dimineață la dascălii lor. Turmele fie de oi, fie de alte animale, nu pot rămâne fără păstori, nici copiii, fără pedagogi, nici slugile, fără stăpâni; cu deosebirea aceasta că, dintre toate animalele, copilul este cel mai greu de condus și cu

atât mai viclean, mai înverșunat și zburdalnic, cu cât are un germen de chibzuință nedezvoltat încă. De aceea trebuie, ca să zic astfel, legat cu multe frâie: mai întâi dându-i un pedagog spre a-l călăuzi în timpul copilăriei, când scapă din mâinile mamelor și ale doicilor, apoi se formează cu ajutorul maeștrilor și al științelor potrivite cu starea sa. Pe deasupra, orice om de condiție liberă va fi autorizat să pedepsească, cum ar pedepsi pe un sclav, și pe copil și pe pedagog și pe preceptorul pe care i-ar fi prins că au greșit. Dacă nu-i pedepsește, după cum merită, neglijența lui să fie pentru el mai întâi o mare ocară; apoi acela dintre păzitorii legilor care conduce educația tinerimii, să noteze cu băgare de seamă pe cei ce în asemenea ocazii ar neglija să pedepsească persoanele despre care vorbirăm, sau care nu s-ar folosi de corecțiile potrivite. Același magistrat, care trebuie să fie un om pătrunzător și să supravegheze în mod deosebit educația copiilor, le va îndrepta caracterul și-i va întoarce mereu pe calea binelui, potrivit spiritului legilor. Dar în ce mod legea va pregăti la rândul său pe magistratul acesta? Căci ea n-a vorbit încă despre acest articol într-un chip precis și suficient, ci a tratat unele lucruri, iar pe altele le-a trecut cu vederea. Atât cât ne va sta în putere, nu trebuie să uităm nimic din cele ce-l privesc, și a-l instrui despre toate, pentru ca și el la rândul său să poată instrui și forma pe ceilalți. Astfel despre elementele *coreei*[1] am vorbit: am dat modele după care trebuie să alegem, să corectăm și să consacrăm cântecele și dansurile noastre. Dar n-am vorbit nimic, o, prea bun educator al tinerimii, despre scrierile în proză, care din ele trebuie alese, și în ce mod trebuie să le citească discipolii tăi. Cu privire la război, știi ce științe și exerciții le trebuie; însă cât privește lira, și capitolele calculului, necesare războiului, administrației casnice și afacerilor publice, și încă noțiunile despre revoluțiile soarelui, lunii și ale celorlalte astre, în măsura în care această cunoaștere este necesară unui stat, spre a împărți zilele după luni, și lunile după ani, pentru ca anotimpurile, sărbătorile și sacrificiile, fixându-se la datele cuvenite lor și fiecare lucru făcându-se în ordinea însemnată de către natură — ceea ce va da statului o înfățișare de viață activă — să se dea zeilor slăvirea cuvenită, iar cetățenilor să li se înlesnească o înțelegere mai deplină a chestiunilor acestora: despre toate aceste materii tu n-ai primit de la legiuitor deslușiri îndestulătoare. Deci, te rog, fii cu luare-aminte la cele

[1] Nume generic pentru diversele feluri de dansuri.

ce vor urma. Am spus, mai întâi, că n-ai fost îndeajuns instruit cu privire la lectură, și vina acestui lucru s-o dăm pe seama discreției noastre? Fiindcă nu ți-a lămurit dacă spre a deveni buni cetățeni, trebuie să ne silim să cunoaștem perfect aceste elemente, ori dacă nici nu e nevoie să ne ocupăm cu ele; asemenea și cât privește lira. Afirmăm deci că trebuie să ne ocupăm cu ele: cu literele să înceapă copilul la vârsta de zece ani, pe timp de trei ani, și pe urmă să înceapă cu lira după vârsta de treisprezece ani împliniți, care este timpul potrivit, și să persevereze în exercițiul acesta alți trei ani, fără a avea voie nici tatăl copilului, nici copilul însuși — acesta din urmă din afecțiune ori din dezgust pentru studiul acesta — să scurteze sau să lungească anii de studiu, prescriși de lege: dacă contravine, să fie lipsit de onorurile cuvenite copiilor, despre care vom vorbi puțin mai departe. Dar ce materii trebuie să învețe oare copiii în răstimpul acesta, și ce le vor preda maeștrii lor? Aceasta să o afli mai întâi. Cu literele trebuie să se ocupe copiii până ce vor fi în stare să scrie și să citească. Cât privește pe aceia pe care natura lor nu i-ar ajuta să poată citi și scrie curgător și frumos în răstimpul anilor prescriși, nu trebuie să ne mai căznim. Iar relativ la lucrările poeților, care nu sunt destinate a fi cântate pe liră, unele cu măsură, altele fără măsură, și relativ la scrierile în proză lipsite de cadență și de armonie, scrieri primejdioase, ce ni le-au lăsat o sumedenie de scriitori suspecți, iluștrilor păzitori ai legii, ce veți face cu ele? Și ce credeți, că legiuitorul, spre a decide bine, trebuie să vă prescrie în privința aceasta? Cred că și el va fi nehotărât ce sfat să vă dea.

CLINIAS: Ei, ce? Ce vei spune despre acestea; de ce ești așa de strâmtorat?

ATENIANUL: O să spun acum; căci a afirma contrarul cu multe mii de guri, nu e deloc ușor.

CLINIAS: Ce, crezi oare că puține și neînsemnate sunt cele ce-am spus mai înainte relativ la legi, în opoziție cu părerea obștească?

ATENIANUL: Ai atins adevărata chestiune. După cum mi se pare, vrei să mă îndemni a urma aceeași cale: ea are mulți dușmani, e adevărat, dar are și partizanii săi puțini, care dacă sunt mai puțin numeroși, oricum nu sunt inferiori. Împreună cu aceștia tu mă îndemni a nu mai întârzia nici un moment și a continua cu îndrăzneală și voie bună calea deschisă înaintea noastră a legilor de înființat.

CLINIAS: Fără îndoială.

ATENIANUL: Iată, urmez. Afirm că avem un mare număr de pocți, care au compus unii în hexametri, alții în iambi și în altele, unii poeme serioase, alții subiecte glumețe; și că o sumedenie de oameni, ce se dau drept educatori destoinici ai tinerimii, susțin că trebuie să-i hrănim cu ele, chiar să-i săturăm, să înmulțim și să extindem cunoștințele lor, cu asemenea lecturi, până ce le vor învăța pe de rost în întregime. Iar alții, după ce au ales anumite bucăți din fiecare poet, și după ce au adunat într-o singură colecție tirade întregi, impun elevilor să-și încarce memoria cu ele, zicând că acesta e mijlocul să ajungă înțelepți și buni, făcându-se savanți și inteligenți. Vrei să-mi iau libertatea a le spune întrucât au dreptate și unii și alții, și întrucât n-au dreptate? 15

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Cum să lămuresc chestiunea aceasta în mod general, să cuprindă întreagă concepția mea? Pot afirma, pe cât mi se pare, și oricine va recunoaște cu mine că în ficcare din poeții aceștia sunt multe învățături bune, dar și multe rele. Și dacă acest lucru e adevărat, închei că e primejdios pentru copii să-i studieze pe toți.

CLINIAS: Ei bine, ce povață ai da în privința aceasta păzitorilor legii?

ATENIANUL: Relativ la ce?

CLINIAS: Relativ la criteriul după care se vor îndruma spre a da voie copiilor a citi unele bucăți și de a le interzice altele. Vorbește, nu te sfii de nimic.

ATENIANUL: O, bunule Clinias, pare că mi-a ieșit înainte norocul.

CLINIAS: Cum?

ATENIANUL: Că posed criteriul acesta. Gândindu-mă la convorbirea de astăzi dimineață, care mi-a fost desigur inspirată de către zei, mi s-a părut că se aseamănă cu o poezie. Și poate că nu e de mirare că, îmbrățișând cu o privire generală înlănțuirea consfătuirilor noastre, m-am bucurat foarte mult. Dintre toate sfaturile, fie în versuri, fie în proză, ce am auzit sau citit vreodată, acestea mi se par cele mai demne și potrivite pentru studiul tinerilor. Astfel cred că nu pot propune păzitorului legii și educatorului un model mai bun ca acesta și nici alt îndemn mai bun, decât să oblige pe institutori să învețe pe copii legile acestea și dacă dă peste altele în legătură cu ele și asemănătoare, fie citind pe poeți sau scrieri în proză, sau dacă asistă la vreo convorbire nescrisă, ca a noastră, să nu le treacă cu vederea, ci să aibă grijă să le scrie și să oblige pe institutori să le învețe ei mai întâi și să le laude. Să nu se servească de serviciile acelora, cărora asemenea

învățături nu le-ar plăcea, și să nu încredințeze educația și instrucția tinerimii decât acelora care vor avea aceeași părere ca și el.

Iată ce aveam de spus despre citit și scris și despre institutorii în materiile acestea.

CLINIAS: Oaspe, judecând după cele ce auzii, nu văd ceva să fi trecut dincolo de scopul propus; totuși îndeobște mi se pare anevoie de hotărât, dacă ce facem e bine ori nu.

ATENIANUL: Adevărul acesta, o, Clinias, va fi mai clar, precum am recunoscut, când vom ajunge la finele acestei convorbiri despre legi.

CLINIAS: Bine.

16 ATENIANUL: După institutorul de gramatică, nu e necesar să ne adresăm maestrului de liră?

CLINIAS: Ba da.

ATENIANUL: Și relativ la maeștrii de liră, dacă ne amintim discuția dinainte, le-am hotărât atribuțiile lor atât cu privire la pregătirea tehnică, cât și referitor la educația ce decurge din arta aceasta. Așa mi se pare.

CLINIAS: Despre ce maeștri anume vorbești?

ATENIANUL: Spuneam de cântăreții lui Bachus, sexagenarii aceia, că se cuvine să aibă simț ales relativ la măsura și diferitele combinații ale armoniei, și a deosebi exact melodiile care exprimă clar sau impropriu sentimentele sufletului. Fiind capabili a distinge pe cele care zugrăvesc caracterul unui suflet virtuos, de acelea ce reprezintă caracterul opus, să respingă pe unele, să se folosească de celelalte, să le cânte tinerilor, să li le inculce treptat în suflet și să-i îndemne a deprinde virtutea, îndrumându-i oarecum pe calea binelui prin aceste imitații.

CLINIAS: Foarte adevărat.

ATENIANUL: Numai în scopul acesta maestrul de liră și elevul său vor cânta din liră, cu coardele clare, așa ca să redea cât mai exact sunetele notate de compozitor în ariile sale. În ce privește variațiunile pe liră, când se execută părți care nu se află în compoziție, și când din opoziția tonurilor piano și forte, alegro și andante, înalte și grave, se poate scoate un acord chiar din discordanță, apoi nu e necesar a-i exercita în aceste variațiuni ritmice, în toate aceste virtuozități ale lirei, pe niște copii, care nu dispun decât de trei ani, spre a învăța partea bună și utilă a muzicii. Aceste exerciții opuse le-ar încurca ideile și i-ar împiedica să o învețe, ori dimpotrivă, tinerii noștri trebuie să învețe orice cât mai ușor, căci științele ce e necesar să și le însușească sunt numeroase și importante, precum ne va arăta

urmarea acestei convorbiri. Astfel educatorul se va mărgini, relativ la muzică, numai la noțiunile arătate. Am explicat mai sus modul alegerii de făcut a cântecelor și cuvintelor pe care maeștrii de cor le vor preda elevilor; și am mai adăugat că orice sărbătoare va avea cântecele sale proprii și consacrate, care trebuie să aducă cetăților lor și desfătare fericită și utilitate.

CLINIAS: Da, ne-ai explicat lucrurile acestea.

ATENIANUL: Deci nu ne mai rămâne decât a dori ca magistratul ales spre a conduce învățământul muzicii, primind cântecele acestea din mâna noastră, să-și facă datoria cu deplină izbândă; iar noi, reîntorcându-ne la dans și la celelalte părți ale gimnasticii, să completăm cele ce am spus până acum, cum făcurăm și cu preceptele ce ne rămăsese de dat relativ la muzică. Fetele și băieții trebuie să învețe dansul și exercițiile de gimnastică, ori nu?

CLINIAS: Ba da.

ATENIANUL: Pentru băieți vom numi maeștri, iar pentru fete maestre de dans, care să-și dea osteneala pentru ca și de partea aceasta a educației să nu rămână mai puțin gustată.

CLINIAS: Așa trebuie să fie.

ATENIANUL: Să-l chemăm din nou pe el, pe institutorul copiilor care îngrijește de educația lor muzicală și de gimnastică; deși are atâta de făcut, va avea timp.

CLINIAS: Dar cum va putea el, fiind bătrân, să supravegheze atâtea lucrări?

ATENIANUL: Lesne, amice, fiindcă legea îi dă și îi va da autoritatea să-și aleagă printre cetățeni pe aceia sau pe acelea pe care va găsi de cuviință, spre a-l ajuta, să poarte greutatea sarcinii sale. El cunoaște pe cei pricepuți în artele acestea. Din respect pentru o funcție ca a sa, căreia îi înțelege însemnătatea, chibzuind în cugetul său, nu va înlătura pe aceia pe care trebuie să-i aleagă colaboratori, convins că, dacă tinerimea este și va fi bine educată, toate proiectele vor reuși după dorințele noastre ; însă dacă educația e rea... dar să ne ferim a cobi ceva rău și de a imita pe aceia cărora le place să anunțe unui stat nou, ceea ce i se poate întâmpla în urmă. 17

Am dat până acum multe amănunte cu privire la dans și la deprinderea gimnasticii; căci mai numim exerciții gimnice și toate exercițiile corpului folositoare în război, astfel cum e arta de a trage cu arcul și de a azvârli tot felul de arme de azvârlit, peltastica și orice fel de oplomahie[1], diferitele

[1] Lupta în arene.

evoluții ale tacticii, știința marșurilor și a taberelor, în fine toate exercițiile care sunt în legătură cu arta de a călări. Pentru toate aceste exerciții este nevoie de maeștri publici, cu leafă dată de stat: elevii lor vor fi tinerii și bărbații din cetate, fetele și femeile care vor trebui să capete noțiuni despre toate acestea. Fetele se vor deprinde cu tot felul de dansuri și de lupte cu arme grele; femeile vor învăța evoluțiile, ordinile de luptă, cum trebuie să lase jos armele și cum să le ia din nou, fie că exercițiile acestea n-ar sluji decât în cazurile când toți cetățenii ar fi obligați să părăsească orașul spre a se duce la război, pentru ca ele să poată veghea la siguranța copiilor și a restului orașului. Sau dacă s-ar întâmpla contrarul (căci trebuie să prevedem orice), ca, adică, niște dușmani din afară, fie greci, fie barbari, să năvălească asupra statului cu forțe mari și să silească pe toată lumea să se apere luptând pentru propriile lor căminuri, n-ar fi oare un viciu grozav al guvernământului, dacă femeile ar fi atât de rău educate, că n-ar fi gata să moară și a se expune celor mai mari primejdii pentru scăparea patriei, după cum vedem că păsările luptă apărându-și puii contra animalelor celor mai feroce; ci, în loc de aceasta, ele să fugă să se adăpostească în temple spre a îmbrățișa altarele și statuile zeilor, întipărind astfel asupra speței omenești pata aceasta, de a o socoti mai netrebnică decât orice altă speță de animale?

CLINIAS: Nu, desigur, n-ar fi mai mare ocară pentru un stat, pe lângă răul care ar decurge de aci.

ATENIANUL: Așadar, să impunem printr-o lege femeilor, dacă nu să meargă la război, cel puțin să nu neglijeze exercițiile războinice, și să facem din aceasta o datorie pentru toți cetățenii de un sex și celălalt.

CLINIAS: Consimt.

ATENIANUL: Am atins ceva din chestiunea luptei; dar n-am spus ce e mai important, după părerea mea, relativ la obiectul acesta. Este adevărat că e greu de a te face înțeles, decât numai dacă însoțești explicațiile verbale cu gesturi și mișcări ale corpului. De aceea vom judeca mult mai bine lucrurile acestea, când acțiunea se va reuni cu vorba, și ne va înlesni astfel o desăvârșită înțelegere a acestui exercițiu și mai ales ne va face să pricepem că nu este altul care să fie mai aproape de război și că numai în vederea luptei trebuie să ne îndeletnicim cu ele, în loc de a învăța meșteșugul armelor, spre a deveni buni luptători.

CLINIAS: Sunt de părerea ta.

18 ATENIANUL: Deocamdată nu vom mai vorbi altceva despre felul acesta de exerciții. Cât despre celelalte mișcări ale corpului, cele mai multe

cuprinse foarte bine sub numele de *dans*, trebuie a fi cu luare-aminte, că sunt două feluri de dansuri: unul, care imită corpurile cele mai bine făcute, în mișcările grave și pline de cuviință; celălalt fel, care reprezintă corpurile scălâmbate în atitudini ridicole; și iarăși, genul grav are două subdiviziuni și tot atâtea are genul caraghios, dintre care una a genului grav exprimă corpurile frumoase cu suflet bărbătesc ale celor dedați cu războiul și în alte împrejurări aspre și grele; cealaltă reprezintă pe cel cu sufletul cuminte într-o stare de prosperitate și de bucurie cumpătată. Acest al doilea dans se poate numi *pacific*, nume ce se potrivește foarte bine cu natura sa; cât despre celălalt fel de dans apropiat războiului și cu totul deosebit de cel pacific, se va numi în mod propriu *piric*[1], pentru că reprezintă gesturile și mlădierea corpului, când cineva se ferește de loviturile inimicului de aproape ori de departe, fie ferind în lături, fie dându-se înapoi, fie sărind, fie aplecându-se, precum și celelalte mișcări contrare care sunt obișnuite la atac, ținuta unui om care zvârle o săgeată, care aruncă o suliță, care dă orice alt fel de lovituri. Aici frumusețea constă într-o justă imitație a atitudinilor firești corpurilor frumoase și sufletelor frumoase; orice ținută contrară nu poate fi numită frumoasă. Cât despre dansul pacific, trebuie să-l considerăm în fiecare din părțile sale, din punctul acesta de vedere general, adică, dacă frumusețea sa constă sau nu în a merita aprobarea oamenilor bine educați. Să despărțim mai întâi dansurile cu caracter îndoielnic, de acelea care au un caracter bine însemnat și recunoscut. Care sunt acestea și cum trebuie să le deosebim unele de altele? Orice dans bahic şi celelalte asemănătoare, care își trag numele de la nimfe, de la pani, de la sileni, de la satiri, în care se imită persoane bete și care se execută în unele ceremonii religioase, genul acesta nu are caracterul nici al păcii, nici al războiului, și nu e ușor a-i defini natura. Mi se pare totuși că se pot deosebi foarte bine în chipul acesta: adică a face din ele un gen aparte, neavând nimic comun cu dansul războinic și nici cu cel pacific, și a spune că el n-are nici o legătură cu politica. Astfel să-l lăsăm la o parte, pentru că nu ne este folositor, și să ne întoarcem la dansurile proprii păcii și războiului, ca unele ce ne privesc de-a dreptul. Exercițiile muzei dușmane războiului, în care se cinstesc cu dansuri zeii și vlăstarele zeilor, formează un gen deosebit, care își datorește nașterea sentimentului fericirii. Genul acesta trebuie a-l deosebi în două

[1] Era un dans înarmat și consacrat, care se executa cu spade și lănci în mână, mai ales în ceremoniile funebre, în jurul rugului, πυρά.

specii: întâia, în care sentimentul plăcerii este cu mult mai viu, când de la munci și primejdii cineva trece în mijlocul prosperității; a doua, în care plăcerea este mai liniștită, când fericirea de care ne bucurăm se păstrează și crește. Pentru orice om ce se află în aceste împrejurări, mișcările corpului sunt mai vii, dacă bucuria este mai mare, și mai încete, dacă ea e mai mică. Pe deasupra, cel care are un caracter mai măsurat și un suflet mai forte, este și mai liniștit în mișcările sale; omul fricos, din contră, și care nu este deprins a se stăpâni pe sine, se lasă atunci în voia pornirilor și a mișcărilor celor mai violente. Îndeobște, nu e nimeni care, fie că ar cânta, fie că vorbește, să se poată abține de a nu însoți cântecul sau vorba sa de oarecare mișcare a corpului și tocmai această imitație a vorbelor cu ajutorul gesturilor a dat naștere dansului. Ori, în toate împrejurările acestea, mișcările unora sunt regulate, ale altora sunt neregulate. Când ne gândim la numirile date de cei vechi lucrurilor, nu ne putem opri de a nu admira conformitatea și justețea cu lucrul exprimat. Îndeosebi numele dat dansurilor oricărui om, care în stare de prosperitate poate să-și înfrâneze pornirile bucuriei sale, nu poate proveni decât de la un spirit just. El a exprimat în mod desăvârșit natura acestor dansuri, cuprinzându-le pe toate sub numele de *emmelia;* el a rânduit dansurile frumoase în două clase, una potrivită războiului, cealaltă păcii, caracterizându-le și pe una și pe cealaltă cu nume care li se potrivesc foarte bine, cea dintâi cu numele de *piric*ă, pe cea de a doua cu numele de *emmelie*. Este datoria legiuitorului de a fixa modelele lor, și a păzitorului legilor de a lucra pentru executarea lor: și după ce va fi reușit în urma cercetărilor sale, el va aranja aceste dansuri după celelalte părți ale muzicii, le va împărți între toate sărbătorile și sacrificiile, dând fiecărei sărbători dansul care se potrivește cu ea; și după ce le va fi consacrat cu restul, după orânduirea aceasta, el nu va mai schimba nimic din cele ce țin de dans sau de cântec, pentru ca statul și toți cetățenii, luând parte în același mod la aceleași plăceri, și totdeauna aceleași pe cât va fi cu putință, să ducă o viață deopotrivă de fericită și virtuoasă.
19 Am terminat tot ce era de spus cu privire la natura cântecelor și a dansurilor, care convin corpurilor și sufletelor frumoase.

Cât privește cuvintele, cântecele și dansurile, al căror scop este de a imita corpurile și spiritele rău făcute sau aplecate spre caraghiozlâcuri și spre ridicol, și îndeobște toate imitațiile comice, este necesar de a le observa natura lor și de a ne forma o idee justă. Căci nu se pot cunoaște bine cele serioase, fără a cunoaște ridicolul și îndeobște fără contrarele lor,

contrarele acestora, dacă în adevăr cineva vrea să-și formeze judecata. Dar niciodată să nu amestece cineva în purtarea sa cele serioase cu cele ridicole, dacă vrea să dobândească cât de puțină virtute. Și e necesar să ne dăm osteneală a cunoaște ridicolul numai ca să-l putem evita cu prudență, atât în vorbe, cât și în fapte, pentru că lucrul acesta este necuviincios. Se vor angaja pentru asemenea imitații sclavi sau străini cu plată; căci nu se cade unui bărbat sau unei femei libere să arate cel mai mic zel pentru arta aceasta, nici să fie văzuți luând lecții, ci să apară că aceste imitații sunt ceva nou pentru ei. Aceasta să fie legea și învățătura prin care se întocmesc petrecerile care au drept scop râsul și pe care le numim comedie. Cât privește poeții serioși, vreau să zic poeții tragici, dacă unii din ei s-ar înfățișa nouă și ne-ar întreba: „Străinilor, avem voie să venim adesea în orașul și ținutul vostru, sau nu, spre a reprezenta aici piesele noastre? Sau ce hotărâre ați luat în privința aceasta?“ Ce credeți că trebuie răspuns acestor bărbați divini? Cât despre mine, iată răspunsul ce le-aș da: Străinilor, noi înșine suntem autorii unei tragedii foarte frumoase și foarte bune, pe cât ne stă în putere: tot planul nostru de guvernământ a fost compus ca o imitație a tot ce viața are mai frumos și mai bun; și noi privim cu drept cuvânt imitația aceasta drept adevărata tragedie. Voi sunteți poeți, și noi de asemenea, și în același gen: noi suntem rivalii și concurenții voștri în compunerea dramei celei mai desăvârșite. Numai că noi credem că adevărata lege poate singură să ajungă la ținta aceasta, și sperăm că ea ne va duce la ținta aceasta. De aceea să nu vă bizuiți că vă vom lăsa să intrați la noi așa, fără nici o împotrivire, să vă înălțați teatrul vostru în mijlocul pieții publice și să aduceți pe scenă actori înzestrați cu voci frumoase, declamând mai tare decât noi; nici că vom suferi ca să adresați în public vorba către copiii noștri, către femeile noastre, către poporul întreg, și să le rostiți despre aceleași chestiuni, maxime, care, departe de a fi ale noastre, le sunt aproape totdeauna opuse lor. Ar fi o mare rătăcire din partea noastră, și din partea oricărui stat, de a vă da o asemenea voie, mai înainte ca magistrații să cerceteze dacă ceea ce cuprind piesele voastre merită să fie rostit și reprezentat în public sau nu. Astfel, copii și prunci ai Muzelor voluptuoase, vom arăta mai întâi cântecele voastre magistraților, să le compare cu ale noastre și, dacă cele exprimate de către voi vor părea aceleași sau chiar mai bune, vă vom da voie să le reprezentați; dacă nu, amicii mei, nu vom putea niciodată lucrul acesta. Acestea vor fi deci legile

și datinile relative la cântece, la dansuri și la modul de a le învăța; astfel că unele să fie pentru sclavi, și altele pentru stăpâni, dacă e și părerea voastră.

CLINIAS: Nu e nimic la care să nu consimțim.

20 ATENIANUL: Mai rămân acum trei științe de învățat pentru persoanele libere: întâia e știința numerelor și a calculului; a doua, știința măsurării lungimii, suprafeței și volumului; a treia care se ocupă cu revoluțiile astrelor și ordinea ce o păstrează unele față de altele. O cunoaștere exactă a acestor științe nu e necesară tuturor, ci numai unui mic număr, pe care îi vom arăta la sfârșitul discuției noastre, căci așa va fi cu cale. Cât despre ceilalți, ei se vor mărgini la noțiunile necesare, a căror necunoaștere din partea mulțimii se socotește cu foarte mare dreptate ca ocară. Însă o cercetare completă a acestora nu e nici ușoară și în general nu se poate face. Cât despre elementele necesare, ele nu se pot lăsa la o parte: și la aceasta s-a gândit desigur acela care a rostit cel dintâi sentința aceasta, că nici Dumnezeu însuși nu poate sta împotriva necesității; e vorba aci de necesitatea la care pot fi supuși și zeii. Căci în ceea ce privește necesitatea de ordin omenesc, cu prilejul căreia se citează câteodată sentința aceasta, a vorbi astfel înseamnă a rosti părerea cea mai smintită.

CLINIAS: Oaspete, și care este necesitatea de a învăța, nu omenească, ci divină?

ATENIANUL: După părerea mea, este aceea care cere să învățăm acele cunoștințe fără de care cineva nu va fi, pentru ceilalți oameni, nici zeu, nici geniu, nici erou capabil să îngrijească zelos de binele omenirii. Însă, este tare departe de a deveni odată un om divin acela care nu știe ce este unu, doi, trei, care nu știe să deosebească numerele cu soț de cele fără soț; într-un cuvânt, când n-are nici o cunoștință despre numere, când nu poate număra nici zilele, nici nopțile, când nu înțelege nimic din revoluțiile periodice ale soarelui, ale lunii și ale celorlalte astre. Ar fi o mare prostie să se creadă că studiul acestor lucruri nu e necesar aceluia ce vrea să dobândească cunoștințele cele mai frumoase. Dar ce anume trebuie învățat în genul acesta, și cât, și în ce timp, ce științe trebuie învățate împreună cu altele și care separat? În fine, cum trebuie amestecate împreună științele acestea? Despre chestiunile acestea trebuie să luăm cunoștință mai întâi, spre a putea să învățăm celelalte, bazându-ne pe aceste noțiuni pregătitoare. Aceasta este necesitatea ce ne-o impune natura lucrurilor, necesitate cu care, după părerea mea, nu se luptă nici un zeu și nici nu se va lupta vreodată.

CLINIAS: Desigur, spusele tale par adevărate și conforme cu natura lucrurilor.

ATENIANUL: E adevărat, Clinias, dar e anevoios să înființăm legi relative la principiile acestea, ținându-ne de ordinea aceasta. Astfel, să le amânăm pentru un timp mai potrivit, dacă găsiți cu cale, pentru promulgarea legilor acestora.

CLINIAS: Oaspete, mi se pare că te temi să vorbești despre materia aceasta, din cauza ignoranței noastre; dar n-ai motiv să te temi; deci încearcă să ne deslușești, neascunzându-ne nimic din pricina aceasta.

ATENIANUL: Într-adevăr, mă tem și de ce zici tu: totuși și mai mult mă tem de aceia ce au trecut prin științele acestea, dar care le-au studiat rău. Neștiința în toate nu este cel mai mare dintre ele, nici cel mai de temut; ci a fi versat și știutor a foarte multe lucruri, însă rău învățate, e ceva și mai rău.

CLINIAS: Adevărat.

ATENIANUL: Așadar, să impunem cetățenilor să învețe din aceste 21
științe ceea ce toți copiii învață în Egipt, cu cele dintâi elemente ale cititului și scrisului. Așa, mai întâi, relativ la socoteli îi vom deprinde cu învățătura aceasta a copiilor, adevărat joc însoțit de plăcere, care constă în a împărți între mai mulți, ori mai puțini, un număr oarecare de mere, sau de coroane, astfel ca tuturor să le revină totdeauna aceleași numere, sau a le distribui pe rând, în exercițiile de luptă sau de pugilat, rolurile de luptător par sau impar[1], fie a amesteca împreună mici fiole de aur, de argint, de aramă și de alte materii asemănătoare, astfel ca numerele lor fiind acelcași să corespundă unele cu altele, sau a le distribui cum am zis mai sus[2]; astfel, ca să-i îndatorăm a recurge la știința numerelor pe cale de distracție. Aceste jocuri aritmetice îi vor face capabili mai târziu să așeze cum trebuie o tabără, de a conduce și orândui în bună ordine o armată și de a administra bine afacerile lor domestice. În general, efectul lor e de a-i face pe oameni mai folositori lor înșiși, și mai inteligenți și a-i libera de neștiința aceasta

---

[1] Concizia textului impune comentariul următor: În care și în câte moduri pot fi așezați unii în fața altora luptătorii propriu-ziși și cei cu pumnii, câte o pereche, și câte alte posibilități există în urmă, de a rândui între ei pe învingătorii primei încăierări și cu adversarul care la prima luptă n-a avut partener? Cât de mare e numărul combinațiilor parțiale, până la rezultatul că rămâne un singur învingător, pe când toți ceilalți sunt învinși câte o dată. (C. Ritter, *Kommentar zu Platos Gesetzen*, pag. 218—219, Leipzig, 1896.)

[2] Pasajul acesta e iarăși greu de înțeles. (Vezi C. Ritter, *Kommentar...*, pag. 219—220.)

ridicolă și rușinoasă în care ei se nasc relativ la măsura lungimilor, suprafețelor și volumelor.

CLINIAS: Despre ce neștiință vorbești?

ATENIANUL: Eu însumi n-am cunoscut decât mai târziu ignoranța noastră în aceste științe și m-am mirat. Mi s-a părut că o neștiință așa de grosolană trebuie să fie însușirea unor dobitoace stupide mai degrabă decât a unor oameni, și mi-a fost rușine nu numai de mine, ci de toți grecii.

CLINIAS: Cum așa? Spune.

ATENIANUL: Să-ți spun, dar îți voi deslușì lucrul, prin întrebări. De aceea fii bun și răspunde-mi puțin. Ai idee de lungime?

CLINIAS: Desigur.

ATENIANUL: Dar de suprafață?

CLINIAS: Și de suprafață.

ATENIANUL: Știi că aceste două lucruri sunt deosebite între ele și de un al treilea care se numește volum?

CLINIAS: Cum să nu știu?

ATENIANUL: Știi că aceste trei elemente se pot măsura unul prin altul?

CLINIAS: Știu.

ATENIANUL: Spre exemplu, că se pot măsura una prin alta două lungimi, două suprafețe, două volume?

CLINIAS: Fără îndoială.

ATENIANUL: Cu toate acestea, dacă e adevărat că aceste elemente în oarecare cazuri nu sunt nici mult, nici puțin comensurabile, dar că uneori sunt comensurabile, iar alteori nu sunt comensurabile, pe când tu ești convins că ele sunt totdeauna comensurabile, ce părere ai avea despre știința ta în această materie?

CLINIAS: Că nu știu bine, ce știu.

ATENIANUL: Nu suntem noi, grecii, convinși că lungimile și suprafețele sunt comensurabile cu volumele, sau că suprafețele și lungimile sunt comensurabile între ele printr-o metodă oarecare?[1]

---

[1] C. Ritter, în *Kommentar zu Platos Gesetzen*, propune a se lua cuvintele μῆκος, πλάτος și βάτος pe care Schneider (Firmin Didot, 1883) le traduce prin *longitudo, latitudo* și *altitudo* — în sensul de μῆκος ἔχοντα, πλάτος ἔχοντα și βάτος ἔχοντα și atunci μῆκος înseamnă lungime, πλάτος, suprafața și βάτος, volum. βάτος este întrebuințat în sensul acesta și în *Rep.*, 528 d-e; apoi în *Politicus*, 299 e și probabil împreună cu βάτος și în *Leges*, 817 e. Și atunci μῆκος πρὸς μῆκος ar fi comparația a două lungimi (spre exemplu, latura pătratului și a diagonalei); πλάτος πρὸς

CLINIAS: Ba da.

ATENIANUL: Dar dacă aceste elemente geometrice sunt absolut incomensurabile și dacă toți grecii sunt convinși că ele sunt comensurabile, oare nu trebuie să ne fie rușine de neștiința lor și să le zicem: „Grecilor, iată unele din noțiunile despre care vorbeam și despre care spuneam că e rușinos să nu le știm, pentru că sunt necesare".

CLINIAS: Ai dreptate.

ATENIANUL: Mai sunt și alte noțiuni de aceeași natură, ca și acestea, cu privire la care săvârșim greșeli asemănătoare.

CLINIAS: Care sunt ele?

ATENIANUL: Acele cantități, dintre care unele sunt comensurabile, iar altele nu, și a căror natură trebuie cercetată. Trebuie să ne recunoaștem drept ignoranți, sau să ne silim a discerne aceste cantități și, propunându-ne unii altora probleme relative la ele, să întrebuințăm timpul liber în modul cel mai folositor, cu aceste calcule, mult mai plăcute decât jocurile de zaruri ale bătrânilor.

CLINIAS: Poate; eu unul, nici nu văd, cel puțin, o deosebire mare între jocul de zaruri și felul acesta de studii.

ATENIANUL: Părerea mea este, Clinias, că tinerii trebuie să învețe științele acestea și cu atât mai mult că nu prezintă nici primejdie, nici vreo greutate; și cum le vor învăța oarecum jucându-se, vor aduce folos statului nostru și nu va suferi nici o pagubă. Dacă cineva are altă părere, îl vom asculta.

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Și dacă științele acestea ni se vor părea așa precum ziserăm, le vom primi în programele noastre; dacă nu vor părea astfel, le vom înlătura.

CLINIAS: Fără îndoială. Astfel că punem chiar de acum științele acestea în numărul celor care sunt necesare, ca să nu rămână nici o lacună în legile noastre.

πλάτος. compararea a două suprafețe. πλατος τε και μῆκος πρὸς ἄλληλα, ar fi calculul laturii pătratului fiind dată suprafața lui, ori calculul laturii triunghiului echilateral, din suprafața cercului circumscris. μῆκος πρὸς βάτος ar fi calculul muchiei unui cub, dat fiind volumul; iar πλάτος πρὸς βάτος ar fi spre exemplu calcularea suprafeței unei sfere, cunoscându-se volumul. Sensul acesta e mai mult decât probabil. Că Platon cunoștea noțiunea incomensurabilelor suprafețelor și a volumelor, vezi Cantor, *Geschichte der Mathematik*, pag. 184. Iată și traducerea lui Schneider, 820 a: „Longitudinem et latitudinem ad altitudinem, vel latitudinem et longitudinem inter se, nonne ita statuimus Graeci omnes, licere haec metiri inter se aliquo modo?"

ATENIANUL: Să le punem, însă ca pe niște zăloage pe care să le putem scoate dintre celelalte legi, dacă ele nu se vor socoti bune, fie de mine, care sunt autorul lor, fie de voi, pentru care s-au înființat.

CLINIAS: Condiția ta e cuminte.

22 ATENIANUL: Vezi acum dacă studiul astrelor, pe care vreau să-l prescriu tinerilor, se potrivește cu ideile voastre sau nu.

CLINIAS: Spune.

ATENIANUL: În privința materiei acesteia există un abuz ciudat și cu totul nesuferit.

CLINIAS: Care?

ATENIANUL: Se zice că nu trebuie să căutăm a cunoaște pe cel mai mare dintre zei, și tot universul acesta, nici a studia, curioși, cauzele fenomenelor, pentru că cercetările acestea nu sunt permise. Din contră, mie mi se pare că este foarte bine că ne ocupăm cu cercetarea aceasta.

CLINIAS: Ce spuseși?

ATENIANUL: Opinia mea va trece poate drept un paradox, nelalocul lui în gura unor bătrâni ca noi. Dar când cineva este convins că o știință e frumoasă, adevărată, folositoare statului și plăcută divinității, nu este cu putință în nici un chip a o trece cu vederea.

CLINIAS: Cred, dar vom găsi noi toate calitățile acestea la astronomie?

ATENIANUL: Scumpii mei prieteni, noi, grecii, rostim toți cu privire la acești zei mari, adică soarele și luna, vorbe lipsite de adevăr.

CLINIAS: Ce fel de vorbe?

ATENIANUL: Noi susținem că aceste două astre n-au orbite sigure, și de aceea le numim astre rătăcitoare, sau planete.

CLINIAS: Dar chiar așa e, oaspete; eu însumi am observat, în viața mea, că luceafărul de dimineață, cel de seară, și alte câteva n-au un curs regulat, dar că aleargă razna. Cât privește soarele și luna, ele fac același lucru, precum știe toată lumea.

ATENIANUL: Și tocmai din cauza acestei prejudecăți vulgare, Megillos și Clinias, voiesc ca cetățenii noștri și tinerii să se instruiască în cele privitoare la zeii cerești, cel puțin întru atât, ca să nu rostească blestemății relative la ei, ci să vorbească despre ei după cuviință și cu evlavie în sacrificiile și rugăciunile lor.

CLINIAS: Aprob proiectul tău numai cu condiția, în primul rând, să fie cu putință a se învăța cele ce zici tu. Adaug că, dacă pomenim pe zeii aceștia altfel decât se cuvine, și dacă se poate ca să ne învețe cineva a vorbi

mai bine despre ei, aș fi cel dintâi care ar recunoaște că această știință nu trebuie nesocotită. Încearcă, așadar, și ne lămurește cum stau lucrurile acestea: iar noi vom încerca să ne instruim și să te urmărim.

ATENIANUL: Pe de o parte, ceea ce am de spus nu este un lucru ușor de înțeles; pe de altă parte, nu este ceva cu totul anevoios și care să ceară un timp nesfârșit; și dovada este că, fără să mă fi ocupat îndeosebi cu această știință, nu mi-ar trebui timp îndelungat spre a mă pregăti să vă fac să o înțelegeți. Dar dacă materia aceasta ar fi deosebit de grea, la vârsta la care ne aflăm, n-aș putea să v-o deslușesc, și nici voi s-o înțelegeți.

CLINIAS: Adevărat. Ei, în ce constă, deci, știința aceasta, care ți se pare așa de minunată, și pe care tinerimea noastră trebuie numaidecât s-o învețe, și despre care tu zici că n-avem nici o cunoștință? Explică-te în privința aceasta, cât se poate de clar.

ATENIANUL: Voi face tot ce-mi va sta în putere. Nu este adevărat, amicii mei, că soarele, luna, și nici oricare alt astru, rătăcesc pe orbita lor: este tocmai din contră. Fiecare din ele n-are decât o singură cale, iar nu mai multe; ele străbat totdeauna aceeași cale circulară; și este numai o aparență că străbat mai multe căi. Iarăși în mod greșit se atribuie iuțeala cea mai mică astrului care are cea mai mare viteză, și mișcarea cea mai repede se atribuie aceluia care aleargă mai încet ca toate. Presupunând că adevărul este așa cum zic eu, pe când noi ne reprezentăm lucrurile cu totul altfel, dacă s-ar întâmpla ca la Jocurile Olimpice să săvârșim aceeași eroare relativ la oamenii sau la caii ce aleargă acolo și să numim cel mai încet, pe acela ce, de fapt, este cel mai iute la alergare, și cel mai ușor pe cel mai greoi, astfel că la sfârșitul cursei să aducem laude celui învins, ca și cum ar fi învingător, mi se pare că laudele noastre ar fi nedrepte și n-ar plăcea deloc alergătorilor. Dar dacă asemenea laude date unor simpli oameni nu sunt la locul lor și sunt ridicole, cu cât mai mult cuvânt vor fi acelea date zeilor, în urma aceleiași erori.

CLINIAS: Eroarea aceasta nu cuprinde nimic de râs.

ATENIANUL: Totuși nu poate fi ceva plăcut pentru zei, minciunile pe socoteala lor.

CLINIAS: Nu, desigur, dacă adevărul este așa cum spui tu.

ATENIANUL: Deci dacă vă dovedesc că este așa într-adevăr, va trebui să ne instruim în materia aceasta, cel puțin într-atâta spre a îndrepta erorile noastre în punctul acesta, iar dacă nu vă dovedesc lucrul acesta, vom lăsa la o parte știința aceasta. Astfel să recunoaștem orânduirea aceasta cu această condiție.

CLINIAS: Consimt.

23 ATENIANUL: Acum putem privi ca încheiat capitolul legilor noastre relativ la științe și la educația tinerimii.

Cu privire la vânătoare și la celelalte exerciții asemănătoare, trebuie să ne formăm aceeași idee. Căci, mi se pare că funcția legiuitorului cere de la el mai mult decât numai de a întocmi legi; că nu s-a achitat cu totul când a înfăptuit lucrul acesta; și că, pe lângă lege, mai este ceva care ține calea de mijloc între lege și simpla (instrucțiune) povață. Am văzut proba acestui lucru adesea în cursul convorbirii acesteia, mai ales în cele ce am zis despre educația copiilor începând din pruncie. Acestea nu sunt dispoziții cărora să li se poată da putere de lege, cum am zis; și dacă vorbim de ele, ar fi o nebunie să se considere spusele noastre drept tot atâtea legi. Presupunând totuși că legiuitorul scrie legile sale, și schițează planul său de guvernământ după modelul guvernământului nostru, lauda cetățeanului virtuos n-ar fi completă, dacă el ar fi lăudat numai pentru că respectă cu exactitate legile și se supune întocmai ordinelor lor; acea laudă va fi completă, care i se va da pentru că a dus o viață fără pată, urmând vederile legiuitorului, nu numai în ceea ce el ordonă, ci și în cele ce mustră sau îndeamnă. Iată lauda cea mai frumoasă ce se poate aduce unui cetățean: adevăratul legiuitor nu trebuie a se mărgini numai să facă legi; el trebuie să presare ici și colo povețe relativ la toate faptele vrednice de mustrare ori de laudă; și cetățeanul desăvârșit va fi deopotrivă de cu luare-aminte la îndemnurile acestea, ca și la legile ale căror infracțiuni sunt urmate de pedepse.

24 Materia de care o să vorbim, va sluji oarecum de mărturie la lucrul acesta: ea dezvoltă și mai mult ceea ce am în vedere. Numele de vânătoare are un înțeles foarte întins și cuprinde într-un singur gen multe specii particulare. Căci există diferite feluri de vânătoare a animalelor care trăiesc în apă; nu mai puține, ale păsărilor, și un număr și mai mare ale animalelor de uscat, între acestea fiind cuprinsă și vânătoarea ce și-o fac oamenii între ei, fie pe calea războiului, fie pe aceea a prieteniei, una vrednică de laudă, cealaltă, de mustrare. Furturile și tâlhăriile, atât de la om la om, cât și de la oștire la oștire, sunt tot niște feluri de vânătoare. Un legiuitor, care face legi despre materia aceasta, nu se poate să nu explice toate lucrurile acestea; iarăși nu poate impune obligații, să hotărască sancțiuni și să nu vorbească decât amenințând la sfârșitul fiecărui articol. Ce cale trebuie să urmeze el? Iat-o: El trebuie să aprobe oarecare specii de vânătoare și să mustre pe altele, având în vedere sforțările și celelalte exerciții ale tinerimii; iar de partea lor tinerii să-l asculte, să i se supună și să nu se abată de la supunere,

nici din dragoste de plăcere, nici de teama de oboseală; ba chiar să respecte și mai mult, arătând o ascultare și mai punctuală pentru orice îndemn li se va da ca povățuire, decât pentru cele ce li se vor porunci cu amenințări și pedepse. După preludiul acesta, legiuitorul va trece la elogiul și mustrarea judicioasă a diferitelor părți ale vânătoarei, aprobând tot ce va contribui la dezvoltarea curajului elevilor săi și dezaprobând tot ce ar produce un efect contrar. Să ne adresăm așadar acum către tineri, expunându-le dorințele noastre. Prieteni, dorim să nu simțiți nici un gust pentru vânătoarea de mare, nici pentru pescuitul acesta trândav al viețuitoarelor de apă, fie cu undița, fie cu plasa, ziua sau chiar noaptea. Nici să nu vă apuce vreodată pofta să străbateți marea la vânătoare după oameni și să vă îndeletniciți cu pirateria, ceea ce ar face din voi vânători cruzi și fără lege; nici să nu vă trăsnească prin cap nicidecum, să vă apucați de hoție în sânul orașului nostru ori în teritoriul statului. Și să n-aveți niciodată vreo aplecare spre vânătoarea de păsări: oricât ar fi de atrăgătoare, ea nu convine pentru niște oameni liberi. Nu rămâne deci pentru elevii noștri altă vânătoare decât aceea a animalelor de uscat: și încă aceea ce se practică noaptea și în care vânătorii se perindă rânduri-rânduri, nu merită să fie aprobată, nefiind bună decât pentru trândavi; și nici aceea care cuprinde intervale de repaos și care prinde oarecum cu mâna animalele cele mai feroce, învăluindu-le în lațuri și plase, în loc să le biruie în luptă deschisă, cum trebuie să facă un adevărat vânător. Astfel, aceea care rămâne pentru toți cetățenii, și cea mai excelentă, este vânătoarea unde se urmăresc cu caii, cu câinii, fiarele cu patru picioare, și în care vânătorul se expune el însuși, urmărește prada sa și o prinde cu o mulțime de lovituri și răni. Cei ce voiesc să-și exercite curajul lor, acest dar al zeilor, nu cunosc alt fel de vânătoare. Iată ceea ce legiuitorul va aproba sau va mustra cu privire la vânătoare. Iată acum și legea: Nimeni să nu împiedice pe acești vânători într-adevăr legiuiți de a vâna oriunde vor vrea. Cât despre vânătorii de noapte, care-și pun toată încrederea lor în lațuri și plase, să nu fie tolerați nicăieri; să nu împiedice nimeni pe vânătorul de păsări de pe locurile necultivate, și pe munți; dar oricine are dreptul să oprească pe cei ce vânează pe pământuri cultivate, sau pe cele închinate zeilor. Pescuitul va fi oprit în porturi, în râuri, în lacurile și heleșteele sfinte; pretutindeni în altă parte se va putea pescui; nu este însă voie a se sluji de oarecare amestecuri de sucuri. De acum putem privi ca terminată partea legilor ce privește educația.

CLINIAS: Foarte bine.

CARTEA a VIII-a

1 ATENIANUL: Ordinea materiilor ne impune să orânduim sărbătorile și să le fixăm prin legi, după ce vom consulta oracolul de la Delfi, cu privire la natura sacrificiilor și despre divinitățile cărora se cuvine să sacrificăm spre binele statului nostru. Cât privește timpul și numărul sacrificiilor, poate că trebuie să definim ceva, de asemenea, în legile noastre.

CLINIAS: Poate, numărul.

ATENIANUL: Să vorbim deci în primul rând despre număr. Să fie tocmai trei sute șaizeci și cinci de sacrificii, astfel ca în fiecare zi un corp de magistrați oarecare să sacrifice oricărui zeu sau geniu, pentru cetate, pentru cetățeni și pentru prosperitatea lor. Interpreții, preoții, preotesele și profeții să se adune împreună cu păzitorii legilor, spre a dispune în privința aceasta, chestiuni pe care legiuitorul este silit să le treacă cu vederea. Și în general va fi atribuția lor de a observa ceea ce legiuitorul va fi scăpat din vedere. Cât privește legea, ea va ordona să se celebreze douăsprezece sărbători în cinstea celor douăsprezece divinități, care dau numele lor fiecărui trib, și în fiecare lună să li se facă sacrificii însoțite de coruri și întreceri muzicale. Cu privire la concursurile gimnice, ele se vor fixa potrivit naturii fiecărui zeu, și după anotimpuri. Se vor hotărî, de asemenea, sărbătorile unde se cade să ia parte și femeile, ori singure, ori împreună cu bărbații. Pe lângă acestea, se va lua aminte să nu se confunde cultul zeilor infernului cu acela al zeilor cerești și nici cu acela al zeilor subalterni (ai cerului și ai infernului); ci se vor despărți, atribuind lui Pluto, prin lege, a douăsprezecea lună. Nu trebuie ca ostașii să urască pe zeul acesta; din

contră, trebuie să-l cinstească întocmai ca pe un binefăcător al neamului omenesc. Căci, spre a vă spune convingerea mea serioasă, reunirea sufletului și a corpului nu este în nici o privință mai folositoare omului, ca despărțirea lor.

Pe lângă aceasta, cei ce vor vrea să orânduiască cum trebuie sărbătorile acestea, este necesar să nu uite că republica noastră se va bucura de un răgaz și de un belșug de lucruri trebuincioase vieții, ce s-ar căuta zadarnic în toate statele în ființă astăzi; și că noi ținem ca ea să fie cât mai fericită, asemenea unui om fericit. Ori, spre a trăi fericit, trebuie două lucruri: primul, a nu săvârși nici o nedreptate contra nimănui; al doilea, a nu fi expus să suferi nici una din partea altuia. Nu e greu de a ne asigura de întâia condiție, însă este nemăsurat de anevoie de a dispune de puterea necesară spre a ne pune la adăpost de orice nedreptate; și nu e cu putință să ajungem acolo decât numai printr-o onestitate desăvârșită. Asemenea este și cu republica (statul): dacă e virtuoasă, se va bucura de pace statornică; dacă este coruptă, va avea război și înăuntru și în afară.

Așa fiind îndeobște împrejurările, nu tocmai cu prilejul războiului cetățenii trebuie să învețe meseria armelor, ci în timp de pace. De aceea, este necesar ca într-un stat, guvernat înțelepțește, locuitorii să se deprindă cu meseria aceasta, cel puțin o zi în fiecare lună, și chiar mai mult, dacă stăpânirea găsește de cuviință, fără să se lase împiedicați nici de frig, nici de căldură, uneori toți împreună, ei, femeile și copiii lor, când magistrații vor găsi cu cale să-i conducă la acest exercițiu, uneori în masă, alteori separați. Totdeauna după sacrificii trebuie orânduite oarecare petreceri, așa ca în fiecare sărbătoare să se dea și oarecare feluri de lupte, care să înfățișeze pe cât cu putință mai firesc luptele adevărate, și acolo se vor împărți premii și recompense învingătorilor. Cetățenii noștri vor face acolo lauda sau critica unora sau altora, după purtarea ce au avut-o la aceste jocuri și în tot restul vieții lor, împărțind laude acelora ce se vor distinge mai mult, și mustrări celorlalți.

Grija de a compune aceste laude și aceste critici nu se va lăsa pe seama oricărui poet, fără alegere; ci mai întâi acesta nu trebuie să aibă mai puțin de cincizeci de ani, în al doilea rând, să nu fie dintre aceia care, deși plini de gust și de talent pentru poezie, nu și-au atras niciodată cinste prin vreo faptă vrednică de faimă. Se vor alege dintre poeți aceia, care sunt respectați pentru virtutea lor în stat și care au făcut oarecare fapte frumoase. Numai versurile lor se vor cânta mai cu deosebire, chiar dacă n-ar fi tocmai

desăvârșite. Alegerea aceasta o va face magistratul, educator al tinerimii, împreună cu ceilalți păzitori ai legilor; ei vor da unor poeți privilegiul de a se sluji în toată libertatea de Muzele lor, interzicând totdeodată celorlalți de a se amesteca în asemenea compuneri, precum și cetățenilor de a cânta vreo bucată de versuri care n-ar fi avut aprobarea păzitorilor legilor, chiar dacă ea ar fi superioară imnurilor lui Tamir sau lui Orfeu. La noi nu vor fi cunoscute alte cântece, decât cele atribuite și închinate zeilor și versurile în formă de laudă ori de critică compuse de către oameni cinstiți, când ei se
2 vor socoti vrednici să împlinească slujba aceasta. Cele spuse despre exercițiile militare, și despre dreptul de a cânta versuri spre a lăuda ori mustra pe cetățeni, se vor aplica deopotrivă și bărbaților și femeilor.

De asemenea, este necesar ca legiuitorul să-și zică în cugetul său: Ce republică, ce fel de cetățeni năzuiesc eu să formez? Nu oare pe niște atleți meniți pentru cele mai mari lupte și care au mii de adversari în fața lor? Tocmai așa, ar putea să-mi răspundă cu dreptate cineva. Ei bine, dacă ar trebui să exercităm pe niște atleți pentru lupta cu pumnii, sau pentru pancrațiu[1], sau pentru oarecare altă specie de luptă, i-am primi să intre în arenă, dacă nu s-ar fi exercitat mai înainte din timp în timp cu altul? Noi înșine, dacă ne-am destina boxului, n-am lua oare lecții cu mult înainte de ziua luptei? Nu ne-am deprinde oare cu toate gesturile ce am avea de făcut, când ar trebui să luptăm pentru izbândă? Și apropiindu-ne pe cât cu putință de realitate, în loc de certuri, n-am înarma oare brațele noastre cu mingi spre a ne exercita cât mai bine de a da lovituri și a le para? Și dacă n-am găsi pe cineva cu care să ne antrenăm, fără a ne sinchisi de batjocurile nechibzuiților, nu am merge până acolo, de a spânzura un om de paie, spre a ne exercita contra lui? În sfârșit, în lipsă de adversar viu ori neînsuflețit, nu ne vom hotărî oare să ne luptăm cu noi înșine? Și nu oare în scopul acesta s-a născocit arta aceasta de a mișca brațele și mâinile conform unor oarecare reguli?

CLINIAS: Ba da, îndeosebi în scopul de care vorbișI.

ATENIANUL: Dar ce?! Ostașii cetății noastre se vor prezenta ei oare mai puțin bine pregătiți, de câte ori se va înfățișa prilejul, să susțină lupta cea mai mare, în care combat pentru sufletul lor, pentru copiii lor, pentru averea lor și pentru stat? Și legiuitorul, temându-se ca exercițiile acestea

---

[1] Competiție constând din box și luptă corp la corp.

dintre ei să nu apară unora ca ridicole, oare să nu le prescrie o lege, prin care să ordone pentru fiecare zi exerciții mai ușoare, care se vor face fără arme, îndreptând înspre scopul acesta toate corurile și gimnastică? Cu privire la celelalte exerciții superioare ori inferioare, de diferite grade oarecum, nu le va impune oare să se silească a le face cel puțin o dată pe lună, fie dând între ei lupte mici prin toată țara, disputându-și pozițiile unii altora, întinzându-și curse; fie, imitând toate situațiile războiului, să se lupte cu sulițe și alte arme de azvârlit — ca și aceia ce luptă adevărat —, slujindu-se de arme întru nimic mai primejdioase, pentru ca manevra aceasta să nu fie lipsită cu totul de teamă, ci să-i înfricoșeze, și astfel să dea pe față pe cel viteaz și pe cel fricos? Și nu va distribui însuși, după dreptate, unora recompensele, altora ocările, spre a ține toată cetatea mereu cu luare-aminte și pregătită pentru lupta adevărată? Dacă cineva ar fi ucis în aceste manevre, omuciderea aceasta se va socoti ca involuntară și autorul ei se va socoti cu mâinile curate, după ce va fi făcut ispășirile prescrise de lege. Legiuitorul va ține seamă că, dacă pe de o parte exercițiile acestea costă viața unui mic număr de oameni, pe de altă parte se vor naște în acest timp alții, ce nu le vor fi inferiori; că din contră, dacă n-ar mai fi nici o teamă în aceste manevre, ar fi peste putință a se deosebi vitejia de frică, ceea ce ar fi pentru stat o pagubă mai mare decât pierderea câtorva cetățeni.

CLINIAS: Recunoaștem, oaspete, că asemenea manevre trebuie impuse prin legi și aplicate obligatoriu pentru tot statul.

ATENIANUL: Oare cunoaștem toți din ce pricină asemenea 3
concursuri de jocuri și manevre nu se găsesc instituite aproape nicăieri, decât într-o măsură cu totul neînsemnată? Oare vom da vina pe ignoranța mulțimii, ori a legiuitorilor ei?

CLINIAS: Poate.

ATENIANUL: Nicidecum, scumpul meu Clinias, ci sunt alte două cauze, cu totul îndestulătoare pentru aceasta.

CLINIAS: Care?

ATENIANUL: Cea dintâi este dragostea aceasta de avuție, care nu îngăduie cuiva să se ocupe cu altceva, decât cu grija de a strânge avere; astfel că sufletul oricărui cetățean, fixat oarecum asupra acestui obiect, nu mai poate cugeta decât numai la câștigul fiecărei zile. Și toate științele și exercițiile care au scopul acesta, fiecare le învață și le cultivă cu mare zel, pentru sine, iar pe celelalte le dau la o parte. Aceasta este una din pricinile

pentru care lumea nu arată nici o tragere de inimă față de exercițiile despre care am vorbit, nici pentru vreo altă îndeletnicire onestă; pe câtă vreme, spre a-și mulțumi setea nestinsă de aur și de argint, ei îmbrățișează bucuros toate meseriile, toate industriile, și nu se îngrijesc dacă mijloacele acestea sunt cinstite sau nu, numai să-i îmbogățească. Ei se apucă fără dezgust de orice fapte, legale sau ilegale, chiar de cele mai infame, de îndată ce ele le procură, ca și dobitoacelor, folosul de a mânca tot ce le place, de a bea ce le place și de a le da putința să se sature de plăcerile dragostei.

CLINIAS: Ai dreptate.

ATENIANUL: Așadar, aceasta să fie privită ca prima cauză, care împiedică pe de o parte celelalte ocupații oneste, pe de alta oprește pe cetățeni de la exercitarea privitoare la război; iar pe cei cu firea măsurată îi preface în negustori, vânzători pe nave, în comercianți de toate felurile; și pe cei curajoși, în tâlhari, în hoți, spărgători de ziduri și jefuitori de temple, în tirani și în oameni ce-și fac din război o meserie, devenind astfel nenorociți, cu toate însușirile bune ce le-au primit uneori de la natură.

CLINIAS: Ce spui tu?

ATENIANUL: Cum n-aș privi ca nenorociți, oameni siliți a-și petrece viața, cu sufletul chinuit toată viața de un fel de foame?

CLINIAS: Aceasta este întâia cauză, oaspete; care este acum a doua?

ATENIANUL: Bine faci că-mi aduci aminte.

CLINIAS: Una, zici, că este dorința aceasta nesățioasă de câștig, care, absorbind cu totul pe cineva, împiedică pe fiecare să se exercite în treburile războiului. Fie. Dar care este cealaltă piedică?

ATENIANUL: Oare am aparența că n-am ce vă spune, și că de aceea întârzii cu răspunsul?

CLINIAS: Nicidecum, însă oarecum cuprins de ură față de cei cu apucăturile acestea, i-ai învinovățit, în discuția aceasta, mai greu decât ar fi trebuit.

ATENIANUL: Observația voastră este foarte sinceră; însă se pare că vreți să auziți și ceea ce urmează.

CLINIAS: Spune.

ATENIANUL: Afirm că această a doua cauză este natura însăși a guvernămintelor, despre care am vorbit de mai multe ori, anume democrația, oligarhia și tirania, care nu sunt adevărate guvernăminte, ci se vor numi mai bine niște facțiuni. Autoritatea acolo nu este primită de bunăvoie; numai puterea este volnică, ascultarea este totdeauna silită. Cel

ce comandă, suspectând pe cel căruia îi comandă, nu va îngădui niciodată de bunăvoie ca acesta să devină nici om onest, nici bogat, nici robust, nici curajos și îndeobște nici viteaz. Acestea sunt aproape singurele pricini de căpetenie ale tuturor relelor statelor și, în chip neîndoielnic, ale răului de care este vorba. Decât, statul, pentru care înființăm legi, a înlăturat amândouă neajunsurile acestea. Căci nu numai că aci cetățenii se bucură de timpul liber cel mai îndelungat, dar sunt și egali ca libertate și, sub regimul acestor legi, vor fi foarte puțin cuprinși de patima îmbogățirii. Astfel putem spune cu multă aparență de adevăr și dreptate că, dintre toate statele de astăzi, al nostru este singurul care poate adopta felul de educație și jocurile militare pe care le prescriserăm.

CLINIAS: Foarte bine.

ATENIANUL: Nu este acum locul de a aminti toate spețele de 4
concursuri gimnice și de a stabili că trebuie să ne silim îndeosebi la acelea din ele, care sunt în legătură cu războiul, de a propune premii pentru învingători, și pe acelea mai puțin utile să le înlăturăm? Dar legile trebuie să hotărască de la început care sunt acele concursuri și să le definească. Și în primul loc nu trebuie să punem oare alergarea și exercițiile de iuțeală?

CLINIAS: Ba da.

ATENIANUL: De fapt, repeziciunea mișcărilor, atât a picioarelor cât și a mâinilor, este însușirea cea mai priincioasă războiului; iuțeala picioarelor e bună la retragere și la năvală; iar în lupta corp la corp, este nevoie de agilitatea și de puterea brațelor.

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Totuși, fără arme, nici una, nici cealaltă nu dau tot folosul lor.

CLINIAS: Adevărat.

ATENIANUL: Astfel, când pristavul va chema, cum e datina, pe alergător la concurs, el va intra înarmat; concurentului neînarmat nu-i vom da nici un premiu. Cel dintâi va intra la concurs acela ce trebuie să străbată înarmat un stadiu[1]; al doilea, două stadii; al treilea, călare, două stadii; al patrulea, șase sau șapte stadii; al cincilea va alerga, înarmat, spațiul de șaizeci de stadii, măsurat până la oarecare templu al lui Marte; al șaselea, înarmat cu arme mai grele, va străbate aceeași distanță pe o cale mai

[1] Un stadiu (veche unitate de măsură pentru lungime la greci) variază între 147 și 192 m.

netedă; în fine, al șaptelea, echipat ca un arcaș, va străbate o sută de stadii pe drumuri de munte și pe alte feluri de căi, până la vreun templu al lui Apollo și al Artemidei. Și când se va deschide bariera, îi vom aștepta până se vor întoarce și vom da fiecăruia dintre învingători premiul propus.

CLINIAS: Foarte bine.

ATENIANUL: Să împărțim concursurile în trei clase: întâia, clasa copiilor, a doua, clasa băieților, și a treia, a bărbaților. Spațiul fiind și el împărțit în trei părți, adolescenții vor străbate două și copiii o singură parte, fie ușor sau greu înarmați. Cât despre fete, înainte de pubertate, ele vor intra goale în carieră[1] și vor străbate stadiul, dublul stadiu, (efipia) dublul stadiu călare și dolihul (șase sau șapte stadii). Ele vor lua parte la concursurile bărbaților de la vârsta de treisprezece ani până în timpul căsătoriei lor, care nu va întârzia peste etatea de douăzeci de ani, nici nu se va face mai devreme de optsprezece[2]; atunci însă se vor coborî înveșmântate potrivit la întrecerea de alergări. Iată ce vreau să rămână hotărât cu privire la alergarea bărbaților și femeilor.

Cât privește exercițiile de forță, precum lupta și altele asemenea în uz astăzi, care se numesc grele, le vom înlocui cu lupta înarmată între unul și unul sau între câte doi, până la zece perechi. Și precum sunt fixate astăzi, în regulamente, norme care hotărăsc ce nu trebuie să facă sau să nu rabde acel ce voiește să fie învingător, și care trebuie să fie gesturile unui bun luptător, tot astfel și în lupta cu arme, bărbații fruntași, arbitri (ai concursului), trebuie să decidă și să fixeze prin regulamente cine merită să fie numit pe drept învingător în aceste lupte, și ce nu trebuie să rabde sau să facă el, și, de asemenea, după care normă trebuie hotărât cine este învinsul. Aceleași reguli să se hotărască cu privire la femei, până la măritișul lor. În locul luptei numită pancrațiu, vom pune peltastica, în care lupta se dă cu mici scuturi și se azvârle săgeți, sulițe și pietre, fie cu mâna, fie cu praștia. Concursurile acestea vor avea de asemenea regulamentele lor și vom acorda premiile datorite victoriei celui ce a învins la ele. Imediat în legătură cu acestea, să se propună regulamente relative la luptele cu caii. Folosința cailor nu poate fi însemnată, nici frecventă în Creta, de unde urmează în mod necesar că acolo nici nu se arată atâta zel ca în alte părți

---

[1] Adică treapta profesională.

[2] Totuși, la sfârșitul cărții a șasea, fixează la șaisprezece ani, vârsta de la care poate începe căsătoria.

pentru creșterea cailor, și că luptele cu caii nu sunt acolo la atâta cinste. Nu văd într-adevăr la voi oameni care să întrețină un car, și nu e probabil ca cineva să fie cuprins de ambiția aceasta; de aceea, am jigni bunul-șimț și am trece drept neînțelepți dacă am întocmi aici felul acesta de curse, ce nu se potrivesc cu datinile. Însă propunând premii pentru cursele pe un singur cal, atât pe mânji ce nu și-au schimbat dinții, cât și pe cai maturi, precum și pe mijlocii între mânji și cai formați, și aceștia destul de dezvoltați, vom orândui jocuri de cavalerie potrivite cu natura ținutului. Și astfel să se înființeze prin lege și concursuri și lupte de felul acesta, iar judecata lor să fie dată în seama filarhilor și a ilarhilor[1], atât în ce privește alergările, cât și relativ la cei ce se coboară înarmați. Nu e drept să întocmim jocuri pentru cei neînarmați, nici la concursurile gimnice, nici în cele cu caii, dacă vrem să legiferăm bine. Însă arcașul călare nu e inutil în Creta, precum nici lăncierul, prin urmare vom înființa jocuri și lupte de felul acesta. N-ar fi potrivit să impunem prin lege femeilor să ia parte la aceste exerciții; dar dacă, după ce s-au deprins cu acelea despre care am vorbit mai sus, fetele simt aplecare pentru ele, și dacă nu se află nici o piedică în constituția corpului lor, departe de a le ține de rău, le vom primi bucuroși.

Nu mai avem acum nimic de spus de aici înainte despre concursuri și 5
despre disciplina gimnasticii și despre exercițiile publice, cât și cele particulare făcute zilnic sub conducerea maeștrilor. De asemenea, am descris cele mai multe exerciții relative la Muze. Relativ la rapsozi și la tot ce ține de această profesiune și relativ la întrecerile ce trebuie să orânduim în zilele de serbări, între coruri, după ce vom fi hotărât zeilor și ființelor subalterne lor, anii, lunile, zilele, vom face regulamente despre aceste așezăminte, instituind aceste întreceri la fiecare trei ani, sau la cinci ani, sau în orice alt mod, după inspirația ce ne-o vor da-o zeii. Trebuie, de asemenea, să ne așteptăm că atunci vor fi și întreceri de muzică între cetățeni; ordinea ce se va ține acolo se va orândui de către aceia ce vor propune premiul acestor întreceri, de către educatorul tinerimii și de către păzitorii legii. Ei se vor aduna împreună în scopul acesta și, deveniți legiuitori, ei vor hotărî timpul, modul, concurenții ce trebuie să dispute premiul în toate felurile de coruri, de dansuri și de cântece. Cât privește

[1] Comandanți de cavalerie.

natura cuvintelor, armoniilor și măsurilor ce vor alcătui dansurile și cântecele, primul legiuitor a fost instruit despre ele în mai multe rânduri. Legiuitorii ce vor veni după el se vor conduce după aceleași principii în toate regulamentele lor și, după o împărțire justă a jocurilor și epocilor potrivite fiecărei serbări, ei vor lăsa în seama cetățenilor să celebreze aceste solemnități.

Nu este greu a cunoaște care este cea mai bună formă ce se poate da acestor jocuri și celorlalte întreceri de felul acesta; și orice orânduire se va face, statului nu-i va reveni nici vreun folos mare, nici vreo mare pagubă. Însă sunt alte probleme mai importante, pe care este greu să-i facem pe cetățeni să le înțeleagă: numai un zeu ar fi în stare să le rezolve, dacă ar fi cu putință să le prescrie dânsul. În lipsa sa, pare că avem nevoie de un om cutezător care, punând libertatea de a vorbi mai presus de orice, să propună cu încredere ceea ce crede el că este mai bine pentru stat și pentru cetățeni, să facă să domnească în niște inimi stricate ordinea și cinstea pe care avem drept a le aștepta de la celelalte instituții ale noastre; care să se ridice cu putere contra patimilor celor mai neînfrânate și care, chiar când n-ar găsi pe nimeni să-l sprijine, să urmeze singur singura rațiune.

CLINIAS: Oaspete, despre ce vrei să vorbești? Căci nu te înțelegem.

ATENIANUL: Nu e de mirare; o să încerc să mă deslușesc mai clar. Ajuns la partea convorbirii, unde este vorba despre educație, am văzut în spirit (băieți și fete) tineri și tinere, trăind împreună prietenește. Privelișteа aceasta mi-a insuflat oarecare temere bine fondată și a dat naștere acestui gând: În ce mod trebuie să se conducă cineva relativ la o cetate, unde tinerii și tinerele, cu corpurile bine nutrite, sunt scutiți de orice muncă grea și servilă, care stinge cu totul patimile, și își petrec viața în sacrificii, la serbări și la coruri? Cum vom înfrâna, într-o asemenea republică, pasiunile care târăsc la cele din urmă excese o sumedenie de oameni și femei, pasiuni pe care rațiunea trebuie să le combată, dacă vrea să dobândească autoritatea unei legi? Nu este de mirare că regulamentele întocmite mai sus înăbușă celelalte pasiuni. Căci și faptul că nu este voie a deveni prea bogat este un factor însemnat al cumpătării: toate legile ce intră în planul nostru de educație tind la același scop. Adăugați la acestea prezența magistraților, obligați a nu-și lua privirile de la tineri și de a-i observa întruna. Nu este cu putință, vorbind omenește, de a lua măsuri mai înțelepte, spre a înfrâna celelalte pasiuni. Dar cu privire la iubirile acestea smintite, în care oamenii și femeile pervertesc ordinea naturii, pasiuni nenorocite, izvor a o

sumedenie de rele pentru particulari și stat, cum să prevîntâmpinăm o asemenea neorânduială? Ce leac să întrebuințăm spre a scăpa de o asemenea primejdie? Lucrul nu este deloc ușor, iubite Clinias. Privitor la multe alte puncte foarte însemnate, relativ la care am înființat legi contrare datinilor stabilite, am găsit un sprijin puternic în instituțiile Cretei și Lacedemonei; însă relativ la capitolul în chestiune, fie vorba între noi, cele două state ale voastre se împotrivesc cu totul vederilor noastre. În adevăr, dacă cineva, urmând instinctul naturii, ar reînființa legea ce a fost în vigoare până în timpul lui Laios, lege care pe drept interzice bărbaților de a se folosi de tineri ca de femei pentru plăcerile lor venerice, luând ca mărturie instinctul animalelor, la care nu se vede ca un mascul să se apropie de alt mascul în scopul acesta, fiindcă nu îngăduie natura; el n-ar spune decât lucruri evidente și cu toate acestea nu ar fi încuviințat de statele voastre. Apoi datina aceasta a voastră nu este în acord cu scopul ce legiuitorul trebuie, după cum am recunoscut, să-și propună în legile sale; căci întotdeauna căutăm anume, în fiecare lege, dacă ele ne apropie de virtute sau nu. Ci, spuneți, vă rog, dacă am admite prin lege că nu e nici o necinste, nici o rușine în viciul acesta, întrucât poate legea aceasta să înlesnească dobândirea virtuții? Oare din practica lui nu cumva ia naștere în sufletul celui sedus deprinderea curajului? Ori, în sufletul seducătorului, natura caracterului cumpătat? Ori mai degrabă nu este nimeni care să se convingă de acest fapt, ci, din contră, toată lumea va disprețui desfrâul celui care se lasă în voia plăcerilor și care nu poate să se stăpânească; de asemenea, nu va condamna oare asemănarea cu femeia, a celui care se îndrumă spre imitarea acestui sex? Care om va întări prin lege un asemenea viciu? Nimeni, care are în minte legea cea adevărată. Însă cum să se convingă cineva de adevărul spuselor mele? Este trebuință de a cunoaște bine natura prieteniei, a pasiunii și a ceea ce se numește dragoste, dacă cineva vrea să înțeleagă bine lucrurile acestea; căci prietenia, dragostea și o a treia specie de afecțiune, care rezultă din amestecul lor, fiind cuprinse într-un singur cuvânt, fac îndoielnice și neînțelese noțiunile acestea.

CLINIAS: Cum așa?

ATENIANUL: Zicem despre două ființe că sunt amice, când se 6
aseamănă în ce privește virtutea sau când sunt egale una cu alta; de asemenea, amic este și săracul cu bogatul, deși ființe contrare; însă dacă atracția dintre cele două părți se face în mod violent, zicem că este iubire.

CLINIAS: Adevărat.

ATENIANUL: Amiciția deci a două ființe contrare este crudă și feroce și rareori reciprocă; din contră, aceea bazată pe asemănare este blândă și comună pe tot timpul vieții. Cât despre aceea care este făcută și dintr-una și din cealaltă, nu este ușor a ghici ce dorește omul cuprins de această a treia specie de iubire. Nesigur în voliținnile sale, el se simte atras către cele două părți opuse, de două sentimente contrare, pe când unul îl împinge să atingă floarea[1], celălalt îl oprește. Căci cine iubește corpul, poftește la floarea lui ca la un fruct, și se îndeamnă pe sine a-și potoli foamea, nearătând nici un respect față de caracterul sufletului celui iubit. Însă acela, ce nu se lasă stăpânit de pofta corpului și care mai mult îl privește decât îl poftește, dorind în sufletul său numai sufletul amicului, socotește o adevărată ocară a-și potoli patima sa prin corpul altuia; și plin de stimă și de respect față de înfrânare, curaj, mărinimie și înțelepciune, dorește ca legătura sa cu ființa iubită să rămână curată. Iubirea, alcătuită din aceste două feluri de dragoste, este aceea ce am socotit-o adineaori a treia. Oare legea trebuie să interzică deopotrivă toate dragostele acestea și să se oprească de a le primi în inima noastră? Ori mai degrabă nu e lucru vădit că am introduce bucuros, în republica noastră, iubirea bazată pe virtute, care are o singură năzuință: de a face pe cât cu putință mai desăvârșit pe tânărul ce se dedă lui; și pe cât atârnă de noi, nu am opri pe celelalte două? Ce zici, Megillos?

MEGILLOS: În toate privințele ai vorbit foarte cuminte, oaspete, despre lucrurile acestea.

ATENIANUL: Mă așteptam să aibă loc ceea ce presupuneam, amice, adică să fii de părerea mea. Nu e nevoie să cercetez aci care sunt dispozițiile legilor voastre în punctul acesta, aprobarea ta mi-ajunge. Cât despre Clinias, voi încerca, în continuare, să-l conving cu tăria argumentelor mele. Astfel păstrez cele recunoscute de către voi amândoi, și să reluăm urmarea legilor.

MEGILLOS: Ai dreptate.

ATENIANUL: Am un mijloc de a sancționa o lege, relativă la materia de față, mijloc pe de o parte eficace, pe de alta iarăși cât se poate de greu de aplicat.

MEGILLOS: Cum adică, te rog?

---

[1] Tinerețea persoanei iubite.

ATENIANUL: Știm că și astăzi cei mai mulți oameni, deși neascultători de legi, se abțin, cât se poate de strict și bine, de la orice legătură cu persoanele frumoase, nu siliți, ci de bunăvoie.

MEGILLOS: Când?

ATENIANUL: Când cineva are un frate frumos sau o soră. O aceeași lege nescrisă este de ajuns să apere, pe fiu sau pe fiică, de patima tatălui, interzicând de a se culca cu ei fie pe ascuns, fie pe față, sau de a-i atinge îmbrățișându-i. Și celor mai mulți nici nu le vin în minte asemenea dorințe.

MEGILLOS: Drept vorbești.

ATENIANUL: Oare nu o vorbă mică stinge toate poftele acestea?

MEGILLOS: Ce vorbă, zici?

ATENIANUL: Aceea care afirmă că nici una din faptele acestea nu sunt morale, că sunt urâte de către zei și cele mai de ocară printre faptele rușinoase. Și pricina nu este, oare, că nimeni nu vorbește altfel despre ele, ci fiecare dintre noi, de cum ne naștem, auzim totdeauna și peste tot aceeași calificare a acestor fapte, atât în convorbirile glumețe, cât și la teatru, în tragediile grave, când pun pe scenă personaje ca Tieste, Edip ori Macareu, ce a avut legături cu surorile lui, și care, după descoperirea crimei lor, și-au dat cu mâna lor moartea, hotărâtă, ca pedeapsă a păcatului lor?

MEGILLOS: Foarte adevărat grăiești, când zici că glasul obștesc are o putere uimitoare, fiindcă nimeni nu poate nici măcar să respire vreodată contra legii.

ATENIANUL: Nu este oare drept, ce am spus acum, că este lesne 7
legiuitorului dornic de a înăbuși oarecare patimă din acelea ce subjugă pe oameni, de a cunoaște mijlocul ce trebuie să aplice: n-are decât să consfințească aceeași voce publică, în persoana tuturor cetățenilor, bărbați, femei, copii și sclavi. Așa va asigura legii acesteia, trăinicia cea mai fermă.

MEGILLOS: Desigur; însă trebuie stabilit cum va reuși să facă, așa ca toți să vorbească în sensul lui?

ATENIANUL: Obiecția ta este justă și am spus însumi că am un mijloc de a sancționa legea care silește pe cetățeni a se conforma naturii, în unirea celor două sexe, menită generației, prin faptul că oprește părțile bărbătești să aibă legături cu alte părți bărbătești, și astfel să lucreze dinadins la stingerea speciei omenești, și de a azvârli printre pietre și stânci o sămânță ce nu poate prinde rădăcini acolo și nici să rodească; și prin faptul că le interzice orice neînfrânare cu partea femeiască, contrară scopului facerii de copii. Dacă legea aceasta o să ajungă vreodată la fel de

obștească și puternică peste toate mințile, ca legea care oprește pe părinți de la orice împreunare trupească cu copiii lor, și dacă ea reușește să împiedice toate celelalte legături nelegiuite, ea va aduce un număr nesfârșit de urmări bune. Căci în primul loc este conformă cu natura. Pe lângă aceasta, ea liberează pe oameni de turbarea aceasta, de aprinderile ce însoțesc dragostea, ea se împotrivește tuturor adulterelor și face ca lumea să se abțină de la orice neînfrânare în băutură și mâncare; ea întemeiază înțelegerea și iubirea în căsătorii și procură sumedenie de alte foloase oricui este destul de stăpân pe sine spre a o ține. Dar se va înfățișa poate înaintea noastră un tânăr violent, plin de multă sămânță, care, auzind propunându-se legea aceasta, ne va imputa semeț că dispunem lucruri nechibzuite și peste putință de împlinit, și va umple lumea cu strigătele sale. Privind ipoteza aceasta, ziceam adineaori că știu un mijloc foarte practic pe de o parte, iar pe de altă parte foarte anevoios, de a face să se primească legea aceasta și de a-i asigura trăinicia. Căci este în adevăr foarte lesne de înțeles că lucrul este cu putință și în ce mod este. Căci susțin, că din momentul ce legea aceasta se va consfinți îndeajuns, ea va subjuga toate inimile și le va face ascultătoare cu teamă de ordinile legiuitorului. Dar astăzi moravurile sunt de așa natură, că se socotește ca irealizabilă legea aceasta; după cum iarăși lumea nu poate crede că este cu putință de a înființa într-o cetate mesele în comun, și nici că toți locuitorii o pot deprinde pentru totdeauna cu genul acesta de viață. Experiența totuși a demonstrat contrarul, pentru că prânzurile acestea sunt în ființă la voi; în ce privește pe femei însă, se pare că nici în statele voastre așezământul acesta nu se poate întocmi. Tocmai puterea aceasta a prejudecăților contrare m-a determinat să zic că legile relative la aceste două instituții n-ar putea să dăinuiască decât cu foarte mare greutate.

MEGILLOS: Adevărat.

ATENIANUL: Vreți să încerc a vă proba, prin argumente convingătoare, că propunerea mea nu este peste puterea omenească, dar că se poate înfăptui?

CLINIAS: De ce nu?

ATENIANUL: Cine credeți că se va abține mai lesne de la plăcerile dragostei și va căta să țină cu moderație prescripțiile respective: cel ce este bine făcut la corp[1] și nu unilateral (exercitat), ori cel diform?

---

[1] Prin exerciții gimnastice armonioase.

CLINIAS: Cu mult mai ușor cel neunilateral (exercitat).

ATENIANUL: N-ați auzit niciodată ce se spune despre Iccas din Tarent că, în scopul de a câștiga izbânda la Jocurile Olimpice și la celelalte, el se devota într-atât artei sale și progresa așa de mult în cumpătare și curaj, numai fiindcă în tot timpul exercițiilor sale nu s-a atins de nici o femeie și de nici un băiat? Același lucru se povestește despre Crison, despre Astylos, despre Diopompos și despre mulți alți atleți. Cu toate acestea, Clinias, oamenii aceia aveau sufletele mult mai rău formate ca ale noastre, iar corpurile, mult mai pătimașe.

CLINIAS: Adevărat; cele spuse de tine despre atleții aceștia sunt raportate ca exacte de toți cei din vechime.

ATENIANUL: Ce adică, spre a câștiga premiul la luptă, la alergări și la alte exerciții, asemănătoare, atleții aceștia au avut curajul să se abțină de la niște plăceri, în care cei mai mulți sunt convinși că stă fericirea vieții; și elevii noștri să nu poată a-și stăpâni dorințele lor în vederea unei izbânzi de o mie de ori mai glorioasă, pe care o zugrăvim înaintea ochilor lor chiar din copilărie, ca pe cea mai frumoasă dintre toate izbânzile, în cuvântările noastre, în cântecele noastre, și a cărei desfătare, după cum vedem, vom reuși să-i facem să o guste?

CLINIAS: Care izbândă?

ATENIANUL: Aceea, ce o obținem contra plăcerilor și de care este legată fericirea vieții; după cum, dimpotrivă, vom fi nefericiți, dacă ne lăsăm învinși de ele. Pe lângă aceasta, teama de a săvârși o faptă, nepermisă în toate privințele, nu va avea oare destulă putere spre a-i face să biruie aceleași plăceri, pe care alții, cu mai puține virtuți ca ei, le-au învins?

CLINIAS: Așa trebuie să fie.

ATENIANUL: Așadar, după ce am ajuns în punctul acesta cu privire 8
la această lege și fiindcă stricăciunea obiceiurilor de astăzi ne-a pus în nedumerire relativ la chestiunea aceasta, zic, că nu mai trebuie un moment să stăm în cumpănă de a o publica, și de a declara cetățenilor noștri că nu trebuie ca, în privința aceasta, păsările și celelalte animale să le fie superioare lor. Mai multe dintre aceste animale, în mijlocul unor turme foarte mari, rămân pure și caste, și nu cunosc plăcerile dragostei până la vremea însemnată de natură spre a face pui: la epoca aceasta, partea bărbătească alege femela care îi place și femela pe masculul său; și astfel uniți, ei trăiesc restul vieții cu sfințenie și dreptate, rămânând fermi și statornici. Ci locuitorii noștri trebuie să fie mai buni ca acele animale. Cu

toate acestea, dacă ei ajung să imite stricăciunea celorlalți greci și a celor mai multe neamuri barbare, dacă tot văzând și auzind că, ceea ce se cheamă iubire nelegiuită, a devenit o datină la acele neamuri, ei ar înceta să-și stăpânească dorințele, atunci păzitorii legilor, schimbați în legiuitori, trebuie să împiedice neorânduiala aceasta printr-o a doua lege.

CLINIAS: Ce fel de lege ne povățuicști să facem contra lor, dacă nu o țin pe aceea, care se înființează acum?

ATENIANUL: Evident, Clinias, că pe aceea care vine imediat după cea în ființă.

CLINIAS: Anume, care?

ATENIANUL: De a slăbi în ei, pe cât este cu putință, puterea voluptății și abătând prin osteneli spre alte părți ale corpului ceea ce o hrănește și o întreține. Aceasta se poate împlini îndepărtându-se din folosința dragostei nerușinarea. Căci cei ce gustă rar din ea, slăbesc puterea poftelor amoroase asupra lor, din cauză că răresc folosința. Legea va declara deci că e lucru cuviincios ca să se ascundă cineva când face lucrurile acestea, și că este o rușine a le săvârși la lumina zilei, după cum impune și datinile și legea nescrisă. Nu e nimeni ținut să se abțină cu totul. Astfel vom întocmi o a doua lege mai puțin desăvârșită și de o moralitate de-al doilea grad, care dintre cele trei clase de cetățeni, pe care îi va cuprinde, va ține cu forța înăuntrul datoriei pe a treia clasă, anume pe aceea a oamenilor corupți și inferiori lor înșile, cum i-am numit.

CLINIAS: Care sunt celelalte două clase?

ATENIANUL: Una este a cetățenilor cucernici și dornici de onoare, și cealaltă, acei ce țin mai puțin la calitățile frumoase ale corpului, decât la însușirile sufletului. Spusele noastre sunt poate numai niște deziderate cum se spun în povești, totuși ar fi fără îndoială un foarte mare bine, dacă ele s-ar înfăptui în toate statele. Cel puțin, dacă vor vrea zeii, vom reuși să dobândim prin silă în materie de dragoste din două lucruri unul: sau ca nimeni să nu cuteze a se atinge de nici o persoană de condiție liberă, decât de femeia sa; să nu se încheie cu concubine o legătură fără slujbe sfinte, ale cărei roade ar fi nelegitime; și să n-aibă nimeni cu cei de același sex raporturi sterpe, oprite de natură; sau cel puțin vom reuși a înlătura cu totul dragostea cu băieții. Cât despre iubirea față de femei, dacă cineva știe pe o altă femeie, decât pe aceea care a intrat în casa sa cu învoiala zeilor și prin căsătorie consfințită, fie dobândită prin cumpărare sau în orice alt mod; și dacă legătura lui vine la cunoștința oricui, bărbat sau femeie, poate că vom

face doar o faptă de dreptate, despuindu-l printr-o lege, ca infam, de toată lauda publică, primindu-l întocmai ca în afară de stat. Aceasta este legea, fie că trebuie s-o privim numai așa ca pe una ori două, ce cred că trebuie promulgată relativ la plăcerile dragostei, și la toate felurile de legături legiuite ori nelegiuite, pe care dorința aceasta le prilejuiește între oameni.

MEGILLOS: Legea aceasta a ta, oaspete, îmi convine foarte bine; acum Clinias să-și spună și el părerea despre chestiunile acestea.

CLINIAS: Așa voi face, Megillos, când mi se va părea că a sosit momentul potrivit; acum însă să dăm voie oaspetelui să urmeze cu legile ce trebuie întocmite.

MEGILLOS: Bine.

ATENIANUL: Înaintând mereu, iată-ne ajunși aproape de 9
așezământul meselor comune, care în altă țară numai cu greu ar putea fi instituite, însă în Creta nimeni nu va crede că poate fi altfel. Dar în ce mod oare vom urma practica, de aici sau din Lacedemona? Ori poate este o a treia formă mai bună ca acestea două? Nu cred să fie greu a concepe o asemenea organizare, dar totdeodată cred că nu ne-ar fi de un prea mare folos așezământul acesta, fiind destul de bine orânduit în țara aceasta.

În legătură cu lucrurile acestea vine acum să explicăm modul cum se vor aduna cele necesare vieții. Celelalte cetăți au nevoie spre a trăi de o mulțime de lucruri, pe care le aduc din multe locuri; oricum, le trebuie un izvor îndoit decât ne trebuie nouă. Căci cea mai mare parte dintre greci își scot hrana lor și de pe mare și de pe uscat; pe când locuitorii noștri se vor aproviziona numai de pe pământul lor, ceea ce prescurtează mult opera legiuitorului, pentru că în modul acesta nu numai jumătate din legile trebuincioase în alte state, dar chiar un număr mai mic, și încă legi mai potrivite cu niște cetățeni tineri, îi este de ajuns spre a împlini acest scop. În adevăr, el este scutit de legile privitoare la corăbii, și la comerț, la hanuri, la vămi, la mine, la împrumuturi, la cămătă și altele nenumărate de felul acesta. Legiuitorul unei cetăți ca a noastră, trecând toate acestea cu vederea, se va mărgini să dea legi pentru plugari, pentru păstori, crescătorilor de albine, pentru păzitorii magaziilor, unde se pun aceste produse, și pentru îngrijitorii uneltelor; cu atât mai mult cu cât a reglementat din timp problemele cele mai însemnate, precum căsătoria, problema populației, educația și instrucția copiilor, și instituirea funcțiilor publice. Nu-i mai rămâne, prin urmare, decât a face legi privitoare la aceia care lucrează nemijlocit sau mijlocit pentru pregătirea hranei.

Să începem cu legile privitoare la agricultură. Iată întâia lege ce o promulgăm în numele lui Zeus al hotarelor. Nimeni să nu se atingă de hotarele care despart câmpul său de acela al vecinului său cetățean, sau de proprietatea străinului, al cărui pământ este așezat la frontiera statului; oricine să fie convins că o asemenea faptă înseamnă a mișca ceea ce trebuie să rămână nemișcat; și fiecare să fie hotărât să încerce mai degrabă de a prăvăli cea mai mare stâncă, decât a atinge cu mâna piatra cea mică sau hotarul, care arată limita dintre prietenie și vrăjmășie și pe care oricine s-a legat cu jurământ s-o lase la locul ei. Zeus, garantul drepturilor de cetățean și de străin, a fost martor al acestui jurământ. Nu-l poate irita cineva, fără a se expune la războaiele cele mai crude. Oricine se va supune legii acesteia nu va suferi niciodată relele pe care călcarea ei le aduce după sine; însă acela ce o va nesocoti va suferi o îndoită pedeapsă a cutezanței sale: cea dintâi și cea mai mare, din partea zeilor, cea de a doua, din partea legii. În adevăr, nimeni să nu se atingă nesilit de hotarul dintre el și vecinul său. Când cutează cineva să facă lucrul acesta, primul venit îl va denunța proprietarilor, care vor înainta plângerea lor judecătorilor. Dacă pârâtul se găsește vinovat, judecata va hotărî osânda sau amenda ce merită un om care lucrează pe ascuns sau pe față cu violență la o nouă împărțire a pământurilor. Apoi, deoarece multele conflicte între vecini, neînsemnate însă frecvente, provoacă vrăjmășii mari și fac vecinătatea supărătoare și nesuferită, orice vecin se va feri în tot chipul să nu pricinuiască vreo pagubă vecinului său, atât în celelalte interese, cât mai ales să fie cu luare-aminte a nu-i încălca ogorul arând. Căci nu e anevoie a dăuna pe altul, ci oricine o poate face; a face însă altuia bine, nu poate oricine. Astfel, cine trece hotarul vecinului și-i ară ogorul, să plătească amendă și totodată spre a-l vindeca de nerușinarea sa josnică să plătească păgubașului îndoitul daunei ce a suferit. Instrucția, judecata și executarea delictelor de acest fel le vor face magistrații ogoarelor (agronomi). Călcările de lege mai grave să le judece corpul celor doisprezece paznici, cum s-a spus mai sus. Delictele ordinare le vor judeca numai inspectorii.

Dacă unul aduce o pagubă altuia păscând vitele pe pământul lui, inspectorii să judece și să evalueze dauna. Și dacă cineva atrage la sine roiurile altuia, și cuprins de patima albinelor, lovind în vase de aramă, pune stăpânire pe roiuri, să plătească dauna. Și dacă arzându-și gunoiul, flăcările ar distruge din avutul vecinului, va plăti dauna, cât vor hotărî judecătorii. Așișderea, dacă unul plantând arbori nu a lăsat intervalul prescris de la

hotarele vecinului, vom urma legea veche suficientă în cazul acesta, căci un șef de stat sau un legiuitor nu trebuie să-și piardă vremea cu regulamente relative la amănunte. Se cuvine să ne slujim de aceste legi vechi promulgate de către legiuitorii[1] de mai înainte în cunoștință de obiectele lor. Astfel, există legi bune relative la ape, edictate de timp îndelungat pentru cultivatori. Pe acestea nu le vom mai înșirui în convorbirea noastră. Însă cine voiește să aducă apă pe locul său, s-o aducă astfel ca, pornindu-i începutul de la fântânile publice, să nu taie fântânile deschise ale vreunui particular și să o ducă pe unde îi va plăcea, evitând însă casele, templele, monumentele, fără să aducă vreo daună alta decât produce săparea apeductului. Dacă e lipsă de apă în vreun loc și dacă pământul absoarbe apele de ploaie, fără a le lăsa vreo scurgere, astfel că lipsește apa necesară de băut, săpând în pământul său până la stratul de argilă, dacă nu găsește apă nici la această adâncime, să ceară de la vecini, cât cere nevoia de a bea a celor din familia sa. Dar dacă nici vecinii n-au destulă nici pentru ei, se vor adresa agronomilor, care vor dispune ordinea după care fiecare se va duce în fiecare zi să facă provizie de apă la vecinii săi. Dacă cineva suferă vreo pagubă în câmpul său, sau la casa sa, din partea vecinului care locuiește mai la vale, fiindcă acesta nu voiește să lase apele de ploaie să se scurgă; sau dacă, din contră, vecinul din deal dăunează pe cel din vale, lăsând apele să se scurgă la întâmplare, și dacă de altfel ei nu se pot înțelege de bună voie, cel ce se crede păgubit să se adreseze astinomilor, dacă e în oraș, și agronomilor, dacă e la țară; și aceștia, după ce se vor duce la fața locului, vor orândui ce trebuie să facă fiecare parte. Cine nu va executa hotărârea dată, să fie calificat de vecin rău și invidios și condamnat să plătească păgubașului dublul daunei cauzate, pentru că nu a voit a se supune magistraților. Cu privire la fructe, folosința lor trebuie să fie comună tuturor în modul următor. Zeița grațioasă ne dăruiește două feluri de daruri: unul este strugurele ce nu se poate conserva; celălalt este strugurele făcut din natură să fie conservat[2]. Așadar să se hotărască cu privire la fructe legea următoare. Cine va gusta din fructele de câmp, fie struguri, fie smochine, mai înainte de timpul culesului, care cade o dată cu ivirea constelației Arcturului, va plăti o amendă de cincizeci de drahme,

[1] Vezi Plutarh, *Viața lui Solon.*

[2] Pasaj obscur. E vorba de strugurele ce se mănâncă proaspăt și de cel ce se păstrează ca vin?

consacrate lui Bachus. dacă câmpul este al său, de o mină, dacă e al vecinului și de două treimi dintr-o mină, dacă e vorba de orice alt câmp. Cu privire la strugurii altoiți și la smochinele altoite, cine vrea să culeagă din ele, dacă este pământul său, poate să ia cât vrea și cât crede de cuviință; dacă culege din pământul altuia fără încuviințarea sa, să fie pedepsit conform legii care interzice de a ne atinge de ceea ce n-am depus noi. Dacă vinovatul e sclav și dacă a cules câteva fructe de acestea dintr-o grădină, fără voia proprietarului, să i se dea tot atâtea lovituri câte boabe de strugure și câte smochine a luat. Metecul va avea drept să ia din aceste fructe plătindu-le. Cât despre străinul călător care trecând pe cale vrea să mănânce fructe va putea culege atât el, cât și un servitor, atâtea smochine altoite și struguri altoiți cât va vrea fără a-i plăti, ca dar al ospitalității. Dar legea să interzică de a împărți cu străinii fructele numite de câmp și celelalte de acest fel. Iar dacă unul din neștiință, fie el sau sclavul său, se va atinge de ele, sclavul să fie pedepsit cu lovituri, iar stăpânului să i se pună în vedere să nu culeagă din celelalte fructe de conservat, ci numai din strugurii ce nu sunt buni nici la uscat, nici pentru vin, și smochine ce nu se pot păstra. Din mere, pere, rodii și altele de acest fel să nu fie o rușine a lua pe ascuns; dar dacă cineva mai tânăr de treizeci de ani e prins în fapt, să fie arestat și bătut fără răni. Și nici omul liber să n-aibă drept a învinui pe cineva din cauza unei asemenea bătăi. Străinul va avea la aceste fructe același drept ca și la strugurii și smochinele altoite. Cetățeanul mai în etate de treizeci de ani, care va mânca din ele, fără a lua cu el, să se bucure de ele ca și străinul. Cel ce nu se supune legii să fie expus a i se interzice de a lua parte la concursul
11 virtuții, dacă cineva sesizează pe judecători pentru asemenea faptă a lui. Apa dintre toate lucrurile are cea mai mare influență asupra plantelor de grădină; ea se poate strica lesne, în vreme ce nici pământul, nici căldura, nici vânturile, care împreună cu apa contribuie la creșterea plantelor, nu se pot lesne corupe prin otrăvuri, nici abate, nici fura. Însă apa din cauza naturii sale poate fi supusă la aceste alterări; din cauza aceasta ea are nevoie de sprijinul legii. Astfel, iată ce propun: Oricine cu știință strică apa altuia, fie de izvor, sau apa strânsă, aruncând în ea niscaiva otrăvuri, ori o va abate prin șanțuri (canale), ori o va fura, va putea fi urmărit de către proprietarul păgubaș, care se va plânge astinomilor, având grijă să evalueze dauna. Pârâtul, dacă se va dovedi, va fi obligat la plata daunei și îndatorat să curețe izvorul sau bazinul, conform ordonanțelor prescrise de către interpreți,

după cerințele cazului și ale persoanelor. Cu privire la transportul diferitelor specii de mărfuri, oricine să aibă voie să transporte ale sale pe orice cale îi va plăcea, numai să nu aducă vreo pagubă cuiva sau să câștige de trei ori atât cât paguba adusă vecinului. Instrucția acestui fel de pricini o vor face magistrații, precum și a tuturor acelor cazuri de daune, pe care cineva cu știință și voință sau prin silnicie, ori fraudă, le va pricinui altuia, cu transportul mărfurilor sale, atât persoanei cât și bunurilor sale. Toate procesele de felul acesta vor fi de competența magistraților, care vor decide dacă dauna nu trece de trei mine; însă dacă ea este mai mare, păgubașul se adresează tribunalelor publice, ce vor decide relativ la nedreptatea ce i s-a făcut. Dacă însă se va părea că vreunul din magistrați dă o sentință nedreaptă la judecarea daunelor, să fie condamnat la dublu față de păgubaș; și în orice proces, în care cineva se crede nedreptățit, va putea apela la tribunalele publice contra sentinței magistraților.

Dar sunt nenumărate alte dispoziții de detaliu de luat, despre modul de împărțire a dreptății, despre natura acțiunilor, despre citații, despre martorii ce trebuie citați, dacă sunt de ajuns doi ori câți anume trebuie, și toate cele de felul acesta, care nu pot fi prevăzute de lege și nu sunt vrednice de un legiuitor bătrân ca mine. Astfel, alții mai tineri vor fi însărcinați cu grija aceasta; și luând legile noastre ca model, ei vor adapta regulamentele lor de detaliu la legile noastre, ce tratează obiecte mai însemnate; și instruiți prin practică și experiență, până ce toată opera lor legislativă va părea îndeajuns de organizată, vor sancționa-o neschimbată și obligatorie pentru totdeauna, conducându-se după ea spre cel mai mare bine al tuturor.

Relativ la ceilalți meseriași, trebuie să se rânduiască în modul următor: nici un cetățean și nici vreun om de casă al cetățeanului să nu se îndeletnicească cu meseriile. Cetățeanul are o ocupație, care cere de la el mult studiu și exercițiu: de a lucra la înființarea și păstrarea bunei ordini în stat; și aceasta nu este o muncă de care se poate cineva achita în mod ușuratic. Pe lângă aceasta, aproape nu există om care să reunească în el talentele necesare, spre a fi iscusit în două arte sau două meserii și nici să exercite pe una în mod destoinic el însuși, iar pe alta s-o dirijeze printr-un altul care o face pentru el. Conform principiului acestuia, să se promulge în statul nostru mai întâi următoarea dispoziție: nici un lucrător în fier să nu lucreze totdeodată în lemn; de asemenea, nici un lucrător în lemn să nu aibă sub el lucrători în fier, al căror lucru să-l conducă, neglijându-și propriul

său lucru, sub pretext că având un mare număr de sclavi, care lucrează după ordinele lui și pentru el, este firesc să le dea o mai mare luare-aminte, pentru că meseria lor îi aduce un câștig mai mare decât a sa proprie. Ci fiecare să aibă în stat numai o singură meserie, din care să-și scoată traiul. Astinomii vor veghea ca legea aceasta să fie ținută, și pe indigenul, care înclină mai mult la o meserie oarecare decât la grija virtuții, să-l pedepsească cu mustrare și ocări până ce îl vor aduce pe calea cea bună, îndreptat. Dacă un străin face două meserii deodată, să-l condamne la închisoare și la amenzi, chiar să-l alunge din cetate, și să-l silească a fi numai un om, iar nu mai mulți. Cât despre lefurile ce trebuie să li se plătească și despre luarea în primire a muncii lor, dacă cineva îi nedreptățește, ori dacă ei nedreptățesc pe alții, astinomii judecă până la valoarea de cincizeci de drahme; procesele mai mari însă să le judece tribunalele publice după lege.

Nimeni să nu plătească statului nici o dare pentru exportul sau importul mărfurilor sale. Să nu se importe, pentru orice nevoie ar fi, nici tămâie, nici vreuna din mirodeniile acestea străine ce se ard pe altarele zeilor, nici purpură și nici materii colorante, ce nu le produce țara, nici în fine vreo altă marfă străină, trebuitoare oricărei arte; de asemenea, să nu se exporte nici un articol ce trebuie să rămână în țară. Cu excepția celor cinci păzitori ai legilor mai bătrâni, cei doisprezece următori vor priveghea ca legea aceasta să se respecte și vor instrui infracțiunile.

Cât despre arme și celelalte instrumente necesare războiului, dacă este trebuință spre a le lucra, de a aduce lucrători de la străini, ori anumite materii lemnoase, oarecare metale, articole ce slujesc pentru legat, sau anumite animale folositoare pentru scopul acesta; generalii și comandanții cavaleriei vor avea toată puterea de a face să intre și să iasă, de a da și primi, în numele cetății, tot ce vor crede necesar; și păzitorii legilor vor face în această privință regulamentele cuvenite și complete.

În cetatea noastră și în tot teritoriul său, nimeni să nu facă negoț cu
12 aceste lucruri și nici cu altele, în scopul de a strânge avere. Însă distribuirea alimentelor și a celorlalte produse ale țării se va face, după părerea mea, în chip cuvenit, dacă se imită în această privință legea înființată în Creta. Căci trebuie ca toți să împartă toate produsele pământului în douăsprezece părți, și tot astfel să fie consumate; fiecare a douăsprezecea parte a acestei producții (naționale), fie grâu, fie orz sau orice altă speță de producție a fiecărui anotimp, precum și toate animalele de vânzare, ce se găsesc în

fiecare parte a teritoriului — să se împartă în trei părți: una pentru persoanele libere, alta pentru sclavii lor, a treia pentru meseriași și îndeobște pentru străini, atât aceia care locuiesc împreună cu băștinașii, lipsiți de hrana necesară, cât și aceia care vin când și când pentru interese de stat sau ale oricărui particular. Numai partea aceasta a treia a produselor necesare să se expună spre vânzare; iar din celelalte părți să nu se dea în mod obligatoriu nimic spre vânzare. Dar cum se vor împărți aceste produse în mod exact? Căci mai întâi este evident că noi facem porțiile unele egale, altele neegale.

CLINIAS: Cum așa?

ATENIANUL: E necesar ca produsele pământului, fiecare speță în parte, să fie mai bune într-un loc și mai proaste într-alt loc.

CLINIAS: Fără îndoială.

ATENIANUL: Ori, dintre cele trei părți, nu trebuie ca partea stăpânilor, ori a sclavilor, sau a străinilor să aibă mai mult una decât alta, ci împărțirea să fie egală, o egalitate de asemănare aceeași pentru toți; fiecare dintre cetățeni luând cele două părți să fie stăpân a le împărți sclavilor și celor liberi (ai familiei), dând fiecăruia ce va vrea și cât va vrea. Prisosul peste acestea să se împartă cu măsură și numărătoare astfel: făcându-se numărătoarea viețuitoarelor care își iau hrana din pământ, se va împărți restul între ele.

Se vor determina apoi locuințele ce fiecare trebuie să ocupe: dispoziția potrivită însă este aceasta: trebuie să fie douăsprezece sate, fiecare în centrul unei a douăsprezecea porțiuni a țării; în fiecare sat să se ridice în jurul pieții publice temple consacrate zeilor și geniilor însoțitoare ale zeilor, fie că magneții[1] au divinitățile lor băștinașe sau că adoră divinități păstrate în memoria bătrânilor. Acestor divinități se cuvine să le dea cultul, care li s-a dat și de către oamenii de altădată. Oricum în fiecare localitate vor fi temple închinate Hestiei, lui Zeus, Atenei și divinității care prezidează fiecare a douăsprezecea parte a teritoriului. În jurul acestor temple să fie niște edificii, într-o poziție foarte ridicată, spre a servi de adăpost cât mai întărit trupelor cât mai numeroase de gardă. Corpul meseriașilor se va împărți în treisprezece secțiuni, care vor fi împărțite în toată întinderea statului; astfel ca o secțiune să locuiască în oraș, unde ea va fi de asemenea

[1] Așa se numesc locuitorii coloniei întemeiată de Creta, și cărora Platon le dă legi. Vezi începutul cărții a IV-a.

împărțită în cele douăsprezece mahalale, iar celelalte să se așeze în satele dimprejur. În fiecare sat se vor așeza toate felurile de muncitori trebuincioși la plugărie. Va fi datoria agronomilor de a veghea la executarea orânduielilor acestora, a vedea ce număr și ce fel de muncitori trebuie fiecărui canton, și în ce loc trebuie plasați spre a fi cât mai puțin supărători și cât mai folositori plugarilor. Astinomii vor avea aceeași îndatorire cu privire la muncitorii care lucrează în oraș.

Inspecția pieții vor avea-o agronomii. După grija templelor, cu care sunt în special însărcinați, ei vor lua aminte în primul rând să nu se săvârșească nici o nedreptate la vânzarea sau cumpărarea lucrurilor necesare vieții; în al doilea rând ca buna ordine să fie ținută și să nu se nedreptățească unul pe altul; ei vor pedepsi pe vinovați. Cât privește mărfurile, vor examina mai întâi dacă referitor la acelea pe care cetățenii trebuie să le vândă străinilor, fiecare lucru se face conform dispoziției legii. Legea însă obligatorie pentru oricine să fie astfel: În ziua întâi a fiecărei luni, cetățenii vor trimite la piață, cu străini sau cu sclavi însărcinați de ei cu vânzarea mărfurilor lor, a douăsprezecea parte din grâul destinat străinilor; și aceștia vor cumpăra în ziua aceea pentru toată luna grâu și celelalte bucate de acest fel. În a douăsprezecea zi a lunii, cetățeanul va vinde și străinul va cumpăra provizia sa de lucruri lichide pentru toată luna. În a douăzeci și treia zi se va ține târgul de vite pe care unii le au de vândut și alții de cumpărat. În aceeași zi va fi târgul de vase și agricultorii vor scoate în vânzare diferite bunuri mobile și lucruri, precum piei, articole de îmbrăcăminte, fie țesături, fie pânzeturi sau alte articole de natura aceasta, ce străinii sunt nevoiți să le cumpere de la alții pentru folosința lor. Nimeni să nu vândă cetățenilor sau sclavilor lor, nici să nu cumpere de la ei aceste feluri de lucruri, precum nici făină de grâu sau de orz, și nici una din mărfurile necesare vieții. Însă străinii să aibă voie, în târgurile ce vor fi numai pentru ei, de a vinde meseriașilor și sclavilor lor grâu și vin cu amănuntul; se dă de obicei numele de comercianți acelora ce fac acest comerț. Măcelarii vor vinde de asemenea carnea în mici cantități străinilor, meseriașilor și lucrătorilor lor. În fiecare zi, oricare străin va putea cumpăra în cantități mari materiale de ars, de la acei ce sunt însărcinați cu această vânzare, și a le vinde din nou în cantitatea și timpul când va vrea.

Cât privește celelalte bunuri și mobile de care poate avea trebuință fiecine, ele se vor expune spre vânzare într-o piață comună, al cărei loc se va hotărî de către paznicii legii, în învoire cu agoranomii și astinomii, care

vor alege pentru aceasta locuri potrivite și vor fixa prețul mărfurilor. Acolo se va face schimbul banilor pe mărfuri și al mărfurilor pe bani, fără să fie îngăduit cuiva de a da marfa sa pe credit. Oricine o va fi dat astfel, bazându-se pe buna-credință a cumpărătorului, nu se va putea plânge, fie că i se plătește sau nu, pentru că nu se va înființa nici o acțiune în justiție pentru felul acesta de vânzări. Dacă cineva vinde sau cumpără ceva într-o cantitate mai mare și mai scump decât prevede legea, care a hotărât limita maximă și minimă a prețurilor de vânzare a mărfurilor, fără a da voie să se treacă peste ea, plusul se va trece în conturile păzitorilor legii, iar ce lipsește până la valoarea prețului just se va șterge.

Tot astfel va fi cu privire la străinii așezați în cetatea noastră, referitor la starea, ce o vor declara, a averii lor. Oricine vrea și poate să întemeieze o negustorie la noi în condițiile prescrise de lege, va fi liber să o facă. Condițiile acestea sunt: să aibă o meserie, să nu rămână mai mult de douăzeci de ani, începând din ziua când s-a înscris; spre a-l primi, nu se va cere de la el nimic altceva, decât să se poarte bine; nu va plăti nici o dare pentru orice ar vinde sau cumpăra; odată termenul expirat, să plece cu tot ce i-ar aparține. Dar dacă în răstimpul acesta de douăzeci de ani aduce din întâmplare vreun mare serviciu statului, și dacă speră să dobândească de la senat sau de la adunarea poporului, o amânare a termenului de plecare, ori chiar autorizarea de a rămâne tot restul vieții sale, el se va adresa cetății, și ceea ce va dobândi de la ea, i se va confirma. Relativ la copiii acestor străini domiciliați, dacă știu vreo meserie, se va socoti timpul reședinței lor, din momentul când vor împlini cincisprezece ani, și după douăzeci de ani, se vor duce să se așeze aiurea, unde vor crede de cuviință. Dacă cu toate acestea ei doresc să rămână mai mult timp la noi, trebuie să dobândească mai întâi încuviințarea aceasta. Mai înainte de a părăsi țara, se vor prezenta la magistrați, spre a șterge declarațiile scrise făcute de ei cu privire la bunurile lor.

CARTEA a IX-a

1 Ordinea naturală a legilor noastre cere să vorbim acum despre acțiunile în justiție care urmează după chestiunile dezbătute mai sus. Cât privește obiectele în jurul cărora se învârtesc aceste feluri de acțiuni, partea agriculturii și tot ce ține de ea s-a explicat mai sus. Dar n-am spus încă nimic despre materiile cele mai importante, nici n-am vorbit despre natura fiecărui delict în particular, despre pedepsele ce li se cuvin, și despre judecătorii competenți. Acestea trebuie să le tratăm acum.

CLINIAS: Adevărat.

ATENIANUL: Se pare, de la început, că a face legi despre materii ca acestea, pe care avem de gând să le facem, este o rușine pentru un stat care am zis că va fi bine constituit și în stare să cultive virtutea, mulțămită unei bune organizări. A presupune, deci, că într-o asemenea cetate se vor găsi oameni așa de răi, precum sunt cei mai nelegiuiți din celelalte state, astfel încât să fie nevoie ca legiuitorul să prevină și să oprească cu amenințări pe aceia, ce ar putea deveni astfel, și ca să facă legi spre a-i abate de la oarecare crime și spre a le fixa pedepsele, ca și cum ele (crimele) ar trebui să se săvârșească în fapt, este, cum am spus, o presupunere jignitoare în oarecare privințe. Dar pentru că noi nu suntem în situația vechilor legiuitori care, fiind ieșiți din sângele zeilor, făceau, după cum se povestește astăzi, legi pentru eroi, de asemenea fii ai zeilor, pe când noi nu suntem decât niște oameni și legile noastre se adresează unor vlăstare omenești; de aceea să nu ni se ia în nume de rău faptul că ne temem să nu se ivească printre noi oarecare oameni cu o fire neîmblânzită, pe care să nu poată să-i încovoaie

sau să-i înmoaie nimic și care, asemenea unor anumite semințe, ce se împotrivesc acțiunii focului, să fie de o tărie nesupusă de legile cele mai aspre. Tocmai în vederea unor asemenea oameni, cată să formulez, deși cu mare scârbă, legile următoare. Cea dintâi despre jefuirea templelor, dacă va fi cineva atât de cutezător să făptuiască crima aceasta. Negreșit, noi nu putem dori și nici nu ne așteptăm să fie lesne atins de boala aceasta vreun cetățean, dintre cei ce sunt bine educați; însă sclavii lor și străinii și sclavii străinilor dau multe lovituri de felul acesta. Totuși de teama slăbiciunii universale a firii omenești și în vederea mai ales a celor menționați mai sus, am de gând să înființez o lege relativă la sacrilegii și la toate faptele ce sunt greu de vindecat ori nevindecabile.

Însă, după cum am convenit mai sus, trebuie a pune în fruntea acestor legi un preludiu, cât mai scurt cu putință. S-ar da cuvântul cuiva să agrăiască și să îndemne totdeodată pe acela, pe care o dorință rea îl împinge să fure lucrurile sfinte, și-l ispitește ziua și-l deșteaptă noaptea, cu vorbele următoare: Omule de minune, răul ce te apucă acum, împingându-te să te duci la sacrilegiu, nu este omenesc și nici trimis de zei, ci este o furie ce atinge de obicei pe oameni din cauza unor păcate neispășite ale celor bătrâni, care furie turbură și atâță spre crime și trebuie înlăturată prin toate sforțările posibile. Află de la mine însă cum se poate înlătura. Când îți vine un asemenea gând, fă slujbe de ispășire, fă rugăciuni zeilor ce depărtează nenorocirile, alătură-te oamenilor cu deprinderi bune, ce-i cunoști, ascultă-i spunând, și spune și tu însuți, că oricine trebuie să facă fapte cinstite și să cultive toți dreptatea; însă fugi, fără să te uiți înapoi, de deprinderile celor răi. Și făcând acestea, sau boala ți se va ușura, sau dacă nu, privește moartea drept un bine și părăsește viața.

După ce am rostit preludiul acesta în auzul acelora ce plănuiesc acțiuni criminale, ce distrug viața civilă, oricine va asculta, trebuie să lăsăm legea să tacă relativ la el; însă cine se va împotrivi, îi vom zice cu voce tare în urma preludiului: Orice om, fie străin, fie sclav, care va fi prins furând un lucru sfânt, după ce i se va grava pe frunte și pe mâini întipărirea nelegiuirii sale, și după ce va primi atâtea lovituri câte vor crede judecătorii că i se cuvin, să fie alungat gol și trecut peste granițe. Pedeapsa aceasta poate îl va face mai bun și-l va însănătoși. Căci nici o pedeapsă dată conform legii nu este dată spre a cauza suferință, ci are drept scop unul din aceste două lucruri: ori face mai bun pe cel lovit de pedeapsă, sau îl împiedică să devină mai rău. Dacă însă vreun cetățean este descoperit că a săvârșit vreuna din

nelegiuirile cele mari și îngrozitoare contra zeilor, părinților sau contra statului, judecătorul, luând aminte la educația foarte bună ce a primit-o din copilărie, care cu toate acestea n-a fost în stare să-l abată de la cele mai mari crime, îl va considera ca bolnav incurabil; pedeapsa lui deci să fie moartea, răul cel mai mic. El va sluji de pildă altora, când vor vedea memoria lui insultată, și cadavrul său azvârlit departe de granițele statului. Copiii și adolescenții acestuia, dacă vor părăsi apucăturile părintelui, să li se dea cinste și glorie, pentru că au trecut bărbățește de la rău la bine.

Însă bunurile acestora nu trebuie să fie confiscate în folosul public, căci în statul nostru loturile trebuie să rămână totdeauna aceleași și egale. Astfel, când cineva va săvârși o infracțiune, ce necesită o amendă, dacă mai are ceva avere pe lângă pământul său și mobilele necesare, amenda se va plăti din prisosul acesta; dar nu se va merge mai departe. Păzitorii legilor vor consulta listele spre a vedea starea averii fiecăruia, și ei vor comunica judecătorului, pentru ca nimeni să nu fie despuiat de moștenirea sa, din lipsă de a putea plăti amenda. Dacă se judecă de fapt că trebuie a condamna pe cineva la o amendă mai mare decât veniturile sale, și dacă amicii săi nu se oferă a garanta pentru el și a plăti o parte din sumă spre a-l pune în libertate, el va fi ținut multă vreme în lanțuri în public și va mai suferi și alte ocări.

Nici un delict, de orice natură ar fi, să nu rămână nepedepsit și nimeni să nu poată scăpa de pedeapsă cu fuga; ci vinovații să fie condamnați sau la moarte, sau puși în fiare, sau la lovituri, sau a se ține așezați sau în picioare într-un loc de umilință, la intrarea locurilor sacre de pe frontieră, sau la amenzi bănești, care se vor încasa de la ei după regulile ce prescriserăm. Condamnarea la moarte va fi de competența păzitorilor legii, sau a unui tribunal alcătuit din magistrații cei mai buni ai anului precedent. Lăsăm în seama tinerilor legiuitori să orânduiască procedura apelului în justiție, a citațiilor și a celorlalte formalități. Dar este datoria noastră de a face legi despre forma judecății. Și astfel sentința să se dea public; toți judecătorii să se așeze după bătrânețe în rând, având în față pe reclamant și pe acuzat; cetățenii ce n-au treburi urgente să asiste cu zel și luare-aminte la aceste judecăți. Acuzatorul va vorbi mai întâi; acuzatul va răspunde. După ce vor vorbi și unul și celălalt, cel mai bătrân dintre judecători va începe a-i întreba, examinând astfel și mai temeinic tăria argumentelor lor. Toți ceilalți judecători vor face același lucru, după el, cerând de la fiecare parte deslușirile pe care le doresc relativ la cele ce s-au spus sau omis de a

se spune; acela ce nu va avea să propună nimic, va trece interogatoriul următorului. Din tot ceea ce se va fi afirmat, se va scrie numai ceea ce se va părea mai hotărâtor; și înscrisul, pecetluit și semnat de către toți judecătorii, va fi depus în templul Hestiei. A doua zi se vor aduna, vor urma procedura, făcând un nou interogatoriu, și vor subsemna și de astă dată documentul făcut. În fine, după ce am făcut același lucru în trei rânduri, unul după altul, și după ce vor culege îndeajuns dovezile și depozițiile, fiecare judecător, în momentul când își va da votul sacru, va lua pe Hestia de martoră că, întrucât atârnă de el, va judeca după dreptate și adevăr și astfel vor pune capăt procesului.

După crimele contra zeilor vin acelea contra statului. Oricine, spre a 3
ridica pe un cetățean la magistraturi, nesocotește legile, se face stăpân pe oraș cu ajutorul facțiunilor, întrebuințează silnicia în împlinirea planurilor sale și aprinde focul sedițiunii, trebuie socotit ca fiind cel mai primejdios vrăjmaș al statului. Trebuie a pune în al doilea loc, ca răutate, pe cetățeanul care, învestit cu vreuna din funcțiile principale, deși nu ia nici o parte la proiectele rele ale celui dintâi, fie că nu le cunoaște, sau că le cunoaște, nu voiește să răzbune patria sa în acest prilej. Astfel, orice om, numai să fie însuflețit de zelul interesului public, să denunțe magistraților și să târască în justiție pe acela pe care-l știe că voiește să pricinuiască turburări în guvernământ și să calce legile. Judecătorii acestei crime vor fi aceiași ca și pentru sacrilegiu; se va proceda la judecată după aceleași reguli; și vinovatul va fi condamnat la moarte cu majoritate de voturi. Într-un cuvânt, ocara și pedeapsa tatălui nu se va întinde până și asupra copiilor, decât dacă tatăl, bunicul și străbunicul cuiva au fost câteșitrei condamnați la moarte. În acest caz, statul le va ordona să se reîntoarcă în vechea lor patrie, dându-le voie să ducă cu ei avutul lor, cu excepția lotului de pământ dat de lege și mobilele anexate lui. Apoi în familiile în care se vor afla mai mulți băieți mai mari de zece ani, se vor alege prin sorți zece dintre acești băieți, pe care îi vor fi hotărât tații sau bunicii dinspre tată sau mamă; numele acelora cărora sorții le vor fi fost priincioși, se vor trimite la Delfi; și băiatul pe care-l va alege vocea zeului, se va așeza, în condiții mai bune, moștenitor al cetățenilor goniți.

CLINIAS: Foarte bine.

ATENIANUL: Printr-o a treia lege, aceiași judecători, vor da aceeași sentință de moarte contra acelora, ce vor fi acuzați la tribunalul lor de crimă de trădare. În același mod se va hotărî, de asemenea, dacă urmașii lor

trebuie să rămână în patrie, sau să plece din ea. Într-un cuvânt se va judeca după aceeași lege, trădătorul, sacrilegul și turburătorul bunei ordini în stat.

Cât privește pe hoț, nu va fi decât o aceeași lege și o aceeași pedeapsă pentru toate furturile mari și mici. Cine va fi dovedit de hoție, va restitui îndoitul a ceea ce a furat, dacă are destulă avere spre a plăti, neținând socoteală de partea sa de moștenire; dacă nu, va sta în lanțuri, până ce va satisface pe acela care l-a chemat în justiție sau până ce acesta îl va ierta. Oricine va fi condamnat pentru furt public, va fi de asemenea pus în lanțuri; dacă însă este iertat de către stat, ori dacă plătește dublul valorii furtului, să fie liberat din lanțuri.

CLINIAS: Prea bunule, cum înțelegi, când zici că nu trebuie să facem nici o deosebire între un furt mare și unul mic, nici a lua aminte dacă a fost sacru sau profan, precum nici la celelalte circumstanțe ale furtului cu totul deosebite unele de altele? Mi se pare că legiuitorul trebuie să distingă varietatea lor, pedepsindu-le cu pedepse neasemenea.

4 ATENIANUL: Prea bunule Clinias, desigur traversând oarecum în goană alergarea mea, m-ai oprit și mi-ai rechemat în spirit o reflecție făcută mai înainte în memoria mea, anume că toate legiuirile de până acum n-au fost niciodată bine prelucrate, lucru ce este locul să-l explic aici cu prilejul convorbirii noastre. Dar iarăși ce vrea să zică afirmația aceasta? M-am slujit de o imagine destul de potrivită, când am comparat pe aceia, care fac legi astăzi, cu niște sclavi care lecuiesc pe alți sclavi de bolile lor. Puteți să vă închipuiți lesne că dacă vreunul din medicii aceștia empirici, fără principii, neavând altă călăuză decât experiența, ar vedea pe adevăratul medic că stă de vorbă cu bolnavul său, de condiție liberă, ca și el, raționând împreună cu el aproape ca un filosof, și explicându-i pricina bolii, și noțiunile generale ale constituției corpului omenesc, n-ar putea să se oprească de a râde îndată cu hohote și de a rosti aceleași vorbe, ce le au în gură în împrejurările acestea cea mai mare parte dintre aceia ce se numesc medici. Smintitule, ar zice el, asta nu va să zică a vindeca pe un bolnav, ci a-i da lecții, ca și cum ar fi vorba de a face din el un medic, iar nu de a-i da sănătatea!

CLINIAS: Și ar fi oare așa departe de adevăr, dacă ar vorbi astfel?

ATENIANUL: Poate că da. Și dacă cineva ar afirma despre legi, așa cum procedăm noi acum, că legiuitorul face educație civică, dar nu legiferează, nu vi se pare că ar avea dreptate să vorbească așa?

CLINIAS: Poate că da.

ATENIANUL: Însă situația noastră de acum este mai norocoasă.

CLINIAS: Care?

ATENIANUL: Că nu ne silește nici o necesitate prezentă a face numaidecât legi, ci scopul nostru este de a căuta să descoperim ceea ce este mai bine și necesar pentru stat, și modul cum ar trebui împlinite acestea. Astfel, suntem liberi de a ne opri, dacă voim, la ceea ce este mai bine, ori de a ne ține numai de ceea ce este mai necesar. Este treaba noastră să vedem ce vom alege.

CLINIAS: Oaspete, alegerea ce ne-o propunem este ridicolă; în cazul acesta devenim asemenea acelor legiuitori, pe care o necesitate urgentă îi silește a întocmi îndată legile lor, pentru că a doua zi nu mai este timp. Cât despre noi, mulțămită lui Dumnezeu, asemenea constructorului care, într-o grămadă de pietre, alege pe acelea de care are nevoie, sau asemenea cu orice alt lucrător de la construcția unui oarecare edificiu, avem dreptul de a aduna grămadă materialele menite pentru edificiul legilor noastre, păstrându-ne răgazul de a face alegerea pe îndelete a lucrurilor ce ne trebuie. Să ne punem deci în momentul acesta în locul nu al acelora, ce construiesc în pripă, siliți de necesitate, ci al acelora, care în voie adună la îndemână o parte a materialelor, pe când pe cealaltă o întrebuințează. Astfel că putem, cu dreptate, privi legile noastre. pe unele ca înființate deja, iar altora că numai li s-au pregătit materia.

ATENIANUL: Ni se va da, o, Clinias, un mijloc mai potrivit cu natura, spre întocmirea legilor noastre; și acum să considerăm, te rog, și acest lucru, cu privire la legiuitori.

CLINIAS: Care lucru, rogu-te?

ATENIANUL: Mi se pare că există în state multe scrieri și, pe lângă scrieri, cuvântări atât ale multor autori, cât și ale multor legiuitori.

CLINIAS: Cum nu?

ATENIANUL: Trebuie oare să îndreptăm luarea noastră aminte spre celelalte scrieri, fie ale poeților, fie ale autorilor în proză, care au lăsat urmașilor povețe despre viață, și să nesocotim scrierile legiuitorilor? Sau mai degrabă să le consultăm mai cu seamă pe ale acestora?

CLINIAS: Cu mult mai mult pe acestea.

ATENIANUL: Și oare nu e datoria legiuitorului, singur între toți scriitorii, să ne dea povețe despre ce este frumos, bun, drept, de a ne învăța care sunt lucrurile care au calitatea aceasta și în ce mod trebuie să le punem în practică spre a duce o viață fericită?

CLINIAS: Cum de ar fi altfel?

ATENIANUL: Oare ar fi mai mare ocară pentru Homer, Tirteu și pentru ceilalți poeți, de a se fi înșelat în scrierile lor despre datoriile vieții omenești, decât pentru Licurg, Solon și ceilalți legiuitori, ce ne-au lăsat scrieri? Nu este oare drept ca, din contră, dintre toate scrierile ce se răsfoiesc, acelea ce se ocupă cu legile să treacă fără comparare drept cele mai frumoase și mai bune; iar celelalte comparate cu acestea, să se aprobe dacă se potrivesc cu ele, iar dacă se depărtează de ele, nu trebuie socotite ridicole? Și oare hotărî-vom că legiuitorul, scriind legile sale, trebuie să joace pe lângă cetățeni rolul unui tată și al unei mame plini de prudență și afecțiune față de copiii lor, sau pe acela al unui tiran, al unui stăpân, care poruncește, care amenință și crede că totul este gata când legea s-a scris și s-a afișat? Și acum să vedem dacă noi vom căta să ne însușim aceste sentimente compunând legile noastre, dându-ne toate silințele de a reuși, fie că putem sau nu, și hotărâți, porniți pe calea aceasta a îndura orice supărare ar putea să ni se întâmple; numai de-am ieși cu bine, și de-o vrea zeii, vom reuși.

5 CLINIAS: Laud vorbele tale; să facem precum zici.

ATENIANUL: Astfel trebuie să începem, după cum am și început a face, o discuție exactă relativă la natura sacrilegiului, a furtului și a celorlalte specii de crime; și nu trebuie să ni se ia în nume de rău că în cursul legislației noastre am decis unele chestiuni, pe când în privința altora stăm încă în cumpănă. Căci noi de-abia ne formăm în meseria de legiuitor, însă nu suntem până acum; poate că vom ajunge să fim într-o zi. Dacă voiți, vom urma metoda pe care o propun în cercetarea chestiunilor despre care este vorba.

CLINIAS: Da, desigur.

ATENIANUL: Așadar, să ne silim a cunoaște noțiunea de cinste și de justiție; să vedem în ce suntem de acord și în ce ne deosebim, noi care, dacă nu ne socotim mai iscusiți decât vulgul, cel puțin năzuim a-l întrece, și în ce puncte vulgul nu este de acord cu sine însuși.

CLINIAS: Ce deosebiri de păreri dintre noi ai în gând când vorbești astfel?

ATENIANUL: O să încerc să vă spun. Toți suntem aproape înțeleși a zice despre justiție îndeobște și despre persoanele, despre lucrurile și despre faptele juste, că toate acestea sunt frumoase, așa că dacă cineva ar susține că oamenii juști, chiar de ar fi diformi la corp, totuși, dacă nu se consideră

la ei nimic altceva decât sufletul lor foarte just, sunt foarte frumoși în privința aceasta. Nimeni, vorbind astfel, nu va părea că spune ceva absurd.

CLINIAS: Și n-ar avea dreptate?

ATENIANUL: Poate, dar să vedem. Dacă toate cele ce țin de justiție sunt frumoase, în numărul acestora se cuprind și suferințele noastre[1], aproape egale cu faptele[2] noastre.

CLINIAS: Cum nu?

ATENIANUL: O faptă care este justă, întru atât este părtașă la frumos, întru cât are ceva comun cu justiția.

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Și astfel chiar ceea ce suferim, întrucât este ceva just, dacă recunoaștem că în aceeași măsură este și frumos, nu afirmăm nimic contradictoriu.

CLINIAS: Adevărat.

ATENIANUL: Dar dacă în același moment când recunoaștem că un lucru, ce suferim, nu este frumos, justul va fi în dezacord cu frumosul, pentru că am afirmat că ceva just este lucru de ocară.

CLINIAS: În ce sens ai zis aceasta?

ATENIANUL: Nu este greu de înțeles, căci legile întocmite cu puțin înainte de noi, pare că lasă a se înțelege tocmai contrarul celor ce ziceam.

CLINIAS: Cum?

ATENIANUL: Noi decideam în legile acestea că sacrilegul și vrăjmașul legilor celor mai bine întocmite sunt pe drept pedepsiți cu moartea. Însă în momentul când ne pregăteam să edictăm numeroase legi asemănătoare, ne-am oprit, gândindu-ne că ele pricinuiesc nenumărate suferințe grele, care sunt totdeodată foarte drepte, dar și cele mai urâte suferințe cu putință. Ori în modul acesta nu socotim noi că uneori justul și frumosul sunt același lucru, iar alteori că sunt noțiuni cu totul opuse?

CLINIAS: Pare că da.

ATENIANUL: În modul acesta vulgul nu este de acord cu filosofia și afirmă că justul și frumosul sunt noțiuni foarte deosebite.

CLINIAS: Așa mi se pare și mie.

ATENIANUL: Acum să vedem și părerea noastră, cum este și dacă relativ la chestiunile acestea există vreo concordanță.

---

[1] Ceea ce suferim potrivit dreptății.

[2] Ceea ce facem potrivit dreptății.

CLINIAS: A cui și cu ce?

ATENIANUL: În spusele de mai înainte mi se pare că am lămurit lucrul acesta.

CLINIAS: Cum?

ATENIANUL: Și dacă n-am deslușit atunci, ascultați să vă spun acum.

CLINIAS: Ce?

ATENIANUL: Că toți oamenii răi sunt răi fără voia lor; dacă aceasta e adevărat, trebuie să urmeze o altă discuție de aci înainte.

CLINIAS: Anume care?

ATENIANUL: Nedreptul fiind rău, și omul rău este astfel fără voie; și pentru că de altfel ce se face fără de voie, nu poate fi în nici un chip ceva voluntar, urmează că oricine recunoaște că nedreptatea este involuntară, este silit a recunoaște că omul nedrept săvârșește fără de voie faptele nedrepte. Și aceasta trebuie s-o mărturisesc și eu acum, căci susțin că toți cei ce fac nedreptăți le fac fără de voie; deși sunt unii care, din spirit de dispută ori din ambiție, recunosc într-adevăr că oamenii nedrepți sunt astfel fără voia lor, însă zic că mulți sunt nedrepți cu voință. Aceasta e părerea lor, dar nu este a mea. Dacă m-ați întreba, tu, Clinias și tu, Megillos, cum se împacă spusele mele cu mine însumi, și dacă mi-ați zice: Oaspete, dacă lucrurile stau așa, ce ne povățuiești să facem relativ la legile ce vrem să înființăm în statul magneților? Mai edictăm legi sau nu? — Cum să nu? voi răspunde eu. — Dar, ați obiecta voi, vei deosebi oare nedreptățile în cele de bună voie și cele fără de voie, și oare vom prescrie pedepse mai mari pentru infracțiunile și nedreptățile cu voință, și pedepse mai mici pentru cele fără de voie? Ori vom prevedea pedepse egale pentru toate, în presupunerea că nu există nici un fel de infracțiune de bună voie.

CLINIAS: Oaspete, drept vorbești; însă ce trebuie să facem, după cuvintele acestea ale tale?

ATENIANUL: Întrebarea e la locul ei. Iată acum ce trebuie să facem.

CLINIAS: Ce?

6 ATENIANUL: Să ne amintim că în discuțiile de mai sus am observat bine că este o mare confuzie și controversă în ideile noastre. Reținând faptul acesta, să ne întrebăm iarăși pe noi înșine: Oare, dacă n-am da nici o dezlegare controversei acesteia, și n-am face nici o distincție în care să se arate prin ce se deosebesc cazurile acestea între ele, care totuși în toate statele și de către toți legiuitorii, ce au existat vreodată, au fost clasificate

în două specii de nedreptăți, unele cu voință, altele fără de voie, distincție consfințită în legile lor; dacă, repet, cuvântarea rostită de mine adineaori ar fi exprimată numai în conținutul ei, fără a da nici o deslușire, ca și cum ar fi pronunțată de gura unui zeu; și dacă n-ar da nici un argument prin care să probeze adevărul celor afirmate, ci ar impune legi oarecum contrare (legilor celorlalți legiuitori)?... Dar aceasta nu se poate; și mai înainte de a decreta legi, trebuie să arătăm că delictele sunt de două feluri și că se deosebesc astfel între ele, pentru ca atunci când se impune o pedeapsă unei oarecare infracțiuni, să poată oricine urmări temeiul sancțiunii noastre, și să poată judeca întrucâtva ce este hotărât cu rost și ce este mai cu puțin rost.

CLINIAS: Oaspete, aprob ceea ce zici. Căci din două lucruri trebuie să facem unul: sau nu trebuie să zicem că toate nedreptățile sunt involuntare, sau trebuie să dovedim că avem dreptate de a susține aceasta.

ATENIANUL: Din aceste două alternative, nu pot să urmez pe cea dintâi, hotărându-mă a nu spune ceea ce cred că este adevărat, tăcere care nu este nici îngăduită și nici cuvenită. Trebuie deci să încerc a deslușI în ce alt mod se deosebesc și în ce mod există două feluri de delicte, dacă nu în sensul că unele sunt voluntare, și altele involuntare.

CLINIAS: Desigur, oaspete; cât ne privește, noi nu găsim altă deosebire.

ATENIANUL: O să vedem îndată. Știm cu toții că în legăturile de comerț și ale vieții au loc multe daune ale cetățenilor între ei, și printre ele unele sunt cu voință, iar altele fără de voie.

CLINIAS: Fără îndoială.

ATENIANUL: Și să nu zică cineva, care ia aceste daune drept nedreptăți, că și în ele au loc două feluri de nedreptăți, unele voluntare, altele involuntare; daunele involuntare nefiind mai mici, nici ca număr, nici calitativ, decât cele voluntare. Dar vedeți, vă rog, dacă ce spun eu este cu temei sau nu. Căci eu nu admit, o, Clinias și Megillos, că dacă unul aduce cuiva o daună nu cu voință, ci fără de voie, săvârșește o nedreptate, ci o faptă involuntară, și în sensul acesta voi alcătui legea, sancționând-o ca pe o nedreptate involuntară, dar nici nu voi califica de nedreptate o asemenea daună, fie că se aduce în paguba cuiva o daună mai mică sau una mai mare. Ba încă, vom zice, dacă părerea mea precumpănește, că adesea autorul unui serviciu făcut prin mijloace necinstite este vinovat de nedreptate. În adevăr, prieteni, nu faptul că cineva dă cuiva ceva, sau din contră îi sustrage ceva, trebuie să se numească pur și simplu drept sau nedrept; ci legiuitorul trebuie

să examineze dacă gândul aceluia care face bine sau rău altuia este drept și just, și să privească aceste două elemente, nedreptatea și dauna, și pe cel lovit de daună trebuie să-l despăgubească prin legile salc, cât îi stă în putere, dându-i înapoi ce a pierdut, reîntregind ce a fost dărâmat de către cineva, despăgubind cu daruri și făcând ispășiri pentru ce a fost ucis, însănătoșind ce a fost rănit, într-un cuvânt trebuie să încerce prin legile sale să schimbe orice daună din vrăjmășie în amiciție între făptuitori și păgubași.

CLINIAS: Foarte bine, în privința aceasta.

ATENIANUL: Și iarăși daunele nedrepte și chiar profiturile, când cineva aduce cuiva un câștig prin mijloace necinstite, faptele acestea, cele ce sunt de lecuit, să se vindece ca niște boli ale sufletului; metoda vindecării însă trebuie să fie următoarea.

CLINIAS: Care?

ATENIANUL: Că orice nedreptate va fi săvârșit cineva, mare sau mică, legea să-l învețe și îndeobște să-l oblige, ca în viitor sau să nu mai cuteze niciodată a nedreptăți cu voință, sau oricum mult mai rar, pe lângă despăgubirea daunei. În orice mod ar lucra cineva, pentru a insufla oamenilor scârba de nedreptate și a-i face să iubească natura dreptății, sau cel puțin să n-o urască, fie că ar întrebuința faptele sau vorbele, plăcerile sau durerile, onoarea sau ocara, amenzile bănești sau recompensele, acesta este numai obiectul legilor celor mai frumoase. Dar dacă legiuitorul constată că bolnavul este de nelecuit, ce lege, ce pedeapsă va edicta el contra lui? Oare legiuitorul — înțelegând că nu este de nici un folos nimănui și nici lor înșiși ca ei să continue viața, și că ei au prilej să aducă o dublă utilitate celorlalți, dacă părăsesc viața, fiindcă pe de o parte slujesc de exemplu celorlalți, să nu nedreptățească, și pe de alta curăță statul de oameni răi — nu trebuie să decreteze contra lor pedeapsa cu moartea, răzbunătoarea păcatelor? În alte cazuri însă să nu se slujească de leacul acesta.

CLINIAS: Cele ce spuseși mi se par foarte judicioase, însă dorim să auzim și mai deslușit: ce diferență faci între nedreptate și daună, precum și care sunt voluntare și care involuntare.

7 ATENIANUL: Trebuie să încerc a face precum cereți. Evident că în convorbirile voastre despre suflet, voi ziceți, și auziți pe alții zicând, că se află în suflet ceva care se numește mânie, o patimă sau o parte din patima

lui; patimă pornită spre sfadă și greu de potolit; ea răstoarnă cu puterea ei nechibzuită multe lucruri bune.

CLINIAS: Așa e.

ATENIANUL: Și mai recunoaștem în suflet plăcerea, care este deosebită de mânie și care dominându-l cu o putere contrară mâniei îl ispitește prin oarecare înșelăciune silnică a săvârși orice poftește voința ei.

CLINIAS: Foarte adevărat.

ATENIANUL: Socotind neștiința drept a treia pricină a păcatelor noastre, nu te vei înșela. Dar va fi mai bine ca legiuitorul să deosebească două feluri de neștiință, una simplă pe care o va privi ca pricina infracțiunilor ușoare, cealaltă dublă, când cineva săvârșește greșeli, nu numai îmbibat de neștiință, dar și dintr-o oarecare semeție de știință, ca și cum ar cunoaște temeinic, ceea ce nu știe câtuși de puțin. El va atribui acestor trei cauze, când sunt însoțite de forță și putere, crimele cele mari și neomenoase, iar când sunt însoțite de slăbiciune, fie copilărească, fie bătrânească, greșelile acestea le va considera tot infracțiuni, și va sancționa legi tot ca pentru niște delincvenți, însă sancțiunile acestora vor fi cât mai blânde și însoțite de cât mai multă indulgență.

CLINIAS: Așa e drept.

ATENIANUL: Aproape toți zicem despre oameni, că unul e stăpân pe poftele și mânia sa, și că un altul se lasă biruit de ele; și așa este.

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Însă n-am auzit niciodată spunându-se că unul e stăpân pe ignoranța sa, iar altul nu.

CLINIAS: Foarte adevărat.

ATENIANUL: Acum sunt în stare să-ți deslușesc clar și fără ocoluri ce înțeleg prin dreptate și nedreptate. Numesc nedreptate tirania ce o exercită asupra sufletului mânia, temerea, poftele, mâhnirea și celelalte patimi, fie că păgubesc altora sau nu; și zic că trebuie să se numească dreaptă orice faptă săvârșită potrivit cu ideea ce avem despre bine, ori și la ce obiect statele sau particularii ar alipi ideea de bine, când ideea aceasta stăpânește cu totul pe cineva și-l călăuzește și chiar dacă acesta ar păbubi cuiva; iarăși trebuie numite drepte toate faptele și serviciile aduse conform cu această idee, atât fapte izolate, cât și totalitatea lor dintr-o întreagă viață omenească. Însă mulți consideră dauna pricinuită de bună credință, ca o nedreptate involuntară. Dar nu este locul aici pentru o discuție de cuvinte. Și pentru că am arătat că există trei principii ale greșelilor noastre, acestea

trebuie să le reținem mai cu deosebire în memoria noastră. Primul principiu este durerea, căreia i-am dat numele de mânie și teamă.

CLINIAS: Desigur.

ATENIANUL: Al doilea este pofta de plăcere și celelalte dorințe. Al treilea este confuzia speranțelor și a judecății adevărate despre supremul bine. Principiul acesta se subdivide în alte două, ceea ce face cinci specii, pentru care trebuie să facem legi deosebite, reducându-le la două clase.

CLINIAS: Care anume?

ATENIANUL: Una a infracțiunilor ce se săvârșesc pe căi văzute și silnice, cealaltă, a celor săvârșite pe ascuns, la întuneric și cu viclenie; și atunci legile, dacă sunt orânduite așa cum ar trebui să fie, cată să fie cât mai aspre.

CLINIAS: Drept este, desigur.

8 ATENIANUL: Acum să ne întoarcem de unde am plecat la digresiunea de mai sus, și să reluăm orânduirea legilor. Pe cât mi-aduc aminte, ajunsesem la acei ce jefuiesc templele zeilor, la trădători, și la aceia care, voind să desființeze legile, se căznesc să răstoarne guvernământul stabilit. Ori poate că cineva dintre aceștia să săvârșească vreuna din crimele acestea, cuprins de nebunie sau de o altă boală, ori împins de o bătrânețe prea înaintată, sau dintr-o slăbiciune copilărească, care nu judecă mai departe. Dacă judecătorii aleși spre a decide despre crimele acestea vor stabili, din declarația vinovatului, sau apărătorului său, că s-a călcat legea într-una din stările acestea anormale, să condamne numai la plata daunei pricinuite și să-i ierte toate celelalte pedepse. Exceptez cazul de omucidere, când vinovatul are mâinile pătate de sânge; atunci să se așeze într-altă țară și loc și să rămână exilat acolo un an. Cel reîntors înainte de termenul fixat de lege, sau cel ce în general reintră în patria sa, să fie deținut doi ani în închisoare publică de către păzitorii legilor și apoi liberat.

Însă, fiindcă am început a legifera despre omucidere, să încercăm a face legi despre toate felurile de omoruri, și mai întâi să vorbim despre omorul cu silnicie și fără voință. Dacă cineva fără voie în luptele și concursurile publice omoară pe un amic, sau imediat, sau îi provoacă moartea ulterioară din cauza rănilor făcute; și dacă aceeași nenorocire i se întâmplă în război sau în exercițiile militare, care se fac din ordinul magistraților, fără arme sau cu arme, spre a înfățișa mai bine ce se petrece într-un război adevărat — să fie declarat nevinovat, conform poruncii oracolului de la Delfi relativ la aceste feluri de accidente. Legea declară de

asemenea nevinovat pe orice medic, când, fără vina sa, bolnavul moare în mâinile sale.

Acel ce omoară fără voință un om cu mâna sa, fie că nu s-a slujit decât de membrele sale, sau că s-a slujit de un instrument, de o armă oarecare, sau că i-a dat o băutură sau o mâncare oarecare, fie prin frig sau prin căldură, fie luându-i respirația, fie, într-un cuvânt, prin mijlocul corpului său sau al unui corp străin, să fie în principiu considerat ca omorâtor și să fie pedepsit în modul următor: Dacă a ucis sclavul altuia, crezând că e al său, vinovatul să despăgubească pe stăpânul acestui sclav; dacă refuză, să plătească îndoitul prețului sclavului, a cărui evaluare o fac judecătorii. Ispășirile ce vor face vor fi mai mari și mai multe decât acelea prescrise acelora ce au ucis la jocurile publice. Va fi atribuția interpreților aleși de zei să orânduiască aceste expiațiuni. Dacă sclavul ucis este al său propriu, vinovatul este scutit de orice pedeapsă, numai trebuie să se purifice.

Cine a ucis fără voie o persoană liberă va fi supus la aceleași penitențe ca și omorâtorul unui sclav. Pe lângă aceasta, să se ferească a nesocoti o tradiție foarte veche. Se zice că acela ce a pierdut viața printr-o moarte violentă, după ce a trăit ca om liber, păstrează vrăjmășie câtva timp împotriva omorâtorului său; că accidentul violent, ce l-a suferit, îl umple de teamă și de groază, și văzând pe autorul morții sale că duce aceeași viață și vede acelcași persoane ca și mai înainte, mortul îl sperie la rândul său și se căznește în tot chipul să-l chinuiască cu aceeași turburare, de care este el însuși frământat, chemând în scopul acesta în ajutorul său memoria și conștiința vinovatului. De aceea ucigașul trebuie să cedeze mortului, ce-l urmărește, exilându-se de bunăvoie pe timp de un an din patria sa și din locurile pe unde umbla. Dacă a ucis un străin, el va fi alungat tot pe atâta timp din țara străinului. Dacă se supune de bună voie legii acesteia, ruda cea mai apropiată a mortului, ce va avea privirea ațintită la tot ce se petrece, se va călăuzi după regulile moderației, iertându-i crima și împăcându-se cu el. Dar dacă vinovatul refuză să asculte, dacă cutează să jertfească în temple cu mâinile pătate de sânge, dacă nu vrea să stea exilat departe de patrie pe timpul prescris, aceeași rudă îl va acuza de omor în justiție; și dacă omorul este dovedit, să se pedepsească îndoit. Și dacă ruda cea mai apropiată nu urmărește omorul, ea se va păta însăși de crimă, mortul va îndrepta asupra ei ura sa și oricine poate să cheme în judecată pe această rudă și s-o silească, prin lege, a se exila pe cinci ani din patria sa.

Dacă un străin omoară fără voie pe un străin dintre cei ce se află în cetate, va fi liber să urmărească oricine pe vinovat în virtutea acelorași legi; și dacă el însuși este metec[1], să fie exilat pe un an; dacă e simplu străin, oricine ar fi acela, pe care l-a ucis, străin cu sau fără domiciliu la noi, sau cetățean, pe lângă expiațiunile obișnuite, să fie pentru totdeauna alungat de pe teritoriul statului. Dacă s-ar reîntoarce, fără încuviințarea legii, păzitorii legilor îl vor condamna la moarte, și avutul său, dacă are, să se dea celei mai apropiate rude a mortului. Dar dacă reîntoarcerea sa este silită, ca atunci când furtuna l-ar azvârli pe pământul țării, el va ridica un cort pe țărm, așa ca să aibă picioarele în apă, și astfel va aștepta ocazia de a se reîmbarca. Dacă ar fi adus cu forța pe pământul patriei, cel dintâi magistrat, în mâinile căruia va cădea, îl va pune în libertate și-l va îndepărta, fără să-i facă rău, dincolo de hotarele statului. Dacă cineva omoară cu mâna sa o persoană liberă, și dacă omorul a fost săvârșit din mânie, este bine să se facă aici o distincție. Căci se face ceva din mânie când făptuitorul, deodată și fără premeditația crimei, fiind înfierbântat, ucide pe loc pe cineva, iar pe urmă îi pare rău de urmările faptei; de asemenea, din mânie lucrează cineva când, în urma unor insulte prin vorbe sau fapte, urmărește gândul de a se răzbuna, și când la câtva timp în urmă omoară pe cineva, cu precugetare; fără să-i pară rău de faptă. Astfel trebuie să statornicim două feluri de omoruri, care și unul și altul au ca principiu ura. Amândouă se pot privi ca săvârșite printr-o violență mijlocie, între crima cu voință și cea fără voință, și care și una și alta sunt imaginile acestora din urmă. Cel ce își păstrează mânia și nu se răzbună pe loc, ci așteaptă conștient un prilej, are multă asemănare cu omorâtorul cu voință; din contră, cel ce se lasă fără frâu în voia mâniei, fără precugetare, se aseamănă cu omorâtorul fără de voie, însă acesta nu este cu totul involuntar, ci numai o imagine a celui involuntar. Astfel omorurile săvârșite din mânie sunt greu de definit, dacă legea trebuie să le declare ca voluntare, sau pe unele ca fără de voie. Cel mai bun procedeu și cel mai adevărat este a le socoti ca pe niște imagini și de a face din ele două categorii, una cu precugetare, alta fără precugetare. Celor care au săvârșit omorul cu precugetare și totdeodată la mânie, să li se hotărască pedepse mai grele, iar celor fără precugetare și subit, pedepse mai ușoare. În adevăr, e drept să se pedepsească mai aspru ceea ce se aseamănă cu un

[1] Străin cu drept de a domicilia într-un stat grec.

rău mai mare, iar răului mai mic să i se dea o pedeapsă mai mică. Astfel trebuie să hotărâm în legile noastre.

CLINIAS: Fără îndoială.

ATENIANUL: Reîntorcându-ne din nou, să zicem: dacă cineva 9
omoară cu mâna sa pe un om liber, dacă faptul este calificat ca fără precugetare și la o mânie oarecare, să sufere aceleași pedepse ca și acela care a omorât fără mânie; și pe lângă aceasta să fie exilat în mod necesar pe timp de doi ani, să aibă vreme să-și potolească mânia; iar cel care a omorât la mânie, însă cu precugetare, să sufere aceleași pedepse, ca și cel de mai sus, însă exilul său să fie de trei ani, precum al celuilalt, de doi ani, din cauza greutății mâniei sale, să fie lovit de o pedeapsă mai îndelungată. Despre reîntoarcerea exilaților se hotărăsc următoarele: Este greu, negreșit, să obținem în materia aceasta proporționalitatea cerută, pentru că, uneori, o speță pusă de lege în clasa cea mai gravă trebuie pusă în clasa cea mai ușoară și o speță din clasa cea mai ușoară trebuie pusă în clasa cea mai gravă; și pentru că în aceeași clasă din doi omorâtori, unul lucrează cu mai multă, altul cu mai puțină brutalitate. Totuși de cele mai multe ori faptele se petrec cum le-am orânduit noi. Păzitorii legilor sunt obligați să instruiască toate aceste crime.

Când va expira termenul exilului cutărui ori cutărui exilat, judecătorii acelor crime vor trimite doisprezece dintre ei la hotarele țării, care în timpul acesta se vor informa despre purtarea celor trimiși în exil, și vor decide dacă trebuie iertați și reabilitați; aceștia trebuie să se supună sentinței acestor judecători. Dacă în urmă vreunul din ei, orbit de mânie, va săvârși aceeași crimă, să fie exilat pentru totdeauna; și dacă reintră în patrie, să fie pedepsit ca și străinul reîntors. Cine însă omoară pe sclavul său, să se purifice, dacă ucide unul străin la mânie, să plătească posesorului lui îndoitul daunei. Orice omorâtor, care nu se supune legii, ci care, pe lângă că nu s-a purificat, a mai spurcat și forul și concursurile și celelalte locuri sacre cu prezența sa, poate să fie chemat în judecată de către oricine, atât el, cât și ruda cea mai apropiată a ucisului, care l-a tolerat. Și unul și celălalt să fie condamnați la îndoitul amenzii și pedepselor, iar amenda s-o ia, potrivit legii, acel ce acuză.

Dacă un sclav, într-o mișcare de mânie, ucide pe stăpânul său, rudele mortului pot să-l ucidă în modul în care vor vrea; numai să nu-l lase în viață, dacă vor să fie scutiți de orice ispășire. Dacă un sclav omoară oricare altă persoană liberă, în stare de mânie, stăpânii lui îl vor preda rudelor

mortului, și aceștia să fie ținuți să-l omoare în modul care le va plăcea. Dacă însă un tată sau o mamă — ceea ce poate să aibă loc, însă rareori — omoară pe fiul sau fiica sa cu lovituri sau în alt mod violent, să facă aceleași penitențe ca și ceilalți omorâtori și să fie exilați pe trei ani. La reîntoarcerea omorâtorilor, bărbatul să se despartă de femeia sa și femeia de bărbatul său, să nu mai facă niciodată împreună copii și să nu mai locuiască împreună cu aceia cărora le-a ucis un fiu sau un frate și nici să ia parte la aceleași sacrificii. Cine însă se poartă în situațiile acestea ca un nelegiuit să fie acuzat de impietate de către oricine.

Bărbatul ce ucide la mânie pe femeia unită prin căsătorie cu el, sau femeia care ucide la fel pe soțul său, să facă aceleași curățiri și să fie exilați timp de trei ani. Vinovatul reîntors să nu mai aibă vreodată sacrificii comune, nici aceeași masă cu copiii săi; părintele sau fiul, nesupus legii în privința aceasta, poate să fie acuzat de impietate de către oricine.

Dacă un frate omoară la mânie pe frate-său sau pe soră-sa, ori dacă sora omoară pe fratele sau pe sora sa, să facă aceleași curățiri și să sufere același exil ca și părinții ce-și ucid copiii. Aceleași pedepse să sufere și aceia care vor lipsi pe frați de frații lor și pe părinți de copiii lor. Omorâtorul însă să nu aibă niciodată locuință comună cu aceștia pe care i-a lipsit de un frate, nici cu părinții pe care i-a lipsit de un copil, și nici masă comună să n-aibă cu ei. Și dacă cineva nu ține legea respectivă, ce am menționat-o deja, să fie învinovățit de nelegiuire și pasibil de pedeapsă. Dacă cineva ajunge atât de nestăpân în mânia sa contra părinților, că împins de furie cutează să omoare pe părinte, dacă mortul înainte de moarte îl iartă cu voință, de omorul său, după ce se va curăți ca pentru un omor fără de voie, și după ce va suferi celelalte pedepse prescrise pentru speța aceasta, să fie nevinovat. Însă dacă părintele nu-l iartă, să fie urmărit conform multelor legi ce pedepsesc fapta aceasta. În adevăr, accla care ridică viața aceluia ce i-a dat-o, atrage asupra capului său toate pedepsele pe care le poate merita cineva, atât din cauza violenței, cât și a nelegiuirii sau a sacrilegiului săvârșit; astfel că, dacă ar fi cu putință de a ucide de mai multe ori pe copilul care la mânie a ucis pe tatăl sau pe mama sa, dreptatea ar cere să fie supus mai multor morți. Și în adevăr, în care alt mod legea ar putea să pedepsească îndeajuns pe acela, căruia legile nu-i dau voie să omoare pe tată-său sau pe mamă-sa, chiar în cazul când el n-ar putea să-și scape viața dc loviturile lor, decât cu primejdia vieții lor și căruia îi impun datoria de a răbda mai degrabă orice, decât să ajungă la extremitatea aceasta față de

aceia, mulțumită cărora el vede lumina? Astfel, oricine omoară la mânie pe tată-său ori pe mamă-sa, să se pedepsească cu moartea.

Dacă într-o încăierare cu prilejul unei răzvrătiri, sau în ·vreo împrejurare asemănătoare, fratele ucide pe frate-său, după ce a fost lovit întâi și în apărare legitimă, să fie nevinovat, ca și cum ar fi ucis un vrăjmaș. Aceeași sancțiune și dacă un cetățean sau un străin omoară într-o situație asemănătoare pe un cetățean sau pe un străin. Și tot așa, dacă un cetățean omoară pe un străin, sau când un străin omoară pe un cetățean sau când un sclav ucide pe un alt sclav, în aceleași împrejurări. Dar dacă un sclav omoară o persoană liberă apărându-se contra ei, va suferi aceleași sancțiuni ale legii, ca și ucigașul de părinți. Și ceea ce am spus cu privire la cazul când părintele iartă pe fiu-său de omorul săvârșit contra sa, are loc de asemenea în toate cazurile precedente, dacă acela ce este ucis iartă înainte de a muri pe ucigașul său, oricine ar fi unul și celălalt. Omorul se consideră atunci ca fără de voie; și pe lângă penitențele prescrise, vinovatul să părăsească, conform legii, țara pe timp de un an. Legile acestea relative la omorurile săvârșite cu violență, însă fără precugetare și la mânie, mi se par complete.

După acestea, trebuie să legiferăm omorurile cu voință, din plină răutate și cu precugetare, la care cineva se lasă împins de tirania poftelor, a dorințelor și a invidiei.

CLINIAS: Bine zici.

ATENIANUL: Și mai întâi să precizăm cât mai bine toate cazurile 10
câte sunt. Puterea cea mai mare o are lăcomia, când pune stăpânire pe un suflet sălbăticit din pricina poftelor. Aceasta este îndeobște starea acelora, ce sunt stăpâniți de o dragoste foarte mare și foarte puternică de avere care produce în inima omului o mulțime de dorințe nesățioase și nelimitate, izvorâte din caracterul lor și dintr-o rea educație. Cauza însă a relei educații se datorește faptului că grecii și barbarii dau o însemnătate prea mare averilor. Căci punându-le înaintea celorlalte bunuri, când ele, de fapt, vin în al treilea rând, ei degradează atât pe urmașii lor, cât și pe ei înșiși. Nimic n-ar fi mai frumos și mai folositor tuturor statelor, decât de a deslușì tuturor adevărul acesta relativ la avuții, anume că ele sunt făcute pentru corp, și corpul în vederea sufletului; și că prin urmare trebuie socotite pe a treia treaptă, după calitățile corpului și acelea ale sufletului. Și o asemenea convingere ne poate învăța că cel ce va să fie fericit nu trebuie să năzuiască numai să fie bogat, ci să devină bogat prin mijloace cinstite și în mod

cumpătat. Atunci nu s-ar mai săvârși în societate astfel de omoruri ce se ispășesc numai prin alte omoruri. Dar astăzi lăcomia este, după cum am zis la începutul enumerației noastre, pricina cea mai însemnată a omuciderilor voluntare, chiar celor mai grave. A doua pricină este ambiția, care produce, în sufletul pe care-l stăpânește, invidia, patimă supărătoare în primul rând pentru acela ce o încearcă și apoi pentru toți cetățenii cei mai buni dintr-un stat. A treia pricină a unui mare număr de omoruri sunt temerile acelea ale lașului și ale omului nedrept în momentul când săvârșește sau după ce el a săvârșit oarecare fapte, pe care ar vrea să nu le știe nimeni că se fac sau că s-au făcut; de unde urmează că el se scapă, prin omorul lor, de aceia care le-ar putea descoperi.

Cele spuse până aici să fie socotite ca preludiu al legilor în materia aceasta. Este locul de a adăuga la acestea învățătura ce se dă acelora care se inițiază în mistere, căreia ei îi dau mult crezământ, anume că în iad sunt chinuri grele impuse unor asemenea omoruri; că vinovatul, când începe o viață nouă, în mod necesar va suferi pedeapsa de drept natural, anume că fiecare are să sufere, întocmai ce a făcut altora, și că are să i se ia viața prin același fel de moarte, de mâna altuia.

Dacă cineva se pătrunde de preludiul acesta și de teama unei asemenea pedepse, nu va mai fi nevoie să se pronunțe legea ce urmează, pe care o
11 legiferăm numai pentru cel ce nu ascultă învățătura noastră. Oricine va omorî cu mâna sa, cu precugetare și în chip nedrept, pe un cetățean oarecare, mai întâi să fie gonit din societatea civilă și să nu pângărească (cu prezența sa) nici templele, nici forul, nici portul, nici vreo altă adunare publică, fie că vreun om i-ar interzice intrarea sau nu; căci legea îl oprește și, oprindu-l, ea este de față întotdeauna și va fi de față în numele statului întreg. Toate rudele mortului, atât dinspre tată, cât și dinspre mamă, inclusiv verii, care nu vor urmări pe vinovat, precum sunt datori s-o facă, sau nu-l vor înștiința despre interdicția sa, vor atrage asupra lor crima și mânia zeilor, pe care legea, prin blestemele ei, o face să treacă asupra capetelor lor. În al doilea loc, ucigașul să poată fi chemat în judecată de către oricine va vrea să răzbune pe mort. Acuzatorul însă, după ce va împlini întocmai cele prescrise de către zeu cu privire la purificări și celelalte ceremonii și după ce va face denunțurile necesare, să constrângă pe ucigaș a suferi pedeapsa prevăzută de lege. Este lesne pentru legiuitor a hotărî, în principiu, că aceste ceremonii trebuie să consiste din oarecare rugăciuni și sacrificii adresate divinităților, a căror atribuție este să vegheze,

ca să nu se comită nici un omor în cetate. Însă este atribuția păzitorilor legii de a hotărî, în înțelegere cu interpreții, cu prezicătorii și cu oracolul, care sunt aceste divinități, care este modul cel mai plăcut zeilor de a urmări aceste pricini și, acestea făcute fiind, să introducă aceste acțiuni. Pricinile acestea se vor înfățișa înaintea acelorași judecători, care am zis mai sus că sunt competenți în materie de sacrilegiu. Vinovatul să se condamne la moarte și, spre a-l pedepsi pentru cutezanța și nelegiuirea sa, să nu fie îngropat în ținutul celui ucis. Însă dacă a fugit și nu a voit să stea la judecată, să fie exilat pe vecie; dacă va călca în urmă în vreo parte a ținutului celui ucis, oricare dintre rudele acestuia, și chiar oricare cetățean ce-l va întâlni, să-l omoare fără răspundere; sau să-l predea legat în mâinile judecătorilor, care au judecat procesul lui, ca să fie ucis. Acuzatorul să pretindă totdeodată garanți de la acela pe care-l acuză. Acuzatul să dea trei garanți, declarați suficienți de către judecători, trei garanți bogați, care să făgăduiască să-l asiste în judecată la nevoie. Dacă nu voiește sau nu poate să dea garanți, magistrații să se asigure de persoana lui, să pună să fie strict păzit în închisoare și să-l cheme la ședința judecării procesului. Cine însă a uneltit moartea altuia, nu cu mâna sa, ci este autorul omorului săvârșit prin voința sa, însă prin fapta altuia și în urma unei trădări și în contra acestui (autor moral), dacă continuă să rămână în cetate cu cugetul necurat, după ce a provocat omorul, să se facă judecata în același mod, însă fără garanți; dacă este condamnat, să i se îngăduie însă înmormântarea în ținutul natal; celelalte formalități vor fi aceleași ca mai sus. Aceeași sancțiune la omorurile comise personal sau prin altul între străini sau între un cetățean și un străin sau invers, sau între sclavi, cu excepția garanților, care nu se cer, cum am spus, decât în caz de omor cu propria sa mână, când acuzatorul trebuie să ceară în același timp garanți de la acel pe care-l acuză.

Dacă un sclav omoară pe un om liber, fie cu mâna sa, fie cu mâna altuia, și dacă crima se probează în justiție, călăul cetății să-l ducă într-un loc de unde să se poată vedea mormântul mortului; și după ce l-o bate cu nuielele atât timp cât îi va plăcea acuzatorului, dacă nu-și dă sufletul sub lovituri, să fie executat.

Dacă cineva omoară un sclav, care nu-i făcea nici un rău, de teamă ca el să nu destăinuie oarecare fapte necinstite și rele, sau dintr-un motiv asemănător, să fie pedepsit pentru omorul acestui sclav, cum ar fi pedepsit pentru omorul unui cetățean. Dacă însă se petrec fapte, pentru care este trist 12
și dureros să prescrii legi, și nici să nu le legiferezi nu se poate, anume un

omor cu voință, comis sau cu mâna sa sau prin asasini contra unei rude, omoruri care sunt dese în statele rău guvernate și unde educația este strictă, dar care la urma urmelor pot avea loc chiar acolo unde te-ai aștepta mai puțin — spre a înlătura asemenea nenorociriri trebuie să repetăm aici cuvântul de care ne-am slujit adineaori: poate că, sunându-l mereu în auzul cetățenilor noștri, vom reuși să le insuflăm o groază și mai mare contra celui mai dezgustător fel de omor. Iată fabula sau povestea, sau cum vreți să-i ziceți, povestită ca adevărată de către preoții cei bătrâni. Ei zic că Dreptatea, care vede toate faptele oamenilor, răzbună vărsarea sângelui rudelor în modul arătat; că ea a hotărât că acela, care săvârșește asemenea fapte, trebuie să sufere în mod necesar aceleași dureri: dacă unul a omorât pe tată-său, o să fie omorât într-o zi, într-altă viață, de către propriii săi copii; dacă a omorât pe mamă-sa, este necesar să se renască odată într-un corp de femeie și să i se ia viața de către cei ce au primit-o de la ea; că nu este altă ispășire a sângelui vărsat al părinților și pata aceasta nu se poate șterge, până ce sufletul vinovatului plătește omorul săvârșit cu un alt omor suferit în ființa sa și potolește astfel mânia rudei sale. Teama de răzbunările acestea divine trebuie să depărteze pe oricine de crima care îl ispitește. Dacă, cu toate acestea, cineva ar fi atât de nenorocit, să cuteze a smulge, cu voință și cu precugetare, sufletul din corpul tatălui sau mamei sale, al fraților sau al copiilor săi, iată legea pe care legiuitorul muritor o edictează contra lui: mai întâi să știe că este exclus din societate, garanții să fie aceiași ca și în cazul de mai sus. Și dacă este judecat că a comis un omor asupra uneia din persoanele arătate mai sus, să fie condamnat la moarte de către judecători, să fie executat de către călăii publici și cadavrul său să fie azvârlit gol, afară din oraș, într-un maidan anumit. Toți magistrații, în numele statului, fiecare cu câte o piatră în mână, s-o arunce în capul cadavrului și să purifice astfel pe toți cetățenii. Apoi va fi dus dincolo de granițele țării, și va fi lăsat acolo, după prevederea legii.

Dar ce pedeapsă vom da ucigașului a ceea ce este mai aproape și mai scump pe lume, vreau să zic, sinucigașului, care își curmă, în ciuda destinului, firul zilelor sale, când nu e împins la aceasta de o nenorocire îngrozitoare și inevitabilă, ivită pe neașteptate, nici de vreo infamie care să-i facă viața urâtă și nesuferită, dar care, dintr-o slăbiciune și frică foarte mare, se condamnă singur la pedeapsa aceasta, pe care n-o merită? Numai zeii știu care sunt slujbele trebuitoare pentru ispășirea crimei și pentru înpropăciunea vinovatului. Astfel rudele cele mai de aproape ale mortului

vor lua sfat de la interpreți și de la legi cu privire la cazul acesta și vor urma hotărârile lor. Cei ce vor isprăvi în chipul acesta se vor îngropa singuri, într-un loc aparte. Cimitirul lor să fie oarecare loc părăginit și nestiut la hotarele celor douăsprezece regiuni ale țării, în care vor fi îngropați fără slujbe; și să n-aibă voie de a ridica cineva vreo coloană pe mormântul lor sau să le graveze numele în marmură.

Dacă o vită de povară sau orice alt dobitoc omoară un om, rudele cele mai de aproape ale mortului să aducă cazul la cunoștința judecătorilor, afară de cazul când un asemenea accident ar avea loc la jocurile publice. Judecătorii aceștia, aleși dintre agronomi, după voința rudelor și în numărul dorit de către ele, vor instrui afacerea; dobitocul vinovat va fi ucis și aruncat peste hotarele țării.

Dacă un lucru neînsufletit — nu vorbesc de trăsnet și celelalte săgeți repezite de mâna zeilor — ia viața unui om, fie prin căderea sa, sau prin căderea omului, ruda cea mai apropiată a mortului să ia ca judecător pe unul din vecinii lui, și să se justifice înaintea lui de accidentul acesta, el și toată familia sa. Lucrul neînsufletit se va arunca peste hotarele țării, cum s-a prescris și pentru animale.

Dacă se găsește un cadavru, fără să se știe ucigașul, și dacă acesta nu se poate descoperi, cu toate cercetările cuvenite, se vor face aceleași publicații ca și în celelalte cazuri: vinovatul, oricare ar fi, va fi acuzat de omor și, după ce se va da verdictul, un pristav va înștiința cu voce tare, în piața publică, că cel ce a ucis pe cutare, și care este vinovat de omor, să nu mai viziteze templele și să iasă din țara celui ucis, sub pedeapsă, dacă este descoperit și recunoscut, de a fi executat și azvârlit fără înmormântare peste hotarele țării celui ucis. Aceasta să fie legea în vigoare cu privire la omor și cele ce țin de materia aceasta numai până aici se tratează.

Iată acum persoanele ce este îngăduit a le omorî și împrejurările când omorul este îngăduit. Dacă cineva vede noaptea în casa sa un hoț, ce vrea să-i fure avutul, și dacă îl omoară, să fie nevinovat; și dacă omoară, apărându-se, pe un jefuitor, să fie nevinovat. Dacă cineva siluește pe o femeie liberă sau pe un fiu, spre a-și satisface pofta de dragoste, să fie ucis fără nici o răspundere, fie de către cel violat, fie de către tatăl său, sau de către frați, sau de către copii. Orice soț ce prinde pe cineva siluind pe femeia sa, dacă omoară pe adulter, să fie nevinovat după lege. Omorul săvârșit spre a scăpa viața tatălui său, mamei sale, copiilor, fraților, femeii sale, în cazul unui atac nedrept, să fie cu totul nevinovat. Să rămână deci 13

statornicit tot ce privește educația și cultura sufletului, însușiri care trebuie să-i facă cuiva viața scumpă, dacă le posedă, și nenorocită, dacă este lipsit de ele și de asemenea, pedepsele datorite omorurilor cu violență. Am tratat de asemenea educația și exercițiile corpului. Urmând rânduiala materiei, trebuie să vorbim acum despre faptele violente, atât cu voință, cât și fără de voie, să le deslușim cât mai bine natura și felurile lor, și să hotărâm osânda ce se cuvine fiecăreia. După cele de mai sus, este locul să se facă legi acum și despre materiile acestea.

Rănile și mutilările pricinuite de răni sunt, după omoruri, faptele cele mai grave; și omul cel mai neînsemnat poate să legifereze relativ la cazurile acestea. Rănile, așadar, ca și omorurile, trebuie deosebite în două clase: unele fără voie, fie din mânie, de teamă; altele săvârșite cu voință și cu precugetare. Însă mai întâi trebuie făcută o prelegere relativă la capitolul acesta: Oamenii au nevoie de legi și trebuie să asculte de ele, altfel nu s-ar deosebi întru nimic de dobitoacele înzestrate cu cea mai mare sălbăticie. Cauza acestui fapt este că natura nimănui nu este așa de desăvârșită, să înțeleagă foloasele ce revin oamenilor din traiul în societate, și să poată și să voiască a face cele recunoscute de bune. Căci mai întâi este lucru greu a înțelege că politica adevărată și sănătoasă trebuie să aibă în vedere binele obștesc, iar nu binele particular, pentru că interesul comun leagă împreună părțile statului, iar interesul particular le desparte: prin urmare, publicul și particularii să-și caute folosul lor mai degrabă în săvârșirea binelui obștesc, decât în aceea a binelui particular. Și în al doilea loc, chiar după ce cineva a înțeles că așa este natura lucrurilor, dacă s-ar găsi stăpân absolut într-un stat, fără să aibă să dea socoteală cuiva, ar fi peste putință să rămână credincios acestei maxime, și să-și orânduiască activitatea sa, astfel ca binele obștesc să aibă întâiul loc în stat în toată viața sa, iar binele particular să-i fie subordonat. Că natura muritoare a omului va împinge totdeauna pe om să dorească să aibă mai mult decât ceilalți și să nu se gândească decât la interesul său personal, pentru că ea fuge de durere și aleargă după plăcere în mod nechibzuit. Ea va pune aceste două aplecări mai presus de ceea ce este mai drept și mai bine și, orbindu-se singură, se va zdrobi în cele din urmă de toate nenorocirile atât ea însăși, cât și statul întreg. Căci dacă vreun om, iubit de zei chiar de la naștere, și înzestrat cu o fire perfectă, ar putea înțelege în toate urmările lui principiul acesta, n-ar mai avea nevoie de legi să-l îndrepte; pentru că nici o lege, nici o orânduire nu este mai bună decât știința, și nu este drept ca mintea să fie supusă sau sclavă la nimic, ci să

comande tuturor, când este bazată pe adevăr și cu totul liberă prin esența ei, după cum este și natura ei. Din nefericire, ea nu este astfel astăzi nicăieri, decât la un număr mic de persoane. În lipsa ei, deci, trebuie să ne slujim de constituție și de legi, care văd și deosebesc multe cazuri obișnuite, însă nu pot prevedea toate cazurile de pretutindeni. Iată gata preludiul legilor acestora.

Acum să edictăm ce trebuie să pățească sau să plătească acela, care a rănit pe un altul sau l-a vătămat într-un mod oarecare; aci îi vine la îndemână oricui să ne întrebe relativ la cazurile acestea: ce fel de rană a făcut, pe cine, cum și când? și alte nenumărate întrebări relative la împrejurările schimbătoare ale infracțiunii și care dau tot atâtea spețe deosebite. Nu ne este îngăduit, poate, să lăsăm specificările acestea în seama judecătorilor, precum nici să le facem noi o enumerare completă în lege. Căci mai întâi este un punct, despre care trebuie să le lăsăm lor decizia: dacă faptul a avut loc sau nu. De altfel, aproape că nu este cu putință a sancționa toate felurile de infracțiuni mari și mici, de a prevedea pedepse și amenzi pentru toate și a nu lăsa nimic la hotărârea judecătorilor.

CLINIAS: Atunci ce hotărâre să luăm?

ATENIANUL: Unele spețe să le lăsăm la decizia judecătorilor, iar pe altele să le sancționăm noi.

CLINIAS: Dar care sunt spețele ce trebuie lăsate să le decidă judecătorii, și care acelea, ce le vom sancționa noi?

ATENIANUL: Este locul să deslușesc chestiunea aceasta. Una dintre 14
cele mai mari neorânduieli, ce pot avea loc într-un stat, este privelișteа ce o dau tribunalele slabe și mute, care ascund judecățile lor de cunoștința publicului și își dau sentințele cu ușile închise; sau, ceea ce este și mai dureros, faptul că în aceste tribunale nu se ține nici o liniște; e un zgomot acolo ca la teatru; spectatorii se împart în tabere, fiecare cu avocatul ei preferat, laudă pe unul, critică pe altul cu strigăte, și în mijlocul zăpăcelii acesteia judecătorii își dau sentința. Este un lucru foarte trist, când un legiuitor e silit să facă legi pentru asemenea tribunale; dar, în fine, când nu are încotro, singurul lucru ce-i rămâne de făcut, când legiferează pentru un stat așa de nărăvit, este să nu lase pe seama hotărârii judecătorilor decât sancțiunea cazurilor celor mai ușoare, prevăzând el însuși în termeni precișisancțiunea aproape a tuturor cazurilor. Din contră, într-un stat, unde tribunalele sunt organizate cât se poate de bine, unde judecătorii sunt oameni cu educație și sunt aleși în urma unor severe examene, este drept,

frumos și bine de a lăsa judecății lor să hotărască pedepsele și amenzile în cele mai multe procese. Cât ne privește, nu cred să fim ținuți de rău, fiindcă nu sancționăm o mulțime de fapte, chiar dintre cele mai grave, pe care chiar judecătorii cu mai puțină educație ar fi în stare să le hotărască, păstrând pentru fiecare infracțiune proporția între gravitatea faptului și pedeapsă. Și fiindcă avem toate motivele să ne bizuim pe înțelepciunea și cunoștințele judecătorilor pentru care facem aceste legi, trebuie să le lăsăm lor sancționarea celor mai multe cazuri. Cu toate acestea, vom face și aici ceea ce am făcut cu succes și la legile de mai înainte; vreau să zic, că vom propune judecătorilor niște schițe ale cazurilor, cu descrierea pedepselor, ca niște directive care să-i împiedice a se depărta de la căile dreptății.

Și acum iată articolul relativ la răniri: Cine, cu gândul de a ucide un cetățean — las la o parte cazul când legea dă voie — nu reușește decât să-l rănească, nu merită nici compătimire, nici mai multă iertare, întrucât a rănit cu gândul de a omorî, decât dacă ar fi săvârșit un omor; și ar trebui să fie chemat la judecată ca omorâtor. Totuși, având în vedere soarta sa, care n-a ajuns în culmea nenorocirii, și geniul care a avut milă de el și de rănit, și a abătut de deasupra unuia lovitura mortală și a scăpat pe celălalt de soarta și nenorocirea cea mai funestă; din recunoștință față de acest geniu și spre a nu ne împotrivi binefacerii lui, să nu i se califice fapta ca omor, și să fie relegat într-o cetate vecină, cu dreptul de a se folosi tot restul zilelor de avutul său. Dacă, pe deasupra, a mai adus vreo daună rănitului, să-l desdăuneze după evaluarea tribunalului ce va judeca pricina, același ce ar fi judecat dacă rănitul ar fi murit din cauza rănilor primite.

Dacă un fiu rănește pe tată-său sau pe mamă-sa, sau un sclav pe stăpânu-său, cu precugetare, să se pedepsească cu moartea. Să se pedepsească de asemenea cu moartea fratele sau sora, ce rănesc pe fratele sau sora lor, dacă se adevărește că au făcut-o cu premeditare. Dacă o femeie rănește pe bărbatul său, ori dacă bărbatul rănește pe femeia sa, cu gândul de a scăpa de ei, să fie exilați pentru totdeauna. Dacă au copii mici, fie băieți, fie fete, să se numească tutori să le administreze averea și să aibă grijă de ei, ca și cum ar fi orfani; dacă sunt mai mari, să li se îngăduie folosința averii lor, dar să nu fie ținuți a întreține pe părintele exilat. Dacă cel căruia i s-a întâmplat nenorocirea aceasta n-are copii, rudele din partea bărbaților, cât și cele din partea femeilor, până la gradul de văr, să țină un consiliu în care, în înțelegere cu păzitorii legii și cu preoții, să aleagă un moștenitor, care va fi proprietarul celei de-a cinci mii patruzecea casă în locul

exilatului, călăuzindu-se în faptul acesta de considerentul că nici una din cele cinci mii patruzeci de case, din care este alcătuită cetatea, nu aparține atât aceluia care o locuiește și rudelor sale, cât statului. Ori, pe cât este cu putință, trebuie ca statul să facă cât mai sfinte și mai fericite toate familiile sale. De aceea, când nelegiuirea și nenorocirea au intrat într-o casă, astfel că stăpânul ei nu lasă copii după el, și fie că a fost sau nu însurat, moare fără moștenitori, condamnat pentru un omor premeditat sau pentru orice altă crimă mare contra zeilor sau a cetățenilor, care se pedepsește după lege cu pedeapsa cu moartea; sau dacă este exilat pentru totdeauna, fără să lase copii, legea cere în mod necesar ca locuința aceasta să fie purificată mai întâi printr-un fel de sfeștanie, apoi să se adune rudele, după cum am spus și, împreună cu păzitorii legilor, să-și arunce privirile peste toate familiile statului, să se oprească la aceea care este vestită prin cinstea sa, cea mai fericită, și unde sunt mai mulți copii; să ia unul din ei, să-l declare fiu adoptiv al tatălui și al strămoșilor aceluia care a murit fără copii, să-i dea numele familiei în care intră; și după ce vor ruga pe zei să-l facă părinte și cap de familie mai norocos decât tatăl său adoptiv, și păstrător al focului, și observator mai pios al slujbelor profane și sacre, să-l instituie moștenitor legitim; însă pe vinovat să-l lase să zacă fără nume, fără urmași, fără moștenitori, deoarece a avut nenorocirea să facă asemenea crime.

Limitele obiectelor nu se ating totdeauna, pe cât se pare, ci relativ la 15
acelea care au între ele un spațiu, care atinge amândouă limitele; acest spațiu este mijlociu între amândouă. Am spus că nedreptățile săvârșite la mânie sunt de felul acesta, mijlocii între infracțiunile cu voință și cele fără de voie. Astfel, oricine va face o rănire la mânie, dacă rana se poate lecui, să plătească îndoitul daunei; dacă nu se poate vindeca, împătritul. Chiar dacă rana se vindecă, însă dacă deformează pe rănit, și-l face de râs, să plătească iarăși împătrit. Dacă rana aduce o daună nu numai aceluia ce o suferă, ci și statului, deoarece îi răpește patriei un sprijin în contra vrăjmașilor, pe lângă celelalte pedepse, să fie condamnat a plăti o despăgubire statului, anume: pe lângă serviciul său militar, să mai se ducă la război și în locul aceluia care nu mai este în stare; și, dacă nu își face osânda aceasta, oricine să aibă dreptul a-l acuza de dezertare. Judecătorii, care l-au condamnat, să decidă valoarea amenzii, dacă trebuie să fie îndoită, întreită sau împătrită.

Dacă un frate rănește pe un frate tot la mânie, rudele sale dinspre tată și dinspre mamă, până la veri, atât bărbați cât și femei, se vor reuni și, după

ce vor judeca pe vinovat, îl vor da pe mâna tatălui și a mamei sale, ca să-l pedepsească după cum merită. Dacă părerile sunt împărțite, hotărârea rudelor dinspre tată să aibă precădere. În sfârșit, dacă familia nu este însăși în stare să pedepsească pe vinovat, să-l predea păzitorilor legii. Trebuie ca judecătorii ce se pronunță în materie de răniri făcute de copii părinților să fie trecuți de șaizeci de ani și să aibă copii legitimi, nu adoptivi. După ce se va adeveri crima, ei vor hotărî dacă vinovatul merită moartea sau altă pedeapsă, fie mai mare sau cu mult mai mică. Nici una dintre rudele vinovatului să nu fie printre judecători, chiar dacă are vârsta cerută de lege.

Dacă un sclav rănește la mânie o persoană liberă, stăpânul său să-l predea rănitului, să-l pedepsească el însuși. Dacă nu-l predă, să achite el însuși dauna. Dacă cineva se plânge că acuzația nu este decât o fraudă a servului și a rănitului, să aducă cazul înaintea judecății. Dacă pierde, să plătească întreitul daunei; dacă câștigă, să aibă acțiune de fraudă (șicană, șantaj) contra autorului unei asemenea învoieli cu sclavul său. Oricine rănește fără de voie o persoană să plătească numai dauna; căci nici un legiuitor nu poate să facă nimic împotriva cazurilor fortuite. Judecătorii să fie aceiași ca pentru rănirile făcute de copii părinților; ei trebuie să evalueze dauna.

16 Toate infracțiunile, despre care vorbirăm, sunt în clasa faptelor violente; în aceeași clasă intră și toate felurile de loviri ce se aduc corpului. Iată cum trebuie să cugete despre faptele acestea orice bărbat, copil, femeie: că bătrânețea este mai vrednică de respect ca tinerețea, în fața zeilor și a tuturor oamenilor care vor să fie fericiți și în siguranță; că este prin urmare o priveliște rușinoasă și urâtă de către divinitate, de a vedea într-un oraș un bătrân schingiuit de un tânăr; și că, din contră, orice tânăr, lovit de un bătrân, trebuie să sufere cu răbdare efectele mâniei sale, asigurându-și sie însuși același respect la bătrânețe. Să fie hotărât astfel: Oricine să respecte prin fapte și vorbe pe cei mai în vârstă ca ei; să socotească și să privească, ca pe tată-său și mamă-sa, pe orice persoană care are douăzeci de ani mai mult ca ei. Din venerație pentru zeii ce priveghează la nașterea oamenilor, să nu cuteze nimeni să lovească pe aceia mai în vârstă, care ar fi putut să le fie părinți. Pentru același motiv, să nu lovească pe străinul, fie așezat la noi de vreme îndelungată, fie sosit de curând; să nu cuteze să-l lovească, fie atacându-l, fie apărându-se. Dar dacă un străin a cutezat să-i lovească, dacă cred că trebuie să fie pedepsit, să-l aducă în fața tribunalului astinomilor, abținându-se de a-l lovi, spre a-i insufla prin gestul acesta și mai multă silă

de a lovi vreodată pe un cetățean. Astinomii, cu vinovatul înaintea lor, să instruiască procesul, cu veneraţia datorată zeului protector al străinilor, și dacă judecă, că el a lovit pe nedrept pe cetățean ca să-i înfrâneze pe viitor cutezanța, să-l condamne a primi atâtea lovituri câte a și dat. Dacă nu este vinovat, după ce vor mustra și amenința pe acel ce l-a adus în fața lor, să-i concedieze și pe unul și pe celălalt.

Dacă cineva lovește pe o persoană de vârsta sa sau mai în vârstă, dar fără copii, dacă un moșneag lovește pe alt bătrân, sau un tânăr pe alt tânăr, cel lovit să se apere cu mâinile goale, fără arme, cum este natural. Oricine, mai în vârstă de patruzeci de ani, dacă cutează să se bată cu cineva, fie că începe el, sau se apără, să fie calificat de caracter grosolan, brutal, josnic și această calificare să-i fie pedeapsa meritată.

Cine va asculta de poveţele acestea, se va îndruma lesne; cine însă le nesocotește și nu ține seamă de îndemnurile noastre, va primi gata legea următoare: Cine lovește pe un cetățean mai bătrân ca el, cu douăzeci de ani și mai mult, mai întâi acel ce este de față, dacă nu este nici de o vârstă, nici mai tânăr ca acei ce se bat, să sară să-i despartă; altfel să fie prin lege calificat de om rău. Dacă e de o vârstă sau mai tânăr decât cel lovit, să-l apere ca pe frate-său, pe tată-său sau bunicu-său. Pe deasupra, cine îndrăznește să lovească pe un altul mai bătrân ca el, să fie, cum s-a zis, chemat la judecată pentru lovire, și dacă se adevereşte, să fie ținut la închisoare cel puțin un an, astfel că dacă judecătorii îl condamnă la mai mult, va fi ținut închis tot timpul hotărât prin sentința lor.

Dacă un străin, așezat sau nu în cetate, lovește pe cineva mai bătrân cu douăzeci de ani sau mai mult, aceeași lege se va aplica cu privire la îndatorirea ce o impune trecătorilor să sară în ajutor. Străinul care nu s-a așezat la noi, dacă este condamnat de judecată într-o afacere asemănătoare, să fie ținut în închisoare doi ani; străinul domiciliat în țară, trei ani, fiindcă a călcat legile, numai dacă sentința nu cuprinde închisoare și mai îndelungată. Cei ce vor fi fost de față și nu vor fi dat ajutor celui atacat, precum ordonă legea, să plătească amendă o mină, dacă sunt din clasa întâi, cincizeci de drahme, dacă sunt din a doua, treizeci, dacă sunt din a treia, și douăzeci, cei din a patra. Tribunalul competent pentru asemenea procese să fie alcătuit din generali de armată, din taziarhi, din filarhi și din ilarhi.

Printre legi, sunt unele făcute pentru oamenii buni și n-au alt scop decât să-i învețe arta de a trăi în unire și în pace cu concetăţenii lor; altele sunt menite pentru oamenii răi, pe care o educație bună n-a reușit să-i 17

îndrepteze, înzestrați cu o fire bățoasă și neînmuiați prin nici un mijloc, spre a-i împiedica să se dedea la toată răutatea. Legile următoare sunt pentru aceștia din urmă; ei sunt oarecum autorii lor, căci numai silit de faptele lor le legiferează legiuitorul, și urează să nu fie nevoie a se sluji vreodată de ele.

Oricine va cuteza să lovească pe tatăl său, pe mamă-sa sau vreunul dintre moșii săi, fără să se teamă de mânia zeilor din cer, nici de pedeapsa ce-l așteaptă în infern (iad), călcând legile, ca și cum ar ști, ceea ce de fapt nu cunoaște câtuși de puțin, și în disprețul tuturor legilor tradiționale de pretutindeni din vechime, să se trateze cu oarecare leac extrem, spre a-l abate de la o asemenea faptă. Ori moartea nu este leacul cel din urmă, ci mai degrabă chinurile, ce se zice că i se pregătesc în iad și care, deși foarte reale, nu fac nici o întipărire asupra unor suflete de teapa asta, pentru că altminteri n-ar exista nici paricidiuri, nici vreo altă încercare de lovire nelegiuită săvârșită de copii contra părinților. Este deci necesar ca pedepsele cu care se vor pedepsi în viața aceasta felul acesta de crime să nu fie mai prejos, dacă se poate întru nimic, față de chinurile iadului. Acestea hotărâte, iată legea ce credem că trebuie edictată: Oricine, dacă nu a fost în stare de nebunie, cutează să lovească pe tată-său, pe mamă-sa sau pe mamele și tații acestora; mai întâi toți cei de față să dea ajutor, ca și în cazurile de mai sus. Străinul stabilit la noi, ce va fi sărit în ajutorul părinților, să fie așezat la locurile de cinste la jocurile publice; dacă nu a dat ajutor, să fie exilat pentru totdeauna. Străinul nedomiciliat va primi laude, dacă a venit în ajutorul lor, dacă nu, să fie mustrat. Sclavul ce va fi dat ajutor, să fie liberat; dacă nu, să i se dea o sută de lovituri din ordinul agoranomilor, dacă faptul s-a petrecut în piața orașului, sau din ordinul astinomilor, dacă a avut parte în orice altă parte a orașului; iar dacă faptul are loc la țară, din ordinul agronomilor. Orice cetățean prezent la violența aceasta, om, femeie, copil, va respinge atacul acestui fiu denaturat, strigându-i nelegiuit; dacă nu fac acest lucru, să cadă asupra lor blestemele lui Zeus răzbunător al drepturilor de rudenie și al sângelui.

Cât despre cel calificat că a lovit pe părinții sau moșii săi, să fie mai întâi gonit pentru totdeauna din cetate și exclus din toate locurile sacre din restul țării. Agronomii să pună să bată cu bățul, după plac, pe oricine scapă din vedere să-i gonească. Dacă vine din nou în cetate, să fie pedepsit cu moartea. Orice persoană liberă, care mănâncă, bea sau are orice altă relație cu el sau care întâlnindu-l îl atinge cu voință, să nu mai calce în nici un

templu, nici în piața publică, nici chiar în cetate, dacă nu s-a curățit mai înainte, socotindu-se pângărit de apropierea acestei crime. Dacă cineva calcă prohibiția aceasta și spurcă, prin prezența sa, locurile sacre și cetatea, magistratul, ce a cunoscut faptul acesta și nu a chemat pe vinovat la judecată, să dea socoteală de neglijența aceasta, ca de o greșeală din cele mai grave.

Dacă un sclav lovește un om liber, fie străin, fie cetățean, martorul să sară în ajutor sau să plătească amenda specificată pentru clasa lui. Să lege pe sclav cu ajutorul celui lovit și să-l predea celui maltratat. Acesta îl va împiedica, și după ce îi va da atâtea lovituri, câte îi va plăcea, fără ca totuși să aducă nici o pagubă stăpânului sclavului, îl va da înapoi ca să-i aplice legea următoare: Orice sclav ce lovește, fără ordinul magistraților, o persoană liberă, va fi predat legat stăpânului său de către acela pe care l-a lovit; și stăpânu-său îl va ține în fiare, până ce sclavul va dobândi iertare de la persoana pe care a lovit-o. Legile acestea se vor aplica și femeilor, fie că ele se bat între ele, fie că bat pe bărbați sau că sunt lovite de către bărbați.

CARTEA a X-a

1 Și după lovirile ce se aduc corpului să edictăm, ca principiu, legea aceasta contra oricărui act de violență: Să nu ia și să nu-și însușească nimeni vreun bun al altuia; să nu uzeze de nici un bun care e al vecinului, fără voia lui, căci din călcarea acestei legi au provenit, provin și vor proveni toate relele despre care am vorbit.

Printre celelalte infracțiuni, cele mai grave sunt faptele de neînfrânare și necumpătare ale tinerilor, când au ca obiect cele sfinte, și iarăși cele mai nelegiuite sunt acelea care se referă la lucruri sfinte ce interesează statul întreg sau un trib sau orice specie de comunitate. În al doilea loc vin crimele ce ating cultul particular și domestic și sfințenia mormintelor. În al treilea loc, lipsa de respect față de părinți, crimă ce nu va fi confundată cu acelea de care s-a vorbit mai sus. În al patrulea loc, ultragiile aduse magistraților, când fără a se ține seamă de caracterul lor, și fără învoirea lor, cineva ia sau duce cu el sau se folosește de un lucru ce le aparține. În al cincilea loc, orice faptă care vatămă drepturile cetățeanului și atrage asprimea dreptății după ea. Este necesar a înfrâna printr-o lege toate aceste neorânduieli. Relativ la răpirea de lucruri sacre, fie că are loc cu violență sau în ascuns, s-a spus sumar ce pedeapsă trebuie să i se dea. E necesar a hotărî acum ce osândă se va da aceluia care insultă pe zei prin vorbe sau fapte, dând mai întâi îndemnul următor: Cine crede că există zei nu va face niciodată nici o faptă nelegiuită, nici nu va rosti vreodată vreo vorbă injurioasă. Nelegiuirea aceasta poate avea loc numai în unul din aceste trei cazuri: ori crede că nu există zei, cum zisei, ori în al doilea loc, crede că

există, însă ei n-au nici o grijă de oameni; ori al treilea, că este lesne a-i corupe cu jertfe și cu rugăciuni.

CLINIAS: Ce vom face cu ei, sau ce le vom spune unor asemenea oameni?

ATENIANUL: Bunul meu amic, mai întâi să ascultăm cele ce prevăd că ne vor replica ei cu trufie și dispreț.

CLINIAS: Ce oare?

ATENIANUL: Cam acestea, cu ironie: Oaspeți din Atena, Lacedemona și din Cnosos, aveți dreptate. Printre noi, unii cred că nu există zei, alții că există și că sunt astfel precum ziceți voi. Așadar, cerem de la voi, precum și voi ați cerut în legile voastre, ca până ce nu începeți a ne amenința cu asprime, să încercați mai întâi a ne convinge și a ne proba aducând dovezi suficiente, că există zei și că sunt prea buni ca să se lase corupți de niscaiva daruri, ca să se abată de la calea dreptății. Auzim acum lucrurile astea și multe altele spuse de către oameni considerați învățați, poeți, oratori, prezicători și preoți și alții nenumărați, însă noi nu ne convertim, așa ca să putem preveni faptele rele, ci doar le căutăm leacul, după ce le-am săvârșit. Astfel că pretindem de la niște legiuitori nu severi, ci clemenți, așa cum vă afirmați voi, să încercați mai întâi să ne convingeți, expunându-ne adevăruri, dacă nu mai frumoase decât ale altora, cel puțin mai verosimile, care să probeze că există zei. Poate că vom crede. Dacă vă rugăm ceva drept, dați-vă osteneala să ne luminați în neștiința noastră.

CLINIAS: Oaspe, ți se pare anevoie a proba că există zei?

ATENIANUL: Cum?

CLINIAS: Mai întâi pământul și soarele și celelalte astre și universul cu mișcările lor circulare regulate, apoi ordinea periodică așa de frumoasă a timpurilor, deosebite în ani și luni, în urmă faptul că toate neamurile, atât greci, cât și barbari, cred că există zei, nu sunt dovezi suficiente?

ATENIANUL: Amicul meu, mă tem — nu voi spune niciodată că mi-e rușine — că necredincioșii ne vor disprețui oarecum. Voi nu știți ce-i face să cugete deosebit decât ceilalți. Credeți că numai nestăpânirea plăcerilor și neînfrânarea în pofte îi pornesc către viața nelegiuită?

CLINIAS: Dar care alt motiv mai este, oaspe?

ATENIANUL: O cauză pe care voi n-ați putea s-o ghiciți și care trebuie să vă rămână necunoscută vouă, care trăiți departe de ceilalți greci.

CLINIAS: Bine, care este ea?

ATENIANUL: O neștiință foarte gravă, care are aparența celei mai înalte științe.

CLINIAS: Ce vrei să zici?

2 ATENIANUL: La noi sunt multe scrieri, unele în versuri, altele în proză care, după câte aud, nu sunt cunoscute la voi, datorită superiorității guvernământului vostru. Cele mai vechi din aceste scrieri ne spun, relativ la zei, că primul lucru care a luat ființă a fost cerul și celelalte corpuri. După această întâia creație, la oarecare interval de timp, autorii aceștia pun nașterea zeilor, ne povestesc crearea lor și purtarea lor unii față de alții. Nu este ușor a hotărî dacă istoriile acestea aduc vreun folos sau nu ascultătorilor, grație vechimii lor. Dar n-aș putea să le laud vreodată, nici să afirm că sunt folositoare și potrivite spre a insufla respectul și atenția datorate părinților și că ar fi în principiu expuse cu rost. Să lăsăm deci cele scrise de către cei vechi relative la generația zeilor și fie judecate cum or vrea zeii. Să venim la scriitorii noștri moderni și să arătăm, învinuindu-i, cum scrierile lor propagă nenumărate rele. Iată efectul ce produc cuvintele lor. Când aducem argumente, tu și eu, să probăm că există zei, și când arătăm că soarele, luna, astrele, pământul sunt zei și ființe divine, cei de părerea acestor învățați moderni ne răspund că toate aceste astre sunt numai pământ și piatră, neînzestrate cu suflet și nici cu vreo putere de a îngriji de soarta oamenilor, și dovezile lor spre a convinge sunt expuse abil.

CLINIAS: Oaspe, părerea expusă de tine e anevoie de combătut, chiar când ar fi un singur reprezentant al lor, iar când sunt mai mulți, pare și mai anevoie.

ATENIANUL: Ce-i de făcut? Care-i hotărârea noastră? Să ne apărăm noi, ca și cum am fi învinuiți de către cineva, în fața unor atei, care ne-ar acuza pe noi cei chemați în judecată, din cauza legiuirii noastre, că răspândim idei periculoase, când afirmăm în legile noastre că există zei? Ori, lăsând să treacă pentru un moment adevărată învinuirea lor, să ne întoarcem la legile noastre, pentru ca preludiul (expunerea de motive) legilor noastre să nu se lungească prea mult? Expunerea noastră s-ar extinde prea mult, dacă am vrea să le probăm ateilor, punctele pe care ei spuneau că e necesar să le dovedim și totdeodată să le forțăm respectul și să-i facem să lepede erorile ce trebuie respinse, și numai la urmă să formulăm în fine legile.

CLINIAS: Dar, oaspe, precum ne-am repetat într-un scurt răstimp de mai multe ori, nici acum nu se cuvine să facem economie de vorbe, căci,

cum se zice, nu ne gonește nimeni de la spate. Altfel, am fi ridicoli și vrednici de dispreț, dacă s-ar afla că preferăm concizia în locul binelui. Avem cel mai mare interes să înfățișăm cuvântarea noastră în mod elocvent și plauzibil, că există zei, că sunt buni și că țin la dreptate mult mai strict decât oamenii. Acesta ar fi preludiul cel mai frumos și cel mai bun. Să nu ne dăm învinși și, fără să ne grăbim și nici să scăpăm ceva din vedere, în măsura puterii noastre de a convinge despre problema aceasta, să ne silim pe cât putem să o deslușim cât mai complet.

ATENIANUL: Vorbele tale parcă sunt rugăciuni, așa te arăți de zelos; 3
nu-mi este îngăduit de a mai întârzia multă vreme. Cum ar putea cineva să se vadă fără mânie silit să probeze că există zei? Cum să nu vadă cu ochi răi și să urască oricine pe aceia care au provocat și pricinuiesc și astăzi discuțiile acestea? Ca unii care n-au credință în lecțiile religioase, supte din pruncie o dată cu laptele, auzite din gura doicilor și mamelor lor, lecții pline de farmec ce li se dădeau când într-un ton glumeț, când în chip serios. În mijlocul pregătirii sacrificiilor au fost de față la rugăciunile părinților; au luat parte la spectacolele totdeauna mișcătoare și plăcute copiilor, legate de sacrificii. Ei au văzut victimele oferite zeilor de către părinții lor, cu cea mai caldă cucernicie pentru ei înșiși și pentru copiii lor, și au auzit jurămintele și rugăciunile pe care le înălțau către aceiași zei, într-un mod care arăta cât de adâncă este în sufletul lor credința în existența lor. Ei știu, sau văd cu ochii lor, că grecii și barbarii se prosternă și se închină la zei, la răsăritul și apusul soarelui și al lunii, în toate împrejurările fericite sau nefericite ale vieții lor, ceea ce arată cât de profund cred aceste popoare în existența zeilor și cât de departe sunt de a se îndoi de aceasta. Și acum, în disprețul atâtor lecții și pentru motive fără nici un temei, cum cred toți cei înzestrați cu cât de puțină minte, ne silesc să le vorbim cele ce le vorbim acum! Cine ar putea să-i instruiască pe aceștia cu vorbe blânde și să înceapă să-i învețe că există zei? Totuși, trebuie să îndrăznim, (cu sânge rece) pentru ca să nu se spună că, pe când ei bat câmpii din pricina setei de plăceri, noi aiurăm, fiind aprinși de mânie contra lor. Să le dăm așadar, celor cu mintea stricată de asemenea principii, povața aceasta liniștită; să spunem blând, cu mânia potolită, unuia dintre ei: Fiul meu, ești tânăr; cu vremea tu o să-ți schimbi multe din părerile ce le ai acum și te vei opri la cele contrare; așadar amână până la vremea aceea judecata ta despre datoriile cele mai însemnate ale vieții. Problemele, cărora acum tu nu le dai nici o însemnătate, sunt de fapt cele mai importante, adică să ai despre zei

idei adevărate. De ele atârnă viața noastră fericită sau nefericită. Și mai întâi spunându-ți un lucru mare despre ei, nu mă tem că voi fi dat vreodată de minciună, anume: nici tu, nici confrații tăi nu sunteți cei dintâi, care ați conceput părerea aceasta despre zei, ci în toate timpurile s-au găsit mai mulți ori mai puțini suferinzi de boala asta. Cu privire la aceasta, te pot asigura, ca unul ce am avut de-a face cu mai mulți dintre ei, că nici unul, din cei care la tinerețe au crezut că nu există zei, n-a rămas până la bătrânețe la părerea aceasta; iar printre cei atinși de celelalte două erori, anume că sunt zei, dar că nu se amestecă în treburile omenești, sau că se amestecă, însă că e lesne să-i înduplecăm prin rugăciuni și jertfe, dacă unii au păstrat totdeauna convingerea aceasta, cei mai mulți și-au schimbat-o. Deci, dacă mă asculți, vei amâna judecata ta, definitivă, cercetând cât poți mai bine, până ce te vei convinge că adevărul e așa sau altminteri, sfătuindu-te atât cu alți oameni, cât și cu legiuitorul îndeosebi. În tot acest răstimp nu cuteza să faci ceva nelegiuit contra zeilor; căci este datoria legiuitorului să încerce chiar de acum și mai târziu să te învețe adevărul relativ la chestiunile acestea.

CLINIAS: Până aci, oaspete, povața ta a decurs cât se poate de bine.

ATENIANUL: Desigur, Megillos și Clinias, însă fără să știm, am intrat într-o doctrină admirabilă.

CLINIAS: Care?

ATENIANUL: O învățătură pe care mulți o socotesc drept cea mai înțeleaptă din toate.

CLINIAS: Arată-ne ceva mai clar.

4 ATENIANUL: Sunt unii care zic că toate lucrurile ce există, au existat sau vor exista, își datoresc ființa lor sau naturii, sau artei, sau întâmplării.

CLINIAS: Nu e adevărat?

ATENIANUL: Ba da; este recunoscut că învățații spun drept; totuși să-i urmărim și să vedem la ce păreri ajung acei ce pleacă de la principiul acesta.

CLINIAS: Bine.

ATENIANUL: Este probabil, zic ei, că pe cele mai însemnate și frumoase corpuri le creează natura și întâmplarea, iar lucrurile mai neînsemnate, arta, care, primind de la natură materia primă și informă creată dinainte, va plăsmui și fabrica toate lucrurile mai neînsemnate, ce le numim opere de artă și artificiale.

CLINIAS: Cum înțelegi asta?

ATENIANUL: Să vă vorbesc și mai clar: ei zic că focul, apa, pământul, aerul sunt create de natură și întâmplare, și că arta n-a luat nici o parte la facerea lor; că din aceste stihii neînsuflețite s-au format în urmă celelalte corpuri mari, globul pământesc, soarele, luna și astrele; aceste prime elemente împinse încoace și încolo la întâmplare după însușirile lor, amestecându-se, s-au alcătuit împreună potrivit naturii lor, cele calde cu cele reci, cele uscate cu cele umede, cele moi cu cele tari. Din acest amestec al contrarelor, produs necesar al întâmplării, s-au alcătuit toate corpurile ce le vedem, cerul întreg cu toate corpurile cerești, animalele și plantele, cu rânduiala timpurilor anului, pe care această întocmire a adus-o. Toate acestea nu în virtutea unei inteligențe, nici a vreunui zeu, nici a artei, ci, precum am zis, prin lucrarea naturii și întâmplării. Arta, posterioară acestor două principii, creată din acestea în urmă, născocită de ființe muritoare, și pieritoare ea însăși, a dat naștere cu mult timp în urmă acestor jucării deșarte, care n-au decât câteva trăsături de adevăr, ci sunt doar niște întruchipări asemănătoare între ele, cum sunt operele de pictură, de muzică și celelalte arte înrudite cu acestea. Dacă sunt oarecare opere de artă mai puțin de nesocotit, acestea sunt cele ce își bazează efectele lor pe puterea naturii, ca medicina, agricultura și gimnastica. Politica însăși are foarte puțin teren comun cu natura, ci în cea mai mare parte, se zice că ține de artă; astfel și legiuirea nu este opera naturii, ci a artei, și tezele ei nu sunt adevărate.

CLINIAS: Cum așa?

ATENIANUL: Mai întâi, scumpul meu, ei susțin că zeii există nu ca o creație a naturii, ci o plăsmuire a artei, în virtutea oricăror legi; că ei sunt alții la diversele popoare, după cum fiecare neam s-a învoit să-i instituie prin legi; că morala este după natură una, și alta după artă; în ce privește dreptul, nu există câtuși de puțin în natură, dar că oamenii se îndoiesc relativ la instituția aceasta și hotărăsc altfel despre aceleași obiecte și aceste hotărâri sunt măsura dreptului atât cât ele dăinuiesc, și bazate pe convenția legilor, iar nu o creație a naturii. Acestea sunt, amicii mei, maximele pe care le predau tinerilor învățații noștri, atât particulari, cât și poeți, repetând că supremul drept este ceea ce dobândește cineva după ce l-a luat prin forță. De aci nelegiuirea ce se strecoară în sufletele tinerilor, o dată cu credința că nu sunt zei, pe când legea prescrie contrarul; de aci răzvrătirile, în care fiecare trage spre viața potrivită cu natura, care în fond constă numai în

faptul de a întrece pe alții prin forță și de a scutura orice ascultare statornicită prin lege.

CLINIAS: Ce mai sistem ne expuseși și ce pacoste pe capul statului și al femeilor și al tinerimii!

ATENIANUL: Adevărat vorbești, Clinias. Ce crezi tu că trebuie să facă un legiuitor contra unei stări de lucruri pregătită de mult timp? Să stea în mijlocul cetății, amenințând pe cetățeni că-i va denunța, dacă nu cred că există zei, și dacă nu-și fac despre ei o reprezentare așa cum prevede legea; în același mod să vorbească și despre morală și dreptate și despre toate datoriile cele mai însemnate? În ce privește virtutea și viciul, să-și formeze orice idee, pe care legiuitorul a zugrăvit-o în legile sale, și să se călăuzească astfel în faptele lor; iar cel ce nu se supune legilor, unul să fie condamnat la moarte, altul la lovituri și la închisoare, al treilea la infamie publică, altul la sărăcie și exil; însă fără să adauge instrucțiunilor sale relativ la legile ce le sancționează nici o atenuare, prin care să le îmblânzească cât îi stă în putere?

CLINIAS: Nicidecum, oaspete, însă, dacă există o convingere cât de slabă despre adevărurile acestea, legiuitorul, chiar de-ar fi unul mediocru, să nu se descurajeze, ci, făcându-se luntre și punte, cum se zice, să sprijine legea cca veghe, dovedind că există zei, precum și toate punctele amintite de către tine, precum și a lua apărarea legii și a artei, ca să arate că ele au la bază natura nu mai puțin decât arta însăși, dacă e adevărat că-și trag originea din inteligență, după cum încearcă să demonstreze vorbele tale, și cum cred și eu, în urma celor spuse de tine.

ATENIANUL: Prea zelosule Clinias, nu-i va veni greu vulgului să priceapă dovezile acestea, mai ales că sunt așa de lungi și prolixe?

CLINIAS: Da' de unde, oaspete! Am zăbovit atâta cu discuțiile noastre despre beție și muzică și, când e vorba despre zei și celelalte probleme de aceeași specie, să nu stăruim cât trebuie? Și desigur unei legislații înțelepte îi aduce cel mai mare folos faptul că prescripțiile ei legale sunt fixate prin scris, astfel că ele pot să dea socoteală de dispozițiile lor, rămânând neschimbate. Așa că, dacă discuția aceasta este grea de înțeles la început pentru ascultători, să nu ne temem, fiindcă chiar cel neînvățat, recitind adesea aceste prescripții, va putea să le studieze și deși lungi, dar dacă sunt utile, nu este nici un motiv rațional, și după părerea mea, nu este îmgăduit nimănui să nu le consolideze din toate puterile.

MEGILLOS: Mi se pare, oaspete, că Clinias are dreptate.

ATENIANUL: Da, desigur, Megillos, și trebuie făcut ce spune el. Dacă sistemul pe care l-am expus nu ar fi, ca să zic astfel, pe buzele tuturor oamenilor, n-ar mai fi nevoie de dovezi care să afirme existența zeilor; dar astăzi este o asemenea trebuință. Și cine este mai în stare, decât legiuitorul, de a sprijini legile cele mai însemnate, contra oamenilor răi?

MEGILLOS: Nimeni altul.

ATENIANUL: Așadar, spune-mi din nou, Clinias, căci trebuie să-mi fii tovarăș în toată discuția aceasta, mi se pare că cel ce susține doctrina aceasta socotește că focul, și apa, și pământul, și aerul sunt elementele primordiale, și că sub numele de natură nu înțelege altceva decât aceste elemente, pe când sufletul este creat din ele, după ele și prin ele; și nu numai că se pare, dar chiar acest lucru vrea în realitate să ne dea a înțelege doctrina aceasta.

CLINIAS: Netăgăduit.

ATENIANUL: Fiindcă, pe Zeus, oare nu descoperirăm oarecum izvorul concepției smintite a oamenilor care au cercetat până acum problemele naturii? Examinează lucrul cu cea mai mare luare-aminte, căci avem un foarte mare interes să arătăm că acei, ce seamănă discursuri nelegiuite și le sugerează și altora, nu argumentează bine, ci fals; mie unuia, așa mi se pare că stă chestiunea.

CLINIAS: Ai dreptate, dar deslușește în ce punct s-au înșelat.

ATENIANUL: Văd bine că trebuie să încep o expunere ceva mai neobișnuită.

CLINIAS: Nu este de șovăit câtuși de puțin, o, oaspete; înțeleg că ți-e teamă să nu depășești scopul legiuirii, dacă ne apucăm de discuția aceasta, dar dacă nu e alt mijloc de a justifica legile noastre relativ la afirmațiile lor despre zei, trebuie negreșit, scumpul meu amic, să trecem prin digresiunea aceasta.

ATENIANUL: Trebuie de pe acum să dezvolt demonstrația aceasta aproape cu totul nouă. Învățăturile care au adus nelegiuirea au răsturnat rânduiala lucrurilor, luând calitatea de principiu primordial cauzei prime a creației și a pieirii tuturor lucrurilor, și punând înaintea ei ceea ce nu există decât în urma ei; de aici vin erorile lor referitoare la adevărata natură a zeilor.

CLINIAS: Tot nu înțeleg.

ATENIANUL: Se pare, prietene, că aproape nici unul n-am știut ce este sufletul și care sunt facultățile sale. Ei n-au văzut că în toate privințele,

dar mai ales în privința originii sale, el este unul dintre primele elemente ce au existat, că el a ființat înaintea celorlalte corpuri, și că el este pricina de căpetenie a tuturor schimbărilor și combinațiilor lor deosebite. Însă, dacă e așa, nu trebuie să deducem în mod necesar că orice lucru, de aceeași natură cu sufletul, este anterior celor ce țin de corpuri, sufletul fiind el însuși anterior corpului?

CLINIAS: Sigur.

ATENIANUL: Prin urmare și cugetarea, și prevederea, și inteligența, și arta, și legea au existat înainte de cele duri și moi, de cele grele și ușoare; și de asemenea operele cele mari și cele dintâi, precum și lucrările cele dintâi pornesc de la artă; iar toate ce le produce natura și natura însăși, după ideea falsă ce o au despre termenul acesta, sunt posterioare și subordonate puterii artei și inteligenței.

CLINIAS: Cum, ce idee falsă?

ATENIANUL: Ei vor să susțină că prin natură se înțelege plăsmuirea primelor corpuri și prin aceste corpuri înțeleg elementele fizice; dar dacă reușim a demonstra că sufletul a fost plăsmuit întâi, iar nu focul și aerul, se va putea zice cu cea mai mare dreptate că sufletul trebuie să fie esența naturii, aceasta este rânduiala naturii, numai dacă se demonstrează că sufletul este anterior corpului; altminteri nu se stabilește nimic.

CLINIAS: Foarte adevărat.

ATENIANUL: Și de acum să ne echipăm spre a proba aceasta.

CLINIAS: Desigur.

ATENIANUL: Să ne ferim așadar de vreo chestiune înșelătoare care, fiind nouă, ne-ar putea seduce pe noi, niște bătrâni, și scăpată din mâinile noastre ne-ar face de râs, așa încât să părem doborâți de încercări neînsemnate, deși ne avântăm sufletul spre întreprinderi mari. Ia să vedem cc e de făcut: dacă câteșitrei am avea de trecut un râu repede, și eu, fiind cel mai tânăr, dar și mai cunoscător în materie de trecere de ape, v-aș propune să încerc prin mine însumi, pe voi lăsându-vă în siguranță, să văd dacă se poate să-l treceți și voi, mai bătrânii, sau ce fel e apa; și dacă aș găsi că se poate trece, atunci ar fi rolul meu să vă chem și să vă ajut s-o treceți călăuzindu-vă; dacă însă fapta aceasta ar fi peste puterile voastre, încercarea să rămână făcută pe riscul meu; cred că judecata mea n-ar fi tocmai necbibzuită. Tot astfel chestiunea de față este repede și poate de netrecut pentru puterile voastre; așadar, ca să nu vă întunece și să nu vă amețească, târându-vă prea repede, și, întrebând pe niște oameni

neobișnuiți cu răspunsurile, astfel să vă întristeze din cauza stării necuvenite și neplăcute în care ați fi puși, iată ce cred eu că e bine să fac: mă voi întreba mai întâi eu însumi și voi răspunde tot eu, iar voi să ascultați în pace. Voi urma disputa aceasta până la urmă, când voi încheia cu ceea ce am voit să demonstrăm, că adică sufletul este anterior corpului.

CLINIAS: Ni se pare că ai vorbit cât se poate de bine, și fă cum zici.

ATENIANUL: Dacă am avut vreodată nevoie să ne rugăm spre a cere 6
sprijinul divinității, trebuie s-o facem mai ales acum: să ne rugăm deci din toate puterile noastre, cerând ajutorul zeilor, ca să demonstrăm existența lor; și, sprijinindu-ne pe apărarea lor, ca de o ancoră sigură, să ne îmbarcăm în discuția de față. Ascultați, ceea ce pot răspunde eu mai temeinic la întrebările următoare: Oaspete, toate lucrurile sunt în repaos și nimic nu e în mișcare? Sau este tocmai dimpotrivă? Sau, în sfârșit, unele lucruri sunt în mișcare, iar altele în repaos? Eu răspund că o parte din ele sunt în mișcare, iar cealaltă parte în repaos. Dar nu sunt unele în mișcare, altele în repaos în oarecare spațiu? — Negreșit. Nu sunt oare corpuri, care se mișcă fără să-și schimbe locul și altele care și-l schimbă? — După cât se pare, vom răspunde noi, prin corpurile care se mișcă fără a-și schimba locul voi înțelegeți pe acelea al căror centru rămâne nemișcat, cum se zice despre cercuri că stau, deși circumferința lor se învârtește. — Da. Înțelegem că în această rotație, cercul cel mai mare precum și cel mai mic se rotesc deodată prin aceeași mișcare care se transmite și celor mari și celor mici, proporțional mărindu-se și micșorându-se în aceeași proporție; acest lucru este izvorul câtorva fenomene minunate, aceeași forță mișcătoare imprimând în același timp cercurilor celor mari și celor mici o iuțeală mai mare sau mai mică, în proporție; ceea ce mulți s-ar aștepta să nu se poată niciodată. — Ai dreptate. — Prin corpuri care își schimbă locul mișcându-se, mi se pare că tu înțelegi pe acelea pe care o mișcare de translație le face să treacă fără încetare de la un loc la altul, și care uneori n-au decât un singur centru ca bază a mișcării lor, alteori au mai multe, pe când se rostogolesc. Însă când se ciocnesc de altele, dacă se ciocnesc cu unele în repaos, se despart; dacă însă se ciocnesc cu corpuri mișcătoare venite din partea opusă și îndreptate spre aceeași țintă, luând amândouă calea de mijloc a unei linii între cele două direcții inițiale, capătă o mișcare conjugată. Afirm că așa se petrec lucrurile precum zici și tu. Și desigur cele cu mișcare conjugată cresc, cele cu mișcare despărțită descresc, atâta timp cât își păstrează forma lor constitutivă; dacă aceasta nu se păstrează, ele

pier în ambele feluri de mișcări. — Dar când și în ce mod se face crearea corpurilor? — Vădit că atunci când un element, ce primește o primă creștere și trece la o a doua schimbare, și de la aceasta la o a treia, devine apoi sensibil pentru cel ce este capabil de simțire. Numai prin aceste feluri de prefaceri și de treceri de la o mișcare la alta se creează totul în univers. Fiecare lucru ființează, într-adevăr, numai cât timp dăinuiește forma sa primitivă; iar când a trecut la o altă formă, el piere cu totul. Oare nu făcurăm enumerarea tuturor felurilor de mișcări, afară de două?

CLINIAS: Care două?

ATENIANUL: Aceleași, cu privire la care se învârtește discuția de față.

CLINIAS: Vorbește mai clar.

ATENIANUL: Dacă nu mă înșel, era vorba despre suflet.

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Să mai deosebim deci încă două feluri de mișcări: una care poate mișca alte corpuri, dar pe sine nu se poate mișca niciodată; cealaltă, care însă se mișcă și pe sine și celelalte corpuri, prin compunere sau despărțire, creștere sau descreștere, prin creare sau nimicire.

CLINIAS: Așa să fie.

ATENIANUL: Astfel, pe aceea care mișcă totdeauna altceva și este mișcată de alt corp, o vom socoti a noua, iar pe aceea care se mișcă pe sine, precum și alte corpuri, care este capabilă de toate acțiunile și susceptibilă de toate afectele și care este de fapt principiul mișcării și al prefacerii tuturor lucrurilor, o vom enunța ca a zecea.

CLINIAS: Da, așa.

ATENIANUL: Pe care din aceste zece feluri de mișcări o vom pune deasupra tuturor celorlalte, ca fiind fără asemănare cea mai puternică și cu deosebire activă?

CLINIAS: Trebuie să recunoaștem că mișcarea care poate să se miște singură este infinit superioară, iar toate celelalte feluri vin în urmă.

ATENIANUL: Bine zici. Dar acum nu trebuie să corectăm una sau două afirmații rău enunțate?

CLINIAS: Care?

ATENIANUL: Ne-am exprimat rău, când am zis că spața aceasta de mișcare este a zecea.

CLINIAS: De ce?

ATENIANUL: S-a recunoscut că ea este cea dintâi atât ca creație, cât și ca putere. După aceasta și pe a doua treaptă vine aceea, pe care rău am enumerat-o a noua.

CLINIAS: Cum așa?

ATENIANUL: Uite așa: când un lucru produce o schimbare într-altul, 7
acesta într-al treilea și așa mai departe, se poate zice oare că există printre aceste lucruri un principiu prim de schimbare? Cum ar putea fi principiu de schimbare acela ce este mișcat de către altceva? Acest lucru nu este cu putință. Dar când un mobil, care nu datorește mișcarea sa decât sieși, pricinuiește o prefacere în alt lucru, acesta iarăși într-altul, și dacă mișcarea se comunică astfel la o mulțime de substanțe, există oare atunci un alt principiu al tuturor acestor mișcări, decât schimbarea existentă în această substanță, care are însușirea de a se mișca prin sine?

CLINIAS: Drept vorbești și nu se poate ca cineva să nu o recunoască.

ATENIANUL: Să mai punem o întrebare și să încercăm a răspunde la ea. Dacă, precum cutează să afirme cei mai mulți dintre dumnealor, dacă toate lucrurile ar sta reunite în repaos, care ar fi prima mișcare necesară în sistemul acestor lucruri?

CLINIAS: Nici o îndoială că aceea care se mișcă de sine; căci e vădit că nimic nu l-ar putea face să-și schimbe starea mai înainte de acest moment; pentru că mai înainte de acțiunea sa nu are loc nici o schimbare în tot restul.

ATENIANUL: Vom zice deci că principiul tuturor mișcărilor, fie trecute în lucrurile ce sunt acum nemișcate, fie actuale în lucrurile ce se mișcă, principiul care are virtutea de a se mișca este în mod necesar cea mai veche și cea mai însemnată specie de prefacere; și în al doilea rând vom pune felul de schimbare care, având pricina în afara sa, pricinuiește mișcarea altor lucruri.

CLINIAS: Nimic mai adevărat.

ATENIANUL: Fiindcă am ajuns la punctul acesta, să răspundem și la acestea.

CLINIAS: La ce?

ATENIANUL: În caz că prima speță de mișcare se întâlnește la oarecare substanță, terestră, de apă, de foc, simplă sau compusă, ce fel de efect vom zice că este imanent acestei substanțe?

CLINIAS: Nu cumva mă întrebi, dacă vom zice despre această substanță că este vie, de vreme ce se mișcă prin sine?

ATENIANUL: Da, tocmai.

CLINIAS: Trăiește; cum altfel?

ATENIANUL: Dar ce! Când vedem substanțe însuflețite, nu trebuie să recunoaștem că principiul vieții în ele este chiar sufletul?

CLINIAS: Nimic altceva.

ATENIANUL: În numele lui Zeus, fii cu luare-aminte: ai putea să concepi trei lucruri în fiecare ființă?

CLINIAS: Cum așa?

ATENIANUL: Unul este esența sa; celălalt definiția esenței sale; al treilea, numele său; și că despre fiecare obiect sunt de pus două întrebări?

CLINIAS: Care două?

ATENIANUL: Câteodată se dă numele și se cere definiția; alteori se dă definiția și se cere numele. Ia vezi, dacă nu este aceasta ceea ce voim a zice?

CLINIAS: Ce?

ATENIANUL: Numele și definiția sunt deosebite în multe lucruri, între altele când e vorba de numărul îndoit; ca număr, numele său este număr pereche; și definiția, un număr divizibil în două părți egale.

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Tocmai aceasta vreau să spun. Ori nu este același lucru pe care-l denumim în două moduri, fie că ni se cere definiția, iar noi îi dăm numele; fie că ni se cere numele și noi îi dăm definiția: același număr fiind deopotrivă desemnat prin numele său care este număr pereche și prin definiția sa, care este un număr divizibil în două părți egale?

CLINIAS: Netăgăduit.

ATENIANUL: Care este acum definiția a ceea ce se cheamă suflet? Oare avem vreo alta afară de cea spusă adineaori, că este acea mișcare în stare a se mișca de sine?

CLINIAS: Cum! Tu zici că definiția acestei esențe, pe care toți o numim suflet, este de a se mișca de sine?

ATENIANUL: Da, așa susțin. Și dacă e așa, n-am probat îndeajuns că sufletul este totuna cu primul principiu al originii și al mișcării, al alterării și al repaosului acelor corpuri, care sunt, au fost și vor fi, fiindcă am văzut că el este pricina oricărei schimbări și mișcări în tot ce există? Mai doriți o altă probă pe lângă aceasta?

CLINIAS: Nu; s-a demonstrat de ajuns că sufletul este cea mai veche dintre ființe și principiul mișcării.

ATENIANUL: Nu e adevărat că speța de mișcare, pricinuită într-o substanță de către o substanță în care nu se vede nimic care să se miște de sine și care nu este altceva decât schimbarea unui corp neînsuflețit, trebuie pusă pe o a doua treaptă și chiar cu atâtea trepte mai jos de cea dintâi, cu câte voim?

CLINIAS: Mă învoiesc.

ATENIANUL: Deci ne-am exprimat într-un chip exact, propriu, adevărat și perfect, spunând că sufletul a luat ființă înaintea corpului, că are stăpânire asupra corpului, care vine după el ca vrednicie și rânduială a ființei și îi este în mod firesc supus.

CLINIAS: Nimic mai adevărat.

ATENIANUL: Ori, ne amintim, că am recunoscut că din momentul 8
ce am probat că sufletul este anterior corpului, trebuie să tragem concluzia că cele ce țin de suflet sunt anterioare față de cele ce țin de corp.

CLINIAS: Mi-amintesc.

ATENIANUL: Prin urmare, caracterele, moravurile, voințele, raționamentele, opiniile adevărate, prevederea și memoria au ființat înainte de lungime, de lărgime, adâncime și de puterea corpurilor, deoarece sufletul însuși a existat înainte de corp.

CLINIAS: Este o urmare necesară.

ATENIANUL: Nu e oare o altă necesitate de a mărturisi că sufletul este principiul binelui și al răului, al onestului și al neonestului, al dreptului și al nedreptului, și al tuturor celorlalte contrare, dacă noi îl recunoaștem ca autor a tot ce există?

CLINIAS: Netăgăduit.

ATENIANUL: Oare nu mai trebuie a recunoaște că sufletul, care este inerent oricărei ființe ce se mișcă, și îi conduce mișcările, guvernează de asemenea și cerul?

CLINIAS: Ba da.

ATENIANUL: Sufletul acesta este oare unul singur, sau sunt mai multe? Răspund eu pentru amândoi, că sunt mai multe; să nu admitem mai puțin de două: unul binefăcător, altul care are puterea de a face răul.

CLINIAS: Ai vorbit foarte drept.

ATENIANUL: Fie. Sufletul guvernează deci tot ce este în cer, pe pământ și în mare, prin mișcările sale proprii, și pe care noi le numim voință, observație, prevedere, chibzuință, judecată adevărată sau falsă, bucurie, tristețe, încredere, teamă, ură, dragoste, și prin celelalte mișcări

asemănătoare, care sunt cele dintâi cauze eficiente și care punând în lucrare mișcările corpurilor, ca tot atâtea pricini secundare, produc în toate ființele sensibile creștere sau descreștere, compunere sau despărțire, și însușirile care rezultă din ele, precum caldul și recele, greutatea, ușurința, duritatea, moliciunea, albul, negrul, asprimea, dulcele și amarul. Sufletul, care este o divinitate, ce cheamă în sprijinul său o altă divinitate, anume inteligența, spre a-l călăuzi în folosința acestor mișcări deosebite, cârmuiește atunci toate lucrurile cu înțelepciune, și le conduce la adevărata fericire; dar are loc contrarul când el ia povață de la nechibzuință. Vom recunoaște oare adevărul tuturor acestora? Ori vom presupune că lucrurile au loc poate în alt chip?

CLINIAS: Nicidecum.

ATENIANUL: Dar ce fel de suflet credem că guvernează cerul, pământul și tot universul acesta? Cel înzestrat cu înțelepciune și bunătate, sau acela care n-are nici una, nici cealaltă din aceste calități? Vreți să răspundem la întrebarea aceasta în modul următor?

CLINIAS: Cum?

ATENIANUL: Dacă este adevărat, vom zice, că mișcările și revoluțiile cerului și ale tuturor corpurilor cerești sunt de o natură asemenea cu a mișcărilor, revoluțiilor și a raționamentelor inteligenței; dacă același mers îl au și unele și altele, trebuie să concludem evident că sufletul cel bun guvernează universul acesta și-l conduce pe o cale desăvârșită.

CLINIAS: Foarte bine.

ATENIANUL: Și că, din contră, sufletul cel rău îl conduce, dacă toate lucrurile lumii acesteia au un caracter de nechibzuință și neorânduială.

CLINIAS: Și aceasta e sigur.

ATENIANUL: Care este deci natura mișcării inteligenței? Întrebarea aceasta, prieteni, este anevoioasă pentru oricine vrea să răspundă cu prudență. De aceea e bine să ne unim puterile, spre a găsi răspunsul.

CLINIAS: Ai dreptate. Să ne ferim, răspunzând, a ne lua după aceia care, fiindcă au privit fix soarele, se găsesc în mijlocul întunericului în miezul zilei. Să nu ne ațintim privirile spre inteligență, ca și cum am putea-o vedea și cunoaște perfect cu ochii muritori. Este lucru mai sigur să ni le ațintim spre imaginea ei.

CLINIAS: De ce imagine vorbești?

ATENIANUL: Printre cele zece feluri de mișcări pe care le-am amintit, să luăm pe aceea care este mai înrudită cu mișcarea inteligenței: cată să ne-o amintim și apoi vom răspunde în comun.

CLINIAS: Foarte bine.

ATENIANUL: Din tot ce s-a spus atunci, am reținut cel puțin adevărul acesta, că printre toate corpurile universului acestuia, unele se mișcă, altele sunt în repaos.

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Și că printre corpurile ce se mișcă, unele se mișcă rezemate pe același punct, iar altele trec dintr-un loc într-altul.

CLINIAS: Și aceasta.

ATENIANUL: Din aceste două mișcări, aceea, care are loc în același punct, trebuie în mod necesar să se învârtească în jurul aceluiași centru, asemenea cu bilele ce se lucrează la strung și are toată asemănarea și afinitatea posibilă cu circuitul intelectului.

CLINIAS: Cum așa, mă rog?

ATENIANUL: Nu e de temut că o să fim găsiți proști plăsmuitori de imagini potrivite a reprezenta obiectele, dacă vom zice că mișcarea inteligenței și aceea care are loc în același punct, asemenea mișcării unei sfere date la strung, se fac după aceleași legi, în același mod, în același loc, păstrând întotdeauna aceleași distanțe atât de centru cât și de corpurile înconjurătoare, după aceeași proporție și rânduială.

CLINIAS: Foarte bine vorbești.

ATENIANUL: Pentru motivele contrare, mișcarea ce nu se face totdeauna în același mod, după aceleași norme, în același loc, care n-are nici centru fix, nici vreo legătură statornică cu corpurile înconjurătoare, într-un cuvânt care este fără regulă, fără rânduială, fără uniformitate, se aseamănă foarte bine cu mișcarea nechibzuinței.

CLINIAS: Nimic mai adevărat.

ATENIANUL: Acum nu este anevoie a răspunde precis că, fiindcă sufletul întipărește universului întreg mișcarea circulară, trebuie să afirmăm în mod necesar că revoluțiile cerești le cârmuiește și le orânduiește sau sufletul cel bun, sau cel rău.

CLINIAS: Oaspete, cu privire la cele spuse, nu cred că este permis a cugeta altceva, decât că unul sau mai multe suflete înzestrate cu toată virtutea guvernează mișcarea cerului.

ATENIANUL: Ai înțeles bine, Clinias, cuvintele mele; mai ascultă acum și lucrul acesta.

CLINIAS: Ce?

9 ATENIANUL: Dacă sufletul mișcă în cerc tot cerul, nu este el principiul revoluțiilor soarelui, lunii și ale fiecărui astru?

CLINIAS: Fără îndoială.

ATENIANUL: Ceea ce vorbim de unul, se va aplica tuturor celorlalte astre.

CLINIAS: Despre care anume?

ATENIANUL: Despre soare. Oricine vede corpul soarelui, sufletul lui însă nimeni, precum nici pe acela al vreunui animal viu ori mort. Dar este o puternică prezumție de a crede că specia aceasta de substanță este de natură a nu putea fi percepută de nici unul din simțurile noastre corporale, și că el nu se poate vedea decât numai cu ochii spiritului. Să încercăm deci, numai prin inteligență și reflecție, a ne face o idee despre el.

CLINIAS: Ce idee?

ATENIANUL: Dacă e un suflet care conduce soarele, nu ne vom înșela spunând că el face unul din următoarele trei lucruri.

CLINIAS: Care?

ATENIANUL: Sau se află înăuntrul acestei mase rotunde ce se vede, și el o transportă peste tot, după cum sufletul nostru transportă corpul nostru; ori învești mântat cu un corp străin, fie de foc, fie de aer, după cum afirmă unii, se slujește de acest corp spre a împinge pe acela al soarelui; sau, în fine, liber de orice corp, el conduce soarele, prin oarecare puteri peste măsură de minunate.

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Este deci o necesitate, ca sufletul care guvernează tot universul să procedeze într-unul din aceste trei moduri. Dar, fie că, în timp ce conduce soarele pe un car, el împarte oamenilor lumina; fie că lucrează asupra lui printr-un impuls din afară, ori în ce mod și pe orice cale ar avea loc mișcarea aceasta, fiecare din noi trebuie să privească sufletul acesta ca pe o ființă de o treaptă superioară și ca pe o divinitate. Nu e adevărat?

CLINIAS: Ba da, afară numai dacă nu va fi fost izbit de sminteala extremă.

ATENIANUL: Și despre toate celelalte astre, lună, despre ani, luni, anotimpuri, ce vom spune, dacă nu același lucru, de vreme ce un singur suflet sau mai multe, înzestrate cu toată virtutea, sunt, după cum am văzut,

autorii acestora; trebuie să zicem că ele sunt tot atâția zei, fie că locuiesc în corpuri, ori că, sub formă de ființe, ele orânduiesc toate cele ce se petrec în cer, fie că sunt active în oarecare alt mod? Vă întreb acum: poate cineva să admită adevărurile acestea și să nu recunoască faptul că universul este plin de zei?

CLINIAS: Nu, oaspete, nu e nimeni atât de absurd.

ATENIANUL: Să terminăm deci aci, o, Megillos și Clinias, disputa noastră contra aceluia, care nega că există zei, după ce i-am impus hotarele până unde să se întindă.

CLINIAS: Care hotare?

ATENIANUL: Trebuie să ne arate că n-avem dreptate să susținem că sufletul este principiul generației tuturor lucrurilor, și de a trage toate urmările care rezultă de aci; sau dacă nu este în stare să judece mai bine ca noi despre lucrurile acestea, recunoscând adevărul argumentelor noastre, să trăiască de aci înainte convins despre existența zeilor. Să vedem dacă cele spuse sunt de ajuns spre a înfrânge pe tăgăduitorii existenței zeilor sau dacă nu cumva mai lipsește ceva.

CLINIAS: Nu mai e nimic de dorit, oaspe.

ATENIANUL: Așadar, aceasta să fie încheierea disputei cu ei. Acum e necesar să convingem pe acela care, deși crede în existența zeilor, neagă însă că ei au vreo grijă de interesele omenești. Bunul meu amic, îi vom spune, credința ta că există zei provine poate dintr-o oarecare afinitate divină între firea lor și a ta, care te face să-i recunoști și să-i venerezi. Dar te răzvrătești, când vezi oameni nedrepți și răi bucurându-se, în public și în particular, de bunăstare. Pe această bună stare, care e numai aparentă, numai ochii vulgului o socotește ca reală, contra dreptei judecăți, iar poeții și ceilalți scriitori au slăvit-o pe întrecute în scrierile lor. Poate că fiindcă ai văzut nelegiuiți rămânând fericiți până la bătrânețea lor, lăsând în urma lor pe copiii copiilor lor în posturile cele mai onorabile, spectacolul acesta a scandalizat sufletul tău. Vei fi auzit vorbindu-se ori vei fi fost spectator la multe nedreptăți și crime, care le-au slujit unora ca trepte spre a se ridica din starea cea mai de jos, până la cele mai înalte dregătorii și chiar până la tiranie. Atunci înțeleg foarte bine de ce n-ai vrut, din pricina acestei afinități ce te leagă de zei, să-i învinuiești pe ei, că ar fi autorii acestor anomalii, însă condus de raționamente eronate și neputând să-ți descarci mânia ta asupra zeilor, ai ajuns la erezia aceasta dureroasă, că în adevăr ei există, dar nu se sinchisesc de interesele omenești și nu se milostivesc să se ocupe

de ele. De teamă ca sentimentul acesta necuvios să nu prindă rădăcini în sufletul tău, cată să ne dăm toată silința să te lecuim de el, și a-l îndepărta de tine prin sfaturile noastre, reunind reflecțiile următoare cu probele cu care am dovedit ateului existența zeilor. Megillos și Clinias, veți răspunde voi în locul acestui tânăr, precum ați mai răspuns. Dacă dați peste vreo greutate, ce v-ar opri, am să vă iau, ca adineaori, și am să vă trec la malul celălalt.

CLINIAS: Foarte bine, înainte! Noi te vom urma cât mai de aproape.

ATENIANUL: Cel puțin poate că nu va fi tocmai anevoie a arăta adversarului nostru că grijile zeilor se întind deopotrivă asupra lucrurilor mici ca și a celor mari. El a auzit ce am spus despre zei, fiindcă era de față, că ei fiind perfecți în orice virtute au misiunea deosebită a cârmui universul.

CLINIAS: Da, a ascultat expunerea aceasta cu toată luarea-aminte.

ATENIANUL: De acum înainte să examineze împreună cu noi, ce virtute au ei, când recunoaștem că sunt buni. Răspunde: a fi cumpătat și inteligent nu sunt virtuți, iar însușirile contrare, vicii?

CLINIAS: Desigur.

ATENIANUL: Curajul nu este și el o virtute, iar lașitatea, un viciu?

CLINIAS: Ba da.

ATENIANUL: Dintre aceste calități, unele nu sunt de ocară, iar altele onorabile?

CLINIAS: În mod necesar.

ATENIANUL: Și nu vom recunoaște că cele de ocară sunt partea naturii omenești, dar că nici un viciu nici mare, nici mic, nu se poate atribui zeilor?

CLINIAS: Recunoaște oricine.

ATENIANUL: Cum? Pune-vom între virtuțile sufletului nepăsarea, lenea, lâncezeala? Ce ziceți?

CLINIAS: Cum s-ar putea?

ATENIANUL: Ori printre cele contrare?

CLINIAS: Da, printre acestea.

ATENIANUL: Adică cum? Nepăsătorul și trândavul, pe care poetul îl aseamănă cu trântorii leneși[1] nu e el socotit la un fel și după judecata noastră?

CLINIAS: Da. Foarte bine i-a zugrăvit Hesiod.

---

[1] Hesiod, *Munci și Zile*, versurile 300–304.

ATENIANUL: Așadar trebuie să negăm că zeii au asemenea deprinderi și să nu permitem nimănui a afirma așa ceva despre ei.

CLINIAS: Nicidecum; cum s-ar putea?

ATENIANUL: Însă dacă unul, însărcinat deosebit cu conducerea și administrarea unor afaceri, n-ar avea grijă decât de cele mari, iar pe cele mici le-ar neglija, pe ce bază am avea dreptul a-l lăuda, fără a aiura? Să privim chestiunea în modul următor: nu e așa că oricine ar lucra în chipul acesta, om sau zeu, n-ar putea avea decât unul din aceste două motive?

CLINIAS: Care motive?

ATENIANUL: Ori că crede că nu interesează întregul afacerii, când s-ar neglija operațiunile neînsemnate, ori dacă interesează în oarecare măsură, el le neglijează din trândăvie și moliciune. Ori poate să existe neglijența în vreun alt mod? Căci nu va fi neglijență nici mică, nici mare, când cineva nu poate vedea de toate treburile; atunci zeul, ori cel propus într-un post mai umil, este pur și simplu slab, nu are puterea de a îngriji.

CLINIAS: Nu, desigur.

ATENIANUL: Acum cei doi adversari, care recunosc amândoi că 11
există zei, însă unul susține că sunt coruptibili, iar celălalt că neglijează lucrările neînsemnate, să ne răspundă nouă, pe rând. Mai întâi ați recunoscut că zeii cunosc, văd, aud toate, că nu le scapă nimic din lucrurile ce cad sub simțuri, sau sub inteligență? Așa ați afirmat, ori cum?

CLINIAS: Da, așa.

ATENIANUL: Și că ei au puterea tuturor muritorilor și nemuritorilor?

CLINIAS: Cum să nu recunoască?

ATENIANUL: Și toți cinci am convenit că zeii sunt buni și perfecți.

CLINIAS: Adevărat.

ATENIANUL: Dar dacă sunt așa cum am recunoscut, nu e imposibil a afirma în urmă că ei fac vreun lucru cu trândăvie și neglijență? Căci lenea e în noi fiica lașității și trândăvia vine din lene și moliciune.

CLINIAS: Așa e.

ATENIANUL: Deci nici un zeu nu este neglijent din lene și trândăvie, fiindcă zeii nu pot fi lași.

CLINIAS: Drept vorbești.

ATENIANUL: Prin urmare, dacă e adevărat că în cârmuirea acestui univers ei nesocotesc lucrurile mărunte, trebuie să presupunem că ei cred grijile lor, pentru asemenea obiecte, cu totul nefolositoare, sau trebuie să afirmăm că sunt încredințați de contrar. Nu există termen de mijloc.

CLINIAS: Nu.

ATENIANUL: Ei bine, amice, trebuie să admitem că tu susții că zeii neglijează, pentru că ei nu știu că trebuie să aibă grijă și că neglijența lor vine din această neștiință. Ori că, deși știu cât de necesară este îngrijirea lor, ei nu vor să o dea, ca oamenii aceia vrednici de dispreț, care deși știu că e ceva mai bun de făcut decât ceea cc fac, lasă acest mai bine, spre a-și procura oarecare plăcere sau a se scuti de vreo osteneală.

CLINIAS: Cum s-ar putea afirma așa ceva?

ATENIANUL: Oare interesele omenești nu țin de viața omului și omul nu e el, dintre toate vietățile, aceea care venerează mai mult pe zei?

CLINIAS: Așa cred.

ATENIANUL: Însă noi susținem că toate vietățile însuflețite sunt în stăpânirea zeilor precum și cerul întreg.

CLINIAS: Cum să nu?

ATENIANUL: Deci poate să zică oricine că interesele noastre sunt mici sau mari în fața zeilor; dar nu se cade ca stăpânii noștri fiind cu mare luare-aminte și foarte buni, să n-aibă grijă de străduințele noastre. Să vedem acum și chestiunea următoare.

CLINIAS: Care?

ATENIANUL: Relativ la simțurile și puterile noastre, ați observat că ceea ce este lesne sau anevoie pentru simțurile noastre este din contră pentru puterile noastre?

CLINIAS: Nu înțeleg.

ATENIANUL: Pare-se că a vedea și a auzi obiectele mici este mai anevoie decât cele mari; însă a purta și a stăpâni și a îngriji obiectele neînsemnate și mici este mai lesne pentru oricine, decât cele contrare.

CLINIAS: Mult mai ușor.

ATENIANUL: Dacă un medic îndatorat a lecui un bolnav, pe care vrea și poate să-l vindece, s-ar apuca să lecuiască numai simptomele grave, fără să se îngrijească de cele mici, și nici de mădulare în parte, bolnavul său se va însănătoși vreodată deplin?

CLINIAS: Nu.

ATENIANUL: Nu e tot așa cu piloții, cu capii armatelor, cu capii de familie, cu fruntașii politici, într-un cuvânt cu toți cei învestiți cu vreo administrație, dacă nesocotesc lucrările mici și puțin numeroase și dacă nu se ocupă decât de operațiunile mari și importante? Căci, cum zic constructorii, nici pietrele mari nu se fixează bine fără cele mici.

CLINIAS: Nu, fără îndoială.

ATENIANUL: Să nu socotim deci pe vreun zeu mai prejos ca lucrătorii muritori, care cu cât sunt mai destoinici cu atât săvârșesc mai bine și mai perfect, cu o artă egală, atât lucrările mari cât și pe cele mici; iar divinitatea foarte înțeleaptă, binevoitoare și atotdestoinică de a îngriji de toate ființele și lucrurile, să nesocotească lucrările mici de care îi vine mai lesne să îngrijească, așa cum ar face un lucrător trândav sau laș și scârbit de lucru; și să nu fie atentă decât la lucrurile mari?

CLINIAS: În nici un chip nu trebuie a admite o asemenea părere despre zei, oaspe. Asemenea credință ar fi contrară și smereniei, și adevărului.

ATENIANUL: Mi se pare că l-am înfundat destul de bine pe învinuitorul de nepăsare a zeilor.

CLINIAS: Destul de bine.

ATENIANUL: Și că l-am silit să recunoască, cu argumentația noastră, că n-are dreptate. Însă cred că mai trebuie să-l încântăm oarecum cu câteva descântece.

CLINIAS: Cam ce fel, scumpule?

ATENIANUL: Să încercăm a convinge pe tânăr că cel care are grijă 12
de toate existențele, le-a întocmit spre conservarea și perfecțiunea lumii, că fiecare parte suferă și face numai ce i se cuvine, că divinitatea a prepus ființe (genii) să vegheze asupra fiecărui individ până la cele mai neînsemnate fapte sau sentimente ale lui, astfel că perfecțiunea operei este extinsă până la cel din urmă amănunt. Tu însuți, nefericitule, cât ești de mititel, ești o părticică din ordinea universală și ai permanentă legătură cu ea. Dar tu nu pricepi că orice creatură individuală se face în vederea întregului, că viața întregului, că scopul evoluției să fie fericit, că nimic nu se face pentru tine, și că tu însuți ești creat pentru univers; că orice medic, orice meseriaș destoinic, făurind lucrurile în vederea unui scop particular, le lucrează totdeodată în vederea scopului celui mai bun îndeobște, punând în corelație fiecare lucru în parte cu întregul, ci nu raportează întregul la parte. Și tu murmuri, pentru că nu știi ceea ce e mai bine totdeodată pentru tine și pentru întreg, conform legilor vieții universale. Însă fiindcă sufletul e contopit când într-un corp când într-altul, și fiindcă el suferă felurite prefaceri, ori cu voia sa, ori că-l mișcă un alt suflet, nu mai rămâne jucătorului la zaruri decât să așeze la un loc mai bun pe acela cu calități

mai bune și într-un loc mai rău pe cel cu calități mai rele, după merit, ca să aibă fiecare soarta ce i se cuvine.

CLINIAS: Cum înțelegi asta?

ATENIANUL: Cred că atribuind zeilor prevederea (pronia), aleg explicarea cea mai plauzibilă a acestui sistem al lumilor. Dacă cineva, privind întruna universul, ar schimba necontenit forma tuturor corpurilor, spre exemplu făcând din foc apă însuflețită, și nici mai multe deodată dintr-unul singur și nici din mai multe unul, trecând printr-un întâi, al doilea, și chiar al treilea proces de devenire, atunci elementele creațiunii în stare de prefacere ar fi infinite în cantitate; acum însă toate sunt uimitor de lesne de organizat pentru stăpânul universului.

CLINIAS: Iarăși nu înțeleg.

ATENIANUL: Regele universului înțelegând că toate faptele noastre sunt însuflețite, dar că în ele se află multă virtute dar și multă stricăciune, că sufletul și corpul, deși nu sunt eterne ca zeii, după lege, dar totuși nu sunt supuse niciodată pieirii, căci dacă sufletul și corpul ar pieri, urmarea creațiunii ființelor însuflețite ar înceta cu totul, și că este în natura binelui, de vreme ce purcede de la suflet, să fie totdeauna folositor, pe când răul e totdeauna dăunător, regele, zic, văzând toate acestea, a orânduit în distribuția diferitelor elemente, structura cea mai potrivită și cea mai bună, pentru ca binele să învingă și răul să fie învins în lume. Numai în vederea aceasta a întregului a combinat el poziția și locul de ocupat pentru fiecare, potrivit cu calitățile sale în stare să-l deosebească. Dar a lăsat la alegerea noastră cauzele care produc calitățile fiecăruia dintre noi. Căci fiecare om este în general aproape totdeauna așa cum vrea să fie.

CLINIAS: Așa pare că este.

ATENIANUL: Așadar, toate ființele cu suflet suferă schimbări, iar cauza schimbărilor o au în ele însele. În urma acestor prefaceri ele sunt duse la locul și treapta însemnate de legea destinului. Cele mai puțin alterate ca moravuri trec într-un loc aproape de lumină. Ființele alterate mai tare, și care alunecă mai profund spre nedreptăți, sunt cufundate în adâncimile și în locurile acelea de sub pământ, numite infern și cu alte nume asemenea. Ele sunt turburate mereu de spaime și visuri rele în timpul vieții și după ce se despart de trupurile lor. Și când un suflet a crescut mai mult în virtute sau viciu prin forța voinței sau deprinderii sale, dacă a progresat în bine, urmând calea virtuții divine, până ce a ajuns oarecum divin ca și zeii, trece din locul ce-l ocupa, într-alt loc ales, sfânt și fericit, iar

dacă a trăit în viciu, trece într-un loc contrar. Aceasta e, tinere și copile, care te crezi părăsit de zei, judecata locuitorilor cerului! Dacă cineva se strică, e dus la locul sufletelor rele. Dacă se face mai bun, se va aduna cu sufletele bune. Într-un cuvânt, în timpul vieții și în toate morțile ce le suferă cineva pe rând, sufletele fac semenelor lor și primesc de la ele toate cele ce li se cuvin unele de la altele. Nici tu, nici vreun alt nefericit ca tine, nu va putea să se laude vreodată că a scăpat de această judecată a zeilor, fiindcă și aceia care au instituit-o, au instituit-o înaintea și mai presus de toate celelalte judecăți, și trebuie observată în toate modurile. Nu vei scăpa vreodată de ea, chiar de ai fi așa de mic, încât să intri în adâncul pământului, și nici când ai fi așa de ușor ca să poți zbura la cer. Ci vei suferi pedeapsa hotărâtă de ei, fie pe pământul acesta, fie în altă viață și lume, fie că te-ai duce într-o lume și mai înspăimântătoare. Aceeași soartă o vor avea aceia care prin nelegiuire sau crimă au ajuns mari din mici ce erau, și pe care i-ai crezut că au trecut de la suferință la fericire. În urma acestor schimbări, ți s-a părut că vezi, ca într-o oglindă, în soarta lor, că zeii n-au nici o grijă de soarta oamenilor, fiindcă nu înțelegi legătura lucrurilor și ce sfârșit o să aibă păruta lor prosperitate. Și cum crezi că nu prea e necesară știința aceasta, prea trufașule tânăr, fiindcă neavând-o n-ai să poți să-ți croiești vreodată un plan de viață virtuoasă, nici să-ți faci o concepție adevărată despre fericire și nefericire? Dacă reușim, Clinias, acesta împreună cu tot senatul nostru, să te convingem, că tu nu știi ce vorbești, când vorbești în modul acesta despre zei, ai să pari că te bucuri chiar de ajutorul divinității. Dacă mai dorești vreo lămurire, iată ce-i vom spune celui de al treilea.

Cred că n-am probat tocmai rău că există zei și că le pasă de soarta oamenilor. Afirmația că zeii sunt coruptibili și că ajută pe nedrepți în schimbul ofrandelor ce primesc, nu trebuie permisă nimănui, ci combătută din toate puterile și în tot chipul.

CLINIAS: Ai dreptate. Să facem cum zici.

ATENIANUL: În numele acelorași zei, dacă e adevărat că ei sunt 13
lesne coruptibili, spune cum putem să-i corupem, dacă se lasă corupți? Și mai spune-ne ce fel sunt ei și cu cine se pot compara? Desigur, fiind cârmuitori ai întregului cer, îi vom socoti dregători stăpâni ai puterilor.

CLINIAS: Da. Dar cu care dregători se aseamănă sau, mai degrabă, care dregători le sunt asemenea, ca să ne putem apropia de adevăr comparând ființele cele mici cu cele mari? Să-i comparăm cu conducătorii

carelor care se întrec la concursuri sau cu cârmacii de corăbii? S-ar putea compara cu capii armatelor. Se mai pot asemăna cu medicii care apără corpul în războiul cu bolile, ori cu plugarii care așteaptă cu teamă să nu se întoarcă din nou niscaiva vremi stricătoare pentru recolte, ori chiar cu păstorii turmelor. În adevăr, fiindcă am recunoscut că cerule e plin de mult bine și de contrarele lui, cele mai multe, însă, rele, e necesar să se dea acolo sus o luptă perpetuă între bine și rău, care cere din partea noastră o luare-aminte extrem de încordată. Aliații noștri sunt zeii și geniile, cărora noi le aparținem la rândul nostru. Pe noi ne pierde nedreptatea, necumpătarea și neștiința și ne mântuiește dreptatea, frugalitatea (temperanța) și cunoștința, calități inerente naturilor vii ale zeilor. Câteva urme din aceste virtuți se află și aici în noi. Așadar, există unele suflete care locuiesc aici pe pământ, înzestrate cu fire nedreaptă, firi de fiară, care lingușesc sufletele păzitorilor, fie câini, păstori, ori chiar pe stăpânii cei preaînalți, prin ispitele vorbelor lor, ori prin anumite vrăji ale rugăciunilor lor, după cum afirmă cel puțin gurile rele, și-i seduc să le dea voie să-și însușească mai multă avuție decât ceilalți oameni, dar să nu pățească nici un rău din cauza aceasta. Susțin, așadar, că ceea ce numeam adineaori viciu nu este decât pornirea aceasta de a agonisi mai mult ca alții, și reprezintă același lucru ca boala în corpurile de carne, ca molimele în anotimpuri, și, cu un alt nume, este nedreptatea în state și guvernăminte.

CLINIAS: Bine. Ci, iată cum ar trebui să vorbească acela care afirmă că zeii iartă totdeauna pe oamenii nedrepți și pe răufăcători, dacă le dă și lor o parte din câștigul lor nedrept. Este ca și cum ar afirma că lupii ar da câinilor o parte din prada lor, iar aceștia, mituiți prin darurile lor, să le dea voie lupilor să sfâșie turmele. Nu sună așa argumentația celor ce zic că zeii sunt lesne coruptibili?

CLINIAS: Ba da, desigur.

ATENIANUL: În cazul acesta cine ar putea compara pe zei cu vreunul din păzitorii numiți mai sus, fără a se face de râs? Îi va compara oare cu niște cârmaci de nave, care s-ar lăsa cumpărați de libațiuni de vin și de grăsimi, ca să scufunde navele împreună cu navigatorii?

CLINIAS: Nicidecum.

ATENIANUL: Nici cu vizitiii carelor înscriși la concursuri, care mituiți cu daruri ar lăsa altora premiul victoriei.

CLINIAS: Ar fi comparație revoltătoare.

ATENIANUL: Nici cu capii de armată, nici cu medicii, nici cu agricultorii, nici cu păstorii, nici cu câinii ispitiți de lupi.

CLINIAS: Frumoase comparații, zău! Cum s-ar putea așa ceva?

ATENIANUL: Dar noi nu privim pe zei ca pe cei mai augusți păzitori, și ai lucrurilor celor mai importante?

CLINIAS: Da, ai celor mai însemnate.

ATENIANUL: Îi vom pune pe acești zei, dregători asupra afacerilor celor mai frumoase și a căror supraveghere este fără seamăn, mai prejos decât niște câini și decât niște oameni mediocri, care nu trădează niciodată dreptatea, în schimbul unor daruri viclene din partea oamenilor răi?

CLINIAS: Nicidecum; erezia aceasta nu trebuie tolerată. Printre impii[1], cel ce are asemenea credință despre zei se va judeca, cu cea mai mare dreptate, ca fiind cel mai rău și nelegiuit.

ATENIANUL: N-avem dreptul acum să afirmăm că am probat suficient cele trei chestiuni propuse, adică existența zeilor, providența lor și dreptatea lor incoruptibilă?

CLINIAS: Desigur și noi aprobăm dovezile.

ATENIANUL: Zelul dârz al oamenilor răi m-a silit să vorbesc oarecum cam pătimaș. Am fost așa de înverșunat, scumpul meu Clinias, numai spre a-i constrânge pe răi să nu creadă că-și pot face nestingheriți vrerile lor și să-și propage ereziile lor despre zei, în caz că ne-ar fi învins din întâmplare în polemica noastră. Iată ce m-a împins să vorbesc la vârsta mea așa de aprig, ca un tânăr. Cât de puțin de am reușit a convinge pe adversarii noștri să se urască pe ei înșiși și să iubească moravurile contrare, preludiul acesta al legilor contra ereziei (și ateismului) va avea rostul său.

CLINIAS: Să nădăjduim; și dacă n-o fi așa, cel puțin modelul acesta de cuvântare nu necinstește pe legiuitor.

ATENIANUL: Și acum o cuvântare va înlocui preludiul, ca un interpret al legilor, care poruncește tuturor ereticilor să părăsească apucăturile lor și să-și însușească altele cucernice. Iar pentru cei ce nu se supun, să se edicteze legea aceasta relativă la erezie: Cine calcă legea religioasă, fie prin vorbe, fie prin fapte, trebuie să fie denunțat magistratului de către cel ce va fi de față și care este obligat a-l împiedica să se manifeste; cei dintâi dintre magistrați, care vor fi încunoștințați, vor înainta procesul 14

[1] Impii (în lat.) — lipsiți de pietate, nelegiuiți.

înaintea tribunalului constituit spre a judeca asemenea crime. Dacă un magistrat, informat despre fapt, nu dă curs afacerii, oricine va avea dreptul să-l învinovățească de erezie și să răzbune legea. Dacă cineva este dovedit vinovat, tribunalul va hotărî o pedeapsă particulară pentru fiecare specie de erezie. Pedeapsa în principiu va fi închisoarea. Vor fi în stat trei feluri de închisori: una aproape de piața capitalei; ea slujește ca închisoare comună celor mai mulți, spre a a se asigura de persoana celor închiși acolo; o alta în oarecare loc, unde magistrații se vor aduna noaptea și căreia i se va da numele de sofronisteriu; o a treia, în fine, așezată în mijlocul țării, într-un ținut pustiu și cât se poate mai sălbatic, ea se va numi închisoarea chinurilor. Pe de altă parte, în materie de erezie, se vor distinge trei feluri de infracțiuni, care sunt tocmai acelea pe care le combătură̆m. Acestea, împărțite fiecare în câte două subdiviziuni, fac în total șase. Trebuie ca judecătorii să distingă cu mare luare-aminte infracțiunile care au pe zei drept obiect, pentru că ele nu trebuie pedepsite cu aceeași osândă.

Se întâlnesc, în adevăr, oameni care nu recunosc existența zeilor, dar au un caracter just din natură; aceștia au ură pe cei nedrepți, și fiindcă le e scârbă de nedreptate, unii nu sunt aplecați a săvârși asemenea crime și fug de oamenii nedrepți și iubesc pe cei drepți. Sunt alții care, pe lângă condiția că totul este lipsit de zei, dau dovadă de neînfrânare față de plăceri și de slăbiciune față de dureri, și mai au o memorie sănătoasă și o mare pătrundere de spirit. Boala lor comună este că nu cred că există zei; dar cei dintâi par mult mai puțin vătămători societății, decât cei de al doilea. Într-adevăr, cel dintâi va vorbi despre zei cu multă libertate, precum și despre sacrificii și despre jurăminte și, batjocorind pe ceilalți, îi poate face lesne și pe alții eretici, dacă nu au nici o răspundere; însă cel de-al doilea, având aceeași părere ca și celălalt, dar plin de spirit, se slujește de viclenie și de șiretenie. Dintre ei se recrutează prezicătorii și tot felul de făcători de minuni, câteodată se fac dintre ei și tirani, oratori, generali de armată; de asemenea, ursitori de culturi secrete și sofiști în raționamentele lor înșelătoare; căci speciile acestei a doua clase de eretici sunt nenumărate. Însă două legi vor fi de ajuns contra lor. Crima celor din urmă, care simulează o credință ce n-o au, merită nu numai una, dar chiar mai multe morți. Pentru cei dintâi este de ajuns mustrarea și închisoarea.

De asemenea, erezia ce crede că zeii n-au grijă (de soarta oamenilor) este de două feluri, iar erezia că zeii sunt lesne coruptibili este iarăși de două feluri. Făcându-se deosebirile acestea, judecătorul să condamne,

potrivit legii, la o închisoare de cel puțin cinci ani în sofronisteriu, pe oricine adoptă erezia aceasta din lipsă de discernământ, iar nu din voință și moravuri stricate. În timpul acesta însă nici un cetățean să n-aibă intrare la el, afară numai de membrii consiliului de noapte, care sunt obligați să vorbească cu el ca să-l povățuiască și să-i lecuiască sufletul. După expirarea termenului închisorii, dacă pare că și-a redobândit mintea sănătoasă, să trăiască în societatea celor drept credincioși; însă dacă nu se îndreaptă și este condamnat iarăși pentru aceeași nelegiuire, să fie pedepsit cu moartea.

Cât privește pe aceia care, ca niște fiare, nu numai că nu cred că există zei, și sunt convinși că n-au grijă (de oameni) și că se lasă înduplecați, dar care din dispreț față de oameni, înșală pe cea mai mare parte dintre muritori, făcându-i să creadă că ei pot evoca sufletele morților, că ei au puterea de a înduplеca pe zei, ca și cum ar avea taina de a-i fermeca prin sacrificii, prin rugăciuni și vrăji și năzuiesc astfel a răsturna din temelie starea particularilor și a statului, spre a-și mulțumi setea de bani: oricine va fi învinovățit și dovedit de aceste crime să fie condamnat de judecată, conform legii, la închisoarea așezată în mijlocul țării; nici o persoană liberă să nu intre niciodată la el; să primească din mâna sclavilor ceea ce păzitorii legilor îi vor fi hotărât drept hrană; și după moartea sa, cadavrul său să fie aruncat fără înmormântare dincolo de granițele țării. Orice persoană liberă, ce va încerca să-l îngroape, poate să fie urmărită și acuzată de impietate. Dacă are copii în stare să fie folositori odată statului, magistrații tutori ai orfanilor să aibă grijă de ei ca de niște adevărați orfani, începând chiar din ziua când tatăl lor a fost condamnat.

Mai trebuie a impune o lege comună cu scopul de a opri înmulțirea 15
păcatelor contra zeilor fie în fapte, fie în vorbe, și de a stăvili superstiția, interzicând orice alt sacrificiu, afară de cele prescrise de lege. Legea edictată simplu pentru toți cetățenii să fie aceasta: Nimeni să nu aibă altare în locuința sa particulară. Ci, când are de gând să sacrifice, să se ducă să-l facă în templele publice; să se predea victimele în mâinile preoților și preoteselor, însărcinați în mod deosebit cu puritatea sacrificiilor; să-și facă rugăciunile împreună cu ei și cu aceia dintre cei de față, care vor voi să-și unească rugăciunile lor. Motivele, care ne hotărăsc a face legea aceasta, sunt că nu este ușor a ridica altare zeilor, și că, spre a reuși într-o asemenea întreprindere, trebuie o inteligență superioară. Pe lângă aceasta, mai ales femeile, suferinzii de vreo boală, cei ce se află în primejdii și strâmtorări, precum și cei ce au dat peste un noroc, toți aceștia obișnuiesc a face danii

zeilor din avutul ce au la îndemână, a jurui sacrificii, a promite să ridice așezăminte zeilor, geniilor și fiilor zeilor. De asemeni, persoanele speriate ziua și noaptea de vedenii, arătări, amintindu-și diversele viziuni din vis, cred că leacul acestora este ridicarea dc mici temple casnice și altare cu care umplu locuințele, satelc, într-un cuvânt toate locurile, fie purificate ori nu.

Spre a preveni asemenea dezordini trebuie să se aplice legea pe care o prescrisei. Ea are scopul a răpi ereticilor orice pretext de a construi capele și altare secrete în locuințele lor, spre a jertfi în ascuns acolo zeilor, în credința că-i pot îndupleca și corupe prin ofrande și rugăciuni, când de fapt ei croiesc o cale mai netedă nedreptăților lor, atrăgând mânia zeilor, atât asupra capetelor legiuitorilor, cât și asupra magistraților — oameni mai virtuoși decât poporul — care îi tolerează, și aducând statul în primejdie de a fi pedepsit din cauza ereziei câtorva particulari. Cel puțin divinitățile nu vor avea cuvânt să mustre pe legiuitor pentru că interzice prin lege de a se construi mici temple domestice. Dacă se descoperă că are cineva alte bisericuțe și ceremonii decât cele oficiale, în caz că vinovatul, bărbat sau femeie, nu e notat mai dinainte de crime sau erezie, oricine îl va descoperi, să-l denunțe paznicilor legii. Aceștia îi vor ordona să mute bisericuța sa în templele închinate slujbelor divine oficiale. Dacă nu se supune, să-l amendeze până ce va asculta. Dacă cineva, care a mai comis nu crime de copil, ci de primul rang, e prins că jertfește la el acasă în secret sau chiar față de alții, oricărei divinități ar fi, să se pedepsească cu moartea, ca unul ce a jertfit cu inima necurată. Este rostul paznicilor legii să hotărască dacă infracțiunile de care s-a făcut vinovat sunt crime de copil ori de altfel, și a-l aduce apoi în fața tribunalului spre a-l face să sufere pedeapsa datorată melegiuirii sale.

CARTEA a XI-a

De aci înainte se cuvine să legiferăm cum trebuie convențiile obișnuite în relațiile vieții. Legea destul de simplă e oarecum aceasta: Nimeni să nu se atingă, cât îi stă în putință, de ceea ce e al meu, nici să nu miște, ceva de la locul său, dacă nu are învoirea mea. Dacă sunt întreg la minte, și eu voi face același lucru în același mod. Și ca să încep cu comoara pe care ar ascunde-o unul, ca s-o păstreze pentru el sau pentru urmașii lui, dacă ascunzătorul nu e unul dintre ascendenții mei, nici nu mă voi ruga divinității s-o găsesc, și nici n-aș mișca-o de la locul ei, dacă aș găsi-o, nici nu aș consulta pe ghicitori, să mă sfătuiască într-un chip sau altul, să ridic comoara încredințată pământului. Căci voi câștiga mai puțin dinspre partea avuției însușindu-mi-o, decât aș crește ca virtute și dreptate, neatingându-mă de ea și pierderea avută se va cumpăni cu un profit mult mai mare în partea cea mai bună din mine însumi, preferând creșterea dreptății în sufletul meu, în loc de înmulțirea avuției. Sfatul că nu trebuie să mișcăm ceea ce trebuie să rămână în nemișcare, se aplică multor cazuri și se potrivește mai ales în cazul despre care vorbim. Apoi e bine să dăm crezare la ceea ce se spune în popor relativ la găsitorii de comori, că adică ei păcătuind astfel nu vor avea parte de copii. Dar la ce osândă vom condamna pe acela care fără să-i pese, dacă va avea sau nu copii, și nesocotind pe legiuitorul acelei legi, ar lua comoara pe care n-a depus-o nici el, nici vreunul din ascendenții lui și, fără învoirea depunătorului, călcând legea cea mai frumoasă și cea mai simplă, precum și sfatul unui

1

om mare[1], care a zis: ceea ce n-ai pus tu, să nu iei? Divinitatea singură știe cu ce osândă trebuie lovit acela care, disprețuind pe acești doi legiuitori, își însușește, nu cine știe ce valoare mică, ci uneori un tezaur de mare preț nedepus de el. În ce mă privește, primul care-l va vedea, dacă faptul are loc în oraș, să-l denunțe astimonilor, agoranomilor, dacă are loc în vreun punct al pieții, agronomilor și paznicilor lor, dacă faptul are loc în altă parte. După facerea denunțului, statul să trimită să se consulte oracolul de la Delfi, și el va executa întocmai ordinul zeului cu privire la comoară și la cel ce a luat-o. Dacă denunțătorul e o persoană liberă, să fie onorată ca bun cetățean, iar dacă nu a făcut denunțul, să fie considerat om rău. Dacă denunțătorul e sclav, statul îi va da libertatea, plătind stăpânului prețul; iar dacă nu și-a făcut datoria, să se pedepsească cu moartea. După legea aceasta, să se adauge îndată următoarea referitoare la obiecte fie mari, fie mici. Dacă cineva lasă de voie sau fără de voie un lucru ce-i aparține, într-un loc public, cine îl va găsi să nu se atingă de el, gândindu-se că se află în paza divinității drumurilor și că îi este consacrat prin lege. Dacă din contră cineva îl ia și-l duce acasă la el, în caz că lucrul nu are valoare mare, iar vinovatul e sclav, oricine îl va surprinde în fapt, dacă are cel puțin treizeci de ani etate, să-i dea atâtea lovituri câte vrea; dacă însă e liber, pe lângă că se va socoti nevrednic de libertate și de apărarea legilor, să plătească prețul înzecit al obiectului luat, aceluia care l-a lăsat.

Când cineva reclamă că un altul posedă o parte mai mare ori mai mică din avutul său, iar celălalt, deși recunoaște că deține obiectul, însă neagă că ar fi al reclamantului, în caz că obiectul e înscris în tabelele magistraților, cum cere legea, să cheme pe deținătorul obiectului înaintea magistraților. Acela din doi la partida căruia se va găsi înscris obiectul, să rămână posesorul neturburat al lui. Dacă se constată că obiectul aparține unui al treilea absent, acela din doi va da cauțiune suficientă, îndatorindu-se a-l restitui la timp, să dispună de obiect ca și absentul însuși. Dacă lucrul contestat nu e înscris la magistrați, va fi sechestrat de către cei trei magistrați mai în etate până la ziua judecății. Dacă obiectul este un animal, partea care va pierde procesul să plătească magistraților hrana (animalului). Judecătorii să dea sentința în timp de trei zile.

---

[1] Solon.

Oricine, dacă e în toate mințile, poate să-și reia sclavul său și să facă cu el ce va vrea; însă numai ce este îngăduit. El poate de asemenea să pună mâna pe sclavul fugar al altuia, al unei rude sau al vreunui prieten, cu scopul de a i-l păstra. Dar dacă revendică cineva ca pe un om liber, pe cineva care este luat ca sclav, cel ce-l deține este obligat să-i dea drumul; cel ce revendică are drept să-l ia cu sine, numai după ce dă trei garanți suficienți, altfel nu. Dacă îl ia, fără să prezinte garanți, poate fi urmărit pentru violență; și dacă e condamnat, să plătească îndoitul daunei recunoscute, aceluia de la care l-a luat. 2

Orice stăpân are drept să-și reia libertul său, dacă acesta nu respectă sau nu respectă îndeajuns pe cel ce l-a liberat. Respectul acesta constă în îndatorirea din partea libertului de a vizita de trei ori în fiecare lună pe stăpânul său, și de a-și oferi serviciile sale în cererile drepte și care sunt în puterea sa, și dacă are de gând să se însoare, cată să ia povață de la acela, care i-a fost stăpân. De asemenea, să fie oprit ca să devină mai bogat decât cel ce l-a liberat, iar ceea ce prisosește să dea stăpânului. Libertul să nu rămână mai mult de douăzeci de ani în stat, ci ca și ceilalți străini, după acest termen, să plece împreună cu toată averea sa, afară numai dacă va dobândi de la magistrați și de la patron autorizația de a mai rămâne. Orice libert, și chiar orice străin, a cărui avere se va ridica peste aceea a celui de al treilea cens, să fie obligat, în termen de treizeci de zile, cu începere din ziua când a ajuns la gradul acesta de avere, să plece din țară cu toată averea lui; și magistrații să nu-i dea voie să mai rămână peste termenul acesta. Dacă însă cineva contravine și, fiind adus la judecată, este condamnat, să fie pedepsit cu moartea, iar averea lui să fie confiscată. Pricinile acestea să se judece de tribunalele fiecărui trib, afară de cazurile când părțile vor fi rezolvat neînțelegerile dintre ei mulțămită arbitrajului vecinilor, sau al altor cetățeni aleși de către ei. Dacă cineva pune mâna pe un animal sau pe alt lucru și pretinde că este al său, posesorul lucrului să-l restituie celui care i l-a vândut, dat sau predat în oricare alt mod valabil și juridic, în termen de treizeci de zile, dacă este cetățean sau un străin domiciliat în cetate, iar dacă se restituie unui străin, în termen de cinci luni, astfel ca luna mijlocie a restituirii să fie cea în care soarele de vară trece spre anotimpul brumei.

Toate faptele de vânzare sau cumpărare să se facă în piață, în locurile hotărâte pentru fiecare fel de mărfuri; vânzătorul să predea marfa și să primească pe loc prețul. Să nu se vândă sau să se cumpere într-alt loc și nici pe datorie. Și dacă cineva schimbă cu altcineva ceva pentru alt lucru,

în alt loc și în alt mod, având încredere în acela cu care contractează, facă ce vrea; însă să știe că legea nu-i dă nici o acțiune civilă relativă la acele schimburi și vânzări făcute în alte condiții decât cele vorbite. Cât privește împrumuturile, amicul va putea împrumuta pe prietenul său, dar dacă se iscă vreun proces, să-l rezolve pe orice altă cale decât calea civilă, care nu le este deschisă în împrejurarea aceasta.

Cel ce va fi primit în bani prețul nu mai mic de cincizeci de drahme, al unui lucru oarecare vândut, este dator să mai rămână încă zece zile în cetate după vânzare; și trebuie ca cumpărătorul să cunoască locuința vânzătorului, ca să poată să dea curs contestațiilor care se ivesc de obicei în asemenea cazuri și pentru ca anularea vânzării să se poată face când legea o va autoriza. Iată cazurile de anulare și neanulare legală: Dacă cineva vinde un sclav atins de oftică, de piatră sau strangurie[1], sau de ceea ce se cheamă boala copiilor sau de oarecare boală a corpului sau a minții, ascunsă celor mai mulți, boală îndelungată și greu de vindecat, anularea nu se face dacă cumpărătorul este un medic sau maestru de exerciții gimnice, și nici dacă vânzătorul a spus cusururile de mai înainte. Dar dacă un vânzător iscusit vinde unui cumpărător necunoscător în marfa respectivă, acesta are drept să restituie sclavul până în termen de șase luni, cu excepția bolii sfinte (epilepsia), în care caz anularea să fie îngăduită în termen de un an. Afacerea să se judece în prezența unor medici aleși de comun acord, și cel condamnat să fie dator a plăti celuilalt îndoitul prețului lucrului vândut. Dacă și vânzătorul și cumpărătorul sunt amândoi de bună-credință, restituirea să fie aceeași ca și mai sus, precum și judecata, însă cel condamnat trebuie să plătească numai prețul simplu. Dacă cineva a vândut altcuiva un sclav ucigaș, despre care însușire știu și cumpărătorul și vânzătorul, anularea unei asemenea vânzări nu va avea loc; dar dacă cumpărătorul nu știa de calitatea sclavului, ea va avea loc din momentul ce el va fi aflat aceasta. Judecata o vor face cei cinci păzitori ai legilor, mai tineri; și, dacă se adeverește că vânzătorul știa de cusurul acesta, el va fi dator să purifice casa cumpărătorului, conform ceremoniilor prescrise de interpreți și să-i plătească întreitul prețului.

3 În orice schimb de bani pentru bani, sau de animale, sau de orice alte lucruri, să se dea și să se primească obiecte nefalsificate (nestricate), conform legii. Să ascultăm preludiul relativ la această fraudă obștească,

---

[1] Stranguria (în lat.) — retenție de urină.

precum am ascultat și pe acela al celorlalte legi. Trebuie să punem pe aceeași linie falsificarea mărfurilor, și minciuna, și frauda; însă cei mai mulți sunt de părerea vătămătoare că în negustorie sunt minciuni îngăduite și că înșelăciunea, când e făcută cu rostul ei, trebuie să fie trecută cu vederea de către lege; lăsând neorânduite și nehotărâte timpul, locul și împrejurările celelalte, ei aduc, cu norma aceasta a lor, multe nedreptăți altora și suferă la rândul lor de la alții.

Legiuitorului însă nu-i este îngăduit de a lăsa chestiunea aceasta nehotărâtă, ci trebuie să o fixeze în limite mai mult ori mai puțin strâmte. Și astfel să se hotărască: Nimeni să nu se facă vinovat, nici cu vorba, nici cu fapta, de minciună, de fraudă, sau de falsificare, invocând în același timp zeii, că nu înșală, dacă nu vrea să cadă ura zeilor asupra lui. Căci acesta jurându-se, nu are nici un respect față de zei; în al doilea rând vine acel care minte pe superiorii lui. Decât cei buni prețuiesc mai mult ca răii, și bătrânii, vorbind în general, sunt mai buni ca tinerii; de aceea și părinții sunt superiori copiilor, bărbații, femeilor și copiilor, și magistrații sunt mai presus de cei supuși autorității lor. Pe aceștia toți trebuie să-i respecte în toate felurile de guvernăminte și mai cu seamă în guvernământul politic, care formează materia convorbirii noastre. Astfel oricine falsifică ceva din cele expuse în târg, minte și înșală, și în disprețul legilor și al autorității magistraților pieței, jură strâmb luând de martori pe zei, fără rușine de oameni, și fără venerație față de zei. Totuși în general este un obicei frumos de a nu pângări cu nerușinare numele zeilor, și de a avea o atitudine cât mai curată și castă, în raporturile noastre cu zeii, precum și obișnuiesc cei mai mulți dintre noi. Dacă nu se respectă povața aceasta, iată legea: Cine vinde ceva pe piață, să nu-i pună două prețuri mărfii sale; ci, dacă nu găsește cumpărător pentru prețul fixat, să o ia și s-o expună a doua oară; însă în aceeași zi să nu-i ridice, nici să nu-i coboare prețul. Să nu-și laude marfa, nici să nu se jure. Orice cetățean mai în etate de treizeci de ani este dator să lovească fără răspundere pe cel ce calcă această lege și să pedepsească astfel pe cel ce face jurăminte (false). Dacă nu-și face datoria aceasta și nu se sinchisește, să fie expus mustrării și acuzației de a fi trădat legile. Dacă cineva nu poate să se supună regulamentului exprimat mai sus, și vinde ceva falsificat, cel ce află, și este în stare să probeze faptul, să-l dovedească în fața magistraților și, după ce va face acest lucru, dacă e sclav sau străin domiciliat, să ia pentru el marfa stricată. Dacă e cetățean și nu denunță pe vinovat, să fie lovit de infamie, ca unul ce tolerează ca zeii să fie înșelați, iar dacă-l dovedește, s-o închine marfa zeilor, călăuzitori ai pieței.

Cât despre cel ce se va dovedi că a vândut asemenea marfă, pe lângă confiscarea mărfii, să i se dea atâtea lovituri, câte drahme este prețuită, în timp ce pristavul înștiințează cu voce tare poporul despre pricina pentru care este pedepsit în chipul acesta. Agoranomii și păzitorii legilor, după ce au culeș de la cunoscători datele relative la falsificările și înșelăciunile vânzătorilor, să facă ordonanțe, în care să prevadă ce îndatoriri au vânzătorii; aceste ordonanțe, afișate în fața tribunalului agoranomilor, să fie tot atâtea legi care arată deslușit îndatoririle acelora ce fac negustorie pe piață. Cât privește pe astinomi, am vorbit îndeajuns despre atribuțiile lor în cele de mai sus. Dacă totuși li se pare că mai este ceva nereglementat, să țină sfat cu păzitorii legilor și, după ce vor formula în scris regulamentele necesare, să le afișeze pe o columnă înaintea tribunalului lor, lângă acele prime norme ale magistraturii lor edictate de către legiuitor.

4 După cele spuse cu privire la falsificarea mărfurilor, este natural să tratăm despre negustori. Vom începe printr-o povață în care vom da socoteală de felul nostru de a vedea și pe urmă vom propune legea. Negustoria, din firea sa nu s-a întocmit în stat spre paguba cetățenilor, ci tocmai din contră; cum să nu socotim ca pe un binefăcător al nostru, pe acela care distribuie într-un mod uniform și după măsura trebuințelor fiecăruia, tot felul de mărfuri împărțite fără măsură și neegal? Distribuția aceasta se face și prin mijlocul monedei, și trebuie recunoscut că negustorul are rolul acesta, el și mercenarul și hangiul și ceilalți, ale căror ocupații, mai mult ori mai puțin cinstite, au toate același scop, care este de a satisface trebuințele particularilor, împărțind tuturor lucrurile trebuincioase vieții. Să vedem din ce pricină negustoria nu este socotită cinstită și nici onorabilă și care este cauza ce i-a adus faima proastă, pentru ca să lecuim prin lege dacă nu tot răul, cel puțin în parte. Problema aceasta, după cât se pare, nu este neînsemnată și reclamă un talent destul de mare.

CLINIAS: Ce vrei să zici?

ATENIANUL: O, scumpul meu Clinias, sunt foarte rari oamenii care, reunind cu un caracter fericit o educație bună, să poată păstra măsura când dorința și trebuința pun stăpânire pe ei și care, deși pot câștiga avuție mare, trăiesc cumpătați și preferă o stare mediocră și cinstită decât mărirea. Pornirile celor mai mulți oameni sunt tocmai contrare. Când au nevoi, trebuințele lor sunt nemăsurate, și când au ocazie să câștige câștig potrivit, nu se mai satură de venituri. Iată cauza pentru care orice negustorie, trafic sau meseria de hangiu are nume rău și se socotesc ocupații infame și

rușinoase. Căci dacă s-ar impune — ceea ce nu o să aibă loc negreșit niciodată — oamenilor celor mai virtuoși în toate privințele, să se îndeletnicească un timp cu birtășia ori cu micul negoț sau cu o meserie asemenea — vi se pare ridicol că fac presupunerea aceasta, dar, totuși, dați-mi voie să o fac — sau să presupunem iarăși că niște femei oneste s-ar vedea silite, printr-o necesitate inevitabilă, să se apuce de acest fel de trai, atunci am observa cât de scumpă și onorată ar ajunge fiecare din aceste profesiuni. Dacă ele s-ar face în mod cinstit, ar ajunge respectate ca niște mame și doici. Dar astăzi hangiii așezându-se în locuri puțin vizitate, pe marginea drumurilor mari, spre a primi pe călători, a le da ajutorul trebuincios, a le pregăti un loc de refugiu călătorilor bătuți de furtuni aprige, ori un adăpost contra arșiței zilei, în loc să-i primească întocmai ca pe niște amici potrivit legilor ospitalității și de a le oferi din toată inima ceea ce se oferă în asemenea împrejurări, se poartă cu ei ca și cu niște vrăjmași și prizonieri, pretinzându-le plată prea mare, nedreaptă și necinstită. Abuzurile acestea și altele asemenea au adus cu drept cuvânt faima rea a acestor localuri, menite de fapt a ușura nevoile noastre. Este datoria legiuitorului de a aduce totdeauna leacul acestor neajunsuri.

Este o maximă veche și adevărată, că e anevoie a combate totdeodată două contrare, cum se petrece câteodată în cazuri de boală și în alte împrejurări. Noi ne aflăm tocmai în cazul acesta, fiindcă trebuie să luptăm în același timp și cu sărăcia și cu avuția, dintre care cea din urmă strică sufletul omului prin neînfrânare și cealaltă îl împinge prin mijlocul suferințelor să devină nerușinat. Cum să lecuim o asemenea boală înăuntrul unui guvernământ cuminte? Mai întâi să facem așa ca să se găsească în oraș cât mai puțini indivizi de teapa aceasta a micilor negustori; și apoi aceștia să fie numai astfel de oameni, a căror înrăutățire crescândă să nu poată aduce statului nici un rău considerabil; și al treilea, să căutăm a găsi, pentru cei care se îndeletnicesc de fapt cu meseriile acestea, un mijloc care să ferească cugetele lor de o decădere completă spre nerușinare și josnicie.

După toate aceste reflecții, primiți cu urări de împlinire, legea următoare: Nici unul dintre magneți, care, cu ajutorul lui Dumnezeu, vor locui în statul nostru cel nou, și vor fi capii vreuneia din cele 5 040 de familii, să nu se apuce, nici cu voia sa, nici silit, de birtășie și nici să nu facă negustorie mică; să nu se facă agentul nici unui cetățean care ar fi mai presus de el, decât al tatălui său, al mamei sale, al celorlalte rude ascendente

și al celor mai în vârstă ca cl care, într-o condiție liberă, trăiesc potrivit stării lor. Nu e treabă ușoară pentru un legiuitor a hotărî precis ce este cuviincios și ce nu este pentru o persoană liberă; această pricepere o au cetățenii care au dobândit premiul virtuții, și aceștia se călăuzesc după respingerea sau aplecarea ce o simt pentru anumite atitudini. Oricine face oarecare negustorie nevrednică de condiția sa, să fie chemat înaintea tribunalului cetățenilor celor mai buni și să fie învinovățit că-și necinstește familia. Și dacă judecata hotărăște că el a pângărit casa părintească prin oarecare ocupație de ocară, să fie condamnat la un an închisoare și oprit a se mai îndeletnici cu asemenea lucruri. Dacă devine recidivist, să fie închis timp de doi ani; într-un cuvânt să i se dubleze pedeapsa de câte ori va fi prins în delict. Printr-o a doua lege se ordonă ca numai străinul, ori străinul domiciliat la noi să exercite micul negoț. A treia lege are scopul să facă cât se poate de onestă sau cât mai puțin rea specia aceasta de locuitori. Este necesar ca păzitorii legilor să aibă în vedere că ei nu supraveghează numai pe aceia care se bucură de o natură aleasă și de o bună educație, supraveghere lesnicioasă, ca să nu devină infractori de lege și oameni răi; dar că trebuie să privegheze mai mult pe aceia care neavând nici naștere, nici o bună educație, sunt împinși cu mai mare tărie să se facă răi, din pricina ocupației cu care se îndeletnicesc. Și pentru că negoțul cu toate ramurile sale cuprinde o mulțime de ocupații de felul acesta, după ce vom opri la noi numai îndeletnicirile cu totul trebuincioase întreținerii statului, trebuie ca păzitorii legilor să se adune cu persoane pricepute, să se sfătuiască cu ei relativ la fiecare fel de negoț, cum spuneam mai sus cu privire la falsificarea mărfurilor, materie care este în legătură cu aceea pe care o tratăm. Apoi să calculeze împreună care este venitul și cheltuielile, și care este proporția dintre ele, de unde poate rezulta un câștig potrivit pentru micul negustor. Pe urmă să facă lista prețurilor de cumpărare și de vânzare pentru fiecare fel de negoț și să le încredințeze atât agronomilor, cât și agoranomilor și astinomilor, spre a dispune să fie respectate. Și astfel micul negoț va fi de folos și consumatorilor și va păgubi foarte puțin pe aceia care-l exercită.

5 Cine își ia anumite obligații prin contract și nu le execută conform contractului, afară de obligațiile prohibite de lege sau de un decret, sau dacă cineva a contractat silit de o necesitate nedreaptă, precum și dacă cineva este împiedicat de o cauză neprevăzută, să fie urmărit pentru neexecutarea convenției la tribunalul tribului, dacă mai întâi nu pot stinge litigiul în

fața arbitrilor sau a vecinilor. Clasa meseriașilor este închinată lui Vulcan și Minervei care ne-au dăruit artele necesare vieții, după cum clasa acelora, care prin alte arte apără și protejează lucrările meseriașilor, este consacrată lui Marte și Minervei. Și unii și alții lucrează pentru binele țării și al poporului, aceștia luptând în război pentru apărarea comună, iar ceilalți făurind pentru bani tot felul de lucrări și unelte. De aceea ei nu trebuie să mintă deloc în lucrările lor, ca unii ce venerează pe zei ca autori ai neamului lor. Dacă un meseriaș nu și-a făcut, din vina sa, lucrul la ziua hotărâtă, arătând astfel lipsa sa de respect față de zeul ce-i dă hrana, în credința nechibzuită, că zeul ca protector al lui îi iartă neglijența, pe lângă pedeapsa ce are să aștepte de la zeu, iată aceea la care-l condamnă legea: să plătească prețul lucrului pe care s-a legat să-l facă, dar nu l-a făcut; pe lângă aceasta, să-l confecționeze gratuit în același timp convenit.

Legea povățuiește pe oricine întreprinde un lucru, la fel ca și pe vânzător, să nu caute să înșele exagerând prețul mărfii sale, ci să o prețuiască drept după valoarea ei; ea prescrie aceeași îndatorire lucrătorului care se însărcinează să facă un lucru; căci el știe cât prețuiește lucrul său. Într-un stat cu cetățeni liberi nu se cuvine ca meseriașul să se slujească de înșelăciune și să abuzeze de meseria sa, adică de ceva drept din firea sa și depărtat de minciună, numai spre a înșela pe particulari. Astfel oricine va fi suferit vreo daună în această privință are acțiune împotriva autorului acelei daune.

Dacă cineva, după ce a dat unui meseriaș să-i facă un lucru, nu-i plătește prețul convenit între ei, și dacă calcă îndatorirea sa către Iupiter și Minerva, păstrătorii și apărătorii statului, numai în scopul unui mic câștig, el rupe legăturile principale ale relațiilor sociale. Atunci legea se aliază cu zeii aceștia spre a veni în ajutorul societății, pe care el năzuiește s-o nimicească. De aceea, acela ce a primit lucrul de la meseriaș, dar nu i-a plătit prețul la timpul învoit, să-i plătească îndoit; și dacă lasă să treacă un an, să plătească și dobânzi, câte un obol la fiecare drahmă pe lună, deși de altfel banii datorați cu orice alt titlu nu trebuie să aducă nici o dobândă. Judecata acestui fel de pricini este de competența tribunalului tribului. E drept să observăm, fiindcă am vorbit despre meseriași îndeobște, că aceleași norme se aplică și generalilor de armată și tuturor celor versați în aceste arte, ca unor făurari ai mântuirii patriei. Dacă cineva dintre aceștia împlinește în mod destoinic o lucrare, fie primită de bună voie, fie că i s-a ordonat, legea din partea sa să-i dea, după merit, cinstirea, care este plata

ostașilor, și să nu înceteze a-l lăuda. Dacă însă, după ce-i va fi comandat oarecare frumoasă ispravă războinică, ea nu-i plătește răsplata, el se va plânge. De accea să edictăm următoarea lege plină de laude la adresa războinicilor, lege ce cuprinde mai mult o povață decât impune o obligație: Toți cetățenii să onoreze după rang pe oamenii de ispravă, care păstrează ființa statului, fie grație actelor de curaj, fie grație talentului lor militar. În primul rând însă, cea mai mare răsplată să se dea acelora care au fost capabili să dea cinstea cuvenită legilor scrise ale legiuitorilor celor buni.

6 Am orânduit aproape principalele convenții ce oamenii încheie între ei; au rămas convențiile pupilare și grija ce trebuie să aibă tutorii de orfani. Este necesar să legiferăm și această materie, în urma celor de mai sus. Principiul tuturor neorânduielilor în materia aceasta provine în parte din capriciile testamentare ale muribunzilor, parte din cauza accidentelor întâmplate celor ce nu lasă nici un testament. Am spus că e necesar, o, Clinias, privind cât de spinoasă și anevoioasă este chestiunea succesiunilor, să o cuprindem și pe ea în lege. În adevăr, dacă se lasă oricui libertatea să facă testament valabil, așa ca ultima voință a celui ce se află la sfârșitul vieții să fie totdeauna împlinită necondiționat, mulți vor lua dispoziții contradictorii între ele și contrare atât legilor, cât și moravurilor cetățenilor, precum și sentimentelor lor personale, ce le aveau înainte de a testa. Căci cei mai mulți suntem cu mintea slabă și cu sufletul frânt oarecum, când ne credem aproape de moarte.

CLINIAS: Cum înțelegi afirmația aceasta, oaspete?

ATENIANUL: Omul muribund este o ființă anevoie de împăcat, o, Clinias; o ființă plină de vorbe supărătoare și contrare legiuitorului.

CLINIAS: Cum?

ATENIANUL: Dorind să fie toate după placul său, rostește de obicei cuvinte mânioase.

CLINIAS: Ce cuvinte?

ATENIANUL: O, zei, zice el, este ceva revoltător ca eu să n-am dreptul să dau ale mele și să le dau cui vreau eu, unuia mai mult, mai puțin altuia dintre aceia care m-au sprijinit și au dat dovezi îndestulătoare de dragostea lor, în timpul bolii mele, la bătrânețe și în alte împrejurări ale vieții mele.

CLINIAS: Nu ți se pare că vorbește drept?

ATENIANUL: Sunt convins că legiuitorii din vremea veche au fost prea moi și au făcut legile, socotind și privind numai o parte mică a afacerilor omenești.

CLINIAS: Ce vrei să zici?

ATENIANUL: Din teamă față de mustrarea lor, au făcut ei legea care dă voie fiecăruia să testeze necondiționat cum îi place; tu însă și eu vom răspunde mai la largul nostru muribunzilor.

CLINIAS: Ce?

ATENIANUL: Prieteni, le vom zice, cu un picior în groapă cum sunteți, vă este greu să cunoașteți acum afacerile voastre, sau pe voi înșivă, cum zice și inscripția Pitiei; așa că eu, ca legiuitor, hotărăsc că nici voi, nici averea aceasta a voastră nu sunteți ale noastre, ci ale familiei noastre întregi, atât a strămoșilor, cât și a urmașilor, și că atât familia voastră și averea voastră sunt și mai mult posesiunea statului. Stând astfel lucrurile, dacă pe când boala sau agonia te face să plutești între viață și moarte, un lingușitor te ia în primire și-ți strecoară în suflet să faci un testament, care să cuprindă nu ce este mai bine, eu nu voi îngădui, pe cât pot, să aibă loc asemenea lucru, ci luând aminte la cel mai mare bine al statului, și al familiei tale, și având în vedere interesul acestora, voi face o lege (succesorală), convins că interesul particular trebuie pus cu dreptate pe al doilea plan. Iar voi, binevoitori și buni față de noi, duceți-vă acolo unde vă duce natura omenească; noi vom avea cea mai mare grijă de toți ai voștri, fără părtinirea unora și urgisirea altora. Acestea să fie poveștele și preludiul adresate celor vii și muribunzilor; iar legea, următoarea: Oricine dispune 7
prin testament de averea sa, dacă este tată de copii, este dator să instituie mai întâi moștenitor pe unul din băieți, pe care voiește; iar dintre ceilalți copii, dacă dă pe vreunul dintre ei cuiva ca să-l adopte, să înscrie aceasta în testament. Dacă îi mai rămâne încă un băiat, care, nefiind trecut cu nici un lot drept pământ de moștenire, va fi trimis, după toate probabilitățile, în oarecare colonie, conform legii, poate să-i dea acestuia restul averii sale, afară de moștenirea părintească și de toate accesoriile acestei moșteniri. Dacă îi rămân mai mulți, să le dea câte o parte din averea deosebită de fondul părintesc. Aceluia dintre fii care are casa sa, să nu-i lase nimic, precum nici fiicei logodite și făgăduite în căsătorie; dacă nu este logodită, să ia parte la moștenire. Dacă după facerea testamentului unul dintre fii sau una dintre fiice primește o moștenire de pământ, să lase partea sa moștenitorului testatorului. Dacă testatorul nu lasă băieți, ci numai fete, să

instituie moștenitor un tânăr, pe care îl va alege de bărbat al aceleia dintre fete, care crede de cuviință, și pe care îl va fi adoptat ca fiu. Dacă cineva pierde pe fiu-său, fie natural, fie adoptiv, mai înainte de a putea fi înscris printre bărbați, să însemneze întâmplarea aceasta în testament și să arate pe acela pe care voiește să-l adopte cu un noroc mai bun. Cine face un testament, fără să aibă copii, are dreptul să pună de o parte a zecea parte din averea câștigată de el, și să o lase cui îi va plăcea, după ce a lăsat tot restul aceluia pe care l-a ales ca fiu adoptiv; astfel nu se expune mustrărilor și are un fiu adoptiv, ca să-i cultive memoria, potrivit legii.

Dacă testatorul lasă copii minori, poate să le dea prin testament orice tutori crede de cuviință și câți vrea, numai cu condiția ca aceștia să consimtă și să făgăduiască ei înșiși că primesc tutela: orice instituire de tutelă făcută în forma aceasta este valabilă. Dar dacă cineva moare fără să facă testament sau fără să numească tutori, tutela o împlinesc rudele cele mai apropiate dinspre tată și mamă, câte două de fiecare parte, cărora se va asocia un prieten al mortului. Păzitorii legilor să numească tutori orfanilor care au nevoie: și cincisprezece dintre ei, cei mai în etate, au atribuția materiei tutelei și a orfanilor. Să se împartă așa ca, în fiecare an, câte trei să exercite funcția aceasta; iar după cinci ani să fi trecut toți prin ea. Întocmirea aceasta, pe cât cu putință, să nu se întrerupă niciodată. Aceleași legi să se aplice în folosul minorilor, lăsați de unul mort fără testament.

Cel ce lasă fete, să dea voie legiuitorului, în urma unei morți neprevăzute, să împlinească el două dintre cele trei datorii ale unui tată de fete: adică să mărite pe fete după rudele cele mai apropiate, și să păstreze porțiunea ereditară. A treia îndatorire, aceea de a căuta printre cetățeni un bărbat plăcut la caracter și cu bune deprinderi, spre a și-l face fiu și bărbat fetei sale, lucrul acesta, fiindcă nu poate ghici intențiile defunctului, să-l lase la o parte. Astfel este deci legea, ce trebuie respectată cât mai strict cu putință. Dacă cineva moare fără testament, lăsând fete, fratele după tată al decedatului, sau fratele după mamă, dacă n-are casa lui, să se însoare cu una dintre ele și să ia moștenirea răposatului. Dacă n-are frate, ci un nepot de frate, este același lucru, numai să fie potriviți la vârstă. Dacă n-are nici frate, nici nepot de frate, ci numai nepot de soră, să se procedeze tot așa. Al patrulea să fie unchiul răposatului dinspre tată; al cincilea, fiul acestui unchi; al șaselea, fiul surorii tatălui, și așa mai încolo, după gradele de rudenie, începând cu frați și nepoți, și la grade egale dându-se întâietate rudelor prin bărbați față de acelea prin femei. Judecătorii constată dacă

părțile au vârsta nubilă sau nu, inspectând corpurile goale ale bărbaților, iar ale fetelor, dezvelite numai până la buric.

Dacă fata n-are rude, tineri buni de însurat, până la gradul de fii ai fiilor fratelui și nici până la fiii bunicului, bărbatul pe care ea și-l alege cu învoirea tutorilor, și care o place și el, să fie moștenitorul răposatului și soțul ei. Afară de acestea, fiindcă multe sunt cazurile ce pot avea loc, se poate întâmpla în statul nostru câteodată să aibă loc o și mai mare lipsă de bărbați, decât prevederile noastre. Astfel, dacă o fată nu găsește un bărbat bun printre cetățeni și vede pe unul trimis în oarecare colonie, pe care i-ar plăcea să-l facă moștenitor al patrimoniului tatălui ei, dacă el îi este rudă, să intre în posesia moștenirii, după orânduirea legii; dacă nu îi este rudă, are nevoie numai de consimțământul ei și al tutorilor spre a o lua în căsătorie, și spre a intra în posesia moștenirii răposatuui intestat[1], reîntorcându-se în patrie.

Cât privește pe acela care moare fără testament și nu lasă nici băieți, nici fete, se va ține legea enunțată mai sus, relativ la toate celelalte condiții; pe lângă aceasta, o fată și un bărbat dintre rudele răposatului, legându-se prin căsătorie, să intre în casa dezolată și să fie pe drept moștenirea lor, în primul loc sora, a doua — fiica fratelui, a treia — fiica sorei, a patra — sora tatălui, a cincea — nepoata de frate, a șasea — nepoata tatălui după soră; să se unească acestea cu aceia după rudenie și după lege, precum am prescris mai înainte.

Să nu trecem cu vederea fără a observa asprimea unor asemenea legi, care impun rudei celei mai apropiate a răposatului de a lua în căsătorie pe ruda cea mai apropiată, obligație împovărătoare de multe ori; legea pare că nu vede miile de piedici ce se opun omului în împlinirea acestor prescripții; astfel că se găsesc unii hotărâți să sufere mai degrabă orice, decât să se supună acestor îndatoriri, și să se însoare sau mărite cu o fată sau un bărbat bolnavi, cu diformități ale corpului sau metehne ale spiritului. Li se va părea unora că legiuitorul nu s-a gândit deloc la nepotrivirile acestea; însă nu e așa. Iată speța de preludiu oarecum comun, prin care se cere acelora pentru care se fac legile să nu-i ia în nume de rău legiuitorului, căci el, preocupat de binele obștesc, poate numai cu foarte mare greutate să înlăture totdeodată relele ce decurg pentru particulari din legile sale; de asemenea,

---

[1] Intestat (din lat. intestatus) — care n-a lăsat testament.

e drept să fie păsuiți și aceia pentru care se fac legile, fiindcă uneori le este peste putință să țină legea, din cauza unor oarecare piedici neprevăzute de către legiuitor.

CLINIAS: Care este atunci, oaspete, lucrul cel mai bun de făcut?

ATENIANUL: Trebuie, Clinias, să se numească arbitri între legi și aceia ce trebuie să le țină.

CLINIAS: Ce vrei să zici?

ATENIANUL: Câteodată, fiul fratelui, fecior de bani gata, nu vrea să se însoare cu fiica unchiului, mândru de averea lui și fiindcă are de gând să se însoare mai bine. Câteodată, de asemenea, este silit să refuze supunerea la lege, când bunăoară ea îi impune o adevărată nenorocire pentru el, anume să se însoare cu o smintită sau cu una lovită de alte grave defecte ale corpului sau ale spiritului; în condițiile acestea viața devine nesuferită. Cu privire la aceste neajunsuri, următoarea propoziție să se țină ca lege: „Dacă cineva are vreun cuvânt să fie nemulțumit pe cuprinsul legilor testamentare în vreo privință oarecare, mai ales relativ la căsătorie, și pretinde că, dacă legiuitorul ar fi viu și de față, niciodată nu l-ar sili să ia în căsătorie asemenea persoane, pe care îl silește să le ia acum, conform legii — o rudă a răposatului sau unul din tutorii copiilor săi să apeleze la cei cincisprezece păzitori ai legilor instituiți de către legiuitor ca arbitri și părinți ai orfanilor, fete și băieți; atunci părțile să se înfățișeze înaintea lor, să-și expună motivele lor și să se conformeze deciziei lor. Dacă cuiva i se pare că se atribuie păzitorilor legii puteri prea mari, chemându-i în fața judecătorilor de elită, să se pledeze cauza înaintea lor. Cine pierde, să sufere mustrarea și ocară din partea legiuitorului, pedeapsă mai grea, pentru un om simțitor, decât o mare amendă bănească.

8 Vedem acum că orfanii se nasc, oarecum, a doua oară. Am vorbit despre hrana și educația ce trebuie să urmeze îndată după naștere; cât privește momentul când pierd pe părinți, trebuie să căutăm toate mijloacele potrivite spre a le îndulci nenorocirea stării lor. În primul rând, voim ca păzitorii legilor să le țină loc de părinți, dispunând în interesul lor conform legii; le ordonăm să aibă câteșitrei grijă de ei, cu zel, în fiecare an, ca de copiii lor. Dar mai întâi îi povățuim printr-un preludiu atât pe ei, cât și pe tutori, cum să educe pe pupili.

Mi se pare că am spus mai sus, foarte la locul lor, că sufletele morților păstrează oarecare putere și după moarte, încât pot să îngrijească de treburile omenești. Afirmația aceasta, deși este adevărată, ar avea nevoie

de discuție lungă, ca să fie dovedită. Trebuie să avem credință în tradițiile așa de numeroase și vechi, precum și în declarațiile legiuitorilor care susțin că așa este, afară decât dacă nu vor să treacă de nebuni. Dacă acest lucru este adevărat și conform naturii, păzitorii legilor cată să se teamă mai întâi de zeii cerului, care au milă de starea de părăsire a orfanilor; să se teamă apoi de sufletele părinților răposați, care, dintr-un sentiment firesc, se interesează cu deosebire de tot ce atinge pe copiii lor, le voiesc binele acelor ce le sunt binevoitori și urăsc pe vrăjmașii lor; să se teamă în fine și de sufletele celor ce sunt în viață, dar sunt bătrâni și în mare cinste; în orice stat care înflorește fiind înzestrat cu legi bune, bătrânii aceștia sunt iubiți de copiii copiilor, care trăiesc în desfătare pe lângă ei; și aud deslușit și văd bine ce soartă au orfanii și, convinși că acești copii sunt un depozit foarte însemnat și sfânt, sunt binevoitori față de cei ce se arată drepți cu ei și se indignează foarte grav contra celor ce nedreptățesc pe acești copii orfani și părăsiți. Orice tutor și magistrat, dacă-i mai rămâne o scânteie de minte, fiind cu luare-aminte la lucrurile acestea și dându-și toată silința la hrănirea și educarea orfanilor, trebuie să li le facă tot binele ce le stă în putere, ca și cum ar fi un împrumut, ale cărui fructe le vor culege într-o zi el și copiii lui. Cel ce se va supune acestei povețe ce precede legea și nu va face nici un rău orfanului, nu va încerca pe riscul său ura legiuitorului; iar cel ce nu o respectă și nedreptățește într-un chip oarecare pe cel orfan și de tată și de mamă, să fie pedepsit îndoit de cum ar fi fost pedepsit, dacă ar fi făcut vreun rău unuia care are tată și mamă. Cât despre regulamentele relative la datoriile tutorilor către pupilii lor și relativ la controlul magistraților asupra gestiunii tutorilor, dacă și unii și alții n-ar avea în educația ce o dau propriilor lor copii, și în administrarea afacerilor lor domestice, un model de educație ce se cuvine copiilor de condiție liberă, și dacă de altfel n-ar avea cu privire la materia aceasta legi destul de înțelepte, ar fi poate la locul său de a edicta legi speciale despre tutelă și de a distinge prin instituții deosebite educația orfanilor de aceea a celorlalți copii. Dar astăzi nu se face mare deosebire între modul de educație al orfanilor și chipul cum un tată își crește copiii săi; însă în ce privește cinstea sau necinstea ce-și atrag, precum și cu privire la ostenelile la care sunt îndatorați, de obicei nu sunt egale. Din pricina aceasta, când e vorba de orfani, legea orânduiește cu luare-aminte materia aceasta, dând sfaturi și amenințând totdeodată. Deci amenințarea aceasta va fi bine venită: Oricine este tutor al unui băiat sau al unei fete, și oricine dintre păzitorii legilor, instituit ca inspector al

tutorului, are controlul acestuia, să iubească pe pupil nu mai puțin ca pe propriii săi copii, și să aibă grijă de averea lui nu mai mică decât averea sa proprie, ci chiar mai mare grijă. Aceasta să fie legea pe care tutorul unui pupil s-o aibă de călăuză. Dacă tutorul calcă legea, magistratul controlor să pedepsească pe tutor; dacă magistratul este învinuit, tutorul să-l aducă în fața tribunalului de elită, și după evaluarea daunei aduse pupilului, vinovatul să se condamne la dublu. Dacă rudele pupilului sau oricare alt cetățean bănuiesc pe tutor de neglijență sau de sustragere de avere, după ce-l vor aduce în fața aceluiași tribunal, să fie condamnat la împătritul daunei pricinuite, din care o jumătate să se dea pupilului, iar cealaltă jumătate aceluia care a urmărit afacerea în fața justiției. Dacă orfanul, ajuns la pubertate, crede că tutorul și-a exercitat rău tutela, să aibă acțiune contra lui timp de cinci ani, cu începere din ziua când a ieșit din tutelă; și dacă tutorul este dovedit de sustragere de avere, tribunalul să evalueze pedeapsa sau amenda ce trebuie să sufere. Dacă vreun magistrat se dovedește că din neglijența lui a adus o daună pupilului, să fie condamnat la o despăgubire, după estimarea judecătorilor; însă dacă faptul său este o nedreptate, pe lângă despăgubirea daunei, să fie destituit din funcția sa de păzitor al legilor, iar cetățenii, reuniți în adunare, să aleagă în locul său un alt păzitor al legilor, pentru capitală și pentru țară.

9 Părinții au câteodată neînțelegeri cu copiii lor și aceștia cu părinții lor, certuri care ajung mai mari decât se cuvine; atunci se poate întâmpla ca părinții să-și închipuie că legiuitorul trebuie să le dea voie, dacă ei voiesc, să desfieze pe copiii lor în fața lumii, și printr-un pristav, așa ca să nu-i mai fie fiu, după lege; și, dimpotrivă, copiii să repudieze pe părinții doborâți de boală sau de bătrânețe, plângându-se de demența lor. Purtarea aceasta nu intră de obicei decât în apucăturile oamenilor cu desăvârșire răi. Căci dacă numai o parte ar fi răutăcioasă, vreau să zic că dacă numai fiii ar fi răi, iar părinții nu, sau invers, nu s-ar vedea niciodată asemenea neorânduieli, pe care aceste dușmănii le atrag după ele. În orice alt stat, un fiu repudiat în public de către tatăl său nu pierde în mod necesar dreptul de cetățean. Dar la noi, având în vedere legile noastre, este o necesitate să fie trimis în altă regiune, fiind lipsit de cap de familie; căci nu e îngăduit a mai adăuga nici o singură familie la cele 5 040 existente. Și astfel cel ce face această pedeapsă juridică trebuie să fie repudiat nu numai de către tată, ci și de către familia întreagă. În cazul acesta trebuie urmată legea următoare: Cine s-a oprit la gândul nefericit, de a se lepăda de fiul său pe care l-a născut și

l-a crescut, fie cu drept, fie fără temei, să nu-i fie îngăduit să facă lucrul acesta așa pe loc și fără nici o formă; ci mai întâi să adune pe toate rudele sale până la veri, și toate rudele fiului dinspre mamă până la același grad; apoi să-și expună motivele sale în prezența lor și să arate că merită să fie renegat de către toată familia. În urmă să se dea cuvântul și fiului, ca să arate că nu merita să sufere un asemenea tratament. Dacă câștigă tatăl și obține jumătate din voturile tuturor rudelor, adică ale tuturor persoanelor mature, atât bărbați cât și femei, afară de tată care acuză, de mamă și de acuzat însuși, numai așa tatăl are drept să desfieze pe fiul său, altfel, nu. Dacă un cetățean vrea să adopte pe copilul acesta, după ce a fost renegat de către tatăl său, să nu fie împiedicat de nici o lege; căci este natural ca deprinderile tuturor tinerilor să sufere multe prefaceri involuntare. Dar dacă nu se prezintă nimeni, ca să-l adopte, și dacă copilul a atins vârsta de zece ani, aceia care au îndatorirea să îngrijească de așezarea supranumerarilor în colonii, să aibă grijă să-i pregătească în colonii o stare potrivită.

Dacă boala, bătrânețea sau un caracter nesuferit sau toate aceste defecte reunite fac pe cineva mai slab de minte decât sunt cei mai mulți oameni, astfel că slăbiciunea aceasta nu e cunoscută decât de către cei ce conviețuiesc cu el, însă ca unul ce are puterea părintească ruinează casa și fiul nu știe ce să facă, și se teme să-l cheme la judecată sub calificarea de demență — iată ce zice legea în cazul acesta: Mai întâi fiul cată să găsească pe cei mai vechi dintre păzitorii legilor și să le comunice trista situație a tatălui lui. Aceștia, după ce se vor încredința suficient de adevărul stării, să-i spună dacă e cazul să-l citeze sau nu ca dement; și dacă îl povățuiesc să facă lucrul acesta, ei să-i slujească de martori și de avocați. Dacă sentința se dă contra tatălui, el nu mai poate dispune valabil, în tot restul zilelor sale, de cea mai mică parte a averii sale și de aci înainte să fie considerat ca un copil.

Dacă bărbatul și soția nu se înțeleg deloc din pricina nepotrivirii caracterelor lor, zece dintre păzitorii legilor de vârstă mijlocie și tot atâtea femei alese dintre acelea ce au inspecția căsătoriilor trebuie să se însărcineze a aplana totdeauna aceste neînțelegeri; dacă ei reușesc să-i împace, hotărârea lor să-i lege pe amândoi. Dar dacă spiritele lor sunt prea tare aprinse, să caute pe cât le stă în putere să căsătorească pe fiecare din ei cu o altă persoană. Este recunoscut că asemenea temperamente nu au deprinderi tocmai blânde; de aceea să caute să-i unească cu caractere mai pașnice și mai blânde. Dacă soții între care se ivesc asemenea certuri n-au

copii sau au puțini, căsătoriile noi să se încheie și în scopul de a face copii, iar cei ce sunt destul de înzestrați cu copii se despart și se căsătoresc din nou, precum se cuvine, numai cu scopul de a trăi împreună până la bătrânețe și a se îngriji unul pe altul.

Dacă cuiva îi moare femeia și rămân mai mulți băieți și fete de pe urma ei, legea îl povățuiește să-și crească copiii și să nu le aducă în casă o mamă vitregă; dar ea nu-l constrânge; dacă nu are copii, să-și ia negreșit femeie, până ce va face destui copii, sprijin al casei lui și al statului. Dacă bărbatul moare mai întâi lăsând un număr îndestulător de copii, mama să-i crească și să rămână văduvă. Totuși, dacă pare că e prea tânără, ca să poată trăi mai departe sănătoasă fără bărbat, rudele ei să țină sfat cu femeile inspectoare ale căsătoriilor, și ea să urmeze hotărârea luată de unele și altele în unanimitate. Dar dacă n-are copii de la bărbatul răposat, să se mărite din nou ca să facă copii. Se zice că cineva are destui copii și în număr legal, când are un băiat și o fată.

Dacă un copil este recunoscut ca odrasla acelora care l-au făcut, însă este nevoie de a hotărî a cui condiție trebuie s-o urmeze, dacă copilul este făcut de o sclavă, cu un sclav, sau cu o persoană liberă sau cu un libert, să fie al stăpânului sclavei; dacă însă o femeie liberă are legături cu un sclav, ce se naște să aparțină stăpânului sclavului. Dacă un stăpân are un copil cu sclava sa, ori o femeie, cu sclavul său, și dacă faptul ajunge în gura lumii, femeile să îndepărteze pe copilul acesteia din urmă împreună cu tatăl său, iar păzitorii legilor să trimită împreună cu mama sa pe copilul celui dintâi în altă regiune.

11 Nu se găsește nimeni nici printre zei, nici printre oamenii sănătoși la minte, ca să povățuiască pe cineva să-și nesocotească părinții. Și trebuie să înțelegem un lucru, că aceleași sunt motivele pentru care trebuie să slăvim pe zei, și pentru care trebuie să respectăm sau să nu respectăm pe părinți. Pretutindeni și din vechime au existat două feluri de legi referitoare la zei: căci sunt divinități pe care le vedem deslușit; alteori ne închinăm la imaginile și statuile lor, și slăvind aceste statui, deși neînsuflețite, noi credem că închinăciunile noastre sunt bine primite de către zeii vii, pe care ele îi reprezintă, și ne aduc binefacerile lor. De aceea, dacă cineva are retrași în casa lui un tată sau o mamă sau tații sau mamele acestora, obosiți de bătrânețe, să nu creadă că are sub acoperișul casei sale o statuie sau imagine mai prețioasă, mai puternică, dacă de fapt posesorul lor le cultivă așa cum se cuvine.

CLINIAS: Care este chipul adevărat de a cinsti pe părinți, după părerea ta?

ATENIANUL: O să-ți spun acum; căci, prietenii mei, lucrul merită să fie auzit.

CLINIAS: Spune.

ATENIANUL: Se zice că Edip, acoperit de ocară de fiii săi, i-a blestemat și blestemele lui, se știe, le-au auzit și le-au împlinit zeii. Amyntor și Teseu, într-un moment de mânie, au blestemat pe Phoenix și pe Hippolit; și nenumărați alții și-au blestemat copiii. Într-adevăr, blestemele oricui altcineva sunt mai puțin grele ca ale unui tată, și cu drept cuvânt. Dar dacă se crede că este ceva firesc ca zeii să asculte blestemele cu care un tată sau o mamă împovărează pe fiul lor, când ei se văd disprețuiți de către el, nu trebuie oare să credem și mai tare că dacă plini de bucurie, când se văd cinstiți de către copiii lor, părinții se roagă la aceiași zei pentru fericirea copiilor, rugăciunile lor nu sunt mai puțin active spre bine, ca spre rău? Dacă n-ar fi așa, atunci zeii nu sunt drepți în împărțirea bunurilor; defect care am recunoscut că le lipsește cu desăvârșire.

CLINIAS: Netăgăduit.

ATENIANUL: Să ne gândim, așadar, la ce am zis adineaori, că nu putem avea statuie mai slăvită în ochii divinității, decât pe un tată sau un bunic sleiți de bătrânețe și mame tot așa de neputincioase, și că zeul se bucură când cineva îi cinstește pe aceștia sau acestea; căci altfel nu le-ar împlini voia. Căci puterea acestor strămoși, pe care îi avem așezați acasă, are o tărie minunată față de statuile neînsuflețite; acelea care sunt însuflețite, când le respectăm, își unesc rugăciunile lor cu ale noastre și ne blestemă când le insultăm; pe când cele de al doilea nu fac nici una, nici alta. Așa că cine cinstește cum se cuvine pe tatăl, pe moșu-său și pe ceilalți ascendenți, să fie încredințat că are în persoana lor statuile cele mai puternice, spre a atrage asupra lor binecuvântarea zeilor.

CLINIAS: Foarte bine zis.

ATENIANUL: Oricine, așadar, care se bucură de o minte sănătoasă, se teme și cinstește rugăciunile părinților, fiindcă știe că au fost împlinite multora și în multe prilejuri și au fost confirmate prin rezultatul lor. Și pentru că așa este orânduirea firească, pentru oamenii buni, părinții și moșii încovoiați de ani, care trăiesc până la o bătrânețe foarte înaintată, sunt un bine mult dorit și foarte regretat, când ei părăsesc viața în floarea vârstei; însă pentru cei răi, ei sunt un prilej de spaimă. Deci oricine să cinstească

în tot chipul, cu toată cuviința legiuită, pe părinții săi, potrivit celor spuse mai sus. Însă dacă cineva rămâne surd la glasul unor astfel de învățături, legea edictată contra lui în materia aceasta, să fie următoarea: Dacă cineva în statul acesta se poartă cu părinții mai rău decât se cuvine, și nu-i respectă și nu ascultă de voile lor mai mult decât pe copii și pe toți urmașii lui, și chiar decât pe sine însuși, acel ce suferă o asemenea neplăcere să se plângă sau nemijlocit sau prin altcineva la cei trei păzitori ai legilor mai bătrâni, iar femeile la tot atâtea inspectoare ale căsătoriilor. Aceștia să ia în seamă plângerile lor, iar vinovații să fie pedepsiți cu lovituri și cu închisoare, dacă sunt tineri, adică dacă n-au mai mult de treizeci de ani, bărbații, și patruzeci de ani, femeile. Dacă după ce au trecut de etatea aceasta nu încetează să nesocotească în același mod pe părinți, ci ajung chiar să-i lovească, să fie aduși în fața unei adunări de o sută unu cetățeni mai bătrâni, care ține loc de tribunal. Dacă sunt dovediți, tribunalul acesta să hotărască amenda sau pedeapsa corporală ce li se cuvine, fără să-i scutească de nici una din pedepsele pe care un om le poate suferi în persoana sau avutul său. Dacă cel chinuit nu este în stare să facă singur plângerea, aceea dintre persoanele libere, care va afla de faptul acesta, să-l denunțe magistratului, sub pedeapsă de a fi declarat om rău și urmărit în justiție de oricine vrea, ca vătămător statului. Denunțătorul, dacă este sclav, să fie liber și, dacă este sclavul vinovatului ori al celui ce este maltratat, să fie manumis[1] de către magistrați; dacă este al altui cetățean, statul să plătească posesorului valoarea lui. Pe deasupra, magistrații să bage de seamă să nu-i facă cineva vreun rău, spre a se răzbuna pe el de denunțul făcut.

12 Despre daunele pe care cineva le aduce altuia prin mijlocul unor oarecare doftorii, am sancționat pe acelea, care aduc moartea; dar n-am vorbit nimic despre celelalte vătămări sau daune cu voință și dinadins pe care cineva le aduce prin mijlocul unor oarecare băuturi, alimente sau alifii. În adevăr, neamul omenesc se slujește de două feluri de farmece, a căror deosebire este cam greu de făcut. Primul fel este acela pe care-l deslușirăm clar acum, când se vatămă în mod natural unele corpuri prin acțiunea altor corpuri. Cealaltă specie de farmece este aceea care, grație oricăror făcături și incantații și „legături", cum li se zice, convinge pe înșiși autorii farmecelor că în adevăr ele fac rău, și cred că ei se pot sluji cu succes de

[1] Manumis (din lat. manumissus) — eliberat din sclavie, dezrobit.

ele; iar pe ceilalți îi fac să creadă că fermecătorii aceștia le pot face foarte mare rău. Nu este ușor de a ști exact care sunt condițiile acestor fenomene și, dacă ai ști, nu este lesne să le demonstrezi altuia. Nici nu face să-ți dai osteneală să încerci a proba unor oarecare spirite tare prevenite contra acestor lucruri, că nu trebuie să dea nici o însemnătate figurilor mici de ceară așezate sau la ușile lor sau în răspântii sau la mormintele strămbunilor lor, fiindcă ei n-au nici o explicație sigură a acestor lucruri.

După ce împărțim în două capitole legea despre farmece, mai întâi rugăm, îndemnăm și povățuim pe aceia, ce ar avea de gând să se slujească de unul sau celălalt fel de farmece, să nu încerce a face așa ceva, și nici să înspăimânte mulțimea proastă ca pe niște copii și nici să silească pe legiuitor și pe judecător să lecuiască spaimele acestea ale oamenilor; mai întâi pentru că acela care încearcă să facă farmece nu știe ce face, atât cu privire la aplicațiile ce se fac pe corp sau în corp, dacă nu cunoaște medicina, cât și în ce privește făcăturile, dacă nu este vrăjitor sau maestru de boscoane (farmece). Aceasta este povața ce le-o dăm și aceasta e legea: Cine, slujindu-se de oarecare băuturi otrăvite, nu omoară pe un cetățean sau pe cineva dintre oamenii lui, însă face să-i piară vitele sau albinele lui, sau îi pricinuiește oarecare altă pagubă, dacă este medic și va fi dovedit și condamnat pentru fermecătorie (cu otrăvire), să fie condamnat la moarte; dacă nu este specialist, judecata să hotărască amenda sau pedeapsa ce are să o sufere. Cine se slujește de „legături" sau de vrăji, sau de oarecare făcături, sau de toate celelalte farmece de felul acesta, cu scopul de a face rău altora cu asemenea farmece, dacă este ghicitor sau maestru de boscoane, să moară; iar dacă nu este versat în artele acestea, dar este dovedit de fermecătorie, judecata să hotărască ce are să sufere în persoana sau în averea sa.

Oricine aduce, prin furt sau hoție, o daună altuia, să fie condamnat la o amendă mai mare, dacă dauna este mai mare și la una mai mică, dacă dauna este mai mică; îndeobște despăgubirea să fie proporțională cu dauna, până ce ea se va repara în întregime. Pe lângă aceasta, orice răufăcător, pentru fiecare delict comis, să fie condamnat la o pedeapsă potrivită, în scopul îndreptării lui. Pedeapsa aceasta să fie mai ușoară pentru infractorul din imprudență sau din îndemnul altuia, sau din cauza tinereții, sau din o altă pricină asemănătoare; și mai mare, pentru acela, pe care propria nechibzuință l-a împins la crimă, lăsându-se biruit de ispita plăcerilor sau de teama durerilor, de frică, de lașitate, invidie, mânie sau altă patimă greu

de vindecat. Ei se vor pedepsi nu din cauza infracțiunii (căci faptul împlinit nu mai poate deveni nefăcut), ci spre a le insufla pe viitor și lor, și celor ce sunt martori ai pedepsirii lor, groaza de nedreptate sau cel puțin să slăbească aplecarea lor nenorocită spre fapte rele.

Pentru toate aceste motive, trebuie ca legile, asemenea cu un arcaș destoinic cu ochii ațintiți, să nu piardă din vedere aceste fapte și să potrivească gravitatea pedepsei cu gravitatea infracțiunii, așa ca s-o nimerească pe cea justă. Judecătorul de asemenea trebuie să ajute pe legiuitor, când legea îi dă voie să evalueze el ce trebuie să sufere sau să plătească condamnatul, formându-și judecățile sale, ca și un pictor, după modelele ce le are înainte. Acum e rostul nostru, o, Clinias și Megillos, să-i înfățișăm modelele cele mai frumoase și cele mai bune. Este rostul nostru de a-i arăta care pedepse să pronunțe pentru cazurile de furt și de tâlhărie, așa cum ne luminează și pe noi zeii sau fiii zeilor.

13 Furiosul să nu fie lăsat liber în public, ci rudele să-l păzească acasă cât mai bine cu putință; altminteri să plătească amendă, anume censul cel mai ridicat, o sută de drahme, clasa a doua, patru cincimi dintr-o mină, trei cincimi, clasa a treia, și două cincimi, acei din clasa a patra. Sunt mai multe feluri de furioși; aceia de care vorbirăm mai sus, sunt din cauza bolii. Alții, din cauza unui caracter violent, datorat relei educații ce au primit-o; aceștia, din pricina celei mai mici neînțelegeri, strigă cu voce tare și se năpustesc unii asupra altora cu vorbe injurioase, fapte care nu trebuie în nici un mod să aibă loc într-un stat cu legi bune. Așadar, să se edicteze o singură lege pentru toate cazurile de injurii; anume: Nimeni să nu insulte cu vorbe rele; ci dacă cineva nu se poate înțelege cu altul la vorbă, să-și spună liniștit temeiurile sale atât adversarului, cât și celor de față, și să asculte pe ale sale, abținându-se cu totul de la vorbe rele. Căci din ură reciprocă se înjură unul pe altul și își dau drumul vocilor lor ca de muiere, în vorbe de ocară; apoi din vorbe, lucru de nimic, iau naștere dușmănii de fapt, și foarte grave. Căci acela care vorbește stăpânit de mânie, are în minte numai lucruri rele și hrănește cu fiere iuțeala aceea, ce fusese potolită mai înainte grație educației, și pune iarăși în lucrare partea aceasta a sufletului, care îl face să trăiască întocmai ca o bestie, cu sufletul întunecat, fiindcă s-a lăsat prea mult în voia mâniei.

După aceea, aproape toți au obiceiul, în asemenea împrejurări, să ia în batjocură pe adversarul său și să facă să râdă pe cei de față. Toți cei ce s-au deprins cu defectul acesta, s-au depărtat cu totul de seriozitatea

moravurilor sau au pierdut mult din mărinimia lor. De aceea, nimeni să nu-și îngăduie asemenea zeflemele, nici în locurile sacre, nici la sărbătorile publice, nici la jocuri, nici în piață, nici în fața tribunalelor, nici în vreun alt loc de adunare comună. Prezidentul adunării să pedepsească pe contravenient, altminteri să nu mai nădăjduiască vreodată la cununa virtuții, ca unul ce este nepăsător de soarta legilor și nu îndeplinește prescripțiile legiuitorului. Oriunde aiurea, cineva fie că începe el să înjure, sau că, apărându-se, nu se stăpânește de la vorbe de acest fel, cetățeanul mai în etate, ce este de față, să dea ajutor legii, potolind cu lovituri pe acela care astfel se lecuiește de mânie printr-un alt rău; altminteri să fie condamnat la o amendă legală.

Și acum să mai spunem că în asemenea certuri este peste putință să nu ajungă cineva să rostească vorbe batjocoritoare; lucrul acesta este de condamnat, când sunt izvorâte din ură. Ce adică! Să răbdăm oare mâncărimea de limbă a unor oarecare comici, ce ridiculizează pe cetățeni, dacă zeflemelile lor la adresa celorlalți nu sunt bazate pe ură? Sau să distingem două feluri de glume, una inocentă și alta răutăcioasă, și să îngăduim celui ce glumește ușor și fără mânie să ia peste picior pe alții, iar celui ce glumește răutăcios și din ură, cum am zis, să nu-i dăm voie? Și punctul acesta din urmă nu trebuie câtuși de puțin retractat. Și acum să hotărâm prin lege cui să-i fie permis și cui nu: Nu îi este îngăduit nici unui poet, autor de comedii, de poezii iambice sau de cântece lirice, să ridiculizeze pe vreun cetățean, fie prin cuvinte, fie prin imagini, fie din mânie sau fără vrăjmășie; pe cel ce contravine, arbitrii spectacolelor să-l silească să părăsească țara chiar în aceeași zi, sub pedeapsă de trei mine amendă, ce trebuie consacrată zeului în cinstea căruia se dau spectacolele. Cât despre aceia, cărora, am spus mai sus, că le este îngăduit să se ridiculizeze prin versuri, să le fie permisă gluma hazlie și fără mânie; însă zeflemeaua înțepătoare să nu fie permisă. Discernământul acestor spețe de comic să fie în atribuția educatorului tinerimii. Se vor putea publica micile piese aprobate de către el; însă pe cele pe care le va fi respins, nici autorul lor să n-aibă dreptul a le aduce la cunoștință cuiva, și să nu se afle că a instruit pe vreun sclav sau pe un liber cu privire la ele; altfel să fie considerat cetățean rău și nesupus legilor.

Vrednic de milă nu este acela care suferă de foame sau de o altă nevoie 14
asemenea și numai pentru această lipsă, ci acela care, fiind cumpătat ori înzestrat cu o altă asemenea virtute sau cu o parte a ei, ajunge la o asemenea

nenorocire prin oarecare năpaste. Și atunci ar fi într-adevăr o minune ca un asemenea om, sclav sau liber, să zacă într-o extremă sărăcie părăsit de toți, într-un stat și într-un oraș cu o constituție mediocră. Legiuitorul deci poate fără teamă să edicteze pentru aceștia legea următoare: Să nu fie nici un cerșetor în statul nostru. Dacă cineva s-a hotărât să practice meseria aceasta, agonisindu-și prin rugăminți nesfârșite cele pentru hrană, agoranomii (magistrații forului) să-l gonească de pe piață, astinomii (magistrații orașului) să-l alunge din oraș și agronomii să-l gonească din țarini, dincolo de hotare, pentru ca țara să se curețe de un asemenea animal.

Dacă un sclav sau o sclavă, din neștiință sau din nedibăcie, pricinuiește oarecare pagubă altcuiva decât stăpânul său, fără nici o culpă din partea păgubașului, stăpânul sclavului sau să despăgubească în întregime paguba făcută sau să-i predea pe sclav. Dacă stăpânul se plânge că a fost conivență între autorul daunei și păgubaș, în scopul de a-i lua sclavul, să aibă acțiune de dol[1] contra acelui ce pretinde că a suferit daune, și dacă câștigă procesul, să i se plătească îndoitul prețului sclavului, evaluat de judecători; dacă-l pierde, să fie ținut a repara dauna și a da pe sclav celuilalt. Dacă dauna s-a făcut de o vită de povară, un cal, un câine, sau orice alt animal, stăpânul acestui animal să fie dator să despăgubească dauna.

Dacă cineva nu voiește de bună voie să depună mărturie în justiție, să fie citat de partea care are nevoie de el și, fiind chemat, este dator să se prezinte la judecată și dacă știe ceva, și vrea să depună, să dea mărturie; dacă declară că nu știe nimic, după ce va jura pe trei zei, Iupiter, Apollo și Temis, că nu știe nimic, să i se dea drumul. Cel ce este citat ca martor, și nu se prezintă la judecată, să fie ținut a despăgubi dauna ce rezultă din lipsa lui pentru cel ce l-a chemat. Dacă un judecător este chemat ca martor, el nu poate să judece în pricina în care a dat mărturie. Femeia liberă mai în vârstă de patruzeci de ani, care n-are bărbat, are dreptul a fi martoră, a pleda în procesul altuia și a intenta acțiuni; dacă îi trăiește bărbatul, nu are alt drept decât să fie martoră. Însă sclavul și sclava și copilul pot să dea mărturie și să apere dreptul altuia numai în procese de omor, numai dacă dau cauțiune suficientă că vor rămâne la dispoziția justiției până în momentul verdictului, în caz că sunt învinovățiți de mărturie falsă. Oricare din părți poate să se înscrie în fals contra unora dintre martori sau contra

[1] Dol (din lat. dolus) — înșelătorie, fraudă.

tuturor, în caz când susține că vreunul din ei a dat o mărturie falsă; aceasta, mai înainte de judecarea procesului. Obiecțiile acestea, judecătorii sunt datori să le noteze, și, semnate fiind de ambele părți, să le ia în considerare, când judecata trebuie să decidă despre adevărul sau falsitatea depozițiilor de martori. Dacă cineva a fost dovedit de două ori ca martor fals, acela să nu mai fie constrâns de nici o lege să mai depună ca martor; a treia oară să i se ia dreptul de martor. Dacă va fi îndrăznit să depuna ca martor mincinos, după ce s-a făcut de trei ori vinovat de acest delict, oricine să aibă dreptul să-l denunțe magistratului; acesta să-l dea pe mâna judecății, care, dacă-l găsește vinovat, să-l condamne la moarte. Depozițiile unor martori bănuiți ca mincinoși, dacă se dovedesc în justiție că au fost false, și dacă pe baza lor s-a câștigat procesul, fac nulă sentința dată pe baza lor și afacerea trebuie să se judece iarăși, dacă numărul martorilor mincinoși trece de jumătatea sumei lor. Și chiar dacă nu s-ar fi luat în considerare depozițiile mincinoase, cauza trebuie anulată și judecată a doua oară, și în orice sens se va da sentința, ea să pună capăt judecăților de mai înainte.

Deși sunt multe întocmiri bune în viața omului, cele mai multe cuprind 15
din natura lor în ele un principiu de stricăciune, care le degradează și le infectează. Bunăoară, este ceva mai bun pe pământ ca jurisdicția care a îmblânzit toate moravurile oamenilor? Dacă jurisdicția este bună, cum n-ar fi bun și frumos faptul de a apăra pe cineva în justiție? Cu toate acestea, există o bârfitoare rea, împodobită cu frumosul nume de artă[1], care constă numai în niște artificii dialectice, o artă conformă cu dreptul aparent, capabilă să intenteze acțiuni și să pledeze, așa ca să câștige totdeauna, fie dreaptă ori nedreaptă, cererea adusă în fața justiției; însă ea fericește cu talentul și discursurile ei numai pe cine plătește gras. Talentul acesta, fie că e artă sau nu, se cuvine să nu existe niciodată în statul nostru; ori dacă există, cel puțin să asculte îndemnul legiuitorului și să nu vorbească contra dreptului; altminteri mai bine să plece în altă țară. Dacă ascultă, legea tace, dacă nu, vocea legii e următoarea: Dacă un avocat încearcă să clatine în sufletele judecătorilor sentimentul dreptății și să-l schimbe în contrarul lui, sau dacă intentează procese inoportune ori asistă pe alții în astfel de procese, să fie acuzat de „rea procedare“ și de „asistare nepotrivită“. Tribunalul „aleșilor“ să-l judece spre a vedea dacă inculpatul a procedat

[1] Arta aceasta e retorica.

astfel din pofta de a face procese sau din lăcomie de bani. Dacă acuzatul s-a făcut vinovat de „pofta de a face procese“, tribunalul să arate pe cât timp îi ia dreptul de a mai profesa meseria de avocat. Dacă însă avocatul vinovat s-a purtat astfel din lăcomie de bani, să fie exclus ori pedepsit cu moartea.

CARTEA a XII-a

Dacă cineva uzurpă pe lângă un guvernământ străin, titlul de ambasador sau de sol, trimis în numele statului, sau dacă fiind de fapt trimis, nu comunică exact notele pentru care a fost trimis sau, în fine, dacă la reîntoarcere nu raportează credincios cele ce are de spus din partea vrăjmașilor sau aliaților, de unde vine, i se va intenta proces, ca și cum ar fi călcat, în ciuda legii, niște porunci sau instrucțiuni ce le-ar fi primit de la Mercur sau Iupiter însuși, și dacă va fi dovedit, judecătorii evaluând pedeapsa sau amenda, să fie condamnat. 1

A lua din averea altuia prin furt este o faptă josnică; a jefui este ceva nerușinat. Nici unul dintre copiii lui Iupiter nu s-a apucat de asemenea fapte, căci ei nu se bucură de vicleșug și nici de silnicie. Nimeni să nu se lase înșelat și convins de către poeți sau de către alți autori de fabule că, dacă fură sau jefuiește, nu săvârșește vreo faptă rea, ci că face ceea ce fac și zeii. Căci lucrul acesta nu e nici adevărat, nici verosimil, și cine face asemenea fapte contra legii, nu este niciodată nici zeu, nici fiu de zeu. Legiuitorul trebuie firește să știe rostul acestor fapte, mai bine decât toți poeții împreună. Cine are încredere în povața noastră este fericit și-i dorim să fie fericit în tot timpul, cine n-are, să se lupte după aceasta cu legea următoare: Cine fură din averea statului, o valoare mare sau mică, trebuie pedepsit cu aceeași osândă; căci cine fură mai puțin, a furat cu aceeași lăcomie, însă cu puteri mai mici; iar cine sustrage mai mult din averea care nu-i aparține, face strâmbătatea deplină. Legea socotește că pedeapsa trebuie să fie proporțională nu cu valoarea mai mare sau mai mică

a obiectului furtului, ci să se aibă în vedere că unul se mai poate îndrepta, pe când alt delincvent este incurabil. Astfel, cine dovedește în fața judecății, pe un străin sau pe un sclav, că a furat banii statului, în presupunerea că ei se mai pot îndrepta, să fie judecat și să se hotărască osânda sau amenda ce trebuie să sufere. Din contra, cetățeanul dovedit că a furat patria prin mijloace ascunse și violente, după o educație așa cum a primit de la noi, fie că a fost prins în fapt sau nu, considerat ca incurabil, să fie osândit la moarte.

2 Relativ la expedițiile militare se face multă discuție și cu drept cuvânt se edictează multe legi, însă lucrul de căpetenie este ca oamenii, bărbat sau femeie, să nu se răzvrătească niciodată contra ordinului. Să nu se obișnuiască nimeni, nici în război, nici în întrecerile concursurilor publice, să se conducă singur, după capul său. Ci atât în război și în orice ocazie a păcii să aibă ochii ațintiți spre comandant, urmându-l disciplinat în fiecare moment, supunându-se lui în lucrările cele mai neînsemnate, precum și dacă îi ordonă să stea, sau să pornească în marș sau să se exercite, sau să se spele, să ia masa, sau să se scoale noaptea, să se ducă la post de santinelă, sau să dea semnale. În toiul încăierării să nu urmărească pe inimic, nici să nu-i cedeze, decât în urma ordinului șefului. În sfârșit, să nu-și deprindă sufletul a face îndeobște sau să cunoască sau să știe ceva separat de ceilalți. Ci să trăiască totdeauna uniți și totdeodată cât mai uniform, într-o viață cât mai comună. Nu este și nu va fi niciodată o disciplină mai bună, mai folositoare și mai aptă a întări trupele în război și a asigura victoria. Cu disciplina aceasta cetățenii noștri se vor deprinde și în timp de pace și chiar din copilărie, învățând să execute ordinele unora și să comande altora. Anarhia însă trebuie înlăturată cu totul din viața tuturor oamenilor și a dobitoacelor de sub ascultarea omului.

Și toate întrecerile publice de lupte, dansuri, muzică, într-un cuvânt toate dansurile să se întocmească așa ca să dezvolte virtuțile războinice și să mărească, în același scop, vioiciunea și mlădierea trupului. Tot în scopul acesta trebuie să ne deprindem a suferi foamea, setea, frigul, arșița și contrarele lor, culcatul pe tare și, ce este mai grav, să nu slăbim forța picioarelor și a capului, acoperindu-le cu corpuri străine, și făcând astfel să înceteze creșterea și întărirea părului și a pielii. Căci ele fiind la cele două extremități ale corpului, au o puternică înrâurire asupra bunei sau relei stări a lui, după cum sunt ținute în stare bună sau rea. Pe lângă aceasta, picioarele sunt făcute să asculte mai mult ca oricare alt membru de celelalte

părți ale corpului, iar capul spre a comanda, pentru că în el natura a pus simțurile noastre principale. Aceasta este lauda vieții militare, pe care tânărul e bine s-o audă, iar legile sunt acestea: Oricine este recrutat și însumat în vreun corp oarecare, să meargă la război. Cine însă părăsește oastea fără acordul șefilor, din lașitate, să fie învinovățit de dezertare, în fața comandanților luptei reîntorși din bătălie. Dreptatea să o facă un consiliu de arma aceluia care a fost în expediție. Toată armata să asiste la această judecată; greu-înarmații, și cavaleriștii, și celelalte arme fiecare deoparte. Pedestrașul să fie judecat de către greu-înarmați, călărașul de către cavaleriști, și ceilalți de asemenea de către cei din corpul lor. Dacă cineva este condamnat, pierde dreptul de a lua parte la concursurile pentru cununa vitejiei îndeobște, precum și de a urmări pe altul, pentru motiv de dezertare, și nici nu mai poate face oficiul de denunțător în aceste delicte. Apoi tribunalul să hotărască pedeapsa sau amenda ce trebuie să sufere.

Apoi după judecarea tuturor cazurilor de dezertare a serviciului militar, comandanții să convoace din nou în parte trupele de toate armele, și oricine vrea, poate să ia parte la judecata și împărțirea distincțiilor de vitejie, fiecare la comitetul armei lui, dar astfel ca să nu producă nici un document relativ la războiul precedent sau să înfățișeze vreo mărturie de cuvinte vrednice de crezare, decât numai cu privire la expediția ce vor fi făcut-o atunci. Premiul vitejiei să fie pentru învingător o cunună de măslin, pe care o va dedica cu o inscripție templului oricărei divinități războinice, alese de el, ca o mărturie pentru tot restul vieții a premiului de vitejie câștigat de el; și tot așa cu premiul obținut pentru a doua și a treia oară. Dacă însă cineva a luat parte la expediție, dar a părăsit, fără voia comandanților, tabăra înainte de termen, spre a se duce acasă, să fie acuzat de dezertare înaintea acelorași judecători care au pronunțat și în cazurile de mai sus și, dacă este dovedit, să fie condamnat la aceeași pedeapsă ca și delincvenții de mai sus.

Cine cheamă pe altul în judecată, pentru orice cauză ar fi, trebuie să ia aminte cât îi stă în putere, să nu-l învinuiască pentru un motiv fals, fie că o face dinadins, sau fără voie. Căci Justiția este cu drept cuvânt numită fiica Rușinii; ori Rușinea și Justiția urăsc din firea lor minciuna. Dar dacă trebuie să fim cu luare-aminte în toate capetele de acuzări, ca să nu păcătuim contra dreptului, mai ales când e vorba de a învinui pe cineva că a aruncat armele sale cu prilejul luptei, trebuie să fim cu luare-aminte mai ales în cazul când un ostaș poate să fie silit câteodată să facă lucrul acesta,

și atunci vina care i s-ar imputa în mod greșit, ca o acțiune de ocară, l-ar expune la o pedeapsă nemeritată. Cazurile acestea de forță majoră nu sunt ușor de definit; totuși e bine ca legea să încerce să le determine printr-o enumerare limitativă. Să ne referim la tradiție. Dacă Patroclu, adus în cortul său fără arme, și-ar fi recăpătat sufletul, precum s-a întâmplat la o mulțime de războinici, în vreme ce primele arme ale fiului lui Peleu, pe care, zice poetul[1], zeii le dăduseră ca zestre Thetidei în ziua nunții sale, erau în puterea lui Hector, toți lașii de atunci din armata greacă ar fi avut prilej să-i impute fiului lui Menoctius pierderea armelor sale. Astfel, unii au pierdut armele în alunecarea lor pe povârnișuri repezi, sau pe mare, sau în vremuri de furtună, târâți pe neașteptate de șuvoaie, sau în fine în nenumărate alte strâmtorări, ce pot fi invocate spre a fi scutit de o degradare în care bârfirea se strecoară lesne. Și astfel este necesar a deosebi pe cât ne stă în putere delictele mai mari și foarte grave de contrarele lor. Găsim distincția aceasta oarecum deja făcută în poreclele ocărâtoare ce își dau războinicii cu aceste prilejuri; căci oricine s-ar putea porecli pierde-arme; nu însă azvârle-scut; și nu este același lucru, când unuia i se smulge cu forța scutul, cu cazul când cineva îl leapădă dinadins, ci este o mare deosebire. Așadar, legea să se redacteze în termenii următori: Dacă cineva, prins de vrăjmași cu armele în mână, nu se împotrivește și nu se apără, ci de bună voie le predă sau le aruncă, voind mai bine o viață rușinoasă datorată fugii, decât o moarte glorioasă și fericită datorată vitejiei, se expune a fi urmărit de învinuirea de a fi lepădat armele. Dar judecătorii nu vor cerceta cazurile de pierdere de arme, de forță majoră, spuse mai sus. Căci lașul trebuie pedepsit totdeauna, ca să se facă mai curajos, nu însă un nenorocit, căci aceasta nu duce la nici un rezultat moral.

Dar care este pedeapsa potrivită contra acelora care au lepădat astfel puterea armelor, date lor spre apărare? Căci omul nu poate să prefacă ceva în contrarul său, cum a făcut odată un zeu, care, zice-se[2], a metamorfozat în bărbat pe Ceneu tesalianul, din femeie, cum era mai înainte. Și dacă metamorfoza contrară, din bărbat în femeie, ar putea avea loc, ar fi metamorfoza cea mai potrivită și pedeapsa cuvenită unui pierde-scut. Acum însă, spre a ne apropia cât mai mult de osânda aceasta, și spre a-i mulțumi lăcomia lui de viață, și ca să rămână restul vieții cât mai la adăpost

---

[1] Homer, *Iliada*, XVI.

[2] Ovidiu, *Metamorfoze*, XII.

de pericole și să trăiască cât mai îndelung pătat de infamia lașității sale, să se edicteze pentru ei legea următoare: Pe oricine este învinuit și dovedit, că a lepădat în mod laș armele de luptă în toiul bătăliei, să nu-l întrebuințeze niciodată la nici un serviciu militar, nici generalul, nici vreun alt comandant, și să nu i se dea nici un grad în nici o unitate militară. Censorii să amendeze pe acela care însumează pe laș cu o mie de drahme, dacă e cetățean din clasa întâi, cu cinci mine pe cel din a doua, cu trei mine pe cel din a treia și cu o mină pe cel din a patra. Iar condamnatul pentru lașitate, pe lângă că va fi scutit de pericolele bărbăției, conform caracterului său, să plătească o taxă de o mie de drahme, dacă are censul maxim; cinci mine, censul al doilea; trei, censul al treilea; o mină, ca mai sus, dacă e din clasa a patra. Magistrații fiind unii trași la sorți și anuali, alții aleși cu voturi 3
pe mai mulți ani, ce procedură vom întrebuința spre a alege pe censorii (eutinii) acestor magistrați? Unde să găsim oameni demni de a cere celorlalți contul administrației lor, dacă vreunul din ei, copleșit de sarcina sa, lipsit de puteri suficiente spre a susține greutatea funcției sale, va fi comis vreun act nelegal? Oricât de anevoie ar fi de a găsi asemenea oameni superiori, demni de a controla pe ceilalți magistrați, e necesar totuși să încercăm a descoperi asemenea censori divini. Căci așa e natura lucrurilor: multe sunt cauzele de dezorganizare ale unui stat. Asemenea cu otgoanele și cingătorile unei nave sau cu nervii și tendoanele din corpul unui animal, deși au aceeași funcție și rost, însă împărțite în corpuri diverse, le numim cu nume deosebite. Însă dintre toate pricinile de care atârnă trăinicia sau decăderea unui stat, aceea despre care vorbim nu e cea mai neînsemnată. În adevăr, dacă cei care controlează gestiunea magistraților sunt mai cinstiți ca ei și dacă în cenzura lor judecă integru, țara întreagă și statul ajunge prosper și fericit. Dar dacă cenzorii își îndeplinesc rău funcția, atunci dreptatea, care e legătura comună a tuturor părților guvernământului, este înfrântă, magistrații se dezbină între ei, nu mai conlucrează în vederea unuia și aceluiași ideal și, făcând din stat alte state în state, aduc pieirea cetății cotropită de lupte politice interne. De aceea cenzorii noștri vor fi oameni vrednici de admirație cât privește diversele feluri de virtuți.

Și acum să croim oarecum procedura alegerii lor: În fiecare an de la trecerea soarelui de la vară la iarnă, se vor aduna în templul Soarelui și al lui Apollo toți cetățenii; fiecare va propune dintre ei trei cetățeni, considerați cei mai luminați, nu mai tineri de cincizeci de ani. Nimeni nu are drept să se propună pe sine. Din cei propuși, să aleagă jumătate din

numărul lor, anume pe cei cu voturile cele mai multe, iar jumătatea cealaltă a propușilor s-o neglijeze. Dacă numărul propușilor este nepereche, să înlăture pe unul cu cele mai puține voturi, iar pe cealaltă jumătate cu voturi mai puține s-o neglijeze, ca mai sus. Dacă mai mulți candidați au fiecare un număr egal de voturi și astfel măresc numărul ce reprezintă jumătatea aleșilor provizorii, să elimine dintre ei pe supranumerarii mai tineri, pe ceilalți să-i admită și să procedeze din nou la votare, până ce prin eliminare vor rămâne numai trei aleși neegali ca voturi. Dacă însă toți trei sau numai doi din ei au voturi egale, bizuindu-se pe noroc, să tragă la sorți, deosebind astfel pe întâiul, al doilea, al treilea. Apoi să-i încununeze cu ramuri de măslin, și după ce le va decerna premiul virtuții cetățenești, să se publice că statul magneților, apărat din nou cu ajutorul zeilor, ales-a pe cei trei cetățeni cei mai luminați ai săi, pe care îi consacră, după datina veche, Soarelui și lui Apollo, oarecum ca pe niște ofrande ale statului, atât timp cât administrația lor va răspunde speranței pe care lumea a pus-o în ei. Aceștia trei să-și asocieze alți nouă cenzori numiți de către ei, care toți vor face slujba până vor împlini vârsta de șaptezeci și cinci de ani; cu începere de la anul al doilea să se aleagă în fiecare an următor câte trei cenzori noi.

Acești cenzori, împărțind toate funcțiile publice în douăsprezece clase, să ancheteze gestiunile magistraților după norme ce nu jignesc demnitatea unor persoane libere. Cât timp sunt în funcție vor locui în templul Soarelui și al lui Apollo, unde s-a făcut alegerea lor. Și după ce vor judeca, când fiecare individual, când toți împreună, pe funcționarii ieșiți din funcție, să comunice cetății pe tăblițe scrise, relativ la fiecare gestiune controlată, pedeapsa sau amenda impusă în fiecare caz, conform deciziei cenzorilor. Dacă un magistrat contestă dreptatea deciziei date în verificarea gestiunii sale, are drept să cheme pe cenzori în fața judecătorilor aleși; și dacă, după ce a dat socoteală de gestiunea sa în fața acestui tribunal, este găsit nevinovat, are drept, dacă vrea, să intenteze proces cenzorilor. Dacă a fost dovedit vinovat și condamnat la moarte de către cenzori, va fi executat pur și simplu. Cât privește însă celelalte pedepse care se pot dubla, să se dubleze.

Acum să ascultăm ce sancțiuni se aplică chiar gestiunii cenzorilor, și cu ce forme. Aceia cărora întreg statul le-a acordat premiul bunului cetățean, nu numai că au drept la locurile de onoare, în tot timpul vieții lor, în toate adunările solemne, dar tot dintre ei statul nostru va trimite să-l reprezinte ca șefi ai misiunilor, la toate sacrificiile, în toate delegațiile sacre

și la toate celelalte serbări comune tuturor grecilor. Numai ei, printre toți cetățenii, să fie împodobiți cu o coroană de laur, și să fie toți preoți ai Soarelui și ai lui Apollo, și în fiecare an să aleagă arhiereu preotul cel mai destoinic dintre cei din anul trecut. Numele său să-l înscrie în faste[1], ca să constituie o măsură a numărului anilor, atât cât dăinuiește statul.

Iar la moartea lor, expunerea corpului lor, alaiul funebru și înmormântarea să se facă cu pompă mai mare decât a celorlalți cetățeni. Să fie îmbrăcați în veșminte cu totul albe. Să nu se permită bocetele și plânsul lângă sicriul lor; ba încă un cor de cincisprezece băieți și unul de cincisprezece fete, de o parte și alta a catafalcului, să cânte alternativ un imn de laudă la adresa acestor preoți, și să-i slăvească toată ziua. A doua zi dis-de-dimineață, o sută de tineri, aleși din gimnazii de către rudele răposatului, vor purta coșciugul la groapă. Înaintea mortului să meargă toți bărbații capabili a purta armele în echipament de campanie, călărașii călare, greu-înarmații în armura lor și tot astfel fiecare corp. Înapoia lor și în jurul coșciugului să vină tinerii intonând imnul național. În urmă vin fecioarele și femeile trecute de etatea nașterilor, și în sfârșit după ele, preoții și preotesele, deși îndeobște aceștia n-au voie să urmeze un alai funebru, să încheie convoiul acesta care în mod excepțional nu-i necurățește, numai dacă Pitia îngăduie și aprobă aceasta. Monumentul construit sub pământ să aibă forma unei bolte dreptunghiulare zidite din pietre absorbante și cât mai trainice la intemperii, având firide așezate una lângă alta. După ce vor depune aci pe fericitul între fericiți, să semene, pe movila de pământ îngrămădit în cerc în jurul monumentului, o dumbravă de arbori, afară de o latură lăsată liberă, pentru ca mormântul să se poate mări, fără să fie nevoie a mai ridica alte movile, pentru morții următori. Și în fiecare an vor institui în cinstea memoriei lor concursuri muzicale, gimnice și ecvestre. Acestea sunt așadar onorurile date cenzorilor integri.

Însă dacă vreunul din ei, bazat pe alegerea lui, se dă pe față că nu este și el decât un om, și devine rău după numirea sa, legea ordonă oricărui cetățean să-l acuze și procesul să se instruiască înaintea judecătorilor în forma următoare: consiliul acesta de judecată să fie alcătuit întâi din păzitorii legilor, în al doilea rând din cenzorii în viață și în al treilea rând din judecătorii de elită. Formula de acuzare să fie concepută în termenii

---

[1] Faste (din lat. fasti) — calendar.

următori: cutare este nevrednic de cununa bunului cetățean și de autoritate. Acuzatul, dacă este dovedit, să piardă dreptul la autoritate, la înmormântare și celelalte onoruri cuvenite funcției sale; dacă însă reclamantul nu dobândește nici o cincime a voturilor, să plătească, cel din censul întâi, o amendă de douăsprezece mine; opt, al doilea; cel de censul al treilea, șase; cel de al patrulea, două.

4 Procedura de care se zice că se slujea Radamante în judecarea proceselor, este vrednică de laudă. Fiindcă el înțelesese că oamenii din vremea sa cred în existența zeilor, cu atât mai mult cu cât atunci cei mai mulți erau fii de zei, dintre care și el însuși era unul, precum spune tradiția; după cât se pare, el era convins că judecarea proceselor nu trebuie încredințată oamenilor, ci numai zeilor. De aci forma în care judeca pricinile era simplă și rapidă. El dădea jurământ părților cu privire la fiecare din punctele contestate și termina astfel neînțelegerile lor în chip sigur și repede. Astăzi însă, când oamenii, unii tăgăduiesc că există zei, alții că ei n-au grijă de soarta oamenilor, iar alții, și cei mai păcătoși, au credința că zeii primesc micile lor jertfe și lingușirile lor și ajutându-i cu sprijinul lor puternic, îi scapă de pedepsele grele, cuvenite fărădelegilor lor, forma de judecată a lui Radamante pare că nu se mai potrivește cu asemenea oameni. De vreme ce s-a schimbat credința oamenilor relativ la zei, trebuie să se schimbe și legile. În procesele de intentat, dacă legile sunt înțelepte, e necesar să se înlăture jurământul ambelor părți, iar reclamantul să înainteze capetele sale de acuzare în scris și de asemeni pârâtul să prezinte apărarea sa tot scrisă, fără a li se deferi jurământ nici unuia, nici celuilalt. În adevăr, ar fi ceva înspăimântător, dată fiind mulțimea proceselor ce se judecă într-un stat, să constatăm precis că aproape jumătate din cetățeni sunt sperjuri, mai ales că sunt în relații neîntrerupte atât la prânzurile publice, cât și în alte situații și cu ocazia întrevederilor lor particulare. Așadar legea să decidă: Orice judecător ce va avea să judece, să jure mai întâi el. Și când se instituie magistrați aleși prin jurământ sau prin votare ținută într-un local sacru, să presteze jurământ. De asemenea, să jure orice judecător al corurilor și al muzicii, directorii concursurilor gimnice și ecvestre și arbitrii în toate situațiile când, conform părerii obștești a oamenilor, nu ar câștiga nimic făcându-se sperjuri. Din contră, în toate afacerile unde e vădit că negarea întărită de jurământ aduce un profit mare, judecata să se facă fără a se deferi jurământ nici unuia din împricinați. Și în general judecătorii să nu permită nimănui să jure spre a inspira încredere, ori să se blesteme pe el

sau pe familia sa și nici să facă rugăminți nedemne, ori să se văicărească precum muierile, ci să oblige părțile să-și expună în vorbe cuviincioase temeiurile lor și să asculte așișderea pe ale altuia. În caz contrar să-i cheme la obiectul procesului pe cei ce bat oarecum câmpii. Între străini însă să fie permis prin lege a-și deferi și referi jurământ, după cum se obișnuiește și acum, dacă ei voiesc. Căci ei nu vor îmbătrâni și nu-și vor face cuibul în țara noastră, ca să lase urmași asemenea lor, încetățeniți în țară și cu dreptul de a intenta procese, după aceeași procedură și cu aceleași licențe pentru toți, ca și pentru străini.

În toate infracțiunile pe care o persoană liberă le săvârșește la legile statului, care însă nu atrag după ele nici loviturile, nici închisoarea, nici moartea, precum și în cazul delictelor de a lipsi de la coruri, de la procesiunile solemne și de la alte ceremonii publice, cât și în caz de refuz de a contribui la spesele sacrificiilor în timp de pace și la cheltuielile impuse pentru război, cea dintâi sancțiune lecuitoare să fie amenda. Cei ce nu vor să o plătească, să fie urmăriți cu sechestru, de către agenții numiți de către stat și de către lege să încaseze amenzile. Dacă cu tot sechestrul, ei nu intră în legalitate, obiectele poprite să se vândă, și prețul, să revină tezaurului public. Dacă este nevoie de o amendă mai mare, judecătorii competenți să cheme în judecată pe contravenienți și să-i impună la amenda ce vor crede de cuviință, până ce ei se vor hotărî să-și împlinească datoriile.

Într-un stat ca al nostru, care nu face alt comerț interior decât cu produsele solului său și unde nu se face nici un comerț exterior, este necesar să se legifereze chestiunea călătoriilor în țară străină și a primirii străinilor ce vin la noi. Iată mai întâi instrucțiunile pe care legiuitorul le dă în această privință, silindu-se din toate puterile să-i convingă pe cetățeni. Urmarea firească a comerțului dintre diferite țări este că amestecă moravuri deosebite, de vreme ce între locuitorii lor au loc un schimb reciproc de noutăți. Amestecul acesta este cel mai mare rău, ce poate lovi pe un stat bine organizat grație unor legi juste, pe când celor mai multe state, ca unele ce se folosesc de legi mai puțin bune, nu le pasă deloc de amestecul acesta cu străinii pe care-i primesc la ei, sau dacă cetățenii lor călătoresc în străinătate, de câte ori cineva, fie tânăr, fie bătrân, e apucat de pofta să călătorească oricând și oricum și în orice țară. Iarăși a nu permite intrarea străinilor în țară și nici călătoriile noastre în altă țară, nici nu se poate; măsura aceasta ar părea neomenoasă și barbară celorlalți oameni. Ei ne-ar pune în numărul neamurilor ce se slujesc de instituția așa de rău văzută a

expulzării străinilor și se conduc după datini trufașe și aspre. Nu trebuie să socotim ceva indiferent, dacă suntem considerați oameni virtuoși sau nu de către celelalte națiuni, căci oamenii răi nu se înșală în judecarea altora care, adică, sunt buni și care răi, atât pe cât sunt ei departe de a practica dreptatea. Ci ei au oarecare pătrundere divină, așa că foarte mulți dintre ei, deși răi, deosebesc bine prin cuvintele și în cugetarea lor pe oamenii onești de cei neonești. Trebuie lăudat îndemnul dat de cele mai multe state cetățenilor lor, să caute în orice chip să-și păstreze numele bun în ochii mulțimii. Însă cel mai bun și important lucru e ca oricine să fie de fapt om bun și să năzuiască astfel la lauda numelui bun, dacă vrea să ajungă om perfect. Se cuvine deci ca și în statul acesta de fundat în Creta, să ne silim a dobândi un renume cât mai bun și mai întemeiat de oameni cinstiți. Dacă el (statul) se va constitui după programul nostru, vom fi îndreptățiți a avea toată speranța că Soarele și ceilalți zei îl vor vedea, precum e drept, printre statele și țările bine constituite. Relativ la călătoriile noastre în altă țară și relativ la imigrarea străinilor se decid următoarele: Să nu se permită nimănui mai tânăr de patruzeci de ani să treacă hotarul. Să nu călătorească nimeni în numele său, ci într-un interes public, ca ștafetă, ori ambasador, ori pentru studii de moravuri. Nu se vor prenumăra printre călătoriile politice expedițiile și călătoriile cu scop militar, ca și cum ar fi din aceeași clasă. Să se delege cetățeni, spre a asista la jertfele și concursurile ce se țin la Delfi în onoarea lui Hefaistos, la Olimpia în onoarea lui Zeus, la Nemeea și la Istmos; și să trimită cât mai mulți și pe cei mai bine făcuți și pe cei mai bărbați, pe aceia care sunt cât mai în stare să facă să se creadă că statul nostru este vrednic de laudă în aceste adunări religioase și cele de pace, și care să-i facă cinste prin calitățile lor civile și politice, tot atât cât ceilalți caută să ilustreze patria lor prin virtuți războinice. Reîntorși în țară, ei vor instrui pe tineri, că instituțiile politice ale altora sunt mai prejos ca ale noastre. În călătorii de știință vor putea pleca, cu încuviințarea păzitorilor legii; alții, tot așa de bine pregătiți, în condițiile următoare: dacă vreunul dintre cetățeni dorește să studieze mai pe-ndelete așezămintele celorlalte neamuri, să nu-i oprească nici o lege. Căci un stat care n-are experiența oamenilor buni și răi, din lipsa legăturilor cu străinii, nu va putea niciodată să fie destul de omenos și înzestrat cu simțul social; și nici nu poate să-și păstreze legile, dacă cetățenii nu le urmează din convingere inteligentă, ci le iau numai ca drept tradițional. Sunt în sânul poporului totdeauna câte unii oameni binecuvântați de către Dumnezeu, desigur nu mulți, pe care

avem un interes suprem să-i cunoaștem; ei apar deopotrivă în statele bine orânduite, ca și în cele rău organizate. De aceea, cine face parte dintr-un stat bine constituit, face bine, de îndată ce se simte la adăpostul seducției înrâuririlor străine, să pornească cu tălpi de fier peste mări și țări, ca să caute urma unor astfel de oameni, în parte cu scopul de a consolida ce este bun în instituțiile patriei, în parte spre a îndrepta lipsurile lor. Fără observațiile și cercetarea aceasta statul nostru nu poate să ajungă niciodată desăvârșit, și nici dacă le face cum nu trebuie.

CLINIAS: În ce mod trebuie procedat?

ATENIANUL: Astfel: mai întâi informatorul nostru trebuie să fi trecut de cincizeci de ani; apoi să fie unul dintre cetățenii destoinici în toate ramurile, dar mai ales în meseria războiului, dacă vrem ca el să înfățișeze străinilor în persoana sa un model al păzitorilor noștri de legi. Când împlinește vârsta de șaizeci de ani, să înceteze studiile. După observații făcute timp de atâția ani din acei zece, cât a vrut, reîntors în patrie, să se prezinte la consiliul inspectorilor legii. Consiliul acesta, amestecat din tineri și bătrâni, să țină ședință în mod necesar în fiecare noapte până la răsăritul soarelui; el trebuie să se compună mai întâi din preoții ce au fost premiați cu răsplata virtuții, apoi din zece păzitori ai legii totdeauna cei mai în etate, precum și directorul educației publice, atât cel nou cât și toți foștii directori; toți aceștia să nu vină singuri, ci fiecare cu câte un tânăr între treizeci și patruzeci de ani, pe care îi convine să și-l asocieze. Deliberările și convorbirile lor să trateze despre legi sau despre guvernământul lor, sau despre instituțiile străine care par vrednice de luat în considerare, de asemenea despre științe, care par utile acestei cercetări și al căror studiu ar contribui să le ușureze cunoașterea legilor, a căror nesocotire le-ar face-o mai obscură și confuză. După ce bătrânii vor alege aceste științe, tinerii să-și dea toată silința să le învețe. Dacă vreunul din aceștia este socotit nevrednic, tot consiliul să aducă mustrări bătrânului care l-a adus. Pe tinerii vrednici, toată cetatea trebuie să-i respecte și, fiind cu ochii ațintiți asupra lor, să ia faptele lor drept regulă de purtare; după cum din contră vor avea și mai mare dispreț față de ei, dacă devin mai răi decât cei mulți. La acest consiliu așadar, să se înfățișeze, îndată după reîntoarcerea sa, acela ce a studiat instituțiile străinilor și dacă are ceva de spus despre legiuiri, sau despre educația și cultura tinerimii sau niscaiva reflecții personale despre aceste materii, să le expună tuturor, să le comunice întregii adunări. Dacă se reîntoarce nici mai luminat și nici mai rău, să fie totuși lăudat pentru

zelul lui față de binele public. Dar dacă revine mult mai bun, să i se facă elogii mai mari și mai multe, cât trăiește, iar la moarte întreg consiliul să-i arate cinstirea cuvenită. Și dacă adunarea are impresia că în străinătate s-a stricat, să i se interzică de atunci înainte să aibă vreo legătură cu cineva tânăr sau bătrân, spre a-și desfășura pretinsa lui înțelepciune înaintea lor. Dacă se supune acestei interdicții, să fie lăsat în pace; dacă nu se supune, să fie acuzat de amestec neautorizat în chestiuni de educație și legiuire a statului, și dacă învinuirea se găsește întemeiată, să fie pedepsit cu moartea. Magistratul informat despre vina lui, care nu-l dă în judecată, să fie mustrat de către ceilalți magistrați, la hotărârea premiilor bunului cetățean. Astfel trebuie să fie informatorul, autorizat să călătorească în străinătate, și acesta, regulamentul ce trebuie să respecte.

Totdeodată trebuie să primim cu omenie pe străinul ce vine la noi.

Străinii ce imigrează sunt de patru feluri; să spunem ceva despre ei. Prima categorie, asemenea păsărilor călătoare, au obicei să vină de cele mai multe ori vara și zburând oarecum pe întinsul mării, fac negoț pentru câștig, câtă vreme timpul e bun, apoi zboară în alte ținuturi; acesta trebuie primit afară, la porțile edificiilor publice, în afară de ziduri, însă în vecinătatea orașului, de către magistrații competenți, care sunt datori să fie cu luare-aminte, ca nu cumva vreunul din ei să uneltească ceva contra legilor; ci să le împartă dreptatea în mod echitabil, în procesele lor, și să nu aibă cu ei decât relațiile strict necesare, și cât de rareori cu putință.

Cei de-al doilea sunt aceia care vin să-și desfăteze ochii și urechile la spectacolele și producțiile noastre muzicale. Pentru toți cei de felul acesta trebuie să fie pregătite locuințe aproape de temple, și să fie primiți cu o ospitalitate binevoitoare. Preoții și îngrijitorii templelor să aibă grijă și să-și dea osteneala ca în timpul măsurat ce li se va îngădui să rămână, să le procure plăcerea de a vedea și auzi frumusețile pentru care au venit, așa ca să poată pleca fără să fi făcut sau să fi suferit vreo neplăcere. Judecătorii în neînțelegerile lor să fie preoții, când valoarea daunei pe care le-au adus-o alții, sau pe care au adus-o ei altora, nu trece de cincizeci de drahme; dacă trece peste valoarea aceasta, judecătorii competenți să fie agoranomii.

Străinii de speța a treia trebuie primiți în mod public: sunt aceia care vin din altă țară pentru afaceri de stat. Pe aceștia îi primesc generalii și ilarhii și taxiarhii, și acela care-i găzduiește să aibă împreună cu pritanii grija întreținerii lor. Al patrulea fel de străini, dacă vin vreodată vreunii, ceea ce are loc rareori, dar în fine dacă vine vreunul din altă țară, care ca și

informatorii noștri, vor să studieze moravurile noastre, să fie în etate mai mare de cincizeci de ani, apoi să declare că are intenția să cunoască instituțiile bune ale altor state, sau să ne facă cunoscute descoperiri sau așezăminte pe care nu le-am ști. Oricare asemenea călător să intre nechemat în casa bogatului sau a învățatului, pentru că are aceeași calitate ca și ei. Să găzduiască, bunăoară, în casa directorului educației publice cu încrederea că nu-i va lipsi nimic, fiind musafirul unei asemenea gazde sau la vreunul din aceia, care au câștigat premiul bunului cetățean la concurs. Și după ce va culege datele necesare relativ la ce vrea să cunoască, în conversațiile avute cu el, și după ce va fi comunicat noutățile lui, să se reîntoarcă încărcat de daruri și de cinstea cuvenită unui amic din partea altui amic. Acestea sunt legile, conform cărora trebuie a fi primiți străinii și străinele venite din alte părți, precum și a permite călătoria cetățenilor noștri în străinătate, cinstind în modul acesta pe Zeus ospitalierul, căruia nu-i place să gonim pe străini de la sărbătorile și de la mesele noastre, prin edicte barbare, cum face astăzi neamul de pe malurile Nilului.

Cine dă garanție pentru altul, să o facă în scris, prevăzând toate 7
condițiile cu care înțelege să chezășuiască, în fața a cel puțin trei martori, dacă valoarea pentru care garantează nu trece de o mie de drahme, și cu cinci martori, dacă este mai mare. Cine vinde în numele altuia, va da cauțiune pentru el, dacă este vreo fraudă în vânzare, și dacă nu este în stare să răspundă; și unul și altul, atât vânzătorul, cât și acela în numele căruia se face vânzarea, pot fi chemați în judecată.

Cine vrea să facă o percheziție la altul, lepădând veșmintele sau îmbrăcat numai în tunică și fără cingătoare, să facă percheziția după ce va jura pe zeii, prescriși de lege, că nădăjduiește să găsească la el ce a pierdut. Bănuitul să-i deschidă casa să percheziționeze toate încăperile, atât cele sigilate cât și nesigilate. Dacă cineva nu dă voie să facă percheziția, acel ce este împiedicat să-l cheme în judecată, și după evaluarea obiectului percheziției, dacă este condamnat, să plătească îndoitul prețului ca daune. În lipsa stăpânului casei, oamenii lui să dea voie să se caute în toate încăperile nesigilate; și interesatul să pună propriul său sigiliu pe încăperile sigilate de mai înainte și să pună un custode pe timp de cinci zile; dacă însă stăpânul casei nu vine nici după cinci zile, cel ce percheziționează să ia cu el pe astinomi și, după ce a ridicat în fața lor sigiliile, să facă percheziția, însă pe urmă să sigileze din nou în fața oamenilor casei și a astinomilor. Despre termenele de prescripție a dreptului de a contesta o posesiune:

relativ la loturile de pământ și la posesiunea caselor, în statul nostru nu se poate ivi nici o contestație. Cu privire la celelalte obiecte, dacă posesorul este văzut slujindu-se de obiect în oraș, în piață, în temple, și nimeni nu l-a revendicat, dar reclamantul pretinde că l-a căutat în tot timpul acesta, deși celălalt nu a căutat să-l ascundă niciodată, dreptul de revendicare se prescrie după un an de posesiune neîntreruptă. Dacă posesorul se folosește de obiect, nu în oraș și nici în piață, ci numai la țară în văzul tuturor, după cinci ani, în care timp nu l-a reclamat nimeni, posesiunea devine proprietate; dacă se servește de obiect numai în casă și în oraș, revendicarea se prescrie în trei ani, și în zece ani, dacă el uzează de lucru numai la țară înăuntrul familiei. În fine, dacă posedă în țară străină, revendicarea nu se prescrie niciodată și obiectul îl va lua întâiul posesor, în orice timp și oriunde îl găsește.

Dacă cineva a împiedicat cu forța pe un altul sau pe martorii lui să se prezinte la judecată, sentința să fie nulă și nevalabilă, dacă cel împiedicat este chiar sclavul său ori al altuia; iar dacă este o persoană liberă, pe lângă anularea hotărârii de judecată, vinovatul să fie pedepsit cu închisoare de un an, și oricine voiește are drept să-l acuze de andrapodism[1]. Când cineva împiedică cu forța pe concurentul său de a lua parte la concursurile gimnice, de muzică sau la orice alt fel de întrecere, oricine poate să înștiințeze despre aceasta pe conducătorii concursurilor, și aceștia să-i lase intrarea liberă concurentului înscris la întreceri. Dacă aceasta nu a mai fost cu putință, când împiedicătorul a luat premiul, să fie decretat celălalt ca învingător, și în această calitate să i se pună o inscripție în templul ce va alege; aceluia însă care e vinovat de violență, să nu i se dea nici o distincție și nici să i se facă vreo inscripție a concursului; și fie că a fost învins sau a reușit la întrecere, să fie chemat în judecată pentru daune. Oricine ascunde un lucru știind că e de furat, să fie pedepsit ca și hoțul. Cine adăpostește la el pe un exilat, să se pedepsească cu moartea. Oricine să socotească drept amic ori inimic pe acela care este și al statului. Dacă cineva însă încheie pace sau război cu un neam străin, fără participarea statului, ci în numele său particular, să se pedepsească iarăși cu moartea[2]. Dacă oarecare parte a statului face în particular, în numele său, un tratat de pace sau o declarație

---

[1] Faptul de a reduce în sclavi pe un om slobod.

[2] Vezi cazul lui Diceopolis din comedia *Acarnienii* a lui Aristofan.

de război, generalii să dea în judecată pe autorii unei asemenea isprăvi, și dacă sunt dovediți, să fie pedepsiți cu moartea.

Cine este însărcinat cu o funcție publică trebuie să o exercite fără să primească daruri, sub orice pretext ar fi și fără să invoce un motiv îndeobște aprobat, cum că ar fi permis a primi daruri pentru servicii legale, nu însă pentru cele nelegale. Deosebirea aceasta nu e lesne de făcut și nici de a se abține, chiar de ar avea noțiuni exacte despre aceasta; cea mai sigură cale este de a asculta legea, de a o urma, nefăcând nici un serviciu public, pentru daruri. Oricine calcă legea, dacă este dovedit în judecată, să fie pedepsit cu moartea, fără a se distinge calitatea darului.

În ce privește contribuțiile pentru nevoile statului, este necesar pentru mai multe motive să se facă o statistică a averilor particulare, precum și câte o statistică a producției anuale a fiecărui trib, ce se vor înainta agronomilor, pentru ca fiscul, comparând cele două feluri de contribuții, să poată alege în fiecare an, după deliberare, pe aceea care i se pare mai rentabilă, fie o cotă a censului întreg, fie o cotă a producției anuale, afară de contribuția meselor comune.

Omul moderat trebuie să facă zeilor ofrande modeste. Pământul și vatra locuinței sunt consacrate de către locuitori tuturor zeilor. Așadar, bunurile acestea să nu le mai închine nimeni, fiind deja consacrate. Aurul și argintul din casele particularilor și din templele altor țări deșteaptă invidia poporului; fildeșul luat de la un corp lipsit de suflet nu este o ofrandă curată, iar fierul și arama servesc la armele de război. Deci cine vrea să ofere, să facă din lemn sau din piatră, și numai dintr-o singură bucată, ofranda ce dăruiește templelor publice. Ofranda de țesături nu trebuie să aibă o valoare mai mare ca munca de o lună a unei femei, și culoarea albă, atât la țesături, cât și la celelalte danii, le place mai mult zeilor. Boielile însă să se folosească numai pentru ornamentele militare. Cele mai divine daruri sunt păsările și imaginile, pe care un pictor le poate face într-o singură zi. Celelalte ofrande să se facă după modelul acestora.

După ce am expus care sunt și câte vor fi organele statului și după ce 8
am reglementat convențiile cele mai însemnate ce pot interveni între cetățeni, se pare să nu ne-a mai rămas decât a legifera administrarea justiției.

Cei dintâi judecători vor fi aceia pe care reclamantul și pârâtul i-ar alege de comun acord, care trebuie a fi numiți mai propriu arbitri decât judecători. A doua instanță o formează judecătorii satelor precum și

judecătoriile triburilor, acestea distribuite câte una în cele douăsprezece circumscripții. La acestea vor apela împricinații, spre a obține o hotărâre mai bună, când n-au reușit să se împace în fața primilor judecători. Întinatul condamnat din nou, să plătească a cincea parte a valorii la care s-a estimat obiectul procesului. Dacă cineva nemulțumit cu sentința acestora, vrea să pledeze a treia oară, să facă recurs la judecătorii de elită; și dacă pierde, să plătească pe deasupra jumătate din valoarea ce face fondul procesului. Dacă reclamantul ce pierde procesul la arbitri, apelează la cel de al doilea și câștigă, are drept să încaseze el cincimea pe care este datoare să o plătească partea adversă; dacă pierde și în apel, o plătește el, în chip de cheltuieli de judecată. Dacă nemulțumită cu judecata celor două instanțe dintâi, una din părți face recurs la a treia instanță, pârâtul fiind condamnat, să plătească, ca și mai sus, o dată și jumătate valoarea obiectului în litigiu, recurentul însă să plătească jumătate din valoarea estimată.

S-a vorbit mai sus despre crearea tribunalelor, despre completarea lor, despre instalarea viitorilor funcționari în fiecare magistratură, și despre durata lor, și timpul când trebuie să se exercite, de asemenea despre modul de pronunțare a sentințelor, despre amânări și despre celelalte formalități necesare în materia proceselor, precum și despre ordinea acțiunilor intentate în prima și în a doua instanță, despre necesitatea replicilor, a depozițiilor și toate câte sunt în legătură cu acestea; însă lucrurile frumoase trebuie spuse de două și chiar de trei ori. Totuși legiuitorul cel vechi să lase în sarcina legiuitorului tânăr a completa opera legiuitoare cu regulamente de mai puțină însemnătate și ușor de orânduit.

Tribunalele particulare, dacă se organizează în modul acesta, vor funcționa destul de bine. În privința tribunalelor publice și comune, și relativ la ce trebuie să facă magistrații spre a-și împlini fiecare obligațiile funcției lor, există în mai multe state un număr însemnat de instituții vrednice de considerat și ai căror autori au fost bărbați înțelepți; din acestea păzitorii legilor trebuie să aleagă chibzuit pe cele potrivite cu statul nostru de-abia născut. Și perfectându-le mereu, în urma probei uzului și experienței, până ce toate ramurile statului vor părea destul de unitar constituite, să pună capăt lucrului lor, să le pecetluiască în fine, ca să rămână neschimbate și a se folosi ca de niște instituții și legi perpetue pe tot timpul vieții.

Cu privire la tăcerea judecătorilor, la discreția lor în vorbe și despre defectele contrare, și cu privire la diferite alte practici, ce se deosebesc de

acelea ce trec drept juste, bune și frumoase în celelalte țări, am spus ceva despre ele, iar parte se vor trata la sfârșitul lucrării. Cine năzuiește să ajungă judecător desăvârșit, să aibă totdeauna cu el toate legile acestea scrise și să le studieze. Căci printre toate științele, studiul legilor este înzestrat cu puterea cea mai mare de a face mai bun pe acela ce se ocupă cu el, dacă legile sunt într-adevăr bune; sau altminteri în zadar legea divină și admirabilă poartă un nume înrudit cu acela al inteligenței[1]. Și desigur scrierile compuse de către legiuitor sunt criteriul cel mai bun al valorii celorlalte scrieri, fie în versuri sau proză, al căror obiect este de a lăuda sau de a înjosi, precum și al tuturor convorbirilor familiare, în care vedem zilnic cum unii din spirit de dispută contestă în mod inoportun, iar alții recunosc lucruri ce n-ar trebui să fie recunoscute. Este deci necesar ca judecătorul să aibă mintea plină cu instrucțiunile acestea relative la legi, ca o contraotravă contra tuturor celorlalte păreri; să se slujească de ele, spre a se conduce bine atât el cât și statul, înlesnind oamenilor cumsecade statornicia și înaintarea pe calea dreptății, iar celor răi, din neștiință, din desfrâu, din lașitate sau din orice alt principiu al nedreptății, întoarcerea la datorie, pe cât se poate, dacă convingerile lor stricate nu sunt incurabile. Pentru aceia, însă, ce nu sunt de îndreptat, moartea este singurul leac, potrivit cu niște asemenea bolnavi; și, ceea ce se spune adesea cu drept cuvânt, judecătorii și magistrații, șefii lor, slujindu-se de mijlocul acesta, vor fi vrednici de lauda tuturor cetățenilor.

Pe măsură ce procesele, care se prezintă în cursul anului, vor fi terminate, iată normele de execuție ce trebuie urmate: Mai întâi tribunalul, care a pronunțat, îndată după darea sentinței să poprească printr-un pristav, în folosul celui ce câștigă, toate bunurile condamnatului, afară de posesiunile necesare, fiind de față judecătorii. Dacă într-o lună după sentință, partea ce a pierdut nu se acomodează prin bună înțelegere cu partea câștigătoare. tribunalul care a judecat afacerea, sprijinind pe cel ce a câștigat, să-l pună în posesiunea bunurilor condamnatului; dar dacă acesta n-are de unde să achite, și dacă lipsește cel puțin o drahmă, să nu aibă dreptul a mai chema pe nimeni în judecată, până ce nu achită toată datoria; cu toate astea toți cetățenii să aibă acțiuni contra lui.

---

[1] Νοῦς și νόμος.

Dacă un condamnat răpește judecătorilor care l-au condamnat bunurile predate, aceia cărora pe nedrept li s-au reluat lucrurile să-l aducă în fața păzitorilor legii; și dacă este dovedit, să fie condamnat la moarte, ca unul ce a atentat contra legilor și statului.

9 După ce un cetățean născut și crescut la noi, va fi născut copii și-îi va fi crescut și se va fi purtat cum se cade cu ceilalți oameni, îndreptând nedreptățile făcute de el altora, sau cerând socoteală altora pentru nedreptatea suferită, după cum se cuvine, și își va fi petrecut bătrânețea — îl va lua moartea.

Cu privire la morți, fie bărbați, fie femei, interpreții să aibă autoritatea de a orândui ceremoniile și sacrificiile ce trebuie făcute cu acest prilej, divinităților infernului și ale pământului; de altfel, să nu se sape nici un mormânt, să nu se ridice nici un monument nici mare, nici mic, în nici un pământ bun de cultură; ci partea aceea a ținutului potrivită pentru acest scop, să primească adică corpurile morților, fără vreo pagubă pentru cei vii, să fie cimitir. Nu e îngăduit nimănui, fie viu sau mort, să împiedice pe vreo persoană vie să se folosească de acele pământuri din care mama-natură voiește să dea hrană oamenilor. Să nu se construiască monumente mai înalte decât munca a cinci oameni în cinci zile de lucru; nici să se pună pietre de marmură mai mari decât cât trebuie să cuprindă laudele mortului, gravate în nu mai mult de patru versuri eroice. Mortul să nu se țină în casă mai mult timp, decât este necesar spre a se asigura că moartea nu este aparentă, ci reală; și după natura omenească, scoaterea mortului din casă a treia zi este la timpul ei.

Apoi trebuie să avem încredere în toate prescripțiile legiuitorului, dar mai ales când spune că sufletul este cu totul deosebit de corp și că în viața aceasta numai el este esența personalității noastre; că corpul nostru nu este decât o imagine ce ne însoțește pe fiecare din noi și că s-a dat cu dreptate numele de simulacre, corpurilor morților; că persoana noastră este o substanță nemuritoare prin natura sa, numită suflet, că după moarte sufletul se duce la alți zei să dea socoteală, cum spune legea strămoșească, socoteală pe cât de mângâietoare pentru cel bun, pe atât de plină de spaime pentru nelegiuit și care nu va fi de nici un mare ajutor pentru mort. Căci rudele lui trebuiau să-i vină în timpul vieții în ajutor, pentru ca să trăiască cât mai drept și sfânt, cât trebuia să trăiască, și pe de altă parte să fie scăpat, ca mort, de pedepsele păcatelor grele în viața de apoi.

Acesta fiind adevărul, nu este permis să se piardă averea, din credința că masa aceasta de carne, ce se îngroapă, este ființa adevărată ce ne este dragă; ci să ne închipuim că fiul, ori fratele, sau orice persoană regretată care se pare că este îngropată, ne-a părăsit după ce și-a făcut și împlinit destinul. Este datoria unui om de treabă să facă o cheltuială măsurată pentru înmormântare, ca pentru un altar închinat zeilor inferiori. Legiuitorul este cel mai apt a hotărî măsura aceasta. Și astfel legea să fie: Se socotesc că fac cheltuieli legale de înmormântare cetățenii din censul întâi, când ele nu trec de cinci mine; de trei, cei din al doilea; de două, din al treilea; de o mină, cei din censul al patrulea.

Între multele atribuții și îndatoriri ale păzitorilor legii, este și aceea de a supraveghea cu luare-aminte pe copii ca și pe oameni să ducă în tot timpul vieții lor o viață cuviincioasă. Tot astfel și la moartea cuiva, unul dintre păzitorii legilor, pe care îl aleg rudele mortului, trebuie să conducă funeraliile. Să i se aducă laude, dacă înmormântarea are loc după cuviință și în limitele prescrise; iar dacă nu, să fie rușinea lui. Expunerea cadavrului și celelalte forme să se facă conform regulamentului respectiv; însă în interesul ordinii publice trebuie să se primească dispozițiile următoare: desigur, nu se cuvine a interzice sau a ordona a plânge pe mort, totuși să fie oprite bocetele și plânsul cu hohote, ce se pot auzi în stradă și să fie prohibit a conduce convoiul în văzul mulțimii, sau a vocifera după mort, sau a fi afară din oraș înainte de zorii zilei. Acestea să fie așadar legile în materia aceasta, și cine se conformează lor să fie scutit de pedeapsă, cine nu voiește însă să asculte pe unul dintre păzitorii legilor, să fie pedepsit cu osânda ce li se va părea tuturor potrivită cu cazul. Relativ la oricare alte înmormântări deosebite, precum și despre procedura de urmat pentru cei lipsiți de înmormântare, cum sunt paricizii, condamnații pentru sacrilegii și celelalte cazuri asemănătoare, s-au luat dispoziții în legile menționate mai sus. Astfel, planul legiuirii noastre este aproape terminat.

Cu toate acestea, un proiect nu poate fi privit ca împlinit nici când s-a făcut, sau câștigat, sau orânduit, obiectul proiectului; ci numai după ce s-a găsit mijlocul de a păstra în toată desăvârșirea lui pentru totdeauna lucrul terminat; până atunci lucrul trebuie socotit nedesăvârșit.

CLINIAS: Drept vorbești, oaspete; însă spune-ne mai clar unde vrei să ajungi cu vorba asta.

ATENIANUL: O, Clinias, multe lucruri s-au slăvit la cei vechi, ca frumoase; între acestea n-au fost cele din urmă, numele Parcelor. 10

CLINIAS: Care nume?

ATENIANUL: Pe cea dintâi au numit-o Lachesis, pe a doua Cloto, pe a treia Atropos, care întărește firele toarse de către surorile ei. Numele acesta din urmă este luat de la ideea lucrurilor răsucite în foc, și care nu se mai pot desrăsuci. Același lucru trebuie făcut în orice stat și oraș, îngrijind nu numai de sănătatea și de conservarea corpurilor, ci a sădi în suflete dragostea de legi, sau mai bine a face ca ele să dăinuiască veșnic. Mie mi se pare că legilor noastre le lipsește până acum lucrul acesta: cum să le asigurăm o așa natură, ca să nu poată fi niciodată răsucite în sens contrar.

CLINIAS: Nu e lucru neînsemnat, ce spui, numai dacă se poate găsi mijlocul, ca să se poată realiza lucrul acesta.

ATENIANUL: E cu putință, cel puțin pe cât judec eu în momentul acesta.

CLINIAS: Deci să nu încetăm cu nici un chip până ce nu vom realiza și punctul acesta, spre trăinicia legilor noastre.

ATENIANUL: Bine mă îndemni, și mă vei găsi totdeauna însuflețit pentru treaba aceasta.

CLINIAS: Desigur, ceea ce spui merită laudă.

ATENIANUL: În ce constă, deci, mijlocul acesta de a păstra siguranța statului și a legilor, și cum trebuie să procedăm? N-am spus noi, oare, că trebuie să instituim în cetatea noastră un consiliu compus mai întâi din zece păzitori ai legilor, cei mai bătrâni dintre ei, la care să se asocieze toți cei ce au fost distinși cu premiul bunului cetățean, precum și aceia dintre călătorii pentru studii în străinătate, care vor fi cules ceva științe relativ la siguranța legilor și care, la reîntoarcerea lor, se vor socoti vrednici să fie membrii acestui consiliu; și că fiecare din ei trebuie să aducă cu el câte un tânăr nu mai mic de treizeci de ani, după ce l-a găsit vrednic, după caracterul și educația sa, să fie propus și celorlalți, și că dacă va fi plăcut și celorlalți, să fie primit, dacă nu, să fie respins, fără să știe cetățenii și mai ales el însuși că s-a deliberat relativ la persoana sa? Că acest consiliu trebuie să-și țină ședințele chiar în zorii zilei, când oricine este mai ales neocupat cu celelalte afaceri particulare sau publice? Cam acestea, pare-mi-se, s-au spus în discuțiile de mai sus.

CLINIAS: Da, desigur.

ATENIANUL: Vorbind din nou despre consiliul acesta, aș afirma că, dacă îl azvârlim ca pe o ancoră a întregului stat, înzestrat cu toate

așezămintele necesare, el singur poate să ne asigure durata celor ce voim să le conservăm.

CLINIAS: În ce mod?

ATENIANUL: E momentul potrivit să deslușesc cât mai bine chestiunea aceasta.

CLINIAS: Foarte bine ai vorbit; fă deci ceea ce cugeți.

ATENIANUL: Mai întâi trebuie observat, Clinias, că nu există nimic pe lumea asta fără să aibă în sine un principiu menit să-i asigure existența funcțiunilor sale, după cum într-o viețuitoare, sufletul și capul au virtutea aceasta.

CLINIAS: Nici acum nu înțeleg.

ATENIANUL: Numai virtutea acestor două părți conservă ființa viețuitoarei.

CLINIAS: Anume, cum?

ATENIANUL: În suflet este sediul inteligenței, pe lângă alte facultăți; în cap, între alte simțuri, este localizat văzul și auzul. Ci, pe scurt, ceea ce reiese din conlucrarea inteligenței și acestor două simțuri principale, se poate numi, cu drept cuvânt, principiul conservării fiecăruia dintre noi.

CLINIAS: Așa pare a fi.

ATENIANUL: Chiar așa e. Dar prin ce este reprezentat principiul acesta de conservare al navelor atât pe timp de furtună, cât și de calm, în ce rezidă atunci conlucrarea inteligenței și a simțurilor? Oare nu reunindu-se simțurile mateloților împreună cu inteligența cârmaciului, reușesc să se scape atât pe ei înșiși, cât și vasul?

CLINIAS: Cum nu?

ATENIANUL: Deși nu e nevoie de o sumedenie de asemenea exemple, dar, să ne gândim la armată și la medicină. Ce scop își propun generalii armatelor și medicii, când năzuiesc să conserve durabil obiectul lor? Oare nu victoria și înfrângerea dușmanilor, iar al medicilor și infirmierilor, reînsănătoșirea corpurilor?

CLINIAS: Cum de nu?

ATENIANUL: Dar dacă medicul nu pricepe relativ la corp, ceea ce am numit acum sănătate, și generalul, ce este biruința, sau ceilalți despre care am vorbit, se poate zice oare că ei au inteligența acestor obiecte?

CLINIAS: Cum să se poată?

ATENIANUL: Dar într-un stat? Când cineva se vede că nu cunoaște scopul politic, ce trebuie avut în vedere, se poate oare zice, cu exactitate, că

guvernează? Și pe urmă va fi oare în stare să conserve ceva, al cărui scop nu-l știe?

CLINIAS: Cum să poată?

11 ATENIANUL: Astfel și acum, dacă avem nevoie să constituim în chip desăvârșit colonia noastră, trebuie să existe înăuntrul ei un organ care să cunoască mai întâi scopul politic, cum am zis, ce trebuie realizat, apoi pe ce căi se poate realiza și care sunt legile precum și oamenii în stare să-l înfăptuiască. Dacă un stat este lipsit de acest organ, nu e de mirare că, fiind lipsit de inteligență și de simțuri, să se vadă purtat la întâmplare în toate acțiunile lui.

CLINIAS: Adevărat.

ATENIANUL: Acum putem oare să spunem în care parte a statului nostru, sau în care instituție a lui, se găsește pregătit pentru noi principiul acela de conservare a lui însuși?

CLINIAS: Sigur nu pot ști, oaspete, însă dacă trebuie să mă slujesc de o presupunere, mi se pare că vorbele tale au în vedere consiliul acela care ziceai că trebuie să țină ședințe noaptea.

ATENIANUL: Foarte bine ai presupus, Clinias, și de acum, după cum arată discuția de față, consiliul acesta trebuie să întrunească în el toată virtutea politică, în primul loc să nu rătăcească, năzuind spre mai multe scopuri, ci să-și ațintească privirile către unul singur, spre care să repeadă, ca să zicem așa, totdeauna toate săgețile sale.

CLINIAS: Desigur.

ATENIANUL: Acum vom înțelege că nu e de mirare că instituțiile celor mai multe state sunt rele, fiindcă legiuirile lor n-au un scop unitar și că în unele guvernăminte dreptatea constă să ridice în posturile cele mai înalte o seamă de oameni, fie buni, fie răi; în altele n-au altă năzuință decât să se îmbogățească, fără să le pese dacă sunt sclavi sau liberi; iar în altele toți tind numai la o viață liberă; sunt iarăși alte state care în legiuirile lor își propun două scopuri deodată, anume să aibă și libertate înăuntru, și să-și extindă dominația asupra altor state; în fine, cei ce se cred cei mai deștepți își pun înainte toate aceste scopuri deodată, fără să-și fixeze un ideal unic, la care să raporteze toate celelalte interese de stat.

CLINIAS: Așadar, oaspete, încheierea la care am ajuns mai înainte este adevărată? Ziceam, anume, că toate legile noastre trebuie să aibă un singur scop, virtutea, și ne oprisem la acest adevăr.

ATENIANUL: Da.

CLINIAS: Și am recunoscut că virtutea aceasta este alcătuită din patru elemente.

ATENIANUL: Foarte bine.

CLINIAS: Și că inteligența trebuie să conducă pe toate celelalte trei puteri sufletești, care cată să fie subordonate ei.

ATENIANUL: Mă înțelegi foarte bine, Clinias; urmărește-mă tot așa și în cele ce rămân de spus. Am deslușit care este scopul la care trebuie să țintească inteligența pilotului, a medicului și a generalului, ne rămâne acum să cercetăm care este scopul omului de stat. Să ne închipuim că, întrebând pe unul dintre ei, îi zicem: Și tu, amice, care este scopul tău? Care este ținta aceea unică către care năzuiești? Medicul inteligent știe s-o arate deslușit pe a sa, și tu, care te pretinzi că ești mai deștept decât toți ceilalți, nu ai putea să ne spui pe a ta? Ori tu, Megillos și Clinias, nu puteți voi în locul lui să-mi lămuriți precis care este acest scop, după cum am făcut și eu în locul vostru pentru alții mulți?

CLINIAS: Oaspe, nu pot deloc.

ATENIANUL: Recunoașteți cel puțin că trebuie făcute toate sforțările spre a-l cunoaște, și totdeodată puteți să-mi spuneți unde trebuie căutat?

CLINIAS: Unde vrei să ajungi?

ATENIANUL: Fiindcă am spus că speciile virtuții sunt patru, este evident că fiecare dintre aceste specii este una, de vreme ce ele sunt patru.

CLINIAS: Fără îndoială.

ATENIANUL: Cu toate acestea le numim pe toate cu un singur nume: zicem că curajul este virtute, prudența virtute, și tot așa de celelalte două specii, ca și cum nu sunt mai multe, ci un singur lucru, virtutea.

CLINIAS: Așa e.

ATENIANUL: Nu este greu de deslușit în ce se deosebesc între ele curajul și prudența, și de ce are fiecare numele lor; însă nu este tot așa de ușor de a spune, pentru ce s-a dat amândurora și celorlalte numele de virtute.

CLINIAS: Ce vrei să zici?

ATENIANUL: Ceva ce nu este greu de explicat; numai să ne întrebăm și să răspundem pe rând.

CLINIAS: Iarăși, ce vrei să zici?

ATENIANUL: Întreabă-mă pentru ce, după ce am numit cu un singur nume pe amândouă, adică virtute, le dăm apoi două nume, curaj și prudență? Îți voi spune pricina, care este că dintre ele, curajul este corelativ

cu teama și el se găsește și la animale și în sufletele copiilor mici, căci sufletul devine curajos din natură și fără rațiune; din contră, un suflet prudent și înzestrat cu curaj nu a existat, nu există și nici nu va exista vreodată, fiindcă prudența e una și curajul alta.

CLINIAS: Drept vorbești.

ATENIANUL: Ți-am deslușit întru cât aceste spețe de virtute se deosebesc și cum sunt două: la rândul tău, explică-mi pentru ce nu sunt decât unul și același lucru. Închipuie-ți că tu ești dator să-mi spui cum aceste patru specii sunt una, și tu de asemenea cere de la mine să-ți explic cum sunt patru. Să vedem pe urmă dacă, pentru a cunoaște exact un lucru care are un nume și o definiție, este de ajuns să-i cunoască cineva numele, deși nu îi cunoaște definiția, sau dacă nu e o rușine, pentru un om cult, să nu cunoască nici numele, nici definiția lucrurilor, mai ales a celor care se deosebesc prin valoarea și însemnătatea lor.

CLINIAS: Mi se pare că așa ceva e rușinos.

ATENIANUL: Există oare pentru un legiuitor, și pentru un păzitor al legilor, și pentru oricine crede că întrece pe alții în virtute, și care a dobândit de fapt premiul virtuții, chestiuni mai interesante decât cele ce ne ocupă în momentul acesta, curajul, înfrânarea, prudența, justiția?

CLINIAS: Cum ar putea exista?

ATENIANUL: Nu trebuie oare ca, relativ la toate aceste chestiuni, interpreții, preceptorii, inspectorii celorlalți cetățeni, să fie mai destoinici ca oricine de a instrui și deslușì în ce constă virtutea și viciul pe aceia care doresc să o știe, și pe aceia care, abătându-se de la datorie, au nevoie de a fi îndreptați și corectați? Vom răbda oare ca un poet, ce vine în orașul nostru, sau oricine altul care se dă drept educator al tinerimii, să apară mai luminat în materia aceasta decât un cetățean distins cu toate speciile de virtuți? Apoi, într-o asemenea cetate[1], unde nu se află oameni politici de frunte, nici ca oratori sau oameni de acțiune, care să cunoască suficient virtutea, e de mirare oare că are loc ceea ce se petrece și în multe state de astăzi?

CLINIAS: Nicidecum; trebuie să ne așteptăm la așa ceva.

12 ATENIANUL: Ei bine, face-vom ce am zis? Ori cum avem să silim pe oamenii noștri politici, să fie mai zeloși în virtute decât vulgul, atât în

[1] La cei vechi, cetatea (civitas, πόλις) se confunda cu statul.

discursurile cât și în faptele lor? Sau în ce chip statul nostru va ajunge să se asemene cu capul și simțurile omului inteligent, așa ca să aibă organizată înlăuntrul său o asemenea pază?

CLINIAS: Cum trebuie să înțeleg comparația aceasta?

ATENIANUL: Desigur, statul se poate asemăna cu capul, sediul inteligenței, iar paznicii mai tineri, cu niște ochi așezați în partea de sus a capului, care, rotindu-și privirile lor scrutătoare, inspectează de jur-împrejur ce se petrece în stat, iar observațiile făcute le încredințează memoriei, comunicând celor mai bătrâni mișcările din țară. Pe când aceștia se compară cu inteligența, întrucât cugetă, prevăd, deliberează și, cu sprijinul celor tineri, asigură împreună conservarea statului. Nu așa trebuie să se constituie organismul politic? Putem oare reuși în alt mod? Ai vrea ca toți cetățenii să fie aidoma unii cu alții, fără nici o diferențiere de funcții sociale? Să nu existe unii mai educați și mai luminați ca alții?

CLINIAS: Atunci, scumpul meu, planul nostru nu s-ar putea înfăptui.

ATENIANUL: Deci suntem datori a ne gândi la o educație mai bună decât aceea de care s-a vorbit mai sus.

CLINIAS: După cât se pare.

ATENIANUL: Dar poate că educația amintită în treacăt este tocmai aceea de care avem trebuință.

CLINIAS: Poate.

ATENIANUL: Nu ziceam că pentru a fi cineva lucrător bun, paznic iscusit în orice ramură, nu este de ajuns numai a fi în stare a-și îndrepta privirile asupra mai multor obiecte, ci că mai e necesar să năzuiască la un scop unic, să-l cunoască bine, și după ce l-a cunoscut, ațintindu-și toate străduințele spre el, să-l realizeze?

CLINIAS: Foarte bine.

ATENIANUL: Există o metodă mai exactă, spre a examina ceva, decât aceea care ne permite a concentra într-o singură noțiune mai multe concepte care se deosebesc între ele?

CLINIAS: Poate că nu.

ATENIANUL: Nu poate, amice, ci, hotărât, spiritul omenesc nu dispune de o metodă mai operantă decât aceasta.

CLINIAS: Te cred pe cuvânt, oaspe; să urmăm după metoda aceasta convorbirea noastră.

ATENIANUL: Se cuvine să obligăm, pe cât se pare, și pe păzitorii statului nostru divin să-și formeze mai întâi o noțiune exactă despre ceea

comună celor patru specii de virtuți, adică a curajului, a temperanței, a dreptății și prudenței, pe care ne-am învoit a le numi în mod propriu virtute. Punctul acesta odată determinat, dacă vrem, să nu-l pierdem din vedere până ce nu vom cunoaște destul de bine scopul acesta la care e necesar să ținem, fie ca la ceva unic, fie ca la un întreg, fie ca și la unul și la altul, oricare i-ar fi natura. Dacă punctul acesta ne scapă, credem că vom fi destul de luminați relativ la condițiile virtuții, dacă nu vom putea înțelege dacă ea este o multiplicitate, ori alcătuită din patru părți, și e o unitate? De aceea, dacă vreți să mă ascultați, vom face tot posibilul a introduce în statul nostru cunoștința aceasta, ori, dacă preferați, să nu mai vorbim despre ea.

CLINIAS: Nicidecum, oaspe, în numele zeului ospitalier, să nu părăsim discuția aceasta, cu atât mai mult că vorbele tale îmi par adevărate. Însă cum să facem spre a reuși?

ATENIANUL: Deocamdată să nu cercetăm modul de a reuși, ci mai întâi să decidem între noi, în urma unei înțelegeri comune, dacă cunoștința aceasta e necesară sau nu.

CLINIAS: Dacă e posibilă, atunci e și necesară.

13 ATENIANUL: Dar ce? N-avem aceeași concepție despre frumos și despre adevăr? Este de ajuns oare ca păzitorii noștri să știe doar că fiecare din aceste lucruri este o multiplicitate? Nu mai trebuie să știe că este și o unitate și anume în ce mod?

CLINIAS: Da, cred că e necesar ca ei să aprofundeze și în ce mod toate împreună constituie o unitate.

ATENIANUL: Dar dacă ei cuprind cu mintea problema aceasta, însă nu o pot exprima prin cuvinte?

CLINIAS: Cum așa? Parcă ai vorbi de lipsa de expresivitate a sclavilor.

ATENIANUL: Nu vom spune la fel și despre obiectele vrednice de luarea noastră aminte? Și nu e necesar ca acela, ce va să ajungă un adevărat păzitor al legilor, să cunoască temeinic adevărul relativ la fiecare din aceste obiecte, să-l explice prin vorbe, să-și potrivească cu el faptele și să poată judeca ceea ce e vrednic de laudă și ce nu?

CLINIAS: Firește.

ATENIANUL: Una din cele mai frumoase cunoștințe nu e aceea care are ca obiect pe zei, ceea ce noi am probat atent cu privire la existența și întinderea puterii lor; astfel ca fiecare om să știe în materia aceasta atât cât îi este permis să știe? Că cei mai mulți cetățeni se mărginesc în punctul

acesta numai la ceea ce le recomandă legile, e constatat; însă nu se poate încredința paza legilor decât acelora ce s-au străduit să cunoască toate probele care ne asigură credința în zei. Și nu trebuie primit să exercite postul acesta, să fie ales păzitor al legilor, decât cine este un om divin, cine s-a ocupat conștiincios cu studiul acestor chestiuni; altminteri, să nu se prenumere printre oamenii de stat.

CLINIAS: În adevăr, se cuvine să privim ca străin de virtuțile politice pe cel ce nu se interesează sau e incapabil de acest studiu frumos.

ATENIANUL: Știi că două adevăruri ne dau certitudinea afirmațiilor referitoare la zei?

CLINIAS: Anume care?

ATENIANUL: Întâiul, că sufletul este cea mai veche și divină dintre toate entitățile, a cărei mișcare, odată ce a început, s-a manifestat ca o esență eternă. Celălalt este mișcarea ordonată a perioadelor astrelor și a tuturor celorlalte corpuri, operă sigură a unei inteligențe atotputernice care a orânduit așa de arhitectonic cosmosul. Căci orice om luminat, contemplând cu luare-aminte spectacolul universului, oricât ar fi depărtat de zei, nu se poate să nu ajungă la o concepție despre lume contrară omului de rând. Acesta își închipuie că învățații, care se ocupă cu astronomia și cu celelalte științe ajutătoare, devin atei, fiindcă ar descoperi că fenomenele cosmice sunt cârmuite de necesitate, iar nu de către o voință inteligentă în vederea unui bine suprem.

CLINIAS: Care e adevărul atunci?

ATENIANUL: Desigur, e tocmai contrar de ceea ce cred materialiștii, mecaniciștii, că adică astrele ar fi corpuri neînsuflețite, neinteligente. Deși chiar atunci spiritul unora era frământat de multe minuni și ca o presimțire năpădea pe cei care consideraseră cu atenție fenomenele cerești, că adică nu e posibil ca niște corpuri fără suflet și inteligență să se miște după niște reguli așa de precise. Atunci câțiva cutezară să afirme că o inteligență a combinat toate circuitele cerești. Pe de altă parte, însă, aceiași filosofi, având idei greșite despre natura sufletului, că adică sufletul ar fi posterior, deși în realitate el e primordial față de lumea fenomenală, au încurcat toate noțiunile și pe ei înșiși în primul rând. Li s-a părut că astrele care se rostogolesc în cer sunt alcătuite din pietre, din pământ și din altă materie moartă, cauze generatoare ale întregului univers. Iată ce a produs atâtea învinuiri de ateism și a dezgustat pe atâți cercetători de studiul acestor științe. Iată ceea ce a provocat și invectivele poeților, care au comparat pe

filosofi cu niște câini care zguduie văzduhul cu lătratul lor năbădăios și deșert. Dar, cum am spus, adevărul este cu totul altul.

CLINIAS: Cum așa?

14 ATENIANUL: Nu se poate ca vreunul dintre muritori să ajungă la adevărata pietate față de zei, decât dacă e convins de aceste două lucruri, despre care s-a vorbit, anume că sufletul este primordial în raport cu lumea sensibilă, și că este nemuritor și conduce toate corpurile; precum și, ceea ce s-a demonstrat adesea, că există în astre o inteligență a lucrurilor. Apoi trebuie să posede cunoștințele anterioare necesare, care duc la această certitudine și, după ce au prins legătura ce există între ele și artele dăruite nouă de către Muze, să se slujească de ele în armonizarea datinilor și a legilor, așa ca să poată deslușì orice fenomen care poate avea o definiție. Iar cine nu-și poate însuși aceste cunoștințe, pe lângă virtuțile populare, nu va fi niciodată destoinic să guverneze statul, ci numai ca subordonat altor magistrați. Acum trebuie să vedem, Clinias și Megillos, dacă pe lângă toate legile pomenite, vom mai edicta și pe aceasta care instituie consiliul nocturn de magistrați, învățat în științele de care am vorbit, spre a funcționa ca pază a statului, și păstrător al legilor: ori e altceva mai bun de făcut?

MEGILLOS: Se poate să n-o edictăm? Numai de-am fi în stare într-o măsură cât de mică!

ATENIANUL: La aceasta să tindem cu toții. La opera aceasta vă voi fi de ajutor și poate că, în urma experienței mele și a cercetării cu care m-am ocupat multă vreme, voi găsi și pe alții care se vor asocia cu mine, în vederea aceluiași scop.

CLINIAS: Da, oaspete, cu toții trebuie să înaintăm hotărât pe calea aceasta, pe care oarecum ne călăuzește un zeu. Acum trebuie să descoperim și să expunem mijloacele de a reuși.

ATENIANUL: Însă nu se pot prescrie legi despre materia aceasta, Clinias și Megillos, mai înainte de a se orândui lucrurile; atunci pot ei înșiși să determine în mod valabil atribuțiile ce vor avea. Deocamdată, dacă voim ca acest consiliu să se instituie cât mai bine, trebuie să adunăm știință cât mai multă în convorbiri frecvente.

CLINIAS: Cum, ce vrei să zici?

ATENIANUL: Mai întâi trebuie fixat numărul acelora care sunt destoinici pentru paza statului ca etate, cunoștințe, caracter și purtare. După aceea, științele ce ei sunt datori să și le însușească, e anevoie să le inventăm noi înșine ori să luăm despre ele lecții de la un altul, care le-ar fi inventat

el însuși. Pe lângă aceasta, ar fi inutil de a fixa prin lege timpul în care trebuie să se înceapă și cât să țină studiul fiecărei științe, deoarece chiar cei ce studiază o știință nu pot ști intervalul exact de timp spre a o învăța, decât după ce au ajuns versați în această știință. Nu e momentul de a vorbi acum despre aceste chestiuni; ar fi inoportun și n-am ajunge la nici o deslușire.

CLINIAS: Dacă așa stau lucrurile, oaspe, ce e de făcut?

ATENIANUL: Amicii mei, toate sunt la mijloc, nu s-a ales încă nimic, cum zice proverbul. Însă dacă vrem să ne luăm asupra noastră răspunderea constituirii întregului stat, cată să ne înarmăm cu cel mai tare curaj spre a rezista până la capăt împotrivirilor din partea oamenilor inerți și năclăiți de rutină, cum se zice; așa trebuie procedat. Voi împărtăși cu voi pericolul, propunându-vă și explicându-vă părerile mele relative la educația și instituirea despre care vorbirăm mai sus. Pericolul în adevăr e mare și n-aș îndemna pe un altul să se expună la el. În ce te privește, Clinias, te povățuiesc să încerci, fiindcă, dacă reușești să dai o bună formă de guvernământ statului magneților sau cum or vrea zeii să-l botezăm, vei dobândi o glorie nemuritoare, luând parte la fapta aceasta sau, oricum, nu vei pierde niciodată în fața posterității renumele de om foarte curajos. Așadar, atunci când se va organiza consiliul acesta divin, îi vom încredința, amicii mei, paza statului. Acest lucru nu e câtuși de puțin anevoie și aproape nu există legiuitor astăzi care să fie de altă părere. Atunci vom vedea înfăptuindu-se aievea proiectul pe care convorbirea noastră l-a expus oarecum în vis, când am reprezentat simbolul reunirii capului și a inteligenței, dacă membrii ce vor constitui acest consiliu sunt uniți, așa cum trebuie să fie, dacă vor avea o pregătire potrivită și dacă, după ce au primit-o, fiind postați în cetățuia statului, oarecum în capul statului, ei devin paznici perfecți, salvatori ai statului, așa precum n-am mai văzut alții asemenea nici în tot cursul vieții noastre.

MEGILLOS: După expunerea ce ziserăm, trebuie ori să părăsim proiectul statului nostru, ori să nu-l lăsăm pe oaspele acesta să plece, ci să-l facem, prin toate mijloacele și rugămințile, să se oblige a ne sprijini în întreprinderea noastră.

CLINIAS: Foarte bine vorbești, Megillos; așa vreau să fac și eu; ajută-mă și tu.

MEGILLOS: Te voi ajuta.

EPINOMIS

(sau așa-zisa a XIII-a carte a *Legilor*)

Personajele:
Atenianul
Clinias
Megillos (ca simplu auditor, fără să mai ia parte la discuție)

1 CLINIAS: Potrivit înțelegerii dintre noi, iubite oaspe, iată, ne-am întâlnit aici tustrei, eu, tu și prietenul Megillos, ca să discutăm în ce fel
973 trebuie să tratăm problema înțelepciunii pe care, după lămuririle date, susținem că firea omenească poate să și-o însușească în cel mai fericit chip, în măsura în care acest lucru e dat omului. Căci, după părerea noastră, am discutat toate cele privitoare la așezarea legilor; dar ceea ce e mai important de descoperit și de explicat, adică ce trebuie să învețe omul spre a ajunge înțelept, aceea nici n-am descoperit și nici n-am lămurit. Să încercăm, deci, acum a nu lăsa la o parte nici această chestiune, căci astfel ar rămânea oarecum neisprăvită toată discuția prin care, de la începutul și până la sfârșitul convorbirii noastre, ne-am străduit să lămurim tocmai această problemă.

ATENIANUL: Ai dreptate, Clinias, dar, în acest caz, pregătește-te să auzi o afirmație ciudată și, oarecum, nu tocmai ciudată. Mulți dintre cei care n-au avut noroc în viață vântură părerea că nu va fi cu putință neamului omenesc să ajungă la fericire și la o stare binecuvântată de zei. Fii cu luare-aminte ca să vezi dacă am dreptate să împărtășesc și eu această părere a lor, căci și eu susțin că nu le e dat decât la *puțini* oameni să aibă parte de fericire și de acea stare binecuvântată de care pomeneam mai înainte. Dar să fim lămuriți: afirmația mea se referă la timpul vieții noastre de aici, căci am temeinică nădejde că, după moarte, omul va avea parte de toate bunurile în vederea cărora s-a străduit să ducă, după puterile lui, cel mai frumos fel de viață spre a avea parte de un asemenea sfârșit. Nu spun

cine știe ce vorbă adâncă, ci ceea ce, oarecum, știm cu toții, atât noi elenii
cât și barbarii, că, adică, faptul de a veni pe lume este, pentru orice
viețuitoare, ceva amarnic. Recunoaștem cu toții că starea de a fi purtat în
pântece, apoi aceea de a te naște, de a fi crescut și educat, toate acestea sunt
împreunate cu nenumărate suferințe. Iar sorocul vieții e, pasămite, tare 974
scurt, nu dacă facem socoteala acelor intervale ale traiului împreunate cu
atâtea necazuri, ci chiar a celor pe care le socotim mai suportabile și care,
întrețesându-se cu celelalte, ne dau oarecum putința să răsuflăm mai
ușurați. Într-acestea, bătrânețea, furișându-se grabnic, retează oricărui om,
ce nu-i orbit de năluciri copilărești, pofta de a reîncepe o astfel de viață,
când face bilanțul celei trecute.

Dar ce dovadă am eu că, prin firea lor, astfel stau lucrurile cu privire
la obiectul discuției noastre de acum? Desigur, faptul că noi cercetăm în ce
chip putem ajunge înțelepți, ca și cum fiecare dintre noi ar avea această
putință. Dar această putință zboară grabnic, atunci când cineva purcede la
cunoașterea așa-ziselor arte sau discipline sau a altor asemenea lucruri pe
care noi, vezi Doamne, le socotim științe, pe când ele nu merită să fie
denumite cu numele de înțelepciune privitoare la cele omenești, în vreme
ce sufletul, plin de o mare nădejde și presupunând că e din fire înzestrat
pentru ea, totuși nu poate nicicum să descopere ce e ea, când și unde se
găsește. Nu oare cu această stare de nesiguranță seamănă leit nedumerirea
și cercetarea noastră despre înțelepciune, care întrece toate așteptările
oricăruia dintre noi care suntem destoinici să ne examinăm cu pricepere și
în bună înțelegere atât pe noi înșine, cât și pe alții, prin tot felul și chipul de
discuții? Nu vom recunoaște noi că așa stau lucrurile și nu altfel?

CLINIAS: Vom recunoaște, cinstite oaspe, mânați poate de nădejdea
că, în decursul discuției avute împreună cu tine, va ieși cât mai deplin la
iveală adevărul în această privință.

ATENIANUL: Așadar, cată să trecem mai întâi în revistă toate așa-
numitele științe care n-au darul de a face înțelept pe cel care și le însușește
și le posedă, pentru ca, după ce le vom fi înlăturat pe acestea, să prezentăm
pe acelea de care avem nevoie și, după aceea, să încercăm a le învăța.

Să recunoaștem, prin urmare, că științele de care are mai întâi trebuință 2
neamul muritorilor sunt — putem spune — cele dintâi și într-adevăr cele
mai necesare, dar cel care ajunge să le stăpânească, măcar că la început era
încredințat că e cine știe ce mare înțelept, acum nu mai e socotit nici măcar
numai înțelept (pur și simplu), ci, de pe urma unor asemenea științe, se 975

alege mai degrabă cu o proastă reputație. Vom spune, deci, care sunt aceste științe, afirmând totodată că aproape oricine se străduiește să ajungă în ochii celorlalți drept un om cât mai desăvârșit cu putință, le evită tocmai spre a dobândi înțelepciunea prin îndeletnicirea reclamată pentru acest lucru.

Să citățm dară mai întâi acea (înțelepciune?) ce ne-a învățat pe noi, viețuitoarele umane, să renunțăm, cum spune legenda, de a ne mai mânca unii pe alții, și să ne deprindem cu consumarea îngăduită de lege a cărnii celorlalte animale. Să ne ierte acei înaintași ai noștri și, desigur, ne vor ierta, căci de bună seamă, deși au fost pricinuitorii acelei schimbări a felului nostru de hrană, ei nu pot trece drept înțelepți. Într-adevăr, pregătirea făinii de orz și de grâu ne procură o hrană bună și sănătoasă, dar această îndeletnicire nu are darul de a face pe un om să fie pe deplin înțelept. Căci chiar denumirea operației prin care se face această pregătire, ar pune o pată pe aceste fabricate înseși (care reclamă o muncă de banausos[1]). Cam tot așa stă lucrul și cu cultivarea pământului în genere; căci nu datorită unui meșteșug, ci unei înclinări firești date de Dumnezeu se pare că noi toți ne-am apucat să lucrăm pământul. De asemenea, nici meșteșugul întocmirii locuințelor și arta de a construi case sau a făuri scule sau meseria celui care făurește, plăsmuiește sau împletește tot felul de unelte (nu conferă calitatea de om înțelept), căci, deși aceste îndeletniciri sunt folositoare poporului, ele nu duc spre virtute. Tot atât de puțin are această însușire și arta vânatului în întregul ei, care, însă, o dată cu prestigiul ei măreț, datorat varietății și iscusinței sale, nu ne dă și înțelepciunea.

Cu atât mai puțin are această calitate arta prorocitului și a tălmăcirii, căci ea știe doară ce i s-a insuflat de către zeu, dar nu-și dă seama dacă ce i s-a spus e adevărat sau nu. Așadar, deoarece vedem că dobândirea celor trebuitoare pentru trai se face datorită diverselor meșteșuguri, însă nici unul din ele nu e în stare să facă un om înțelept din cel care le practică, ceea ce ne mai rămâne de luat în considerație nu e decât o joacă ce se reduce în cea mai mare parte la imitație, dar care nu urmărește nimic serios. Se practică această imitație cu ajutorul a tot felul de instrumente sau prin tot felul de mișcări imitatoare, nu întotdeauna cuviincioase ale trupului însuși, întovărășite de un text sau în proză sau în poezie acompaniată de fel și fel

---

[1] Adică o muncă grosolană (de la grecescul βάναυσως).

de muzică, sau cu ajutorul produselor artei plastice care, fie ca pictură, fie ca sculptură, plăsmuiește, în materii fluide sau solide, tot felul de chipuri. Dar arta imitației, ori cu câtă râvnă ar lucra reprezentantul ei, nu face din nici unul dintre acești imitatori (artiști) un om înțelept.

După ce am isprăvit cu toate celelalte, ar fi la rând acea artă ce vine în ajutorul a milioane de oameni, arta cea mai însemnată și la care se recurge mai totdeauna în caz de război, anume arta strategiei, cea mai vestită pentru foloasele ce le aduce, dar care are nevoie de cel mai mare noroc, și care e hărăzită mai degrabă omului înzestrat cu un curaj firesc decât cu înțelepciune.

Și arta numită medicală este, de bună seamă, și ea de ajutor, de câte 976
ori schimbarea anotimpurilor, fie prin frigul prea mare sau arșița la vreme nepotrivită, vatămă bunăstarea viețuitoarelor. Dar nici una din prescripțiile ei nu se bucură de reputația adevăratei înțelepciuni, întrucât ele, în chip aproape exclusiv, se datoresc numai presupunerilor.

Vom socoti ca ajutători și pe cârmaci și pe corăbieri, dar să nu vină nimeni să ne spună, ca să ne facă inima bună, că vreunul dintre ei este înțelept, căci nici unul dintre ei nu cunoaște dinainte mânia sau prietenia vântului, lucru așa de trebuitor pentru arta pilotului.

Dar nu sunt înțelepți nici aceia care se laudă că, datorită elocinței lor, pot să fie de ajutor împricinaților la judecată, deoarece numai bizuiți pe memorie și experiență pot să-și dea seama de caracterul (schimbător) al părerii (juraților), pe când ei (avocații), de fapt rătăcesc, rămânând în afara drumului ce duce la adevăr și la dreptatea reală.

Mai rămâne, spre a dobândi renumele de înțelept, o anumită însușire pe care mulțimea o numește mai degrabă talent decât înțelepciune și care constă în a putea pricepe lesne ceea ce înveți, a putea înmagazina cu ușurință multe cunoștințe și a le păstra în memorie, putând totodată să aduci repede la îndeplinire o acțiune care, dacă ar fi săvârșită, ar fi încuviințată de toți și folositoare pentru oricine. Toate aceste însușiri la un loc unii le numesc talent, alții înțelepciune, alții, agerime de minte, dar nici un om cuminte n-ar admite vreodată ca o persoană astfel înzestrată să fie socotită ca un adevărat înțelept.

Totuși, trebuie să iasă la iveală o știință datorită căreia cel ce o posedă 3
să ajungă înțelept cu adevărat, nu numai cu numele. Ia să vedem. Suntem în fața unei probleme extraordinar de grele, și anume: să găsim, în afară de științele pomenite, o alta care cu adevărat și pe bună dreptate să poată fi

denumită *înțelepciune*, și mulțumită căreia cel ce și-o însușește nu e în primejdie să ajungă nici un muncitor de rând sau un neghiob, ci un cetățean bun și înțelept, în stare să conducă statul cu greutate și totodată să i se supună, nedepășind niciodată rolul ce i se cuvine. Să vedem dară care e acea știință, potrivită firii omenești, a cărei necxistență sau dispariție dintre cele actuale ar izbuti să facă din om viețuitoarea cea mai lipsită de minte și cea mai neroadă. Dar lucrul acesta nu e prea greu de constatat. Căci, socotind una peste alta, cum spune zicala, doar știința ce hărăzește întregului neam al muritorilor *numărul*, are această însușire. Și cred că un zeu mai degrabă decât întâmplarea ne-a dăruit-o, ca să ne mântuie. Iar acum cată să arăt și cine cred eu că e zeul de ne-a făcut acest dar, măcar că această destăinuire e ciudată și, până la un punct, nu tocmai ciudată. Dar cum s-ar cădea să nu socot pe acela care ne-a hărăzit toate bunurile drept autor și al bunului cu mult cel mai de preț din toate, adică al înțelepciunii? Ei bine, Megillos și Clinias, care e zeul pe care eu îl cinstesc ca hărăzitor al
977 acestui bun? De bună seamă că *Cerul* (Uranus) pe care mai presus de orice suntem îndreptățiți să-l cinstim, cum îl cinstesc toate celelalte Genii împreună cu zeii, și căruia trebuie să ne rugăm îndeosebi. Că el e cel care ne-a hărăzit și toate celelalte bunuri, toți ar fi gata s-o mărturisească.

Afirm că tot el e cel care ne-a dăruit cu adevărat numărul, și că va continua să ni-l dăruiască, dacă ne luăm după El. Într-adevăr, dacă cineva purcede cum trebuie la contemplarea acestui... fie că-i zicem cer, sau Univers sau Olimp, sau cum poftește să-i zică fiecare (asta e treaba lui) — apoi cată să-l urmărească spre a vedea cum își schimbă mereu înfățișarea atât a lui însuși, cât și a celor cuprinse într-însul, dăruindu-ne anotimpurile și hrană îndestulătoare pentru toți, precum și toată cealaltă înțelepciune (căci asta o putem recunoaște), cât și întreaga știință a numărului împreună cu toate bunurile. Iar dacă cineva, după ce a primit acest dar al numerelor, va cerceta cu de-amănuntul circuitul lor, își va da seama că i s-a hărăzit cel mai de preț bun.

Revenind asupra unui punct atins puțin mai înainte în discuția noastră, să ne aducem aminte de observația justă că, dacă am desființa numărul din preocupările firii omenești, n-am mai putea niciodată să ajungem înțelepți în vreo privință oarecare. Căci, în acest caz, sufletul acestei viețuitoare care e omul, dacă ar lipsi din el rațiunea, n-ar mai fi nicicând în stare să-și însușească virtutea în întregul ei. O ființă care nu știe ce e *doi* și *trei* sau ce este pereche sau nepereche și ignorează cu desăvârșire ce este numărul, nu

va fi niciodată în stare să-și dea socoteală despre lucrurile pe care le percepe numai prin senzații și le păstrează doar în memorie. Nimic nu-l împiedică să dobândească celelalte virtuți, cum e curajul și cumpătarea, dar dacă e lipsit de adevărata rațiune, nu va putea niciodată ajunge înțelept. Iar cel ce nu are parte de înțelepciune, care e elementul fundamental al oricărei virtuți, neputând ajunge cu desăvârșire bun, nu va fi nicicând fericit. Așa că suntem absolut nevoiți să punem la temelia tuturor lucrurilor numărul.

Ca să explicăm de ce e necesar acest lucru, am avea nevoie de o discuție mai lungă decât toate cele dinainte. Dar din discuția de acuma rămâne totuși justificată afirmația prin care am susținut că, chiar dacă am lăsa să subziste toate artele pe care le-am enumerat adineauri, n-ar mai dăinui nici una, ci toate ar pieri, dacă s-ar desființa știința numerelor.

Cineva, care ia în considerare diferitele arte, ar fi poate înclinat să creadă că neamul omenesc are nevoie de număr măcar pentru anumite lucruri mai mărunte, cu toate că și acestea au importanța lor; dar dacă cineva și-ar arunca privirea asupra a ceea ce e divin și muritor în actul creației (nașterii), cu care prilej iese la iveală atât respectul față de divinitate, cât și numărul în adevărata sa valoare, apoi nu există proroc care 978
să-și dea seama de rostul numărului în întregul lui, și de puterea pe care el ne-o hărăzește când sălășluiește între noi, de vreme ce e limpede că și în domeniul muzicii avem nevoie de numărarea ritmurilor și a sunetelor (ce produc armonia). Dar lucrul cel mai de seamă e că în el e temelia tuturor bunurilor și, pe de altă parte, nu e pricina nici unui rău. Lucrul e ușor de constatat și se va vedea numaidecât. Așa, de pildă, orice mișcare nechibzuită, fără rânduială, lipsită de cuviință, de ritm și de armonie, și toate cele întinate de vreun rău oarecare, sunt lipsite de orice număr, și la acest lucru cată să ia aminte cel care vrea să-și sfârșească viața într-un chip plăcut lui Dumnezeu. Căci binele, dreptatea și frumosul nimeni, dacă e lipsit de opinia adevărată, nu le poate cunoaște, dacă nu-și dă seama de esența lor numerică în așa fel ca să se poată convinge atât pe el însuși, cât și pe alții.

Să purcedem dar la cercetarea felului însuși cum am învățat să 4
numărăm. Ei bine, de unde ne-a venit nouă putința de a ne face o idee despre numărul unu și doi, nouă care am primit din Univers acest dar firesc de a fi în stare să înțelegem că există numere? Multor altor viețuitoare nici măcar în această privință nu le-a stat firea într-ajutor, încât ele să poată învăța de la părinții lor să numere. Nouă însă, din capul locului, Dumnezeu

ne-a sădit în suflet putința de a pricepe ceea ce ni se arată, și apoi ne-a arătat mai departe și continuă să ne arate. Dar una peste alta, socotind lucrurile, din cele arătate de divinitate ce altceva mai frumos ar putea cineva contempla decât privelișteа zilei? Apoi, cel înzestrat cu simțul văzului, ar putea trece la contemplarea nopții, cealaltă parte a zilei, cu prilejul căreia i s-ar oferi un spectacol cu totul deosebit; ci omul, frământându-și mintea cu aceste fenomene care sunt mereu aceleași, să nu înceteze de a contempla multe nopți și multe zile, pe care cerul, spre a învăța pe oameni ce e *unul* și ce e *doi*, nu încetează niciodată de a le rostogoli pe firmament până ce chiar și cel mai greu de cap învață să numere.

Privind aceste fenomene, fiecare dintre noi poate să-și dea seama că (pe lângă unu și doi) mai există și *trei*, și *patru* și multe alte numere. Că unul din mijloacele pentru a ajunge acest scop, Dumnezeu a făcut Luna, care, arătându-se (pe cer) când mai mare, când mai mică, dă la iveală o zi după alta, până-și împlinește crugul ei de cincisprezece zile și tot atâtea nopți. Acesta se înfățișează ca un ocol, dacă acest întreg circuit (al Lunii), care e *unul*, cineva vrea să-l socoată ca *un* număr, pentru că, după cum se zice, chiar făptura cea mai grea de cap dintre cele cărora Dumnezeu le-a dat darul de a putea învăța, să fie în stare să-și dea seama de acest lucru (a noțiunii de *unul*). Și în măsura în care, și privitor la lucrurile pe care le cercetează în sine unul câte unul — fiecare viețuitoare înzestrată cu această însușire a ajuns, în foarte mare măsură, destoinică să numere.

979 Cât privește, însă, calculul numerelor unul în raport cu celelalte, cred că divinitatea, în vederea acestei probleme mai grele, făcând Luna să crească și să scadă, după cum am spus, a stabilit raportul dintre luni și ani, și astfel omul, ajutat de un noroc binecuvântat, începu să-și dea seama de legătura dintre un număr și altul. Datorită acestor împrejurări, când vânturile și ploile nu sunt nici prea năbădăioase, nici prea năprasnice, cresc pentru noi poamele, iar pământul se face rodnic, astfel încât toată făptura să aibă hrană îndestulătoare; iar când ceva din această rânduială ia o întorsătură spre mai rău, nu trebuie să băgăm vină firii dumnezeiești, ci celei omenești, care nu-și chivernisește traiul cum ar trebui.

Când ne-am ocupat despre legi, ne-a apărut ca fiind de altfel ușor să descoperim ce e mai prielnic pentru oameni și că oricine e în stare și să înțeleagă cele spuse, cât și să le înfăptuiască atunci când își dă seama despre ceea ce, în chip firesc, e folositor sau nu. Ni s-a părut atunci, și ne pare și acum, că celelalte îndeletniciri nu sunt prea grele, dar că e nespus de

greu a ști în ce fel trebuie să ajungă cineva om de ispravă. Iar a dobândi toate cele bune este, vorba ceea, și cu putință și nici prea greu; cât de mare trebuie să fie o avere, ce calități cată să aibă trupul, și că sufletul trebuie să fie bun, sunt chestiuni în privința cărora toată lumea e de acord, după cum tot astfel fiecine recunoaște în ce fel cată să fie sufletul bun și că trebuie să fie drept, cumpătat, curajos și înțelept. Dar în ce fel de înțelepciune trebuie omul să fie înțelept, în privința asta nimeni nu mai e deloc de acord cu vreunul din ceilalți. Acuma, însă, în afara tuturor acelor înțelepciuni (științe) pe care le pomenirăm înainte, descoperim una care n-ar fi nepotrivită pentru scopul ce-l urmărim (de a face pe om cu adevărat înțelept) și ea pretinde ca să apară ca înțelept acela care și-a însușit cunoștințele (despre cer și număr) asupra cărora am stăruit mai sus. Dar în ce măsură dobândirea acestor cunoștințe e în stare să facă pe cineva într-adevăr înțelept și bun, iată problema ce va să facă obiectul discuției noastre de aci înainte.

CLINIAS: Câtă dreptate ai avut, cinstite oaspe, să spui că, pentru niște probleme așa de importante, vei încerca să dai o dezlegare care să fie la înălțimea lor!

ATENIANUL: Într-adevăr, Clinias, nu sunt fără însemnătate, dar ceea ce e mai greu, e să vă încredințez că această dezlegare va fi în totul și din toate punctele de vedere deopotrivă cu adevărul.

CLINIAS: E tare greu, iubite oaspe, dar aceasta nu poate fi un motiv care să te descurajeze de a expune ceea ce făgăduiești.

ATENIANUL: Da, dar cu condiția ca nici voi doi să nu vă obosiți ascultându-mă.

CLINIAS: De asta să nu duci grijă. Mă pun eu zălog pentru amândoi.

ATENIANUL: Bine. Așadar, din capul locului, pe cât se vede, trebuie neapărat, exprimând, pe cât posibil, într-un singur cuvânt, să arătăm ce credem noi că e aceea înțelepciune, iar dacă acest lucru e cu totul peste putință, să vedem, în al doilea rând, care și câte sunt științele pe care cineva, însușindu-și-le, poate, potrivit convorbirii noastre, să ajungă înțelept.

CLINIAS: Spune dară.

ATENIANUL: Apoi, după aceea, cată să nu facem legiuitorului o vină din aceea că el, ca unul ce a avut parte de o educație superioară, expune despre zei o părere mai bună și mai frumoasă decât cele exprimate până acum și își duce viața slăvind pe zei prin cântări și prin fapte plăcute divinității.

CLINIAS: Tare e frumos, zău, cinstite oaspe, ceea ce spui tu. Fie ca activitatea aceasta a ta închinată orânduirii pravilelor, ție, care din cinstirea zeilor îți faci o veselă sărbătoare și duci o viață neîntinată, să-ți aducă drept răsplată cea mai frumoasă și nobilă moarte!

ATENIANUL: Cum să începem expunerea noastră, Clinias? Au socoți că trebuie să purcedem prin a-i slăvi cât mai mult prin cântece sfinte, rugându-i ca să ne inspire cele mai frumoase și nobile cuvinte despre ei? În felul acesta socoți, sau cum crezi?

CLINIAS: Cred că acesta e felul cel mai minunat. Ci tu, ființă binecuvântată, plin de credință ridică o rugă zeilor ca să-ți inspire o cuvântare plină de cele mai frumoase gânduri privitoare la zei și la zeițe.

ATENIANUL: Așa vom face, dacă divinitatea însăși ne arată calea. Iar tu împreună-ți numai rugăciunea ta cu a mea.

CLINIAS: De acum cred că poți să începi.

ATENIANUL: Voi fi mai întâi nevoit, pe cât se pare, să vă fac, conform discuției dinainte, o expunere asupra ivirii zeilor și a celorlalte viețuitoare mai pe potriva adevărului decât cele făcute de înaintașii noștri în chip greșit, reluând ideile prin care am încercat să combat părerile necredincioșilor, spre a arăta că există zei ce au grijă de toate, atât de cele mari cât și de cele mici, și care, când e vorba de dreptate, sunt, de bună seamă, neîndurători, dacă vă aduceți aminte, Clinias, de aceste afirmații despre care ați și primit niște însemnări. Cele cuprinse în ele erau, cred, foarte adevărate. Cea mai de seamă afirmație cuprinsă acolo era că orice suflet este mai vechi decât orice trup. Vă amintiți? De bună seamă că așa stau lucrurile, căci e firesc să crezi că ceea ce e mai bun, este mai vechi, mai asemănător cu dumnezeirea decât ceea ce e mai rău, mai puțin vechi și mai de puțină valoare, și tot astfel, ceea ce poruncește este, în orice împrejurare și oriunde, mai de preț și mai vechi decât ceea ce se supune, după cum ceea ce călăuzește e mai presus decât ceea ce e călăuzit. Prin urmare, să admitem măcar atât ca un lucru stabilit, anume că sufletul e mai
981 vechi decât trupul. Iar dacă așa stau lucrurile, e mai firesc să credem că primul principiu a precedat prima creatură și atunci putem admite că începutul începutului are întâietatea și că suntem cât se poate de îndreptățiți să atacăm problema capitală a înțelepciunii, pornind de la doctrina despre nașterea zeilor.

CLINIAS: Să recunoaștem acest lucru atât cât ne îngăduie mintea noastră.

ATENIANUL: Ei bine, putem stabili că, potrivit naturii, poate fi vorba de o viețuitoare în adevăratul sens al cuvântului, doar atunci când reunirea dintre un suflet și un trup dă naștere la o formă?

CLINIAS: Desigur.

ATENIANUL: Nu avem tot dreptul să numim așa ceva o viețuitoare?

CLINIAS: Da.

ATENIANUL: Potrivit rațiunii firești, trebuie să admitem că există cinci corpuri solide, din care se poate plăsmui tot ce e mai frumos și mai de seamă (pe lumea asta), pe când toată materia cealaltă are doar o formă; în afară de acestea nu poate să existe altceva netrupesc, care să nu aibă nicicum, niciodată vreo culoare, decât ființa divină a sufletului. Numai acesteia din urmă i se cade, de bună seamă, să plăsmuiască și să făurească, pe când părții pe care o numim trup nu i se cade decât să fie plăsmuită, creată și văzută, celei dintâi, însă (sufletului) — o spunem din nou, căci lucrul acesta nu trebuie spus numai o dată — i se cade să fie invizibilă, înzestrată cu facultatea de a cunoaște și a gândi, de a fi părtașă la memorie și la calculul cerut de schimbările ce se petrec în cele cu soț și fără de soț. Cinci fiind numărul corpurilor, cată să recunoaștem că unul din ele e focul, altul, apa, al treilea, aerul, al patrulea, pământul, iar al cincilea eterul și, după felul în care în alcătuirile lor precumpănește cutare sau cutare din aceste elemente, iau naștere tot felul de viețuitoare de toate neamurile. Luate fiecare în parte, aceste elemente, trebuie să ni le închipuim în felul următor: să punem întâi ca o speță aparte categoria acelora făcute (în cea mai mare parte) din pământ (pământene), adică pe toți oamenii și toate viețuitoarele cu multe picioare sau fără picioare, cât și pe cele ce se pot mișca din loc în loc, ori stau locului, fixate (de pământ) prin rădăcinile lor. Ca o caracteristică a lor trebuie să socotim că toate acestea sunt alcătuite din toate cele cinci elemente, dar că în ele precumpănește elementul pământ și însușirea de a fi solid. Să punem ca o a doua speță pe aceea alcătuită și ea din viețuitoare ce iau naștere și sunt vizibile. Partea componentă de căpetenie a lor este focul, dar ele cuprind în alcătuirea lor și pământ, și aer, cât și din toate celelalte elemente câte puțin, ceea ce ne și silește de fapt să recunoaștem că din ele iau naștere tot felul de viețuitoare vizibile. Iarăși, cată să socotim ca o speță de viețuitoare corpurile cerești și că această întreagă categorie de astre alcătuiesc o speță divină, înzestrate fiind cu cel mai desăvârșit trup și cu sufletul cel mai bun și mai bine plăcut lui Dumnezeu. Cât privește alternativa celor două feluri de sorți care le pot fi

rezervate acestor corpuri de pe cer, noi nu putem face altceva decât să adoptăm decât una din aceste două păreri: sau că fiecare din aceste astre
982 este veșnic, nemuritor și absolut divin în chip absolut necesar, sau că fiecare din ele are un soroc foarte îndelungat de viață care îi este îndestulător și peste hotarele căruia nu simte nicidecum nevoia să treacă vreodată.

6 Să căutăm mai întâi a ne da seama mai bine ce vrem să spunem când afirmăm că sunt două feluri de astfel de viețuitoare (cel făcut din foc și cel din pământ). Repetăm că amândouă sunt vizibile, unul, pe cât se pare, alcătuit în întregime din foc, iar celălalt, din pământ, acesta din urmă mișcându-se în neorânduială, iar cel dintâi, într-o ordine deplină. Trebuie să credem că cel care se mișcă în neorânduială, cum fac cele mai multe făpturi din jurul nostru, e lipsit de minte, pe când rânduiala pe care o păzesc corpurile ce purced pe bolta cerului e pentru noi o dovadă că ele sunt înzestrate cu rațiune. Căci faptul că ele umblă veșnic pe aceleași drumuri și în același fel, că lucrează și suferă lucrarea altora mereu la fel, constituie pentru noi o puternică dovadă că ele duc o viață cuminte. Necesitatea pe care o impune sufletul înzestrat cu rațiune e cea mai puternică din toate necesitățile, căci el dictează legile sale în calitate de stăpânitor, nu de supus. Când sufletul a luat, potrivit celei mai bune rațiuni, hotărârea cea mai bună, aceasta rămâne nestrămutată și se înfăptuiește cu adevărat în chip desăvârșit potrivit rațiunii, căci nici chiar diamantul nu ar putea ajunge vreodată a fi o materie mai tare și mai neschimbătoare decât această hotărâre, ci cu adevărat cele trei Ursitoare veghează ca să asigure împlinirea desăvârșită a deciziei luate de fiecare zeu în urma celui mai bun sfat. Iar pentru oameni trebuie să stea ca o dovadă cum că astrele și drumul ce ele îl parcurg e călăuzit de rațiune, faptul că ele se poartă totdeauna la fel, aducând la îndeplinire un plan întocmit dinainte pentru un timp nespus de lung, nu schimbându-se încoace și încolo, rătăcind dintr-o mișcare într-alta și schimbându-și mereu orbitele. Cei mai mulți dintre noi am crezut, dimpotrivă, că ele n-au suflet, tocmai pentru că păstrează totdeauna aceeași linie de conduită. Astfel, după acești lipsiți de minte se luă apoi marea mulțime, încredințată că neamul omenesc e dotat cu rațiune și e viu pentru că se mișcă, iar cel divin e lipsit de rațiune pentru că stăruie mereu pe aceleași cărări. Și i-ar fi fost cu putință omului, interpretând lucrul în sensul cel mai frumos, mai bun și mai prietenos, să-și dea seama că trebuie să socoată ginta divinilor înzestrată cu rațiune, tocmai pentru că se poartă

totdeauna la fel, din pricina și potrivit acelorași temeiuri, și că rostul astrelor este să ne înfățișeze cea mai frumoasă priveliște, umblând pe acest drum al lor, cel mai frumos din toate și jucând cel mai frumos și măreț dans spre priința tuturor viețuitoarelor.

E de ajuns să ne dăm seama de mărimea acestor corpuri cerești, ca să 983
ne convingem că avem dreptate să le socotim drept niște ființe însuflețite. Într-adevăr, ele nu sunt așa de mici în realitate, cum ne apar nouă, ci e de crezut că fiecare din ele are un volum extraordinar, ceea ce se poate deduce din demonstrații convingătoare. Așa, de pildă, pe bună dreptate putem să ne închipuim soarele mai mare decât întregul pământ, precum, tot astfel și celelalte astre mișcătoare sunt de o mărime nespus de mare. Să căutăm a ne da seama în ce fel o făptură oarecare ar putea să miște de jur-împrejur un volum așa de uriaș, într-un interval de timp tot așa de mare ca acela în care îl mișcă acum? Susțin că numai o divinitate va fi pricina acestui fenomen, și lucrul nu e nicidecum cu putință altfel, iar (un astfel de corp ceresc) nu poate niciodată să ajungă o ființă însuflețită, decât datorită, după cum am arătat, divinității. Deoarece, însă, Dumnezeu e în stare de așa ceva, i-a fost cât se poate de ușor să facă astfel încât orice trup și orice masă (volum) să ajungă o viețuitoare și, apoi, să colinde pe orbita pe care zeul a închipuit-o drept cea mai bună. De aceea, putem acum să recunoaștem ca adevărată o singură afirmație cu privire la toate aceste corpuri: pământul, cerul și toate astrele și volumele din care ele se alcătuiesc n-ar avea putință, dacă nu s-ar întovărăși cu fiecare din ele și nu s-ar sălășlui în fiecare din ele un suflet, să purceadă așa de exact, în tot decursul anului, după luni și după zile, și ca toate aceste mișcări ale lor să fie spre binele și priința noastră a tuturora. Drept aceea omul, întrucât e cu atâta mai prejos de aceste minunății, cată să nu se exprime despre ele printr-o deșartă limbuție, ci să ne spună despre ele ceva lămurit.

Dacă, deci, cineva s-ar încumeta să afirme că pricina acestor fenomene 7
e datorată unor anume porniri ale acestor corpuri cerești sau unei anume alcătuiri a firii lor sau altor cauze asemănătoare, explicația dată nu ne-ar lămuri cu nimic; mai degrabă ar trebui reluată cu cea mai mare atenție afirmația făcută de noi, spre a se vedea dacă e întemeiată pe rațiune sau e cu totul neîntemeiată, și anume, în primul rând, dacă cele existente se reduc la două principii, pe de o parte sufletul, pe de alta, trupul, și dacă fiecare din acestea au multe însușiri și că toate laolaltă, cât și unele comparate cu celelalte, sunt deosebite, și că nici unul din aceste două principii n-au un al

treilea care le-ar fi cumva comun, și că sufletul e deosebit de trup. Pe unul din aceste principii (sufletul) îl vom socoti, de bună seamă, ca înzestrat cu rațiune, iar pe celălalt, ca lipsit de ea, primul, având rolul de conducător, celălalt, de supus; pe unul, ca pricină a toate, pe celălalt, ca nefiind pricină a nici unei lucrări, așa că ar fi o smintită nechibzuință să susții că fenomenele cerești sunt datorate altcuiva decât sufletului și trupului. Dacă așadar e menit să biruie raționamentul nostru cu privire la toate aceste fenomene și să apară ca vrednică de crezare afirmația că toate sunt de obârșie dumnezeiască, atunci trebuie să admitem una din aceste două ipoteze: sau să considerăm, și cu tot dreptul, aceste corpuri cerești drept
984 niște divinități, sau ca pe niște chipuri ale divinităților, asemenea cu statuile și făurite chiar de zei, iar nu ca opera unor nepricepuți cârpaci. Cată, deci, cum am spus, să admitem una din aceste două păreri, și, după ce am admis-o, să cinstim corpurile cereşti mai presus decât orice statuie. Căci nu se vor găsi nicăieri vreodată statui mai frumoase și mai vrednice de cinstirea tuturor oamenilor, nici așezate în locuri mai de seamă și nici mai deosebite prin curățenia, măreția și felul lor de viață, decât acestea ivite fără greș în felul arătat. Acuma, cu privire la zei, să încercăm, după ce am recunoscut cele două feluri de viețuitoare vizibile pentru noi, și că unele sunt nemuritoare, iar celelalte făcute din pământ, sunt toate muritoare, să încercăm, zic, a arăta, în felul cel mai deslușit cu putință, că cele trei elemente, ce ocupă locul de mijloc între cele cinci, sunt așezate, potrivit părerii celei mai firești, tot la mijloc (între ființele divine și cele muritoare). Eterul o să-l punem după foc, admițând că din el sufletul plăsmuiește viețuitoare în care, cum se întâmplă și cu celelalte specii, predomină elementul caracteristic firii lor (eterul), dar la care, de dragul legăturii, se adaugă și părticele mai mici din celelalte elemente. După eter, sufletul plăsmuiește din aer alt fel de viețuitoare, iar pe al treilea fel îl plăsmuiește din apă. După ce sufletul a făurit toate acestea, slujindu-se, după putință, de toate elementele, care toate erau părtașe la viață, a umplut toată lumea cu viețuitoare, iar după ce a plăsmuit al doilea, al treilea, al patrulea și al cincilea fel de făpturi, socotind de la nașterea zeilor vizibili, a isprăvit cu noi, oamenii.

8 Cât privește pe zeii obișnuiți, cum e Zeus, Hera și toți ceilalți, să-i considere fiecare după norma care vrea, dar cu condiția ca să respecte statornic aceeași normă și să observe strict această rânduială. Ca zei vizibili, însă, trebuie să proclamăm în primul rând drept cei mai mari și mai vrednici

de cinste, ca pe unii ce scrutează cu privirea lor ageră tot și toate, pe aceia care au natura astrelor și exercită înrâuririle pe care le resimțim de pe urma lor. Numaidecât după ei și, ca rang, sub ei, vin Geniile (daimones), o speță aeriană, ce ocupă locul al treilea, cel din mijloc, care fac legătura (dintre muritori și zei) și pe care negreșit trebuie să-i cinstim cu rugăciuni pentru această binecuvântată mijlocire. Dintre aceste două feluri de viețuitoare, adică cel plăsmuit din eter (astrele) și cel făcut, imediat după el, din aer, acesta din urmă (Geniile) nu e deloc vizibil, și chiar când e aproape de noi, nu-l putem distinge, dar, întrucât Geniile sunt înzestrate cu o minunată 985
inteligență, făcând parte dintr-o speță ce e foarte sprintenă la învățătură și ținătoare de minte, ele cunosc tot cugetul nostru, iar pe acela dintre noi care e om de ispravă îl îmbrățișează cu o nespusă dragoste, iar pe cel rău îl urăsc, ca unele ce și ele sunt supuse sentimentului durerii (și plăcerii). Căci numai divinitatea, care posedă în chip absolut acest atribut, e cu totul străină de astfel de sentimente cum e durerea sau plăcerea, dar părtașă în totul la facultatea de a judeca și a cunoaște.

Ci Universul, fiind plin cu viețuitoare, Geniile toate stau în legătură atât între ele, cât și cu zeii cei mai din slavă, (dând de veste despre) toate, pentru că, găsindu-se la mijloc între (cele două feluri de) făpturi (divine și umane), ele zboară pe pământ și pe întreg cerul, mânate de o ușoară mișcare.

Cât privește apa, al cincilea element, n-am greși dacă am presupune că din el a luat naștere un al cincilea fel de semizei, care uneori sunt vizibili, alteori, ascunzându-se vederii noastre, ne pun în mirare luând forma de năluci nedeslușite. Indiferent de felul în care au ajuns la cunoașterea acestor cu adevărat ființând viețuitoare unii dintre noi, fie că li s-au ivit în timpul somnului în chip de vis, fie ca, sub formă de revelații divine sau preziceri, au fost auzite aievea de unii oameni sănătoși sau bolnavi, sau au apărut unora în ceasul morții, sau ca păreri primite și îndeobște și de fiecare în parte, păreri ce stau și vor mai sta la obârșia atâtor practici și credințe religioase la atâtea neamuri — ei bine, din toate acestea nici un legiuitor, înzestrat măcar cu o fărâmă de minte, nu va cuteza să schimbe ceva, spre a-și îndrepta statul spre o religie care n-are nimic deslușit în ea. Și tot așa nu va pune nici o opreliște cu privire la felul de jertfe încuviințat de datina părinților, întrucât nici nu știe nimic (sigur) și nici nu îi e cu putință făpturii muritoare a omului să știe vreodată ceva cu privire la aceste lucruri. Și nu oare aceeași rațiune ne impune să socotim drept cei mai mari ticăloși pe

aceia care nu îndrăznesc să ne învedereze pe zeii cu adevărat vizibili pentru noi și să proclame existența lor (a astrelor), ca alții (și alături de ceilalți), cu singura deosebire că nu sunt slăviți (cum trebuie) și nu li se dă cinstea cuvenită? Dar asta ar fi totuna ca și cum, dacă unul din noi, văzând soarele și luna cum ne privesc de sus pe noi toți, ar rămâne mut de admirație la această priveliște, totuși nu ar da acestor astre cinstea cuvenită și nu s-ar învrednici după puterile sale să așeze la loc de onoare aceste corpuri vizibile pentru noi, nici nu s-ar îngriji să li se facă sărbători și să li se aducă jertfe, stabilind pentru fiecare dintre astre sorocul de vreme în care ele își descriu, în intervale de timp adesea schimbătoare, orbitele mai mari sau mai mici. Unuia ca acesta nu i s-ar putea spune, cu toată dreptatea, atât
986 după propria sa părere cât și după a celor pricepuți, că e un rău legiuitor?

CLINIAS: Cum de nu, cinstite oaspe? Ba chiar foarte rău.

ATENIANUL: Ei află, iubite Clinias, că acuma și cu mine se întâmplă fără îndoială același lucru.

CLINIAS: Ce lucru?

9 ATENIANUL: Aflați că în întregul Univers sunt opt puteri (cele opt sfere) înrudite între ele, pe care eu le-am observat. N-am făcut cine știe ce mare ispravă, căci asta putea s-o facă ușor și altcineva. Trei din ele sunt acelea pe care le-am amintit puțin mai înainte, și anume una, a soarelui, alta, a lunii, și a treia a stelelor fixe, și, afară de acestea, încă cinci altele. Toate aceste puteri și corpurile cerești ce se mișcă în ele, fie plutind, fie că ar fi trase într-un car, nimeni dintre noi să nu și le închipuie cumva altfel, cum că adică unele din ele ar fi zei, iar altele nu, sau că uncle sunt zei neaoși pe când celelalte ar fi de așa fel... cum ar fi o adevărată nelegiuire pentru oricare dintre noi să pronunțe un asemenea cuvânt (falși zei), ci toți cată să spunem sus și tare că toate aceste corpuri sunt înrudite între ele și au o soartă înfrățită; să le arătăm cinstea cuvenită, nu punând în seama unuia anul, a altuia, luna, iar altora nerecunoscându-le nici un merit și nici vreun soroc anumit în care rațiunea întru toate cea mai divină a menit-o să fie văzută de ochii noștri. Această minunată rânduială omul binecuvântat de Dumnezeu mai întâi o admiră, apoi simte în sufletul său dorința de a-și da seama de ea, atât cât îi e cu putință firii muritoare, încredințat că, luându-se după pilda lor (a astrelor), va fi în stare să ducă traiul cel mai cuminte și mai fericit, iar după moarte va ajunge în lăcașurile menite virtuții, și, ca un ales (inițiat) cu adevărat și aievea, el singur părtaș al unicei înțelepciuni, își

va petrece timpul (nesfârșit) ce-i stă înainte, în contemplarea celor mai frumoase privelişti de care poate să aibă parte ochii omului.

După aceasta ne mai rămâne să spunem câte și care sunt aceste divinități, ca să nu fim vreodată dați de minciună. Afirm ca sigur doar atâta: sunt — o repet — opt la număr, iar din aceste opt, pe trei le-am amintit, așa că rămân de lămurit încă cinci (puteri). A patra mișcare de revoluție (Venus) și a cincea (Mercur) au o viteză aproape egală cu aceea a soarelui, căci nici una, nici cealaltă nu e mai înceată sau mai iute decât a soarelui și, în genere, între aceste trei joacă rolul de călăuzitor acela care e înzestrat cu rațiunea reclamată de acest rol. Acestea sunt revoluțiile descrise de Venus și de soare și de un al treilea corp, al cărui nume (exact) nu-l putem spune, pentru că nu-l cunoaștem, și pricina stă în aceea că omul care a făcut cele dintâi observații asupra lor a fost un barbar. Într-adevăr, e veche țara care 987
a hrănit pe primii observatori ce au luat seama la aceste fenomene, ajutați de frumusețea verii lor de care are parte îndeosebi Egiptul și Siria, unde putem spune că aproape toate stelele sunt vizibile, deoarece meleagurile acestor țări sunt așezate departe de negurile și ploile ce bântuie aiurea. De acolo s-au răspândit (cunoștințele acestea despre cer) pretutindeni și au ajuns și până aici la noi, cercetate și probate în cursul a nenumărate secole. De aceea putem, fără sfială, să le socotim drept legi, căci a admite că cele divine nu trebuiesc cinstite, sau că aceste (corpuri) nu-s divine, e o treabă de oameni smintiți. Că unele din aceste corpuri n-au căpătat un nume, pricina e aceea arătată mai înainte, dar între timp au primit nume după anume divinități. Luceafărul de dimineață, care e totuna cu cel de seară, are reputația că e steaua Afroditei, atribuire foarte potrivită pentru un legiuitor sirian, iar steaua care are un drum aproape la fel și împreună cu al soarelui și al Luceafărului, are numele de a fi steaua lui Mercur. În afară de acestea să mai pomenim trei revoluții (mișcări) care, împreună cu cea a soarelui și a lunii, se fac înspre dreapta. Una din aceste mișcări trebuie s-o socotim ca pe a opta, pe care am fi foarte îndreptățiți s-o numim regiunea superioară a Universului, care face o mișcare potrivnică tuturor celorlalte corpuri cerești, conducându-le pe toate celelalte, după părerea, cel puțin, a oamenilor ce nu se pricep în astronomie. Noi însă nu ne putem opri de a spune ceea ce știm sigur în această privință, și o voi spune, căci adevărata înțelepciune divină în acest sens se destăinuie celui care, măcar într-o mică măsură e părtaș la adevărata pătrundere dumnezeiască. Mai sunt încă trei astre, dintre care unul, cu numele Saturn, e vestit pentru încetineala lui. Pe cel care, ca

încetineală, vine după el, trebuie să-l punem pe cel al lui Iupiter, iar după el, pe acela al lui Marte, care are culoarea cea mai roșcată dintre toate astrele. Nu e deloc greu să pricepi aceste lucruri, când ți le explică cineva, dar, odată ce ți-ai dat seama de ele, cată să le tălmăcești așa cum facem în cele ce urmează.

10 De un lucru cată să-și dea seama orice elen, că dintre toate ținuturile grecești, noi, putem zice, locuim pe cel mai propriu pentru dezvoltarea virtuții, iar drept cea mai de preț însușire a lui trebuie să pomenim pe aceea că e așezat la mijloc între cele două extreme ale climatului, pe de o parte a celui friguros, pe de altă parte, a celui călduros. Faptul că natura ne aduce nouă anotimpul călduros mai târziu decât țărilor pe care le-am pomenit mai înainte, explică de ce noi am ajuns mai târziu decât ele la cunoașterea rânduielii datorate zeilor amintiți. Dar trebuie să recunoaștem că tot ce elenii împrumută de la barbari știu să desăvârșească în chip mai fericit. Tot așa trebuie să ne dăm seama și cu privire la cele discutate acum, că, adică, e greu să descoperim definitiv toate lucrurile de acest fel, dar suntem cu
988 totul îndreptățiți să nutrim frumoasa speranță că elenii vor cultiva pe toți acești zei într-un chip mai frumos și mai vrednic de ei, decât dacă s-ar lua după tradiția și cultul împrumutat de la barbari, întrucât noi ne vom sluji de cultura noastră, de oracolele de la Delfi și de regulile prescrise de legi spre a fi observate în toată practica acestui cult.

Nici un elen să nu se lase cuprins de teama că nouă, muritorilor, nu ne-ar fi îngăduit să ne îndeletnicim cu cercetarea celor dumnezeiești, ci să fim încredințați că, tocmai dimpotrivă, divinitatea nici nu e lipsită de rațiune și nici nu ignorează firea omenească, ci știe că, dacă zeii ne învață ceva, noi îi urmărim cu luare-aminte și învățăm cele predate de ei, dar, pe de altă parte, divinitatea știe, de bună seamă, că ea ne învață numărul și numărătoarea, iar noi ne însușim această învățătură; căci dacă n-ar ști acest lucru, ar fi cea mai lipsită de minte ființă din toate câte există. Ar însemna, în acest caz, să se ignoreze, cum spune zicala, pe sine însăși, dacă, în loc să se bucure împreună cu noi, fără de nici un fel de pizmă, de binele pe care ni-l face un zeu, ea s-ar mânia pe om pentru că poate învăța cele predate de zeu.

Sunt multe și temeinice motive ce ne îndreptățesc să credem că explicațiile date la început de oameni despre felul cum s-au născut zeii, ce însușiri aveau și ce fel de fapte săvârșeau, n-au mulțumit pe înțelepți și n-au fost primite de ei, după cum, tot astfel, n-au fost găsite mulțumitoare nici

cele născocite de învățații veniți după ei, care atribuiau rolul de căpetenie elementului foc, apă și celorlalte, punând mai prejos rolul minunat jucat de suflet; tot atât de puțină aprobare găsi în fața acelor înțelepți afirmația făcută de învățații din acel timp, cum că rolul de căpetenie și cel mai de preț îl joacă mișcarea cu care a fost înzestrat corpul de a se mișca el singur datorită căldurii, frigului și altor fenomene asemănătoare, neadmițând că sufletul s-ar putea mișca el atât pe sine însuși cât și trupul. Dar acum când afirmăm că sufletul, când ajunge în trup, poate să se miște și să se mute unde vrea, atât pe sine cât și trupul, nu e nici un motiv ca cineva să nu ne creadă când spunem că sufletul poate să se miște și să preumble cu el orișice greutate. Drept aceea, deoarece și noi susținem acuma că sufletul e pricina Totului și că toate cele bune sunt pricina tuturor celor bune, iar cele rele, pricina celor rele, nu e deloc de mirare că sufletul este la temelia oricărei schimbări sau mișcări, că schimbarea și mișcarea sufletului celui mai virtuos are ca țintă binele, iar a celui rău, răul, și că neapărat cele bune trebuie să fi învins și să învingă cele rele.

Toate aceste discuții au în vedere dreptatea care pedepsește pe 11
nelegiuiți, iar din cercetarea făcută reiese în chip neîndoios că nu putem
refuza crezare concluziei ce ne impune să socotim drept înțelept pe omul 989
bun. Dar ia să vedem dacă înțelepciunea aceasta, în căutarea căreia zăbovim de atâta vreme, o putem găsi cu ajutorul vreunei învățături sau arte de necunoștința căreia, pentru niște oameni ca noi, ar fi condiționată ignorarea dreptății. Ei bine, cred că o putem descoperi și că trebuie s-o destăinuim și altora. După ce mi-am frământat mintea în toate felurile ca să dau de ea, voi încerca să vă lămuresc și pe voi cum mi s-a deslușit ea mie. (Pricina neștiinței noastre relativ la înțelepciune) stă în aceea că nu ne-am îndeletnicit cum se cuvine cu partea de căpetenie a virtuții, după cum reiese foarte limpede din cele spuse mai înainte. Într-adevăr, nimeni să nu caute a ne convinge că, pe tărâmul virtuții, există ceva mai însemnat pentru neamul muritorilor decât pietatea față de zei. Cată să recunoaștem că această virtute n-a fost sădită în firile cele mai bine înzestrate, din pricina unei desăvârșite neștiințe. Firile cele mai fericite sunt și cele mai greu de pregătit, dar, odată ce izbutim a le pregăti (a le cultiva), folosul pe care îl tragem de pe urma lor e foarte mare. Un spirit, ce e un fericit amestec între firea greoaie și cea sprintenă, însușindu-și metodic și calm (învățătura necesară pentru dobândirea pietății), e cel mai nimerit pentru o astfel de misiune; reunind în sine sentimentul de admirație pentru curaj cu

chibzuința și cu simțul disciplinei, izbutind să dobândească învățătura cea mai de seamă pentru astfel de firi și fiind înzestrat cu o tenace memorie, poate să ajungă a fi așa de atras de această disciplină, încât să se pasioneze pentru ea. Astfel de exemplare nu sunt ușor de crescut, dar odată ce au căpătat creșterea și învățătura necesară, ei ar fi cei mai destoinici să țină în frâu majoritatea concetățenilor răi, atât prin sentimentele, cât și prin faptele și cuvintele lor despre zei, arătând cum și când trebuie să se aducă jertfe zeilor și când să se facă purificările privitoare atât la zei, cât și la oameni, nu maimuțărind virtutea prin gesturi, ci cinstind-o cu adevărat, lucru care are cea mai mare însemnătate pentru orice stat. Afirmăm, deci, că această parte (a tineretului) este, prin firea lui, chemat să joace rolul cel mai de căpetenie și e cel mai în stare să învețe în chipul cel mai desăvârșit (pietatea), dacă are cine să i-o predea. Dar nu va putea s-o învețe, dacă nu e călăuzită de un zeu. Dacă, însă, se apucă s-o învețe, și nu procedează în felul arătat, ar fi mai bine să n-o mai învețe. Totuși, din cele spuse înainte, reiese în chip necesar că o fire astfel înzestrată trebuie să învețe acest lucru, și asta e părerea mea.

Să încercăm acum, în această discuție, să precizăm, după putința mea care expun această temă, cât și după putința acelora care sunt în stare să
990 urmărească această discuție, cum va învăța cineva pe altul pietatea față de zei, la ce se reduce ea și cum trebuie învățată. Ceea ce voi spune, va părea poate ciudat. Declarăm dar că numele științei (ce ne duce la acest scop), nume la care cineva — nefiind în cunoștință de cauză — nu s-ar fi așteptat, este astronomia. Voi nu știți că adevăratul astronom e totodată, în chip necesar, și omul cel mai înțelept, dar nu e vorba aici de astronomul așa cum și-l închipuia Hesiod, și nici de toți cei de talia lor, a căror știință se reducea la a studia apusul și răsăritul (soarelui și lunii), ci la cele șapte orbite din cele opt, dintre care fiecare descrie același ocol în așa fel, că nu orice minte, dacă nu e cu deosebire înzestrată de la natură, poate să cerceteze cum se cade aceste fenomene. Ceea ce am spus și vom spune se referă, repet, la felul în care trebuie învățată această disciplină. În primul rând, însă, să statornicim următorul lucru:

12 Luna își descrie orbita ei mai repede (decât toate celelalte corpuri), aducând luna și prima lună plină. În al doilea rând trebuie să luăm în considerație soarele care, în timpul total al ocolului pe care-l descrie, aduce cu el întoarcerile (solstițiile și echinocțiile), și apoi să observăm corpurile ce aleargă (pe cer) împreună cu el. Dar, ca să nu repetăm adeseori același

lucru despre aceleași obiecte, constatăm că nu e ușor să ne dăm seama despre drumurile celorlalte corpuri de care ne-am ocupat mai înainte. Dar pentru a urmări aceste fenomene cată să pregătim oameni cât mai destoinici, pe care trebuie, dându-ne toată osteneala, să-i deprindem și să-i instruim de tineri sau chiar de copii. Pentru aceasta e nevoie ca ei să-și însușească multe discipline. Cea mai de căpetenie și cea dintâi e aceea a numerelor, nu a celor concrete, ci a numerelor în sine, ca ei să-și dea seama de întreaga devenire a parului și imparului și asupra influenței pe care acestea o exercită asupra firii celor existente. Pentru cel care a învățat acestea, vine apoi la rând disciplina ce se numește cu un nume foarte ridicul *geometria* (măsurarea pământului), cu prilejul căreia apare ca evidentă asemănarea numerelor care prin firea lor nu sunt asemănătoare între ele, raportată la categoria suprafețelor. Pentru cel care poate să-și dea seama, acest lucru apare nu ca ceva omenesc, ci ca o minune divină. După aceasta trebuie să se studieze numerele înmulțite de trei ori, care, prin firea lor, sunt asemănătoare solidelor (cu trei dimensiuni) și, după aceea, cele asemănătoare, prin ajutorul unei discipline înrudite, pe care, cei ce s-au îndeletnicit cu ea, au numit-o geometrie. Ceea ce e vrednic de admirat și într-adevăr divin (în aceste operații) pentru cei care constată acest lucru

și-și dau seama e faptul că întreaga natură, deoarece orice ridicare la putere 991
cât și operația contrară acesteia se învârte în jurul dublului (îndoitului), în orice proporție exprimă genul și speța. Primul dublu îl avem când trecem de la 1 la 2 (alcătuind din punct, o linie); al doilea îl întâlnim când ridicăm la putere (2 înmulțit cu 2 ne dă prima suprafață) și tot așa se întâmplă când, cu prilejul solidului, ne ridicăm de la 1 la 8 (2 x 2 x 2). Proporția (armonică) a dublului apare la mijloc (termenul mijlociu), care, cu același număr e mai mic și mai mare decât termenii extremi — termenul mediu 9 dintre termenul mai mic 6 și cel mai mare 12 este o dată și jumătate decât 6 (pe care-l întrece cu 3) și reprezintă doar trei sferturi din 12, decât care e mai mic tot cu trei; acest termen din mijloc, deopotrivă depărtat de ambele extreme, le hărăzi oamenilor o îndeletnicire armonioasă și o grație ce stă în concordanță cu ritmul și armonia jocului vesel dăruit, ca o binecuvântare, omului de către Muze.

Aceste măsuri de îndrumare să se ia în acest fel. Dar ținta finală către 13
care cată să se îndrepte ele este cunoașterea felului în care a luat naștere divinitatea și firea cea desăvârșit de frumoasă și dumnezeiască a celor vizibile, atât cât Dumnezeu a îngăduit omului să cunoască aceste lucruri,

cunoaștere la care, fără învățarea disciplinelor pomenite acum, nu va putea nimeni să se laude că va ajunge vreodată cu ușurință. Afară de aceasta, în toate discuțiile, fiecare exemplar izolat trebuie, prin ajutorul întrebărilor (și răspunsurilor), să fie raportat la specia din care face parte, iar concluziile greșite trebuie să fie respinse, căci numai prin acest fel de cercetare, care e cel mai temeinic și cel mai de frunte, se ajunge la adevăr, iar toate celelalte metode, care numai simulează acest lucru, nu sunt de fapt decât cea mai zadarnică dintre trude.

Apoi cată să observăm cu precizie data exactă la care timpul face să se repete la momentul fixat toate fenomenele cerești, pentru ca acela care dă crezare adevărului că sufletul este un principiu mai vechi și mai divin decât ele, să se poată convinge de exactitatea și temeinicia zicalei că „totul e plin de zei și aceste ființe superioare nu ne dau uitării, nesocotindu-ne". Privitor la toate aceste lucruri trebuie să fim încredințați că cel ce își dă bine seama de fiecare din ele, în felul cuvenit, se va alege cu un mare folos, iar, dacă nu e în stare de aceasta, e mai bine să invoce totdeauna ajutorul zeului. Felul în care trebuiesc învățate aceste discipline e următorul (căci cată să lămurim cel puțin acest lucru): Pentru cel care învață aceste științe în felul trebuitor cată să reiasă în chip necesar ca ceva evident că este o concordanță, una și singură, între orice figură și sistem numeric, cât și orice structură a armonici (a raportului dintre tonuri) și între circuitul astrelor, iar acest rezultat va apărea, repet, dacă cineva își va însuși aceste cunoștințe
992 cu privirea îndreptată asupra *Unului*. Căci pentru cel care reflectează se va dovedi ca evident că *una* este legătura ce leagă între ele toate aceste lucruri. Dar dacă cineva studiază aceste discipline în alt chip (decât cel indicat aici), n-are altceva de făcut decât (cum am spus) să cheme norocul într-ajutor. Fără observarea acestor reguli nu se va putea ivi vreodată în vreun stat o fire destul de fericit înzestrată (spre a ajunge culmea în această știință), căci doar aceasta e metoda, acesta e felul de educație, acestea sunt învățăturile, ușoare sau grele, pe care trebuie să le parcurgă (cel ce vrea să și le însușească pe deplin).

Este așadar un lucru neîngăduit (nelegiuit) să nesocotești pe zei, când ni s-a revelat după cuviință (existența lor) printr-o fericită inspirație pornită de la toți acești zei. Pe cel care a înțeles toate acestea în acest fel, îl socot cu adevărat drept cel mai înțelept om. Despre unul ca acesta susțin, și în glumă, și în serios, că atunci când, prin moarte își va împlini destinul, ba aș putea zice chiar în ceasul morții, nu va mai fi, ca în timpul vieții, tulburat

de feluritele senzații (sentimente), ci va avea parte, numai el, de o soartă unică, fiind el singur, printre atâția alții, fericit, binecuvântat și cel mai înțelept totodată, fie că-i va fi dat să-și ducă traiul fericit sau pe uscat sau în insule(le Fericiților); el va avea pururea parte de această soartă, fie că aici a dus o viață de om politic sau de simplu particular, și se va bucura necurmat de aceleași bunuri din partea zeilor.

Așadar, afirmația pe care am făcut-o la începutul acestei discuții, spunând că numai câtorva oameni le e dat să ajungă la desăvârșita fericire și să fie bine plăcuți zeilor, se dovedește acum ca adevărată. Căci numai cei înzestrați cu o fire divină, care au fost cumpătați și au fost, datorită firii lor, părtași la celelalte virtuți, cei care, pe lângă aceasta, și-au însușit toate cunoștințele cerute de acea fericită știință (am spus în ce constă) — numai lor, repet, li s-a hărăzit de către divinitate toate bunurile și se bucură de ele. Acelora, dară, care prin truda lor s-au pregătit astfel, cată să li se încredințeze, când vor ajunge la pragul bătrâneții (aceasta o stabilim noi între noi și o consfințim și printr-o lege obștească), cele mai mari slujbe, iar ceilalți cetățeni, sub călăuzirea lor, cată să slăvească pe toți zeii și toate zeițele. Atunci vom fi cu totul îndreptățiți ca, pe aceia care au atins îndeajuns acel grad de înțelepciune (zugrăvit mai sus), să-i poftim, după ce-i vom fi cercetat și pus la probă, să ia parte la acea adunare de noapte.

Comandând prin poștă o carte apărută la Editura IRI sau la Editura UNIVERS ENCICLOPEDIC obțineți o reducere de:

15%

Pentru comenzi cu o valoare mai mare de 20 000 lei obțineți o reducere de:

20%

Costul expedierii prin poștă e suportat de editură.

La Editura IRI au apărut:

J. Steinbeck – Perla – 800 lei
N. Arseniev – Mistica și biserica ortodoxă – 2700 lei
Immanuel Kant – Critica rațiunii pure – 9500 lei
Immanuel Kant – Critica rațiunii practice – 6000 lei
G. W. F. Hegel – Fenomenologia spiritului – 9000 lei
Platon – Dialoguri – 7000 lei
A. Adler – Psihologia școlarului greu educabil – 4000 lei

La Editura UNIVERS ENCICLOPEDIC au apărut:

R. Steiner – Ierarhiile spirituale și reflectarea lor în lumea fizică – 3300 lei
R. Steiner – Esoterismul creștin – 3000 lei
R. Steiner – Misterul biblic al genezei – 3300 lei
R. Steiner – Știința inițiatică și cunoașterea aștrilor – 3700 lei
K. Horney – Direcții noi în psihanaliză – 4500 lei
A. Schmemann – Postul cel Mare – 3300 lei
Academia Română – Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație – 3700 lei
K. Hitchins – Ortodoxie și naționalitate – 5600 lei
J. Maxwell – Magia – 3500 lei
Hermes Mercurius Trismegistus – Filosofia hermetică – 4500 lei
A. Tilgher – Viața și nemurirea în viziunea greacă (Trad. P. Creția) – 3500 lei
Lichidarea lui Marcel Pauker (documente NKVD) – 6000 lei
G. Gafencu – Misiune la Moscova – 6500 lei
Carlos Castaneda – Învățăturile lui Don Juan – 5000 lei
Petru Creția – Luminile și umbrele sufletului – 5000 lei

A. Rădulțiu și L. Gyémánt – Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania – 10000 lei

Rodica Olivotto – Subiecte de literatură română pentru admiterea la liceu – 4500 lei

C. Ciofu și E. Ciofu – Dicționar de pediatrie – 7500 lei

S. Pană și S. Pană jr. – Dicționar de obstretică și ginecologie – 5500 lei

La Editura IRI vor apărea:

A. Adler — Sensul vieții

G. W. F. Hegel – Filosofia dreptului

Platon – Scrisorile. Dialoguri suspecte. Dialoguri apocrife.

Francis Macnab – Dorința sexuală

Leonard Gavriliu — Mic tratat de sofistică

La Editura UNIVERS ENCICLOPEDIC vor apărea:

N. Bagdasar – Teoria cunoștinței

Ne puteți contacta la:

CP 02–OP 33, București
telefon: 223.15.30/ 1430
pagere: 312.40.10, 636.24.60/ 5408, 5409.
fax: 222.33.22

Comanda nr. 455
Imprimeria „Ardealul" Cluj

ISBN 973 – 97229 – 2 – X

editura IRI